

ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΡΩΜΑΪΚΗ

ΚΑΙ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

146 π.χ. - 1453 μ.χ.

ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ 146 Π.Χ. - 1453 Μ.Χ.

ΚΩΔΙΚΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

42151
12-6-2007

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

Β' ΛΥΚΕΙΟΥ

Με απόφαση της Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ δι-
δακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυ-
κείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως
Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΑΘΗΝΑ 1981

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ

Β. ΚΑΙ ΕΙΣ

Με ἀπόφαση τῆς Ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ δι-
δακτικά βιβλία τοῦ Ἀρχαίου Ἱστορίου καὶ τῆς
καίτοι τοῦ ἀπονομιᾶς τῶν ὀργανισμῶν Ἐκδόσεως
ἀποδοτικῶν βιβλίων καὶ μορφοῦνται ΔΩΡΕΑΝ.

ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

Ι Σ Τ Ο Ρ Ι Α

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

146 π.Χ. — 1453 μ.Χ.

ΑΛΕΞΗΣ ΖΑΒΡΑΣ
ΠΟΝΤΟΗΡΑΚΛΕΙΑΣ 27
ΑΘΗΝΑΙ ΤΗΛ. 77.71.705

Β' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1981

ΑΙΡΟΤΙΣ
 ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

1953 U.S. — 1953 U.S.

LIBRARY
 UNIVERSITY OF
 CALIFORNIA
 BERKELEY

Ἐνημερωτική προσημείωση.

Ἐπειδὴ τὸ βιβλίον αὐτὸ ὡς σύνολο δέν εἶναι δυνατό νά διδαχθεῖ μέσα στά πλαίσια τοῦ πραγματικοῦ χρόνου διδασκαλίας, κρίθηκε ἀναγκαῖο νά σταλεῖ στά σχολεῖα εἰδική ἐγκύκλιος, μέ τήν ὅποια διευκρινίζονται προβλήματα τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας γενικά καί ὀρίζεται ἡ διδακτέα ὕλη εἰδικά, κατά τάξη. Παρακαλοῦνται λοιπόν οἱ διδάσκοντες νά συμβουλευτοῦν ἐκείνη τήν ἐγκύκλιο, πρὶν προγραμματίσουν τή διδασκαλία τους. [Ἐν τῷ περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐγκυκλίου ἔχει περιληφθεῖ στό τεῦχος: «Ὁδηγίες γιά τή διδασκαλία τῶν φιλολογικῶν μαθημάτων»].

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ

24/9/81
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στό προηγούμενο βιβλίο έγινε φανερό πώς μέσα στην περίοδο 221 - 168 π.Χ. μπόρεσε η Ρώμη με τις κατακτήσεις της να εξελιχτεί σε μεγάλη δύναμη της Μεσογείου. Όπως λέει ο ιστορικός Πολύβιος, είναι ο πεντηκόντακαιτριετής χρόνος που έγινε η άύξηση και προκοπή της δύναμης των Ρωμαίων. Πρώτα κυριάρχησαν στην 'Ιταλία κι ύστερα στη Δυτική Μεσόγειο· αργότερα η πολιτική τους έπιρροή φτάνει και ως τα κράτη της 'Ανατολικής Μεσογείου. Μετά τα μέσα του 2ου π.Χ. αιώνα έχει επιβληθεί πιά σε 'Ανατολή και σε Δύση. Στην 'Ανατολή έχει υποτάξει τη Μακεδονία, την κυρίως 'Ελλάδα και τό βασίλειο της Περγάμου. Οι βασιλιάδες της ελληνιστικής Συρίας και της πτολεμαϊκής Αιγύπτου ακολουθούν την πολιτική της.

Στη Δύση έχει εξοντώσει την αντίπαλό της Καρχηδόνα. 'Επίσης εξουσιάζει την έντευθεν των 'Αλπεων Γαλατία εκτός της όρεινης Αιγουρίας. Έτσι πραγματοποιήθηκαν οι μεγάλες κατακτήσεις, όπως καθιερώθηκε να λέγονται. Μ' αυτές έγινε η Ρώμη η μεγαλύτερη δύναμη στη Μεσόγειο.

Αυτό όμως είχε πολύ σοβαρές συνέπειες για τους νικητές. Ός τώρα ήταν μαθημένοι να ζούν και να σκέπτονται μέσα στις συνθήκες της άπλης αγροτικής ζωής· τώρα, που κοντεύουν να γίνουν κοσμοκράτορες, ο τρόπος αυτός της ζωής δέν τους εξυπηρετεί. Γι' αυτό τόν αλλάζουν ριζικά. Έτσι έχουμε πολύ βαθιές αλλαγές:

- Στην οικονομία.
- Στην κοινωνία.
- Στόν τρόπο ζωής. Και ακόμη έχουμε
- Δυό προσπάθειες να διορθωθεί ή αναστάτωση που προκάλεσαν οι αλλαγές.

24/9/21

1 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Τό Ρωμαϊκό κράτος πριν από τίς κατακτήσεις ήταν κυρίως ένα κράτος γεωργικό μέ ελάχιστο εμπόριο καί βιοτεχνία. Οί Ρωμαίοι είχαν μικρά άγροκτήματα καί τά καλλιεργούσαν οί ίδιοι. Μετά τίς κατακτήσεις όμως τό σύστημα τής άπλής άγροτικής οίκονομίας αλλάζει:

▲ **Εμπόριο.** Τό εμπόριο, πού άνθούσε πρωτύτερα στην Καρχηδόνα καί στα πίο σπουδαία κέντρα τής Έλλάδας, τών άκτών τής Άσίας καί τής Αιγύπτου, άπό τά τέλη του 3ου αιώνα π.Χ. αναπτύσσεται άπό τούς Ίταλιώτες κυρίως εμπόρους¹ πού άρχίζουν νά πλημμυρίζουν τά οίκονομικά κέντρα τής Άνατολής.

▲ **Βιοτεχνία.** Τό εμπόριο φέρνει μεγάλη ανάπτυξη τής βιοτεχνίας στή Ρώμη καί γενικότερα στίς πόλεις τής Ίταλίας, όπως π. χ. στήν Καπύη, στους Ποτιόλους, στήν Πομπηία κ.ά. Για νά προλαβαίνονται οί παραγγελίες, γίνονται πολύ μεγάλα έργαστήρια. Η έργασία σ' αυτά είναι ομαδική, δηλαδή έργάζονται πολλοί μαζί στό ίδιο έργαστήρι. Συγχρόνως όμως γίνεται καί έξαντλητική, γιατί, όσο τό ρωμαϊκό κράτος επεκτείνεται, ή ζήτηση τών προϊόντων μεγαλώνει.

▲ **Έργασία δούλων.** Η άλλαγή αυτή στό σύστημα τής παραγωγής φέρνει καί μιá άλλη σοβαρότερη: αλλάζει καί τό είδος τής έργασίας. Η έργασία τών έλευθέρων έκτοπίζεται, γιατί κοστίζει πολύ καί καθιερώνεται παντού ή έργασία τών δούλων, πού είναι πολύ φτηνότερη.

▲ **Μικρές επιχειρήσεις.** Μέ τήν άχρήστευση τής έλεύθερης έργασίας πέφτουν σέ μαρασμό καί οί μικρές επιχειρήσεις, γιατί δέν άντέχουν στό συναγωνισμό τών μεγάλων έργαστηρίων.

▲ **Μικρές ιδιοκτησίες.** Τό ίδιο συμβαίνει καί στή μικρή άγροτική ιδιοκτησία. Για παρόμοιους λόγους δέν μπόρεσε νά επιζήσει καί συγχωνεύτηκε μέσα στίς μεγάλες γαιοκτησίες². Αυτές στήν άρχή σχηματίστηκαν άπό τήν αυθαίρετη ιδιοποίηση τής κατακτημένης δημόσιας γής³.

24/9/21

2 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. **Η μεσαία τάξη εξαφανίζεται.** Ός τό 2ο π.Χ. αιώνα στήν Ίταλία επικρατούσαν οί ιδιοκτήτες μικρών καί μεσαίων άγροτικών κτημάτων. Οί έλευθεροι αυτοί νοικοκυραίοι στήριζαν ως τώρα τό δημοκρατικό πολίτευμα τής Ρώμης καί αυτοί συντηρούσαν τό στρατό πού δημιούργησε τό μεγαλείο της. Η τάξη αυτή ήταν τό θεμέλιο πού στηρίχτηκε ή αρχαία Ρώμη, πριν άπό τίς κατακτήσεις, καί διαμόρφωσε τό πολίτευμα, τό στρατό καί τά ένδοξα άπλά ήθη της.

Άλλά, επειδή οί άγρότες αυτοί, πολεμώντας για νά μεγαλώσουν τήν πατρίδα τους, άπουσίαζαν για πολλά χρόνια άπό τόν τόπο τους, τά κτήματά τους

1. Λατ. Negotiatores

2. Λατ. Latifundia

3. Λατ. Ager publicus

Ένας μαραγκός στην ώρα της εργασίας του [Πομπηία].

έμεναν άκαλλιέργητα. Για νά συντηρήσουν τίς οίκογένειές τους αναγκάζονταν νά δανείζονται μέ βαρύ τόκο από τούς πλουσίους. Καί, καθώς δέν κατόρθωναν νά ξεχρεωθοῦν, ἔχαναν τήν περιουσία τους, ἔμεναν ἀκτήμονες, ἐνώ τά μικρά ἀγροκτήματά τους πήγαιναν νά μεγαλώσουν ἀκόμη πιά πολύ τίς μεγάλες γαιοκτησίες.

Ἐπῆρχε ὁμως καί ἄλλη αἰτία πού χάθηκαν οἱ μικροί νοικοκυραῖοι: Ὅσοι μπό-

Ένα άρτοποιείο στην ώρα της εργασίας του [Πομπηία].

ρεσαν να γλιτώσουν τον κληρο τους, ύποχρεώθηκαν στο τέλος κι αυτοί να τον πουλήσουν, γιατί η καλλιέργεια με την προσωπική τους εργασία δε συμφέρει πιά, γιά δυό λόγους:

- Είχαν ανοίξει οι μεγάλες σιταγορές της Σικελίας, της Σαρδηνίας και προπάντων της Άφρικης και έστειλαν σιτάρι άφθονο και φτηνό. Η τιμή του ήταν τόσο χαμηλή, πού δεν μπορούσε να τή συναγωνιστεί τό σιτάρι τοῦ μικροῦ καλλιεργητῆ τῆς Ἰταλίας.

- Οί μεγάλοι γαιοκτήμονες, όσοι καλλιεργοῦσαν ακόμη σιτάρι, χρησιμοποιούσαν δούλους, πού εργάζονταν σκληρά και χωρίς άμοιβή. Τούς έδιναν μόνο τροφή και άπ' αυτή μόνο όση τούς ήταν άπαραίτητη, γιά να διατηροῦνται στή ζωή.

Οί μικροκτηματίες ξεπουλοῦσαν λοιπόν όσο όσο τή γή τους. Μερικοί ζητοῦσαν δουλειά στά κτήματα τῶν πλουσιῶν στίς περιόδους εκείνες τοῦ χρόνου πού τό άγρόκτημα χρειάζεται γιά λίγο καιρό πολλά χέρια. Οί περισσότεροι όμως συγκεντρώνονταν στή Ρώμη αφήνοντας τούς δούλους να καλλιεργοῦν τήν ύπαιθρο. Έτσι, ή γή, πού στερήθηκε τή φροντίδα τοῦ μικροῦ κτηματία, γεμίζει τώρα από χερσότοπους και βοσκοτόπια.

Άλλά και ό ελεύθερος επαγγελματίας και ό τεχνίτης με τό μικρό εργαστήρι είχε τήν ίδια τύχη. Και τά δικά τους προϊόντα δεν μπορούσαν να άντέξουν στό συναγωνισμό τῶν μεγάλων εργαστηρίων, πού με τήν εργασία τῶν δούλων πραγματοποιοῦσαν μεγάλο κέρδος με μικρό κόστος.

Έτσι, οί μικροκαλλιεργητές και οί μικροτεχνίτες, οί άνθρωποι δηλαδή πού άλλοτε άποτελοῦσαν τό καύχημα τῆς Ρώμης, μαζεύονται πιά στην πρωτεύουσα, όπου, με μόνο εφόδιο τόν τίτλο τοῦ Ρωμαίου πολίτη, ζοῦν ως κοινωνικά παράσιτα. Άποτελοῦν ένα πλῆθος χωρίς εργασία και συνείδηση, πού έμεινε γνωστό στην ιστορία, με τό όνομα δχλος. Με τόν καιρό συνήθισαν να ζοῦν από τίς έλεημοσύνες τῶν πλουσιῶν και από τήν εποχή τῶν Γράκχων από τίς κρατικές διανομές σιταριοῦ. Ό κυριότερος πόρος τους ήταν ή πῆφος τους στίς λαϊκές συνελεύσεις και ή μαρτυρία τους στα δικαστήρια.

2. Δυό νέες τάξεις παρουσιάζονται. Τά πλούτη πού μάζεψε τό ρωμαϊκό κράτος από τούς πολέμους και εκείνα πού έστειλαν συνεχώς οί κατακτημέ-

νες έπαρχίες, τά μοιράστηκαν μεταξύ τους δύο ολιγάνθρωπες νέες τάξεις πού αποτέλεσαν μιá ολιγαρχία πλούτου και πολιτικής δύναμης. Οί τάξεις αυτές ήταν: οί Σ υ γ κ λ η τ ι κ οί και οί Ί π π ε ι ς. Ή κοινωνική ισότητα, πού οί Ρωμαίοι είχαν κατακτήσει τόσο δύσκολα στά παλαιά χρόνια μέ τους άγώνες ανάμεσα στους πατρικίους και τους π λ η β ε ί ο υ ς, χάθηκε και ένα καινούριο κοινωνικό χάσμα, πολύ πιό βαθύ τώρα, τους χώρισε πάλι.

▲ Οί Συγκλητικοί ήταν ένας νέος τύπος εύγενων. Όλοι τους κρατούσαν από προγόνους πού είχαν άσκήσει κάποιο ύψηλό δημόσιο αξίωμα¹. Ή καταγωγή αυτή έγινε τίτλος εύγενείας πού τους ξεχώριζε. Ή νέα αυτή άριστοκρατική τάξη σχηματίστηκε από πρώην πατρικίους και πληβείους πού οί πρόγονοί τους είχαν καταλάβει κάποιο από τά άνώτατα αξιώματα (στρατηγία, ύπατεία): τώρα αποτελούν ιδιαίτερη τάξη, τήν τάξη των εύγενων². Όσοι άνηκαν σ' αυτή διακρίνονταν σέ γένη μικρότερου ή μεγαλύτερου βαθμού εύγενείας: τά δεύτερα ήταν εκείνα πού μονοπωλούσαν τά ύψηλά δημόσια αξιώματα.

Έτσι, από λίγες οικογένειες, μέ τήν έξαγορά των ψήφων άναδεικνύονταν οί ήγέτες του κράτους και του στρατού: π.χ. στή διάρκεια όγδόντα χρόνων (219 - 133 π.Χ.) έννέα μόνο οικογένειες μοιράστηκαν διαδοχικά όγδόντα τρεις ύπατείες.

Οί Συγκλητικοί δέν έπιτρεπόταν νά άσχολούνται μέ κερδοφόρες έπιχειρήσεις. Τήν περισσότερα τους άποτελοϋσαν μόνο μεγάλα άγροκτηματα. Είχαν όμως έξασφαλίσει τό προνόμιο νά εκλέγονται άρχοντες στά πιό σπουδαία δημόσια αξιώματα. Τους έλεγαν Συγκλητικούς, γιατί αυτοί άποτελοϋσαν τό πιό σεβάσμιο σωμα του κράτους, τή Σ υ γ κ λ η τ ο. Σ' αυτή άρχισε σιγά σιγά νά συγκεντρώνεται ή πολιτική έξουσία, καθώς οί κατακτήσεις τής Ρώμης άπλώνονταν πρώτα σ' όλόκληρη τήν Ίταλία και ύστερα πολύ πιό πέρα άπ' αυτή.

Τά αξιώματα όμως οί εύγενείς δέν τά έπαιρναν κληρονομικά, αλλά μέ εκλογές. Ή ψήφος λοιπόν του λαού τους ήταν άπαραίτητη, γιατί, όσο και άν ή κρατική έξουσία μετατοπιζόταν προς τή Σύγκλητο, ή δημοκρατία ήταν ακόμη σεβαστή.

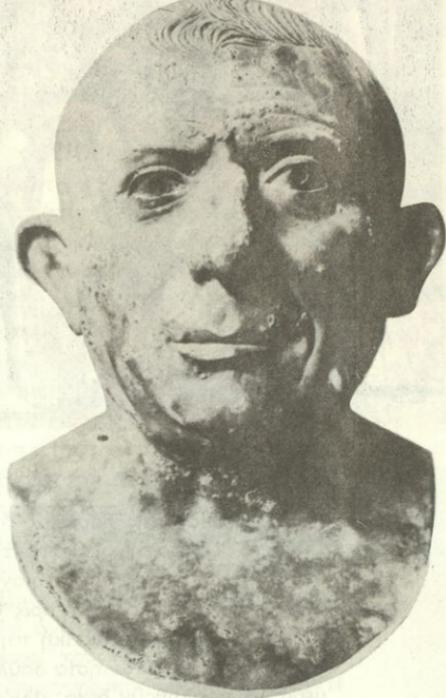
Έτσι καταφεύγουν στή μέθοδο τής έξαγοράς των ψήφων και στή συστηματική διαφθορά του όχλου. Έκτός από τίς έλεημοσύνες και τίς συχνές δωρεές, είχαν υπό τήν προστασία τους όλόκληρες στρατιές φτωχών, τους π ε λ ά τ ε ς³. Τό παλαιό τουτο όνομα τό ξαναβρίσκουμε τώρα μέ καινούρια σημασία: σημαίνει τους φτωχούς και έλεύθερους πολίτες πού είναι προσκολλημένοι στους εύγενείς μέ δεσμούς πολιτικής άφοσίωσης μέ άντάλλαγμα τροφή και χρήματα. Ή κοινή γνώμη μετροϋσε τήν πολιτική δύναμη των ισχυρών αυτών ανθρώπων μέ τόν αριθμό των πελατών τους.

1. Λατ. *Cursus honorum* (= τά αξιώματα του ταμιά, άγορανόμου, στρατηγού, ύπάτου, τιμητή, κ.ά.).

2. Λατ. *Nobiles*

3. Λατ. *Clientes*: ό Πλούταρχος χρησιμοποιεί τόν όρο, όπως είναι: ό κλίεις = γεν — εντος: ύστερα αποδόθηκε μέ τήν έλληνική λ. πελάτης (άπό τό ρ. πελάζω) = γείτονας, πάροικος, αυτός πού βάζει τόν εαυτό του κάτω από τήν προστασία κάποιου ισχυρού γείτονα του.

‘Ο Λούκιος Καϊκίλιος Γιουκουίνδος από τήν Πομπηία: χάλκινη προτομή μιᾶς χαρακτηριστικῆς φυσιογνωμίας τοκογλύφου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Οἱ Συγκλητικοί ἀποτελοῦσαν ἔτσι μιᾶ κλειστή τάξη, γεμάτη ἀλαζονεία, πού ἐπίμονα ἐπιδίωκε νά κρατήσει τά προνόμια καί τήν κοινωνική της ὑπεροχή. Πολύ ζηλότυπα πρόσεχαν νά μήν ἐκλεγεῖ κανένας πού δέν ἀνῆκε σ’ αὐτούς. Μόνο σέ ἑκτακτες περιπτώσεις μπορούσε νά γίνει αὐτό καί τότε ὁ μὴ εὐγενῆς, πού ἐκλεγόταν, διακρινόταν μέ τό ἰδιαίτερο ὄνομα: νέος ἄνθρωπος.

▲ Οἱ Ἴππεις ἦταν ἡ ἀριστοκρατία τοῦ χρήματος. Μόνο τό ὄνομά τους θύμιζε τήν παλαιά ἀριστοκρατία τῆς καταγωγῆς, τότε πού, γιά νά ἀνήκει κανεῖς σ’ αὐτή τήν τάξη, ἔπρεπε νά διαθέτει τόσα εἰσοδήματα ἀπό ἀγροκτήματα, ὥστε νά μπορεῖ νά ἔχει σέ ὦρα πολέμου στή διάθεση τῆς πατρίδας ἕνα ἄλογο καί νά στρατεύεται ὁ ἴδιος ὡς ἱππέας.

Ἴππεις σ’ αὐτή τήν ἐποχή ὀνομάζονται οἱ πλούσιοι πού ἔχουν χρηματική πειρουσία, ὅση χρειαζόταν ἄλλοτε, γιά νά ὑπηρετεῖ κανεῖς στό ἱππικό. Δέν εἶναι τάξη μέ ἰδιαίτερα προνόμια καί καταγωγή. Εἶναι οἱ δυνατοί τοῦ πλοῦτου. Ἀσχολοῦνται μέ κάθε ἐργασία πού ἀφήνει κέρδος: ἐμπόριο, πιστωτικές ἐπιχειρήσεις, τοκογλυφία, κατασκευές δημόσιων ἔργων, προμήθειες τοῦ στρατοῦ. Μά περισσότερο κερδοφόρα ἦταν ἡ ἐπιχείρηση τοῦ δ η μ ο σ ι ὶ ν η, τοῦ ἐκμισθωτῆ δηλαδή τῶν εἰσοδημάτων ἀπό τοῦς δημόσιους φόρους τῶν ἐπαρχιῶν. Τό κράτος, ἀντί νά ἐκμεταλλεῖται τό ἴδιο μέ δικούς του ὑπαλλήλους τά μεταλλεῖα, τά λιμάνια, ἡ νά ἀσχολεῖται μέ τήν εἰσπραξη τῶν φόρων, νοίκιαζε τά δικαιώματά του σέ ἑταιρεῖες ἐπιχειρηματιῶν, τῶν δημοσιωνῶν. Οἱ ἑταιρεῖες αὐτές κατέβαλλαν στό δημόσιο ταμεῖο προκαταβολικά τά προβλεπόμενα ἔσοδα ἀπό τίς εἰσπράξεις. Ὑστερα πουλοῦσαν τό δικαίωμα αὐτό σέ ἐπιχειρηματίες κάθε ἐπαρχίας ἢ περιοχῆς χωριστά πού λέγονταν τ ε λ ὶ ν ε ς. Εἶναι γνωστό ἀπό τήν Καινή Διαθήκη μέ πόσο σκληρό τρόπο προσπαθοῦσαν οἱ ἐπιχειρηματίες αὐτοί νά εἰσπράξουν πτιό πολλά.

Οἱ Ἴππεις δέν ἐπιτρέπόταν νά καταλάβουν τά ἀνώτατα ἀξιώματα τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας πού, ὅπως εἶπαμε, ἀνῆκαν ἀποκλειστικά στοῦς Συγκλητικούς. Γι’ αὐτό οἱ Ἴππεις κατὰ κανόνα βρίσκονταν σέ ἐχθρικές σχέσεις μέ τοῦς Συγκλητικούς, δηλαδή τήν ἀριστοκρατία τῶν ἀξιωματῶν.

3. Οἱ δοῦλοι πληθαίνουν. Σ’ αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἐποχή ὁ παλαιός θεσμός

Ἴθιοποιοὶ καὶ θιασάρχης. [Ψηφιδωτό Πομπηίας, Νεάπολη, Ἐθνικὸ Μουσεῖο]

τῆς δουλείας παίρνει ἀπότομα μιὰ πρωτοφανῆ ἐξάπλωση. Καὶ ὁ λόγος ἦταν ὅτι μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιχειρήσεων παρουσιάστηκε μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ πολλή καὶ φτηνὴ ἐργασία. Αὐτὴ μπορούσαν νὰ τὴν προσφέρουν ὄχι οἱ ἐλεύθεροι, μὰ οἱ δούλοι, καὶ γι' αὐτὸ πλημμύρισε τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἀπ' αὐτούς.

Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἦταν πολὺ ἀποδοτικὸς γιὰ τὴν τότε οἰκονομία. Γι' αὐτὸ οἱ στρατηγοὶ - κατακτητὲς τῆς Ρώμης ἀρπάζουν κατὰ χιλιάδες τοὺς πληθυσμούς τῶν νικημένων περιοχῶν καὶ τοὺς παραδίδουν στοὺς ἐμπόρους, γιὰ νὰ τοὺς πουλήσουν στὶς ἀγορὲς δούλων πού ἀφθονοῦσαν τότε στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Ἐπίσης τακτικὴ πηγὴ προμήθειας δούλων ἦταν ἡ πειρατεία. Ἡ μεγαλύτερη ἀγοραπωλησία δούλων γινόταν στὴ Δῆλο, ὅπου ἦταν δυνατὸ σὲ μιὰ μέρα νὰ πουληθοῦν δέκα χιλιάδες δούλοι.

Κυριότερη ὁμως πηγὴ γιὰ τὴν προμήθεια δούλων παραμένουν οἱ κατακτητικοὶ πόλεμοι. Ἔτσι π.χ. ὁ Αἰμίλιος Παῦλος, παραδίδοντας στοὺς στρατιώτες του ἑβδομήντα ἡπειρωτικὲς πόλεις νὰ τὶς λεηλατήσουν πούλησε δούλους 150 χιλιάδες κατοίκους τους. Καὶ ὁ Σκιπίων Αἰμιλιανὸς 35 χιλιάδες Καρχηδονίους.

Ἡ ζωὴ τῶν δούλων ἦταν πολὺ σκληρὴ. Δούλευαν στὶς πιὸ βαριές ἐργασίες, ἀπὸ τὸ ξημέρωμα ὡς τὴ νύχτα κάθε μέρα χωρὶς διακοπὴ. Ἐξαιρέσεις ὑπῆρχαν βέβαια, μὰ ἦταν σπάνιες. Ἄν ἐπιχειροῦσαν νὰ δραπετεῦσουν, οἱ τιμωρίες ἦταν ἀπάνθρωπες, π.χ. ραβδισμὸς, μαστίγωμα, δέσιμο μὲ ἀλυσίδες· συνηθισμένη ἦταν ἡ θανάτωση πάνω σὲ σταυρὸ, δηλαδὴ σ' ἓνα πάσσαλο μὲ διχάλα ἀπὸ ὅπου τοὺς περνοῦσαν τὸ κεφάλι. Γι' αὐτὸ ἓνα ἄσβηστο μίσος χώριζε τοὺς κυρίους ἀπὸ τοὺς δούλους. Οἱ Ρωμαῖοι ἐβλεπαν σὲ κάθε δούλο ἓναν ἐχθρὸ. Τὸ ἴδιο ὁμως ἐβλεπαν καὶ οἱ δούλοι τοὺς Ρωμαίους.

Τὸ μίσος αὐτὸ ξεσποῦσε συχνὰ σὲ ἐπαναστάσεις, πού δέν ἦταν τίποτ' ἄλλο παρὰ κινήματα ἀπόγνωσης. Τὸ περισσότερο πού μπορούσαν νὰ ἐπιτύχουν, ἦταν νὰ φτάσουν ὡς τὰ σύνορα καὶ νὰ βρεθοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας.

1/10/81

3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ

1. Ὁ χαρακτήρας τῶν Ρωμαίων μεταμορφώνεται. Πρίν: Ἡ ζωὴ

τῶν Ρωμαίων πρὶν ἀπὸ τὶς κατακτήσεις ἦταν τραχιά καὶ μονότονη. Ἦταν χωρικοί προσκολλημένοι στὰ παλαιὰ τους ἔθιμα: ἀφοσίωση στὴν πατρίδα καὶ στοὺς νόμους, ὑπακοή στὸν πατέρα, εὐσέβεια, ἀφιλοκέρδεια. Ὅπως ὅλοι οἱ χωρικοί, ἀντιμετώπιζαν μὲ ὑποψία καὶ δυσπιστία κάθε νεωτερισμό. Ἐκεῖνο πού κρατοῦσε ψηλὰ τὴν ψυχὴ τους ἦταν μόνο τὸ δυνατὸ πατριωτικὸ φρόνημα καὶ ἡ ἱερὴ τους προσήλωση στὴν πατροπαράδοτη ἀρετὴ καὶ στὶς ἠθικὲς τους ἀρχές.

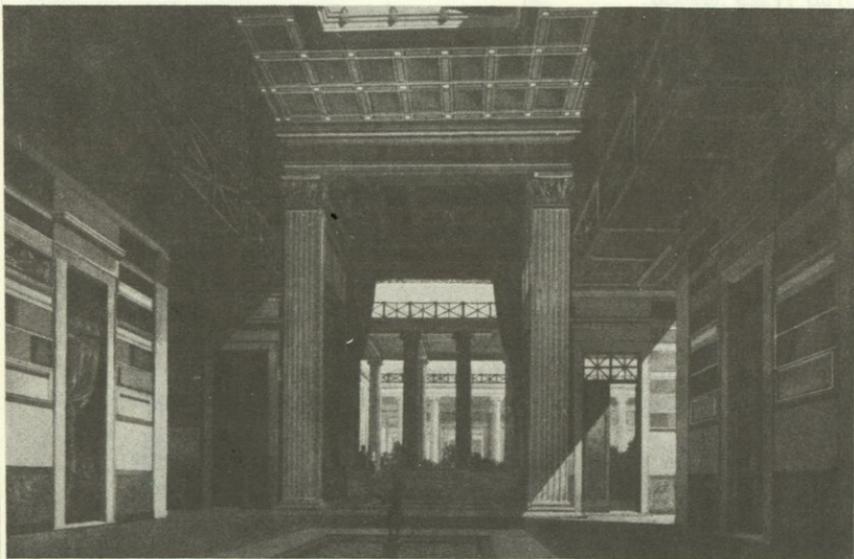
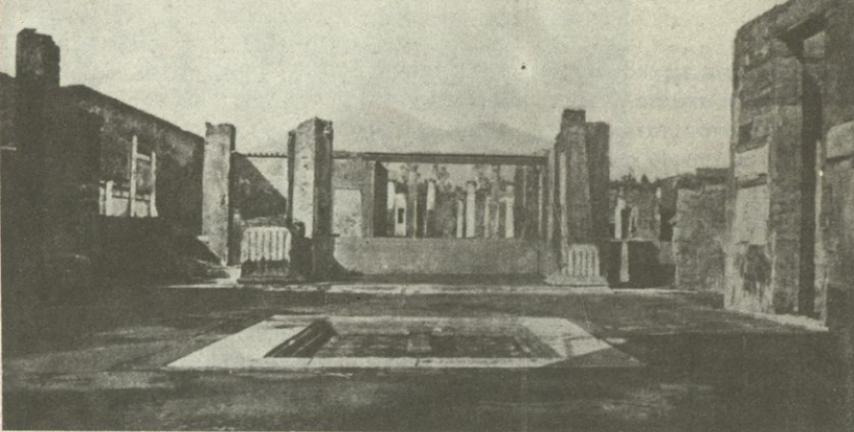
Τ ὄ ρ α : Ὅταν οἱ ἀπλοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι, ἀλλὰ γενναῖοι πολεμιστὲς πέτυχαν ἀκριβῶς χάρη στὴν ἀνδραγαθία τους, τοὺς γνωστούς πολεμικοὺς θριάμβους καὶ ἔγιναν κύριοι τῆς οἰκουμένης, ἀπομακρύνθηκαν πολὺ ἀπὸ τὶς ἀρχές αὐτές. Μὲ τὸ νὰ ὑποτάξουν τὶς ἑλληνικὲς χῶρες πού οἱ λαοὶ τους ἦταν συνηθισμένοι ἀπὸ αἰῶνες σὲ μιὰ ζωὴ ἐκλεπτυσμένη, πλοῦσια σὲ ἀνέσεις καὶ ἀπολαύσεις, ἔπαθαν ὅ,τι παθαίνουν πάντα σ' αὐτές τὶς περιστάσεις οἱ κατακτητὲς: γοητεύθηκαν ἀπὸ τὴν καλοζωία τῶν νικημένων καὶ παραδόθηκαν σ' αὐτὴν χωρὶς ἀντίσταση, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χάσουν τὴ φυσιογνωμία τους. Ἡ ἑλληνιστικὴ καλοζωία — ἡ πολυτέλεια, ὅπως τὴ λένε ἀλλιῶς — μάγεψε σάν τὴν Κίρκη τοὺς ἀδάμαστους μαχητὲς καὶ ἀγροίκους Ρωμαίους, καὶ τοὺς ἄλλαξε ὄλωση δλωσδιόλου τὸ χαρακτήρα. Ἦταν κι αὐτὸ μιὰ ἐκδίκηση τῶν νικημένων γιὰ τὴν ὑποταγὴ τους. Ἀκολούθησε μιὰ ὀρμητικὴ *εἰσβολὴ τοῦ ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ στὴ ρωμαϊκὴ κοινωνία*. Ὁ πολιτισμὸς ὅμως αὐτὸς δὲν ἦταν ὁ παλαιὸς ἑλληνικὸς πολιτισμὸς. Εἶχε κι αὐτὸς δεχτεῖ στὸ μεταξὺ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν καὶ εἶχε χάσει τὴν παλαιὰ του ἀγνότητα. Παρασέρνει τοὺς Ρωμαίους, καί, ἐπειδὴ δὲν διαθέτουν πολλὴ δύναμη ἀντίστασης καὶ δημιουργικῆς ἀφομοίωσης, ἀντὶ καλὸ τοὺς κάνει κακό. Ἡ στροφή πρὸς τὸν ἑλληνιστικὸ τρόπο ζωῆς ἔγινε συρμὸς πού κόντευε νὰ καταντῆσει μανία.

Οἱ ζωντανοὶ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, οἱ Ἕλληνες δάσκαλοι, γίνονται περιζήτητοι καὶ οἱ μεγιστάνες τοῦ πλοῦτου πληρώνουν πολὺ ἀκριβὰ, γιὰ νὰ τοὺς ἔχουν κοντὰ τους. Παντοῦ, σὲ κάθε ἐκδήλωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ ἀρχαία ρωμαϊκὴ παράδοση ἐκτοπίζεται καὶ τὴ θέση της τὴν παίρνουν καινούριοι τρόποι:

▲ **Θρησκεία.** Ἡ θρησκεία τῶν Ρωμαίων, ὅπως ἦταν πρὶν, ἀνταποκρινόταν στὶς συνθήκες τῆς ζωῆς τους πρὶν ἀπὸ τὶς κατακτήσεις. Οἱ θεοὶ ἦταν οἱ προστάτες τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μικροῦ τους κράτους πού περιοριζόταν σὲ μιὰ μικρὴ ἔκταση γύρω ἀπὸ τὴ Ρώμη. Τώρα ὅμως, πού οἱ Ρωμαῖοι ἔχουν κατακτῆσει τὸν κόσμον, δὲν τοὺς ἱκανοποιεῖ πιά.

Τώρα, τόσο οἱ κατακτημένοι πού ἔχασαν τὰ κράτη καὶ τοὺς θεοὺς των, ὅσο καὶ οἱ κατακτητὲς νιώθουν μέσα στὴ μεσογειακὴ οἰκουμένη τὴν ἀνεπάρκεια τῶν δικῶν τους θεῶν. Ἀφῆσαν λοιπὸν τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς νὰ εἰσβάλουν στὴ θρησκεία τους.

Ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶχε χάσει πιά ἐντελῶς τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα της καὶ εἶχε γίνει ἕνα κράμα μὲ τὸ μυστικισμὸ τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸ κράμα μπῆκε στὴν Ἰταλία. Ἔτσι π.χ. ἀπὸ τὸ 204 π.Χ. ἔγινε δεκτὴ ἐπίσημα ἀπὸ τὸ κράτος ἡ λατρεία τῆς φρυγικῆς Μητέρας τῶν θεῶν Κυβέλης

Ἡ «οἰκία τοῦ Φαύνου», μιὰ πλούσια κατοικία τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ. στήν Πομπηία.

Ἐπιτομή τῆς ἀποφθοῦσας πόλεως τῆς Πομπηίας. Ἡ ἀποφθοῦσα πόλις τῆς Πομπηίας ἀνακαταστάθηκε ἀπό τὸ 1763 ἀπὸ τὸν βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, τὸν Κάρολο Τέτο. Ἡ ἀποφθοῦσα πόλις τῆς Πομπηίας ἀνακαταστάθηκε ἀπὸ τὸ 1763 ἀπὸ τὸν βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, τὸν Κάρολο Τέτο. Ἡ ἀποφθοῦσα πόλις τῆς Πομπηίας ἀνακαταστάθηκε ἀπὸ τὸ 1763 ἀπὸ τὸν βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, τὸν Κάρολο Τέτο.

Ἡ ἀποφθοῦσα πόλις τῆς Πομπηίας ἀνακαταστάθηκε ἀπὸ τὸ 1763 ἀπὸ τὸν βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, τὸν Κάρολο Τέτο. Ἡ ἀποφθοῦσα πόλις τῆς Πομπηίας ἀνακαταστάθηκε ἀπὸ τὸ 1763 ἀπὸ τὸν βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, τὸν Κάρολο Τέτο.

Ἡ ἀποφθοῦσα πόλις τῆς Πομπηίας ἀνακαταστάθηκε ἀπὸ τὸ 1763 ἀπὸ τὸν βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, τὸν Κάρολο Τέτο. Ἡ ἀποφθοῦσα πόλις τῆς Πομπηίας ἀνακαταστάθηκε ἀπὸ τὸ 1763 ἀπὸ τὸν βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, τὸν Κάρολο Τέτο.

Ἡ οἰκία τοῦ Φαίωνα χρωστᾶ τῇ μεγάλῃ τῆς φήμῃ στά ὀνομαστά ψηφιδωτά πού βρέθηκαν ἐκεῖ καί εἰκονίζουν σκηνές ἀπό τὴν κρίσιμη μάχη τῆς Ἰσσοῦ μεταξύ Μ. Ἀλεξάνδρου καί Δαρείου· τὸ ψηφιδωτό αὐτὸ εἶναι ἴσως ἀντίγραφο πρωτότυπου ἑλληνικοῦ ἔργου (τοῦ Φιλόξενου τῆς Ἐρέτριας;) τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. Παραθέτουμε δυὸ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴ γνωστὴ σύνθεση πού παριστάνει τὸ Μ. Ἀλέξανδρο νὰ ὀρᾷ ἀκάθεκτος ἐναντίον τοῦ Δαρείου· τὸν ἔχει πλησιάσει πολὺ, κι ὁ Πέρσης βασιλιάς, τριγυρισμένος ἀπὸ τοὺς ἀξιωματοῦχους του, ἀντιμετωπίζει μὲ δέος τὴν ἐπίθεση, ἑτοιμος γιὰ τὴ φηγὴ πού θὰ ἀκολοθηθεῖ (Νεάπολη, Ἐθνικὸ Μουσεῖο).

καὶ λίγο ἀργότερα οἱ ὀργιαστικὲς τελετὲς τοῦ Βάκχου κλπ. Οἱ θεοὶ αὐτοὶ εἶναι γεμάτοι ἀπὸ μαγεία καὶ τοὺς λάτρευαν μὲ τὸ μυστηριακὸ τρόπο πού συνήθιζαν ὡς τώρα στὴν Ἀνατολή.

▲ **Γράμματα.** Οἱ Ρωμαῖοι ὡς τότε δὲν εἶχαν οὔτε βιβλία οὔτε θεάτρα, ἐκτός ἀπὸ μερικὲς παντομίμες καὶ αὐτοσχέδιες σκηνικὲς παραστάσεις μὲ πρόχειρα τραγούδια, χωρὶς διάλογο καὶ θεατρικὴ δράση. Ὅταν στό τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα ἄρχισε ἡ κατάκτηση τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, οἱ Ρωμαῖοι γνώρισαν Ἕλληνας φιλοσόφους καὶ λογίους καὶ νιώσανε τὴν ἕλξη τῆς πνευματικῆς τους καλλιέργειας. Αὐτὸ συνέβη προπάντων σ' αὐτοὺς πού ἀνῆκαν στὶς ἀνώτερες τάξεις. Ἀρχισαν νὰ μιλοῦν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα πού λογαριαζόταν πιά ὡς γλῶσσα τῶν μορφωμένων.

Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ στρατηγὸς Φλαμίνιος στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Μακεδόνων προκάλεσε ἀληθινὴ ἐκπληξη στοὺς Ἕλληνας γιὰ τὰ ἄρτια ἑλληνικά του.

Δὲν ἄργησε νὰ γίνῃ συρμὸς στὴ Ρώμη τὸ νὰ μιᾶ κανεῖς μὲ εὐκολία ἑλληνικά. Στὴ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας συνέβαλαν μερικοὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες τῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ Αἰμίλιος Παῦλος πού ἔφερε στὴ Ρώμη πλῆθος ἐλλήνων διδασκάλων, καθὼς καὶ τὴν πλοῦσια βιβλιοθήκη τοῦ Περσέα. Κυρίως ὁμως ὁ γιὸς του Σκιπίων, ὁ πορθητὴς τῆς Καρχηδόνας, πού συγκέντρωσε γύρω του πολλοὺς καλλιεργημένους Ἕλληνες (π.χ. τὸν Πολύβιο, Παναίτιο τὸ Ρόδιο κ.ἄ.) καθὼς καὶ Ρωμαίους (τὸν «κύκλο τῶν Σκιπιώνων» ὅπως ὀνομάστηκαν).

Τώρα κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὴ λατινικὴ γλῶσσα τὰ πρῶτα λογοτεχνικά ἔργα. Ἄλλοτε εἶναι μεταφράσεις ἢ μιμήσεις ἀπὸ τὰ ἑλληνικά, καὶ ἄλλοτε εἶναι ἔργα ὀλυσδιόλου δικὰ τους. Τότε περίπου παρουσιάζεται ὁ Ἕλληνας ἀπελευθερὸς ἀπὸ τὸν Τάραντα, ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος (272 - 207 π.Χ.), δάσκαλος, ἠθοποιὸς καὶ μεταφραστὴς τῆς Ὀδύσειας καὶ ἀρχαίων ἑλληνικῶν δραμάτων.

Πλανόδιοι μουσικοί στο δρόμο: μία γυναίκα με διπλό αυλό συνοδεύει τό χορὸ δύο ἀνδρῶν, ἐνὸς τυμπανιστῆ καὶ ἐνὸς κυμβαλιστῆ. [Εἶναι ψηφιδωτό ἀπὸ τῆ Πομπηία τοῦ σάμιου Διοσκουρίδη. Νεάπολη, Ἐθνικὸ Μουσεῖο].

Ἄπὸ αὐτὸν δόθηκε ἡ πρώτη δραματικὴ παράσταση σέ ρωμαϊκὴ σκηνὴ τὸ 240 π.Χ.

Τὴν προτίμηση τοῦ κοινοῦ συγκεντρώνουν οἱ κωμωδίες· γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο δύο πολὺ ἀξιοὶ ποιητῆς ποὺ παρουσιάζονται κιόλας, ὁ Πλαῦτος καὶ ὁ Τερέντιος, γράφουν μόνο κωμωδίες. Ἰδιαίτερα μιμήθηκαν τὴ νέα ἄττικὴ κωμωδία, δηλαδή τὴν κωμωδία ἀνθρώπων τύπων, ὅπως π.χ. εἶναι σέ κωμωδίες τοῦ Πλαύ-

του ό συκοφάντης, ό καυχησιάρης στρατιώτης, ό φιλάργυρος, ή έπαγγελματικόν τύπων, όπως π.χ. ό γιατρός, ό ψαράς κλπ.

Στήν κωμωδία τους διακρίνουμε δύο είδη: τήν κωμωδία έλληνοκοιτιού (π.ο.υ¹) πού οί ήθοποιοί φορούσαν έλληνικά ρούχα· συνήθως ήταν διασκευές από τή νέα έλληνική κωμωδία· και τήν κωμωδία με ρωμαϊκό περιεχόμενo², πού οί ήθοποιοί φορούσαν ρωμαϊκά ρούχα και τά θέματα ήταν από τή ζωή τής Ρώμης ή τών γειτονικόν πόλεων· αναφέρονται σέ πρόσωπα τής χαμηλής τάξης και γι' αυτό όνομάζεται και κωμωδία τής ταβέρνας.

Και ή έπική ποίηση τήν έποχή αυτή έχει ένα μεγάλο εκπρόσωπο, τόν ήμιέλληνα Έννιο από τήν Μεσσαπία. Ήταν πολύμορφος ποιητής, δηλαδή συνθέτει δράματα, διδακτικά ποιήματα και έπικά έγκωμιαστικού χαρακτήρα. Τέτοιο είναι τό ποιήμα του «Χρονικά». (*Annales*)

▲ **Τέχνες.** Τούς άκομψους και άκαλλιέργητους ως τώρα Ρωμαίους τούς έντυπωσίασαν κυρίως τά έργα τής έλληνικής γλυπτικής, αρχιτεκτονικής και διακοσμητικής. Η ρωμαϊκή τέχνη αυτής τής έποχής είναι έλληνιστική, και μεταφυτεύτηκε στή Ρώμη από τά μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα τής Αλεξάνδρειας, τής Ρόδου και τής Περγάμου. *Αντιπύρι: φορεί κι ειβενο (statue togate)*

Η πρώτη γνωριμία τών Ρωμαίων με τήν έλληνική τέχνη έγινε τό 272 π.Χ. με τήν πτώση του Τάραντα και ό πρώτος Ρωμαίος πού μετέφερε έλληνικά έργα τέχνης στή Ρώμη ήταν ό Μάρκος Κλαύδιος Μάρκελλος μετά τήν άλωση τών Συρακουσών (211 π.Χ.).

Κυρίως όμως μετά τήν πτώση τής Μακεδονίας εισάγονται στή Ρώμη από τόν Αίμίλιο Παύλο πάρα πολλά έργα τέχνης και από τότε γίνεται συνήθεια στους Ρωμαίους στρατηγούς πού κατακτούσαν έλληνικές πόλεις ή δήωση και ή άρπαγή έργων τέχνης.

Οί πλούσιοι άρχισαν συστηματικά νά στολιζούν τίσ έπαύλεις τους με έλληνικά αγάλματα, με κομφοτεχνήματα, με ζωγραφίες, με πρωτότυπα, αντίγραφα ή άπομιμήσεις. Τό πράγμα έγινε συρμός. Τούς κυριέψε ή μανία τής επίδειξης. Παράβγαιναν σάν νεόπλουτοι ποιός θά έχει τά περισσότερα και τά καλύτερα.

▲ **Έκπαιδευση.** Ένας Ρωμαίος με οικονομική άνεση έπρεπε, γιά νά τόν εκτιμά ή κοινωνία, νά μιλά έλληνικά και προπάντων νά έχει γιά τά παιδιά του Έλληνα δάσκαλο, δοϋλο ή έλεύθερο. Μπήκε έτσι στή ζωή τους ή δίψα γιά μόρφωση και ή Ρώμη πλημμύρισε από Έλληνες δασκάλους πού δίδασκαν στά παιδιά γραμματική και μουσική, καθώς κι από καθηγητές τής φιλοσοφίας και τής ρητορικής γιά τούς έφήβους.

Οί οικόσιτοι Έλληνες δοϋλοι ή αιχμάλωτοι πολέμου έγιναν σημαντικοί άγωγοί διάδοσης του έλληνικού τρόπου ζωής και σκέψης στις οικογένειες τών εύκατάστατων Ρωμαίων· πολλοί άπ' αυτούς ήταν δάσκαλοι και παιδαγωγοί, — ό

1. Λατ. Fabula palliata (άπό τή λ. pallium = έλληνικός μανδύας).

2. Λατ. Fabula togata (άπό τή λ. toga = είδος ρωμαϊκού ένδύματος)

Δάσκαλος και μαθητές.

Τμήμα από επιτύμβιο ανάγλυφο ενός πλούσιου εμπόρου από τους Τρεβήρους της Γαλλίας. Δυο παιδιά κάθονται σέ πολυθρόνες κρατώντας ειλητάρια. 'Ανάμεσά τους κάθεται ο παγωνοφόρος δάσκαλος. Ένα τρίτο παιδί ήθε καθυστερημένο και προβάλλει κάποια δικαιολογία, ενώ δέχεται παρατηρήσεις από τό δάσκαλο. (2ος αιώνας μ.Χ. Μουσείο Τρένες).

πως εκείνοι πού άκλόυθησαν τό βασιλέα Περσέα στήν αϊχμαλωσία —, γραμματικοί, σοφιστές και ρήτορες, ζωγράφοι και έκπαιδευτές στό κυνήγι, όπως εκείνοι πού δίδαξαν τά παιδιά του Αϊμιλίου Παύλου μετά τήν έπιστροφή του από τή Μακεδονία. 'Ο Έλληνας αϊχμάλωτος πολέμου, πού εργαζόταν στό ρωμαϊκό σπίτι ως έμπιστος γραμματέας ή έσωτερικός παιδαγωγός, έφερνε τήν οϊκογένεια του κυρίου του σέ έπαφή μ' ένα πολιτισμό πιο ώριμο από τό δικό του και γι' αυτό πιο έλκυστικό· δέν ήταν δύσκολο λοιπόν νά παρασυρθοϋν οϊ Ρωμαίοι σέ άλλαγή του τρόπου ζωής τους και έγκατάλειψη τής πατροπαράδοτης άρετής τους· έτσι, από τήν πλευρά αυτή, ό περίφημος στίχος του 'Οράτιου «ή κατακτημένη Έλλάδα κατάρκτησε τό σκληρό νικητή και έφερε τίς τέχνες στό άγροτικό Λάτιο»¹ βρήκε μιά έπαλήθευση πολύ βαθιά άπ' ό,τι στήν πρώτη ματιά φαίνεται· σημαίνει δηλαδή ότι ό "Έλληνας αϊχμάλωτος αϊχμαλώτισε τό νικητή του.

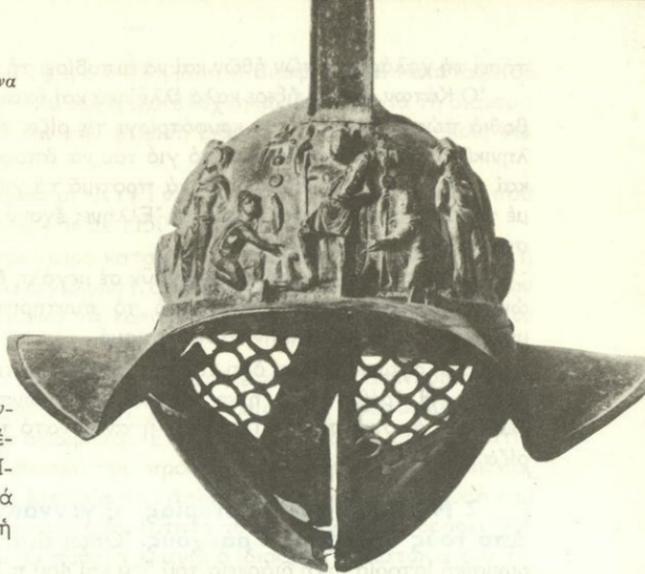
Τό ίδιο συνέβη στήν κατοικία, στό ντύσιμο, στα έπιπλά τους· δανείστηκαν τήν κομψότητα, τήν άνεση και τήν πολυτέλεια από τους "Έλληνες. Τό ίδιο και στό φαγητό· έδώ όμως έδειξαν μέ μιά άπλοϊκή ύπερβολή πόσο τους άρεσε ή πολυφαγία. Και στήν ψυχολογία επίσης τους έλειψε τό γούστο και ή λεπτή καλλιτεχνική αϊσθηση.

'Εκείνο πού περισσότερο και από τό θέατρο και από τίς τέχνες τους συγκινοϋσε ήταν οϊ μονομαχίες, ένα έθιμο πού τό πήραν από τους Τυρρηνοϋς²:

1. Λατ. Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio

2. Λατ. Etruski

Κράνος μονομάχου. [Βρέθηκε σ' ένα κατανλισμό τους στην Πομπηία].

νά παρακολουθοῦν ἀγῶνες ἀνθρώπων πού μονομαχοῦσαν μέχρι θανάτου. Τό ἀνθρώπινο αἷμα, πού χυνόταν ἐμπρός στά μάτια τους, ἔφτασε νά εἶναι ἤ πιό ἀκριβή διασκέδασή τους.

4 ΔΥΟ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΙ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Οἱ ἀλλαγές πού ἐκθέσαμε παραπάνω δέν ἦταν δυνατὸ νά μὴ προκαλέσουν ἀντίδραση. Ἡ ρωμαϊκὴ ἀρετὴ, πού εἶχε τεθεῖ στό περιθώριο, δέν εἶχε σβῆσει ἀπὸ τὴ μνήμη τῶν συντηρητικῶν καὶ τῶν πιό ἡλικιωμένων. Ἀντίθετα μάλιστα, πολλοὶ εἶχαν τὴν πεποίθηση ὅτι, ἂν οἱ Ρωμαῖοι ξαναγύριζαν σ' αὐτήν, ἡ πατρίδα, πού τὴν ἔβλεπαν νά κατρακυλᾷ στὴ διαφθορά, θά σωζόταν. Καὶ καθὼς οἱ ἀλλαγές ἦταν πρόσφατες, μερικοὶ αἰσιόδοξοι νοσταλγοὶ τοῦ καλοῦ παλιοῦ καιροῦ δέν εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν ἐλπίδα πὼς θά μπορούσαν κάπως νά ἀντιδράσουν.

I. Μιά φωνὴ διαμαρτυρίας: Ἕνας ἄρχοντας συντηρητικῶν ἀρχῶν.

Τέτοιος ἦταν ἓνας ἠθικὰ ἀφογος στὴ ζωὴ του καὶ πολὺ μορφωμένος Ρωμαῖος, ὁ Κά τ ω ν ὁ Τ ι μ η τ ῆ ς (184 π.Χ.). Ὀνομάστηκε Τιμητής, γιατί, ἀφοῦ πέρασε ἀπὸ ἄλλα ὑψηλά ἀξιώματα, πῆρε τὸ 184 π.Χ. τὸ ἀξίωμα τοῦ Τιμητῆ, πού τοῦ ἔδινε τὸ δικαίωμα νά ἐπιβλέπει τὰ ἦθη τῶν δημόσιων ἀρχόντων, ρυθμίζοντας – σύμφωνα μὲ παλαιὰ παράδοση – ποιοὶ συγκέντρωναν τὰ ἀπαραίτητα περιουσιακά καὶ ἠθικὰ προσόντα, γιὰ νά εἶναι Συγκλητικοί.

Ἀσκώντας λοιπὸν αὐτὸ τὸ δικαίωμα ὁ Κάτων ἐπιχείρησε τὴν κάθαρση τῆς τάξης τῶν Συγκλητικῶν καὶ τῶν Ἱππέων. Προσπάθησε νά περιορίσει τὴν πλεονεξία τῶν Ἱππέων ἀνεβάζοντας τὸ μίσθωμα τῶν φόρων καὶ μειώνοντας τὸ μίσθωμα τῶν δημοσίων ἔργων. Ἐπίσης ἀπαγόρευσε σέ ὀρισμένες ἐταιρεῖες δημοσιωνῶν νά συμμετέχουν σέ δημοπρασίες, ἐπειδὴ εἶχαν δώσει δείγματα στοῦ παρελθόν ὅτι δέν εἶναι συνεπεῖς στὶς ὑποχρεώσεις τους. Ἀκόμη ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὴ Σύγκλητο ἑπτὰ μέλη τῆς ἐξαιτίας τῆς σπάταλης ζωῆς τους καὶ ἔβαλε σκοπὸ του νά σταμα-

τήσει τή χαλάρωση τῶν ἠθῶν καί νά ἐμποδίσει τή διάδοση ἑλληνικῶν συνθηϊῶν.

Ὁ Κάτων, ἄν καί ἤξερε καλά ἑλληνικά καί ἦταν μέγας συγγραφεύς, πίστευε βαθιά πῶς τό σαράκι πού κρυφύτρωγε τίς ρίζες τῆς Ρώμης τό εἶχαν φέρει οἱ ἑλληνικές συνήθειες. Συμβούλευε τό γιό του νά ἀποφεύγει καθετί ἑλληνικό – ἀκόμη καί τούς Ἐλληνες γιατρούς καί τά προτιμᾶ τά γιατροσόφια – γιάτί, καθώς λέει μέ τό κάπως στενό μυαλό του, οἱ Ἐλληνες ἔχουν συνωμοτήσει, γιά νά ἐξοντώσουν ὄλους τούς «βαρβάρους».

Αὐτές οἱ ἀντιλήψεις τόν ὀδηγοῦν σέ μεγάλη ἐχθρα μέ τόν κύκλο τῶν Σκιπιωνῶν πού εἶχε ἀντίθετες ἰδέες ἀπό τό συντηρητικό Κάτωνα. Αὐτοί δέχτηκαν μέ ἐνθουσιασμό κάθε ἑλληνικό νεωτερισμό.

Ἔτσι ἀγωνίστηκε σέ ὄλη του τή ζωή ὁ ζηλωτής αὐτός τῆς πατροπαράδοτης ἀρετῆς. Ἡ πρόθεσή του ἦταν εὐγενική, ὁ ἀγῶνας του ὁμως ἦταν μάταιος καί δέν ἔφερε ἀποτελέσματα. Γιάτί δέν ἦταν δυνατό πιά νά χυπηθεῖ τό κακό στή ρίζα του.

2. Μιά πράξη διαμαρτυρίας : ἡ γενναία ἀπόπειρα μεταρρύθμισης ἀπό τούς ἀδελφούς Γράκχους. Ὅπως εἶναι γνωστό ἀπό τήν παλαιότερη ρωμαϊκή ἱστορία, στή διάρκεια τοῦ 5ου καί 4ου π.Χ. αἰῶνα ἔγιναν σκληροί ἀγῶνες ἀνάμεσα στούς πατρικίους καί στούς πληβείους γιά τήν ἀπόκτηση ἴσων δικαιωμάτων.

Ἡ ἰσοπολιτεία κατορθώθηκε στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰῶνα καί δημιούργησε μία κοινωνική ἰσορροπία πού διατηρήθηκε σέ ὄλη τήν περίοδο τῆς Μέσης Δημοκρατίας (287 - 133 π.Χ.). Στήν ἐξίσωση τῶν δύο τάξεων, συντελεῖ ἡ ἐφαρμογή τῶν Λικίνιων - Σεξτιῶν νόμων πού σταματᾶ τήν κοινωνική ἀναταραχή. Οἱ ἐσωτερικές διαμάχες ἀτονοῦν σέ μεγάλο βαθμό καί αὐτό ἐπιτρέπει στή Ρώμη νά πραγματοποιήσῃ τίς μεγάλες κατακτήσεις της.

Ὅπως ὁμως ἔγινε φανερό πῶς πάνω, οἱ μεγάλες κατακτήσεις δημιούργησαν τίς αἰτίες γιά νέα κοινωνική ἀνισότητα. Ἡ κυριότερη αἰτία ὑπῆρξε ὁ σφετερισμός τῆς δημόσιας γῆς ἀπό τούς νέους γαιοκτῆμονες¹. Ἐνῶ παλαιότερα ἡ κατακτώμενη γῆ ἀνῆκει καί οὐσιαστικά καί τυπικά στό δημόσιο πού τήν παραχωρεῖ στούς ἰδιῶτες μέ ἐνοίκιο, στήν περίοδο τῶν κατακτήσεων ἡ πολύχρονη χρησικτησία τῆς νοικιασμένης γῆς ἐξελίχτηκε σέ πλήρη ἰδιοκτησία καί μάλιστα κληρονομική. Ἡ ὀλοένα αὐξανόμενη συγκέντρωση περισσότερης δημόσιας γῆς στά χέρια λιγότερων ἰδιοκτητῶν προκαλοῦσε τήν αὐξηση τοῦ πλῆθους τῶν ἀκτημόνων. Τοῦτο ὀδηγεῖ σέ μία νέα σοβαρή κοινωνική ἀρρυθμία καί προκαλεῖ ἐσωτερικές ἀναστατώσεις πού ἀρχίζουν μέ τό μεταρρυθμιστικό κίνημα τῶν ἀδελφῶν Τιβερίου καί Γαίου Γράκχων.

Τό νά ἔχει ὁ Ρωμαῖος πολίτης ἔγγεια ἰδιοκτησία παίζει μεγάλο ρόλο γιά τή συμμετοχή του στή δημόσια ζωή καί γιά τήν κοινωνική του θέση. Μέ βάση τήν

1. Λατ. Possessores

έγγεια ιδιοκτησία γινόταν ή τίμηση¹, δηλαδή ή διάκριση και κατάταξη σε κοινωνικές τάξεις. Γι' αυτό από πολύ νωρίς αναπτύχθηκαν άγώνες για τή διανομή τής δημόσιας γής πού προκάλεσαν τήν ψήφιση μιάς σειράς από άγροτικούς νόμους.

Άπό τό 367 π.Χ. ψηφίστηκαν οί Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι πού περιόριζαν τήν κατοχή δημόσιας γής σε 1150 στρέμματα².

Οί νόμοι όμως αύτού μέ τόν καιρό καταστρατηγήθηκαν, ενώ παράλληλα ή έκταση τής δημόσιας γής όλοένα μεγάλωνε ή από τή δήμευση τής γής τών πόλεων πού βοήθησαν τόν Άννίβα, ή από τίς κατακτήσεις τής έντεϋθεν τών Άλπεων Γαλατίας.

▲ **Τιβέριος Γράκχος.** Άπό τόν πατέρα του άνηκε στήν όνομαστή οικογένεια τών Σεμπρωνίων, πληβειακής καταγωγής. Πολλοί από τούς προγόνους του είχαν άνέβει σε μεγάλα δημόσια αξιώματα. Έπομένως άνηκε στήν άριστοκρατία τών αξιωμάτων. Όμως ή πληβειακή του προέλευση, ή έλληνική του παιδεία, αλλά προπάντων ή προσωπική έμπειρία πού άπόκτησε για τήν ύπνόμευση του ρωμαϊκού μεγαλείου από τήν κοινωνική άνισότητα τόν όδήγησαν νά δράσει για τή διάσωση τής πατρίδας του. Ό πόθος του είναι ό ίδιος μέ του Κάτωνα του Τιμητή, δηλαδή συντηρητικός. Η κατεύθυνση και ό τρόπος διαφέρουν.

Λέγεται ότι στή διάρκεια τής πολεμικής του δράσης (διακρίθηκε πολεμώντας στήν άλωση τής Καρχηδόνας και πιό ύστερα στή Νουμαντία) περνώντας από τήν Τυρρηνία είδε ως καλλιεργητές στους άγρους και βοσκούς στα λιβάδια δούλους και πουθενά έλεύθερους Ρωμαίους γεωργούς.

Σοβαρή επίδραση άσκησαν πάνω του οί διδάσκαλοι του Διοφάνης ό Μυτιληναίος και Βλόσιος ό Κυμαίος πού ή διδασκαλία τους έμπνεόταν από τίς στωικές άντιλήψεις για κοινωνική ίσότητα.

Γι' αυτό ό Τιβέριος, μόλις έγινε Δήμαρχος, πρότεινε στή συνέλευση του λαού τόν Άγροτικό νόμο. Μ' αυτόν επιδιώκει νά έρθουν πάλι σε ίσχύ οί Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι πού είχαν στό μεταξύ πέσει σε άχρηστία.

Σύμφωνα μέ τή συγκαταβατική διατύπωση του Τιβερίου Γράκχου δέν επιτρεπόταν νά κατέχει κανένας πολίτης από τή δημόσια γή περισσότερα από 500 πλέθρα (1150 στρέμματα). Μπορούσε μάλιστα, άν είχε τότε περισσότερη δημόσια γή, νά κρατήσει και 250 πλέθρα για κάθε ένα από τά δυό του άγόρια. Δέν έπρεπε όμως ή δημόσια γή κάθε οικογένειας νά ξεπερνά στό σύνολό της τά χίλια πλέθρα. Όση γή θά επιστρεφόταν μέ τήν εφαρμογή του νόμου θά μοιραζόταν ανά τριάντα πλέθρα αναπαλλοτρίωτα σε κάθε άκτήμονα. Και άκόμη όριζόταν αποζημίωση από τό δημόσιο ταμείο για όλα τά κτίσματα και τίς έγγειοβελτιώσεις πού είχαν γίνει.

Ό νόμος ψηφίστηκε από τή συνέλευση. Προκάλεσε όμως τή βίαιη αντίδραση

1. Λατ. Census

2. Λατ. 500 Jugera

τῶν γαιοκτημόνων πού εἶχαν ἐπικεφαλῆς τους τή Σύγκλητο. Ὅμως, ὅσο δυνατό καί ἂν ἦταν τό ἀριστοκρατικό αὐτό σῶμα, δέν μπορούσε νά ἀκυρώσει νόμο τῆς συνέλευσης· γι' αὐτό προσπάθησαν νά σπάσουν τό σύνδεσμο τοῦ λαοῦ μέ τόν ἡγέτη του χρησιμοποιώντας τήν ἐξαγορά τῶν συνειδήσεων καί τή συκοφαντία.

Ἐξαγόρασαν τόν συνδημάρχο του Μάρκο Ὀκτάβιο, πού εἶχε μεγάλη ἔκταση γῆς, γιά νά προβάλει ἔνσταση ἐναντίον τοῦ νόμου. Ὁ Τιβέριος τότε πρότεινε καί πέτυχε τήν καθαίρεση τοῦ Ὀκταβίου. Στό τέλος ὅμως ἡ Σύγκλητος χρησιμοποίησε τή βία τῶν ὀπλων καί μέ ἓνα ἐνοπλο ἀπόσπασμα ἐξόντωσε τετρακόσιους ὀπαδούς τοῦ Τιβερίου καί τόν ἴδιο μέ τή διαβολή ὅτι εἶχε ζητήσει τό βασιλικό διάδημα. Τό νόμο ὅμως δέν τόλμησαν νά τόν καταργήσουν, ἀλλά οὔτε τόν ἐφάρμοσαν ποτέ.

Ἡ μεταρρυθμιστική ἀπόπειρα τοῦ Τιβερίου Γράκχου ἦταν γενναία καί τά μέτρα του τολμηρά. Ἀλλά μέ τήν καθαίρεση τοῦ συνδημάρχου του Μάρκου Ὀκταβίου ἔγινε γιά πρώτη φορά τότε προσβολή τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀπαραβίαστου τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας. Μιά ἄλλη παραβίαση ἦταν ἀκόμη πιό σοβαρή καί τήν ἐκμεταλλεύτηκε εἰς βάρος του ἡ Σύγκλητος: Μέ τήν ἀπόπειρα ἐπανεκλογῆς του ὡς Δημάρχου (133 π.Χ.) παραβίαζε ἓνα αὐστηρό νόμο¹ πού ἀπαγόρευε ἀπολύτως τήν ἐπανεκλογή τοῦ ἴδιου ἄρχοντα στόν ἀμέσως ἐπόμενο χρόνο.

Θαρραλέα ἐνέργειά του καί ἐνδεικτική τῶν ἀναμορφωτικῶν του προθέσεων ἦταν ἡ πρότασή του σχετικά μέ τή διάθεση τῶν θησαυρῶν τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περγᾶμου Ἀττάλου Γ' πού πεθαίνοντας ἄφηνε κληρονόμο τοῦ κράτους του τό ρωμαϊκό λαό. Ἡ πρόταση τοῦ Τ. Γράκχου ἦταν νά μοιραστοῦν οἱ θησαυροί τοῦ Ἀττάλου στούς ἀκτῆμονες, γιά νά ἀγοράσουν ἐργαλεῖα νά καλλιεργήσουν τά κτήματα πού θά ἀποκτοῦσαν.

ο = 0
▲ **Γάιος Γράκχος**, Δέκα χρόνια ἀργότερα, τό 123 π.Χ., γίνεται Δήμαρχος. Ἐχει καί αὐτός τίς ἴδιες ιδέες καί τόν ἴδιο ἐνθουσιασμό μέ τόν ἀδελφό του. Ἐχει ὅμως κάτι πάρα πάνω: τήν πείρα ἀπό τό πάθημα τοῦ ἀδελφοῦ του πού τόν διδάξε πῶς, γιά νά πετύχει ἡ μεταρρύθμιση, ἔπρεπε νά συντρίψει πρῶτα τό πολιτικό ὄχυρό τῆς ἀριστοκρατίας, τή Σύγκλητο.

Οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Γαίου εἶναι:

Κοινωνικές:

Μέ τό κοινωνικό του πρόγραμμα ἐπιδιώκει:

- νά συνεχίσει τό ἀγροτικό ἔργο τοῦ ἀδελφοῦ του
- νά ἰδρύσει ἀποικίες, γιά νά ἐγκαταστήσει ἀκτήμονες
- νά δίνει μέ τακτικές διανομές σιτάρι στούς κατοίκους τῆς Ρώμης
- νά μειώσει τό ὄριο ἡλικίας τῶν στρατευσίμων.

Ἔτσι, ἓνα μέρος ἀπό τή δημόσια γῆ μοιράστηκε στούς Ρωμαίους πολῖτες. Οἱ κληροῖ ἦταν ἀρκετά μεγάλοι καί στίς περιοχές πού ἔγιναν οἱ διανομές κατα-

1. Λατ. Lex villia annalis (181 π.Χ.)

σκευάστηκαν νέοι δρόμοι, για να διευκολύνεται η μεταφορά των προϊόντων.

Επειδή όμως η δημόσια γη που απόμεινε δεν έφτανε, για να εξασφαλίσει κληρο στους άκτημονες, ο Γάιος με ιδιαίτερο νομοσχέδιο πρότεινε την ίδρυση άποικιών κυρίως στη Ν. Ίταλία. Οί καλοί ὄροι ἐγκατάστασης καί τό μέγεθος τῶν κληρῶν ὀδήγησε ἐκεῖ ὄχι μόνο ἀκτήμονες, ἀλλά καί εὐπόρους. Οἱ νέες ἀποικίες πού ἰδρύθηκαν κυρίως σέ παραθαλάσσιες περιοχές μέ ἀναπτυγμένο ἑλληνικό ἐμπόριο εἶχαν περισσότερο ἐμπορικό παρά γεωργικό χαρακτήρα. Ἡ πιό ἀξιόλογη ἀποικιστική προσπάθεια τοῦ Γαίου ἐγινε μέ τήν ἴδρυση τῆς πρώτης ὑπερπόντιας ρωμαϊκῆς ἀποικίας στό ἔδαφος τῆς καταστραμμένης Καρχηδόνας πού πῆρε τό ὄνομα Ἡ ρ α ί α¹.

Μέ τίς διανομές σιταριοῦ ἤθελε νά ἀνακουφίσει τόν πληθυσμό τῆς Ρώμης πού, ἰδίως σέ περιόδους σιτοδείας, ὑπόφερε ἀπό τήν ἔλλειψη σιταριοῦ καί ἔπεφτε θύμα στήν κερδοσκοπία τῶν σιτοπωλῶν. Τό μέτρο αὐτό ἀνακούφιζε πράγματι τό λαό, μά ἔχει καί τό σοβαρό μειονέκτημα ὅτι προσελκύει πολύ ἀγροτικό πληθυσμό στή Ρώμη καί, στούς μεταγενέστερους χρόνους, θά γίνε τό ἀποκλειστικό μέσο ἐξαγορᾶς ψηφοφόρων ἀπό τήν ἀριστοκρατία τῶν κρατικῶν ἀξιωματῶν.

Μέ τό στρατιωτικό του νόμο ὁ Γάιος ἀπαγόρευε τήν κατάταξη στό στρατό τῶν νέων πρὶν γίνου 17 χρονῶν καί μεγάλωνε τό στρατιωτικό μισθό.

▲ Πολιτικές :

● Για νά ἀποδυναμώσει τή συγκλητική ἀριστοκρατία, εἰσηγήθηκε δικαστικό νόμο πού καθόριζε τή συγκρότηση τῶν δικαστηρίων γιά τήν ἐκδίκαση ὑποθέσεων καταχρήσεων ὄχι ἀπό Συγκλητικούς, ὅπως πρὶν, ἀλλά ἀπό Ἴππεῖς. Μέ τόν τρόπο αὐτό οἱ διοικητές τῶν ἐπαρχιῶν πού ἦταν τῆς συγκλητικῆς τάξης δέ θά κρίνονταν γιά τίς παρανομίες τους ἀπό ἀνθρώπους τῆς δικῆς τους τάξης, ἀλλά ἀπό Ἴππεῖς.

● Για νά ἐμποδίσει τή Σύγκλητο νά ἐπιλέγει μέ τρόπο αὐθαίρετο τίς δύο συγκλητικές ἐπαρχίες πού προορίζονταν γιά τούς κάθε φορά ἀπερχόμενους συγκλητικούς, καθόρισε νά γίνεται ἡ ἐπιλογή αὐτή, πρὶν ἐκλεγοῦν οἱ ὕπατοι πού θά τούς δίνονταν ἡ διοίκησή τους· ἔτσι οἱ συγκλητικές ἐπαρχίες ἐπιλέγονταν 18 μῆνες πρὶν ἀπό τό διορισμό τῶν διοικητῶν τους, γιάτὶ στήν τελευταία περίοδο τῆς δημοκρατίας ἀναλάμβαναν τά καθήκοντα τους συνήθως 6 μῆνες μετὰ τήν ἐκλογή τους.

● Μέ ἄλλο νόμο ρύθμισε τά φορολογικά ζητήματα τῆς νέας ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας. Ἡ εἰσπραξη ἀνατίθεται σέ ἑταιρείες ἀπό δημοσιῶνες καί ὀριζε ὅτι ἡ πλειοδοτική δημοπρασία ἔπρεπε νά γίνεται στή Ρώμη. Ἔτσι ὁμως, χωρὶς νά τό ἐπιδιώξει, παραδίδει ὁ Γάιος τούς ἐπαρχιώτες στήν ἐκμετάλλευση τῶν κερδοσκοπικῶν ἑταιρειῶν τῆς πρωτεύουσας. Ἡ Σύγκλητος ὁμως πέτυχε ὅ,τι καί μέ τόν Τιβέριο. Μὲ ἀπατηλῆς ὑποσχέσεις στό λαό πῶς θά ἔδινε περισσότερα, κατάφερε νά τόν ἀποσπάσει ἀπό τό Γάιο καί νά τόν ἀπομονώσει. Τήν ἀντίσταση τῶν ἀφο-

1. Λατ. Junonia.

1 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

- Μετά τις μεγάλες κατακτήσεις παίρνει μεγάλη ανάπτυξη τό εμπόριο κι ή βιοτεχνία: στή θέση τῆς ἐργασίας τῶν ἐλευθέρων ἐρχεται ή ἐργασία τῶν δούλων.

- Ἐξαφανίζονται οἱ μικρές ἐπιχειρήσεις καί οἱ μικρές ἀγροτικές ἰδιοκτησίες.

2 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

- Οἱ μικροκαλλιεργητές καί οἱ μικροτεχνίτες, ή μεσαία τάξη, χάνονται καί γίνονται ἀνεργος ὄχλος.

- Δυό νέες τάξεις εἶναι κυρίαρχες: α. Οἱ Συγκλητικοί, οἱ εὐγενεῖς μέ τήν πολιτική δύναμη, καί β. Οἱ Ἴππειοί, οἱ ἐπιχειρηματίες μέ τή δύναμη τοῦ πλοῦτου.

- Πληθαίνουν σέ καταπληκτικό βαθμό οἱ δούλοι, τό πολυάριθμο αὐτό πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, πού δέν λογαριάζονταν γιά ἀνθρώποι.

3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ

- Κυριεῦει τούς Ρωμαίους ή καλοζωία. Ὁ ἑλληνιστικός συρμός εἰσορμαῖ στή θρησκεία, στά γράμματα, στίς τέχνες, στήν ἐκπαίδευση, στήν ψυχαγωγία.

4 ΔΥΟ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΙ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

- Ὁ Κάτων, ἕνας συντηρητικός ἄρχοντας, ὅταν πῆρε τό ἀξίωμα τοῦ Τιμητῆ [184 π.Χ.] ἔλαβε πολλά αὐστηρά, ἀλλά μάταια μέτρα, γιά νά σώσει τίς παλιές συνήθειες τῶν Ρωμαίων.

- Οἱ δυό ἀδελφοί Γράκχοι ὡς δήμαρχοι προσπαθοῦν νά ἀναστήσουν τή μεσαία τάξη:

- α. Ὁ Τιβέριος [133 π.Χ.] μ' ἕναν ἀγροτικό νόμο πού ξανάδινε γεωργικό κλῆρο στούς ἀκτήμονες.

- β. Ὁ Γάιος [123 π.Χ.] μέ διάφορους νόμους πού θά περιορίζαν τήν πολιτική δύναμη τῶν εὐγενῶν.

Καί οἱ δυό προσπάθειες δέν ἔφεραν ἀποτέλεσμα.

Νά συγκρατηθῶν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

— «πεντηκοντακαιτριετής χρόνος»
— Συγκλητικοί — Ἴππεις — δημοσιῶνες — πελάτες — «νεοὶ ἄνθρωποι» — τιμητής — ἀγροτικό ζήτημα — ἀγροτικός νόμος — δημόσια γῆ — ἀριστοκρατία ἀξιωματῶν — Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι — κωμωδία ἑλληνικοῦ τύπου — κωμωδία μέ ρωμαϊκό περιεχόμενο

Πεντηκοντακαιτριετής
χρόνος 221 - 168 π.Χ.
Ἄ Κάτων γίνεται τιμη-
τής 184 π.Χ.
Μέση Δημοκρατία 287 - 133 π.Χ.
Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι 367 π.Χ.
Ἄγροτικός νόμος τοῦ
Τιβερίου Γράκχου 133 π.Χ.
Μεταρρυθμίσεις τοῦ
Γαίου Γράκχου 123 π.Χ.

Κεῖμενα

✓ 1. Πῶς ἀντιμετώπισε ὁ Μ. Κάτων τή διαφθορά τῶν ἡθῶν

Τούς πιό πολλούς τούς δυσaráστησε προπάντων, γιατί τούς περιόρισε τήν πολυτέλεια· νά τή χτυπήσει ριζικά σέ στιγμές πού ἡ πλειοψηφία εἶχε πειραχτεῖ καί διαφθαρεῖ ἀπ' αὐτήν ἦταν ἀδύνατο· γι' αὐτό τό λόγο ἀντιμετώπισε μέ τρόπο τή δυσκολία διατιμώντας στό δεκαπλάσιο τά φορέματα, τά ἀμάξια, τά γυναικεῖα κοσμήματα, τά οἰκιακά σκευή, ὅσα στοιχίζαν περισσότερο ἀπό χίλιες πενταχόσιες δραχμές· ὄρισε τήν ἐπί πλέον ἀξία τους νά τήν παίρνει ὡς ἔσοδο τό Δημόσιο. Καί τούς πρόσθεσε καί ἕνα μικρό φόρο σέ ὅσα στοιχίζαν πάνω ἀπό χίλιες δραχμές, γιά νά βαρεθοῦν νά πληρώνουν καί, βλέποντας τούς ἀνθρώπους τῆς ἀπλῆς καί ἀπέριττης ζωῆς νά πληρώνουν γιά ἴση περιουσία λιγότερα, νά βαριεστήσουν. Ἦταν ἀγανακτισμένοι λοιπόν μ' αὐτόν ἐκεῖνοι πού προτιμοῦσαν νά πληρώνουν, γιά νά διατηρήσουν τήν πολυτέλεια, μά ἀγανακτοῦσαν ἐπίσης καί ἐκεῖνοι πού ἄφηναν τήν πολυτέλεια ἐξαιτίας τῆς φορολογίας.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

[Μ. Κάτων 18, 2. Μετάφραση¹]

↓ 2. Τό ἀγροτικό ζήτημα

Οἱ Ρωμαῖοι, ἀπ' ὅση γῆ τῶν γειτονικῶν τους λαῶν κυρίευαν, ἕνα μέρος τῆς τό πουλοῦσαν καί τήν ὑπόλοιπη τήν ἔκαναν δημόσια καί τήν ἔδιναν στούς ἀκτῆμονες καί στούς ἀπόρους νά τήν ἐκμεταλλεῦνται, πληρώνοντας ἕνα μικρό ποσό στό Δημόσιο. Ἐπειδῆ ὅμως οἱ πλούσιοι ἄρχισαν νά αὐξάνουν αὐτά τά ποσά κι ἔτσι ἐδιωχταν

1) Ὅπου δέ σημειώνεται ὁ μεταφραστής, ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ συγγραφέα τοῦ ἐγχειριδίου.

τούς φτωχούς, ψηφίστηκε νόμος νά μήν ἐπιτρέπεται νά ἔχει κανένας γῆ περισσότερη ἀπό πεντακόσια πλέθρα. Γιά λίγο καιρό ἡ διάταξη αὐτή σταμάτησε τήν πλεονεξία καί βοήθησε τούς φτωχοῦς. Κατοικοῦσαν στά κτήματα πού εἶχαν νοικιάσει καί καλλιερ-
γοῦσαν τό μερίδιο πού ἔτυχε ἐξαρχῆς στόν καθένα.

Ἔσπερα ὅμως οἱ πλούσιοι πού γειτόνευαν μαζί τους, ἄρχισαν νά τούς παίρνουν τά νοικιασμένα κτήματά τους μέ βαλτούς ἀνθρώπους καί στό τέλος τούς ἐπαιρναν πιά φανερά γιά λογαριασμό τους τά περισσότερα. Οἱ φτωχοί, ἀφοῦ βρέθηκαν διωγμένοι ἀπό τή γῆ τους, δέν ἐδειξαν πιά προθυμία νά ὑπηρετοῦν στό στρατό καί παραμελοῦσαν τήν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν τους.

Ἔτσι γρήγορα ἐνίωσε ὅλη ἡ Ἰταλία πώς τῆς ἔλειπαν οἱ ἐλεύθεροι, ἐνῶ εἶχε πλημ-
μυρίσει ἀπό στρατόπεδα βαρβάρων ἀναγκαστικῆς ἐργασίας, γιατί μέ αὐτούς οἱ πλού-
σιοι καλλιεργοῦσαν τή γῆ, ἀφοῦ ἀπομάκρυναν τούς πολίτες.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Τιβέριος Γράκχος, 8, 1-3. Μετάφραση)

3. Ἡ θλιβερή κατάσταση τῶν φτωχῶν.

Ὁ Τιβέριος, ἐπειδὴ ἀγωνιζόταν γιά μιὰ ὑπόθεση ὠραία καί δίκαιη, μποροῦσε μέ τή δύναμη τῆς ὀμιλίας του ἀκόμη καί τά ἄσχημα νά τά δείξει ὁμορφα. Ἦταν ἐξοχος καί ἀκαταμάχητος, ὅταν, ἀνεβαίνοντας στό βῆμα μέ τό λαό νά συνωστίζεται γύρω του, ἔλεγε γιά τούς φτωχοῦς:

«Τά θηρία πού ζοῦν στήν Ἰταλία ἔχουν καί φωλιά καί διαθέτουν τό καθένα ἓνα λα-
γοῦμι μέσα στή γῆ, γιά νά τρυπώσουν καί νά κοιμηθοῦν. Ἐνῶ σ' ἐκείνους πού πολε-
μοῦν καί πεθαίνουν γιά τήν Ἰταλία, ἀπόμεινε ὁ ἀγέρας καί τό φῶς καί τίποτ' ἄλλο. Μέ τά παιδιά καί τίς γυναῖκες τους γυρίζουν ἐδῶ κι ἐκεῖ ἀνέστιοι καί ἄστεγοι. Καί οἱ στρατηγοί λένε ψέματα, ὅταν τούς παρακινοῦν στίς μάχες νά χτυποῦν τούς ἐχθρούς, γιά νά σωθοῦν οἱ τάφοι καί τά ἱερά. Γιατί κανένας ἀπό τούς τόσους Ρωμαίους δέν ἔχει μήτε βωμό μήτε τάφο προγονικό. Πολεμοῦν γιά τήν καλοπέραση καί τόν πλουτισμό τῶν ἄλλων. Καί ἐνῶ τούς λένε ἀφέντες τῆς οἰκουμένης, δέν ἔχουν δικό τους οὔτε ἓνα βόλο γῆς.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Τιβέριος Γράκχος, 9, 4. Μετάφραση)

4. Ἀφάνταστα πλούτη καί καλοζωία

Ἀλήθεια ἡ ζωὴ τοῦ Λούκουλου μοιάζει μέ ἀρχαία κωμωδία, γιατί στό πρῶτο μέ-
ρος της μπορεῖ νά βρεῖ κανεῖς πολιτικὴ δράση καί ἐκστρατεῖες, στά γεράματά του ὅμως συμπόσια, γεύματα ἀκόμη καί ξεφαντώματα καί λαμπαδηφορίες καί κάθε λογῆς ἀπολαύσεις. Γιατί σάν ἀπολαύσεις λογαριάζω καί τίς πολυτελεῖς οἰκοδομές καί τά πάρκα καί τίς ζωγραφιές καί τ' ἀγάλματα καί τήν ἀσχολία του μέ ὅλ' αὐτά τά ἔργα τέχνης πού τὰ συγκέντρωσε μέ μεγάλες δαπάνες, σπαταλώντας ἀσυλλόγιστα τά πλούτη πού τόσο ἄφθονα μάζεψε ἀπό τίς ἐκστρατεῖες του. . .

Αὐτό ὅμως πού προπάντων φάνερωσε τόν νεόπλουτο ἦταν τό καθημερινό φαγητό τοῦ Λούκουλου πού ἐντυπωσίαζε τούς ἀκαλλιέργητους ἀνθρώπους μέ τά βυσσινιά

στρωσίδια του και τὰ λιθοκόλλητα ποτήρια και τούς χορούς και τίς ποικιλίες τῶν φαγητῶν και τὰ ἐξαιρετικῆς ποιότητος γλυκίσματά του. Εἶναι νόστιμο ἐκεῖνο πού λένε πῶς ἔγινε μέ τόν Πομπήιο. Κάποτε πού ἦταν ἄρρωστος και τοῦ διόρισε ὁ γιατρός νά φάει τσίχλα οἱ ὑπηρετές του τοῦ εἶπαν ὅτι μέσα στό καλοκαίρι εἶναι ἀδύνατο νά βρεθεῖ ἄλλοῦ τσίχλα, ἐκτός ἀπό τὰ ὀρνιθοτροφεῖα τοῦ Λούκουλου. Μά ὁ Πομπήιος δέν ἄφησε νά πάρουν ἀπό ἐκεῖ και εἶπε στό γιατρό:

«—Ὡστε λοιπόν, ἂν ὁ Λούκουλος δέν ἦταν καλοζωιστής, ὁ Πομπήιος θά πέθαινε;

Και ὅταν μιὰ φορά ἐπρόκειτο νά καθήσει ὁ Λούκουλος νά φάει μόνος του, και γι' αὐτό τοῦ ἔστρωσαν τραπέζι και τοῦ ἐτοίμασαν ἕνα μέτριο δείπνο, ἐκεῖνος ἀγανάκτησε και φώναξε τόν ὑπηρετή. Αὐτός τοῦ ἀποκρίθηκε ὅτι νόμισε πῶς δέν χρειαζόταν πολυτέλεια στό τραπέζι, ἀφοῦ δέν εἶχε κανένα καλεσμένο. Ὁ Λούκουλος τότε τοῦ εἶπε:

«—Τί λές; Δέν ξέρεις ὅτι σήμερα στοῦ Λούκουλου τρῶει ὁ Λούκουλος; . . .»

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Λούκουλος, κεφ. 139-141. Ἀποσπάσματα. Μετάφραση)

5. Εἰσβολή τῆς πολυτέλειας στή ζωὴ τῶν Ρωμαίων

Γιὰ πρώτη φορά παρουσιάστηκε στό Σκιπίωνα ὁρμή και ζῆλος γιὰ τὴν ἐνάρετη ζωὴ μέ τὴ φιλοδοξία νά ἀποκτήσει τὴ φήμη γιὰ σωφροσύνη και σ' αὐτό τό σημεῖο νά ξεπεράσει ὅλους τούς συνομήλικούς του τότε. Κι ἡ κατάκτηση αὐτῆς τῆς φήμης πού πάντοτε εἶναι σημαντικὴ και δυσκολόφραστη, ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἦταν εὐκόλοπιαστη στὴ Ρώμη· και ὁ λόγος ἦταν πού στοὺς πιό πολλοὺς νέους ὑπῆρχε μιὰ τάση πρὸς τὴ διαφθορά· οἱ πιό πολλοὶ ἀπ' αὐτούς εἶχαν παραδοθεῖ στὶς σαρκικὲς ἀπολαύσεις και σέ μουσικὲς διασκεδάσεις και σέ γλέντια και στὴν πολυτέλεια τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν. Γιατὶ στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ Περσέα εἶχαν πολὺ γρήγορα πάρει ἀπὸ τούς Ἕλληνας τὴν κλίση τους σ' αὐτά. Και τόσο πολὺ ἀσυγκράτητοι ἦταν οἱ νέοι στὶς τέτοιου εἴδους ἐκδηλώσεις πού πολλοὶ πλήρωναν γιὰ μιὰ ἐρωμένη ἕνα τάλαντο κι ἄλλοι τρακόσιες δραχμὲς γιὰ ἕνα βαζάκι χαβιάρι ἀπὸ τόν Πόντο. Ἀπ' αὐτὰ ἀγανακτισμένος ὁ Μάρκος Κάτων εἶπε κάποτε σέ δημόσια ὁμιλία του ὅτι βλέπει ὀλοφάνερα τό κράτος νά κατρακυλᾷ στὸν κατήφορο, τὴ στιγμή πού οἱ ὁμορφες κοπέλες στοιχίζον πῶς ἀκριβὰ ἀπὸ τὰ ἀγροκτῆματα και τὰ βαζάκια μέ χαβιάρι περισσότερο ἀπὸ τούς ζευγολάτες. Κι αὐτό τό κακὸ ἔχει παραγίνει τώρα, πρῶτα - πρῶτα γιατί πιστεύουν ὅτι μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ βασιλείου τῆς Μακεδονίας εἶναι ἀνοιχτός ὁ δρόμος γιὰ τὴν παγκόσμια κυριαρχία τῆς Ρώμης κι ὕστερα, γιατί, ἀφοῦ μετακομίστηκαν στὴ Ρώμη τὰ πλούτη τῆς Μακεδονίας, παρουσιάστηκε μιὰ εὐημερία και στὴν ἰδιωτικὴ και στὴ δημόσια ζωὴ.

ἽΟ Σκιπίων ὁμῶς ἀκολούθησε στὴ ζωὴ του τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση· ἀντιτάχτηκε σ' ὅλες τίς ἐπιθυμίες και διαμόρφωσε ἀπὸ κάθε ἄποψη στὸν ἑαυτὸ του ἕνα τρόπο ζωῆς γεμάτο συνέπεια και αὐστηρότητα. Ἔτσι μέσα στά πέντε πρῶτα χρόνια κατόρθωσε και κέρδισε σ' ὅλο τόν κόσμο τὴ φήμη τοῦ ἀνθρώπου πού ξεχωρίζει γιὰ τὴ φρονιμάδα και τὴν τάξη του.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Βιβλ. XXXI, 25. Προσαρμογὴ και ἀπόδοση)

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΛΟΝΙΖΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΜΦΥΛΙΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ προσπάθεια τῶν Γράκχων δέν ξανάφερε τήν κοινωνική ἰσορροπία μέ τήν ἀποκατάσταση τῆς μεσαίας τάξης πού ἐπιδίωξαν. Ἡ διάσωση τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας ἦταν ἀδύνατη. Τό κακό παραμένει καί ἀπό τώρα μάλιστα ὄχι μόνο χειροτερεύει, μά προστίθεται καί ἄλλο ἓνα, πολιτικό αὐτό, ἡ διάσταση μεταξύ Συγκλήτου καί λαοῦ.

Ἡ μεταρρυθμιστική ἀπόπειρα τῶν Γράκχων τοὺς ὀδήγησε σέ φανερή σύγκρουση μέ τή Σύγκλητο. Τό μεγάλο αὐτό σῶμα παρουσιάστηκε νά βρίσκεται σέ διάσταση μέ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Τό κίνημα τῶν Γράκχων ἔδειξε πιό καθαρά τή ρῆξη αὐτή. Ἀπό τότε ἀρχίζει ἡ περιφρόνηση πρὸς τή Σύγκλητο. Ἡ διάσταση Συγκλήτου καί λαοῦ θά βάλει τή σφραγίδα της στοὺς πολιτικούς ἀγῶνες πού θά ἀκολουθήσουν στήν περίοδο πού ἐξετάζουμε.

Ἡ πολύτιμη ἐξισορρόπηση τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτεύματος, πού μέ θαυμασμό περιγράφει ὁ ἱστορικός Πολύβιος στό ΣΤ' βιβλίο τῶν Ἱστοριῶν του (ἄρχοντες - Σύγκλητος, ἄρχοντες - λαός, Σύγκλητος - λαός), κλονίστηκε πιά ἀνεπανόρθωτα.

Στήν περίοδο αὐτή διακρίνουμε τά παρακάτω γνωρίσματα:

▲ Ἡ Δημοκρατία ἀντιμετωπίζει δυσκολίες. Τό πατροπαράδοτο αὐτό πολίτευμα προσπαθεῖ ἐναγῶνια νά διατηρηθεῖ. Ἀκόμη βέβαια ἐμπνέει σεβασμό, πολλά σημάδια ὅμως δείχνουν ὅτι τήν ἀπειλοῦν δύο σοβαροὶ κίνδυνοι:

● Ἡ Δημοκρατία ἐκείνου τοῦ καιροῦ ταίριαζε στά ὀλιγάνθρωπα μικρά κράτη - πόλεις πού σχηματίζονταν μέ κέντρο μιά πόλη. Τέτοιο ἦταν καί τό παλαιό κράτος τῆς Ρώμης. Τώρα ὅμως πού τό κράτος - Ρώμη μεταβάλλεται σέ κράτος - Ἰταλία καί ἀργότερα σέ κράτος - Οἰκουμένη, τό πολίτευμα αὐτό, ὅσο καλό καί ἀγαπητό καί ἄν ἦταν, δέν ταίριαζει πιά. Τότε οἱ ἄνθρωποι δέν ἤξεραν τή Δημοκρατία μέ τό ἀντιπροσωπευτικό σύστημα πού

εφαρμόζεται στά νεώτερα χρόνια σέ κράτη μέ μεγάλη έδαφική έκταση.

● Μά δέν έφταιγε μόνο τό ότι μεγάλωσε τόσο πολύ τό κράτος. Μεγάλωσαν συγχρόνως τά οικονομικά συμφέροντα πού έχουν οι διάφορες μερίδες του ρωμαϊκού λαού και σιλήρουναν οι αντίθεσεις και τά μίση ανάμεσά τους. Αύτά είναι δύσκολο νά τακτοποιούνται μέ τό συμβιβαστικό τρόπο τής Δημοκρατίας.

▲ Τό πολίτευμα εξελίσσεται πρós τόν έναν άνδρα-κυβερνήτη. Οι κατακτήσεις σ' αυτό τόν αιώνα συνεχίστηκαν, και μ' αυτές τό κράτος αύξησε τή δύναμή του στό έσωτερικό του και πήρε μεγάλη έκταση πέρα από τά παλαιά του σύνορα. Πάνω όμως άπ' αυτά τά γεγονότα βλέπουμε νά πλανιέται ή σκιά τ ο υ έ ν ό ς. Είναι ο αιώνας τών δυναμικών και φιλόδοξων στρατηγών.

▲ Ό στρατός γίνεται όργανο τών δυναμικών άνδρών. Η πολιτική δύναμη δέν εξασφαλίζεται εύκολα, γιατί ή Δημοκρατία λειτουργεί άκόμη και ή ανάδειξη στά ύψηλά δημόσια αξιώματα στηρίζεται στην ψήφο του λαού. Πιο σίγουρη και άποτελεσματική ήταν ή δύναμη τών όπλων πού τούς έδωσε ο στρατός μέ μία πολύ σοβαρή μεταρρύθμιση: από δύναμη τής πατρίδας έγινε δύναμη στά χέρια τών φιλόδοξων στρατηγών.

▲ Η Δημοκρατία άργοςβήνει. Παρακολουθώντας λοιπόν τά μεγάλα γεγονότα πού διαδραματίζονται τό 1ο π.Χ. αιώνα μέ πρωταγωνιστές πολύ σπουδαίες μορφές, πρέπει συγχρόνως νά παρακολουθούμε και τήν άγωνία τής Δημοκρατίας πού περνά τίς τελευταίες της ώρες. Στό τέλος αυτού του αιώνα ένας από αυτούς τούς ισχυρούς άνδρες, ο Όκταβιανός, θά τής δώσει τή χαρακτηρισή βολή και θά ιδρύσει μία μοναρχική Δημοκρατία, δηλαδή έναν τύπο πολιτεύματος, όπου, ενώ όλες οι έξουσίες και τά αξιώματα τής Δημοκρατίας παραμένουν, από τήν ίδια τή Δημοκρατία δέν άπόμεινε τίποτε, γιατί οι έξουσίες αυτές συγκεντρώθηκαν στά χέρια ενός μόνο ανθρώπου.

▲ Η πραγματική όμως πηγή του κινδύνου, πού άπειλεί τή ρωμαϊκή Δημοκρατία και θά φέρει στό τέλος του αιώνα αυτού και τό θάνατό της, είναι ή σύγκρουση, μετά τό κίνημα τών Γράκχων, ανάμεσα σέ δύο πολιτικές παρατάξεις: τούς άριστοκρατικούς¹ πού αντιπροσώπευαν κυρίως τήν τάξη τών συγκλητικών μεγαλογαιοκτημόνων και τούς δημοκρατικούς² πού αντιπροσώπευαν τά πολυάνθρωπα στρώματα τών ελεύθερων Ρωμαίων πολιτών πού κατά κανόνα άποτελούσαν τούς νέους πληβείους τών πόλεων.

Οι πολιτικές αυτές παρατάξεις δέν ήταν πολιτικά κόμματα, όπως τά έννοούμε σήμερα. Οι άρχηγοί τών άριστοκρατικών μπορούσαν νά περάσουν στην ήγεςία τής παρατάξης τών δημοκρατικών και οι ήγέτες τών δημοκρατικών νά βρεθούν επικεφαλής τών άριστοκρατικών. Οι προσωπικές αντίθεσεις παίζουν

1. Λατ. Optimates

2. Λατ. Populares.

μεγάλο ρόλο και υποδαυλίζουν τούς αγώνες μεταξύ τῶν δυναμικῶν ἡγετῶν τῶν δύο μερίδων γιά ἐπικράτηση.

Οἱ δυναμικοὶ αὐτοὶ ἄνδρες, γιά νά συμβιβάζουν τή δίψα τους γιά προσωπική ἐπικράτηση μέ τό σεβασμὸ στή Δημοκρατία, ἔπρεπε νά ἔχουν νόμιμη πολιτική δύναμη. Γι' αὐτό ἄλλοι διακήρυσσαν πῶς φροντίζουν γιά τὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ καί ἄλλοι μέ διάφορα συνθήματα ἀγωνίζονταν γιά τήν ἀριστοκρατία.

1 Ο ΜΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Ι. Ἦταν ὁ πρῶτος στή σειρά δυναμικός ἄνδρας. Ἀνῆκε στοὺς Ἴππεις. Ἀσπουνδος ἐχθρὸς τῶν εὐγενῶν. Ἀπὸ εὐπορη οἰκογένεια, ἀλλὰ καταγωγῆς ἀγροτικῆς. Ἦταν γιὸς χωρικοῦ ἀπὸ τό Ἄρπινο τοῦ Λατίου. Γι' αὐτό καί τό παρυσιαστικό του ἦταν τραχύ· τό ἴδιο καί οἱ τρόποι του. Ἦταν ὁ τύπος τοῦ στρατιωτικοῦ πού τόν λατρεῖ οἱ στρατῶς του· μονοκόμματος καί εὐθύς. Στήν πολιτική ὁμως δέν εἶχε ἰκανότητες, ἐνῶ ὁ ἀντίπαλός του, ὁ Σύλλας, εἶχε, ὅπως θά δοῦμε, πολλές. Εὐκαιρίες νά δράσει καί νά δείξει τήν ἀξία του, τοῦ ἔδωσαν δύο πόλεμοι:

Πρῶτα : ὁ πόλεμος τῶν Ρωμαίων μέ τόν Ἰ ο υ γ ο ῦ ρ θ α. Αὐτός ἦταν βασιλιάς τῆς Νουμιδίας, τῆς σημερινῆς Ἀλγερίας, καί εἶχε ἔρθει σέ πόλεμο μέ τούς Ρωμαίους. Σ' αὐτό τόν πόλεμο αὐτός ὁ βασιλιάς ἐξαγόραζε τόσο εὐκόλα μέ τό χρυσάφι του τίς συνειδήσεις τῶν ἀριστοκρατικῶν πού ἦταν ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ καί τοῦ κράτους τῶν ἀντιπάλων του, ὥστε τό γόητρο τῆς Ρώμης κινδύνεψε σοβαρά. Ὁ Ἰουγούρθας κατάγγειλε τήν πολιτική ἡγεσία τῆς Ρώμης λέγοντας ὅτι ὅποιος εἶχε τό ἀπαιτούμενο χρυσάφι, μπορούσε εὐκολότατα νά τήν ἀγοράσει.

Ἀπὸ τόν ἐξευτελισμὸ αὐτὸ ἀνάλαβε νά τή σώσει ὁ Μάριος, ν ε ο ς ἄ ν θ ρ ω π ο ς, πού ἦταν ὑπαρχος τοῦ ὑπάτου Μετέλλου. Ὁ Μέτελλος συγκατατέθηκε καί ὁ Μάριος πῆγε στή Ρώμη. Ἔτσι, σ' αὐτόν χρωστοῦσε τήν ἀνάδειξή του σέ ὑπατο καί τήν ἀνάθεση τῆς ἀρχηγίας τοῦ στρατοῦ (104 π.Χ.). Ὁ Μάριος νίκησε τόν Ἰουγούρθα, ὑπέταξε τή χώρα του καί τόν ἴδιο τόν ἔφερε στή Ρώμη δεμένο καί τόν ἔριξε στή φυλακή.

Ἔστερα : Οἱ Κίμβροι καί οἱ Τεύτορες. Οἱ γερμανικοὶ αὐτοὶ λαοὶ ξεκίνησαν ἀπὸ τίς χῶρες τῆς Βαλτικῆς θάλασσας καί ἔκαναν φοβερές ἐπιδρομές καί λεηλασίες στή σημερινή Κεντρική Εὐρώπη (Αὐστρία, Οὐγγαρία, Ἐλβετία). Ἐφτασαν ὡς τή Γαλατία καί τήν Ἰσπανία. Ἀπειλοῦσαν πιά τήν ἴδια τήν Ἰταλία, ἀφοῦ σέ ἐπανειλημμένες μάχες νίκησαν τούς Ρωμαίους. Ἡ ἦττα τους προπάντων κοντά στή σημερινή Ὀράγγη (γαλ. Orange) τῆς Ναρβωνικῆς Γαλατίας (105 π.Χ.) ἦταν ἡ πιό συντριπτική πού δοκίμασε ὁ ρωμαϊκὸς στρατὸς μετὰ τίς Κάννες ἀπὸ τόν Ἀννίβα.

Οἱ Ρωμαῖοι ἀναθέτουν στό Μάριο, τό νικητὴ τοῦ Ἰουγούρθα, νά ἀποκρούσει

τούς επιδρομείς, και από τό 105 ως τό 101 π.Χ. τόν ἐκλέγουν συνεχῶς ὕπατο — κάτι πού δέν είχε ξαναγίνει ὡς τότε στή Ρώμη—. Πραγματικά ὁ Μάριος κατόρθωσε νά τούς χωρίσει και νά τούς ἐξοντώσει. Πρῶτα τούς Τεύτονες στά Σέξτια "Υδατα τῆς Προβηγκίας (102 π.Χ.) και ἕνα χρόνο ἀργότερα τούς Κίμβρους στήν πεδιάδα τῶν Βερκελλῶν τῆς Β. Ἰταλίας.

2. Ὁ Μάριος ἀλλάζει τό χαρακτήρα και τήν τακτική τοῦ στρατοῦ.

Μέ τό ἀξίωμα τοῦ ὑπάτου, πού τοῦ ἀνανέωνε πιά συνεχῶς ὁ λαός, αὐτός ὁ «νέος ἄνθρωπος» ἔφερε τίς ἀκόλουθες τρεῖς βαθιές ἀλλαγές στό στρατό:

- Ἀντί νά στρατολογοῦνται, ὅπως γινόταν ὡς τώρα, μόνο ὅσοι εἶχαν γεωργικό κλῆρο, γιά νά ἐπανδρωθοῦν οἱ λεγεῶνες, γίνονται δεκτοί στό στρατό και ἀκτῆμονες μέ μόνη προϋπόθεση νά εἶναι ἱκανοί γιά στρατιωτική ὑπηρεσία. Ἔτσι ὁ στρατός πού εἶχε ἄλλοτε μόνο στρατολογημένους πολίτες, ἀπό τώρα και στό ἐξῆς ἀποτελεῖται ἀπό ἐπαγγελματίες πολεμιστές.

- Ὅταν τελείωνε ἡ θητεία και ἀποσύρονταν ἀπό τή στρατιωτική ὑπηρεσία, — δηλαδή γίνονταν παλαίμαχοι¹ — τό κράτος τούς ἔδινε γεωργικό κλῆρο.

- Μεταρρύθμισε τήν ὡς τότε πολεμική τακτική μέ τήν ἀλλαγὴ τῆς συγκρότησης τῆς λεγεῶνας. Αὐξῆσε τή λεγεῶνα σέ ἕξι χιλιάδες ἄνδρες και ἀντιπλάτησε τήν παλαιά βασική μονάδα τῆς, τή σπεῖρα², μέ τό τάγμα, τήν κοόρτη³, δύναμης 350 - 500 ἀνδρῶν. Ἡ κάθε λεγεῶνα ἔχει 10 κοόρτες πού εἶναι οἱ νέες τακτικές μονάδες μάχης. Οἱ λεγεωνάριοι ἐκπαιδεύονται τώρα μέ πρότυπο τούς μονομάχους· αὐτό τούς κάνει ἱκανούς γιά πάλη σῶμα μέ σῶμα. Ἔτσι ἀναπτύχθηκε στόν ἐπαγγελματικό αὐτό στρατό ἕνα ἀξιόμαχο πολεμικό φρόνημα.

Οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτές ἐπιτρέπουν στό Μάριο νά κερδίσει στίς μάχες του και ἐτοιμάζουν τίς μελλοντικές νίκες τῶν Ρωμαίων στρατηγῶν.

3. Συνέπειες τῶν ἀλλαγῶν.

- Ὁ στρατός γίνεται ἐπαγγελματικός και ἀφοσιώνεται, ὄχι στήν πατρίδα, ἀλλά στό στρατηγό του.

- Οἱ στρατηγοί, ἔχοντας πιά στή διάθεσή τους μιά τέτοια δύναμη, ἀρχίζουν νά μή σέβονται τή Σύγκλητο και τούς νόμους.

- Ὁ στρατός, μέ τόν πειρασμό τῶν λαφύρων, εὐκόλα χάνει τό στόχο του, πού ἦταν τό μεγαλεῖο τῆς Ρώμης, και ὀδηγεῖται τυφλὰ σέ κάθε πόλεμο πού θά τοῦ ἐξασφαλίζει λεία, ἀκόμη και στόν ἐμφύλιο.

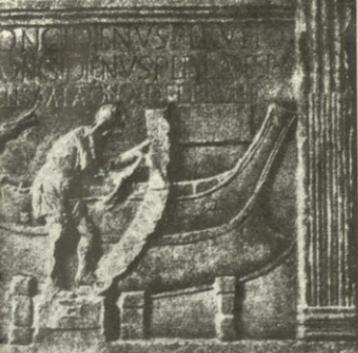
4. Ὁ Μάριος στήν πολιτική σημειώνει ἀποτυχία.— Ἡ ἀνάμειξη τοῦ νέου στρατοῦ στά πολιτικά πράγματα.— Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ Σατουρνίνου.

Ὁ Μάριος ἔγινε πιά ἡ πιό σημαντική προσωπικότητα τῆς ἐπο-

1. Λατ. Veterani

2. Λατ. Manipulus

3. Λατ. Cohors.

2

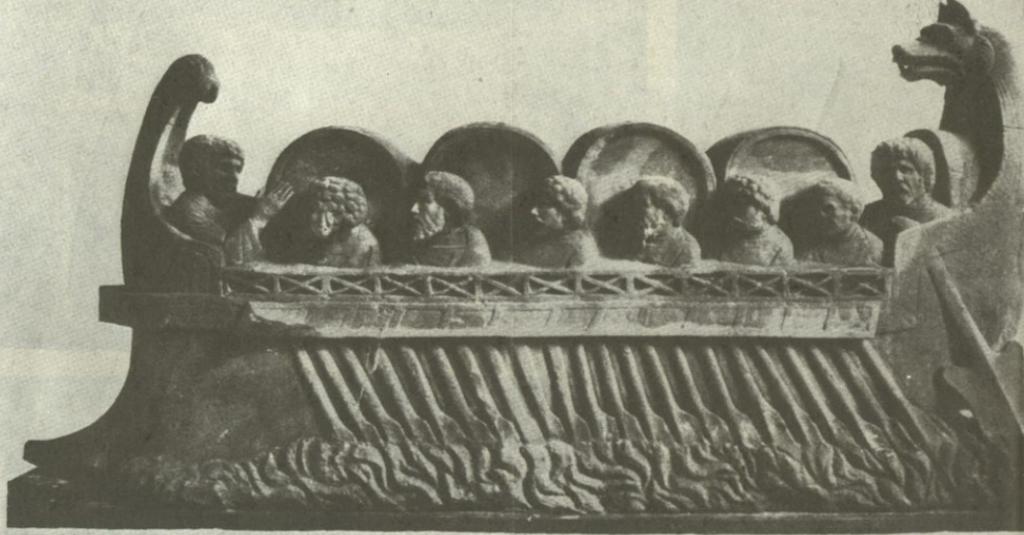
3

4

Ἐμπόριο καὶ βιοτεχνία

1. Ναυπηγείο.
2. Σιδηροουργείο.
3. Ἐμπορικό κατάστημα· πουλιούνται ζῶνες καὶ μαξιλάρια.
4. Ἐμπορικό κατάστημα ὑφασμάτων· ἐπίδειξη τοῦ εἶδους.

Ἐμπόριο

Μιά κωπήλατη φορτηγίδα πού μεταφέρει τέσσερα κρασοβάρελα διακρίνονται ἔξι κωπηλάτες, ὁ τιμονέρης δεξιὰ καί ἀριστερά ἄλλος στήν πλώρη πού δίνει τό ρυθμό χτυπώντας παλαμάκια. Ἡ πλώρη εἶναι διακοσμημένη μέ κεφάλι κριοῦ κι ἡ πρόννη μέ κεφάλι λύκου. (Ἀπό ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, Μουσεῖο, Τρένες).

χῆς του. Οἱ στρατιωτικές του ἐπιτυχίες τοῦ ἔδωσαν γιά πέντε ἀλλεπάλληλα χρόνια τήν ὑπατεία μέ ἔγκριση τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ, πού παραβίαζε ἔτσι τό σχετικό αὐστηρό νόμο¹.

Τήν ἐποχή αὐτή ἐκδηλώθηκε ἡ ἀντίθεση τοῦ Λευκίου Σατουρνίνου πρὸς τή Σύγκλητο, δημάρχου τό 103 π.Χ. Ὁ Σατουρνίνος, ἀπό προσωπικούς λόγους στήν ἀρχή, ἔγινε ὁ μεγαλύτερος μετά τό Γάιο Γράκχο ἐχθρός τῆς Συγκλήτου καί τῶν ἀριστοκρατικῶν. Ξανάφερε σέ ἰσχύ δυό μέτρα πού τά εἶχε εισηγηθεῖ ὁ Γ. Γράκχος:

- τή μηνιαία διανομή σιταριοῦ στούς πολίτες σέ μειωμένη τιμή καί
- τή διανομή γεωργικοῦ κλήρου στούς παλαίμαχους στρατιώτες τοῦ Μαρίου ἀπό τόν ἰουγουρθικό πόλεμο.

Κατόρθωσε νά ἐκλεγεί γιά δεύτερη φορά δήμαρχος καί τάχθηκε μέ τό μέρος τοῦ Μαρίου. Ὁ νικηφόρος στρατηγός, ὁ Μάριος, πού στή φήμη ἔφτανε καί τό Σκιπίωνα τόν Ἀφρικανό, γιά νά ὀλοκληρώσει τό ἔργο του ἔπρεπε νά προχωρήσει σέ μεταρρυθμίσεις ἀνάλογες μέ τίς μεταρρυθμίσεις τῶν Γράκχων. Ἀλλά ὁ Μάριος δέν εἶχε τήν ἱκανότητα νά συλλάβει καί νά ἐκτελέσει συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα. Ἦταν ἀξιὸς στρατιωτικός, μά ὄχι πολιτικός. Γι' αὐτό, γιά νά μοιράσει γῆ στούς ἀποστρατεύομενους στρατιώτες του, ἀνάθεσε στό Σατουρνῖνο τήν ψήφιση τῶν νόμων πού χρειαζόταν.

1. Λατ. Lex villia annalis

‘Ο Σατουρνίνος λοιπόν φρόντισε και ψηφίστηκαν (100 π.Χ.) τρία μέτρα που θά εξυπηρετούσαν τό Μάριο:

- Παροχή γῆς, που βρισκόταν στή Ν. Γαλατία.
- Ίδρυση στρατιωτικῶν ἀποικιῶν στή Σικελία, Ἀχαΐα (= κυρίως Ἑλλάδα) και Μακεδονία.
- Γενική στρατολογία πολεμικῶν δυνάμεων, γιά νά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῶν πειρατῶν τῆς Ἀ. Μεσογείου και κατόπιν ἐναντίον τοῦ Μιθριδάτη, βασιλιά τοῦ Πόντου. Ἡ ἀρχηγία τῶν δυνάμεων και ἐπιχειρήσεων θά δινόταν στό Μάριο.

Γιά νά ἐξουδετερώσει τήν ἐνδεχόμενη ἀντιπολίτευση και ἀντενέργεια τῆς Σύγκλητου, ὑποχρέωσε τούς συγκλητικούς νά δώσουν ὄρκο σεβασμοῦ στούς νόμους αὐτοῦ· ἄρνηση τοῦ ὄρκου σήμαινε ἐξορία.

Ἡ Σύγκλητος, γιά νά ἀντιδράσει στόν ἀντίπαλό της, ἐνεργεῖ, ὅπως και στήν περίπτωση τοῦ Γάιου Γράκχου: ἐπιχειρήσει νά ἐξεγείρει τούς ἀκτήμονες τῆς Ρώμης ἐναντίον τοῦ δευτέρου μέτρου μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἀπό τίς στρατιωτικές ἀποικίες θά ἐβγαῖναν ὠφελημένοι μόνο οἱ Λατίνοι και οἱ Ἴταλοί στρατιῶτες που μαζί μέ τό γεωργικό κλῆρο σ’ αὐτές τίς ἀποικίες θά ἀποκοτοῦσαν και τό δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη.

Σ’ αὐτό τόν ἀγῶνα ἡ Σύγκλητος κατόρθωσε νά προσεταιριστεῖ σέ κάποια φάση του τόν ἴδιο τό Μάριο. Ὁ Σατουρνίνος θανατώθηκε ἀπό τό λαό.

Μετά τό θάνατό του ἡ Σύγκλητος κήρυξε ἄκυρη τή νομοθεσία του, που ἦταν μεγάλο πλῆγμα γιά τό Μάριο. Ἀλλά θεωρεῖται πιθανό πῶς τελικά δόθηκαν γεωργικοί κλῆροι στούς μαριανούς βετεράνους· ἡ ἀνάθεση ὁμως στό Μάριο τῆς ἀρχηγίας τοῦ πειρατικοῦ πολέμου ἀκυρώθηκε. Ἀπογοητευμένος ἐγκατέλειψε τήν Ἴταλία, ἀφήνοντας πάλι ἐλεύθερο τό πεδίο δράσης στή Σύγκλητο.

2 Ο ΣΥΛΛΑΣ: ΠΡΩΤΗ ΔΟΚΙΜΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

Ι. Ἡ φυσιогνωμία και ἡ πολεμική του δράση. Στή Ρώμη μένει κυρίαρχη πάλι ἡ ἀριστοκρατία και στή θέση τοῦ Μαρίου ἀνατέλλει τό ἄστρο ἐνός ὑπάρχου του, τοῦ Σύλλα.

Γνωρίσματά του : Ἀπό ἀριστοκρατική οἰκογένεια, ἀλλά ὄχι μέ πλοῦτη. Φανατικός ἐχθρός τῶν δημοκρατικῶν. Πιστεῦει ὅτι αὐτό που μπορεί ἀκόμη νά σώσει τή Ρώμη εἶναι μιᾶ ἀριστοκρατική Δημοκρατία, που θά συγκεντρώσει δηλαδή τήν κρατική ἐξουσία στά χέρια τῆς Σύγκλητου. Ἔχει ἀπέραντη φιλοδοξία και ἀπάνθρωπη σκληρότητα. Ξέρει νά χρησιμοποιεῖ ὅλα τά μέσα, γιά νά εξυπηρετήσῃ τούς σκοπούς του. Γιά νά ἔχει τό στρατό μέ τό μέρος του, τοῦ ἐπιτρέπει ἀπεριόριστα τόν πλουτισμό μέ τή λαφυραγωγία. Ἦταν καλός στρατιωτικός, μά πάνω ἀπό ὅλα ἦταν ἱκανός στήν πολιτική και στή διπλωματία.

Οἱ εὐκαιρίες που τόν βοήθησαν νά ἀναδειχτεῖ ἦταν οἱ ἀκόλουθες:

Πρῶτα: Ὁ Συμμαχικός πόλεμος. Ἦταν ἓνας πολύ δύσκολος πό-

λεμος μέ τούς Σ υ μ μά χ ο υ ς τῆς Ρώμης. Ἔτσι λέγονταν οἱ ἄλλοι λαοί τῆς Ἰταλίας, πού δέν παραδέχονταν νά εἶναι κατώτεροι ἀπό τούς κατοίκους τῆς Ρώμης καί πῆραν τά ὄπλα. Ζητοῦσαν καί αὐτοί νά ἀποκτήσουν τά δ ι κ α ι ώ μ α τ α τ ο ὦ Ρ ω μ α ῖ ο υ πολίτη, δηλαδή τή ρωμαϊκή ἰθαγένεια.

Οἱ Ρωμαῖοι νίκησαν, ἀλλά παρά τήν ἐπιτυχία τους ὑποχρεώθηκαν νά δώσουν στους Ἰταλούς ὅ,τι στήν ἀρχή εἶχαν ἀρνηθεῖ καί εἶχε γίνει ἡ αἰτία τοῦ Συμμαχικοῦ πολέμου. Τό 89 π.Χ. δύο δήμαρχοι φρόντισαν νά ψηφιστεῖ νόμος¹ πού ὀριζε ὅτι ὅλοι οἱ Ἰταλοί μποροῦσαν νά ἀποκτήσουν τήν ἰδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, ἀρκεῖ νά ὑποβάλουν μέσα σέ 60 ἡμέρες σχετική αἴτηση.

Αὕτη ἡ παραχώρηση ἔφερε μιὰ πολύ σοβαρή ἀλλαγὴ. Ἡ πόλη-κράτος Ρώμη μέ τό δημοκρατικό της πολίτευμα, δέν εἶναι πιά τό μοναδικά κυρίαρχο κράτος, ἐνῶ ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς ὑπόλοιπης Ἰταλίας εἶναι ὑπήκοοι του. Τώρα γίνεται ρωμαϊκό κράτος τῆς Ἰταλίας μέ πολίτες ὅλους τούς Ἰταλούς πού φτάνει πρὸς Β. ὡς τόν ποταμὸ Ρουβίκωνα. Ἡ Ρώμη ἀπόμεινε ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους αὐτοῦ.

Ἔστερα : Ὁ πόλεμος μέ τό Μιθριδάτη. Ἀπὸ τήν ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἰδρύθηκε ἀπὸ κάποιον Πέρση Μιθριδάτη τό βασιλεῖο τοῦ Πόντου, μικρὸ καί ἄσημο τότε. Μέ τόν καιρὸ ἀπλώθηκε καί στίς ἑλληνικές παράλιες πόλεις καί μεγάλωσε. Τό 120 π.Χ. τό στέμμα τοῦ Πόντου τό πῆρε ὁ νεαρός πρίγκιπας Μιθριδάτης ΣΤ΄ ὁ Εὐπάτωρ. Ἄν καί εἶχε μόρφωση ἑλληνική, διατήρησε σ' ὅλη τή ζωὴ του τό χαρακτήρα τοῦ ἀνατολίτη. Βρῆκε ἀπασχολημένη τή Ρώμη μέ τό συμμαχικό πόλεμο, κατέλαβε τή Γαλατία καί τήν Καππαδοκία καί σέ λίγο ἀπέσπασε ὅλους τούς συμμάχους τῆς Ρώμης στή Μ. Ἀσία, στήν κυρίως Ἑλλάδα, τά περισσότερα νησιά καί τή ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία. Πίστα στους Ρωμαίους ἔμειναν ἀπὸ τά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἡ Ρόδος καί ἡ Χίος.

Συνεπαρμένους ἀπὸ τίς εὐκολες αὐτές κατακτήσεις του καί γιὰ νά προσδέσει πιὸ σταθερά μέ τό κράτος του τούς κατοίκους τῶν περιοχῶν πού κατέκτησε, διάταξε γενική σφαγὴ τῶν Ρωμαίων καί Ἰταλῶν πού βρίσκονταν στή Μ. Ἀσία καί τά νησιά τοῦ Αἰγαίου. Τόν ἀριθμὸ τῶν θυμάτων ἀπὸ τίς σφαγές αὐτές ὁ Πλούταρχος τὸν ἀνεβάζει κάπως ὑπερβολικά στίς 150 χιλιάδες· ἄλλη πηγὴ τὸν περιορίζει μέ περισσότερη πιθανότητα σέ 80 χιλιάδες. Ἡ διαταγὴ τῆς σφαγῆς ἐκδόθηκε στήν Ἔφεσο ἀπὸ τό Μιθριδάτη· γι' αὐτὸ πολλοὶ νεώτεροι ὀνομάζουν αὐτές τίς σφαγές τῶν Ρωμαίων στή Μ. Ἀσία καί τά νησιά μέ τόν γενικό ὄρο « Ἐφέσιος ἐσπερινός ».

Μέ τό κήρυγμα τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὁ Μιθριδάτης ἐπιχείρησε νά ἀποσπᾶσει καί τήν εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάδα ἀπὸ τούς Ρωμαίους. Πρῶτῃ ἡ Ἀθήνα προσχώρησε στὸ κήρυγμά του.

Τέτοιο κίνδυνο εἶχε νά δοκιμάσει ἡ Ρώμη ἀπὸ τόν καιρὸ τοῦ Ἄννιβα. Ὁ Σύλλας κατόρθωσε νά ἐκτοπίσει τό Μάριο καί νά πάρει ὁ ἴδιος τήν ἀρχηγία τῆς ἐστρατείας αὐτῆς. Ἡ πλοῦσια Ἀνατολὴ ὑποσχόταν ἀφθονά λάφυρα.

1. Λατ. Lex Plautia Papiria

Ἀποβιβάζεται τό 87 π.Χ. στήν Ἑλλάδα καί μέ δύναμη 30 χιλιάδες ἄνδρες ἀρχίζει τήν πολιορκία τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ. Οἱ Ἀθηναῖοι πολέμησαν μέ πείσμα ἐναντίον τοῦ Σύλλα, πού κατέλαβε τήν πόλη τους ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο, ἀφοῦ τή σώριασε σέ ἐρείπια καί κατέσφαξε χιλιάδες κατοίκους τῆς. Σέ λίγο παραδόθηκε καί ὁ Πειραιάς.

Ὁ ἀγώνας μέ τά ποντιακά στρατεύματα πού ἔστειλε ἐναντίον του ὁ Μιθριδάτης κρίθηκε σέ δύο μάχες (86 π.Χ.) στή Βοιωτία. Ἡ πρώτη στή Χαϊρῶνεια (πού τίς λεπτομέρειές τῆς περιγράφει ὁ Πλούταρχος) καί ἡ δευτέρα στόν Ὀρχομενό. Οἱ πολεμικές δυνάμεις τοῦ Μιθριδάτη ἐκμηδενίστηκαν.

Τέλος, σέ προσωπική συνάντηση μέ τό Μιθριδάτη στή Δάρδανο τῆς Τρωάδας, ὁ Σύλλας τόν ὑποχρέωσε νά ὑπογράψει εἰρήνη, τήν εἰρήνη τῆς Δαρδάνου (85 π.Χ.). Σύμφωνα μ' αὐτή ὁ Μιθριδάτης ὑποχρεωνόταν νά ἐκκενώσει ὅσα ἐδάφη εἶχε καταλάβει στή Μ. Ἀσία, νά παραδώσει τό στόλο του καί νά πληρώσει μιά μέτρια ἀποζημίωση.

Οἱ ὄροι τῆς εἰρήνης ἦταν σχετικά ἐλαφροί, γιατί ὁ Σύλλας βιαζόταν νά γυρίσει στήν Ἰταλία ὅπου στήν ἀπουσία του οἱ ὄπαδοί τοῦ Μαρίου μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἴδιο στήν ἀρχή καί μετά τό θάνατό του τόν Κορνήλιο Κίνα ἐγιναν κύριοι τῆς κατάστασης καί προχώρησαν σέ ἐξόντωση τῶν ἡγετῶν τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης.

#

2. Ἡ πολιτική του δράση : Τρομοκρατία στή Ρώμη. Ἐπειδή στό μεταξύ εἶχαν ἀναθαρρῆσει στή Ρώμη οἱ ὄπαδοί τοῦ Μαρίου — ὁ ἴδιος εἶχε πιά πεθάνει —, ὁ Σύλλας ὀδήγησε τό στρατό του ἐκεῖ. Τότε ξέσπασε ὄλο τό ἄγριο μίσος του ἐναντίον τους. Ἡ Ρώμη καί οἱ κυριότερες πόλεις τῆς Ἰταλίας πέρασαν ἡμέρες ἀνήλες σφαγῆς. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Σύλλα παραδόθηκαν δίχως ἔλεος στή μανία ἐκείνων πού διψοῦσαν γιά αἷμα καί γιά πλουτισμό. Κάθε πρῶι στήν ἀγορά ἦταν ἀναρτημένοι κατάλογοι αὐτῶν πού ἤθελε ὁ καθένας νά θανατώσει καί μάλιστα μέ ἀμοιβή. Ἡ περιουσία τους ἐβγαине σέ δημοπρασία ὄσο ὄσο καί πολλοί ὄπαδοί τοῦ Σύλλα σχημάτισαν ἔτσι τεράστιες περιουσίες. Οἱ φόνοι μέ τόν τρόπο αὐτό ὀνομάστηκαν π ρ ο γ ρ α φ ε ς.

3. Πολιτικές ἀλλαγές : πρὸς τήν ἀριστοκρατική Δημοκρατία ἢ τή Μοναρχία; Ὁ Σύλλας, γιά νά πραγματοποιήσει τό πολιτικό του πρόγραμμα, ἔπρεπε νά μεταρρυθμίσει τό πολίτευμα πρὸς τό συμφέρον τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδας πού ἦταν ἡγέτης τῆς. Γιά νά τό ἐπιτύχει αὐτοχειροτονήθηκε δικτάτορας μέ ἀπεριόριστη διάρκεια. Ἡ δικτατορία του κράτησε τέσσερα χρόνια (82 - 79 π.Χ.) καί τοῦ ἔδινε τήν ἐξουσία νά ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τή θέλησή του χωρὶς νά μπορεῖ νά διαφωνήσει ἢ νά ἀντιπράξει σ' αὐτόν οὔτε ἡ συνέλευση τοῦ λαοῦ οὔτε ἄλλος ἄρχοντας.

Γιά νά νομιμοποιηθοῦν οἱ ἐνέργειές του αὐτές, ἡ Σύγκλητος μέ δική του εἰσήγηση ὑπέβαλε στήν ἐκκλησία τοῦ λαοῦ δύο νομοσχέδια πού ἐγκρίθηκαν. Μέ τό πρῶτο δινόταν ἀναδρομικά ἡ λαϊκή ἐγκριση γιά ὄλες τίς δημεύσεις καί τίς προ-

γραφές που είχε κάνει ή παράταξη του. Με τό δεύτερο δινόταν ή έγκριση νά πάρει τό δικτατορικό άξίωμα μέ σκοπό νά άναδιοργανώσει τό πολίτευμα.

Παντοδύναμος τώρα ό Σύλλας, μέ δικούς του νόμους φέρνει μεγάλες πολιτικές άλλαγές. Καί μέ τούς νόμους καί μέ τίς ένεργειές του μοιάζει νά ταλαντεύεται μπροστά στό δίλημμα: Νά τραβήξει γιά μιá Δημοκρατία ευγενών ή γιά μιá προσωπική μοναρχική έξουσία;

Νά οί νόμοι του:

- Γιά νά δώσει άριστοκρατική μορφή στό πολίτευμα έπρεπε ή έξουσία νά περάσει στά χέρια τής Συγκλήτου· αυτή νά κυβερνά άνερόχλητη άπό κάθε συνδυασμένη αντίδραση τών Δημοκρατικών καί τών Ίππέων. Γι' αυτό ένισχύει τό σώμα τής Συγκλήτου αύξάνοντας τόν αριθμό τών μελών της σέ 450. Τά περισσότερα άπό τά νέα μέλη τά διάλεξε άπό τούς Ίππεις τών Ιταλικών πόλεων που είχαν ταχθεί μέ τό μέρος του. Έτσι προσεταιρίστηκε τήν έπαρχιακή κοινοτική άριστοκρατία τής Ίταλίας, φρόντισε όμως νά διατηρήσει ή παλαιά συγκλητική άριστοκρατία τόν πλήρη έλεγχο καί στά άνώτατα άξιώματα καί στό ίδιο τό σώμα τής Συγκλήτου.

- Κατοχύρωσε μέ ειδικό νόμο τό άξίωμα καί τήν έξουσία τής Συγκλήτου. Ένώ ως τότε ή δικαιοδοσία της στηριζόταν στήν παράδοση, ό Σύλλας έπιβάλλει τώρα νά χρειάζονται οί νόμοι που ψηφίζει ή έκκλησία τήν κύρωση τής Συγκλήτου. Έπίσης άφαιρεί άπό τούς Δημάρχους τό μεγαλύτερο μέρος άπό τά παλαιά δικαιώματά τους.

- Συνεχίστηκε ή χορήγηση του δικαιώματος του Ρωμαίου πολίτη καί ή έγγραφή στίς ρωμαϊκές φυλές στους κατοίκους τών Ιταλικών πόλεων έκτός άπό εκείνες που του είχαν άντιταχθεί.

- Κατάργησε τό προνόμιο τών Ίππέων νά μετέχουν στά όρκωτά δικαστήρια καί όρισε νά μετέχουν μόνο μέλη τής Συγκλήτου.

Νά καί οί ένεργειές του:

- Στους νόμους του έδωσε τόν τίτλο Κορνήλιου, άπό τό όνομα τής γενιάς του, γιατί πάντοτε όλοι οί νόμοι έπαιρναν τό όνομά τους άπό τόν εισηγητή τους.

- Έγκατέστησε 120 χιλιάδες βετεράνους στρατιώτες του σέ έδάφη τών έχθρικών του περιοχών τής Ίταλίας, δηλαδή τής Τυρρηνίας καί τής έντεϋθεν τών Άλπεων Γαλατίας. Παράλληλα όμως έπιτρέπει τήν έπίσημη ένταξη τών Ίταλών στίς άρχαίες 35 ρωμαϊκές φυλές, δίχως διάκριση άπό τά παλαιά μέλη τών φυλών. Έτσι όλοκληρώθηκε ή έξομοίωση τών Ίταλών μέ τούς κατοίκους τής Ρώμης.

- Ό ίδιος ζήτησε νά τόν όνομάζουν Εύτυχή καί Έπαφρόδιτο, δηλαδή εύνοούμενο τής θεάς Τύχης καί τής Άφροδίτης. Πίστευε πολύ στό θεϊκό ενδιαφέρον γιά τό πρόσωπό του· όταν άποσύρθηκε (79 π.Χ.) όμως άπό τήν έξουσία, φρόντισε νά διατηρήσει τήν προσωπική του φρουρά άπό 10 χιλιάδες δούλους που τούς είχε άπελευθερώσει. Αυτά δείχνουν πώς ή δύναμη τών δημόσιων άνδρών άνα-

ζητεί πιά νά βρεῖ μιά δῆθεν ἀπόκοσμη ἐκπόρευση καί ὄχι τή λαϊκή ἔγκριση.

Ὅταν πέθανε, τόν ἔθαψαν στό Πεδίο τοῦ Ἄρεως, ὅπου θάβονταν τόν παλιό καιρό οἱ βασιλιάδες καί κανένας οὔτε παραξενεύτηκε οὔτε ἀνησύχησε γι' αὐτό. Τά πάντα δείχνουν ὅτι ἡ ὥρα τοῦ ἑνός κυβερνήτη πλησιάζει.

3 Η ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΑΡΙΑ: Η ΠΕΡΙΕΡΓΗ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΡΟΣΩΠΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

Μέ τό θάνατο τοῦ Σύλλα τό ἔργο του δέν ἐξῆσε πολύ. Οἱ παλαιοί ὀπαδοί του, Κράσσος καί Πομπήσιος, γιά νά κερδίσουν τή συμπάθεια τοῦ λαοῦ, κατάργησαν τούς ἀριστοκρατικούς νόμους τοῦ Σύλλα. Τό παράδειγμα ὁμως τοῦ δικτάτορα τό μιμήθηκαν ὕστερα πολλοί.

1. Πομπήσιος, ὁ νέος δυναμικός ἄνθρωπος τῆς ἡμέρας. Ἀριστοκράτης μέ πολιτικές ἰδέες ὄχι σταθερές. Ματαιόδοξος καί μέτριος στρατιωτικός. Τόν χαρακτήριζε ὁμως σέ ὄλη του τή ζωή μιά μοναδική εὐνοια τῆς τύχης. Κέρδισε καί ὁ ἴδιος πολλούς πολέμους, ἀλλά τούς πιο πολλούς τούς ἔφταναν οἱ ἄλλοι κοντά στή νίκη· αὐτός τούς ὀλοκλήρωνε καί ἔπαιρνε τό στεφάνι τοῦ νικητῆ.

2. Τά πολεμικά του κατορθώματα.

▲ **Στήν Ἰσπανία:** Ξερίζωσε ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπό τό κίνημα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Μαρίου, συντριβόντας τήν ἠρωική ἀντίσταση τοῦ Σερτωρίου ἐκεῖ.

▲ **Στήν Ἰταλία:** Ἔδωσε τό τελευταῖο χτύπημα στή μεγάλη ἐξέγερση τῶν δούλων τοῦ Σπάρτακου, πού συγκλόνησε τήν παντοδύναμη Ρώμη (73 - 71 π.Χ.)

Ἡ ἐξέγερση αὐτή ἄρχισε τό 73 π.Χ. μέ τή δραπέτευση 70 περίπου μονομάχων ἀπό τήν Καπύη, ὅπου ἦταν φυλακισμένοι, μέ ἀρχηγό τό γενναῖο σύντροφό τους ἀπό τή Θράκη Σπάρτακο. Σέ μικρό διάστημα ἔγιναν 70 χιλιάδες καί ἡ Ρώμη δοκίμασε μεγάλο κίνδυνο. Μέ ὄλες τίς ἰκανότητές του ὁ Σπάρτακος δέν μπόρεσε νά πειθαρχήσει τά στίφη αὐτά, καί ἔτσι νικήθηκαν ἀπό τόν Κράσσο τό 71 π.Χ. καί σκοτώθηκε καί ὁ ἀρχηγός τους πολεμώντας. Δυό μόνο χιλιάδες, πού προσπάθησαν νά περάσουν τίς Ἄλπεις γιά τήν πατρίδα τους, τούς συνάντησε ὁ Πομπήσιος καί τούς ἐξόντωσε.

Ὁ Πομπήσιος

▲ **Στή Μεσόγειο:** Καθάρισε τις θάλασσες από τις φωλιές των πειρατών. Αυτοί προέρχονταν κυρίως από τα παράλια της Κιλικίας. Τό 78 π.Χ. άρχισε συστηματική επίθεση έναντιόν τους στή Λυκία με τόν άνθύπατο Πόπλιο Σεργίλιο. Τό 76 π.Χ. τούς άπομάκρυνε από τήν Παμφυλία και από ένα μέρος τής Κιλικίας. Οί πειρατές όμως άπλωναν τή δραστηριότητά τους και σε άλλα σημεία τής Μεσογείου.

Είχαν πληθύνει τόσο πολύ στή Μεσόγειο, ώστε είχε παραλύσει όλότελα τό εμπόριο από τή θάλασσα και προπάντων ή μεταφορά σιταριού. Γι' αυτό σταμάτησαν και οί διανομές στό λαό.

Ή πίεση ήταν τόσο μεγάλη, ώστε έγινε δεκτή ή πρόταση του δημάρχου Γαβίνιου να άνατεθεί σ' ένα ναύαρχο ή έκκαθάριση τής Μεσογείου. Για να επιτύχει τό σκοπό του, να του δώσουν τόν τίτλο του άνθύπατου για μία τριετία με δικαιώμα να κυβερνά σύμφωνα με τήν κρίση του όλα τα παράλια, ως 400 στάδια (δηλαδή 74 χιλιόμετρα) στό έσωτερικό. Ή μοναρχική αυτή έξουσία δόθηκε στον Πομπήιο και αυτός άπάλλαξε πραγματικά τή Μεσόγειο από τούς πειρατές (67 π.Χ.).

▲ **Στήν Άνατολή:** Πρίν επιστρέψει ο Πομπήιος στή Ρώμη του άνακοινώθηκε ότι ο δήμαρχος Γάιος Μανίλιος έκαμε πρόταση και ή λαϊκή συνέλευση του έδωσε τή στρατηγία στον τρίτο πόλεμο (66 π.Χ.) έναντιόν του Μιθριδάτη. Είχε πάλι πλήρη έξουσιοδότηση να ύποτάξει τή Βιθυνία, τήν Κιλικία και τήν υπόλοιπη Μ. Άσία. Ήπίσης θα μπορούσε να ρυθμίζει τις τύχες των κρατών εκεί σύμφωνα με τή γνώμη του· αυτό έμοιαζε με παραχώρηση μοναρχικής έξουσίας σ' ένα τμήμα του κράτους.

Με τήν έξουσία αυτή ο Πομπήιος διευθέτησε σύμφωνα με τήν κρίση του τα ζητήματα τής Έγγυς Άνατολής· π.χ. εύνθησε τόν Τιγράνη, τό βασιλιά τής Άρμενίας και τό Φαρνάκη, άφαίρεσε τή Συρία από τούς Σελευκίδες και δημιούργησε νέες έπαρχίες τής Συρίας και του Πόντου· ίδρυσε νέες πόλεις. Ύπολογίζεται ότι στή Μ. Άσία και στή Συρία ίδρυσε ή άνοικοδόμησε 40 περίπου πόλεις.

Και στήν άποστολή έναντιόν του Μιθριδάτη άνταποκρίθηκε με έπιτυχία ο Πομπήιος. Έξουδετέρωσε τελείως αυτόν και τούς συμμάχους του και έφερε τα σύνορα του κράτους στον ποταμό Εύφράτη. ✱

3. Ή συνωμοσία του Κατιλίνα. Τόν καιρό που έλειπε στήν Άνατολή ο Πομπήιος έδρασε στή Ρώμη ως πολιτικός ο όνομαστός ρήτορας Κικέρων. Ή επιδίωξη του ήταν ή κοινωνική γαλήνη με τήν «άρμονία των τάξεων»¹. Με αυτό τό κήρυγμά του άποβλέπει να συμφιλιώσει τή συγκλητική άριστοκρατία με τήν τάξη των Ήππέων. Στις πολιτικές του όμως ιδέες και προτιμήσεις δέν ήταν σταθερός.

Άξιόλογη δράση ανέπτυξε, όταν ένας από τούς αντιπάλους του, ο ευγενής Κατιλίνας, με πολλούς ίκανούς συνεργάτες έτοίμασε μία σοβαρή συνωμοσία, για να άνατρέψει τό πολιτικό καθεστώς. Ο Κατιλίνας ήταν συλλο-

1. Λατ. Concordia ordinum

ψηφιος του Κικέρωνα στην ύπατεία του 63 π.Χ. που επικράτησε ο δεύτερος.

Οί λεπτομέρειες της συνωμοσίας δεν είναι πολύ γνωστές. 'Ο Κικέρων την αποκάλυψε και την έπινξε, πριν εκδηλωθεί. Για την επιτυχία του αυτή πήρε τον τίτλο «πατέρας της πατρίδας».

4. Πολιτική δράση του Πομπήιου : 'Η πρώτη Τριανδρία. 'Εξι χρόνια έμεινε ο Πομπήιος στη μακρινή 'Ανατολή και τακτοποιούσε τα ζητήματα εκεί, όπως μόνος του έκρινε, χωρίς να ρωτά τη Σύγκλητο. Στη Ρώμη έρχόταν ή φήμη για τις επιτυχίες και για τη δύναμή του και δημιουργούσε ανησυχίες στους ήγετικούς κύκλους.

Στό τέλος του 62 π.Χ. γύρισε θριαμβευτής. 'Εχοντας έμπιστοσύνη στην άκτινοβολία της φήμης του, όταν άποβιβάστηκε στο Βρινηθίο, διέλυσε τό στρατό του. 'Η Σύγκλητος όμως, που είδε αυτό τό λάθος του, άρνήθηκε να έπικυρώσει τις ένεργειές του στην 'Ανατολή και τη διανομή γης στους συμπολεμιστές του.

Αυτό τόν έσπρωξε να συνεργαστεί με δύο άλλους, επίσης δυσαρεστημένους άνδρες, τόν πλουσιότατο Κράσσο και τόν εύγενή στην καταγωγή, αλλά δημοκρατικό στις πεποιθήσεις, 'Ιούλιο Καίσαρα. Και οί τρείς παραμέρισαν τις διαφορές τους, και συγκροτώντας ένα καινούριο πολιτειακό σχήμα που ονομάστηκε π ρ ώ τ η Τ ρ ι α ν δ ρ ί α, (60 π.Χ.) μοίρασαν μεταξύ τους τά πολιτικά και στρατιωτικά άξιώματα.

'Η συμφωνία αυτή έδωσε προσωρινή ικανοποίηση στις άμεσες φιλοδοξίες του καθενός. Σύμφωνα με αυτήν ο Πομπήιος θά υποστήριζε με τούς όπαδούς του στις ύπατικές εκλογές τόν άλλο χρόνο (59 π.Χ.) τόν Καίσαρα ως ύπατο, που πραγματικά τηρήθηκε. Και με τη λήξη της ύπατείας (58 π.Χ.), του άνάθεσαν τη διοίκηση της Γαλατίας και 'Ιλλυρίας.

Παράλληλα ο Πομπήιος πέτυχε την επικύρωση τών ένεργειών του στην 'Ανατολή και τη διανομή γης στους στρατιώτες του. 'Ο Κράσσος πήρε άργότερα τη διοίκηση της Συρίας.

Γρήγορα όμως φάνηκε πώς ή συναρχία αυτή θά διαλυόταν, για να άφήσει τη θέση της στην πιό έπιβλητική μορφή που ξεχώριζε άπό τις άλλες δυο. Αυτός ήταν ο 'Ι ο ύ λ ι ο ς Κ α ι σ α ρ.

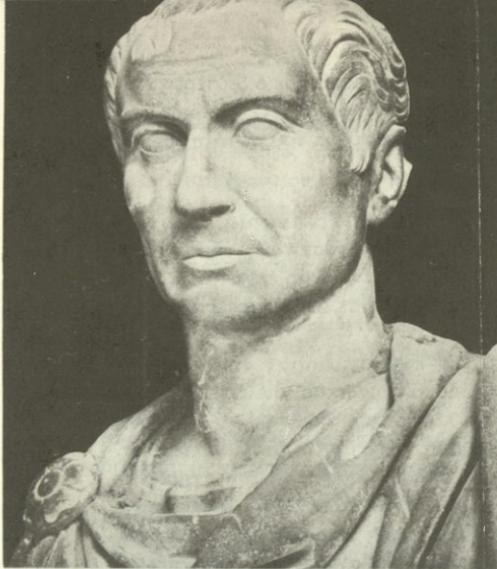
4 Ο ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ι. 'Η φυσιογνωμία του. Στά στρατιωτικά, άπό τούς πιό μεγάλους στρατηγούς τών αίωνων.

● Στη μόρφωση, δόκιμος χειριστής του πεζού λόγου και ονομαστός ιστορικός συγγραφέας.

● Στην πολιτική, λογαριαζόταν σαν θερμός θιασώτης της Δημοκρατίας και είχε καταδιωχτεί πολύ για τις ιδέες του.

● Στο χαρακτήρα, είχε μία θέληση άλύγιστη και έναν έγωισμό χωρίς όρια.

Ὁ Ἰούλιος Καίσαρ.

● Στὴ ζωή του, ἀπερίσκεπτα γενναϊόδωρος καὶ σπάταλος. Στὴν ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας του ζοῦσε μὲ δάνεια.

2. Πολεμικές του ἐπιτυχίες. Τὸ 59 π.Χ., ὅπως εἶδαμε, ἐγίνε ὑπάτος καὶ πῆρε τὸ μερίδιό του ἀπὸ τὴν Τριανδρία, δηλαδή τὴ διοίκηση τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατίας, τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆ Ναρβωνικῆ Γαλατία, γιὰ πέντε χρόνια. Συγκρότησε ἕναν ἀφοσιωμένο στρατό καί, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες του, ρί-

χτηκε στὴν κατάκτηση τῆς ὑπόλοιπης Γαλατίας. Πραγματικά, στὴ διάρκεια ὀκτῶ ἐτῶν (58 - 50 π.Χ.) ἡ ρωμαϊκὴ Δημοκρατία, μὲ τὶς στρατιές τοῦ ἔνδοξου αὐτοῦ στρατηλάτη, λύγισε τὴν ἡρωικὴ καὶ ἐπίμονη ἀντίσταση τῶν λαῶν ποὺ κατοικοῦσαν ἀπὸ τὰ Πυρρηναῖα ὡς τὸ Ρῆνο καὶ κατάρτησε τὶς χώρες τους.

Ἀξιωμαθὲν εἶναι οἱ ἐπικοὶ ἀγῶνες ποὺ διεξήγαγε ὁ Βερκιγκεντόριξ¹ ἐναντίον τοῦ Καίσαρα: ἡγέτης στὴν ἀρχὴ μιᾶς γαλατικῆς φυλῆς ἀναδείχτηκε κατόπιν σὲ ἡγέτη τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν Γαλατῶν καὶ ὀργάνωσε τὴν ἀντίστασή τους.

Οἱ κατακτήσεις αὐτές τοῦ Καίσαρα δέν ἦταν μόνο ἕνα στρατιωτικὸ κατόρθωμα, ἀλλὰ καὶ ἕνα μεγάλο γεγονός στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ χώρες αὐτές, ἡ Γαλατία καὶ ἡ Βρετανία — ὅπου μὲ σκληροὺς ἀγῶνες προσπάθησε νὰ δημιουργήσει προσβάσεις —, ὅσο καὶ ἂν ὑποφέρανε ἀπὸ τὴ σκληρὴν κατάκτηση καὶ ὑποταγὴν, ὠφελήθηκαν πολὺ, γιατί δέχτηκαν τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ πολιτισμό. Γι' αὐτὸ οἱ Γάλλοι θεωροῦν τὸν Καίσαρα ὡς τὸν μεγαλύτερο ἐκπολιτιστὴ τῆς χώρας τους.

3. Πολιτικές του ἐπιτυχίες. Ὄταν ὁ Καίσαρ γυρίζει θριαμβευτὴς στὴ Ρώμη συναντᾷ τὴν ἴδια ἐχθρότητα ποὺ συνάντησε ἄλλοτε καὶ ὁ Πομπήιος γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Τὴν ἐμπνέει μάλιστα καὶ τὴν καθοδηγεῖ τῶρα ὁ ἴδιος ὁ Πομπήιος, ὁ παλιὸς του σύντροφος στὴν Τριανδρία. Ὁ Καίσαρ ὁμως δέν κάνει τὸ λάθος νὰ διαλύσει τὸ στρατό του. Ἀντίθετα μάλιστα. Ἀδίσταχτος περνᾷ τὸ τότε σύνορο τῆς Ἰταλίας, τὸν ποταμὸ Ρουβίκωνα, καὶ ὀδηγεῖ τὸν ἀφοσιωμένο

1. Λατ. Vercingetorix

στρατό του στη Ρώμη, ενώ ο Πομπήιος, άνετοιμος νά τόν αντιμετώπισει, φεύγει στην Ήπειρο, όπου έτοιμάζει στρατό από τίς έλληνικές περιοχές.

Υστερα από λίγους μήνες ο Καίσαρ καταδιώκει τόν Πομπήιο καί τόν νικά στα Φάρσαλα τής Θεσσαλίας (48 π.Χ.). Η μάχη αυτή τερματίζει ουσιαστικά τή ζωή τής ρωμαϊκής Δημοκρατίας. Συνεχίζει τήν καταδίωξη τού Πομπήιου καί τόν ίδιο χρόνο φτάνει στην Αίγυπτο.

Μόλις ο Καίσαρ αποβιβάστηκε στην Άλεξάνδρεια, ο βασιλιάς Πτολεμαίος, γιά νά κερδίσει τήν εύνοιά του, τού πρόσφερε τό κεφάλι τού αντιπάλου του καί τό δαχτυλίδι του. Οί όπαδοί όμως τού Πομπήιου έξακολουθούν νά είναι ισχυροί σέ άλλες περιοχές τού ρωμαϊκού κράτους.

Μόνο μετά από δύο δύσκολες νίκες, τήν πρώτη στή Θάψο (46 π.Χ.) τής Νουμιδίας (Άφρική) καί τή δεύτερη στή Μούνδα (45 π.Χ.) τής Ίσπανίας, ο Καίσαρ κατορθώνει νά επιβάλει τήν άπόλυτη επικράτησή του. Τά περιστατικά αυτά είναι από τίς πιο δραματικές φάσεις τών εμφύλιων πολέμων αυτής τής εποχής (49 - 45 π.Χ.).

ΔΙΑΓΡΟΝΙΣΜΑ

4. Η Δικτατορία του. Ο Καίσαρ, εύθυσ μετά τή νίκη του στή Θάμο, είχε επιτρέψει στή Σύγκλητο καί στό λαό νά τόν ανακηρύξουν δικτάτορα, στήν άρχή γιά δέκα χρόνια καί άργότερα γιά άπερίοριστο χρόνο. Συγχρόνως, μέ διάφορα προσχήματα καί τίτλους, πέρασαν στά χέρια του όλα τά αξιώματα τού κράτους.

Μέ συγκεντρωμένες όλες τίς έξουσίες στό πρόσωπό του (46 - 44 π.Χ.) άρχισε νά εφαρμόζει ένα μεγάλο σχέδιο έσωτερικής πολιτικής πού τό διέκοψε ο θάνατός του. Μέ αυτό επιδίωξε:

- **Νά μεταβάλει τό πολίτευμα σέ μιά μορφή στρατιωτικής δικτατορίας.** Γιά τό σκοπό αυτό φρόντισε νά άποδυναμώσει τήν έξουσία τής Συγκλήτου μεγάλωνοντας τόν αριθμό τών μελών της από έξακόσιους σέ έννιακόσιους. Τή συμπλήρωση τού αριθμού τών μελών τήν έκαμε μέ όπαδούς του από τήν Ίταλία καί τίς έπαρχίες. Δέν καταπολέμησε όμως μέ προγραφές τούς αντιπάλους του, όπως άλλοτε ο Σύλλας, αλλά μέ κήρυγμα συμφιλίωσης καί έπιείκειας.
- **Νά έκρωμαίσει τίς έπαρχίες καί νά δημιουργήσει έτσι ένότητα στό κράτος.** Γιά τό σκοπό αυτό περιόρισε σημαντικά τή φορολογική έκμετάλλευση τών έπαρχιών. Μέ αύστηρούς νόμους τιμωρεί τίς αυθαιρεσίες καί τίς καταχρήσεις τών δημοσιωνών καί όρίζει νά εισπράττεται άπευθείας από τό κράτος ένα μέρος από τούς άμεσους φόρους. Έτσι οί φορολογούμενοι τών έπαρχιών βρίσκουν τώρα περισσότερη δικαιοσύνη.
- **Γιά τόν ίδιο σκοπό, καί γιά νά ενισχύσει τή μεσαία τάξη, έβαλε σέ εφαρμογή ένα εδφύ έποικιστικό πρόγραμμα.** Τίς 300 χιλιάδες τού παρασιτικού όχλου πού ζούσαν στή Ρώμη μέ έξοδα τού κράτους τούς περιόρισε στους μισούς. Τούς άλλους μισούς τούς μοίρασε στίς έπαρχίες, δίνοντάς τους κτήματα, γιά νά δημιουργήσουν εκεί έστίες έκρωμαΐσμοϋ.

Σκηνές πολέμου και θριάμβου.

Έπ ά ν ω: Τμήμα από ανάγλυφο που εικονίζει σκηνή ναυμαχίας του ρωμαϊκού στόλου. Διακρίνουμε εδώ μία λιβυρνίδα (liburnica), ένα αντιπροσωπευτικό πολεμικό πλοίο, από τα καλύτερά τους, με μία σειρά κωπηλατών κι ένα άγχημα από λεγεωνάριους. Το σχήμα του πλοίου και ο κροκόδειλος στην πλώρη μπορεί νά υποδηλώνουν τή ναυμαχία στό Άκτιο (1ος αιώνας π.Χ. Βατικανό, Ρώμη).

Δ ε ξ ί ά: Τμήμα από ανάγλυφο που διακοσμούσε ένα μνημείο αναμνηστικό μιās μεγάλης νίκης έναντιόν ενός ανατολικού λαού (Πάρθων ή Άρμενίων). Εικονίζει ένα μέρος μιās παρέλασης θριάμβου. Δεξιά ύψώνεται ένα τόξο πάνω από μία λεωφόρο τής Ρώμης. Τέσσερις άνδρες (σώζονται μόνο οι δύο) μεταφέρουν χειράμαξα μέ όπλισμό των νεκρών αντιπάλων και δύο μορφές αλχημαλώτων μέ ανατολική ένδυμασία, γονατισμένοι σέ προσκέφαλα κοσμοῦν τό τρόπαιο (1ος αιώνας π.Χ., Μουσείο Θερωῶν, Ρώμη. Σύμφωνα μέ τόν Μ. Rostovtzeff).

Τό ίδιο νόημα είχε και η αποκατάσταση των βετεράνων του. Τούς χώρισε σε μικρά τμήματα, τούς μοίρασε στις ισοπολίτιδες περιοχές και στις άποικίες της Ίταλίας, αφού τούς δώρισε τή γῆ πού τούς είχε υποσχεθεί.

Μέσα στά πλαίσια της πολιτικής του γιά τήν ἀνόρθωση καί τόν ἐκρωμαϊσμό τῶν ἐπαρχιῶν ἴδρυσε πλῆθος ἀποικιῶν στή Μ. Ἀσία, στήν Ἑλλάδα, στήν Ἀφρική, στήν Ἰσπανία καί στή Γαλατία. Τότε ξαναχτίστηκε ἡ Κόρινθος καί ἡ Καρχηδόνα. Ὁ Καίσαρ βλέπει πρῶτος τό ρωμαϊκό κράτος ὄχι πιά ὡς Ρώμη, ἤ ὡς Ἰταλία, ἀλλά ὡς μιὰ αὐτοκρατορική ἐνότητα ἀπό τόν Ἀτλαντικό ὡς τόν Εὐφράτη.

Στήν ἐξωτερική του πολιτική. Σχεδίαζε πολέμους ἐναντίον τῶν Δακῶν, λαοῦ θρακικῆς καταγωγῆς, πού κατοικοῦσαν στή σημερινή Ρουμανία καί Τρανσυλβανία. *Τό μεγάλο ὄμωσ κατακτητικό ὄνειρο τοῦ Καίσαρα* — εἶχε κιόλας προσδιορίσει χρονολογικά τήν ἐπιχείρησι τό 44 - 42 π.Χ. — *ἦταν ἡ συντριβή τῶν Πάρθων.*

Ἀπό τά ποικίλα ἄλλα μέτρα του πρέπει νά σημειωθεῖ ἡ βελτίωση τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου, μέ βάση τούς ὑπολογισμούς τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Σωσιγένη. Τό ἡμερολόγιο αὐτό ἐλαφρά τροποποιημένο υἱοθετήθηκε ἀπό τόν πάπα Γρηγόριο ΙΓ' καί ἰσχύει ὡς σήμερα.

5. Ὁ θάνατός του. Τή δράση καί τά σχέδιά του τά σταμάτησε ὁ θάνατός του. Παλαιοί ἐταῖροι του καί τώρα ἀντίπαλοι του ἀποφάσισαν νά τόν δολοφονήσουν, γιὰτί νόμιζαν πῶς ἔτσι θά σώσουν τή Δημοκρατία. Τόν θανάτωσαν στίς 15 Μαρτίου τοῦ 44 π.Χ. Ἀρχηγοί τῆς συνωμοσίας ἦσαν ὁ Γάιος Κάσσιος Λογγίνος καί κυρίως ὁ Μάρκος Βρούτος, πρῶνν πομπηιανοί ἀμνηστευμένοι.

6. Ἡ δευτέρα Τριανδρία καί ὁ θάνατος τῆς Δημοκρατίας. Τή Δημοκρατία ὄμως δέν τήν ἔσωσαν. Αὐτό ξεπερνοῦσε τίς δυνάμεις τους. Ἀντίθετα, μέ τή δολοφονία του ἀνοίχτηκε πιά γρηγορά ὁ δρόμος πρὸς τό θάνατό της. Οἱ ἐκδικητές τοῦ Καίσαρα, Ἀντωνίος καί Ὀκταβιανός,* νίκησαν τούς συνωμότες στούς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας (42 π.Χ.) καί μοιράστηκαν τό ἀπέραντο κράτος. Ὁ Ἀντώνιος πῆρε τήν Ἀνατολή καί ὁ Ὀκταβιανός τή Δύση.

Ἡ Δημοκρατία βρίσκεται πιά στίς τελευταῖες στιγμές της. Ὁ μονάρχης πού θά τήν ἐνταφιάσει εἶναι ἔτοιμος. Εἶναι ὁ Ὀκταβιανός. Συνέτριψε στό Ἄκτιο (31 π.Χ.) τίς στρατιωτικές δυνάμεις τοῦ ἀντιπάλου του Ἀντωνίου καί ἔμεινε μόνος κυρίαρχος.

4 ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Ἡ νομική θέση τῆς Ἑλλάδας μετά τήν κατάλυσι τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Μετά τήν καταστροφή τῆς Κορίνθου ἀπό τό Μόμμο (146 π.Χ.) ἡ Σύγκλητος ἔστειλε πρεσβεία ἀπό δέκα μέλη, γιά νά ρυθμίσει τή θέση τῆς

* Τρίτο μέλος τῆς Τριανδρίας ἦταν ὁ Λέπιδος πού ἔπαιξε δευτερεύοντα ρόλο.

κυρίως 'Ελλάδας μέσα στο ρωμαϊκό κράτος. Δέν υπάρχουν εξακριβωμένες πληροφορίες πώς έγινε αυτή η ρύθμιση:

● Φαίνεται ότι ευθύς μετά τό 146 π.Χ. η κυρίως 'Ελλάδα είχε προσαρτηθεί στην επαρχία τής Μακεδονίας.

● Οί πηγές μās πληροφοροῦν ότι οί Ρωμαῖοι επιβάλανε φορολογία στις ἑλληνικές πόλεις πού είχαν ἀναμιχτεῖ στόν πόλεμο ἐναντίον τους (π.χ. Κορινθιακές Γαῖες, Βοιωτία, Φωκίδα, Εὐβοία), ὄχι ὁμως σ' ὄσες ἔμειναν πιστές σ' αὐτούς. Ἔτσι π.χ. φαίνεται ότι ἡ Σπάρτη, ἡ Σικυώνα, ἴσως καί ἡ Ἀθήνα ἔμειναν ἐλεύθερες καί ἀφορολόγητες.

● Στις κατακτημένες ἀπό τούς Ρωμαῖους πόλεις ἀντικαταστάθηκε τό δημοκρατικό πολίτευμα ἀπό τιμοκρατικό.

● Ἀπαγορεύτηκε στους Ἀχαιοὺς τό δικαίωμα ἰδιοκτησίας γῆς καί οἰκοδομῶν ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς πόλης τους. Τοῦτο ἐπιτρεπόταν καί ἐφαρμοζόταν σέ μεγάλη κλίμακα, ὄσο ὑπῆρχε ἡ Συμπολιτεία τους, καί εἶχε συντελέσει πολύ στήν κατάργηση τοῦ τοπικιστικοῦ πατριωτισμοῦ.

● Εἶναι πιθανό ότι διαλύθηκαν ἀπό τούς Ρωμαῖους οί Συμπολιτεῖες πού πολεμήσαν ἐναντίον τους, ὄπως π.χ. ἡ Ἀχαϊκή καί ἡ Φωκική, ἀλλά καί αὐτές μόνο προσωρινά.

Γενικά οί πηγές συμφωνοῦν ότι ὁ Μόμμιος παραχώρησε ἐλευθερία καί αὐτονομία σ' ὄλες τίς ἑλληνικές πόλεις, ἐκτός τῆς Κορίνθου, ἀν καί φορολογήθηκαν. Κατά τύπους λοιπόν ἡ νομική θέση τῆς κυρίως 'Ελλάδας δέν ἀλλάξε μετά τό 146 π.Χ. Στήν πραγματικότητα ὁμως ἡ ἐπιτήρηση τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων γίνεται τώρα πύ ο συστηματικά καί μόνιμα, γιατί ἀσκείται ἀπό τό Ρωμαῖο διοικητή τῆς Μακεδονίας, ἐνῶ πρωτύτερα γινόταν εὐκαιριακά μέ τήν ἀποστολή ἐιδικῶν γιά τό σκοπό αὐτό πρεσβευτῶν ἀπό τή Σύγκλητο.

Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν φαίνεται ότι ἡ Ρώμη πολλές φορές ἀμφισβήτησε τά δικαιώματα τῶν ἐλευθέρων πόλεων τῆς 'Ελλάδας καί τή σχέση τους μέ τούς διοικητές τῆς Μακεδονίας καί ἡ στάση της συχνά ἀλλάξε. Αὐτό ἔγινε ἐπί Κικέρωνα (61 ἢ 60 π.Χ.) καί ἐπί Ἰουλίου Καίσαρα (59 π.Χ.)

Τά δικαιώματα λοιπόν αὐτά δέν ἦταν καθορισμένα μέ ἀκρίβεια. Ἡ ἔκταση καί τό περιεχόμενό τους ἦταν ἐξαρτημένα κάθε φορά ἀπό τήν καλή διάθεση τῶν διοικητῶν τῆς Μακεδονίας, ἀπό τήν ψήφιση ἐιδικῶν νόμων ἢ τήν ἔκδοση σχετικῶν συγκλητικῶν δογμάτων. Γι' αὐτό συχνά παραβιάζονται καί παραχωροῦνται πάλι νέα δικαιώματα αὐτονομίας, ὄπως π.χ. ἔγινε ἀπό τό Νέρωνα τό 67 μ.Χ., πού παραχώρησε στους Ἕλληνας ἐλευθερία καί ἀνεῖσφορία, δηλαδή φορολογική ἀτέλεια.

2. Οἱ ἑλληνικές πόλεις ἀπό τήν κατάλυση τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας ὡς τήν ἔναρξη τοῦ μιθριδατικοῦ πολέμου (146-88 π.Χ.) Στό διάστημα αὐτό ἡ ἱστορία τῆς κυρίως 'Ελλάδας εἶναι ἐλάχιστα γνωστή. Καταπονημένη ἀπό τούς μακροχρόνιους πολέμους ἀνάμεσα στις πόλεις της ἐγκαταλείπει τόν ἡγετικό ἱστορικό ρόλο της. Εἰδικότερα:

• Σ' ὄλη τήν ἔκτασή τῆς ἐπικρατεῖ ἢ ἡμερία ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας καί στή θέση τῆς παλαιᾶς ἔντονης πολιτικῆς ζωῆς ἔρχεται τώρα μιὰ ἀσήμαντη κοινοτική ἀπασχόληση.

• Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πολὺ λίγο ἀναφέρονται στά ἑλληνικά πράγματα. Ἡ Ἑλλάδα μοιάζει σάν νά μὴν ὑπάρχει.

Στὴν περίοδο εἰρήνης πού ἐπικρατεῖ ἀνάμεσα στοὺς 146 καὶ 88 π.Χ. (δηλαδή τὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου Μιθριδικοῦ πολέμου) οἱ ἑλληνικὲς πόλεις προσπαθοῦν νά ἀναρρώσουν ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ καχεξία πού προκάλεσαν οἱ προηγούμενοι συνεχεῖς πόλεμοι.

• Ἔτσι π.χ. σέ μερικὲς περιοχὲς ὅπως στὴν Ἀθήνα, στὴ Μεσσηνία, στὴ Σπάρτη, στοὺς Δελφοὺς καί πᾶνω ἀπὸ ὅλες στὴ Δῆλο παρουσιάζεται ὀλικὴ εὐημερία. Ἰδιαίτερα ἀναπτύχθηκε οἰκονομικά ἢ Ἀθήνα μὲ τὸ πρόνομιό τῆς ἐλευθερίας καί ἀτέλειαι πού τῆς παραχωρήθηκε καί τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ πού κληρονόμησε τὴν ἐμπορικὴ κίνηση τῆς Κορίνθου καί τῆς Ρόδου.

• Ἡ Σπάρτη εἶχε ταχθεῖ μὲ τὸ μέρος τῶν Ρωμαίων στὸν Ἀχαϊκὸ πόλεμο καί γι' αὐτὸ τιμήθηκε μὲ πολλὰ πρόνομια ἀπὸ τὴ Ρώμη.

• Ἡ εὐημερία ὅμως πού ἀπολαύσανε οἱ λίγες πρόνομιούχες πόλεις βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴ γενικὴ κατὰπτωση πολλῶν ἄλλων καί μὲ τὸ φαινόμενο τῆς ἐλάττωσης τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ ἱστορικός Πολύβιος ἐπισημαίνει σάν αἰτία τῆς παρακμῆς τῆς Ἑλλάδας τὴν «ἀπαιδία» καί «ὀλιγαθρωπία».

• Ἐμφανίζεται ἓνα ἔντονο μεταναστευτικὸ ρεῦμα τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴ Ρώμη καί τὴν ὑπόλοιπη Ἰταλία γιὰ ἀναζήτηση τύχης.

• Προκαλοῦνται κοινωνικὲς ἀναταραχὲς πού τίς δημιουργοῦν οἱ οἰκονομικὲς συνθήκες τῆς χώρας μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς στὴ Ρώμη. Μιὰ τέτοιου χαρακτήρα σοβαρὴ ἐξέγερση ἔγινε στὴν Ἀχαϊκὴ Δύμη κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Σώσου. Ἐπιγραφή πού σώθηκε πληροφορεῖ ὅτι σύνθημα τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν ἡ ἐξάλειψη τῶν χρεῶν (= χρεωκοπία) καί ἡ καταστροφή τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων (= ἀσυναλλαξία). Καί τὰ δύο αἰτήματα θυμίζουν τὰ παλαιὰ γιὰ ἀποκοπὴ χρεῶν καί ἀναδασμὸ γῆς.

• Ξεσποῦν βίαιες ἐξεγέρσεις δούλων· τὸ κίνημά τους μεταδόθηκε ἀπὸ τὴν Ἰταλία στὴν Ἑλλάδα καί τὴ Μ. Ἀσία. Ἔτσι π.χ. τὸ 134 - 133 οἱ πολυάριθμοι δοῦλοι τῆς Δήλου, πού ἦταν τὸ πιὸ σημαντικό κέντρο δουλεμπόριου στὴν Ἀνατολή, καί οἱ δοῦλοι τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου ἐπαναστάτησαν ταυτόχρονα καί ἔφεραν σέ πολὺ δύσκολη θέση τὴν κυβέρνησι τῆς Ἀθήνας. Ἡ καταστολὴ τῶν ἐξεγέρσεων αὐτῶν ἔγινε πολὺ δύσκολα καί μὲ μεγάλες θυσιές.

• Οἱ ἑλληνικὲς περιοχὲς ὑποφέρουν πολὺ ἀπὸ τίς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς πού κύρια ὄρητῆριά τους ἦταν ἡ Τραχεῖα Κιλικία καί ἡ Κρήτη. Ἐπιγραφὲς μιλοῦν γιὰ ἐπιδρομὲς πειρατῶν στὴ Σίφνο, στά παράλια τῆς Πελοποννήσου κ.ά.

• Ὑποφέρει ἐπίσης ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς. Ἄν

Η	Σ	Ε	Ξ	Κ	Μ	Κ	Δ	Π	Β
Ρ	Υ	Ν	Π	Α	Ε	Ο	Ο	Ε	Δ
Λ	Γ	Μ	Ρ	Τ	Α	Ν	Λ	Ι	Β
Ι	Ρ	Ε	Η	Τ	Α	Ν	Ι	Δ	Ρ
Α	Ρ	Δ	Η	Τ	Α	Ν	Ι	Δ	Ρ

καί οί στρατιωτικές ρωμαϊκές δυνάμεις τῆς Μακεδονίας ἀποκρούουν τά κύματα αὐτῶν τῶν ἐπιδρομῶν, συχνά διάφοροι βάρβαροι ποικίλης προέλευσης (π.χ. Κέλτες, Θράκες, Ἰλλυριοί, Δάρδανοι κ.ἄ.) κατόρθωναν νά εἰσδύσουν στήν κυρίως Ἑλλάδα. Στόχοι τους ἦταν τά μαντεῖα καί τά ἱερά, ἐξαιτίας τῆς πλούσιας λείας πού προμήθευαν.

3. Οἱ ἑλληνικές πόλεις στή διάρκεια τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου (88-85 π.Χ.) Ὅπως εἴπαμε (σελ. 36), ὁ βασιλιάς τοῦ Πόντου Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Εὐπάτωρ πολεμώντας ἐναντίον τῶν Ρωμαίων πέτυχε, χρησιμοποιώντας τό κήρυγμα τῆς ἀπελευθέρωσης, νά πάρει μέ τό μέρος του πρῶτα τοὺς Ἕλληνες τῆς Μ. Ἀσίας καί ὕστερα τοὺς Ἕλληνες τῆς κυρίως Ἑλλάδας. Συγχρόνως τοὺς ὑποσχόταν ἀτέλεια φόρων, ἀπαλλαγή γιά πέντε χρόνια ἀπὸ τῆ στρατιωτική ὑπηρεσία καί ἀπόσβεση δημόσιων καί ἰδιωτικῶν χρεῶν.

Οἱ Ἕλληνες τόν χαιρέτισαν ὡς ἐλευθερωτή. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πού προσχώρησαν ἀναφέρονται οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Πελοποννήσιοι καί οἱ Βοιωτοί, ἐκτός ἀπὸ τοὺς Θεσπιεῖς. Εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νά δοῦμε (σελ. 37) ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔγινε τό θέατρο τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων μεταξὺ τοῦ Σύλλα καί τοῦ Μιθριδάτη καί ἐξαιτίας αὐτοῦ ἔπαθε μεγάλες συμφορές. Ἰδιαίτερα δοκιμάστηκαν ἡ Ἀττικὴ καί ἡ Βοιωτία. Ἡ Ἀθήνα ποτέ πιά δέν συνῆρθε ἀπὸ τὴν καταστροφή τοῦ 86 π.Χ. Ὁ Πειραιάς καταστράφηκε ὀλωσδιόλου. Ἡ Δῆλος πού ἦταν ἀθηναϊκὴ κληροῦχια ἔπαψε πιά νά εἶναι μεγάλη ἐμπορικὴ πόλη.

4. Οἱ ἑλληνικές πόλεις στό διάστημα 85-27 π.Χ. Τά πενήντα χρόνια πού μεσολάβησαν ἀπὸ τό τέλος τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου ὡς τὴ νίκη τοῦ Αὐγούστου στό Ἄκτιο εἶναι τά πιό θλιβερά χρόνια τῆς ρωμαιοκρατίας. Οἱ πειρατές συνεχίζουν τίς ἐπιδρομές τους ὡς τὸ 67, πού ὁ Πομπήιος ἀπάλλαξε τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο ἀπ' αὐτοὺς. Ἰδιαίτερα ὁμως ἡ Ἑλλάδα βυθίστηκε σέ οικονομικὴ ἐξαθλίωση ἀπὸ τίς διαρπαγές καί τίς καταχρήσεις τῶν Ρωμαίων ἐπιστήμων πού εἴτε ἀνῆκαν στήν ἐπαρχιακὴ διοίκηση τῆς Μακεδονίας, εἴτε στίς ρωμαϊκές δυνάμεις πού δροῦσαν στήν Ἑλλάδα.

Ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάδα χρησιμοποιήθηκε στά χρόνια αὐτά ὡς τόπος ἐξορίας ἢ ὡς τόπος ἀναφυχῆς καί παιδείας, πολλοὶ ἐπίσημοι Ρωμαῖοι τὴν ἐπισκέφτηκαν γιά τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο· πολλοὶ πῆγαν ἐκεῖ, γιά νά σπουδάσουν στίς περίφημες ρητορικές καί φιλοσοφικές σχολές της.

Ἰδιαίτερα ἡ Ἀθήνα αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἔδινε τὴν ἐντύπωση μεγάλης πανεπιστημιούπολης· τέτοιοι ὀνομαστοὶ Ρωμαῖοι πού τὴν ἐπισκέφτηκαν εἶναι ὁ ἀνθύπατος Λεύκιος Αἰμίλιος Παῦλος, ὁ ρήτορας Κικέρων, ὁ τραπεζίτης Τίτος Πομπώνιος Ἀττικός, ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ὁ Μάρκος Βρούτος, ὁ ποιητὴς Ὀράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Προπέρτιος κ.ἄ.

Καί οἱ δύο ἐμφύλιοι πόλεμοι πού ἀκολοῦθησαν μετὰ τὴν Α' καί Β' Τριανδρία εἶχαν θέατρο τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων τὴν Ἑλλάδα καί γι' αὐτὸ τῆς πρόσθεσαν νέες καταστροφές.

Στόν ένοπλο άγώνα του 'Ιουλίου Καίσαρα μέ τόν Πομπήιο ή 'Ελλάδα δοκιμάστηκε σκληρά. 'Ο Πομπήιος καί χρηματικές εισφορές επέβαλε στις πόλεις τής Πελοποννήσου καί από τή Θεσσαλία άνεφοδιαζόταν μέ τό άπαραίτητο σιτάρι καί έπιστράτευση έκαμε σ' όλες σχεδόν τίσ έλληνικές περιοχές.

Μετά τή νίκη του στά Φάρσαλα ό 'Ιούλιος Καίσαρ παραχώρησε άτέλεια καί άυτονομία μόνο στους Θεσσαλους καί τους 'Αθηναίους· τίσ ύπόλοιπες έλληνικές περιοχές τίσ άπέσπασε από τή Μακεδονία καί δημιούργησε άυτοτελή ρωμαϊκή έπαρχία τήν 'Αχαΐα.

Πρώτο διοικητή τής νέας έπαρχίας διόρισε ό Καίσαρ (46 π.Χ.) τό λόγιο άξιωματικό του Σέρβιο Σουλπίκιο, φίλο του Κικέρωνα.

Μετά τή μάχη τών Φιλίππων ή Μακεδονία καί ή κυρίως 'Ελλάδα πέρασαν στην έξουσία του 'Αντώνιου· αυτός ένωσε πάλι καί τίσ δυό έπαρχίες σε μία καί τοποθέτησε ως πρεσβευτή του τό Λεύκιο Μάρκιο-Κηνσωρίνο (42 - 40 π.Χ.).

'Ακολούθησαν οι συγκρούσεις 'Αντωνίου καί 'Οκταβιανού που προκάλεσαν νέες μεγάλες συμφορές στους 'Ελληνες, όπως π.χ. καταπίσεις, επιτάξεις κ.ά. Μετά τή νίκη του στο 'Ακτιο (31 π.Χ.) ό 'Οκταβιανός εύνόησε τους Λακεδαιμόνιους καί τους 'Αθηναίους. 'Η ίδρυση άπ' αυτόν τής Νικόπολης στην 'Ηπειρο είχε επιζήμιες συνέπειες για τή Δ. 'Ελλάδα, γιατί τήν συνοίκισε μέ ύποχρεωτική μετακίνηση τών κατοίκων τών περιοχών· αυτό όδήγησε στην έρήμωσή τους. Τίσ ίδιες συνέπειες είχε καί ή ίδρυση από τόν Αύγουστο τής ρωμαϊκής άποικίας τών Πατρών για τους κατοίκους τής 'Αχαΐας, τής Λοκρίδας (έκτός τής 'Αμφισσας) καί τής άνατολικής Αίτωλίας. 'Η νέα άποικία πήρε τό όνομα του¹ καί κηρύχτηκε άυτόνομη, όπως κι ή Νικόπολη.

Τό 27 π.Χ. που ό Αύγουστος μοίρασε μέ τή Σύγκλητο τίσ έπαρχίες του Ρωμαϊκού κράτους, άπέσπασε, όριστικά πιά, τήν κυρίως 'Ελλάδα από τή Μακεδονία· σχημάτισε έτσι δυό χωριστές ρωμαϊκές έπαρχίες, τή Μακεδονία καί τήν 'Αχαΐα, που τίσ παραχώρησε στη Σύγκλητο.

1. Λατ. Colonia Augusta Aroe Patrensis.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Ο ΜΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

● Νικᾶ τόν Ἰουγούρθα [104 π.Χ.] καί τούς Κίμβρους καί Τεύτονες [101 π.Χ.]. Κάνει ριζικές ἀλλαγές στή στρατολογία· ὁ στρατός γίνεται ὄργανο στά χέρια τῶν δυναμικῶν ἀνδρῶν.

2 Ο ΣΥΛΛΑΣ: ΠΡΩΤΗ ΔΟΚΙΜΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

● Πολεμική του δράση: 1. Ἀντιμετωπίζει νικηφόρα τήν ἐξέγερση τῶν «συμμάχων» τῆς Ἰταλίας [88 π.Χ.]. Τούς δίνει τά δικαιώματα τοῦ Ρωμαίου πολίτη. 2. Κατανικᾶ τό βασιλιά τῶν Πόντου Μιθριδάτη (85 π.Χ.) καί τόν ὑποχρεώνει νά συνθηκολογήσει.

● Πολιτική του δράση: Μέ τήν τρομοκρατία καί τίς προγραφές καταδιώκει τούς ὁπαδούς τοῦ Μαρίου. Μέ μιά σειρά νόμους περιορίζει τή δύναμη τῶν Δημάρχων καί τῆς Συνέλευσης καί ἐνισχύει τή Σύγκλητο.

3 ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ — Η ΠΕΡΙΕΡΓΗ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΡΟΣΩΠΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

● Ὁ Πομπήιος καταργεῖ τούς νόμους τοῦ Σύλλα. Ὑστερα ἀπό μιά ἐξαιρετικά πλούσια πολεμική δράση ἐπιστρέφει στή Ρώμη καί βρίσκει τή Σύγκλητο ἐχθρική· συνεννοεῖται μέ τόν Κράσσο καί τόν Ἰούλιο Καίσαρα νά ἀντιδράσουν μαζί· αὐτός ὁ συνασπισμός λέγεται πρώτη Τριανδρία. (60 π.Χ.).

4 Ο ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

● Μέσα στήν Τριανδρία ξεχωρίζει ἡ προσωπικότητα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα. Τό μεγάλο στρατιωτικό του κατόρθωμα εἶναι ἡ κατάκτηση τῆς Γαλατίας [58 - 50 π.Χ.]. Καταδιώκει τόν πολιτικό του ἀντίπαλο Πομπήιο καί τόν συντρίβει στό τέλος. Ὑστερα γίνεται ἰσόβιος δικτάτορας καί δείχνει φιλομοναρχικές διαθέσεις.

● Ὁ Ἰούλιος Καίσαρ δολοφονεῖται [44 π.Χ.] ἀπό τούς πιστούς στήν ἰδέα τῆς Δημοκρατίας· αὐτούς τούς ἐξουδετερώνουν στρατιωτικά στούς Φιλίππους [42 π.Χ.] ὁ Ἀντώνιος κι ὁ Ὀκταβιανός πού σχημάτισαν μέ τό Λέπιδο τή δεύτερη Τριανδρία. Ὑστερα ἔρχονται καί αὐτοί σέ σύγκρουση καί στό τέλος μέ τή ναυμαχία στό Ἄκτιο [31 π.Χ.] μένει νικητής καί μόνος κυρίαρχος ὁ Ὀκταβιανός.

ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

- Δημιουργείται μιά ιδιότυπη νομική θέση τῶν διάφορων ἑλληνικῶν περιοχῶν μετὰ τό 146 π.Χ.
- Ἐπί τό 146 ὡς τό 88 π.Χ. στίς ἑλληνικές περιοχές ἐπικρατεῖ μαρσαμός.
- Στή διάρκεια τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου (88 - 85 π.Χ.) οἱ κυριότερες περιοχές καί ἰδιαίτερα ἡ Ἀττική καί ἡ Βοιωτία δοκίμασαν μεγάλες καταστροφές.
- Ἐπί τό τέλος τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου ὡς τό τέλος τῶν δυό ἐμφύλιων πολέμων (Καίσαρα - Πομπήιου καί Ἀντωνίου - Ὀκταβιανοῦ) ἔλλαξε συχνά ἡ τύχη τῆς κυρίως Ἑλλάδας. Τό 27 π.Χ. χωρίστηκε σέ δυό συγκλητικές ἐπαρχίες, τή Μακεδονία καί τήν Ἀχαΐα.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

Παλαίμαχοι (= βετεράνοι) — σύμμαχοι — προγραφές — δικτάτορας — σπείρα — κοόρτη — «Ἐφέσιος ἔσπερινός» — ἀριστοκρατική δημοκρατία — τριανδρία — Ρουβίκων — μοναρχική δημοκρατία — Κορνήλιοι νόμοι — ἀπαΐδια — ὀλιγανθρωπία — χρεωκοπία — ἀσυναλλαξία.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Πόλεμος μέ τόν Ἰουγούρθα	104 π.Χ.
Πόλεμοι μέ Κίμβρους καί Τεῦτονες	105 - 101 π.Χ.
Κίνημα Σατουρνίνου	100 π.Χ.
Συμμαχικός πόλεμος	90 - 88 π.Χ.
Α' Πόλεμος μέ τό Μιθριδάτη	88 - 85 π.Χ.
Δουλικός πόλεμος (Σπάρτακος)	73 - 71 π.Χ.
Πειρατικός πόλεμος	67 π.Χ.
Συνωμοσία Κατιλίνα	63 π.Χ.
Α' Τριανδρία	60 π.Χ.
Ἰούλιος Καίσαρ	59 - 44 π.Χ.
Κατάκτηση τῆς Γαλατίας	58 - 50 π.Χ.
Μάχη στό Φάσαλα	48 π.Χ.
Νίκη στή Θάψο	46 π.Χ.
Νίκη στή Μούνδα	45 π.Χ.
Δικτατορία τοῦ Καίσαρα	46 - 44 π.Χ.
Δολοφονία τοῦ Καίσαρα	15 Μαρτίου 44 π.Χ.
Β' Τριανδρία	42 π.Χ.
Μάχη στούς Φιλίππους	42 π.Χ.
Ναυμαχία στό Ἄκτιο	31 π.Χ.
Ἰδρύση τῶν συγκλητικῶν ἀποικίων	
Μακεδονίας καί Ἀχαΐας ἀπό τόν Αὐγουστο	27 π.Χ.

Κείμενα

1. Καταστροφές και λεηλασίες του Σύλλα στην Ελλάδα

Στήν Αθήνα, πού εξαιτίας του Αριστίωνα είχαν τυραννικό πολίτευμα, ξαναγύρισε αιφνιδιαστικά και πολιορκούσε τόν Πειραιά· τοποθέτησε κάθε λογής μηχανές και έκαμε πολλές μάχες, μόλο πού μπορούσε, δίχως νά περάσει πολύς χρόνος, νά κυριέψει τήν άνω πόλη (τήν Αθήνα) πού από τήν πείνα, και έπειδή τής έλειψαν τά άπαράιτητα, είχε πιά φτάσει σέ άπελπιστική θέση.

Έπειδή όμως βιαζόταν νά γυρίσει στή Ρώμη, γιατί δέν ήξερε τί τόν περίμενε εκεί, ήθελε νά τελειώσει τόν πόλεμο μέ πολλούς κινδύνους, μέ πολλές μάχες και μεγάλα έξοδα. Έκτός από τίς άλλες πολεμικές έτοιμασίες, του χρειάζονταν κάθε μέρα γιά τίς ανάγκες των πολιορκητικών μηχανών δέκα χιλιάδες ζευγάρια μουλάρια. Και έπειδή έλειψαν τά ζύλα, γιατί πολλά από τά έργα καταστρέφονταν από τό ίδιο τό βάρος τους και μέ έπιθέσεις τά έκαιγαν οι έχθροί, αποφάσισε νά προμηθευτεί τήν ξυλεία, κόβοντας τά δέντρα από τά ιερά άλση και ξεχέρσωσε τήν Ακαδημία, πού ήταν από τά προάστια ή πιό πλούσια σέ δέντρα, και τό Λύκειο. Μά, έπειδή του χρειάζονταν και πολλά χρήματα γιά τόν πόλεμο δέν άφησε άθικτα ούτε τά άπαραβίαστα άσυλα τής Ελλάδας και, παίρνοντας από τήν Έπίδαυρο και τήν Όλυμπία τά πιό ώραία και πολύτιμα άφιερώματα, έγραψε και στους Αμφικτύονες στους Δελφούς, πώς ήταν καλύτερα νά μεταφερθούν σ' αυτόν τά χρήματα του Θεού· γιατί ή θά τά φυλάξει πιό καλά ή, αν τά ξοδέψει γιά τίς ανάγκες του, θά τά έπιστρέψει στο άκέραιο.

Έστειλε έναν από τούς φίλους του, τόν Κάφη από τή Φωκίδα, και του παράγγειλε νά τά παραλάβει, αφού ζητήσει τό καθένα. Ο Κάφης πήγε στους Δελφούς, αλλά δίσταζε ν' άγγίξει τά ιερά· όταν οι Αμφικτύονες τόν παρακαλούσαν, τόν πήραν τά κλάματα, γιατί ήταν αναγκασμένος νά τά πάρει. Όταν όμως μερικοί του είπαν ότι άκουσαν τήν κιθάρα του Απολλώνια, πού ήταν μέσα στο ιερό, νά βγάξει ήχους, ή γιατί τό πίστεψε ή γιατί ήθελε νά ξυπνήσει τή δεισιδαιμονία μέσα στην ψυχή του Σύλλα, του τό έγραψε. Κι εκείνος, περιπαίζοντάς τον, του άποκρίθηκε, ότι άπορεί πώς ο Κάφης δέν κατάλαβε ότι τό νά τραγουδά ο θεός είναι άπόδειξη πώς είναι χαρούμενος και όχι θυμωμένος· έτσι τόν πρόσταξε νά πάρει μέ θάρρος τά άφιερώματα, γιατί ο θεός μέ εύχαρίστηση τά δίνει.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Παράλληλοι Βίοι - Σύλλας. Κεφ. ΙΒ'. Έλεύθερη μετάφραση)

2. Τά έπιχειρήματα του Κατιλίνα (Απόσπασμα από ένα λόγο του)

α. . . Αλλά ή ψυχή μου μέρα μέ τή μέρα περισσότερο άναστατώνεται, όταν συλλογίζομαι τί μας περιμένει, αν έμείς οι ίδιοι δέν ξαναφέρουμε τούς έαυτούς μας στην έλευθερία. Γιατί, όταν τό κράτος παραδόθηκε στην κυριαρχία και στο νόμο λίγων ισχυρών ανθρώπων, σ' εκείνους συνεχώς είναι ύποτελεις βασιλιάδες, τετράρχες, και τούς πληρώνουν φόρους λαοί και έθνη. Ένώ έμείς οι άλλοι όλοι, οι έργατικοί, οι καλοί, οι

εὐγενικοί κι οἱ ἄγνωστοί, ὑπῆρξαμε ὄχλος περιφρονημένος καὶ ἄχαρος, ὑποταχτικοί σ' αὐτοῦς πού, ἂν τὸ κράτος στεκοῦταν καλά, θά μᾶς ἔτρεμαν. Γι' αὐτὸ κάθε χάρη, κάθε δύναμη, κάθε τιμὴ καὶ κάθε πλοῦτος, βρίσκονται στὰ χέρια ἐκείνων ἢ σέ ὅποιους ἐκεῖνοι θέλουν. Σέ μᾶς ἄφησαν τοὺς κινδύνους, τίς ἀτυχίες, τὰ δικαστήρια, τὴ φτώχεια.

Μὰ αὐτὰ ὡς πότε θά τὰ ἀνέχεστε, γενναῖοι ἄνδρες; Δέν εἶναι προτιμότερο νά πεθάνεις παλληκαρῖσια, παρά νά χάσεις τὴ ζωὴ σου μέσα στὴν ταπείνωση καὶ στὴν ἀτίμωση καὶ νά γίνεσαι παιχνίδι στὴ διάθεση τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ ἄλλου; Κι ὅμως, γιὰ τ' ὄνομα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἡ νίκη βρίσκεται στὰ χέρια μας! Βρισκόμαστε στό ἄνθος τῆς ἡλικίας μας κι ἡ ψυχὴ μας εἶναι γεμάτη ὄρμη· ἐνῶ σ' ἐκείνους, μαζί μέ τὰ χρόνια καὶ τὰ πλοῦτη, ὅλα εἶναι γερασμένα. Μόνο ἀπόφαση χρειάζεται: ὅσο γιὰ τὰ ὑπόλοιπα θά γίνουν, ὅπως τὰ φέρει ἡ περίσταση.

Ποῖς ἄνθρωπος μέ φιλότιμο μπορεῖ ν' ἀνέχεται, σ' ἐκείνους νά περισσεύουν τὰ πλοῦτη καὶ νά τὰ σκορποῦν παραχώνοντας τὴ θάλασσα καὶ ἰσοπεδώνοντας τὰ βουνά, καὶ σ' ἐμᾶς νά μὴ φτάνουν οὔτε γιὰ τὸ καθημερινό μας; Ἐκεῖνοι νά ἔχουν στίπια διπλά καὶ τρίδιπλα κι ἐμεῖς νά μὴ ἔχουμε πουθενά στέγη νά σκεπαστοῦμε; Ἐνῶ ἀγοράζουν ζωγραφιές, ἀγάλματα, εἶδη πολυτέλειας, τὰ νέα γκρεμίζουν, ἄλλα φτιάχνουν· τέλος μέ κάθε τρόπο σπαταλοῦν τὰ λεφτά τους καὶ τὰ πετᾶνε, ὅμως ἀπὸ τὸν ὑπερβολικὸ καλοζωισμό δέν μποροῦν νά κυβερνήσουν αὐτοί, μὰ τοὺς κυβερνᾷ τὸ χρῆμα.

ΣΑΛΛΟΥΤΗΣΙΟΣ

(Περὶ συννομῆς τοῦ Κατιλίνα. Κεφ. 40. Μετάφραση)

3. Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ στὴ συνοριακὴ πόλη Ἀρίμινο ἀποφασίζει νά περάσει τὸ Ρουβίκωνα

Τὴ διοίκηση [τοῦ Ἀρμιίνου] τὴν ἄφησε στὸν Ὀρτῆσιο· κι ὁ ἴδιος τὴ μέρα παρουσιαζόταν φανερά νά ἐπιβλέπει σέ ἀγῶνες μονομάχων καὶ νά τοὺς παρακολουθεῖ. Λίγο πρὶν σουρουπώσει, ἀφοῦ περιποιήθηκε τὸ σῶμα του, μπῆκε στό διαμέρισμά του κι ἀφοῦ ἔμεινε λίγο μέ τοὺς καλεσμένους στό δεῖπνο, σηκώθηκε, ὅταν ἄρχισε νά σκοτεινιάζει, κι ἀφοῦ μέ εὐγένεια μίλησε στοὺς ὑπόλοιπους, τοὺς εἶπε νά τὸν περιμένουν κι ὅτι θά γυρίσει. Σέ λίγους πάλι φίλους, καὶ ὄχι σέ ὄλους, εἶπε τὸ ἴδιο· σέ ἄλλους ὅμως εἶπε ὅτι πηγαίνει ἄλλοῦ. Ἀφοῦ ἀνέβηκε πάνω σέ μιά ἀπὸ τίς μισθωτές ἀμαξές, πρῶτα ἀκολούθησε ἄλλο δρόμο κι ὕστερα τράβηξε πρὸς τὸ Ἀρίμινο.

Ὅταν ἦλθε στὸν ποταμό, πού χωρίζει τὴν ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατία ἀπὸ τὴν ἄλλη Ἰταλία - ὀνομάζεται Ρουβίκωνας - καὶ σκέφτηκε πὼς πλησιάζει ἡ κρίσιμη στιγμή καὶ τὸν ἀνησυχῶσε ἡ τόσο τολμηρὴ πράξη πού σχεδίαζε, στάθηκε καὶ δὲν ἀποφασίζει τὴν προέλαση τοῦ στρατοῦ καὶ πολλὰ συλλογιζόταν μόνος του, σιωπηλά γυρίζοντας τὴ σκέψη του πότε ἀπὸ δῶ, πότε ἀπὸ κεῖ καὶ ἔλλαξε πολλές φορές ἀπόφαση. Πολλές ἀμφιβολίες διατύπωσε καὶ στοὺς φίλους πού ἦταν κοντά του — ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ Ἀσίνιος Πολλίωνας — γιὰτὶ ἀναλογιζόταν τί συμφορές θά φέρει σέ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους τὸ πέρασμα ἐκεῖνο καὶ τί θά λένε γι' αὐτὸ οἱ κατοπινοί.

Στὸ τέλος ὅμως μέ κάποιον πάθος, ἀφοῦ παράτησε κάθε δισταγμὸ καὶ ἐμπιστεύτηκε τὸν ἑαυτὸ του στό μέλλον, εἶπε ἐκεῖνο πού λένε ὅσοι ρίχνονται στὴν ἀβέβαιη τῦ-

χη, τή γνωστή εκείνη παροιμία τῶν τολημῶν: «'Ανερρίθω ὁ κύβος¹!» καί ἔρμησε στό πέρασμα τοῦ ποταμοῦ.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(*Παράλληλοι Βίοι - 'Ιούλιος Καίσαρ*. Κεφ. 32.
'Ελεύθερη μετάφραση)

4. 'Ο 'Ιούλιος Καίσαρ καί ὁ πειρασμός τῆς μοναρχίας

Γιόρταζαν τότε τά Λουπερκάλια, πού, ὅπως γράφουν πολλοί, ἦταν τόν παλιό καιροῦ ποιμενική γιορτή καί μοιάζουν λίγο μέ τά ἀρκαδικά Λύκαια. Τότε πολλοί ἀπό τούς εὐγενεῖς νέους καί τούς ἄρχοντες τρέχουν μέσα ἀπό τήν πόλη γυμνοί καί, σ' ἀστεῖα καί γιά διασκέδαση, χτυποῦν ὅποιον συναντοῦν μέ τριχωτά δέρματα. . .

Ἔνας ἀπό αὐτούς, πού ἔτρεχαν τόν ἱερό δρόμο, ἦταν κι ὁ Ἄντώνιος, γιατί ἦταν ὑπατος τότε. Ὅταν λοιπόν μπῆκε στήν ἀγορά καί τό πλῆθος παραμέρισε μπρός του, αὐτός, φορώντας ἕνα διάδημα μπλεγμένο μέσα σ' ἕνα στεφάνι δάφνης, τό πρόσφερε στόν Καίσαρα. Ἀκουστήκαν τότε χειροκροτήματα ὄχι ζωηρά, ἀλλά λίγα καί προσχεδιασμένα. Ὁ Καίσαρ τότε ἀπομάκρυνε τό διάδημα καί τότε ὄλος ὁ λαός χειροκρότησε. Ὁ Ἄντώνιος τοῦ τό πρόσφερε καί πάλι καί τότε ξανά χειροκρότησαν λίγοι κι ἐπειδή ἐκείνος πάλι δέν τό δέχτηκε, χειροκρότησαν ὄλοι. Βλέποντας ὁ Καίσαρ πού θά τελείωνε τό πράγμα σηκώθηκε καί ἔδωσε διαταγή νά πᾶνε τό στεφάνι στό Καπιτώλιο.

Ἦστερ ἀπό αὐτό βρέθηκαν τ' ἀγάλματα στολισμένα μέ βασιλικά διαδήματα. Ὁμως ἔτρεξαν καί τά ἔβγαλαν οἱ δύο δήμαρχοι, ὁ Φάβιος καί ὁ Μάρυλλος, καί ἀφοῦ ἀνακάλυψαν τούς πρώτους πού χαιρέτισαν τόν Καίσαρα ὡς βασιλιά, τούς ἐκλείσαν στή φυλακή.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(*Παράλληλοι Βίοι - 'Ιούλιος Καίσαρ*. Κεφ. 61.
'Ελεύθερη μετάφραση)

5. 'Ο μαρσαμός τῶν ἑλληνικῶν πόλεων στή Ρωμαιοκρατία

Στήν ἐποχή μας ἐπικρατεῖ σ' ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα ἀ π α ι δ ῖ α καί ὀ λ ι γ α ν θ ρ ω π ῖ α· αὐτά ἦταν ἡ αἰτία, ὥστε ἀπό τή μιὰ νά ἐρημωθοῦν οἱ πόλεις, κι ἀπό τήν ἄλλη νά λιγοστεύει ἡ παραγωγή στήν ὑπαιθρο, μόλο πού δέν δοκιμαστήκαμε οὔτε ἀπό συνεχεῖς πολέμους οὔτε ἀπό ἀρρώστιας. . . Οἱ ἄνθρωποι ἀποφεύγουν τό γάμο ἀπό ἀλαζονεία, φιλοχρηματία καί ὀκνηρία ἢ ὅσες φορές παντρεύονται ἀποφεύγουν νά ἀνατρέφουν τά παιδιά πού γεννιοῦνται, ἐκτός ἀπό ἕνα ἢ τό πολύ δύο, γιά νά τούς ἀφήσουν μεγάλη περιουσία καί γιά νά μή δυσκολευτοῦν οἱ ἴδιοι νά τά μεγαλώσουν· αὐτό εἶναι ὅλη ἡ αἰτία τῶν συμφορῶν μας. Γιατί, ἂν ὁ πόλεμος ἀρπάζει τό ἕνα παιδί κι ἡ ἀρρώστια τό ἄλλο, εἶναι φανερό πώς ἡ ὀικογένεια μένει χωρίς κληρονόμους κι ἡ πόλη χάνει τή δύναμη ἀπό ἔλλειψη κατοίκων, ὅπως ἀκριβῶς ἀδυνατίζει ἡ κυψέλη, ὅταν τήν ἐγκαταλείπουν τά σμάρια ἀπό τίς μέλισσες.

ΠΟΛΥΒΙΟΣ

(*Ἱστορία* XXXVI, 17, 5-8. Μετάφραση)

1. Ἡ φράση αὐτή σημαίνει: «πῆρα τήν ἀπόφαση!»

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΞΑΣΦΑΛΙΖΕΙ ΣΤΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΕΥΝΟΜΙΑ, ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Στο προηγούμενο κεφάλαιο διακρίναμε καθαρά τὰ σημάδια πού προμηνοῦσαν τὸν ἐρχομὸ τ ο ὕ ἐ ν ό ς. Αὐτός ἦταν ὁ Ὁκταβιανός. Τό 29 π.Χ., γυρίζοντας θριαμβευτῆς στή Ρώμη, ἐκλείσει τήν περίοδο τῆς Δημοκρατίας καί ἐγκαινίασε μιὰ καινούρια, τήν περίοδο τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ Δημοκρατία, ἀπό τὰ χρόνια τοῦ Σύλλα καί ὕστερα, χαροπάλευε. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι πού ἀκολούθησαν ἦταν ὀλοφάνερα συμπτώματα τῆς βαριάς τῆς ἀρρώστιας. Τό πολίτευμα πόλη - κράτος τῆς Ρώμης δέν μπορούσε νά εἶναι τό πολίτευμα τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης. Ὅπως εἶδαμε, ἀπό τὰ χρόνια κιόλας τῆς δικτατορίας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα, μά πρό πάντων ἀπό τή ναυμαχία στό Ἄκτιο, ἡ ζωή τῆς τελειώνει.

Στή θέση τῆς ὁ Ὁκταβιανός ἐγκαθίδρυσε ἕνα ἰδιότυπο πολίτευμα, πού δείχνει πόσο δυνατή ἦταν ἀκόμη ἡ ἀνάμνηση τῆς Δημοκρατίας, μά καί πόσο δυνατή ἡ πίεση τῆς ἱστορικῆς ἀνάγκης.

Τό πολίτευμα πού καθιερώνεται τώρα ἦταν ἕνα εἶδος μ ο ν α ρ χ ι κ ῆ ς Δ η μ ο κ ρ α τ ί α ς· δηλαδή μιὰ Μοναρχία πού ἐκρυβε τό ἀληθινό της πρόσωπο πίσω ἀπό δημοκρατικά προσχήματα καί λέξεις.

Ἡ Δημοκρατία ἀποδείχτηκε στά χρόνια αὐτά ξεπερασμένη. Αὐτό ὁ Ὁκταβιανός τό κατάλαβε καλά καί φέρθηκε πολύ ἐπιδέξια. Ὁ λαός καί ἡ Σύγκλητος μέ πολλή ἀπλοχεριά ἐσπευσαν καί τοῦ πρόσφεραν ἕνα ἕνα ὅλα τὰ δημοκρατικά ἀξιώματα. Καί ἐνῶ τὰ συγχέντρωσε ὅλα στά χέρια του, ὥστε ἀπό τή Δημοκρατία δέν ἔμεινε παρά μόνο ἡ λέξη, δέ δέχτηκε νά ὀνομαστεῖ δικτάτορας, ὅπως εἶχε δεχτεῖ ἄλλοτε ὁ Καίσαρ.

▲ Ὁ Ὁκταβιανός μέ τό νέο του πολίτευμα, δημιούργησε τή χ ρ ο υ σ ῆ ἔ - π ο χ ῆ τ ῆ ς Ρ ὶ μ ῆ ς (30 π.Χ. - 14 μ.Χ.). Ἀπό τότε ὡς τό τέλος τοῦ 2ου

μ.Χ. αιώνα τó ρωμαϊκό κράτος βρίσκεται στά χρόνια τής μεγάλης του άκμής. Παρακολουθοϋμε μιά θεαματική παρέλαση από αυτοκράτορες πολύ γνωστούς στην ιστορία για τά καλά και τά κακά τους έργα. "Άλλοι ήταν γνωστικοί κυβερνήτες, άλλοι ένδοξοι πολέμαρχοι, άλλοι ήμεροι και σοφοί, μερικοί όμως ήταν παρανοϊκοί και έγκληματίες. Τή δύναμή τους τή στήριζαν στό στρατό, στίς κολακειές πρós τó λαό και τή Σύγκλητο. Κυβερνοϋν σάν άπόλυτοι μονάρχες μέσα sé βαθιά ριζωμένες δημοκρατικές παραδόσεις. 'Η διαρχία αύτή, δηλαδή ó διαχωρισμός και συνδυασμός τών εξουσιών ανάμεσα sé δύο φορείς, τόν αυτοκράτορα και τή Σύγκλητο, πού έγκαινίασε ó Αϋγουστος, είναι τó κύριο γνώρισμα τού νέου πολιτεύματος, πού διατηρήθηκε τρείς αιώνες περίπου.

▲ Συγχρόνως όμως στούς δύο αύτούς αιώνες παρατηροϋμε μιά ζωηρή ένίσχυση και προβολή τών έπαρχιων. "Όχι μόνο δείχνουν πρόοδο, αλλά φτάνουν νά ξεπεράσουν τή Ρώμη και τήν 'Ιταλία και παίρνουν συχνά, μέ δικούς τους εκπροσώπους, τó αυτοκρατορικό αξίωμα. Αυτό έγινε σιγά σιγά και ύποβοηθήθηκε μέ τή διάδοση τής λατινικής γλώσσας και μέ τή χορήγηση τής ιδιότητάς τού Ρωμαίου πολίτη σ' όλες τίς έπαρχίες.

Τήν πιό μεγάλη λάμψη του τó ρωμαϊκό κράτος τή γνώρισε μέ τούς 'Αντωνίνους (96 - 192 μ.Χ.) πού ήταν όλοι τους άπό έπαρχίες.

▲ Οί έμφύλιοι πόλεμοι σταμάτησαν πιά όριστικά και μιά έσωτερική τ ά ξ η , ε ί ρ ή ν η κ α ί ά σ φ ά λ ε ι α βασιλεύει άπ' άκρη σ' άκρη στήν ο ι κ ο υ μ έ ν η . Τώρα και ó ρωμαϊκός στρατός βρίσκει τόν άληθινό προορισμό του: νά φυλάει τó κράτος άπό κάθε έσωτερικό ή έξωτερικό κίνδυνο. Σκορπισμένος παντοϋ sé έπίκαιρες θέσεις παραλύει κάθε διάθεση τών ύποταγμένων λαών για επανάσταση. "Έγινε άληθινή «άσπίδα τού κράτους». 'Αλλά και επέκταση τών συνόρων άκόμη μεγαλύτερη σημειώθηκε σ' αύτά τά χρόνια μέ νέες κατακτήσεις. Τήν πιό μεγάλη έκταση τήν πήραν τά σύνορα στά χρόνια τού Τραϊανού.

▲ Μέσα στό ρωμαϊκό κράτος άρχίζουν όλοι οί κάτοικοι τής 'Ιταλίας και τών έπαρχιων νά αισθάνονται σάν έννας λαός. 'Η Μεσόγειος πήρε άπό τούς κατακτητές τó άγέρωχο όνομα «ή θάλασσα μας», αλλά και οί κατακτημένοι άντικρίζουν τó ρωμαϊκό κράτος σάν τήν άναγκαία δύναμη ένότητας: μέσα στά σύνορά της άρχίζουν νά λησμονοϋν τή γλώσσα τους, τίς ιδιομορφίες τής ζωής τους, τίς ιδέες τους και τή θρησκεία τους. 'Η ύποταγή τους στό ζυγό τών Ρωμαίων, όσο βαριά και άν ήταν, έφερε αυτό τó μεγάλο καλό: δημιούργησε ανάμεσά τους τήν ένότητα τών μεσογειακων λαών.

▲ Αύτή ή ένότητα δέν ήταν μιά πραγματικότητα εύεργετική για όλους τούς λαούς. Δηλαδή άπλώθηκε sé όλους ή τ ά ξ η κ α ί ό νόμος τών Ρωμαίων. Γι' αυτό πήρε τó όνομα ρωμαϊκή ε ί ρ ή ν η . Τά έμπορικά πλοία διασχίζουν μέ ασφάλεια τίς θάλασσες, ένώ στή στεριά θαυμάσιοι δρόμοι εύκολύνουν τή διακίνηση τών άγαθών άπό χώρα sé χώρα.

▲ Ο στρατός έδρευε στις παραμεθόριες έπαρχίες και εξασφαλίζει την ασφάλεια του κράτους με τά οχυρωματικά έργα που κατασκευάζει σ' όλο τό μήκος του «ρωμαϊκού συνόρου»¹ (Ρήνος - Δούναβης στην Ευρώπη και Εύφρατης στην Άσία). Έτσι ο στρατός είναι εγγύηση για τήν ασφάλεια των εμπόρων² και ο νόμος τής Ρώμης εγγύηση για τίς συναλλαγές, για τίς συμφωνίες, για τήν ιδιοκτησία τους. Ήταν μεγάλες οι διευκολύνσεις που γνώρισε τότε τό εμπόριο και οι κάθε λογής οικονομικές επιχειρήσεις.

▲ Μέσα σ' αυτό τόν κόσμο, όπου κυριάρχησε ο νόμος και ή τάξη τών Ρωμαίων, ήταν φυσικό νά κυριαρχήσει και ο πολιτισμός τους και ο τρόπος τής ζωής τους και ή γλώσσα τους. Μά ο πολιτισμός αυτός δέν είναι πιά ρωμαϊκός· έχει γίνει έλληνορωμαϊκός. Αύτός λοιπόν κυριάρχησε σ' όλους τούς λαούς που είχαν άποκοπεί πιά από τό δικό τους. Έγινε ένας βαθύς εκρωμαϊσμός τών επαρχιών και προπάντων στη Δύση.

Στίς άνατολικές έπαρχίες ή δύναμη του Έλληνισμού ήταν τόσο ισχυρή, ώστε άφομοίωσε και τούς πολυάριθμους Ρωμαίους που είτε σάν άποικοι είτε σάν έμπορευμένοι, είτε σάν διοικητικοί υπάλληλοι, είτε σάν στρατιώτες, πλημμύρισαν τήν Άνατολή.

▲ Τό κάθε κράτος, πριν από τή ρωμαϊκή κατάκτηση, είχε δική του θρησκεία και τή συντηρούσε μέ πολύ ζήλο. Τώρα όμως που έστασαν οι φραγμοί και όλοι οι λαοί έχουν ίσοπεδωθεί κάτω από τόν κατακτητή, ξεθύμησαν άδέσμευτες οι θρησκείες έξω από τίς περιοχές που τίς γέννησαν και άρχισαν νά αγωνίζονται μεταξύ τους ποιά θά έπικρατήσει.

Πιο δυνατές άναδείχτηκαν οι άνατολικές, και παραμέρισαν τίς άλλες. Ο λόγος ήταν ότι αυτές πρόσφεραν στους ανθρώπους, σέ μεγαλύτερο βαθμό, ψυχική σιγουριά που τήν είχαν στερηθεί από τότε που είχε κατακτηθεί ή πατρίδα τους και ή ιδιαίτερη θρησκεία τους, μέσα στη γενική συγχώνευση τών θρησκειών, είχε πάψει νά τούς συγκινεί, όπως πρώτα. Η οίκουμένη άρχίζει νά νιώθει τήν ανάγκη μις οίκουμενικής θρησκείας· αυτό θά όδηγήσει άργότερα στην έπικράτηση του Χριστιανισμού.

1. Λατ. Limes romanus

2. Λατ. Negotiatores

‘Ο Αύγουστος ως Μέγιστος Ἀρχιερέας [Pontifex Maximus] [Μουσείο Θεερμίων, Ρώμη]

‘Ο Αύγουστος ως αυτοκράτορας [Imperator] [Βατικανό, Ρώμη]

1 Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

1. Ένα νέο πολίτευμα θεμελιώνεται: μιά μοναρχική Δημοκρατία, που στηρίζει τή δύναμή της στό στρατό. Μέ τή νίκη του στό Ἄκτιο (31 π.Χ.) ὁ Ὀκταβιανός ἔμεινε χωρίς ἀντίπαλο. Ἕνας πτόθος κυριαρχοῦσε παντοῦ: νά σταματήσουν πιά οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καί νά μπεῖ σέ τάξη τό κράτος. Σ' αὐτό ἦταν τώρα ὅλοι σύμφωνοι. Γιά νά ἐπικρατήσῃ ὁμως εἰρήνη στό κράτος, ἔπρεπε νά συγκεντρωθεῖ ἡ δύναμη στήν κορυφή του, νά **δυναμώσει ἡ κεντρική ἐξουσία**. Ἡ τύχη καί ἡ ἀσφάλεια τῆς οἰκουμένης νά μὴν ξεαρτᾶται ἀπό τίς γνῶμες πολλῶν, ἀλλά μόνο ἐνός.

Ὁ Ὀκταβιανός δέ δυσκολεύτηκε νά καταλάβῃ αὐτό πού ζητοῦσε ἡ ἐποχή του. Καταλόγισε στή Δημοκρατία τήν εὐθύνη γιά τοὺς ἐμφύλιους πολέμους καί ἀποφάσισε μέ τό ἀδίσταχτό του χέρι νά βάλῃ τήν ὑπογραφή του κάτω ἀπό τήν ἱστορική καταδίκη της. Τό ἔκανε ὁμως μέ πολλή περίσκεψη. Πρόσεξε νά μὴν πει-

ράζει τό δημοκρατικό αίσθημα τῶν Ρωμαίων, ὅπως τόσο ἀπερίσκεπτα εἶχε κάνει ὁ Καῖσαρ. Ὁ Ὀκταβιανός δέ δέχτηκε τόν τίτλο τοῦ δικτάτορα. Ἐφῆσε τό λαό καί τή Σύγκλητο νά τοῦ προσφέρουν ὄλα τά ἀξιώματα καί τά προνόμια, πού ὡς τώρα μόνο μέ τή λαϊκή ψήφο τά κέρδιζαν οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς Δημοκρατίας. Ἔτσι ἦρθαν στά χέρια του ὄλες οἱ ἐξουσίες της, χωρίς νά πειραχτεῖ τίποτε ἀπό τήν ἐξωτερική της ὄψη.

Παραθέτουμε ἕναν κατάλογο μέ τούς πιό σπουδαίους τίτλους καί τίς ἐξουσίες πού συγκέντρωσε:

Ἱμπεράτωρ¹. Ἡ λατινική αὐτή λέξη σημαίνει τό στρατηγό, ὑπάτο ἢ πραι-τωρα, πού νίκησε σέ μιὰ ἀποφασιστική μάχη φονεύοντας ἕξι χιλιάδες τουλάχιστο ἐχθρούς· τόν τίτλο τόν ἔδινε ὁ στρατός του· στά ἑλληνικά σημαίνει στρατηγός αὐτοκράτωρ. Μέ τόν τίτλο αὐτό ἔγινε νόμιμα ὁ ἀνώτατος ἀρχηγός τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τοῦ κράτους.

Ὑπάτος². Ἐπίσημος ἀρχηγός τοῦ κράτους μέ ὄλη τήν ἐκτελεστική ἐξουσία.

Ἀνθύπατος³. Ἄσκει διοικητική ἐξουσία σ' ὄλες τίς ἐπαρχίες: Ὅσες ἀπ' αὐτές βρίσκονται σέ παραμεθόριες ἐπικίνδυνες περιοχές τίς διοικεῖ ὁ ἴδιος. Ὅσες εἶναι στό ἐσωτερικό καί γι' αὐτό πιό ἀκίνδυνες, τίς διοικεῖ ἡ Σύγκλητος. Ἔτσι ἀπό τό 27 π.Χ. ἔγινε ἡ διάκριση τῶν ἐπαρχιῶν σέ σ υ γ κ λ η τ ι κ ἔ ς καί α ὐ τ ο κ ρ α τ ο ρ ι κ ἔ ς. Οἱ διοικητές τῶν δευτέρων ἦταν ἀντιπρόσωποι⁴ τοῦ αὐτοκράτορα.

Πρώτος πολίτης τοῦ κράτους⁵. Προϊστάμενος τῆς Συγκλήτου πού ἡ γνώμη του ἐπιβάλλεται χωρίς ἀντίρρηση.

Δίμαρχος⁶. Συγκαλεῖ τή συνέλευση τοῦ λαοῦ καί τή Σύγκλητο, προτείνει τούς νόμους πού θέλει καί ἐξουδετερώνει κάθε ἀντίθετη γνώμη μέ τό β ἔ τ ο. (λατ. veto).

Μέγιστος Ποντίφηξ⁷. Ἀρχιερέας, δηλαδή ὁ ἀνώτατος θρησκευτικός ἀρχοντας.

Ἐπειδή ὁμοῦ ἦταν ἀδύνατο ὄλες αὐτές τίς ἐξουσίες νά τίς ἄσκει προσωπικά ὁ ἴδιος, βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά προσλάβει βοηθοῦς. Τέτοιοι π.χ. ἦταν οἱ πρεσβευτές του πού τόν ἀντιπροσώπευαν στίς ἐπαρχίες, οἱ διάφοροι ἑπαρχοί⁸, ὁ ἀρχηγός τῶν πραιτωριανῶν κ.ἄ. Ἐπίσης δημιούργησε ἕνα συμβουλευτικό σῶμα, τό Συμβούλιο τοῦ αὐτοκράτορα⁹.

1. Λατ. Imperator

2. Λατ. Consul

3. Λατ. Proconsul

4. Λατ. Legati Augusti

5. Λατ. Princeps· ἀπό τόν τίτλο αὐτό τό αὐτοκρατορικό πολίτευμα στους τρεῖς πρώτους αἰῶνες ὀνομάζεται Principatus

6. Λατ. Tribunus plebis

7. Λατ. Pontifex Maximus

8. Λατ. Praefecti

9. Λατ. Consilium principis

‘Ο Όκταβιανός σέ κάποια στιγμή προσποιήθηκε πώς αποφάσισε νά παραιτηθεῖ ἀπό ὅλα τά ἀξιώματα καί νά ζήσει σάν ἰδιώτης. Αὐτό ὅμως ἦταν τέχνασμα. ‘Η Σύγκλητος τόν ἰκέτευε νά τά κρατήσει καί τόν ὀνόμασε Α Ὑ γ ο υ σ τ ο (= σεβαστό) πού σήμαινε κάτι ἀνάλογο μέ τό δικό μας ἄ γ ι ο ς. Μόνο τούς θεούς ὀνόμαζαν ὡς τότε ἔτσι. Μ’ αὐτό τόν τρόπο βρέθηκε μιά πρώτη τάξεως δικαιολογία γιά τόν ἄνθρωπο πού εἶχε κυριολεκτικά παραβιάσει ὅλη τήν οὐσία τῆς Δημοκρατίας καί εἶχε ἀφήσει μόνο τίς λέξεις. Ἐφοῦ τόν ἀναγνώριζαν ἐπίσημα σάν ὑπεράνθρωπο ὄν, μέ θεϊκή λάμψη, μπόρουσε νά τό κάμει αὐτό.

‘Ο Όκταβιανός λοιπόν κυβέρνησε σάν βασιλιάς, χωρίς νά ἀκουστεῖ καθόλου αὐτή ἡ λέξη. Τά πάντα γύρω ἔδιναν τήν ἐντύπωση πώς τίποτε δέν ἄλλαξε ἀπό τή Δημοκρατία. Καί ὅμως δέν εἶχε ἀπομείνει τίποτα ἀπό αὐτήν. Μέ τόν καιρό ξεχάστηκε καί τό ὄνομά της.

‘Ο κόσμος μπήκε, χωρίς νά ὑπάρχει περίπτωση νά γυρίσει πίσω, *στήν πρώτη φάση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας*.

2. Φροντίδα γιά τό στρατό, τό στήριγμα τοῦ νέου πολιτεύματος.

‘Ο Αὔγουστος δέν ἀνήκει στούς μεγάλους κατακτητές. ‘Η προσοχή του ἦταν προπάντων δοσμένη στήν ἐσωτερική τάξη. Κυρίως εἶναι εἰρηνικός ἡγέτης καί ἀναμορφωτής. Σκοπό του δέν ἔβαλε τήν ἐπέκταση τῶν συνόρων, ἀλλά τήν ἀσφάλειά τους. Τούς πολέμους πού μεγαλώνουν τό κράτος — ἄν καί ἔκανε καί κατακτητικούς πολέμους — δέν τούς συμπαθοῦσε, γιατί μεγαλώνουν τή δύναμη τῶν στρατηγῶν καί τούς κάνουν ἐπικίνδυνους ἀντίπαλους. Ἐπίσης κάνουν ἀπαιτητικό καί ἀπειθαρχο τό στρατό.

Φρόντισε νά ξαναφέρει στό στρατό τό πνεῦμα τῆς τάξης καί τῆς πειθαρχίας. Τόν ἀπομάκρυνε ἀπό τή Ρώμη καί τόν σκόρπισε σέ μόνιμες στρατιωτικές βάσεις, στά πιο μακρινά καί ἐπικίνδυνα σύνορα, τό Ρήνο, τό Δούναβη, τόν Εὐφράτη.

Καί στή Ρώμη ὅμως, πού ἦταν ἡ καρδιά τῆς ἐξουσίας του, δέν μποροῦσε νά αἰσθάνεται σίγουρος καί δυνατός χωρίς στρατό. Γι’ αὐτό αποφάσισε νά παραβῆ τήν παράδοση. Κράτησε καί διατήρησε κοντά στήν πρωτεύουσα ἔξι κ ο ὀ ρ τ ε ι ς — μονάδες στρατιωτικές ἀπό χίλιους στρατιώτες ἡ καθεμιά — καί ἄλλες τρεῖς μέσα στήν πόλη. Οἱ ἑννιά αὐτές μονάδες δέν πῆγαιναν στίς ἐκστρατείες, ἀλλά ἔμεναν στίς θέσεις τους σάν ἰδιαίτερη φρουρά τοῦ π ρ α ι τ ω ρ ῖ ο υ, ὅπως παλαιότερα ὀνομαζόταν ἡ ἔδρα τοῦ στρατηγοῦ.

Ἐπί τόν ὄρο αὐτό προέρχονται οἱ Π ρ α ι τ ω ρ ι α ν ο ῖ. Ἦταν τό στήριγμα τοῦ νέου μονάρχη, μά ἀργότερα ἔγιναν ἕνας μεγάλος κίνδυνος· αὐτοί πολλές φορές ἀνέβραζαν καί κατέβραζαν τούς αὐτοκράτορες σύμφωνα μέ τίς ἐπιθυμίες τους.

3. Τά σύνορα τοῦ κράτους ἐπεκτείνονται.

‘Ο Αὔγουστος, μόλο πού δέν ἦταν κυρίως, ὅπως εἴπαμε, ἡγέτης μέ κατακτητική ἐξωτερική πολιτική, ἔκαμε κι ὁ ἴδιος κατακτήσεις, καί μάλιστα μερικές ἀξιόλογες:

▲ Στήν π ε ρ ι ο χ ῆ τ ῶ ν Ἄ λ π ε ω ν ὁ ἴδιος ὁ Αὔγουστος ὑπέταξε τούς πολεμικούς Λίγυες κ.ἄ., ἀνυπότακτους ὡς τότε λαούς. Σέ ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς

νίκης του ὁ Αὐγουστος ἱδρυσε κοντά στό σημερινό Μονακό τῆς Προβηγκίας μεγαλόπρεπο τρόπαιο¹, ἐφάμιλλο μέ τό τρόπαιο πού θά ἱδρῦσει ἀργότερα ὁ Τραϊανός στή Δοβρουτσά (Adam Klissi).

▲ Στό σύνορο τοῦ Δούναβη κατέκτησε τή Μοισία (τή σημερινή Β. Βουλγαρία) καί ἀπό ἐκεῖ ὄλα τά ἔθνη ὡς τίς *Ἄλπεις (τή σημερινή Αὐστρία, Βαυαρία καί ἄλλα μέρη πού λέγονταν τότε Νωρικό, Ραιτία καί Παννονία). Πιό βορινά ἔκαμε τόν πιό ἐνδοξο καί δύσκολό του πόλεμο: νίκησε τοὺς Γερμανοὺς πού ζοῦσαν ἀνάμεσα στό Ρῆνο καί στόν *Ἐλβα καί γιά μιά στιγμή ἔφτασε τά σύνορα στό δεύτερο αὐτό ποταμό. Ἀργότερα ὅμως ξέσπασε στά μέρη αὐτά μιά φοβερή ἐπανάσταση ἀπό τοὺς ὑπερήφανους κατοίκους τους καί τοῦ ἐξόντωσαν τρεῖς ὀλόκληρες λεγεῶνες. Τό ἀτύχημα αὐτό τοῦ στοίχισε πολὺ καί πῆρε πιά ὀριστική ἀπόφαση: ξανάφερε τά σύνορά του στό Ρῆνο καί ἄφησε ἀπό κεί καί πέρα τοὺς Γερμανοὺς ἐλεύθερους.

Στή Δύση συμπλήρωσε τήν κατάκτηση τῆς Ἰσπανίας.

Στό Νότο ἔκαμε ρωμαϊκή ἐπαρχία τήν Αἴγυπτο, ἀφοῦ στήν ἀρχή τῆς σταδιοδρομίας του συνέτριψε τοὺς ἀντιπάλους του Ἀντώνιο καί Κλεοπάτρα, τήν τελευταία βασίλισσα τῆς πλοῦσιας αὐτῆς χώρας.

4. Ἐπιστροφή στήν παράδοση. Ὁ Αὐγουστος ζεῖ στή μεγάλη ὥρα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Καταλαβαίνει ὅμως ὅτι ἕνα τόσο μεγάλο κράτος, ὅσο καί ἂν ἐντυπωσιάζει μέ τήν ἐξωτερική του λάμψη, δέν εἶναι σταθερό, ἂν δέ στηριχθεῖ σέ ἰσχυρά ἰδεολογικά θεμέλια. Γι' αὐτό, μέ ὀλόκληρη σειρά ἀπό νόμους καί μέ τήν προσωπική του συμπεριφορά, *ἐπιχειρεῖ νά ξαναγοῦρεῖ στίς ρίζες τῆς ρωμαϊκῆς παράδοσης, γιά νά ἀποκαταστήσει τήν ἠθική καί τή θρησκεία.*

Προσπαθεῖ νά ξαναστυλώσει ὅ,τι ὁ παροξυσμός τῆς μίμησης παραμέρισε, νά δυναμώσει τήν οἰκογένεια, τό γάμο, νά ξαναφέρει τή γυναικεία ἀρετή, ὅπως ἦταν πρίν, νά ἐνθαρρύνει τήν τεκνοποίηση. Συγχρόνως γίνεται προσπάθεια νά ἀναθερμανθεῖ ἡ πατροπαράδοτη θρησκεία καί λατρεία τῶν Ρωμαίων. Ἐπαναφέρονται στή μνήμη τοῦ λαοῦ προφητεῖες, παλαιοὶ μῦθοι, ἀρχαῖα ἔθιμα τῆς λατρείας καί λησμονημένες ἀγροτικές θεότητες. Ὅλα ἐπιστρατεύονται. Τό ρωμαϊκό κράτος, στήν ὥρα τῆς μεγάλης ἀκμῆς του, χρειάζεται καί ἀντάξιες ιδέες. Ὁ Αὐγουστος μέ πολλή ἐπιμονή καί μέ σύστημα προσπάθησε νά ξαναφέρει τοὺς Ρωμαίους πίσω στήν παλαιά παράδοση, γιά νά βροῦν αὐτές τίς ιδέες.

Κατά βάθος ὅμως δέν ἦταν βέβαιος πῶς αὐτή ἡ προσπάθεια μποροῦσε νά τοῦ φέροι τά ἀποτελέσματα πού προσδοκοῦσε. Γι' αὐτό ἐπιχείρησε κάτι ἄλλο πού ἦταν πιό σύγχρονο καί πιό ἀποτελεσματικό. Προσπάθησε νά κάμει τοὺς ἀνθρώπους νά πιστέψουν σέ μιά αὐτοκρατορική θρησκεία. Ἀφοῦ ἔλειπε ἡ θρησκεία πού θά ἔνωε τίς ψυχές τῶν κατακτητῶν καί τῶν κατακτημένων σέ μιά πίστη, σκέφτηκε νά τοὺς ἑνώσει μέ τή λατρεία στήν κρατική ἐξουσία. Αὐτό τοῦ χρειάζόταν προπάντων στίς ἐπαρχίες.

1. Γαλλ. La trophée d' Auguste

Πραγματικά, εκεί βλέπουμε, σ' αυτά τὰ χρόνια, νά λατρεύεται ἡ θεά Ρώμη καί ὁ Αὐγουστος καί νά τούς χτίζουν παντοῦ ναοὺς. Ἐνα τέτοιο ναό ἐχτίσαν οἱ Ἀθηναῖοι στήν ἴδια τήν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας, μπροστά στόν Παρθενώνα. Στή Ρώμη, ἐπειδή αὐτή ἦ θρησκεία δέν μπορούσε νά ριζώσει καί δέ χρειαζόταν, λατρεύτηκε ὁ Αὐγουστος καί οἱ ἐφέστιοι θεοί τῆς οἰκογένειάς του.

Στό τέλος μάλιστα, ὅταν πέθανε, ἡ Σύγκλητος τοῦ ἔκαμε Ἀποθέωση, δηλαδή κήρυξε πώς πεθαίνοντας ἔγινε θεός. Αὐτό καί ὁ ἴδιος τό εἶχε καθιερώσει γιά τό θετό πατέρα του Ἰούλιο Καίσαρα. Μετά τόν Ὀκταβιανό ἡ ἀποθέωση ἔγινε θεσμός τῶν Ρωμαίων αυτοκρατόρων, ὅταν δέν εἶχαν ὑποστῆ κατὰ δίκη τῆς μνήμης¹ τους.

5. Ἡ λογοτεχνία στήν ὑπηρεσία τοῦ κρατικοῦ μεγαλείου. Ὅλες αὐτές οἱ ἀναμορφωτικές προσπάθειες τοῦ Αὐγούστου θά ἔμεναν χωρὶς ἀπήχηση, ἂν δέν ἐπιστρατεύονταν ἡ λογοτεχνία μέ τή δύναμη πού ἔχει νά ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους. Χρειαζόταν μιά αυτοκρατορική προπαγάνδα. Τό νέο καθεστῶς καί οἱ προγονικές ἀρετές βρῆκαν φωνή νά μιλήσουν μέ τὰ ἔργα πού ἔδωσαν τότε μεγάλοι λογοτέχνες, οἱ μεγαλύτεροι πού γνώρισε ποτέ ἡ Ρώμη. Γι' αὐτό καί αὐτή ἡ ἐποχὴ εἶναι ἡ χρυσὴ ἐποχὴ τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας καί λέγεται ὁ αἰώνας τοῦ Αὐγούστου. Ἀπ' ὅλα τὰ μεγάλα ὀνόματα ἐκείνου τοῦ καιροῦ ἀναφέρουμε τό Βιργίλιο, πού σ' ἓνα μεγάλο ποίημά του, τήν Αἰνείαδα, προσπάθησε μέ δυνατό παλμό νά συνδέσει τήν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου μέ τήν παμπάλαια μυθολογικὴ παράδοση τῆς Ρώμης. Τόν Ὀράτιο, πού τὰ ποιήματά του εἶναι ὕμνοι στό πολεμικό καί εἰρηνικό ἔργο τοῦ Αὐγούστου. Καί τόν ἱστορικό Τίτο Λίβιο, πού ἦταν στόν πεζό λόγο ὅ,τι ὁ Βιργίλιος στόν ποιητικό.

6. Ἡ ἐδραίωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τόν Αὐγουστο

● Εἶχε ἀπέχθεια πρὸς τίς αὐταρχικές μεθόδους καί δέν ἀκολούθησε οὔτε τό παράδειγμα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα οὔτε τοῦ παλαιότερου Σύλλα.

Στὴν κατανομὴ τῶν ἐξουσιῶν ἀκολούθησε τακτικὴ συμβιβασμοῦ.

● Κράτησε ὁ ἴδιος τὴ διεύθυνση τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί τῆ γενικὴ ἐποπτεία τῆς πολιτικῆς διοικήσεως.

● Τὶς λεπτομέρειες τῆς διακυβέρνησεως ἄφηνε στὶς δύο προνομιούχες τάξεις δημόσιων ἀνδρῶν:

● τὴ συγκλητικὴ τάξη² καί

● τὴν ἵππικὴ τάξη³

Πέτυχε γιά τόν ἑαυτό του καί τό συνεργάτη του Ἀγρίππα τὴν παραχώρηση τοῦ ἀξιώματος τοῦ τιμητῆ καί μ' αὐτό προχώρησε σέ ριζικὴ ἐκκαθάριση

1. Λατ. *Damnatio memoriae*.

2. Λατ. *Senatorius ordo*

3. Λατ. *Equester ordo*

‘Ο βομός της Ειρήνης του Αδούστου

‘Ανάγλυφη πλάκα που προέρχεται από το βωμό της Ειρήνης του Αδούστου. Παριστάνει μιιά από τις προσφιλέστερες ιδέες του ‘Οκταβιανού: Στο κέντρο ή Γη - Μήτηρ [Terra Mater] με καρπούς στήν ποδιά της, δύο μωρά στά γόνατά της, και γύρω γύρω λουλούδια και στάχνα. Στα πόδια της τό βόδι συμβολίζει τή γεωργία και τό πρόβατο τήν κτηνοτροφία. ‘Αριστερά της προσωποποίηση ήσως τών ποταμών (ή μορφή πάνω στόν κύκνο) και δεξιά της θάλασσα (ή μορφή πάνω στό θαλάσσιο δράκοντα).

‘Η Gemma Augustea

‘Ο περίφημος δαχτυλιόλιθος του Αδούστου (Gemma Augustea). Εικονίζει τόν αυτοκράτορα στή δόξα του. Είναι καθισμένος σ’ ένα ρωμαϊκό subsellium, σύμβολο της δημοκρατικής εξουσίας, δίπλα στή θεά Ρώμη. Κάτω από τά πόδια του όπλα κατακτημένων λαών. Κοντά του στό έδαφος ό άετός του Δία και της Ρώμης. ‘Η «Οίκουμένη» (Orbis Romanus), προσωποποίηση του είννομμένου κόσμου, κρατά ένα στεφάνι πάνω από τό κεφάλι του. Στο κάτω διάζωμα Ρωμαίοι στρατιώτες στήνουν τρόπαιο, ενώ Παννόνιοι αιχμάλωτοι, άντρες και γυναίκες, είναι σέ στάση άπόγνωσης ή ίκεσίας. [Χρόνια του Τιβερίου. Μουσείο, Βιέννη. Σύμφωνα μέ τό Μ. Rostovtzeff]

τῆς Συγκλήτου. Τά κενά πού δημιουργήθηκαν τά κάλυψε ἀπό μιά νέα Senatorius ordo πού συγκρότησε θεσπίζοντας ὀρισμένες νέες προϋποθέσεις:

- προσωπική ἠθική ἀκεραιότητα.
- ἐκπλήρωση γιά καθορισμένο χρονικό διάστημα στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας.
- μεγάλη περιουσία (μίνιμουμ 800.000 καί ἀργότερα 1.000.000 σηστερτίους).

Ἀνάλογες προϋποθέσεις ἔθεσε καί στήν ἵππική τάξη¹ γιά τήν τάξη ὁμως αὐτή ἀρκοῦσαν 400.000 σηστερτίοι.

Καθιερώθηκε σχεδόν νά συγκροτοῦνται οἱ δυό αὐτές τάξεις ἀπό τούς κατόχους τῆς ἐξουσίας στους Ἰταλικούς δήμους, καί μέ λίγους ἀπό τίς ρωμαϊκές ἀποικίες τῆς Γαλατίας καί Ἰσπανίας, ἀλλά Ἰταλικῆς καταγωγῆς. Ἡ συγκλητική τάξη ἔτσι ἔτεινε νά γίνεи σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ Αὐγούστου κληρονομικό σῶμα πού τήν ἀποτελοῦσαν οἱ ἐπιζῶντες ἀπό τίς παλιές οἰκογένειες πού εἶχαν ἀσκήσει κάποτε ὑψηλά δημόσια ἀξιώματα.

● Τήν αὐτοκρατορική ἐκτελεστική ἐξουσία τή διενεργεῖ μέ διοικητικούς ἀξιωματούχους πού σταδιοδρομοῦσαν σάν ἐπαγγελματίες ὑπάλληλοι παίρνοντας μισθό ἀπό τό κράτος. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν εὐκαιριακῶν ἀρχόντων τῆς δημοκρατικῆς περιόδου μέ τήν ἐπαγγελματική δημόσια ὑπηρεσία ὑπῆρξε μιά ἀπό τίς μεταβολές στή διοίκηση πού ἐπηρεάσε πολύ βαθιά τή μελλοντική δομή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους· ἔβαλε στά χέρια τοῦ αὐτοκράτορα ἓνα ἐκτελεστικό ὄργανο πολύ πῖο ἰσχυρό καί πειθῆνιο ἀπ' ὅ,τι διέθετε ὡς τώρα ἡ Σύγκλητος.

● Προνόησε ἰδιαιτέρως γιά τήν πόλη τῆς Ρώμης κατασκευάζοντας μεγάλα δημόσια ἔργα (ὅπως π.χ. τό Forum Augusti κ. ἄ.) τόσης σημασίας καί λαμπρότητας, ὥστε ἰσχυριζόταν κάπως ὑπερβολικά ὅτι παρέλαβε τή Ρώμη χτισμένη μέ πλῆθρες καί τήν ἄφησε μιά πόλη ἀπό μάρμαρο· ἐπίσης ὀργάνωσε ἓνα πολύ ἐξυπηρετικό σύστημα ὑδρευσης, ἐγκαταστάσεις λουτρῶν, ὑπηρεσία ἐπισιτισμοῦ, πυροσβεστική καί ἀστυνομική ὑπηρεσία κ.ἄ.

● Πῆρε εἰδική φροντίδα γιά τήν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ· στά χρόνια του ὁ στρατός φτάνει τούς 250.000 ὡς 3.000.000 ἄνδρες· ἀπ' αὐτούς οἱ μισοί ὑπηρετοῦσαν στίς λεγεῶνες κι οἱ ἄλλοι μισοί σέ βοηθητικά σῶματα· ἡ δύναμη αὐτή μόλις ἀρκοῦσε γιά νά κρατᾶ τή συνοριακή γραμμή πού τό μήκος της ἔφτανε τά 4.000 χιλιόμετρα· ἡ στρατιωτική ὑπηρεσία καθορίζεται σέ 16 - 20 χρόνια, ἀνάλογα μέ τό σῶμα πού ὑπηρετοῦσε καθένας.

● Τό αἶτημα τῆς ἐπιβίωσης τῆς Ἰταλικῆς φυλῆς ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίμαξη τῶν ἐμφυλίων καί κατακτητικῶν πολέμων τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. ἦταν οὐσιαστικό αἶτημα διατήρησης τῆς ἐξουσίας στά χέρια τῶν Ρωμαίων καί Ἰταλῶν· γι' αὐτό μέ εἰδική νομοθεσία ἐνθαρρύνει τό γάμο — «Ἰούλιο νόμοι» γιά τό γάμο¹ — ἔτσι π.Χ. ὑποχρέωσε τούς ἀγαμούς πάνω ἀπό ὀρισμένη ἡλικία νά παντρεύονται, καταδίωξε μέ αὐστηρές ποινές τή μοιχεία κ.ἄ. οἱ σχετικοί ὁμως νόμοι δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στήν ἐφαρμογή καί ἡ προσπάθεια αὐτή σημείωσε μόνο μερική ἐπιτυχία.

1. Λατ. Leges Juliae de maritandis ordinibus

1. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗ ΣΥΓΚΛΗΤΟ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ. Τό πολίτευμα τοῦ π ρ ώ τ ο υ ἀ ν δ ρ ό ς, πού καθιέρωσε ὁ Αὐγουστος, ἦταν μιὰ δυαρχία ἐξουσιῶν μέ φορεῖς τόν αὐτοκράτορα καί τή Σύγκλητο. Ἐπειδή οἱ σχέσεις καί οἱ ἀρμοδιότητες τῶν δυό αὐτῶν πολιτειακῶν παραγόντων δέν ἦταν καθορισμένες μέ ἀκρίβεια, προκαλοῦνται συχνά πολλές προστριβές, ἀντιθέσεις καί συγκρούσεις σοβαρές ἀνάμεσά τους. Ἔτσι τό δίμορφο πολίτευμα ὄδηγεῖ σέ δύσλυτα πολιτειακά προβλήματα· π.χ. ποιός εἶναι ἡ πηγή τῆς ἐξουσίας, ἡ πῶς θά γίνεται ἡ διαδοχή τοῦ μονάρχη; Ἡ ἀρχή τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς ἦταν ἀντίθετη μέ τή δημοκρατική παράδοση. Γι' αὐτό καθιερώθηκε στήν ἀρχή ἡ συνθήθεια ἀπό σεβασμό στό πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, νά τόν διαδέχονται οἱ συγγενεῖς του. Αὐτό ὅμως δέν ἄρесе στή Σύγκλητο καί ἔτσι στόν 1ο αἰῶνα δέν ὑπῆρχε συνεννόηση καί συνεργασία μεταξύ τους. Μόνο στά χρόνια τῶν Ἀντωνίνων βελτιώθηκαν οἱ σχέσεις Συγκλήτου καί αὐτοκράτορα, γιατί ἡ ἀνώτατη ἐξουσία βρέθηκε στά χέρια ἰκανῶν αὐτοκρατόρων· γι' αὐτό ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία μέ τούς Ἀντωνίνους ὄδηγήθηκε στή μεγαλύτερή της ἀκμή.

2. Ὁ ρόλος τῶν ἐπαρχιῶν στήν ἐκλογή τοῦ αὐτοκράτορα. Ἀπό τό θάνατο τοῦ Αὐγούστου (14 μ.Χ.) ὡς τό τέλος τοῦ 2ου αἰῶνα μ.Χ. ἔχουμε κυρίως τρεῖς δυναστεῖες αὐτοκρατόρων. Ἡ καθεμίά τους ξεχωρίζει ἀπό τήν ἄλλη γιά δυό λόγους:

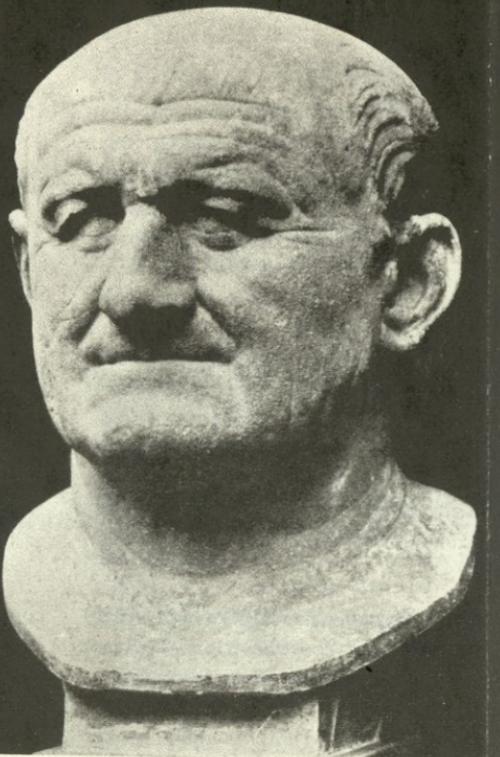
- Γιατί ἀνήκουν σέ διαφορετικές οἰκογένειες.
- Γιατί ἡ γεωγραφική τους προέλευση εἶναι διαφορετική.

Τῆς πρώτης οἱ αὐτοκράτορες εἶναι ἀ π ό τ ῆ Ρ ώ μ η, τῆς δεύτερης ἀ π ό τ ῆ ν Ἴ τ α λ ί α καί τῆς τρίτης ἀ π ό τ ῖ ς ἐ π α ρ χ ί ε ς. Αὐτό τό τελευταῖο δείχνει καθαρά πῶς ὁ ρόλος τῶν ἐπαρχιῶν γίνεται ὀλοένα πιό σημαντικός. Ὄταν ὁ ρόλος αὐτός φτάνει στό κορυφώμα του — στήν ἐποχή τῶν Ἀντωνίνων —, τότε ἀκριβῶς τό κράτος βρίσκεται στήν ἀνώτατη ἀκμή του.

3. Αὐτοκράτορες ἀπό τή Ρώμη - Ἡ «Ἰουλιο-Κλαυδιανή» δυναστεία (14-68 μ.Χ.). Τῆ δυναστεία αὐτή ἀποτελοῦν τέσσερις αὐτοκράτορες πού κυβερνοῦν μισό αἰῶνα, παγιώνουν τό πολιτειακό σχῆμα τοῦ Αὐγούστου καί λέγονται ἔτσι, γιατί συνδέονται ἐξ αἵματος ἡ υἰοθεσίας μ' ἐκεῖνον ἢ μέ τήν τρίτη του γυναῖκα, τή Λιβία. Τά ὀνόματά τους μέ χρονολογική σειρά εἶναι: Τιβέριος (14 - 37 μ.Χ.) — Καλιγούλας (37 - 41 μ.Χ.) — Κλαύδιος (41 - 54 μ.Χ.) καί Νέρων (54 - 68 μ.Χ.).

Μέ αὐτούς ἔδωσε τίς πρώτες ἐξετάσεις του τό νέο πολίτευμα. Τά ἀποτελέσματα δέν ἦταν ἰκανοποιητικά. Οἱ περισσότεροί ἔδειξαν μέ τά ἔργα τους πού μπορεῖ νά ὀδηγήσει τό κράτος ἓνα πολίτευμα, ὅταν ἐξαρτᾶ τήν τύχη ἑνός ὀλοκληρου κόσμου ἀπό τήν κρίση ἑνός μονάχα ἀνθρώπου, καί μάλιστα ὅταν τύχει αὐτός νά μήν εἶναι διανοητικά ὑγιής. Παράδειγμα ὁ Νέρων, πού ἔγινε διαβόητος γιά τήν τρέλα καί τήν κακουργία του.

Προτομή του Βεσπασιανού [Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη].

4. Ένας κρίσιμος χρόνος (68-69 μ.Χ.). Τό κράτος πάλι μπροστά στο χάος τών ἐμφύλιων πολέμων.

Ὁ Νέρων εἶναι ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας ἀπό τήν οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου. Μέ τό πέρασμα ἀπό τή δυναστεία αὐτή στήν ἄλλη παρά λίγο ν' ἀρχίσουν πάλι ἐμφύλιοι πόλεμοι. Οἱ λεγεωνάριοι τών ἐπαρχιῶν καί οἱ πραιτωριανοί τῆς Ρώμης βρίσκονται ἀντιμέτωποι, θέλοντας νά ἐπιβάλουν ἐκείνους πού προτιμοῦν. Ἡ Σύγκλητος ἀνίσχυρη, ὑποχρεώνεται κάθε φορά νά συμφωνήσει μέ τόν πιό ἰσχυρό. Μέσα σέ ἕνα χρόνο ἐγιναν τρεῖς αὐτοκράτορες, πού καί οἱ τρεῖς εἶχαν κακό τέλος. Τόν τέταρτο τόν ἀνάδειξαν οἱ λεγεῶνες τῆς Ἀνατολῆς καί τόν δέχτηκε πρόθυμα καί ὁ λαός καί ἡ Σύγ-

κλητος· αὐτός ἦταν ὁ Βεσπασιανός. Αὐτά συμβαίνουν σέ μιά περίοδο πού τό κράτος εἶναι πανίσχυρο ἀπό κάθε ἄποψη καί γι' αὐτό εἶναι παροδικά. Εἶναι ὁμως ἕνα προμήνυμα μιᾶς καταιγίδας πού θά ξεσπάσει ἀργότερα.

5. Αὐτοκράτορες ἀπό τήν Ἰταλία - Οἱ Φλάβιοι αὐτοκράτορες (69-96 μ.Χ.).

Τά ὀνόματά τους: Βεσπασιανός, Τίτος, Δομιτιανός. Ὁ Βεσπασιανός εἶναι ἰδρυτής μιᾶς δυναστείας μέ καλύτερους αὐτοκράτορες. Τοῦς ὀνομάζουν καί «ἀστούς αὐτοκράτορες», γιατί ὁ ἰδρυτής τῆς δυναστείας τους, ὁ Βεσπασιανός, πού ἦταν ὁ πιό ἀντιπροσωπευτικός, ἦταν ἀπό μιά Ἰταλική πόλη, γιός εὐπορου δημοσιῶν· δέν κρατοῦσε δηλαδή ἀπό εὐγενεῖς. Εἶχε πρακτικό μυαλό καί ἦταν πολύ συμπαθητικός μέ τήν ἀπλότητα καί καταδεχτικότητά του· ἐντιμος ἀνθρώπος καί ἀκούρατος, ἔβαλε σκοπό του νά νοικοκυρέψει καί νά ἀνορθώσει τό κράτος. Καί ὁ γιός του, ὁ Τίτος, ἦταν καταδεχτικός καί φιλόανθρωπος· γι' αὐτό τόν ὀνόμαζαν «χάρμα τῆς οἰκουμένης».

Ὁ Δομιτιανός ἦταν σκληρός σάν τό Νέρωνα καί γι' αὐτό δολοφονήθηκε (66 - 70 μ.Χ.).

Τήν ἐποχή αὐτή ξέσπασε μεγάλη ἐπανάσταση τών Ἰουδαίων, πού τελείωσε μέ τήν καταστροφή τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπό τόν Τίτο (70 μ.Χ.) καί τήν πυρπόληση τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομώντα.

Τό 79 μ.Χ. έγινε ή έκρηξη του Βεζουβίου, και κάτω από τή λάβα θάφτηκαν τρείς πόλεις: τό 'Ηράκλειο, ή Πομπηία, και οί Σταβίες.

6. Αὐτοκράτορες ἀπό τίς ἐπαρχίες. 'Η ἐποχή τῆς μεγίστης ἀκμῆς. Οἱ 'Αντωνίνοι (96-192 μ.Χ.). Τά ὀνόματά τους: *Νέρβας, Τραϊανός, 'Αδριανός, 'Αντωνίνος, Μάρκος Αὐρηλίος, Κόμμωδος.*

Οἱ φυσιογνωμίες τους.

Νέρβας (96-98 μ.Χ.): ὁ γέροντας συγκλητικός πού ἀναστύλωσε τό γόητρο τῆς Συγκλήτου.

Τραϊανός (98 - 117 μ.Χ.): 'Από τήν 'Ισπανία ὁ πρῶτος ἐπαρχιώτης ἄξιος στρατηγός, κατακτητής μέ λαμπρό ἦθος. Φέρνει στή Ρώμη τήν παλιά δημοκρατική ἀπλότητα. Δραστήριος και οἰκονόμος.

'Αδριανός (117-138 μ.Χ.): Τό ἀντίθετο τοῦ προηγούμενου. Δέν ἀγαποῦσε τοὺς πολέμους. Περιοδεύει τίς ἐπαρχίες και χτίζει παντοῦ σ' αὐτές κάθε εἶδος δημόσια ἔργα. 'Ο 'Αδριανός εἶναι ὁ αὐτοκράτορας πού διαθέτει τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τό δημόσιο πλοῦτο, γιά νά ἐξωραΐζει και νά ἐνισχύει τίς ἐπαρχίες. 'Η 'Ελλάδα τοῦ τράβηξε περισσότερο τήν ἀγάπη και τό ἐνδιαφέρον. Μέσα στή σημερινή 'Αθήνα εὐκόλα διακρίνει κανεῖς τά ἔργα πού τό μαρτυροῦν.

'Ο Τραϊανός ὡς αὐτοκράτορας

Ἄντωνίνος (138 - 161 μ.Χ.): Ἦταν ἡ πιό ἡμερη φυσιογνωμία ἀπό ὄλους καί ἄφησε ἀγαθή ἀνάμνηση. Οἱ σχέσεις του μέ τή Σύγκλητο ἦταν ἀρμονικές. Αὐτός ἔδωσε σέ ὅλη τή δυναστεία τό δικό του ὄνομα καί πήρε τόν τίτλο $\epsilon \upsilon \sigma \epsilon \beta \eta \varsigma$. Ἦταν προστάτης τῶν ἐπαρχιῶν καί εἰρηνόφιλος.

Μάρκος Αὐρήλιος (161 - 180 μ.Χ.): Φιλόσοφος καί συγγραφέας. Στοχαστικός, ἀπλός, σχεδόν ἀσκητικός. Ἦταν ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ «καλοῦ μονάρχη», ὅπως τόν ὄνειρευόταν τότε ἡ καινούρια ἐπαρχιακή ἀριστοκρατία. Μά ὑποχρέωθηκε νά περάσει τή ζωή του μέ πολέμους.

Κόμοδος (180 - 192 μ.Χ.): Ὁ θλιβερός ἐπίλογος τῆς ἔνδοξης αὐτῆς δυναστείας. Μέ τή συμπεριφορά του κατέβασε τό κύρος τοῦ αὐτοκράτορα ἀπό τά ὕψη τῶν ἄλλων Ἄντωνίνων στό ταπεινό ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέρωνα.

7. Τό ρωμαϊκό κράτος στήν περίοδο τῆς δυναστείας τῶν Ἄντωνίνων.

Α. Ἐσωτερική πολιτική

▲ **Κοινωνική πρόνοια.** Ὁ αὐτοκράτορας Νέρβας ἔδωσε μόνιμες πιστώσεις ἀπό τό αὐτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο στούς Ἴταλοὺς γαιοκτῆμονες μέ τήν ὑποχρέωση νά καταβάλλουν 5 % τόκο στά ταμεῖα τῶν πόλεων τους· ἀπ' αὐτό τό εἰσόδημα θά ἐξασφάλιζαν οἱ πόλεις τή συντήρηση τῶν ἄπορων παιδιῶν. Αὐτός ὁ θεσμός « $\gamma \iota \alpha \delta \iota \alpha \tau \rho \omicron \phi \eta$ »¹ υἱοθετήθηκε καί ἐπεκτάθηκε ἀπό ὄλους τοὺς Ἄντωνίνους. Καί μάλιστα ὁ Ἀδριανός τόν μονομοποίησε καί τόν ὄργανωσε καλύτερα τοποθετώντας ἕνα $\pi \rho \omicron \iota \sigma \tau \acute{\alpha} \mu \epsilon \nu \omicron \tau \omega \nu \tau \rho \omicron \phi \epsilon \iota \omega \nu$ ², γιά νά παρακολουθεῖ τή διαχείριση αὐτῶν τῶν χορηγιῶν τοῦ θησαυροφυλάκιου. Ὁ Τραϊανός ἐξασφάλισε εἰδικές κρατικές προμήθειες, γιά νά μοιράζεται δωρεάν σιτάρι σέ 5 χιλιάδες ἄπορα παιδιά τῆς Ρώμης καί διέθετε σημαντικά ποσά γιά πρόσθετες διανομές κραιοῦ καί λαδιοῦ στό λαό της.

▲ **Δημόσια ἔργα.** Ὁ Νέρβας βελτίωσε τό ὀδικό δίκτυο τῆς Ἰταλίας κι ὁ Τραϊανός κατασκεύασε νέο ὄρεινό δρόμο Ρώμης - Βρινδησίου μέσα ἀπό τά Ἀπέννινα· ἔγιναν μεγάλα λιμενικά ἔργα στήν Ἀγκώνα καί στήν Ὠστια. Ἰδιαίτερα ὁμως ἐπιχορηγήθηκαν ἀπό τόν Ἀδριανό δημόσια ἔργα στίς ἐπαρχίες· ἐκτός ἀπ' αὐτά ἐπιδεικνύεται ἀπό τόν αὐτοκράτορα αὐτόν ἐνδιαφέρον νά ἐνισχύσει μέ δωρεές τήν ἐκπαίδευση στίς ἐπαρχιακές πόλεις.

▲ **Δημοσιονομική πολιτική.** Οἱ Ἄντωνίνοι, μόλο πού δαπανοῦσαν πολλά γιά δημόσια ἔργα, κατόρθωσαν νά μειώσουν τοὺς φόρους καταργώντας καθυστερημένες ἄδικες ὀφειλές καί παραχωρώντας ἀτέλειες στοὺς εἰσαγωγεῖς εἰδῶν πρῶτης ἀνάγκης στή Ρώμη. Τό αὐτοκρατορικό εἰσόδημα ἄντεχε στίς περικοπές αὐτές, γιατί ὁ Τραϊανός τό ἐνίσχυσε πολύ μέ τοὺς θησαυροὺς τοῦ βασιλείου τῶν Δακῶν καί τήν ἐκμετάλλευση τῶν ὀρυχείων τους. Ἡ οἰκονομική εὐρωστία ὁμως ὀφειλόταν κυρίως στή γενική αὐξηση τοῦ κρατικοῦ εἰσοδήματος ἀπό φόρους.

1. Λατ. Alimentum

2. Λατ. Praefectus alimentorum.

Αυτή η καλή φορολογική οργάνωση άρχισε από τον Αύγουστο και τό Βεσπασιανό. Σύμφωνα με αυτό τό φορολογικό σύστημα, οί άμεσοί φόροι εισπράττονταν από τίς τοπικές άρχές και οί έμμεσοί όπό ιδιαίτερου εισπράκτορες πού κατοικοῦσαν στήν περιοχή κι ήταν υπεύθυνοι για τήν εισπραξη. Για τήν επίβλεψη και τόν περιορισμό τών παράνομων έκβιασμών υπήρχαν άνώτεροι κρατικοί υπάλληλοι, έξουσιοδοτημένοι με τήν παραλαβή τών εισπράξεων και αυτοκρατορικοί φορολογικοί έπόπτες . Αυτό τό σύστημα έποπτείας μεταφέρθηκε από τό σύστημα εισπραξης τών μισθωμάτων τών αυτοκρατορικών κτημάτων· σ' αυτά ό επιβλέπων¹ τήν ένοίκιαση υπενοίκιαζε σε μικρά τμήματα τούς αυτοκρατορικούς άγρούς σε κ ο λ ω ν ο ύ ς, δηλ. έξαρτημένους καλλιεργητές νοικιασμένης γής και έπαιρνε τά μισθώματα για λογαριασμό του αυτοκράτορα. Για τίς υπηρεσίες του αυτές μπορούσε να άπαιτήσει από τούς κολωνούς όρισμένη δωρεάν εργασία για τήν καλλιέργεια του ιδιαίτερου δικού του κτήματος. Σε κάθε κτήμα ή ομάδα κτημάτων ό αυτοκρατορικός έπόπτης² πού έμενε εκεί φρόντιζε για τούς όρους εκμίσθωσης και για τή ρύθμιση ζητημάτων πού τυχόν θα άνέκυπταν.

▲ **Ένδιαφέρον για τίς έπαρχίες.** Οί Άντωνίνοι, όπως έγινε λόγος πίο πάνω, είναι όλοι έπαρχιακής καταγωγής και οί πίο πολλοί Ισπανικής. Αυτή η καταγωγή τους, μά προπάντων η έμπεδωμένη πιά άντίληψη για τήν χωρίς διακρίσεις ένότητα όλων τών έπαρχιών μέσα στο ένιαίο ρωμαϊκό κράτος, τούς όδηγησε να προφυλάξουν τίς συγκλητικές ειδικά έπαρχίες από τήν κακοδιοίκηση· μά και για τίς αυτοκρατορικές τό ένδιαφέρον είναι μεγάλο, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τήν άλληλογραφία του Τραϊανού με τόν ειδικό άπεσταλμένο του στή Βιθυνία τής Μ. Άσίας, τόν Πλίνιο τό Νεώτερο. Τό ένδιαφέρον για τίς έπαρχίες κυρίως έκδηλώνεται στις έπιθεωρήσεις πού ένεργεί ό ίδιος ό Άδριανός με μία μεγάλη σειρά περιοδείες σ' αυτές· έτσι π.χ. τό 121 - 126 μ.Χ. επισκέφτηκε τό σύνορο Ρήνου - Δούναβη, έφτασε στή Βρετανία, από εκεί στήν Ίσπανία, Μαυριτανία, για να καταλήξει σε μία μακρόχρονη παραμονή του στή Μ. Άσία και τήν Έλλάδα. Τό 129 - 134 μ.Χ. επισκέφεται τίς ανατολικές έπαρχίες και τήν Αίγυπτο. Σκοπός του ήταν η ενημέρωση με προσωπική έπαφή για τήν έπαρχιακή διοίκηση, η γνώση τών συνθηκών πού επικρατούσαν και ό έλεγχος με σκοπό τή βελτίωσή τους.

Β. Έξωτερική ιοιιτική

Κύριο χαρακτηριστικό της είναι η επέκταση και σταθεροποίηση τών ρωμαϊκών συνόρων. Με τόν Τραϊανό τό ρωμαϊκό κράτος φτάνει στή μεγαλύτερη έκταση πού σημειώθηκε μετά τόν Αύγουστο. Στα μέσα του 2ου αϊ. μ.Χ. ύπολογίζεται ότι τό ρωμαϊκό κράτος έχει έκταση 1.700.000 τετραγωνικά μίλια περίπου:

▲ **Β. Δ. Άφρική.** Κρατιέται σταθερά η Μαυριτανία ως τό όροπέδιο του Άτλαντα και άποκρούονται οί επιδρομές τών άπομακρυσμένων φυλών τής Δ. Σα-

1. Conductor
2. Procurator

χάρας. Διατηρείται επίσης η Νουμίδια και στά χρόνια του Ἀδριανουῦ ἐπεκτείνεται τό ρωμαϊκό σύνορο πιά νότια καί δυτικά ἀπό τή λίμνη Τριτωνίδα· στήν περιοχή αὐτή καί σήμερα ἀκόμη σώζονται ἐρείπια ἀπό τά στρατόπεδα τῆς συνοριακῆς λεγεώνας, ὅπως π.χ. ἡ ἔδρα (τό π ρ α ι τ ὠ ρ ι ο) τῆς ρωμαϊκῆς λεγεώνας στήν πόλη Λάμβαισα¹ στίς βόρειες πλαγιές τοῦ βουνου Ἀύρασιου .

▲ **Ἀνατολικά σύνορα.** Προσαρτήθηκε ἀπό τόν Τραϊανό τό βασιλεῖο τῆς Πετραίας (ἡ Ναβαταίας) Ἀραβίας, τῆς χερσονήσου Α. τῆς Αἰγύπτου μεταξύ τῆς Μεσογείου καί τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας· εἶχε μεγάλη ἐμπορική σημασία, γιατί ἀπό κει περνοῦσαν τά καραβάνια πού διενεργοῦσαν τίς μεταφορές ἐμπορευμάτων ἀπό τήν ἀραβική ἔρημο καί τήν Ἐρυθρά Θάλασσα στήν Παλαιστίνη. Ἡ Πετραία Ἀραβία ἀποτελεσε τήν ἐπαρχία Ἀραβία· ἡ περιοχή τῆς Δαμασκοῦ ἐνσωματώθηκε μέ τή Συρία καί κατασκευάστηκε ἀσφαλῆς ἐμπορικός δρόμος πού ἔνωσε τήν πόλη αὐτή μέ τόν Αἰλιανικό κόλπο (σημ. Akaba).

Στόν Εὐφράτη ὁ Τραϊανός προσάρτησε τήν Ἀρμενία φτάνοντας ἔτσι στή Μεσοποταμία. Ὑστερα πέρασε τόν Εὐφράτη καί ἐκτοπίζοντας τοὺς Πάρθους προχώρησε στήν κατάκτηση τῆς Μεσοποταμίας ὡς τόν Περσικό κόλπο· ἐκεῖ δημιούργησε νέα ἐπαρχία, τή Μεσοποταμία.

Μέ τίς κατακτήσεις αὐτές ὁ Τραϊανός φαινόταν ὅτι ἔδινε τήν ποθητή λύση στό πρόβλημα τῆς Ἀρμενίας καί τοῦ βασιλείου τῶν Πάρθων πού ἀπασχολοῦσε τό ρωμαϊκό κράτος ἀπό τά χρόνια τοῦ Πομπήιου. Οἱ ἐνοχλήσεις ὁμως ἀπό τοὺς Πάρθους δέ σταμάτησαν καί ὑποχρέωσαν τό φιλερηνικό Ἀδριανό σέ μιά σύμπτυξη τῶν συνόρων ἐκεῖ· ἀντίθετα ὁ Μάρκος Αὐρήλιος σταθεροποίησε πάλι τίς ρωμαϊκές θέσεις κατακτώντας τήν Κτησιφώντα καί τή Σελεύκεια καί ὀδηγώντας τίς ρωμαϊκές λεγεῶνες ὡς τή Μηδία, τό ἀκραῖο ἀνατολικό σημεῖο ἐπέκτασης.

▲ **Ἰουδαία.** Τήν προσωρινή σύμπτυξη τῶν ρωμαϊκῶν συνόρων στήν Ἀρμενία καί Μεσοποταμία ἀπό τόν Ἀδριανό τήν ὑπαγόρευσαν οἱ ἐξεγέρσεις τῶν Ἰουδαίων ἐπί τοῦ προκατόχου του Τραϊανουῦ· ἐκεῖνος τίς σταμάτησε, ἀλλά στά χρόνια τοῦ Ἀδριανουῦ ἀνανεώθηκαν κι ὁ αὐτοκράτορας ἀκολούθησε πολιτική βίαιης συγχώνευσης τῶν Ἰουδαίων στό ρωμαϊκό κράτος· ἔτσι μέ διάταγμά του καταργοῦσε τήν περιτομή καί ἱδρυσε στήν Ἱερουσαλήμ ἀποικία μέ τίτλο Αἰλία Καπιτώλια· σύμφωνα μέ τήν ἀλλαγὴ αὐτὴ προβλεπόταν ἀνέγερση ἱεροῦ τοῦ Καπιτωλίου Δία στήν περιοχή τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομώντα. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐπαναστάτησαν πάλι (134 μ.Χ.). Στήν ἀντιμετώπιση αὐτῆς τῆς νέας ἐξέγερσης οἱ Ρωμαῖοι ἐξόντωσαν ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Παλαιστίνης πού οἱ πληροφορίες τοὺς ἀνεβάζουν σέ 580.000. Ὁ ἐπανοικισμός τῆς Παλαιστίνης ἔγινε μέ ἐλληνίζοντες περίοικους· στοὺς ἐπιζώντες Ἰουδαίους ἀπαγορεύτηκε ἡ ἐπίσκεψη τῆς Ἱερουσαλήμ ἐκτός ἀπό μιά φορά τό χρόνο. Ἐπί Ἀντωνίνου καταργήθηκε ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου, διατηρήθηκε ὁμως ἡ ἀπαγόρευση τοῦ προσηλυτισμοῦ.

¹Ἔτσι ἐπικράτησε γιά τό μέλλον ἕνας ἰδιότυπος τρόπος συμβίωσης Ἰουδαίων

1. Λατ. Lambaesis

καί Ρωμαίων. Σύμφωνα μ' αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, στερημένοι πιά τὴν πατρίδα καί τὸ κράτος τους, ἀσκοῦσαν τὴ λατρεία τους κι αὐτὸ τοὺς βοήθησε νά ἐπιζήσουν σάν ἰδιαίτερη ἐθνότητα.

▲ **Σύνορα τοῦ Δούναβη. Δακικὸι πόλεμοι τοῦ Τραϊανοῦ. Προσάρτηση, ἀποικισμὸς καί ἐκρωματισμὸς τῆς Δακίας.** Ἐπὶ Δομιτιανοῦ οἱ Δακικὲς φυλές, πού κατοικοῦσαν πρὸς Β. τοῦ Κάτω Δούναβη, ὑπὸ τὴν ἄξια ἡγεσία τοῦ Δεκεβάλου παραβίαζαν τὸ ρωμαϊκὸ σύνορο ἐνεργώντας εἰσβολές καί μόνοι καί συμμαχώντας μέ γερμανικὲς φυλές. Τὶς ἐπιδρομές αὐτές ἀντιμετώπισε ὁ Δομιτιανὸς κι ὁ πόλεμος ἐναντίον τους κατέληξε σὲ εἰρήνη μέ ἀμοιβαῖες παραχωρήσεις. Τότε ὀχυρώθηκε ἡ ἐκεῖ συνοριακὴ γραμμὴ μέ μιὰ ἀλυσίδα στρατόπεδα κατὰ μῆκος τοῦ Δούναβη ἀπὸ τὴ σημερινὴ Βιέννη καί τὴ Βουδαπέστη μέχρι τὴ Βραίλα.

Ἐν τῷ Τραϊανὸς προβλέποντας ἐπανάληψη τῶν δακικῶν ἐπιδρομῶν ἀρχίζει τὸ 101 μ.Χ. μιὰ προληπτικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Δεκεβάλου εἰσβάλλοντας στὴν Τρανσυλβανία ἀπὸ τὶς διόδους τῶν Σιδηρῶν Πυλῶν τῶν Καρπαθίων. Οἱ πόλεμοι τοῦ Τραϊανοῦ ἐναντίον τῶν Δακῶν ἀπαθανατίστηκαν στὴν ἀνάγλυφη διακόσμηση τοῦ ἀναμνηστικοῦ κίονα πού ἱδρυσε στὴ Ρώμη. Τὸ 102 μ.Χ. σημείωσε σημαντικὴ νίκη ἐναντίον τοῦ Δεκέβαλου κι ἐκλείσε μαζί του συγκαταβατικὴ εἰρήνη· ἔτσι τελείωσε ὁ Ἀ δ α κ ι κ ὸ ς π ὅ λ ε μ ο ς.

Τὸ 105 μ.Χ. ὁ Δεκέβαλος παραβίασε τὴ συμφωνία εἰρήνης εἰσβάλλοντας στὴ Μοισία κι αὐτὸ ἔδωσε ἀφορμὴ στοῦ Β' Δ α κ ι κ ὸ π ὅ λ ε μ ο, πού ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους πολέμους στὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία. Ὁ Τραϊανὸς ἐπικεφαλῆς 12 λεγεῶνων (120.000 ἄνδρες περίπου) τὸν ἀπώθησε ἀπὸ τὴ Μοισία καί περνώντας τὸ Δούναβη νότια ἀπὸ τὴ Σιδηρὴ Πύλη τὸν νίκησε σὲ μακρὴ νίκη· ὁ Δεκέβαλος αὐτοκτόνησε κι ὁ στρατὸς του παραδόθηκε. Ἡ Δακία ἐγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία καί κατοικήθηκε ἀπὸ ἀποίκους τῶν παραδουναβίων περιοχῶν καί τῆς Μ. Ἀσίας. Τὰ βόρεια σύνορα τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς δέν ἦταν μέ σαφήνεια καθορισμένα καί δύσκολα κρατήθηκε στὴ ρωμαϊκὴ ἐξουσία. Εἶχε ὅμως μεγάλη πολιτιστικὴ σημασία ἡ κατάκτηση αὐτῆ, γιατί οἱ μεγάλες αὐτές περιοχές ἀπὸ τὴ Δακία καί τὴν Παννονία ὡς τὴν Τρανσυλβανία ἐκρωματίστηκαν ἐντελῶς.

▲ **Μαρκομαννικοὶ πόλεμοι.** Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀντιμετώπισε στοῦ Μέσο Δούναβη τὶς εἰσβολές τῶν Γερμανῶν Μαρκομάννων, Κουάβων καί τῶν Βανδάλων, πού κάνουν τώρα τὴν πρώτη τους ἐμφάνιση. Ἀπὸ τὸ 168 μ.Χ. τοὺς ἀντιμετώπιζε συνεχῶς μέ μικρὰ διαλείμματα ὡς τὸ 180 μ.Χ. πού πέθανε στὴ Βιέννη. Τελικὰ τοὺς ἀπώθησε ὀριστικά καί μάλιστα σχεδίαζε τὴν ἱδρυση ἐκεῖ δυὸ ἐπαρχιῶν. Μετὰ τὸ θάνατό του ὅμως χάθηκαν καί τὰ κατακτητικὰ του δνεῖρα· τὸ ρωμαϊκὸ σύνορο ξαναγύρισε πάλι κοντὰ στοῦ Δούναβη σὲ ἀπόσταση 10 μίλια ἀπ' αὐτόν.

▲ **Βρετανία.** Ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τῆς Βρετανίας ἐγινε ἐπὶ Βεσπασιανοῦ καί Δομιτιανοῦ ἀπὸ τὸ Σέξτιο Φροντῖνο καί προπάντων τὸ Γναῖο Ἀγρίκολα· κατακτῆθηκε ἡ κοιλάδα τῆς Ὑόρκης, ἡ Οὐαλλία καί ἡ κατάκτηση προωθήθηκε μέσα στὴ Σκωτία (82 - 83 μ.Χ.). Ὁ Ἀγρίκολας μελετοῦσε εἰσβολὴ στὴν Ἱρλανδία, ἀλλὰ ὁ Δομιτιανὸς ματαίωσε τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων του. Τὸ

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

1. ¹Επί Αύγουστου, Τραϊανού και Άδριανού:
1.ώς τό θάνατο τού Αύγουστου - 14 μ.Χ.
2. ²Κατακτήσεις
άπό τό 14 ως τό 98 μ.Χ.
3. ³Κατακ
Τραϊα

κατακτημένο βρετανικό έδαφος διατηρήθηκε σταθερά με τρεις ρωμαϊκές λεγεῶνες και με μία αξιόλογη οχυρωματική γραμμή από φρούρια.

Στις αρχές τῆς βασιλείας τοῦ Ἀδριανοῦ ἐκκενώθηκαν ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς δυνάμεις τὰ φρούρια. Ὑστερα ἀπὸ μίαν βρετανικὴ ἐξέγερση ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση ἀποκαταστάθηκε πάλι καὶ νέο ἀμυντικὸ σύστημα κατασκευάστηκε πού τὸ ἐπιθεώρησε προσωπικά ὁ ἴδιος ὁ Ἀδριανὸς σὲ μίαν ἀπὸ τῆς περιοδοεῖς του. Αὐτὸ τὸ τεῖχος τοῦ Ἀδριανοῦ ἦταν ἀπὸ τὰ πιὸ ἄρτια τῆς ρωμαϊκῆς ἀμυνας (17 μικρὰ φρούρια, πενήντα ἄλλοι χώροι στρατωνισμοῦ καὶ μίαν μεγάλη σιταποθήκη). Ὁ αὐτοκράτορας Ἀντωνίνος, ὕστερα ἀπὸ μίαν νέα ἐξέγερση, κατασκεύασε νέα οχυρωματικὴ γραμμὴ πού πλεονεχτοῦσε ἀπέναντι στὴ γραμμὴ τοῦ Ἀδριανοῦ, γιατί εἶχε λιγότερο μῆκος, δηλ. 36 μίλια ἀντὶ 73.

3 Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ

1. Ὁ στρατὸς στὸν προορισμὸ του. Ἀσφάλεια, τάξη καὶ εἰρήνη ἐπικρατοῦν ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. Ἐξω ἀπὸ τὰ σύνορα κάθε διάθεση τῶν «βαρβάρων» νὰ ἐπιτεθοῦν παραλύει. Μέσα στὰ σύνορα παραλύει ἐπίσης κάθε διάθεση τῶν ὑποταγμένων λαῶν νὰ διεκδικήσουν τὴν ἐλευθερία τους. Γιὰ πρώτη φορὰ ὑποχρέωσε ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τοὺς λογιῆς λογιῆς λαοὺς τῆς Μεσογείου νὰ ἐνωθοῦν με τὴ βία.

Ἡ ἐνότητα αὐτή, ὅσο κι ἂν εἶχε γεννηθεῖ ἀπὸ τὴν κατάκτηση, τὴν καταπίεση καὶ τὴν ἐκμετάλλευση, εἶναι βέβαιο πὼς τελικά ὠφέλησε αὐτοὺς τοὺς λαοὺς – καὶ προπάντων τῆς Δύσης –, γιατί τοὺς ὁδήγησε σὲ ἀνώτερο πολιτισμό.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐπαρχίες εὐεργετήθηκαν, ὅπως εἶπαμε, ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων τῆς ἀκμῆς. Τοὺς ἀναγνωρίστηκε ὁ οικονομικὸς, στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς ρόλος πού ἔπαιξαν στὴν προκοπὴ τοῦ κράτους καὶ πάρηκαν πολλὰ διοικητικὰ καὶ φορολογικὰ μέτρα πού καλυτέρευαν τὴ θέση τους. Τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ μέτρο, λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή, ἦταν νὰ παραχωρήσει ὁ αὐτοκράτορας *Καρακάλλας* σὲ ὅλους τοὺς ἐλεύθερους κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τὴν *ιδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη* (212 μ.Χ.)· δηλαδή ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι καί τοικοι τῆς αὐτοκρατορίας πολιτογραφήθηκαν Ρωμαῖοι πολῖτες.

Ἀπὸ τότε σβῆστηκε κάθε διάκριση ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας καὶ στοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ δυτικὲς ἐπαρχίες ἐκρωμαίστηκαν ὁλότελα στὴ συμπεριφορὰ καὶ στὴ γλώσσα.

2. «Ρωμαϊκὴ εἰρήνη». Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ Ρωμαῖοι πραγματοποιοῦσαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία ἐκεῖνο πού εἶχε ἐπιδιώξει ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος: *ἕ ν α π α γ κ ὸ σ μ ι ο κ ρ ἄ τ ο ς*. Αὐτὸ εἶναι ἡ μεγαλύτερη ὑπηρεσία πού πρόσφεραν στὸν πολιτισμό. Μέσα στὰ σύνορα αὐτοῦ τοῦ κράτους δημιουργήθηκαν, γιὰ μίαν μερίδα τῶν κατοίκων του, συνθήκες ὑλικῆς ἀνεσης. Ἄνθισε τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ βιοτεχνία, μὰ ἄνθισε καὶ ἡ γεωργικὴ παραγωγή, γιατί τὸ παγκόσμιο κράτος ρύθμιζε κάπως καὶ σχεδίασε τί θὰ καλλιεργεῖ ἡ κάθε ἐπαρχία.

Ένα άπεραντο και πυκνό δίχτυ από καλούς δρόμους ανοίχτηκε από 'Ανατολή σέ Δύση και τά έμπορικά καταβάνια κυκλοφορούν άνετα, δίχως τό φόβο τού ληστή. Τίς θαλάσσιες έπίσης μεταφορές τών έμπορευμάτων δέν τίς σκιάζει ό φόβος τού πειρατή. 'Η εϋφορη γή τού Νείλου και ή υπόλοιπη Β. 'Αφρική, χάρη στα μεγάλα άποξηρατικά και άρδευτικά έργα, τροφοδοτούν μέ σιτάρι τήν 'Ιταλία και αυτή, μέ τή σειρά της, στέλνει παντού τά φρούτα, τίς έλιές και τό κρασί της. Οί δυτικές έπαρχίες προσφέρουν μέταλλα. Μεγάλα έμπορικά κέντρα και λιμάνια στήν 'Ανατολή και στή Δύση εμφανίζουν πολύ ζωνήρ ή οικονομική κίνηση. Ξεχωρίζουν ή 'Αλεξάνδρεια, ή 'Ώστία, τό λιμάνι τής Ρώμης, ή 'Εφεσος, Ρόδος κ.ά.

3. Ένότητα πολιτισμού. 'Η ένότητα τών λαών έφερε ένα κοινό τρόπο ζωής και σκέψης, δηλαδή έναν κοινό πολιτισμό. 'Ο πλούτος, ή τάξη και ή ευνομία τής «ρωμαϊκής ειρήνης» συγκολλούν και συγχωνεύουν τούς λαούς. Κυκλοφορούν έλεύθερα οί ιδέες, οί μόδες, οί τεχνοτροπίες, οί συνήθειες και άρχίζει νά καθιερώνεται ή λατινική γλώσσα στή Δύση και ή έλληνική στήν 'Ανατολή.

Τά μεγάλα έμπορικά κέντρα τού ρωμαϊκού κράτους γίνονται τά χωνευτήρια όπου άνακατεύονται οί παλαιοί έθνικοί πολιτισμοί, γιά νά βγει ένας καινούριος, ένας πολιτισμός όλου τού κόσμου, ένας κοσμοπολιτισμός έλληνορωμαϊκός.

4. Ρωμαϊκός νόμος. 'Ο κοσμοπολιτισμός αυτός έγινε αυτόματα. Οί Ρωμαίοι δέν τόν επιδίωξαν συνειδητά. 'Απλώς έδειχναν άνοχή σέ ό,τι ή ιστορία τούς ετοίμαζε, χωρίς οί ίδιοι νά τό καταλαβαίνουν.

Στήν ένότητα βοήθησε πολύ ή ίκανότητα πού είχαν πάντοτε οί Ρωμαίοι νά βάζουν τάξη ανάμεσα στους ανθρώπους μέ τό νόμο. 'Ο ρωμαϊκός νόμος, πού ρύθμιζε και τήν πιό μικρή λεπτομέρεια στις σχέσεις τών ανθρώπων, διαδόθηκε παντού και έγινε μία γερή συγκολλητική δύναμη, πού έδесе σέ άράγιστο σύνολο τά άτομα και τούς λαούς. 'Ηταν ένα πολύτιμο δώρο τών Ρωμαίων στους ανθρώπους, και αυτό προπάντων ήταν πού ζήλευαν όσοι λαοί ζούσαν κοντά στα σύνορά τους.

5. Γράμματα - Τέχνη - Σκέψη. 'Αν όμως ό νόμος και ό τρόπος νά εξασφαλίζεται εξαιρετική άμυνα και διοίκηση είναι προσφορές τών Ρωμαίων στον καινούριο κόσμο πού δημιουργείται, ό πνευματικός πολιτισμός τού κόσμου είναι κυρίως έλληνικός. Στήν τέχνη έπικρατεί ή συνήθεια νά μιμούνται τά πρότυπα πού βλέπουν στις μεγάλες έλληνιστικές πόλεις. Σύμφωνα μ' αυτά έξωραίζουν τή Ρώμη και τά άλλα κέντρα τους, μόνο πού τό γούστο τους δέν είναι εξίσου λεπτό· λογαριάζουν γιά ώραίο ό,τι έντυπωσιάζει μέ τόν όγκο του.

'Η ίδια μίμηση έπικρατεί και στή λογοτεχνία. Προπάντων όμως ή έλληνική γλώσσα καθιερώνεται σαν ισότιμη μέ τή λατινική. 'Επειδή είχε έπικρατήσει από πριν στις χώρες τής 'Ανατολής σαν κοινό όργανο συνεννόησης, αναγνωρίζεται τώρα και από τούς Ρωμαίους και γίνεται άπ' αυτούς τόσο ευπρόσδεκτη, ώστε πολλοί Ρωμαίοι και έπαρχιώτες λόγιοι, χρησιμοποιούν μόνο αυτή. 'Ακόμη και ένας μεγάλος αυτοκράτορας, ό Μάρκος Αϋρήλιος, τό βρήκε πολύ φυσικό νά γράψει τά φιλοσοφικά του βιβλία στα έλληνικά.

Όλοφάνερη είναι αυτή τήν εποχή ή επίδραση τών Έλλήνων στή σκέψη τών Ρωμαίων. Οί άνώτερες τάξεις καί οί καλλιεργημένοι Ρωμαίοι ζητοῦσαν μέ τή φιλοσοφία νά δώσουν μιá ικανοποιητική λύση στά προβλήματα τῆς ζωῆς. Τούς άπασχολοῦσε πάνω άπό όλα τό πρόβλημα τῆς εὐτυχίας τοῦ ανθρώπου.

Δυό φιλοσοφίες, μέ ελληνική καταγωγή καί οί δυό, εἶχαν τότε μεγάλη διάδοση στούς κύκλους τών εὐπόρων καί καλλιεργημένων: α. ἡ Σ τ ω ι κ ῆ, πού ὑποστήριζε πώς, γιά νά φτάσουν οί άνθρωποι στήν εὐτυχία, πρέπει νά κάνουν πάντα τό καλό, νά βλέπουν όλους τούς ανθρώπους σάν ὁμοίους τους καί νά δέχονται τά βάσανα τῆς ζωῆς σάν ανάγκη φυσική καί β. ἡ Ἐ π ι κ ο ὄ ρ ε ι α, πού ὑποστήριζε πώς ὁ καλύτερος τρόπος εἶναι νά ζητοῦν οί άνθρωποι μέσα στή ζωή τήν ἀπόλαυση, ἀναμετρητάς ὁμως άπό πρίν προσεχτικά αὐτή τήν ἀπόλαυση, ὥστε νά μήν εἶναι μικρότερη άπό τίς πίκρες, πού θά τήν ἀκολουθήσουν ἴσως· καί τέτοια εἶναι ἡ πνευματική ἀπόλαυση. Καί οί δυό, ἐνῶ φαίνονται ἀντίθετες, στό βάθος συμφωνοῦν σ' ἓνα σημεῖο: ὅλα τελειώνουν γιά τόν άνθρωπο μέ τό θάνατό του· πέρα άπό τόν τάφο δέν ὑπάρχει καμιά ἐλπίδα νά συνεχιστεῖ ἡ ζωή καί νά βροῦν τό δίκιό τους οί κατατρεγμένοι σ' αὐτό τόν κόσμο.

6. Θρησκείες τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτές ὁμως οί φιλοσοφικές ἰδέες ἦταν δύσκολο νά παρηγορήσουν τά ἑκατομμύρια τών ανθρώπων, καί εἰδικά τών λαϊκῶν στρωμάτων. Σ' αὐτά δέν εἶχαν πέραση οί ἑλληνιστικές φιλοσοφικές ἰδέες, ἀλλά οί ἀνατολικές θρησκείες τῆς Φρυγίας, τῆς Συρίας καί προπάντων τῆς Περσίας (ὁ Μ ι θ ρ α ἰ σ μ ὅ ς) καί τῆς Αἰγύπτου (ἡ λ α τ ρ ε ἰ α τῆς Ἰ σ ι δ α ς), γιατί ἔφερναν τήν ἐπαγγελία μιᾶς πιά εὐτυχισμένης ζωῆς μετά τό θάνατο, καί ὑπόσχονταν ὅτι ὅσοι ἀδικήθηκαν καί βασανίστηκαν σ' αὐτό τόν κόσμο θά ἔβρισκαν τότε δικαιοσύνη.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

● Μιά μοναρχική δημοκρατία γεννιέται, πού στηρίζεται στή δύναμη τοῦ στρατοῦ. Είναι τό πολίτευμα τοῦ π ρ ὶ τ ο ῦ ἄ ν δ ρ ὸ ς, τ ο ῦ α ὔ τ ο κ ρ ἄ τ ο ρ α.

● Ὁ Αὔγουστος κάνει τό στρατό στήριγμα τοῦ νέου πολιτεύματος καί τῶν συνόρων.

● Ἐπέκταση καί σταθεροποίηση τῶν συνόρων ἀπό τόν Αὔγουστο, πού εἶναι κυρίως εἰρηνικός κυβερνήτης.

● Γίνεται προσπάθεια ἐπιστροφῆς τῶν Ρωμαίων στίς παλιές τους παρὰδοσεις: μεγάλοι συγγραφεῖς καί ποιητές προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους στό μεγαλεῖο τοῦ κράτους.

Παίρνονται σοβαρά μέτρα:

- γιά τήν ἐδραίωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί διοίκησης,
- γιά τήν πόλη τῆς Ρώμης,
- γιά τήν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ.

2

ΜΕ ΤΟ ΝΕΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΚΥΛΟΥΝ ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ

● Ἐνα δύσκολο στοιχείο στό νέο πολίτευμα εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στόν π ρ ὶ τ ο, δηλ. τόν αὐτοκράτορα, καί στή Σύγκλητο.

● Ὁ ρόλος τῶν ἐπαρχιῶν γιά τή Σύγκλητο καί τήν αὐτοκρατορική ἐξουσία γίνεται πῖο οὐσιαστικός.

● Ἡ «Ἰουλιο - Κλαυδιανή» δυναστεία (14 - 68 μ.Χ.)· οἱ περισσότεροι αὐτοκράτορες εἶναι μέτριοι καί ἀνάξιοι.

● Γιά ἕνα χρόνο (68 - 69 μ.Χ.) τό ρωμαϊκό κράτος ξαναβρίσκεται μπροστά στόν κίνδυνο νέας σειρᾶς ἐμφύλιων πολέμων.

● Οἱ Φλάβιοι (69 - 96 μ.Χ.). Οἱ πρῶτοι αὐτοκράτορες ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἰταλίας. Βεσπασσιανός - Τίτος - Δομιτιανός.

● Ἡ ἐποχή τῆς μεγάλης ἀκμῆς (96 - 192 μ.Χ.). Οἱ αὐτοκράτορες ἀπό τίς ἐπαρχίες. Οἱ Ἄ ν τ ω ν ἰ ν ο ἰ Νέρβας - Τραϊανός - Μάρκος Αὐρήλιος - Κόμμοδος.

● Τά σύνορα στήν περίοδο τῆς δυναστείας αὐτῆς ἀπλώνονται καί φτάνουν στήν μεγαλύτερή τους ἑκταση ἐπί Τραϊανοῦ (Πετραία Ἀραβία, Ἀρμενία, περιορισμός τῶν Πάρθων, ὑποταγή τῶν Ἰουδαίων, Δακικοί καί Μαρκομαννικοί πόλεμοι).

● Στο έσωτερικό στερεώνεται η εξουσία του αυτοκράτορα, το κύρος της Συγκλήτου μεγαλώνει και επικρατεί συνεννόηση μεταξύ τους. Παίρνονται πολλά μέτρα κοινωνικής πρόνοιας, οργανώνεται η δημοσιονομική πολιτική και, τό κυριότερο, επιδεικνύεται ειδικό ενδιαφέρον για τις επαρχίες.

3

Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ

● Τά σύνορα του κράτους απλώνονται και ο στρατός πιά βρίσκει τον αληθινό προορισμό του, τη φρούρησή τους.

● Τό πιο μεγάλο κατόρθωμα των Ρωμαίων είναι η ένότητα του μεσογειακού κόσμου.

● Στο άπεραντο κράτος τους βασιλεύει ειρήνη, ασφάλεια, τάξη. Αυτά βοηθούν στην ανάπτυξη του εμπορίου και της παραγωγής αψθονων αγαθών. Η οικονομική πρόοδος ένώνει άκόμη περισσότερο τούς λαούς. Αυτό λέγεται «Ρωμαϊκή ειρήνη».

● Η πολιτική και οικονομική ένότητα φέρνει και ένότητα στον τρόπο ζωής και σκέψης. Δημιουργείται παντού ένας όμοιος πολιτισμός. Είναι έλληνορωμαϊκός στις τέχνες, στα γράμματα και στη σκέψη. Για νά συνεννοούνται οι λαοί μεταξύ τους χρησιμοποιούν ισότιμα τη λατινική και την ελληνική γλώσσα. Οι θρησκευτικές ιδέες όμως που κυκλοφορούν έρχονται από τις άνατολικές χώρες.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— μοναρχική δημοκρατία
— ρωμαϊκή ειρήνη— χρυσή εποχή της Ρώμης— εκρωμαϊσμός των επαρχιών
— ρωμαϊκό σύνορο — ίμπεράτωρ — αὔγουστος — άνθύπατος — πραιτώριο — πραιτωριανοί—πρώτος πολίτης του κράτους — μέγιστος ποντίφηξ — συμβούλιο του αυτοκράτορα — άποθέωση — κοσμοπολιτισμός—αυτοκρατορική θρησκεία — οικουμενική θρησκεία — κολωνοί.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Αὔγουστος	30π.Χ. - 14 μ.Χ.
Συνεχιστές του	14 - 68 μ.Χ.
Φλάβιοι	69 - 96 μ.Χ.
Άντωνίνοι	96 - 192 μ.Χ.
Α΄ Δακικός πόλεμος	101 - 102 μ.Χ.
Προσάρτηση Πετραίας Άραβίας από τον Τραϊάνο	105 μ.Χ.
Β΄ Δακικός πόλεμος	105 - 107 μ.Χ.
Προσάρτηση Άρμενίας από τον Τραϊάνο	114 μ.Χ.
Περιοδείες Άδριανού στις επαρχίες	121 - 126 μ.Χ. και 129 - 134 μ.Χ.
Ίουδαϊκός πόλεμος	131 - 134 μ.Χ.
Μαρκομαννικοί πόλεμοι	167 - 178 μ.Χ.

1. Έγκώμιο του Αύγουστου.

Ὁ Φοῖβος, τῆ στιγμῆ πού ἤμουν ἔτοιμος νά τραγουδήσω γιά μάχες καί κουρσεμένες πολιτεῖες, μοῦ ἔδωσε μέ τῆ λύρα προσταγή νά μὴν ἀνοίξω πανιά γιά τό Τυρρηνικό πέλαγος. Ὁ αἰώνας σου, Καίσαρά μου, καί τὰ περιβόλια γέμισε μέ περισσοὺς καρπούς, καί τίς σημαίες ἀπό τῶν περήφανων Πάρθων τίς πόρτες τίς πῆρε καί τίς ἔστησε στό Δία τοῦ Καπιτωλίου μας. Διπλομαντάλωσε τό ναό τοῦ Ἰανοῦ, γιατί ἀπόλειψαν πιά οἱ πόλεμοι, καί στήν ἀναρχία πού καταφρονεῖ τήν τάξη καί τό νόμο, ἔβαλε χαλινάρια καί ἔδωσε τέλος στό κακό. Ξανάφερε τούς παλαιούς τρόπους πού μεγάλωσαν τό λατινικό ὄνομα, τήν ἰταλική δύναμη καί φήμη· τό μεγαλεῖο τοῦ κράτους πού ἀπλώθηκε ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση. Τώρα πού φυλάει τό κράτος ὁ Καίσαρ οὔτε ἡ ἀδελφοκτόνα μακρία οὔτε ἡ βία θά διώξει τῆ γαλήνη οὔτε ἡ λύσσα τοῦ πολέμου πού ἀκονίζει τά σπαθιά καί σπέρνει τίς ἐχθρες στίς δυστυχησμένες πολιτεῖες. Οὔτε ὅσοι πίνουν νερό ἀπό τό βαθύ Δούναβη θ' ἀψηφῆσουν τό νόμο τοῦ Καίσαρα οὔτε οἱ Γέτες οὔτε οἱ Σῆρες² ἢ οἱ ἄπιστοι Πέρσες οὔτε αὐτοί πού γεννήθηκαν κοντά τῶν Τάναη ποταμοῦ.

OPATIOΣ

(Ὡδές βιβλ. 4, 15 Μετάφραση)

2. Ὁ Βεσπασιανός, ἕνας αὐτοκράτορας μέ δημοκρατικούς τρόπους.

Νά πῶς φερνόταν στή ζωῆ του: Στό παλάτι ἔμενε λίγο· τόν περισσότερο καιρὸ τόν περνοῦσε στοὺς κήπους πού ὀνομάζονταν Σαλούστιοι κι ἐδῶ δεχόταν τόν καθένα κι ὄχι μόνο τούς συγκλητικούς. Μέ τούς στενοὺς του φίλους συνεργαζόταν, πρὶν σηκωθεῖ ἀκόμη ἀπὸ τό κρεβάτι, καί ἀπὸ τὰ ξημερώματα ὄλοι τόν χαιρετοῦσαν στό δρόμο. Οἱ πόρτες τοῦ παλατιοῦ ἦταν ἀνοιχτές ὅλη μέρα καί κανένας φρουρός δέν ἦταν τοποθετημένος σ' αὐτές. Τίς συνεδριάσεις τῆς Συγκλήτου τίς παρακολουθοῦσε ταχτικά καί συνεργαζόταν μαζί της σέ ὅλα τὰ ζητήματα καί πολλές φορές δίκαιζε μέσα στήν ἀγορά. Ὅσα δέν μπορούσε ἀπὸ τὰ γεράματα νά ἀνακοινώσει ὁ ἴδιος ἢ καί ὅσα ἀπουσιάζοντας τὰ παράγγελεν στή Σύγκλητο, πρόσταζε συνήθως νά διαβάζονται ἀπὸ τούς γιούς του, θέλοντας καί μέ τόν τρόπο αὐτὸ νά τὴν τιμῆσει.

Συχνά ἔτρωγε μαζί μέ τούς συγκλητικούς καί συναναστρεφόταν μέ τούς ἄλλους πολίτες. Πολλές φορές κι ὁ ἴδιος ἔτρωγε στά σπίτια τῶν στενῶν του φίλων. Καί γενικά γιά τῆ φροντίδα τοῦ κράτους τόν θεωροῦσαν αὐτοκράτορα, σέ ὅλα τὰ ἄλλα ὅμως ἦταν ἕνας ἀπλὸς ἄνθρωπος, πού οἱ τρόποι του δέν ξεχώριζαν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί μάλιστα τοῦ ἄρесе νά κάνει λαϊκὰ ἀστεῖα καί εὐχαρίστως δεχόταν νά τοῦ κάνουν.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΞΣΙΟΣ

(Ρωμαϊκὴ Ἱστορία - Ἐπιτομὴ Βιβλ. 65 § 10, 4. Μετάφραση)

1. Εἶναι ὁ Αὐγούστος

2. Σῆρες = ἔθνος κοντὰ στίς Ἰνδίες.

MONUMENTUM ANCYRANUM

['Αποσπάσματα¹]

Μεθροημενευμένα υπεγράφησαν πράξεις τε
καὶ δωρεαὶ Σεβαστοῦ θεοῦ, ἃς ἀπέλιπεν ἐπὶ
Ρώμης ἐνκεχαραγμένας χαλκαῖς στήλαις δυσὶν.

- I C. 1 'Ετῶν δεκαε[ν]νέα ὧν τό στρατεύμα ἐμῆι γνώμῃ καὶ
ἐμοῖς ἀν[αλ]ώμασιν ἤτοι[μασα], δι' οὗ τὰ κοινὰ πρά-
γματα [ἐκ τῆ]ς τ[ῶ]ν συνο[μοσα]μένων δουλίᾳς
[ἤλευ]θέρωσα. 'Επὶ ο]ίς ἡ σύνκλητος ἐπανέσασά
[με ψηφίσμασι] προσκατέλεξε τῆι βουλῆι Γαῖω Πα[ν]σ[α]
[καὶ Αὔλῳ] 'Ιοτίῳ ὕπ[α]το[ι]ς, ἐν τῆι τάξει τῶν ὑπα[νευ]σ[α]
[των τ]ὸ συ[μβου]λεύειν δοῦσα, ράβδου[ς] τέ μοι ἔδωκεν.
[περ]ὶ τὰ δημόσια πράγματα μή τι βλαβῆι, ἐμοὶ με-
[τά τῶν ὑπά]των προνοεῖν ἐπέτρεπεν ἀντὶ στρατηγο[ῦ]
[ἔντι. § 'Ο δ]ὲ δ[η]μος τῶι αὐτῶι ἐνιαυτῶι, ἀμφοτέρων
[τῶν ὑπά]των ἐν π[ο]λέμῳ πεπτω[κ]ό[τ]ων, ἐμέ ὑπα-
[τον ἀπέδει]ξεν καὶ τὴν τῶν τριῶν ἀνδρῶν ἔχον-
[τα ἀρχή]ν ἐπὶ τῆι καταστάσει τῶν δ[η]μοσίων πρα-
[γμάτων] ε[ἵ]λατο[ο].
- C. 2 [Τοὺς τόν πατέρα τόν ἐμόν φονεύ]σ[αν]τ[α]ς ἐξώρισα κρι-
[σειν ἐνδ]ίκους τειμω[ρ]ησάμ[εν]ος αὐτῶν τό
[ἀσέβη]μα κ[αὶ] [με]τὰ ταῦτα αὐτοὺς πόλεμον ἐ-
[πιφέρ]οντας τῆι πα[τρ]ίδι δις ἐνείκησα παρατάξει.
-
- II C. 4 Δις ἐ[πὶ] κέλητος θηριάμβευσα], τρις [ἐ]φ' ἄοματος, εικο-
σά[κ]ικς καὶ ἅπαξ προσηγορεύθην αὐτοκράτωρ, τῆς
[συνκλή]του ἐμοὶ πλείους θηριάμβου[ς] ψηφισσάμε-
νης, ὧν πάντων ἀπεσχόμην. 'Απὸ τῶν ῥάβδ[ων] τὴν [δάφνην]
ἀπέθηκα ἐν τῶι Καπιτωλίῳ, τὰ]ς εὐχάς, [ἃς ἐν]-
τῶι π[ο]λέμῳ ἐκάστῳι ἐποιησάμην, ἀποδ]ούς. [Διὰ τὰς ἐμας]
πράξεις ἢ τὰς τῶν πρεσβυτῶν τῶν ἐ]μ[ῶ]ν ἃς αἰσίοις
οἰωνοῖς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν] κατώρθω-

1. 'Αποσπάσματα ἀπὸ τὴν 'Επιγραφή τῆς "Αγκυρας, τῆς ἐπαρχίας Γαλατίας τῆς Μ. 'Ασίας [= 'Αγκυρανὸ Μνημεῖο = Monumentum ancyranum]: εἶναι διγλωσση (σὴ Λατινικὴ γλῶσσα μὲ ἑλληνικὴ μετάφραση): παρόμοια βρέθηκε στὴν 'Απολλωνία (μόνο σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση) καὶ ἄλλῃ στὴν 'Αντιόχεια τῆς Πισιδίας. Τὴν καλύτερη ἐκδοσὴ ἔκανε ὁ ἱστορικός Mommsen τὸ 1865 [Res gestae divi Augusti ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi] ἀντίγραφα τέτοια ὑπῆρχαν πολλὰ καὶ σὲ πολλὰ μέρη τῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ πρωτότυπο τοποθετήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Ρώμη μπροστὰ στό Μαιουσαλεῖο πού ὁ ἴδιος ὁ Αὐγουστος ἱδρυσεν γιὰ τὸν ἑαυτό του στό πεδίο

3. Ἡ ἐπιγραφή τῆς Ἔγκυρας.

Ἀκολουθοῦν πῶς κάτω σέ μετάφραση πράξεις καί δωρεές τοῦ Σεβαστοῦ θεοῦ, πού τίς ἄφησε στή Ρώμῃ χαραγμένες σέ δύο χάλκινες στήλες.

1

[Πρώτες πράξεις -
πρώτα ἀξιώματα]

I. C. 1. Σέ ἡλικία δεκαεννέα ἐτῶν μέ δική μου γνώμη καί δικές μου δαπάνες ἐτοίμασα τό στράτευμα μέ τό ὅποιο ἀπάλλαξα τήν πολιτεία ἀπό τήν ἀπειλή νά ὑποδουλωθεῖ στά σχέδια τῶν συνωμοτῶν. Ἄνταμειβοντας αὐτό ἡ σύγκλητος μέ ψήφισμά της μοῦ ἀπένευμε ἔπαινο καί μέ διόρισε μέλος τῆς βουλῆς μαζί μέ τούς ὑπάτους Γάιο Πάνσα καί Αὔλο Ἴρτιο παραχωρώντας μοῦ τήν [ὑπατική δικαιοδοσία] ἐπί πλέον μοῦ ἔδωσε τά ὑπατικά ἐμβλήματα. Καί μοῦ ἀνάθεσε μαζί μέ τούς ὑπάτους, ἄν καί δέν εἶχα ἀσκήσει στρατηγική ἐξουσία, νά φροντίζω γιά τήν ἀσφάλεια τοῦ κράτους [= ne quid respublica detrimenti capiat]. Κι ὁ δῆμος τόν ἴδιο χρόνο, ἐπειδή κι οἱ δύο ὑπατοί σκοτώθηκαν σέ πόλεμο, μέ ἀνέδειξε ὑπατο καί μοῦ ἐνέκρινε τή συμμετοχή μου στήν τριανδρία μέ σκοπό τή ρύθμιση τῶν δημόσιων πραγμάτων. Τούς δολοφόνους τοῦ πατέρα μου καταδίκασα σέ ἐξορία χρησιμοποιοῦντας τά ἔνδικα μέσα ἐναντίον τοῦ [ἀσβεβοῦς] ἐγκλήματός τους κι ὅταν αὐτοί κήρυξαν πόλεμο ἐναντίον τῆς πατρίδας δύο φορές τούς νίκησα ἐκ παρατάξεως.

2

[Θριάμβοι - Τιμητικές διακρίσεις - Ἄρνηση ἀποδοχῆς δημοσίων ἀξιομάτων]

II. C. 4 Δυό φορές τέλεσα θρίαμβο πάνω σέ κέλητα, τρεῖς πάνω σέ ἄρμα, εἴκοσι μία φορές μοῦ δόθηκε ὁ τίτλος τοῦ αὐτοκράτορα, κι ἡ σύγκλητος μοῦ παραχώρησε ἀκόμη περισσότερους θριάμβους κι ἐγώ τούς ἀρνήθηκα ὅλους. Τήν ὑπατική δάφνη τῆς νίκης ἀφιέρωσα στό Καπιτώλιο, τίς εὐχές, πού σέ κάθε πόλεμο χωριστά ἔκαμα στούς θεούς, τίς ἐκπλήρωσα. Γιά ὅσα κατόρθωσα μέ τή βοήθεια τῶν θεῶν καί κατά ξηράν καί κατά θάλασσα πενήντα μία φορές ἡ σύγ-

τοῦ Ἄρεως τό 28 π.Χ. Στήν ἐπιγραφή ἀπαριθμοῦνται οἱ πράξεις κι οἱ δαπάνες πού ἔκανε ὁ Ὀκταβιανός γιά τό Ρωμαϊκό κράτος καί τό λαό. Τά ἀποσπάσματα προέρχονται ἀπό τήν ἐκδοση: *Scriptores Graeci et Latini jussu Beniti Mussolini Consilio R. Academiae Lynceorum editi-Romae. CIO IO CCCC XXXVII* ἐκδ. *Concepta Barini*. [ὁ πλήρης τίτλος τῆς ἐπιγραφῆς: *Res gestae divi Augusti quibus orbem terrarum imperio populi romani subiecit et impensae quas in rem publicam populumque romanum fecit*].

σα, πεντήκοντάκις [καὶ] πεντάκις ἐψηφίσαστο ἢ
 σύγκλητος θεοῖς δεῖν θύεσθαι. [Ἡμέραι οὖν αὐ-
 [τα] μὲν ἐκ συνκλήτου] δόγμα[τος] ἐγένοντο ὀκτακίσσοι ἐνεή-
 [κοντα]. Ἐν [τ]οῖς ἔμοις [θριάμ]βους [πρὸ τοῦ] ἔμοῦ ἄρ-
 [ματος βασι]λεῖς ἢ [βασιλέων παῖ]δες [προήχθ]ησαν
 ἐννέα. § [Ἐπάτ]ε[υ]ον τρεῖς καὶ δέκα[το]ν, ὅτε [αὐ]τα ἔγραφον,
 καὶ ἡμῖν [τριακ]στόν καὶ ἑβδομ[ον]δημαρχικῆς
 ἐξουσίας

III. C. 5 Ἀτεξουσίων μοι ἀρχὴν καὶ ἀπόντι καὶ παρόντι
 διδομένην [ὅ]πό τε τοῦ δήμου καὶ τῆς συνκλήτου
 Μ[άρκ]ωι [Μ]αρκέλλωι καὶ Λευκίωι Ἀρροντίωι ὑπάτοις
 οὐκ ἔδεξάμην. § Οὐ παρητησάμην ἐν τῇ μεγίστη
 [τοῦ] σ[εῖτ]ου σπάνει τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀγορᾶς, ἣν οὐ-
 [τως ἐπετήδευ]σα, ὥστ' ἐν ὀλίγαις ἡμέραις τοῦ παρόντος
 φόβου καὶ κινδύνου ταῖς ἡμῖς δαπάναις τὸν δῆμον
 ἐλευθερώσα[ι]. *Υπατείαν τέ μοι τότε διδ[ο]μένην καὶ
 ἐ[ν]ιαύσιον κατὰ δι[ε]τάξιν οὐκ ἔδεξάμην.

C. 6 τῆς [τε συν]κλήτου καὶ τοῦ [δήμου] τῶν
 Ρωμαίων ὁμολογ[ο]ύντων, ἵνα ἐπιμε[λ]ητῆς
 τῶν τε νόμων καὶ τῶν [τρό]πων ἐπί μεγίστη
 [ἐξ]ουσίαι μ[ό]ρ[ο]ς [χειρο]στονηθῶ, § ἀρχὴν οὐδε-
 μ[ία]ν παρὰ τὰ πά[ρ]τα ἐ[θ]η διδομένην ἀνεδε-
 ξά[μ]ην. § ἄ[δ]ε τότε δι' ἔμοῦ ἢ σύνκλητος οἰ-
 κονομεῖσθαι [ἐ]βούλετο, τῆς δημαρχικῆς ἐξου[σ]-
 σίας ὧν ἐτέλε[σα].

IV. C. 7 Τριῶν ἀνδρῶν ἐγενόμην δημοσίων πραγμάτων
 κατορθωτῆς συνεχέσιν ἔτεσιν δέκα. § Πρῶτον
 ἀξιώματος τόπον ἔσχον τῆς συνκλήτου ἀχοι
 ταύτης τῆς ἡμέρας, ἥς ταῦτα ἔγραφον, ἐπὶ ἔτη τεσ-
 σαράκοντα. § Ἀρχιερεῦς, § αἰγυροῦ, § τῶν δεκαπέντε ἀν-
 δρῶν τῶν ἱεροποιῶν, § τῶν ἐπτὰ ἀνδρῶν ἱερο-
 ποιῶν, § ἀδελφός ἀρουαῖς, § ἑταῖρος Τίτιος, § φητιᾶλις.

C. 9 Εὐχὰς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σωτηρίας ἀναλαμβάνειν
 διὰ τῶν ὑπᾶτων καὶ ἱερέων καθ' ἐκάστην πεν-
 τετηρίδα ἐψηφίσαστο ἢ σύνκλητος. Ἐκ τού-
 των τῶν εὐχῶν πλειστάκις ἐγένοντο θέαι,

κλητος με ψήφισμά της δρισε νά προσφερθοῦν θυσίες στούς θεούς. Οί μέρες λοιπόν αὐτές σύμφωνα με τήν επίσημη συγκλητική ἀπόφαση ἔφτασαν ὀκτακόσιες ἐνεήντηα. Στούς θριάμβους μου μπροστά στό ἄρμα μου ὀδηγήθηκαν ἐννιά βασιλιάδες ἢ παιδιά βασιλιάδων. Ὅταν τά ἔγραφα αὐτά βρισκόμουν στόν τριακοστό χρόνο τῆς ὑπατικῆς καί στόν τριακοστό ἔβδομο τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας.

3
[Ἄρνηση δικτατο-
ρικῆς ἐξουσίας -
Διατήρηση ἀξιο-
μάτων πού ὠφε-
λοῦσαν τό πλῆθος -
Ἄρνηση ὑπατείας
τότε]

III. C. 5 Δικτατορική ἐξουσία, πού — κι ὅταν ἦμουν στή Ρώμη κι ἔταν ἀπουσίαζα — με εἰσήγηση τῶν ὑπάτων Μάρκου Μαρκέλλου καί Λευκίου Ἄρρουντίου μου προσφερόταν κι ἀπό τό δῆμο καί ἀπό τή σύγκλητο, δέ δέχτηκα. Τήν ἐπιμελητεία τῆς ἀγορᾶς δέν ἀρνήθηκα, — γιατί ἐπικρατοῦσε φοβερή σιτοδεία, — καί με τέτοια ἐπιτυχία ἄσκησα τό ἀξίωμα αὐτό, ὥστε μέσα σέ λίγες μέρες με δαπάνες δικές μου ἀπάλλαξα τό δῆμο ἀπό τό φόβο καί τόν κίνδυνο πού ἀντιμετώπιζε. Τήν ὑπατεία πού μου προσφερόταν τότε καί γιά ἓνα χρόνο καί γιά ὀλόκληρη τή ζωή μου δέ δέχτηκα.

4
[Ἀρνεῖται τήν ἐκ-
χώρηση ἔκτακτων
ἐξουσιῶν κι ἀρκεί-
ται στή δημαρχική
ἐξουσία]

C. 6 . . . μόλο πού ἡ σύγκλητος κι ὁ λαός τῶν Ρωμαίων συμφωνοῦσαν νά χειροτονηθῶ μόνος μου ἐπιμελητής καί τῶν νόμων καί τῶν τρόπων¹ συγκεντρώνοντας ἔτσι μέγιστη ἐξουσία, δέ δέχτηκα κανένα ἀξίωμα πού μου προσφερόταν κι ἦταν ἀντίθετο με τήν παλιά παράδοση· καί τίς ἀνάγκες πού ἤθελε ἡ σύγκλητος νά ἀντιμετωπίσει τότε παραχωρώντας σέ μένα [τά ἀξιώματα αὐτά] τίς ἐξυπηρετήσα με τό ἀξίωμα τοῦ δημάρχου.

5
[Ἱερατικά ἀξιώ-
ματα]

IV. C. 7 Ἐγίνα μέλος τῆς τριανδρίας ἐπί δέκα ἀλλεπάλληλα χρόνια με σκοπό τήν τακτοποίηση καί διόρθωση τῶν δημόσιων πραγμάτων. Κράτησα τά ἀξιώματα πού μου ἔδωσε ἡ σύγκλητος ἀπό τότε πού τά πρωτοπῆρα, ὡς τή στιγμή πού ἔγραφα αὐτά, σαράντα χρόνια: Ἀρχιρέας, οἰωνοσκόπος, ἱεροποιός ἀπό τοὺς 15 ἄνδρες, ἱεροποιός ἀπό τοὺς ἐπτά ἄνδρες, ἀδελφός Ἀρβάλης (= μέλος μιᾶς ἱερατικῆς 12μελοῦς συναρχίας), ἐταῖρος Τίτιος, φτιτάλιος (= εἰρηνοποιός).

6
[Καθιερώνονται λα-
τρευτικῆς τελετές]

C. 9 Τελετές με δεήσεις γιά τή σωτηρία μου καθιέρωσε ἡ σύγκλητος με ψήφισμά της νά γίνονται ἀπό τοὺς ὑπάτους καί τοὺς ἱερεῖς

1. Λατ. praefectus morum· ὁ Σπ. Λάμπρος μεταφράζει τόν ὄρο: τῶν τρόπων ἐπιστάτης.

τοτὲ μὲν ἐκ τῆς συναρχίας τῶν τεσσάρων ἱερέων, τοτὲ δὲ ὑπὸ τῶν ὑπάτων. Καὶ κατ' ἰδίαν δὲ καὶ κατὰ πόλεις σύνπαντες οἱ πολεῖται ὁμοθυμαδ[όν] συνεχῶς ἔθυσαν ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σω[τ]ηρίας

- C. 10 Τὸ ὄν[ομα] μου συνκλήτου δόγματι ἐνπεριελήφθη εἰς τοὺς Σαλίων ἔμνους. Καὶ ἵνα ἱερός ᾖ διὰ βίον [τ]ε τὴν δημαρχικὴν ἔχῃ ἐξουσίαν, νό[μω] ἐκ[υ]ρώθη, § Ἀρχιερωσύνη, ἣν ὁ πατήρ [μ]ου [ἐ]σχ[ή]κει, τοῦ δήμου μοι καταφέροντος εἰς τὸν τοῦ ζῶντος τόπον, οὐ προσεδεξάμην. § [Ῥ]Ῥ ἀρχιερατεῖαν μετὰ τινας ἐνιαυτούς, ἀποθανόντος τοῦ προκατεληφτός αὐτὴν ἐν πολιτικαῖς ταραχαῖς, ἀνείληφα, εἰς τὰ ἐμὰ ἀρχαιεῖσια ἐξ ὅλης τῆς Ἰταλίας τοσούτου πλήθους συνελθούτος, ὅσον οὐδεὶς ἐμπροσθεν ἰστόρησ[εν] ἐπὶ Ρώμης γεγενηναὶ Ποπλίω Σουλπικίῳ καὶ Γαίῳ Οὐαλγίῳ ὑπάτοις.
- VI. C. 11 Βωμόν Τύχης Σωτηρίον ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανόδου πρὸς τῆι Καπήνη πόλῃ ἢ σύνκλητος ἀφιέρωσεν.
- C. 12 . . . § Ὅτε ἐξ Ἰσπανίας καὶ Γαλατίας, τῶν ἐν ταύταις ταῖς ἐπαρχείαις πραγμάτων κατὰ τὰς εὐχὰς τελεσθέντων, εἰς Ρώμην ἐπανήλθον § Τιβερίῳ [Νέ]ρῳ καὶ Ποπλίῳ Κοιντίῳ ὑπάτοις, Βωμόν Εἰρήνης Σεβαστῆς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανόδου ἀφιερῶθῆναι ἐψηφίσατο ἢ σύνκλητος ἐν πεδίῳ Ἀρεως, πρὸς ᾧ τοὺς τε ἐν ταῖς ἀρχαῖς καὶ τοὺς ἱερεῖς τὰς τε ἱερείας ἐνιαυσίους θυσίας ἐκέλευσε ποιεῖν. Πόλῃ Ἐνώλιον, ἣν κεκλίσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν ἠθέλησαν εἰρηνευομένης τῆς ὑπὸ Ῥωμαίῳ πάσης γῆς τε καὶ θαλάσσης, πρὸ μὲν ἐμοῦ, ἐξ οὗ ἡ πόλις ἐκτίσθη, τῷ παντὶ αἰῶνι δις μόνον κεκλειῖσθαι ὁμολογεῖται, ἐπὶ δὲ ἐμοῦ ἡγεμόνος τρίς ἢ σύνκλητος ἐψηφίσατο κλεισθῆναι.
- VII. C. 15 Δήμῳ Ῥωμαίῳ κατ' ἄνδρα ἑβδομήκοντα π[έν]τε δηνάρια ἐκάστῳ ἡρίθησα κατὰ διαθήκην τοῦ πατρός μου, καὶ τῶν ἐμῶν ὀνόματι ἐκ λαφύρων [π]ο[λέ]μου ἀνὰ ἑκάτον δηνάρια πέμπτον ὑπάτος ἔδωκα, § πάλιν τε δέ[κατο]ν
- VIII.

γι' αυτόν. Παίρνε
τό αξίωμα τοῦ Με-
γίστου Ἀρχιερέα]

κάθε πέμπτο χρόνο. Σ' αὐτές τίς τελετές πολλές φορές ἔγιναν ἀγῶ-
νες πού ὀργανώθηκαν ἄλλοτε ἀπό τοὺς τέσσερις ἱερεῖς κι ἄλλοτε
ἀπό τοὺς ὑπάτους. Καί ὁ καθένας χωριστά, ἀλλά καί δημοσίᾳ κατά
πόλεις, δλοὶ οἱ πολῖτες μέ κοινή προθυμία συνεχῶς πρόσφεραν θυ-
σίες γιά τή σωτηρία μου.

C. 10 Μέ ἐπίσημο συγκλητικὸ ψήφισμα μπῆκε τό ὄνομά μου μέσα
στοὺς θρησκευτικούς ὕμνους τῶν Σαλίων. Καί γιά νά εἶμαι ἱερός
σ' ὅλη τή ζωή μου καί νά ἔχω τή δημαρχική ἐξουσία μου ἐξασφαλί-
στηκε νομική κύρωση. Τό αξίωμα τοῦ Μεγίστου Ἀρχιερέα, πού ὁ
πατέρας μου εἶχε πάρει, ἂν καί ὁ δῆμος μου τό πρόσφερε, ἐνῶ ζοῦσε
ὁ κάτοχός του, δέν τό δέχτηκα. Αὐτό τό αξίωμα τό πῆρα ὕστερα
ἀπό μερικά χρόνια, ὅταν πέθανε ὁ προκατόχός του σέ πολιτικές τα-
ραχές στήν τελετή τῆς ἐκλογῆς μου εἶχε συγκεντρωθεῖ μέ πρωτο-
βουλία τῶν ὑπάτων Π. Σουλπικίωνα καί Γ. Οὐαλγίωνα ἀπ' ὅλη
τήν Ἰταλία τόσο πλῆθος, ὅσο κανένας προηγούμενα δέν ἀναφέρει
ὅτι συγκεντρώθηκε ποτέ στή Ρώμη. Βωμό τῆς Σωτήριας Τύχης
ἀφιέρωσε ἡ σύγκλητος γιά τήν ἐπάνοδό μου κοντά στήν πύλη [τοῦ
τείχους πού ὀδηγοῦσε] πρὸς τή Καπύη.

6

[Ἡ ἐποχή τοῦ Αὐ-
γουστοῦ εἶναι κυ-
ρίως ἐποχή εἰρη-
νης]

C. 12 Ὅταν ξαναγύρισα ἀπό τήν Ἰσπανία καί Γαλατία, ἀφοῦ τά
πάντα στίς ἐπαρχίες αὐτές πῆγαν κατ' εὐχὴν, ἐπὶ ὑπάτων Τιβερίου
Νέρωνα καί Ποπλίου Κοϊντίλιου μέ ψήφισμά της ἡ σύγκλητος ἀπε-
φάσισε νά ἀφιερωθεῖ βωμός Εἰρήνης Σεβαστῆς γιά τήν ἐπάνοδό μου
στό πεδίο τοῦ Ἄρεως καί σ' αὐτόν διέταξε καί τοὺς ἄρχοντες καί
τοὺς ἱερεῖς καί τίς ἱερείες νά ἐκτελοῦν ἐτήσιες θυσίες. Ἡ Ἐνυάλια
πύλη, πού οἱ πατέρες μας θέλησαν νά μένει κλειστή ὅσο ἐπικρατεῖ
εἰρήνη σ' ὀλόκληρη τή χώρα τῶν Ρωμαίων καί τή θάλασσα, πρὶν
ἀπό μένα, ἀπό τότε πού χτίστηκε ἡ πόλη, σ' ὅλο τόν καιρό αὐτό πι-
στεύεται πῶς κλείστηκε μόνο δύο φορές· ὅσο ὅμως κυβερνοῦσα ἐγώ,
ἡ σύγκλητος ἀποφάσισε νά κλειστεῖ τρεῖς φορές. . .

7

[Διανομές στό δη-
μο]

C. 15 Στό ρωμαϊκό δῆμο γιά κάθε ἄνδρα μέτρησα 75 δηνάρια σύμ-
φωνα μέ τή διαθήκη τοῦ πατέρα μου, καί γιά λογαριασμό μου ἀπό
λάφυρα πολέμου ἔδωσα ἀπό 100 δηνάρια στήν πέμπτη ὑπατεία μου
καί πάλι στή δέκατη ξαναμέτρησα ἀπό τή δική μου περιουσία ἀπό
100 δηνάρια· στήν ἐνδέκατη δώδεκα μερίδια σιταριοῦ ἀπό τοὺς σι-

ὕπατεών ἐκ τ[ῆ]ς ἐμῆς ὑπάρξεως ἀνά δηνά-
 ρια ἑκατὸν ἡρῶθ[μ]ησα, [§] καὶ ἐνδέκατον ὕπατος
 δώδεκα σειτομετρήσεις ἐκ τοῦ ἐμοῦ βίου ἀπε-
 μέτρησα, [§] καὶ δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ δωδέ-
 κατον ἑκατὸν δηνάρια κατ' ἄνδρα ἔδωκα· αἴτ[ι]-
 νες ἐμαὶ ἐπιδόσεις οὐδέποτε ἦσσαν ἡλθ[ο]ν ε[ί]ς
 ἄνδρας μυριάδων εἴκοσι πέντε.

IX. C. 18 [Ἀπ' ἐκ]εῖνον τ[ο]ῦ ἑνιαυτοῦ, ἐ[ξ] οὗ Γναῖος καὶ Πόπλιος

[Λ]έντλοι ὕπατοι ἐγένοντο, ὅτε ὑπέλειπον αἱ δη-
 [μό]σiai πρόσθοδοι, ἄλλοτε μὲν δέκα μυριάσιν, ἄλ-
 [λοτε] δὲ πλείουσιν σειτικῶς καὶ ἀργυρικῶς συντάξεις
 ἐκ τῆς ἐμῆς ὑπάρξεως ἔδωκα.

X.

C. 20

Καπιτώλ[ω]ν καὶ τὸ Πομπηῖον θέατρον ἐκάτερον
 τὸ ἔργον ἀναλώμασιν μεγίστοις ἐπεσκεύασα ἄ-
 νευ ἐπιγραφῆς τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος. § Ἀγωγὸς ὑ-
 δάτω[ν] ἐν πλείστοις τόποις τῆι παλαιότητι Ὀλισ-
 θάνον[τας] ἐπ[ε]σκεύ[α]σα καὶ ὕδωρ τὸ καλούμενον
 Μάρτ[ι]ον ἐδί[πλω]σα πηγὴν νέαν εἰς τὸ ρεῖθρον
 [αὐτοῦ ἐποχετεύσ]ας. [§] Ἀγορὰν Ἰουλίαν καὶ βασι-
 [λικὴν] ἣτις ἦν μεταξύ τ[ο]ῦ τε ναοῦ τῶν Διοσκό-
 [ρων] καὶ τοῦ Κρόνου προκαταββηλημένα ἔργα ὑπὸ τοῦ
 [πατρός μου ἐτελείωσα] καὶ τὴν αὐτὴν βασιλικὴν
 [κατακαυθεῖσαν ἐν ἀδξηθέντι] ἐδάφει αὐτῆς ἐξ ἐπι-
 γραφῆς ὀνόματος τῶν ἐμῶν υἱῶν ὑπ[η]ρξάμη]ν κτλ.

XI.

§ Λύ[ο] [καὶ ὄγδο]-

ἡκοντα ναοὺς ἐν τῇ πόλ[ει] ἐκ[τ]ον ὑπ[α]τος δόγμα-
 τι συνκ[λ]ήτου ἐπεσκεύασα ο[ὗ] δένα π[ε]ριλ[ι]πῶν, ὅς]
 ἐκείνω τῶι χρόνω ἐπισκευῆς εἶδειτο.

XII.

[τοῖς μονο]μαχ[ί]ας ἔδω]κα τῶι ἐμῶι ὀνόματι καὶ
 [πεντάκις τῶν υἱῶν μου ἢ υἱῶν] ἐν αἷς μονο-
 [μαχίαις ἐπόκτευσαν] [ὡς μύ]ρι[ο]ι. Λίς ἀθλητῶ[ν]
 παντ[ό]θεν μετακεκλημένων τὴν τοῦ ἀγῶνος θέαν
 [τῶι δήμωι πα]ράσχον τ[ῶι] ἐ[μ]ῶι ὀνόματι καὶ τρίτ[ο]ν]
 τ[ο]ῦ ἐμοῦ υἱονοῦ.

XII. C. 23

Ν[αυμαχίας] θέαν τῶι δήμωι ἔδω]κα πέ[ρ]αν τοῦ Τι-
 [βέριδος, ἐν ᾧ τόποι νῦν ἐστι]ν ἄλλος Κασά[ρω]ν,
 ἐκκεχω[σ]μένης τῆς γῆς] ε[ί]ς μῆ[κ]ος χιλίων ὀκτακο-
 σίων ποδ[ῶν], εἰς π[λάτ]ο[ς] χιλίων διακο[σ]ίων. Ἐν ἧ

τοβολῶνες μου κι ὅταν πῆρα τὴ δημαρχικὴ ἐξουσία γιὰ δωδέκατη φορά ἔδωσα σέ κάθε ἄνδρα 100 δηνάρια· αὐτές οἱ δωρεές μου, ποτὲ δὲν ἔγιναν σέ λιγότερους ἀπὸ 250 χιλιάδες ἄνδρες.

IX. C. 18 Ἀπὸ τὸ χρόνο ἐκεῖνο πού ἔγιναν ὑπατοὶ οἱ Γναῖος καὶ Πόπλιος Λέντλοι, ὅταν λιγότεψαν καὶ δὲν ἐπαρκοῦσαν τὰ δημόσια ἔσοδα, ἔδωσα ἄλλοτε σέ 10 χιλιάδες κι ἄλλοτε σέ περισσότερους παροχές σέ σιτάρι καὶ χρήματα ἀπὸ τὴν περιουσία μου.

8
[Δημόσια Ἔργα]

C. 20 Τὸ Καπιτώλιο καὶ τὸ θέατρο τοῦ Πομπήιου ἐπισκεύασα τὸ καθένα μὲ μέγιστες δαπάνες, δίχως νὰ βάλω στὴν ἐπισκευὴ τὸ ὄνομά μου. Σέ πάρα πολλὰ μέρη ἔκαμα ἐπισκευές σέ ὕδραγωγεῖα πού χαλοῦσαν ἀπὸ τὴν πολυκαιρία καὶ διπλασίασα τὸ ὄνομαζόμενο Μάρτιο Ὑδωρ ἀποχετεύοντας στὸ ρεῖθρο του νέα πηγὴ. Τὴν Ἰουλίαν ἀγορὰ καὶ μιὰ βασιλικὴ πού βρισκόταν ἀνάμεσα στὸ ναὸ τῶν Διόσκουρων καὶ τοῦ Κρόνου, ἔργα πού εἶχαν μπεῖ τὰ θεμέλιά τους ἀπὸ τὸν πατέρα μου, τὰ τελείωσα καὶ τὴν ἴδια βασιλικὴ πού κήριξε τὴν ἄρχισα στὸ ὄνομα τῶν γιῶν μου σέ μεγαλύτερη ἔκταση ἐδάφους κτλ.

... Ὀγδόντα δύο ναοὺς στὴν πόλη στὴν ἕκτη ὑπατεία μου ἐπισκεύασα μὲ ἀπόφαση τῆς συγκλήτου καὶ δὲν ἄφησα κανένα πού χρειάζοταν τότε ἐπισκευή.

9
[Θεάματα]

XII. Τρεῖς φορές πρόσφερα μονομαχίες ἐξ ὀνόματός μου καὶ πέντε φορές ἐξ ὀνόματος τῶν γιῶν καὶ τῶν ἐγγονῶν μου· στίς μονομαχίες αὐτές ἀγωνίστηκαν περίπου 10 χιλιάδες πυγμάχοι. Δυὸ φορές, ἀφοῦ μετακλήθησαν ἀπὸ παντοῦ ἀθλητὲς, πρόσφερα στὸ δῆμο θεάμα ἀγῶνων ἐξ ὀνόματός μου καὶ ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐγγονοῦ μου γιὰ τρίτη φορά...

C. 23 Θεάμα ναυμαχίας πρόσφερα στὸ δῆμο πέρα ἀπὸ τὸν Τίβερη, στὸ μέρος πού τώρα εἶναι ἄλλος Καισάρων, ἀφοῦ ἔγινε ἐκχωμάτωση σέ μῆκος 1800 πόδια καὶ πλάτος 1200. Σ' αὐτὴ τριάντα πο-

τριάκο[ν]τα ναῦς ἔμβολα ἔχουσαι τριήρεις ἢ δι-
κροτ[οι, αἱ] δὲ ἦσσονες πλείους ἐνανμάχησαν.
'Ἐν τ[ούτοι] τῶι στόλοι ἡγωνίσαντο ἔξω τῶν ἑρετῶν
πρόσπ[ο]ν ἄνδρες τρ[ι]σχ[ε]ί[λ]ιοι.

XIII. C. 25 Θάλασσα[ν] πειρατενομένην ὑπὸ ἀποστατῶν δού-
λων [εἰρήν]ευσα ἔξ ὧν τρεῖς πον μυριάδας τοῖς
δε[σπότη]ς εἰς κόλασιν παρέδωκα. § "Ωμοσεν
[εἰς τοὺς ἔμοῦ]ς λόγους ἅπανα ἢ 'Ἰταλία ἐκοῦσα ἀ-
[μὲ πολέμου], ὧι ἐπ' 'Ακτίωι ἐνε[ί]κησα, ἡγεμόνα ἐξη-
[τήσατο. "Ω]μοσαν εἰς τοὺς [αὐτοῦ]ς λόγους ἐπα[ρ]-
χε[ῖται Γαλα]τία 'Ισπανία Λιβύη Σικελία Σαρ[δ]δῶ.

XIV. C. 26 Πασῶν ἐπαρχειῶν δήμο[ν Ρω]μαίων, αἷς δημορ-
ῆν ἔθνη τὰ μὴ ὑποτασσ[όμενα] τῆι ἡμετέραι ἡ-
γεμονίαι, τοὺς ὄρους ἐπέ[ξ]ησα, [§] Γαλατίας καὶ 'Ισ-
πανίας, ὁμοίως δὲ καὶ Γερμανίαν καθὼς 'Ωκεα-
νὸς περικλείει ἀπ[ὸ] Γαδε[ῖ]ων μέχρι στόματος
"Αλβιος ποταμοῦ[ν ἐν] εἰρήνηι κατέστησα.

XV. C. 27 Αἴγυπτον δήμον Ρωμαίων ἡγεμονία προσέθηκα.
'Αρμενίαν τὴν μ[ε]ί[ζονα] ἀναερθέντος τοῦ βασιλέ-
ως δυνάμενος ἐπαρχείαν ποῆσαι μᾶλλον ἐβου-
λήθην κατὰ τὰ πάτρια ἡμῶν ἔθνη βασιλείαν Τιγρά-
νηι 'Αρταουάσδον νύῳι, νύῳι δὲ Τιγράνον βασι-
λέως δ[ι]ο[ύ]ν[α] διὰ Τιβερίου Νέρωνος, ὅς τότε μου
πρόγονος ἦν.

XV, C. 28 'Αποικίας ἐν Λιβύηι Σικελίαι Μακεδονίαι ἐν ἑκατέ-
ρα τε 'Ισπανίαι 'Αχαίαι 'Ασία Συρία Γαλατία τῆι πε-
ρὶ Νάρβωνα Πισιδίαι στρατιωτῶν κατήγαγον.

XV. C. 29 Πανονίων ἔθνη, οἷς πρὸ ἐμοῦ ἡγεμόνος στρατεύ-
μα Ρωμαίων οὐκ ἤγγισεν, ἡσσηθέντα ὑπὸ Τιβερίου
Νέρωνος ὅς τότε μου ἦν πρόγονος καὶ πρεσβευτῆς,
ἡγεμονία δήμον 'Ρωμαίων ὑπέταξα [§] τὰ τε 'Ἰλλυρι-
κοῦ ὄρια μέχρι "Ἰστρου ποταμοῦ προήγαγον· οὗ ἐπι-
τάδε Δάκων διαβάσα πολλὴ δύναμις ἐμοῖς αἰσίοις οἰω-
νοῖς κατεκόπη. Καὶ ὄστερον μεταχθὲν τὸ ἐμὸν στρα-
τεύμα πέραν "Ἰστρου τὰ Δάκων ἔθνη προστάγματα
δήμον 'Ρωμαίων ὑπομένειν ἠνάγκασεν.

λεμικά πλοῖα — τριήρεις με ἔμβολα ἢ δίκροτοι (= με δύο σειρές κουπιά) — καί περισσότερα πιά μικρά ναυμάχησαν. Σ' αὐτό τό στόλο ἀγωνίστηκαν ἐκτός ἀπό τούς κωπηλάτες τρεῖς χιλιάδες περίπου ἄνδρες.

10

[Ἐκκαθάριση τῆς θάλασσας ἀπό δούλους-πειρατές. Ἡγεμόνας τῶν δουτικῶν ἐπαρχιῶν]

V. C. 25 Στή θάλασσα πού ἦταν στή διάθεση πειρατῶν - δούλων πού ἐπαναστάτησαν ἔφερα εἰρήνη· ἀπ' αὐτούς 30 χιλιάδες περίπου τούς παρέδωσα στούς κυρίους των νά τιμωρηθοῦν. Δήλωσε ὑποταγή (τάχθηκε με τό μέρος μου) ἐκούσια ὅλη ἡ Ἰταλία καί με ἀναγνώρισε ἀρχηγό τοῦ πολέμου ἐκείνου πού νίκησα στό Ἄκτιο. Τό ἴδιο ἔκαμαν οἱ ἐπαρχίες Γαλατία, Ἰσπανία, Λιβύη, Σικελία, Σαρδώ.

11

[Κατακτήσεις: α. Γαλατία β. Ἰσπανία. γ. Γερμανία]

XIV. C. 26 Ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων, ὅσες συνόρευαν με ἔθνη πού δέν ὑποτάσσονταν στό κράτος μας, μεγάλωσα τά σύνορα, τῆς Γαλατίας καί Ἰσπανίας· ἐπίσης καί τή Γερμανία καθώς τήν περικλείνει ὁ Ὀκεανός ἀπό τά Γάδειρα ὡς τήν ἐκβολή τοῦ Ἄλβιος ποταμοῦ τήν εἰρήνευσα.

[δ. Αἴγυπτος. ε. Ἄρμενία]

XV. C. 27 Τήν Αἴγυπτο πρόσθεσα στό κράτος τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων. Τή μεγάλη Ἄρμενία, ὅταν σκοτώθηκε ὁ βασιλιάς της, ἐνῶ μπορούσα νά τή κάμω ἐπαρχία, προτίμησα σύμφωνα με τήν παράδοσή μας νά τή δώσω διά τοῦ Τιβερίου Νέρωνα, πού ἦταν τότε πρόγονός μου, ὡς βασιλεία στόν Τιγράνη, τό γιό τοῦ Ἄρταβάδου, ἐγγονό τοῦ Τιγράνη.

[στ. Ἀποικίες στρατιωτῶν σ' ὄλες τίς ἐπαρχίες]

C. 28. Ἐγκατέστησα ἀποικίες στρατιωτῶν στή Λιβύη, στή Σικελία, στή Μακεδονία, στίς δύο Ἰσπανίες, στήν Ἀχαΐα, στήν Ἀσία, στή Συρία, στή Γαλατία τή Ναρβωνική, στήν Πισιδία.

[ζ. Παννονία η. Δακία]

C. 29. Τά ἔθνη τῶν Παννονιῶν, πού πρίν ἀπό τήν ἡγεμονία μου στρατός τῶν Ρωμαίων δέν τά πλησίασε, ἀφοῦ νικήθηκαν ἀπό τόν Τιβέριο Νέρωνα, πρόγονό μου τότε καί ὑπαρχο, τά ὑπέταξα στήν ἐξουσία τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων καί ἀπλωσα τά ὄρια τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὡς τόν ποταμό Ἰστρο· αὐτόν, ὅταν τόν διάβηκαν μεγάλες δυνάμεις ἀπό Δάκες κατακόπηκαν με τή βοήθεια τῶν θεῶν. Καί ὕστερα τό στρατεύμά μου, ἀφοῦ προχώρησε πιά πέρα ἀπό τόν Ἰστρο ὑποχρέωσε τά Δακικά ἔθνη νά ὑποταχθοῦν στήν προσταγή τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων.

4. Ένας μεγάλος ιστορικός μιλά για την ελευθερία του πνεύματος στην εποχή των Αντωνίωνων.

(Τό απόσπασμα αναφέρεται στά χρόνια τής τυραννικής κυβέρνησης του αυτοκράτορα Δομιτιανού, 81-96 μ.Χ.)

... Διαβάζουμε πώς ό 'Αρουλίνος Ρούστικος¹ και ό 'Ερένιος Σενεκίανας πλήρωςαν μέ τό κεφάλι τους τούς έπαίνους, πού έκαναν ό ένας στό Ραίτο Θρασέα¹ και ό άλλος στόν 'Ελβίδιο Πρίσκο¹. Καί σά νά μήν έφτανε ότι τά έβαλαν μέ τούς συγγραφείς αυτούς, δέ σεβάστηκαν ούτε τά έργα τους· έκαψαν στην άγορά τά έργα τών μεγάλων αυτών άνδρών. 'Αναμφίβολα ή τυραννία νόμιζε πώς αυτές οι φλόγες θά τά έπνιγαν όλα: και τή φωνή του ρωμαϊκού λαού και την ελευθερία τής Συγκλήτου και την ανθρώπινη συνείδηση. Είχε καταδικάσει σε σιωπή και έξορία τούς σκεπτόμενους ανθρώπους και όσους είχαν προσωπικότητα.

Βέβαια έμεϊς δώσαμε τότε ένα μεγάλο δείγμα ύπομονής και, άν οι πρόγονοί μας γνώρισαν κάποτε την τέλεια ελευθερία, έμεϊς γνώρισαμε την τέλεια δουλεία· άκόμη και οι πιό άπλές συζητήσεις είχαν άπαγορευτεί από μιά μισητή κατασκοπεία. Θά είχαμε χάσει άκόμη και τή μνήμη μαζί μέ την όμιλία μας, άν μιάς ήταν έξίσου δυνατό τό νά ξεχάσουμε, όπως τό νά μή μιλούμε.

Μόλις τώρα αρχίζουμε νά παίρνουμε άνάσα. Μά, όσο και άν από την αύγή του εύτυχημένου αυτού αιώνα, ό αυτοκράτορας Νέρβας βρήκε τρόπο νά συμβιβάσει δύο πράγματα, πού ήταν άλλοτε άσυμβίβαστα, την άπόλυτη έξουσία και την ελευθερία, και ό Τραϊανός έκαμε την έξουσία κάθε μέρα πιό ήμερη. . . μολταταύτα, όπως στόν οργανισμό μας ή θεραπεία μέ τά γιατρικά άργεί περισσότερο παρά ή άρρώστια, κι όπως τό σώμα του ανθρώπου μεγαλώνει σιγά σιγά, μά καταστρέφεται μεμιάς, έτσι είναι πολύ πιό εύκολο νά άφανίσει κανείς τίς προσωπικότητες και την εύγενική άμιλλα άνάμεσα τους, παρά νά τίς ξαναζωντανέψει. Οι άνθρωποι συνηθίζουν νά βρίσκουν άρκετή άπόλαυση στην άπραξία κι άς τούς ήταν πρίν άντιπαθητική. . .

ΤΑΚΙΤΟΣ

(*Η ζωή του 'Αρχέλοια § 2-3*

Μετάφραση)

5. 'Ο 'Αδριανός περιοδεύει στις έπαρχίες και φροντίζει για τό στρατό και την άμυνα του κράτους.

'Ο 'Αδριανός περιοδεύοντας στις έπαρχίες, τή μιά μετά την άλλη, μέ προσωπικές έπισκέψεις στις διάφορες περιοχές και πόλεις, έπιθεωρούσε όλα τά φρούρια και τά όχυρά. "Άλλα τά μετακινούσε σε μέρη πιό επίκαιρα, άλλα τά καταργούσε. "Άλλοτε δημιουργούσε και όργάνωνε νέα, προσωπικά ό ίδιος· φρόντιζε γενικά για όλα κι όχι μονάχα για τίς συνθησιμένες έγκαταστάσεις στό στρατόπεδο, δηλαδή μηχανές και τάφρους και περίβολους και χαρακώματα, αλλά φρόντιζε και για τίς ιδιωτικές ύποθέ-

1. Φιλελεύθεροι πολιτικοί άνδρες τής εποχής αυτής.

σεις, για τή ζωή, τή διαμονή και τή συμπεριφορά τῶν στρατιωτῶν και τῶν ἀξιωματικῶν τους.

“Όταν παρατηροῦσε πῶς ἡ στρατιωτική ζωή πήγαινε πολύ πρὸς τήν καλοπέραση και τή μαλθακότητα, ἐπενέβαινε και ἔκανε και ἀλλαγές. Ὅργανωσε κάθε λογῆς στρατιωτικές ἀσκήσεις και σέ ἄλλους ἔδινε παράσημα, σέ ἄλλους συμβουλές, κι ὅλους τοὺς δίδασκε ποιὸ ἦταν τὸ καθήκον τους: για νά παίρνουν καλὸ παράδειγμα, ὁ ἴδιος ζοῦσε παντοῦ τή σκληρὴ στρατιωτικὴ ζωή και πήγαινε ἢ πεζὸς ἢ καβάλα, ποτὲ ὅμως σέ ἄρμα ἢ ἄμαξα. Στὸ κεφάλι του δέν φοροῦσε τίποτα, οὔτε στή ζέστη οὔτε στήν παγωνιά, ἀλλὰ τὸ εἶχε ἀκάλυπτο και στά κελτικά χιόνια και στὸ αἰγυπτιακὸ λιοπύρι. Μὲ λίγα λόγια, σέ ὅλη του τή ζωή καλλιέργησε μὲ τὰ λόγια και τὰ ἔργα τή στρατιωτικὴ ἀρετὴ και τήν ἀνύψωσε τόσο πολύ, ὥστε και σήμερα ἡ τάξη πού ἔβαλε νά εἶναι ἀκόμη νόμος τοῦ στρατοῦ. Αὐτὸς κυρίως ἦταν ὁ λόγος πού ἔζησε εἰρηνικά μὲ τοὺς ἀλλόφυλους. Δέν ἔδειξαν ἐχθρικές διαθέσεις, γιατί δέν τοὺς γινόταν καμιά ἀδικία και γιατί ἔπαιρναν χρήματα.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΣΣΙΟΣ

(Ρωμαϊκὴ Ἱστορία - Ἐπιτομὴ Βιβλ. 69 § 9 Μετάφραση)

6. Κόμμοδος : Ἡ διαγωγή ἐνὸς παρανοικοῦ αὐτοκράτορα.

Μπροστὰ ἀπὸ αὐτὸν στοὺς δρόμους μεταφερόταν ἡ λεοντὴ και τὸ ρόπαλό του και στὸ ἀμφιθέατρο τὰ ἔβαζαν ἐπάνω σέ ἐπίχρυσο ἄρμα, εἶτε ἦταν αὐτὸς ἐκεῖ, εἶτε ὄχι. Ὁ ἴδιος ἔκανε τήν εἴσοδό του μὲ ἐμφάνιση Ἑρμῆ και, ἀφοῦ τὰ ἔβγαζε ὅλα και ἔμενε μὲ τὸ χιτῶνα, ξυπόλητος ἄρχιζε τὰ ἔργα του. Τήν πρώτη μέρα μονάχος του χτυπώντας μὲ ἀκόντιο ἀπὸ τὸν περίβολο κάτω στὸ στίβο σκότωσε ἑκατὸ ἄρκοῦδες. . .

. . . Τὶς ἄλλες μέρες κατεβαίνοντας ὁ ἴδιος κάτω στὸ στίβο ἄλλοτε κομμάτιαζε κατοικίδια ζῶα, ὅσα μπορούσε νά πλησιάσει, ἢ ἄγρια ζῶα ὅσα τοῦ τὰ ἔφερναν ἢ τὰ ἔριχναν μέσα σέ δίχτυα. Ἔτσι ἔσφαξε μιὰ τίγρη, ἕναν ἵπποπόταμο κι ἕναν ἐλέφαντα. Μετὰ τὰ κατορθώματά του αὐτὰ ἀπομακρυνόταν, ἔτρωγε και μετὰ τὸ φαγητὸ μονομαχοῦσε. Φοροῦσε και χρησιμοποιοῦσε τὸν ὄπλισμό τοῦ σεκουράτορα¹, κρατώντας τήν ἀσπίδα στὸ δεξιὸ χέρι, τὸ ξύλινο ξίφος στὸ ἀριστερὸ και ἦταν πολὺ ὑπερήφανος, γιατί ἦταν ζερβοχέρης.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΣΣΙΟΣ

(Ρωμαϊκὴ Ἱστορία - Ἐπιτομὴ Βιβλ. 73 § 18 - 19.
Ἀποσπάσματα. Μετάφραση)

1. Εἶδος μονομάχου.

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΓΕΡΝΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΥΣΗ ΤΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Ο 3ος μ.Χ. αιώνας είναι για το ρωμαϊκό κράτος η αρχή του τέλους. Στο προηγούμενο κεφάλαιο το παρακολουθήσαμε να φτάνει με τους 'Αντωνίνους στην ανώτατη άκμή του. Στους δυο αυτούς αιώνες βοήθησε τους ανθρώπους εκείνης τής εποχής να καλυτερέψουν τή ζωή τους. Ένωσε όλους τους λαούς τής οικουμένης — τότε για οικουμένη λογαριαζόταν μόνο ή Μεσόγειος — και τούς έδωσε σφιχτά με τό άρτιο δικητικό του σύστημα και τούς νόμους του. Έπίσης, έχοντας παραλάβει από τούς Έλληνες, πού είχε κατακτήσει, τόν ύψηλό πολιτισμό τους, βοήθησε να διαδοθεῖ και στόν υπόλοιπο κόσμο. Όλ' αυτά βέβαια οί Ρωμαῖοι τά πραγματοποιοῦσαν χωρίς να τό αντίλαμβάνονται. Χωρίς να τό υποψιάζονται, ἐνώ καταπνέζαν και εκμεταλλεύονταν τούς λαούς, δούλευαν για τήν πρόδοό τους.

▲ Από τίς αρχές όμως του 3ου μ.Χ. αιώνα, όπως θά φανεῖ σ' αυτό τό κεφάλαιο από δῶ κι ύστερα, αρχίζει ή παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους:

● Στο ἔσω τε ρικὸ ἀρχίζουν οἱ ἐπαναστάσεις και στά σύνορα οἱ ἐπιδρομές τῶν «βαρβάρων». Νέοι ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ ὀρθώνουν τό ἀνάστημά τους ἀντίκρου στή Ρώμη. Δέν τούς ἐμπνέει πιά φόβο ὁ μύθος τοῦ ἀκατάλυτου μεγαλείου τῆς.

● Στήν οἰκονομία παρακμάζει τό ἐμπόριο και οἱ ἄνθρωποι ξαναγυρίζουν στή γεωργία. Οἱ δούλοι ἀρχίζουν να ζημιώνουν τούς κυρίους τους τόσο πολύ, πού οἱ τελευταῖοι βρίσκουν πιό ἀποδοτικό να τούς ἐλευθερώνουν και να ἐργάζονται σάν ἐλεύθεροι ἢ ἐξαρτημένοι καλλιεργητές.

● Στο στρατό ἐπικρατεῖ ἀναρχία και περιφρόνηση για τό πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα.

● Τό πολιτικὸ μαμοιάζει σάν δύο ἄλογα ζεμένα στόν ἴδιο ζυγό, τόν αὐτοκράτορα και τή Σύγκλητο, πού ἄλλοῦ κατευθύνεται τό ἓνα και ἄλλοῦ τό ἄλλο.

● Ἄλλά τό σοβαρότερο ἀπ' ὅλα είναι ὅτι τό ρωμαϊκό κράτος είναι μιὰ οἰκουμένη χωρίς κοινή θρησκεία. πού ἐνώνει τούς λαούς. Αὐτό δέν μποροῦσε

νά τό προσφέρει ὁ ἑλληνορωμαϊκός πολιτισμός. Τό πρόσφερε ὁ Χριστιανισμός.

“Ὅλα δείχνουν ὅτι ὁ ἀρχαῖος κόσμος βαδίζει πρὸς τό τέλος του. Αὐτό τό ὀνομάζουμε παρακμή τοῦ ἀρχαίου κόσμου καί θά ὀδηγήσει ἀργότερα καί στήν πτώση του, ὅπως σέ ἄλλο κεφάλαιο θά δοῦμε.

1 Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 3ου ΑΙΩΝΑ

1. Ἐσωτερική ἀναρχία. Μετά τό θάνατο τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἀρχίζει ἡ παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἀπό τότε ὡς τήν ἐποχή τοῦ Διοκλητιανοῦ (180 - 284 μ.Χ.), δηλαδή ἐπί ἓνα περίπου αἰῶνα, ἡ αὐτοκρατορία δοκιμάζεται ἀπό μιά βαθιά καί γενική κρίση. Ἀναρχία ἐπικρατεῖ στό ἐσωτερικό τοῦ κράτους καί ἐκδηλώνονται συχνά ἐπαναστάσεις στίς ἐπαρχίες.

Τήν ἀναρχία χειρότερεύει ἡ ἀνάμειξη τοῦ στρατοῦ στήν πολιτική. Ἡ στρατολογία γιά τήν ἐπένδρωση τῶν ἐπαρχιακῶν λεγεῶνων γινόταν συνήθως ἀπό κατοίκους τῶν ἴδιων ἐπαρχιῶν, ὅπου ἦταν τοποθετημένες οἱ στρατιωτικές μονάδες. Οἱ στρατιῶτες αὐτοί ἐμπνέονταν ἀπό ἓναν τοπικιστικό πατριωτισμό καί ἀπό τήν ἀνταγωνιστική διάθεση νά ἀνεβάσουν στό θρόνο τό δικό τους στρατιωτικό ἡγέτη.

Συγχρόνως καί στή Ρώμη οἱ πραιτωριανοί ἀπό τή μιά μεριά καί ἡ Σύγκλητος ἀπό τήν ἄλλη ἤθελαν, γιά τό δικό τους συμφέρον, νά προωθήσουν στό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα ἡγέτη τῆς ἀρεσκείας τους. Ἔτσι ἦταν συνηθισμένο τό φαινόμενο νά ὑπάρχουν ταυτόχρονα σέ πολλά σημεῖα πολλοί διεκδικητές τοῦ ἀνώτατου ἀξιώματος καί, ὄχι σπάνια, νά ὑπάρχουν πολλοί αὐτοκράτορες. Αὐτό ὀνομάζεται **στρατιωτική ἀναρχία**.

2. Ἡ δυναστεία τῶν Σεβήρων. (193 - 235). Ἡ στρατιωτική ἀναρχία δημιούργησε σοβαρή κρίση στόν πολιτειακό θεσμό τοῦ Principatus πού καθιέρωσε πρὶν ἀπό δύο αἰῶνες ὁ Ὀκταβιανός. Αὐτή ἐκδηλώθηκε γιά πρώτη φορά μέ μιά σειρά συνωμοσιῶν ἐναντίον τοῦ Κομόδου, πού τίς προκάλεσε ἡ κακοδιοίκησή του. Τελικά τόν στραγγάλισαν στό λουτρό του.

Οἱ συνωμότες ἀνέβασαν στό θρόνο τό συγκλητικό Περτίνακα, πού ἔκανε μιά καλή προσπάθεια νά ἀποκαταστήσει συνετὴ διακυβέρνηση, μά κράτησε μόνο τρεῖς μῆνες, γιατί δολοφονήθηκε ἀπό τοὺς πραιτωριανούς.

Μετά τή δολοφονία του οἱ πραιτωριανές κούρτες ἔβγαλαν σέ δημοπρασία τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα καί τό κατακύρωσαν σ' ἓνα πάμπλουτο συγκλητικό πού πρόσφερε τό ἀπίστευτο ποσό τῶν 25 χιλιάδων σηστερτίων στόν κάθε στρατιώτη.

Οἱ λεγεῶνες τῶν συνοριακῶν ἐπαρχιῶν ἀπάντησαν στίς ἐνέργειες αὐτές τῶν

Ὁ Διοκλητιανός

Μέ τήν άνοδο τοῦ Διοκλητιανοῦ στό αὐτοκρατορικό αξίωμα (284 - 305) τερματίζεται ἡ στρατιωτική άναρχία καί τό ρωμαϊκό κράτος έξασφαλίζει πάλι γιά εἴκοσι χρόνια μιá σταθερή διακυβέρνηση.

πραϊτωριανῶν τῆς Ρώμης μέ τήν άνάδειξη τριῶν ὑποψηφίωv: ένός στή Βρετανία, άλλου στήν Ἄνω Παννονία καί άλλου στή Συρία.

Τελικά, μέ κεραυνοβόλα εἰσβολή στήν Ἰταλία, επικράτησε ὁ ὑποψήφιος τῆς Ἄνω Παννονίας Σεπτίμιος Σεβήρος (193 - 211). Ἦταν ικανός αὐτοκράτορας καί ἐπιδίωξε μέ σοβαρές στρατιωτικές καί πολιτικές μεταρρυθμίσεις νά συγκρατήσει τό ρωμαϊκό κράτος άπό τήν άκατάσχετη πορεία του πρὸς τήν πτώση. Εἶναι κυρίως στρατιωτικός αὐτοκράτορας καί ἰδρυτής τῆς δυναστείας τῶν Σεβήρων.

Οἱ κυριότερες μεταρρυθμίσεις του εἶναι:

▲ **Στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις.** Μόλις κατέκτησε τήν έξουσία άπέλυσε τίς πραιτωριανές κοόρτες καί τίς άντικατέστησε μέ έπαρχιακές λεγεῶνες. Μέ τόν τρόπο αὐτό άφαίρεσε άπό τούς Ἰταλούς τό άποκλειστικό προνόμιο νά ὑπηρετοῦν στό πραιτωριανά σώματα καί τό έδωσε σ' ὅλους τούς Ρωμαίους πολίτες τῆς αὐτοκρατορίας.

● Ὅργανωσε στή συνοριακή γραμμή τήν άμυνα συμπληρώνοντας καί έπεκτείνοντας μέ νέα ὀχυρωματικά έργα τό τεῖχος τοῦ Ἄδριανού, ὥστε νά περιλάβει τήν Ἄνω Γερμανία καί τή Ραιτία. Τήν ἴδια φροντίδα πήρε καί γιά τή συνοριακή άμυνα τῆς Β. Ἄφρικῆς.

● Γιά νά άποδυναμώσει τούς πραιτωριανούς καί νά προωθήσει στίς θέσεις τους έπαρχιωτές στρατιῶτες, αύξησε τό ρωμαϊκό στρατό μέ τή δημιουργία τριῶν νέων έφεδρικών λεγεῶνων· οἱ δύο άπό αυτές στάθμευαν στή Μεσοποταμία.

● Ἐπιτρέπει τό γάμο στους στρατιῶτες. Ἔτσι ἡ φύλαξη τῶν συνόρων έξασφαλίζεται μέ τή δημιουργία μόνιμων σχέσεων τῶν στρατιωτῶν μέ τίς περιοχές πού φρουρούσαν καί άνανεώνεται ὁ στρατός μέ νεοσύλλεκτους πού άκολουθοῦσαν τή σταδιοδρομία τοῦ πατέρα τους.

● Παραχώρησε σέ όρισμένα συνοριακά βοηθητικά σώματα τήν κληρονομική έκμίσθωση ρωμαϊκής δημόσιας γής.

● Αύξησε τούς μισθούς τών λεγεωναρίων από 375 δηνάρια, πού τούς είχε καθορίσει ό Κόμμοδος, σέ 500. Φαίνεται ότι αυτό τό υπαγόρευσε ή πτώση τής άγοραστικής δύναμης τού νομισματος πού συνέβη στό μεταξύ. Όπωσδήποτε και μέ τό μέτρο αυτό και μέ τά προηγούμενα ό Σεπτίμιος Σεβήρος προσπάθησε νά προσεταιριστεί τό στρατό και νά τόν κάμει όργανο τής πολιτικής του στρέφοντας τον κυρίως έναντίον τής Συγκλήτου.

▲ **Διοικητικές μεταρρυθμίσεις.** Στρέφεται έναντίον τής Συγκλήτου αφαιρώντας της μεγάλο μέρος από τή δικαστική δικαιοδοσία της. Διακηρύσσει άπερίφραστα τήν άρχή ότι ή έξουσία τού αυτοκράτορα βασιζέται στήν ύποστήριξη τού στρατού.

● Προωθεί σέ έπίκαιρες διοικητικές θέσεις τών συγκλητικών έπαρχιών 'Ιππείς, μέ παρελθόν και άγωγή στρατιωτική. Έτσι, τό προνόμιο τής Συγκλήτου νά διοικεί τίς συγκλητικές έπαρχίες μέ δικά της μέλη, χωρίς νά καταργηθεί, άπομένει κενό γράμμα, γιατί ή άσκηση τής πραγματικής διοίκησης μετατίθεται σέ νέους άξιωματούχους, τούς πληρεξούσιους - διοικητές¹. Όνομαζόμεντας ό Σεπτίμιος Σεβήρος τή διοικητική έξουσία τών συγκλητικών στίς έπαρχίες άφαιρεί έναν από τούς τελευταίους κρίκους πού έδεναν τήν έποχή του μέ τήν παράδοση τής ρωμαϊκής δημοκρατίας.

● Έκλεισε τά δικαστήρια άνώτατων ύποθέσεων και τίς αντίστοιχες δικαιοδοσίες τίς άνάθεσε γιά τή Ρώμη στόν έπαρχο τής πόλης² (= διοικητή 'Αστυνομίας) και γιά τήν υπόλοιπη 'Ιταλία και τίς έπαρχίες στόν έπαρχο Πραιτωρίου³ πού είναι άνώτατος στρατιωτικός άξιωματούχος έπικεφαλής τής αυτοκρατορικής φρουράς. Στά χέρια τού άξιωματούχου αυτού συγκεντρώνονται εκτός από τίς δικαστικές έξουσίες και μεγάλες διοικητικές άρμοδιότητες, γιατί έγινε και αντιπρόεδρος τού αυτοκρατορικού συμβουλίου.

Διάδοχοι τού Σεπτίμιου Σεβήρου (211 - 235) είναι ό γιός του Καρακάλλας (211 - 217), ό Μακρίνος, ό 'Ηλιογάβαλος και τελευταίος ό 'Αλέξανδρος Σεβήρος.

"Όπως είδαμε (σελ. 74), από τά έργα τών διαδόχων τού Σεπτίμιου Σεβήρου άξιομνημόνευτο είναι τό διάταγμα τού Καρακάλλας τό 212· μέ αυτό πολιτογραφούσε ως Ρωμαίους πολίτες όλους τούς ελεύθερους κατοίκους τής αυτοκρατορίας. Λέγεται ότι τήν έκδοση τού διατάγματος τήν υπαγόρευσαν οι οικονομικές άνάγκες πού αντιμετώπιζε ό αυτοκράτορας, γιατί έτσι αυξάνονταν τά έσοδα από τή φορολογία. 'Η έρμηνεία αυτή είναι ύπερβολική και μονομερής, όπως και μία άλλη πού έρμηνεύει τήν έκδοση αυτή σαν τεκμήριο τής ευρύτερης ύψηλης πολιτικής του.

1. Λατ. Vicarii

2. Λατ. Praefectus urbi

3. Λατ. Praefectus praetorio

Γεγονός είναι ότι η πολιτογράφηση των ελεύθερων επαρχιωτών είχε προχωρήσει πολύ από τους προκατόχους του. Τό διάταγμα του Καρακάλλα εξέλειψε επίσημα τή διάκριση ανάμεσα στους Ίταλούς και τους επαρχιώτες και έτσι, ενώ ως τώρα στην αυτοκρατορία διακρίνονται νικητές και νικημένοι, από τώρα αυτή γίνεται μιά κοινοπολιτεία ἴσων «ἐταίρων».

3. Ἡ ἐποχή τῶν Τριάντα τυράννων. Ἀκολουθεῖ μιά περίοδος πού κράτησε πενήντα χρόνια (235 - 284). Ἡ κρίση καί ἡ ἀναταραχή ἀποκορυφώθηκαν. Σ' αὐτό τό διάστημα ἀνακηρύσσονται δεκάδες αυτοκράτορες ἀπό τό στρατό· μόνο 26 ἀναγνωρίστηκαν ἀπό τή Σύγκλητο. Ἀπό αὐτούς ἕνας μόνο πέθανε ἀπό φυσικό θάνατο. Ὀνομάστηκαν Τριάντα τυράννοι, γιατί θύμιζαν τούς Τριάντα τυράννους τῶν Ἀθηνῶν.

Τόσο εὐκολα καί τόσο συχνά ἄλλαζαν οἱ αυτοκράτορες, ὥστε εἶπαν κατόπιν πολύ εὐστοχα, πῶς τότε ὁ κάθε στρατιώτης εἶχε μέσα στίς ἀποσκευές του καί μιά αυτοκρατορική στολή, μήπως τή χρειαστεῖ.

Ἡ περίοδος αὐτή εἶναι σκοτεινή, γιατί δέν ἔχουμε ἀρκετές ἱστορικές πηγές.

4. Ξεσποῦν ἐπαναστάσεις. Στά ταραγμένα αὐτά χρόνια δέν μπορούσε νά διατηρηθεῖ ἡ παλαιά ἀσφάλεια καί τάξη τῆς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης». Οἱ δυσαρστημένοι λαοί, τώρα πού χαλάρωσε ἡ ἐξουσία ἐξαιτίας τῆς ἀναρχίας, βρῖσκουν εὐκαιρία καί ἀρχίζουν ἐξεγέρσεις. Ἀναφέρουμε τήν ἐξεγερση τῶν Βαγανδῶν, χωρικῶν τῆς Γαλατίας, πού ὑποχρέωσαν τούς μεγάλους γαιοκτήμονες, ἐπειδή ἡ ἐξουσία τοῦ κράτους χάθηκε σχεδόν στίς ἐπαρχίες τους, νά φροντίσουν μόνοι τους γιά τίς περιουσίες τους, ὀργανώνοντας δικές τους ἐνοπλες δυνάμεις γιά τήν ἀμυνά τους.

5. Νέοι ἐχθροί ἐμφανίζονται στά σύνορα. Τήν κατάσταση χειροτερεῖουν ἀκόμη περισσότερο οἱ καινούριοι «βάρβαροι» πού πλησιάζουν ἀπό ὅλες τίς μεριές τό κράτος. Οἱ πιά πολλοί καί οἱ πιά ἐπικίνδυνοι κατεβαίνουν ἀπό τό Βορρά. Τούς ὀδηγεῖ στό Νότο τό μαλακότερο κλίμα καί τά ἔτοιμα πλούτη τῶν Ρωμαίων. Τό περίφημο ρ ω μ α ἰ κ ὸ σ ὺ ν ο ρ ο¹, δηλαδή ὁ Δούναβης καί ὁ Ρῆνος, πού ὡς τά χρόνια τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἄντεχε σάν ἀληθινός κυματοθραύστης, τώρα μεταβίβας συκρατιέται. Σέ πολλά σημεῖα σπάει καί ὀρμῶν μέσα λογιῆς λογιῆς ξένοι λαοί. Σκοπός τους εἶναι νά ἀρπάξουν ὄ,τι μωρέσουν καί νά ξαναγυρίσουν στήν πατρίδα τους, ἢ νά περάσουν τά ρωμαϊκά σύνορα καί νά ἐγκατασταθοῦν σέ μικρές ὀμάδες, ὥστε νά ζήσουν εἰρηνικά κάτω ἀπό τήν προστασία τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου.

Αὐτές εἶναι οἱ ἐ π ἰ δ ρ ο μ ε ῖ ς. Οἱ εἰσβολεῖς δέν ἔχουν ἀκόμη σκοπό νά μπουν σέ μεγάλες ὀμάδες καί νά ἐγκατασταθοῦν ὀριστικά. Οἱ λεγεῶνες ὡς τό τέλος καί τοῦ ἄλλου αἰῶνα μωροῦν καί τούς ἀναχαιτίζουν.

Τέτοιοι λαοί εἶναι:

1. Λατ. Limes Pomanus

● **Στό Ρήνο οι γερμανοί Φράγκοι.** Ύποδουλώνουν τούς παλαιότερους λαούς πού κατοικοῦσαν ἐκεῖ καί φτάνουν ὡς τό Ρήνο. Συχνά παραβιάζουν τό σύνορο αὐτό καί λεηλατώντας προχωροῦν ὡς τή Γαλατία. Οἱ Σάξονες φτάνουν ὡς τίς ἀκτές τῆς Βρετανίας καί οἱ Ἀλαμανοί ὡς τή Β. Ἰταλία.

● **Στό Δούναβη οἱ Γότθοι.** Εἶναι ἐπίσης Γερμανοί, πολυάριθμοι καί πολεμικοί. Εἶναι ἀκόμη εἰδωλολάτρεις, μά στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα, ὅπως θά δοῦμε, ἀρχίζουν νά γίνονται Χριστιανοί. Μέχρι τά μέσα τοῦ 2ου αἰώνα ζοῦσαν γύρω ἀπό τή Βαλτική θάλασσα· σχεδόν δέν τούς γνωρίζουν οἱ Ρωμαῖοι. Ὑστερα ἐρχονται πῖο νότια καί στόν αἰώνα αὐτό πλημμυρίζουν τίς ἀπέραντες περιοχές ἀπό τό Δούναβη ὡς τίς βόρειες ἀκτές τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Ἔτσι ὡς ῥωμαϊκές κατακτήσεις ἔγιναν στά μέρη αὐτά ἀπό τούς Ἀντωνίνους χάθηκαν. Μέ τά πλοῖα τους κάνουν πειρατικές ἐπιδρομές καί φτάνουν καταστρέφοντας καί ἀρπάζοντας ὡς τό Αἰγαῖο. Σέ μιά ἀπό αὐτές (267 - 268 μ.Χ.) λεηλάτησαν τήν Ἀθήνα, τήν Κόρινθο, τό Ἄργος καί τή Σπάρτη. Στήν Ἀθήνα τούς ἀπέκρουσε ὁ ἱστορικός Δέξιππος. Μαζί μέ τούς Γότθους ἦταν καί Ἐροῦλοι.

● **Στήν Ἀνατολή οἱ Πέρσες.** Τό κράτος τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ λαοῦ, πού διαλύθηκε ἀπό τό Μ. Ἀλέξανδρο, ἀναβιώνει μέ τήν περσική δυναστεία τῶν Σασσανιδῶν. Αὐτοί ἀνατρέψανε τό 224 τήν Παρθική δυναστεία τῶν Ἀρσακιδῶν. Ἐνας Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, ὁ Βαλεριανός, πού πῆγε νά τούς πολεμήσει, νικήθηκε (260), πιάστηκε αἰχμάλωτος καί τόν ἔβαλαν νά περιποιοῦνται τά ἄλογα τοῦ βασιλιᾶ τους. Σώθηκε ἕνα περσικό ἀνάγλυφο, πού μέ δικαιολογημένη ὑπερηφάνεια ὁ νικητής βασιλιάς κάθεται στό θρόνο του καί ὁ Ρωμαῖος τόν προσκυνεῖ γονατιστός.

6. **Ὀλόκληρες ἐπαρχίες γίνονται ἀνεξάρτητες.** Μερικές φορές, στή ἀνήσυχια αὐτά χρόνια, ὀλόκληρες ἐπαρχίες — κυρίως αὐτές πού ἦταν μακριά ἀπό τή Ρώμη — ἀνέδειξαν αὐτοκράτορα δικό τους, γιατί ἀντιμετώπιζαν κινδύνους ἐπιδρομῶν ἀπό γειτονικούς λαούς. Ἡ αὐτοκρατορία δίνει τήν εἰκόνα ἀποσύνθεσης, προπάντων στήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Γαλλιανοῦ (253 - 268 μ.Χ.), διαδόχου τοῦ Βαλεριανοῦ.

Ὁ κίνδυνος ἀπό τίς γερμανικές ἐπιδρομές στή Δύση ὁδήγησε τή Γαλατία, τήν Ἰσπανία καί τή Βρετανία νά ἀποσπαστοῦν ἀπό τήν αὐτοκρατορία γιά 15 χρόνια καί νά ἀνακηρύξουν δικό τους αὐτοκράτορα, τόν Πόστουμο. Ὁ Γαλλιανός μπροστά στήν ἀνάγκη τόν ἀναγνώρισε. Τέτοιοι αὐτοκράτορες γιά λίγο χρόνο ἀναφέρονται πολλοί, π.χ. ὁ Αἰμιλιανός στή Μοισία, ὁ Ρηγιλιανός στή Παννονία κ.ἄ.

Τό πῖο ὀνομαστό ἀνεξάρτητο κράτος πού σχηματίστηκε αὐτή τήν ἐποχή ἦταν τό βασιλείο τῆς Παλμύρας. Βρισκόταν σέ μιά ὄαση τῆς συριακῆς ἐρήμου, στόν ἐμπορικό δρόμο πού ἔνωε τή Δαμασκὸ μέ τόν Εὐφράτη. Τό ἴδρυσε ὁ Ὀδαίναθος, πού ἦταν προηγουμένως διοικητής τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Μετά τό θάνατό του τόν διαδέχτηκε ἡ σύζυγός του Ζηνοβία (267 - 273 μ.Χ.), ὁ-

νομαστή για την ελληνική της παιδεία, την όμορφη της και τις διοικητικές της ικανότητες. Κυρίως σχεδόν όλόκληρη τη Μ. Άσία, την Αίγυπτο και φιλοδοξούσε να άνασυστήσει τό βασιλείο τών Σελευκιδών.

7. Οί αίτίες τής παρακμής του ρωμαϊκού κράτους. Οί αίτίες είναι πολλές και βαθιές. Μερικές μόλις διακρίνονται σ' αυτόν τόν αιώνα. Πολύ καθαρότερα φαίνονται στόν επόμενο. Τότε ή παρακμή πλησιάζει να γίνει καταστροφή, όπως θά δοϋμε. Άναφέρουμε πολύ σύντομα τίς κυριότερες αίτίες:

▲ **Τό αυτοκρατορικό άξίωμα περνά κρίση.** Τό πολίτευμα του Όκταβιανού, δηλ. ή εξουσία του πρώτου πολίτη του κράτους και τής Συγκλήτου, άφου εφαρμόστηκε με έπιτυχία επί δυό αιώνες άποδείχτηκε πώς ήταν άπό δώ κι εμπρός άκατάλληλο, γιατί άπό τή φύση του ήταν άντιφατικό. Ήταν μία άνώμαλη δυαρχία: Άπό τή μία ό π ρ ω τ ο ς πολίτης του κράτους, ό αυτοκράτορας, με τήν τάση να επιβάλλει παντού τή θέλησή του. Άπό τήν άλλη ή Σ ύ γ κ λ η τ ο ς, τελευταίο κατάλοιπο τής δημοκρατίας, προσπαθούσε, όσο μπορούσε, να βάζει χαλινο στήν άυταρχική αυτή τάση.

Μ' αυτή τή δύσκολη συμβίωση έφτασε στήν άκμή της ή αυτοκρατορία στους δυό πρώτους αιώνες. Όμως, έδω πού ήταν ή δύναμη, ήταν και ή άδυναμία του πολιτεύματος. Μέσα του ενεργούσαν δυό αντίρροπες δυνάμεις, πού δέν μπορούσαν να συμβιβάζονται έπ' άπειρον. Άνάμεσα στίς δυό ροπές, μία πρós τή Μοναρχία και μία πρós τή Δημοκρατία, τό πολίτευμα τείνει να καταλήξει σ' ένα όμοιογενή τύπο. Και έπειδή τώρα πιά δέν μπορούσε να γίνει λόγος για επικράτηση τής δημοκρατίας, όλα μαρτυρούν πώς θά σβήσουν και τά τελευταία ίχνη της και στή θέση της διαμορφώνεται πιά μία κ α θ α ρ ή ά π ο λ υ τ α ρ χ ί α .

▲ **Πορεία πρós τήν άπολυταρχία.** Τά πρώτα σοβαρά συμπτώματα πώς εκεί θά κατέληγε στο τέλος τό πολίτευμα παρουσιάστηκαν, όπως είδαμε, όταν κυβερνούσε ό Σεπτίμιος Σεβήρος (193 - 211 μ.Χ.). Ήπί τής βασιλείας του έγειρε όριστική ή ζυγαρία πρós τό μέρος τής μοναρχίας, γιατί ό αυτοκράτορας αυτός στηρίχτηκε όλωσδιόλου στο στρατό και με κάθε τρόπο παραμέρισε τή Σύγκλητο.

Άπό τότε τό σώμα αυτό διατηρήθηκε μόνο κατά τύπους. Ό Σεπτίμιος Σεβήρος πεθαίνοντας άφησε παραγγελία στους γιούς του: «Νά 'σαστε μονοιασμένοι, να πλουτίσετε τό στρατό και για τ' άλλα μη σ'σ νοιάζει». Άπό τότε άλλοι αυτοκράτορες ακολουθούν στήν πολιτική τους « σ υ γ κ λ η τ ι κ ή γ ρ α μ μ ή » και άλλοι « σ τ ρ α τ ι ω τ ι κ ή ». Τίποτε όμως δέν μπορούσε πιά να ξαναδώσει στή Σύγκλητο τήν παλαιά της δύναμη.

▲ **Κρίση στήν οικονομία.** Άκόμη πιά βαθιά κρίση έκδηλώνεται στίς οικονομικές σχέσεις τών ανθρώπων. Και τήν επιδεινώνει άκόμη περισσότερο ή πολιτική κρίση. Ή μία μεγάλωνε τήν άλλη, έτσι πού είναι δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς ποιά είναι ή αίτία και ποιά τό άποτέλεσμα.

Άπ' αυτό τόν αιώνα παρουσιάζεται μία γενική άπισθοδρομηση στήν οικονομική ζωή. Οί επιδρομές και οι επαναστάσεις, πού άναστατώνουν τίς έπαρχίες, ά-

χίζουν νά νεκρώνουν τό εμπόριο. Κάθε οικονομική κίνηση πάει νά σταματήσει. Οί πόλεις, πού άλλοτε άνθούσαν από τά πλούτη τῆς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης», τώρα παρακμάζουν· πρώτη φροντίδα τώρα εἶναι ἡ σωτηρία ἀπό τόν κίνδυνο. Αὐτό προπάντων θά συνεχιστεῖ καί θά ὀλοκληρωθεῖ στόν 4ο αἰώνα. Ἀφοῦ τό εμπόριο σταματᾷ, οἱ πόλεις σιγά σιγά ἀδειάζουν καί οἱ ἄνθρωποι ξαναγυρίζουν στήν ὑπαιθρο· παίρνει πάλι τήν πρώτη θέση ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς. Ἡ γῆ ὅμως παντοῦ βρίσκεται μοιρασμένη σέ ἀπέραντες γαιοκτησίες (= λ α τ ι φ ο ὑ ν τ ι α) — ὀλόκληρες περιοχές τώρα — πού ἀνήκουν σέ λίγους πανίσχυρους ἰδιοκτῆτες· αὐτοί σάν ἀληθινοί ἄρχοντες τά κυβερνοῦν καί τίς προστατεύουν ἀπό τίς ἐπιθέσεις, πολλές φορές μέ δικό τους ἰδιωτικό στρατό. Ἡ παλιά ἑπαυλή τους μέ ἓνα ὄχρωματικό περίβολο γύρω γύρω ἀρχίζει νά μετασχηματίζεται σέ μεσαιωνικό πύργο.

▲ **Κρίση στήν κοινωνία.** *Οἱ κοινωνικές τάξεις ἀλλάζουν.* Μέσα στή γενική παράλυση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, οἱ ἄνθρωποι ὄλων τῶν τάξεων καταφεύγουν στούς μεγάλους γαιοκτῆμονες, γιά νά βροῦν « π ρ ο σ τ α σ ί α », ἀφοῦ δέν τοῦς τήν παρέχει πιά τό κράτος. Ὁ ἀριθμός τῶν δούλων παρουσιάζει ἀπό δῶ κι ἐμπρός μιᾶ σοβαρή μείωση. Ἐνα μεγάλο μέρος τους ἐξακολουθοῦσαν νά μένουν δούλοι. Πολλοί ὅμως ἀποκοτοῦν τήν ἐλευθερία τους, γίνονται ἀ π ε λ ε ὑ θ ε ρ ο ι, καί μένουν προσκολλημένοι στά λατιφούντια, ὅπου οἱ κύριοι τῶν ἀπέραντων αὐτῶν κτημάτων τοῦς νοικιάζουν ἀπό ἓνα κομμάτι γῆς νά τό καλλιεργοῦν. Τό κομμάτι ὅμως τῆς γῆς καί ὁ καλλιεργητής του ἐξακολουθοῦν νά ἀνήκουν στό γαιοκτῆμονα. Κι αὐτός κάθε χρόνο παίρνει ἀπό τό εἰσόδημα, πού δίνει τό κομμάτι τῆς γῆς, ἓνα ὀρισμένο μερίδιο.

Ἡ ἀπασχόληση αὐτή προσελκύει σιγά σιγά καί τοῦς ἐλεύθερους καλλιεργητές — ὅσοι ἀπόμειναν ἀκόμη — καί τοῦς ἀνεργούς κατοίκους τῶν πόλεων. Ἐτσι ὄλοι ξαναγυρίζουν στήν ὑπαιθρο, γιά νά δουλέψουν μ' αὐτούς τοῦς ὄρους. Οἱ ἐλεύθεροι χάνουν ἓνα μέρος τῆς ἐλευθερίας τους, ἀφοῦ δέθηκαν ἀπό τό γαιοκτῆμονα μέ τή γῆ, κερδίζουν ὅμως τήν « π ρ ο σ τ α σ ί α » του. Οἱ δούλοι πάλι κερδίζουν ἀρκετή ἐλευθερία, καί, τό κυριότερο, μπαίνουν ὑπό τήν προστασία τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου.

Ἐτσι οἱ ἐλεύθεροι καί οἱ πρώην δούλοι συγχωνεύονται σέ μιᾶ καινούρια τάξη. Εἶναι προσκολλημένοι στή γῆ, χωρίς νά τοῦς ἀνήκει, ὡς *κολωνοί*, δηλ. *ἐξααρτημένοι καλλιεργητές ξένου κλήρου* (λατ. = *coloni*).

8. Ἀνακεφαλαίωση τῶν στοιχείων πού ὀδήγησαν στήν παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

▲ **Βαρβαρικές ἐπιδρομές καί ἀδυναμία ἄμυνας τῶν συνόρων.** Οἱ Πέρσες, οἱ Γότθοι, οἱ Ἀλαμανοί κ.ἄ. πού ἐφορμοῦν ἐναντίον τῶν συνόρων στόν 3ο αἰ. μ.Χ. βρίσκουν τώρα τίς ἀμυντικές ρωμαϊκές δυνάμεις σοβαρά ἐξασθενημένες. Οἱ Ἴταλοί στρατιῶτες ἔχουν πιά ὀλοτέλα ἀντικατασταθεῖ ἀπό στρατιῶτες τῶν λιγότερο ἐκρωματισμένων περιοχῶν πού δέν εἶχαν οὔτε τίς ἱκανότητες καί τήν εὐστροφία τῶν πρώτων οὔτε πειθαρχοῦσαν εὐκόλα καί, τό κυριότερο, οἱ στρατιῶτες αὐτοί

Ἀγροτική ζωὴ τοῦ 3ου - 4ου αἰώνα μ.Χ.

Ψηφιδωτὸ τῆς Καρχηδόνας. Στὸ κέντρο τῆς εἰκόνας ὑπάρχει μιὰ μεγάλη ἔπαυλη, πού εἶναι συνδυσασμός μόνιμης κατοικίας καὶ ὄχρου. Τὰ χαρακτηριστικά πού δεσπόζουν εἶναι δύο ψηλοὶ πύργοι στὶς γωνίες, ἓνα ὀγκώδες ἰσόγειο μὲ μιὰ ἀνιδωτὴ εἴσοδο πού ἐπιτρέπει νά μπει κανεὶς στὰ διαμερίσματα τοῦ ἰδιοκτητῆ καὶ ἴσως σέ μιὰ μεγάλη ἀλλή στὸ πίσω μέρος· ἓνα ὄμορφο χαγιάτι διακρίνεται στὸ πρῶτο πάτωμα ὅπου εἶναι συγκεντρωμένοι οἱ χώροι διαμονῆς. Πίσω ἀπὸ τὸ κῆριο τμήμα τοῦ οἰκοδομήματος φαίνονται δύο ἰδιαίτερα χτίσματα, ὁ στάβλος ἢ τὸ αἶθρο καὶ ἓνας ἐδρῶχος λουτρώνας μὲ θολωτὲς στέγες. Ἡ ἔπαυλη εἶναι τριγυρισμένη ἀπὸ ἓνα πάροκο. Στὶς δύο πλευρὲς τῆς ἔπαυλης εἰκονίζεται ἕξοδος σέ κνήγι τοῦ οἰκοδεσπότη. Στὸ πάνω καὶ κάτω διάζωμα τῆς εἰκόνας φαίνονται σκηνές τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ γαιοκτήματος. Κάθε ἐποχὴ καταλαμβάνει μιὰ γωνιά. Στὴν ἄνω ἀριστερὴ εἶναι χειμῶνας. Ἐνας ἄντρας μεταφέρει δύο ζωντανὲς πάπιες· δύο παιδιὰ μαζεύουν ἐλιές· μιὰ γυναίκα σηκώνει ἓνα καλάθι γεμάτο μαῦρες ἐλιές. Εἶναι ἡ οἰκογένεια ἐνός κ ο λ ω ν ο ὺ πὺ παριστάνεται στὶς σχέσεις τῆς μὲ τὸν ἰδιοκτητῆ τοῦ μεγάλου γαιοκτήματος· προσφέρουν τοὺς καρπούς τῆς ἐποχῆς στὴν οἰκοδέσποινα τῆς ἔπαυλης πού κάθεται σ' ἓνα ἐπιβλητικό κάθισμα μὲ μιὰ βεντάλια στὸ χέρι· ἀνάλογες σκηνές εἰκονίζονται καὶ στὶς ὑπόλοιπες γωνίες. . . Τὸ ψηφιδωτὸ ἀποβλέπει νά τονίσει τὸ ρόλο πού διαδραματίζουν οἱ κ ο λ ω ν ο ἶ στὴν οἰκονομία τοῦ μεγάλου γαιοκτήματος· ὅλη ἡ ζωὴ τῆς ἔπαυλης στηρίζεται στὸ μόχθο καὶ τὴς εἰσφορὲς τοὺς [3ος - 4ος αἰῶνας μ.Χ.; Τύνδα, Μουσεῖο] [Ἀπόσπασμα ἀπὸ M. Rostovtzeff - A History of the ancient world. vol. II - Oxford 1933 σελ. 330].

άπασχολήθηκαν μόνιμα στόν 3ο αιώνα μέ τήν κερδοφόρα έπιχείρηση τής «κατασκευής» αυτοκρατόρων και πολύ λίγο ένδιαφέρον έδειχναν νά διατηρήσουν τίς κατακτήσεις. Έγινε μιά πλήρης έπαγγελματοποίηση τους, γιατί δέν άρρησαν νά άνακαλύψουν ότι ήταν άπαραίτητοι συντελεστές τής έξουσίας και έπιζητούσαν νά έπιβάλλουν τούς όρους τους και στόν αυτοκράτορα και στή Σύγκλητο. Για νά άποφεύγεται ό κίνδυνος τών στρατιωτικών πραξικοπημάτων καταφεύγουν οί αυτοκράτορες στήν παροχή μεγαλύτερων μισθών και συντάξεων.

▲ **Καταστροφή του άστικού πληθυσμού. Έγκατάλειψη τής γής. Είσοδος μεγάλου άριθμού άγροτών στό στρατό.** Όπως άναπτύχθηκε πίο πάνω, οί βαρβαρικές έπιδρομές κι ή πολιτική και στρατιωτική άναρχία πού έπικρατούν στόν 3ο αιώνα προκαλούν ένα διάχυτο άίσθημα άνασφάλειας στους πληθυσμούς τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κυρίως γύρω στό 250 μ.Χ. Η σιγουριά κι ή έμπιστοσύνη τής «ρωμαϊκής ειρήνης», πού έξασφάλιζε άλλοτε τήν οικονομική εύημερία, ύπνομεύτηκαν πιά. Η οικονομική δραστηριότητα έξαιτίας αυτού σταματά σέ κάθε έκδήλωση.

Τό σύνολο τής καλλιεργήσιμης γής παθαίνει σοβαρή μείωση, όπως π.χ. στήν Ίταλία, τήν Ίσπανία και τήν Αίγυπτο. Μεγάλο μέρος άπό τούς άγρότες πού έγκαταλείπουν τήν καλλιέργεια τής γής βρίσκουν ως βιοποριστική διέξοδο τήν κατάταξη τους στό στρατό, γιατί έτσι έξασφαλίζουν κέρδη, άσυδοσία, άσφάλεια και καριέρα, άν έπιδείξουν ικανότητες. Τώρα παρουσιάζεται έντονα τό φαινόμενο τών έγκαταλειμμένων γαιών πού ούτε μέ διατάξεις, όπως π.χ. του Αύρηλιανού ούτε μέ τήν μέθοδο τής ίδρυσης άποικιών βρίσκουν καλλιεργητές και γι' αυτό έρημώνονται. Ίδιαίτερα όμως δυσάρεστες ήταν οί συνέπειες γιά τή βιοτεχνία και τό έμπόριο· οί οικονομικές αυτές δραστηριότητες εύκολα έξαφανίζονται άπό μιά καταστραμμένη, ή ύποκείμενη σέ κίνδυνο καταστροφής περιοχή, και δύσκολα άναζωογονοούνται. Η έξαφάνιση έξαιτίας τής άνασφάλειας τών ιδιωτικών έπιχειρήσεων ύποχρέωσε πολλούς αυτοκράτορες νά ιδρύσουν κρατικά όπλοστάσια και ύφαντήρια μέ καταναγκαστική έργασία γιά τίς ανάγκες τής έπιμελητείας του στρατού.

▲ **Σμίκρυνση τών άστικών κέντρων. Διαμορφώνεται ιδιαίτερο καθεστώς γαιοκτησίας και βιοτεχνίας.** Η παρακμή τής βιοτεχνίας και του έμπορίου όδήγησε στή σμίκρυνση του χώρου τών πόλεων. Έκτός άπό τή Ρώμη, πού έξακολουθοüse νά διατηρεί τόν ύδροκεφαλισμό της έξαιτίας του όχλου πού ζούσε εκεί μέ τίς δωρεάν διανομές και τήν ψυχαγωγία του, είναι όλοφάνερος τώρα ένας γενικός μαρασμός τών άστικών κέντρων· τοϋτο διαπιστώνεται εύκολα π.χ. στή Γαλατία όπου τά νέα κυκλικά τείχη στόν 3ο και 4ο αί. περικλείουν συχνά λιγότερο άπό τό τό ένα τέταρτο του χώρου τών προηγούμενων αιώνων.

Οί οικονομικές αυτές δυσκολίες, πού λιγοστεύουν παρά πολύ τούς άστικούς πληθυσμούς, λιγοστεύουν επίσης πολύ σοβαρά και τούς έλεύθερους καλλιεργητές στήν ύπαιθρο, τούς μικρούς ιδιοκτήτες και ένοικιαστές. Η συγκέντρωση τής έγγειας ιδιοκτησίας σέ πολύ λίγα χέρια προχωρεί τώρα ραγδαία. Η άναζήτηση

προστασίας από τις βαρβαρικές εισβολές ή από την εκμετάλλευση των διοικητικών υπαλλήλων ανάγκασε τους μικροϊδιοκτήτες γής να παραδώσουν τα κτήματά τους στους εύπορους γείτονές τους που μπορούσαν να τους προφυλάξουν από τις επιδρομές των ληστών και από τους έπαρχιακούς αξιωματούχους στις όχθρες των ποταμών. Μέ τον τρόπο αυτό ή μεγάλη γαιοκτησία — τό *latifundium* — γίνεται πιά ό κυρίαρχος τύπος άγροτικής ιδιοκτησίας και ή καλλιέργεια τής γής γίνεται από εξαρτημένους καλλιεργητές (*coloni*). Μά και ή θέση των καλλιεργητών αυτών μετά τον 3ο αϊ. αλλάζει. Ώς τώρα ή προσωπική τους έλευθερία δέ δεσμεύεται εκτός από λίγες δωρεάν άγγαρείες τήν εποχή τής συγκομιδής στό άτομικό κτήμα του ιδιοκτήτη ή του άρχαιοκριαστή αυτοκρατορικής γής¹. Από τώρα κι ύστερα οι ένοικιαστές - καλλιεργητές είναι ύποχρεωμένοι να μένουν ισόβια προσκολλημένοι στή μεγάλη γαιοκτησία. Δημιουργείται λοιπόν έτσι ό θεσμός τής δουλοπαροικίας μέ νομικά κατοχυρωμένους τίτλους· στήν εποχή του Μ. Κωνσταντίνου άναγνωρίζεται έπίσημα ό θεσμός από τήν αυτοκρατορική νομοθεσία.

Άλλά και στήν άσκηση τής Ισχυής βιοτεχνίας και του έμπορίου που άπόμεινε παρατηρείται μία άλλαγή συστήματος. Έτσι π.χ., για να επιτύχει ό Άλέξανδρος Σεβήρος καλύτερο έφοδιασμό τής πρωτεύουσας, κατέγραψε τους έπαγγελματίες σέ ιδιαίτερες *συντεχνίες* — βιοτεχνικά *congiaria* και έμπορικά *collegia* —, ώστε να μπορεί να έλέγχει μέ κρατικούς υπεύθυνους και να κατευθύνει όσους καταγίνονταν μέ τή βιοτεχνία και τό έμπόριο. Τώρα όμως άρχίζουν να φθίνουν κι αυτά τά προνομιακά σωματεία. Για να τά περισώσουν οι κατοπινοί αυτοκράτορες, τά μετατρέπουν σέ κληρονομικές κλειστές επαγγελματικές κάστες· π.χ. στόν 4ο αϊ. ό μυλωνάς ή ό φορτωτής πλοίου έπρεπε να μένει ισόβια στό έπάγγελμα του και να τό διδάξει στους γιούς του. Δέν είναι γνωστό σέ πόσα επαγγέλματα καθιερώθηκε ό κρατικός αυτός παρεμβατισμός κι άν ή εφαρμογή του ίσχυε και σέ πόσο βαθμό έξω από τή Ρώμη. Άργότερα όμως, στα χρόνια του Μ. Κωνσταντίνου, οι συντεχνίες αυτές — που ονομάζονται τώρα *συστήματα* — έχουν πιά όλότελα επικρατήσει στήν Κωνσταντινούπολη κι άπ' αυτό εύκολα βγαίνει τό συμπέρασμα ότι τό καθεστώς αυτό δέν περιορίστηκε μόνο εκεί, αλλά χωρίς άπλώθηκε σ' όλη τήν αυτοκρατορία.

Άπό τήν άνακεφαλαίωση αυτή βγαίνει τό συμπέρασμα ότι πολλά στοιχεία, — π.χ. επιδρομές βαρβάρων, άναρχία, αδυναμία συνοριακής άμυνας, επαγγελματοποίηση του στρατού, σοβαρές άλλαγές στήν οικονομική και κοινωνική δομή του ρωμαϊκού κράτους — οδηγούν στήν παρακμή τής αυτοκρατορίας. Αυτά όμως τά στοιχεία δέν είναι μόνο στοιχεία φθορᾶς. *Είναι συγχρόνως και στοιχεία που θα οδηγήσουν τον Άρχαίο κόσμο στό Μεσαιωνικό.* Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία μέ τίς άλλαγές αυτές πορεύεται προς τήν πτώση της και ταυτόχρονα μεταστοιχειώνεται, για να συνεχίσει τή ζωή της μέ άλλες μορφές στή Δυτική Εύρώπη και στό Βυζάντιο.

1. Δατ. Conductor

Οι Τετράρχες

Σύνπλεγμα από πορφύριτη των Τετραρχών Διοκλητιανού, Μαξιμιανού, Γαλερίου και Κωνσταντίνου Χλωρού [Βενετία, "Άγιος Μάρκος, νότια γωνία. 300 μ.Χ. περίπου).

2 ΜΕ ΚΑΙΝΟΥΡΙΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΞΕΠΕΡΑΣΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

1. Οι Ίλλυριοί αυτοκράτορες. Πορεία προς την απολυταρχία.

Όπως φάνηκε από τὰ προηγούμενα, ἡ αὐτοκρατορία βάρδιζε πρὸς τὴν καταστροφή, ἀλλὰ στὸ τέλος τοῦ 3ου αἰῶνα τὴν ἀπέφυγε χάρη στὰ ἀποτελεσματικά μέτρα πού πήραν οἱ Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες (270 - 305 μ.Χ.).

Ὀνομάστηκαν ἔτσι, γιατί προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία (σημ. Ἀλβανία καὶ Γιουγκοσλαβία). Ἦταν ἀπλοὶ ἀγρότες, μὰ ἀξιοὶ στρατηγοί. Ἐχουν ἀξιόλογες διοικητικὲς καὶ ὀργανωτικὲς ἱκανότητες. Μὲ τὰ μέτρα πού πήραν πέτυχαν νὰ συγκρατήσουν ἀπὸ τὴν κατάρρευση τὴν αὐτοκρατορία. Ἔτσι:

- Οἱ ἐχθροὶ τῆς Ρώμης ἀναχαιτίζονται παντοῦ,
- Ἐπιδιώκεται νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἐνότητα, καί, τὸ κυριότερο,
- Γίνονται τολμηρὲς μεταρρυθμίσεις στὸ πολίτευμα καὶ στὴ διοίκηση.

Οἱ σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριοὺς αὐτοκράτορες εἶναι δυό: ὁ Αὐρηλιανὸς (270 - 275 μ.Χ.) καὶ ὁ Διοκλητιανὸς (284 - 305 μ.Χ.).

Ὁ Αὐρηλιανὸς ὀνομάστηκε «ἐπανορθωτὴς τῆς οἰκουμένης»¹, γιατί ξανάδωσε στὸ κράτος (οἱ Ρωμαῖοι ὀνόμαζαν τὸ κράτος τους οἰκουμένη) τὴν ἐνότητά του μὲ τὶς νίκες του κατὰ τῆς Ζηνοβίας στὴν Ἀνατολή καὶ μὲ τὴν ἀνάκτηση τοῦ ἐφήμε-

1. Λατ. Restitutor orbis

ρου κράτους τής Γαλατίας. Κατασκεύασε επίσης νέο μεγαλύτερο τείχος γύρω από τή Ρώμη.

‘Ο Διοκλητιανός μέ τίς μεταρρυθμίσεις του δίνει νέα κατεύθυνση στήν ιστορία του ρωμαϊκού κράτους, καί, γιά νά τό σώσει, τό προσαρμόζει στίς ανάγκες τής εποχής του, αλλάζοντας τό χαρακτήρα τής μοναρχίας.

Οι κυριότερες αλλαγές του Διοκλητιανού είναι:

▲ **‘Αλλάζει μορφή τό πολίτευμα.** ‘Ο πρώτος πολίτης του κράτους¹ γίνεται τώρα απόλυτος μονάρχης καί τό πολίτευμα γίνεται απόλυτη μοναρχία.

‘Από τήν εποχή του Αύρηλιανού ο λατινικός τίτλος Princeps άχρηστεύεται καί στή θέση του καθιερώνεται ο τίτλος Dominus. ‘Η πολιτειακή μορφή του Principatus γίνεται Dominatus = απόλυτη μοναρχία.

Τό πολιτειακό σύστημα τής διαρχίας (Σύγκλητος - Αυτοκράτορας) πού είχε καθιερώσει ο ‘Οκταβιανός Αύγουστος, δοκιμάστηκε σκληρά στόν αιώνα αυτό καί άποδείχτηκε πώς, γιά νά διατηρηθεί ή μοναρχία, έπρεπε τό πρόσωπο του αυτοκράτορα νά άποκτήσει έξωτερική αίγλη.

Γιά νά πραγματοποιηθεί αυτό, μιά λύση ύπήρχε: νά γίνει τό πρόσωπο του αυτοκράτορα ιερό, όπως στίς άνατολικές μοναρχίες. ‘Ο Αύρηλιανός κιόλας παλαιότερα, σύμφωνα μέ τό υπόδειγμα πού πήρε από τους Σασσανίδες τής Περσίας, είχε καθιερώσει τό **δ ι ε δ η μ α** καί τήν **π ο ρ φ ύ ρ α**. ‘Ο Διοκλητιανός έφάρμοσε στό παλάτι του τό άνατολικό **π ρ ω τ ό κ ο λ λ ο**. ‘Ο αυτοκράτορας σπάνια έμφανίζεται στους υπηκόους του. Καθιερώθηκε τώρα καί ή **π ρ ο σ κ ύ ν η σ η**. ‘Οποιος τόν πλησίαζε, γονάτιζε καί του φιλούσε τήν άκρη του φορέματός του.

‘Ενας άυστηρός αύλικός κώδικας παρμένος από τους Σασσανίδες άντικαθιστά τήν παλαιά ρωμαϊκή άπλότητα. Οι ύπήκοοι του κράτους χρησιμοποιούν πομπώδεις προσαγορεύσεις, όταν άπευθύνονται στόν αυτοκράτορα. Π.χ. ή γαληνότης σας, ή μεγαλειότης σας, ή αιώنيότης σας κ.ά.

▲ **Ριζικές αλλαγές στή διοίκηση.** ‘Ο Διοκλητιανός, άν καί είναι τόσο άπολυταρχικός, ύποχρεώνεται από τίς συχνές έπαναστάσεις καί έπιδρομές, νά κάμει μιά τολμηρή αλλαγή στό διοικητικό σύστημα. ‘Ηταν άνάγκη, όταν παρουσιαζόταν κίνδυνος, νά παίρνονται άμεσα μέτρα άμυνας, χωρίς άργοπορία. Γι’ αυτό εγκαταλείπει τή Ρώμη καί όρίζει **τέ σ σ ε ρ α** νέα κέντρα του κράτους, σέ ισάριθμα έπίκαιρα σημεία.

Πρώτα δυό μεγάλα κέντρα: Τό ένα στή Δύση, στό Μιλάνο τής Β. ‘Ιταλίας καί τό άλλο στήν ‘Ανατολή, στή Νικομήδεια τής Βιθυνίας. Οι έπικεφαλής τους ονομάστηκαν **Α υ γ ο υ σ τ ο ι**. Αύγουστος τής Νικομήδειας έγινε ο ίδιος ο Διοκλητιανός καί στό Μιλάνο διόρισε τό Μαξιμιανό.

‘Υστερα δυό μικρότερα κέντρα: τό ένα στήν άρχαία γαλατική πόλη Τρεβήρους καί τό άλλο στό Σίρμιο τής Σερβίας. Οι έπικεφαλής τους ονομάστηκαν **Κ α ι σ α ρ ε ς**. Καίσαρα στους Τρεβήρους διόρισε τόν Κωνσταντίο Χλωρό καί στό Σίρμιο τό Γαλέριο.

1. Λατιν. Princeps

Οι τέσσερις συνάρχοντες δέθηκαν με συγγενικούς δεσμούς και στην αρχή συεργάστηκαν καλά.

Τό σύστημα αυτό ονομάστηκε **Τετραρχία**. Μέ αυτό κομματιάζεται τό κράτος, γιά νά φυλαχτοῦν καλά τά σύνορα από τούς έξωτερικούς ἐχθρούς και τό έσωτερικό από τούς άναταπαιτητές τής έξουσίας.

Είναί πολύ χαρακτηριστικό ότι σιγά σιγά οι γέοι μονάρχες άπομακρύνονται από τή Ρώμη, γιατί βρίσκεται πολύ μακριά από τίς περιοχές πού κινδυνεύουν και έκει παραμένει ή έδρα τής Συγκλήτου, πού μέ δυσφορία άντιμετωπίζει τίς νέες άπολυταρχικές τάσεις. Οι δικαιοδοσίες της περιορίστηκαν μόνο σ' ένα ρόλο άνάλογο μέ τό δημοτικό συμβούλιο τής Ρώμης. "Ένα δείγμα τής άνορθωτικής δραστηριότητας τοῦ Διοκλητιανού, αλλά συγχρόνως και τής τάσης του νά επιβάλει άυταρχικά λύσεις στό έσωτερικά ζητήματα μās δίνει ή άπόπειρά του νά συγκρατήσει τήν άνοδο τών τιμών μ' ένα διάταγμα του τό 301 μ.Χ. πού καθόριζε τά άνώτατα όριά τους.

▲ **Χωρίζεται ή πολιτική έξουσία από τό στρατό.** "Ένα σπουδαίο μέτρο στή διοίκηση ήταν ό χωρισμός όλου τοῦ κράτους σέ μικρές έπαρχίες. Έπι κεφαλής τους ήταν μισθωτοί διοικητικοί υπάλληλοι πού διορίζονται από τόν άυτοκράτορα. Άυτοί δέν είχαν κανένα δικαίωμα πάνω στό στρατό τής περιφέρειάς τους. Οι άξιωματικοί τοῦ στρατοῦ είχαν δικούς τους προϊστάμενους.

Ό χωρισμός τής στρατιωτικής από τήν πολιτική έξουσία στίς έπαρχίες είχε κιόλας καθιερωθεί από τήν έποχή τοῦ Άλεξάνδρου Σεβήρου σέ τέσσερις μεγάλες περιφέρειες¹ πού ή καθεμία τους χωριζόταν σέ διοικήσεις. Άυτές, άνάλογο μέ τό μέγεθος τους, είχαν ένα διαφορετικό άριθμό έπαρχιών. Συνολικά οι διοικήσεις ήταν 12 και οι έπαρχίες πού ήταν στήν αρχή 60 ή 70, έφτασαν τελικά τίς 116. Μέ τόν τρόπο αυτό οι διοικητές τών έπαρχιών έγιναν λιγότερο επικίνδυνοι.

2. Μέγας Κωνσταντίνος. Τό σύστημα τής Τετραρχίας δέν έφερε τά άποτελέσματα πού προσδοκοῦσε ό ίδρυτής της. Άντίθετα, έριξε τό κράτος σέ νέους έμφύλιους πολέμους άνάμεσα στους διάφορους φιλόδοξους Άύγουστους και Καίσαρες.

Ό Διοκλητιανός τό 305 άποσύρθηκε από τήν έξουσία, γιά νά περάσει ήσυχά τήν υπόλοιπη ζωή του. Γιά είκοσι χρόνια άφοῦ έφυγε (305 - 324 μ.Χ.), οι διάδοχοί του παλεύουν ποιός θά έξοντώσει τόν άλλο, γιά νά επικρατήσει. Μέσα στους άγώνες αὐτούς παρουσιάζεται ή μορφή τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ξεκίνησε Καίσαρας από τή Γαλατία και στό τέλος έμεινε μόνος κυρίαρχος στό κράτος.

● Άπό τά πολλά γεγονότα τής πολυτάραχης αὐτής έποχής ξεχωρίζουμε τά κυριότερα τρία, πού όδήγησαν τό Κωνσταντίνο στή άνάδειξη τελικά και στήν επικράτησή του.

Τό 312, στή Μουλβία γέφυρα τοῦ Τίβερη, ό Κωνσταντίνος συντρίβει τόν

1. Λατ. Praefecturae

ἀντίπαλό του στή Δύση Μαξέντιο. Για ανάμνηση αὐτῆς τῆς νίκης κατασκευάστηκε καί σώζεται ἀκόμη στή Ρώμη μιά θριαμβευτική ἀψίδα.

● Τόν ἐπόμενο χρόνο (τό 313) ἀπομένουν δυό Αὐγουστοί: Ὁ Κωνσταντῖνος στή Δύση καί ὁ Λικίνιος στήν Ἀνατολή. Γίνεται μιά συνάντησή τους στό Μιλάνο καί συμφωνοῦν νά συνεργαστοῦν γιά τή διοίκηση ὄλου τοῦ κράτους.

● Τό 324, στίς πεδιάδες τῆς Ἀδριανουπόλης, ὁ Κωνσταντῖνος νίκησε τό στρατό τοῦ Λικινίου καί σέ λίγο θανάτωσε καί τόν ἴδιο. Ἔτσι ἀπόμεινε μονοκράτορας.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ἔμεινε χωρίς ἀντίπαλο, ἀπομάκρυνε ὀριστικά πιά τή μοναρχία ἀπό τή ρωμαϊκή ἀντίληψη τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Τήν ὁδήγησε πρὸς μιά πιό αὐστηρή ἀπολυταρχία. Ἀποφασιστική στροφή σημειώθηκε καί στό ζήτημα τῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων ὁ αὐτοκράτορας δέν εἶναι πιά «θεός», ἀλλά ὁ «ἠθελημένος», ὁ «ἐκλεκτός» τοῦ θεοῦ πού κυβερνᾷ μέ τή θεία χάρη. Τό παλάτι του πού εἶναι τό κέντρο τοῦ κράτους, παραμένει ἱερό. Μά ἱερά γίνονται καί ὅσα βρίσκονται σέ στενή σχέση μέ αὐτόν τόν ἴδιο.

Μέσα σέ μιά στρατιά ἀπό ἀνακτορικούς ὑπαλλήλους καί τιτλοῦχους (π.χ. περφεκτίσιμους, νομπιρίσιμους κ.ἄ.) πού τόν περικυκλώνουν, ἡ ὄψη τοῦ αὐτοκράτορα χάνεται πιά γιά τό λαό καί γιά τή Σύγκλητο. Τό συμβούλιο αὐτό, πού ἔχει μεταφερθεῖ στή νέα πρωτεύουσα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἔμεινε ἕνα τιμητικό σῶμα πού δέν ἔχει ἄλλο προορισμό παρά μόνο νά πλαισιώνει τόν αὐτοκράτορα στίς δεξιώσεις. Τό νά γίνει ὁμως κανεῖς μέλος τῆς Συγκλήτου ἐξακολουθοῦσε πάντα νά εἶναι γιά τήν ἀνώτερη τάξη τιμητικό.

Ὁ αὐτοκράτορας τώρα συμβουλευέται ἄλλους καί προπάντων ἕνα νέο αὐτοκρατορικό συμβούλιο, τό ἱερό Κονσιστόριο. Κι αὐτό ὁμως, μόνο ὅταν θέλει ν' ἀκούσει τή γνώμη του.

3 Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΑΠΟΚΤΑ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ

1. Ἡ ἀναζήτηση τοῦ «Ἀγνώστου Θεοῦ». Τό μεγάλο κατόρθωμα τῶν Ρωμαίων εἶναι πὼς ὀλοκλήρωσαν ὅ,τι ἀρχισε ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος: *Ἐνωσαν ὄλους τοὺς ἀλλόφυλους λαοὺς τῆς Μεσογείου σέ ἕνα οἰκουμενικό κράτος.* Ἀλλά ἡ ἔνωση αὐτὴ ἦταν τεχνητή. Ὁφειλόταν στοὺς νόμους καί στή διοικητικὴ ὀργάνωση τῶν Ρωμαίων. Ἀκόμη καί στὰ μεγάλα χρόνια τοῦ 1ου καί 2ου μ.Χ. αἰώνα οἱ Ρωμαῖοι δέν μπόρεσαν νά προχωρήσουν πιό πέρα. Δέν μπόρεσαν, στή θέση τῶν παλιῶν κρατῶν πού εἶχαν ὑποτάξει, νά δημιουργήσουν ἕνα κράτος πού νά εἶναι ζωντανὸς ὀργανισμὸς, ὅπως ἦταν πρῖν τὰ μικρά. Ἡ «οἰκουμένη» τους ἦταν ἐντυπωσιακὴ στήν ἀπεραντοσύνη της, μὰ ἦταν μιά οἰκουμένη χωρὶς ψυχικὴ ἐνότητα.

Χρειαζόταν μιά κοινὴ θρησκευτικὴ πίστη πού νά ἐνώσει καί ψυχικὰ τοὺς λαοὺς της. Χρειαζόταν, μ' ἄλλα λόγια, μιά οἰκουμενικὴ θρησκεία.

Ἡ ἀνάγκη παρουσιάστηκε ἀπὸ τότε πού τὸ ρωμαϊκὸ κράτος εἶχε ἀρχίσει νὰ μεταμορφώνεται σὲ αὐτοκρατορία. Ὅσο κρατοῦσαν οἱ κατακτητὲς τὴν ἀνάμνηση τῆς δημοκρατίας καὶ οἱ κατακτημένοι τὴν ἀνάμνηση ἀπὸ τὰ καταλυμένα κράτη τους, οἱ ἄνθρωποι διατηροῦσαν τὴν παλιά τους ψυχικὴ ἐνότητα.

Ὅταν ὁμως ἡ κατάκτηση ὀλοκληρώθηκε, στὴ θέση τῆς δημοκρατίας ἦρθε ἡ μοναρχία, πού κρατᾶ σὲ ἀπόσταση τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ κράτος. Οἱ ἀναμνήσεις τῶν χαμένων κρατῶν τους σιγὰ σιγὰ σβήστηκαν. Ἡ ἀπέραντη οἰκουμένη ἔφερε στοὺς ἀνθρώπους ψυχικὴ ἀπομόνωση.

2. Θρησκευτικὸς συγκρητισμὸς. Μιά τέτοια ἀπομόνωση δοκίμαζαν ὡς τώρα οἱ λαοὶ πού στέναζαν κάτω ἀπὸ τίς μοναρχίες τῆς Ἀνατολῆς. Γι' αὐτὸ ζήτησαν νὰ βροῦν μιὰ λύτρωση μὲ τίς θρησκείες τους: αὐτὲς ἦταν γεμάτες μυστήριον, μαγεία καὶ θαύματα. Ἔτσι, μὲ τὴ βοήθειά τους ὅ,τι σ' αὐτὸ τὸν κόσμον κάνει τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑποφέρει, ἀντιμετωπίζεται εὐκολότερα: ὁ κόσμος μεταμορφώνεται, γίνεται πιὸ ὑποφερτὸς μὲ τὴν ἐλπίδα. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού οἱ ἀνατολικὲς θρησκείες ξεχύθηκαν καὶ κυριάρχησαν σ' ὅλη τὴ ρωμαϊκὴ οἰκουμένη. Συγχωνεύτηκαν μεταξύ τους καὶ οἱ ἴδιες καὶ οἱ λατρεῖες τους. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ὀνομάστηκε **θρησκευτικὸς συγκρητισμὸς**¹.

Τρεῖς προπάντων θρησκείες διεκδικοῦσαν τὴν ἐπικράτηση:

● Ἡ νεώτερη περσικὴ, ὁ **Μιθραϊσμός**, πού πίστευε σὲ μιὰ αἰώνια πάλῃ τοῦ καλοῦ μὲ τὸ κακό. Στὴν πάλῃ αὐτὴ νικᾶ τὸ καλὸ, μὲ τὴ βοήθεια ὁμως τῶν ἀνθρώπων, πού μετὰ θάνατον ἀναταμείβονται.

● Ἡ **θρησκεία τῆς Ἴσιδας**, τῆς πονεμένης συζύγου καὶ μητέρας. Ἡ λατρεία τῆς ἦταν πολὺ ἡμερῆ καὶ ὑποβλητικὴ.

● Ὁ **Ἰουδαϊκὸς μονοθεϊσμός** πού πίστευε, σύμφωνα μὲ τοὺς προφῆτες, στὸν ἐρχομὸ τοῦ ἀναμενόμενου Μεσσία, πού θὰ λυτρώσει τὸν κόσμον. Τὴ νίκη ὁμως δὲν τὴν κέρδισε καμιά ἀπ' αὐτὲς τίς τρεῖς θρησκείες. Ὅλες εἶχαν ἀποτυπωμένα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν κρατῶν πού εἶχαν διαλυθεῖ καὶ τὴν ἰδιαίτερη νοοτροπία πού οἱ λαοὶ τους εἶχαν διαμορφώσει μὲ τὸν καιρὸ μέσα σ' αὐτά. Τὴ νίκη τὴν κέρδισε μιὰ θρησκεία πολὺ πιὸ τέλεια, γιατί γεννήθηκε ἀκριβῶς σ' αὐτοὺς εἰδικὰ τοὺς καιροὺς. Εἶχε ὅλα τὰ προσόντα τῶν ἄλλων, χωρὶς νὰ ἔχει τίς ἀτέλειές τους. Ἡ **θρησκεία αὐτὴ ἦταν ὁ Χριστιανισμός**.

3. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ διδασκαλία του.

▲ **Τὶ παίρνει ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους.** Ὁ Χριστιανισμὸς βγήκε ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊκὸ μονοθεϊσμό. Μά ἦταν κάτι ἐντελῶς ἄλλο καὶ γρήγορα ἀποσπᾶστηκε ἀπὸ κεῖνον. Τὸ κοινὸ στοιχεῖο ἦταν ἡ **παρήγορη προσδοκία ἐνός Μεσσία** αὐτοῦ, σύμφωνα μὲ τίς γραφές, θὰ ἐρχόταν στὸν κόσμον καὶ μὲ τὴ θυσία του θὰ ἐποί-

1. Ἡ λέξη σημαίνει τὴν τεχνητὴ συγκόλληση. Βγήκε ἀπὸ τὴν παλαιὰ Κρήτη πού οἱ κάτοικοι τῆς, μπροστὰ σὲ κοινὸ ἔχθρο, ξεχνοῦσαν τίς διαφορὲς τους καὶ μόνοιαζαν.

μαζε τό δρόμο γιά τόν τελικό θρίαμβο τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἰουδαϊκή θρησκεία κηρύσσει τήν ἐκδίκηση, ὁ Χριστιανισμός τήν ἀπεριόριστη ἀγάπη πρὸς τό συνάνθρωπο, ἀκόμη κι ἂν εἶναι ἐχθρός. Ὁ Ἰουδαϊσμός δέχεται μιά μόνο φυλή διαλεχτή τοῦ Θεοῦ, τούς Ἰουδαίους. Ὁ Χριστιανισμός κηρύσσει τήν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἔθνος, τάξη καί φύλο. Ἀνάλογη διαφορά ὑπάρχει καί στήν ἠθική διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ πού βασιζέται στίς ἀρχές τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς συγχώρησης, τῆς ἀγάπης πρὸς τόν πλησίον κ.ά.

Ὁ Χριστιανισμός κήρυξε ὅτι εἶχε ἔρθει πιά ἡ εὐλογημένη ὥρα τῶν προφητειῶν· πῶς στούς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορα Αὐγούστου, σύμφωνα μέ τίς προφητείες, εἶχε γεννηθεῖ ὁ ἀναμενόμενος Μεσσίας (= Χριστός). Αὐτός ἦταν ὁ Ἰησοῦς πού γεννήθηκε στή Βηθλεέμ. Στά χρόνια τοῦ Τιβερίου ταπεινώθηκε καί βασανίστηκε, γιά νά σώσει τούς ἀνθρώπους. Στό τέλος σταυρώθηκε καί ἀναστήθηκε.

Ἀπό τότε οἱ ἄνθρωποι περιμένουν νά φτάσει τό πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὅπου πάλι σύμφωνα μέ τίς προφητείες, θά ἔρθει ὁ Μεσσίας σ' ὅλη του τή δόξα, νά κρίνει τούς ζωντανούς καί τούς πεθαμένους, νά ἀποδώσει στόν καθένα δικαιοσύνη καί νά φέρει μιά χωρίς τέλος βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

▲ **Τί παίρνει ἀπό τούς Ἕλληνες.** Ὁ Χριστιανισμός χρησιμοποίησε στήν Ἀνατολή καί στή Δύση τήν ἑλληνική γλώσσα στό κήρυγμά του καί διατύπωσε στήν κοινή ἑλληνική τῆς ἐποχῆς του τή διδασκαλία του. Ἡ ἑλληνική φιλοσοφία γενικά διευκόλυνε τό Χριστιανισμό νά ἐκφράσει φιλοσοφικά τά δόγματά του.

Εἰδικά ἡ στωική φιλοσοφία εἶχε μερικές ἰδέες πού ἀσκήσαν ἐπίδραση στή νέα θρησκεία· π.χ. ἔλεγε ὅτι, γιά νά εἴμαστε εὐτυχισμένοι, πρέπει νά εἴμαστε ἐνδρετροί, ταπεινοί καί φιλόανθρωποι. Τό πιό σπουδαῖο ὅμως πού ἔλεγε ἦταν ὅτι ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους δέν ὑπάρχει διάκριση ἔθνους, φύλου, γένους, πλοῦτου. Ὁ Χριστιανισμός προσθέτει στό κήρυγμα του ὅτι ὅλοι, πλούσιοι καί φτωχοί, δοῦλοι καί ἐλεύθεροι, ἄνδρες καί γυναῖκες, Ἕλληνες καί βάρβαροι, ζοῦν καί πεθαίνουν μέσα στούς κόλπους τοῦ ἴδιου Θεοῦ καί ἐπομένως εἶναι ἴσοι.

Αὐτό ἦταν ἀδύνατο νά τό παραδεχτοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, γιατί θεωροῦσαν τή φυλή τους διαλεχτή τοῦ Θεοῦ. Οὔτε οἱ Ἕλληνες τό παραδέχονταν, γιατί ξεχωρίζαν τόν ἑαυτό τους ἀπό τούς ἄλλους λαούς πού τούς ὀνόμαζαν βαρβάρους.

Ἔτσι, ἡ νέα θρησκεία βρῆκε στήν ἀρχή μεγάλη ἀπήχηση προπάντων στούς ταπεινοί καί ἀπόκληρους τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας. Μά δέν ἄργησε νά ἀπλώσει τή γοητεία της καί στούς πλούσιους καί στούς ἰσχυρούς μέ τή μεγάλη δύναμη τῆς μετάνοιας.

4. Πῶς ζοῦσαν οἱ πρῶτοι Χριστιανοί. Ἡ ζωή τῶν πρώτων Χριστιανῶν καί ἡ λατρεία τους εἶχε πολλή ἀπλότητα καί θερμή πίστη. Ἀδιαφορώντας γιά τήν περιφρόνηση πού ἐνιωθαν γι' αὐτούς οἱ ὄπαδοί τῶν ἄλλων θρησκείων, ἔκαναν τίς συγκεντρώσεις τους, τίς προσευχές τους, τό κήρυγμά τους, τίς νηστείες τους, σέ σπίτια ἢ σέ κατακόμβες. Ὅρισαν δικούς τους προϊστάμενους νά τους διοικοῦν. Ὁ μέγας κανόνας στή ζωή τους ἦταν ἀγνή καρδιά καί ἀγάπη. Ἐτρῶγαν ὀρισμένες φορές ὅλοι μαζί καί πρόσφεραν τίς περισουσίες τους μέ μεγάλη

τους ευχαρίστηση για τους «ἀδελφούς τους», όπως λέγονταν μεταξύ τους. Κέρδιζαν έτσι την ευτυχία να νιώσουν την ψυχή τους λυτρωμένη από την αμαρτία. Μά και σ' αυτούς που είχαν αμαρτήσει — και πολλές φορές πολύ βαριά — ο Θεός πρόσφερε τό έλεος του, τή συγχώρεση. Ήταν τά πιά αγαπημένα τέκνα του ούρανιου πατέρα. Μόνο ένα τους ζητούσε: μιά βαθιά πίστη και μετάνοια.

5. Γιατί έγιναν οι διωγμοί των Χριστιανών: Τό ρωμαϊκό κράτος τούς θεώρησε στήν άρχή ως όπαδούς κάποιας ιουδαϊκής αίρεσης. Δέν τούς ξεχώριζε και δέν τούς έδωσε πολλή σημασία. Ήξερε πόσο φανατικοί ήταν οι Ίουδαίοι σέ ό,τι πίστευαν. Έξάλλου οι Χριστιανοί δέν ήταν οι μόνοι που έκαναν δικές τους περιέργες ανατολικές δοξασίες. Τό κράτος ήταν τότε από τήν ίδια φύση του στά θρησκευτικά ζητήματα συγκαταβατικό μέ όλους, φτάνει μόνο νά ήταν όλοι πειθαρχικοί σ' αυτό και νά τηροῦσαν κάποιους τύπους τής αυτοκρατορικής λατρείας. Δέν άργησε ώστόσο νά ρθει σέ σύγκρουση μέ τή νέα θρησκεία. Μέσα στους τρεις πρώτους αιώνες και μάλιστα στό διάστημα 64 - 311 πολλές φορές ή Ρώμη ήρθε σέ άληθινή άναμέτρηση μέ τή νέα πίστη, ό Καίσαρας μέ τό Χριστό, όπως εύστοχα χαρακτήρισαν τήν πάλη αυτή οι νεώτεροι.

Γιατί όμως τό τόσο άνεξίθρησκο και άνεκτικό ρωμαϊκό κράτος κατάτρεξε και, μάλιστα μέ τόση σκληρότητα, τό Χριστιανισμό; Άναφέρουμε τίς κυριότερες αίτιες:

6. Οι Χριστιανοί ήταν αδιάλλακτοι στήν πίστη τους. Περιφρονούσαν τίς άλλες θρησκείες και γι' αυτό προκαλοῦσαν τό βαθύ μίσος τών όπαδών τους. Έτσι ρίζωσαν εύκολα πολλές διαβολές έναντίον τους, πού τίς έκμεταλλεύτηκε τό επίσημο κράτος.

Στίς διαβολές αυτές άφορμή έδινε ό ιδιόρρυθμος τρόπος ζωής τών πρώτων Χριστιανών πού περιφρονούσαν τίς διασκεδάσεις και έκαναν μυστικά τίς τελετές τής λατρείας τους.

● Δέ δέχονταν νά προσφέρουν θυσίες στό άγαλμα του αυτοκράτορα και στους θεούς τής Ρώμης. Τό θεωρούσαν καθαρή ειδωλολατρεία. Άυτή όμως ή άρνησή τους ήταν άνυπακοή στό κράτος, έγκλημα καθοσιώσεως, όπως λέμε σήμερα.

● Μέσα στίς χριστιανικές κοινότητες καταλυόταν ή κοινωνική τάξη τών Ρωμαίων και στή θέση της έμπαινε ή τάξη του Θεού. Τους δούλους τούς θεωρούσαν ίσους μέ τούς έλευθέρους και μάλιστα ή εκκλησία εύλογοῦσε τό γάμο μεταξύ έλευθέρων και δούλων.

● Μερικοί Χριστιανοί δέ δέχονταν νά ύπηρετήσουν στό ρωμαϊκό στρατό. Αυτό θεωρήθηκε σάν περιφρόνηση στήν έξουσία του επίσημου κράτους.

● Όλόκληρη ή διδασκαλία του Χριστιανισμού πού στηριζόταν στή δοξασία πώς δέν θά άργήσει νά έρθει ό Μεσσίας σάν τιμωρός και λυτρωτής, ήταν έχθρική πρós τή Ρώμη, γιατί προμάντευε τό τέλος τής αυτοκρατορίας της.

7. Διωγμοί. Για όλ' αυτά και γι' άλλα άκόμη στους τρεις πρώτους αιώνες τό κράτος διέταξε επίσημους διωγμούς κατά τών Χριστιανών. Τέτοιοι διωγμοί έγιναν συνολικά δέκα.

Ὁ πρῶτος ἔγινε τὸ 64 μ.Χ. ἀπὸ τὸ Νέρωνα καὶ τότε μαρτύρησαν στὴ Ρώμη οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Οἱ περισσότεροι γίνονται στὸν 3ο αἰῶνα, μετὰ τοὺς Ἀντωνίνους. Τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ὅσο περισσότερο κλονίζεται ἀπὸ τὴ γενικὴ κρίση τῆς παρακμῆς του, τόσο γίνεται πιὸ σκληρό.

Οἱ μεγαλύτεροι διωγμοὶ εἶναι δύο: Ὁ ἕνας στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Δεκίου (249 - 251), πού εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς «Τριάντα τυράννους». Τὸν ἄλλο πού εἶναι ὁ τελευταῖος, μά καὶ γι' αὐτὸ ὁ πιὸ σκληρὸς ἀπ' ὅλους τοὺς προηγούμενους, τὸν διάταξε σ' ὅλη τὴν ἑκταστὴ τῆς αὐτοκρατορίας ὁ Διοκλητιανός, ἀπὸ τὴ Νικομήδεια, παρ ακιν μένος ἀπὸ τὸ Γαλέριο (303 - 311).

Ὁ Διοκλητιανός, πού ἔβαλε σκοπὸ του νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸ κράτος καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς μοναρχίας, πίστεψε πὼς μὲ τὴν ἐξόντωση τῆς νέας πίστεως θὰ τοῦ ἐδιδνε ἐνότητα καὶ δύναμη. Ὁχτῶ χρόνια κράτησε ὁ ἀδυσώπητος αὐτὸς διωγμός. Μερικοὶ λιποψύχησαν, μά οἱ περισσότεροι ὑπέμειναν καρτερικὰ τὰ βασανιστήρια καὶ ἔγιναν μάρτυρες, δηλαδή μὲ τὴ θυσία τους «μαρτύρησαν» πόσο ἀληθινὴ ἦταν ἡ νέα πίστη.

Μερικὲς φορές οἱ διωγμοὶ διατάζονταν ἀπὸ τοὺς διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἦταν τοπικοί. Ἔτσι συνέβαινε συχνὰ νὰ διώκεται ἡ Ἐκκλησία σὲ μιὰ ἐπαρχία, ἐνῶ στὶς ἄλλες ὄχι.

8. Ὁ Χριστιανισμὸς θριάμβευσε στὸ τέλος. Ὁ Γαλέριος, ὁ κύριος ἐμπνευστὴς τοῦ μεγάλου διωγμοῦ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἀρρώστησε βαριά· καθὼς ἦταν δεισιδαίμονας, φοβήθηκε πὼς μ' αὐτὴ τὴν ἀρρώστια ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν τοῦ ἔδειχνε τὴν ὀργή του, γιὰ εἶχε τόσο σκληρὰ κατατρέξει τοὺς ὀπαδοὺς του. Γιὰ νὰ ἐξιλεωθεῖ, ἐκδίδει στὴ Σαρδική (τὴ σημερινὴ πόλη Σόφια) ν ἐ ο δ ι ά τ α γ μ α τὸ 311. Σύμφωνα μ' αὐτὸ σταματοῦσε πιά κάθε καταδίωξη τῶν Χριστιανῶν κι ἔτσιμποροῦσαν κι αὐτοὶ ἐλεύθερα νὰ πιστεύουν καὶ νὰ λατρεύουν τὸ Θεὸ τους, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ὑπήκοοι.

Σὲ δύο χρόνια ἀπόμειναν ἀπὸ τοὺς συνάρχοντες τῆς Τετραρχίας μόνο δύο: ὁ Λικίνιος στὴν Ἀνατολή καὶ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος στὴ Δύση. Συναντήθηκαν στὸ Μιλάνο τὸ 313 καὶ ἀποφάσισαν νὰ ἀκολουθήσουν στὰ ζητήματα τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τὸ διάταγμα τοῦ Γαλερίου. Γιὰ νὰ θεθεῖ σὲ ἐφαρμογὴ αὐτὴ ἡ ἀπόφασή τους ἐκδίδουν πρὸς τοὺς κυβερνήτες τῆς Μ. Ἀσίας τὸ *διάταγμα τῆς Νικομήδειας* καὶ γιὰ τὴ Δύση ἐκδίδουν τὸ *διάταγμα - ἐπιστολὴ τοῦ Μιλάνου* (313).

Εἶχε ὅμως καὶ δικούς του λόγους ὁ Μ. Κωνσταντῖνος νὰ ὑποστηρίξῃ τὴ νέα θρησκεία. Στὸ στρατὸ του ὑπηρετοῦσαν πολλοὶ Χριστιανοί. Ἡ μητέρα του Ἐλένη, πού βαστοῦσε ἀπὸ ἄσημη οἰκογένεια, ἦταν πιστὴ στὴ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας στὴν ἀρχὴ εἶχε πολὺ λίγο ξεκαθαρισμένες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ Θεό. Πίστευε σὲ ἕναν «ὑπέρτατο» Θεὸ πού τὸν ἔλεγε «Ἀνίκητο Ἥλιο», ὅπως οἱ μισραϊστὲς. Ἦταν πολὺ εὐκόλο τότε νὰ γίνῃ σύγχυση αὐτῆς τῆς θεότητος μὲ τὸ Χριστιανικὸ Θεό.

1. Λατ. Sol Invictus

Ἐκτός ἀπὸ προσωπικῆς ἐπιφυλάξεως καὶ πολιτικῆ σκοπιμότητος ἦσαν στήν ἀρχή τῆς βασιλείας τοῦ συμβιβαστικῆς καὶ οὐδέτερος στάθμης θρησκευτικὰ ζητήματα. Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως ἐξίχε τὸ βῆρος τῆς πολιτικῆς τοῦ σάν ἀρχηγὸς τοῦ κράτους πρὸς τὸ μέρος τῶν Χριστιανῶν.

Ἀντίθετα μὲ τὸ Διοκλητιανό, αὐτὸς πίστευε ὅτι τὴν ἐνότητα καὶ τὴν δύναμη ποῦ θὰ στήριζε τὴν ἀπόλυτη μοναρχία τοῦ θὰ τὴν ἐβρίσκε στή νέα θρησκεία. Ἐπειδὴ ὅμως, ἀκόμη καὶ στίς πιό χριστιανικῆς ἐπαρχίαι (ὅπως ἦταν ἡ Μ. Ἀσία, τὸ τμήμα τῆς Θράκης κοντὰ στήν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ Ἀρμενία), οἱ Χριστιανοὶ δὲν ξεπερνοῦσαν τὸ μισὸ πληθυσμό, ἀκολούθησε σέ ὅλη τοῦ τῆ ζωῆ πολιτικῆ ἀνοχῆς κάθε θρησκείας.

Ἔτσι ὁ Χριστιανισμὸς ἐγένε ἀπὸ τὸ 313 ὀριστικὰ νόμιμη θρησκεία καὶ στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα θὰ γίνε καὶ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους.

4 Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. Γενικά χαρακτηριστικά. Πρὶν καταλυθεῖ (30 π.Χ.) τὸ τελευταῖο ἐλληνιστικὸ κράτος, ἡ Αἴγυπτος, ἦταν κιόλας γεμάτη ἡ Ρώμη ἀπὸ ἐλληνικὰ ἔργα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καὶ εἶχε ἐπικρατήσῃ ἀπὸ τὸ 2ο π.Χ. αἰῶνα ἡ ἐλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στοὺς ναοὺς καὶ στὰ ἄλλα μνημεῖα τῆς Ρώμης.

Αὐτὸ ὅμως δὲ σημαίνει πῶς ὁ,τι δημιουργήσε ἡ τέχνη τότε μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐλληνικὸ στή μορφή καὶ στίς ιδέαι· σέ πολλὰ ἔργα τέχνης εἶναι καταφάνερη ἡ σφραγίδα τοῦ ρωμαϊκοῦ χαρακτήρα καὶ τῶν ρωμαϊκῶν ἠθῶν. Σ' ἄλλα ὑπάρχει ἕνας τέτοιος συγκερασμὸς ποῦ δὲν μποροῦμε νὰ ξεχωρίσουμε πόση εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ ἑνὸς λαοῦ καὶ πόση τοῦ ἄλλου.

Ἰδιαίτερα ὅμως τὸ πραχτικὸ καὶ νηφάλιο πνεῦμα τῶν Ρωμαίων ἐκδηλώνεται:

- στήν ἀρχιτεκτονική,
- στὸ ἱστορικὸ ἀνάγλυφο καὶ
- ἐπηρεάζει πολὺ τὴν προσωπογραφικὴ πλαστική.

2. Ἀρχιτεκτονική.

▲ Στὴν τοιοχοποιία συνεχίζεται ἀπὸ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ καὶ γενικεύεται τώρα ἡ χρῆση ἑνὸς σκληροῦ μίγματος ἀπὸ ἀσβέστη, ἄμμο καὶ μικρῆς σπασμέναι πέτρες ποῦ μεταχειρίζονται σάν παραγέμισμα τῶν τοίχων, ἐνῶ τὰ ἐξωτερικὰ τοῦ εἶναι πλιθόχτιστα ἢ λιθοχτιστα. Τὴν ἐπιφάνεια τῶν τοίχων αὐτῶν τὴ σκεπάζουν ἢ μὲ ἀσβεστοκονίαμα ἢ μὲ λεπτῆς μαρμάριναι πλάκες.

Ἀπὸ τοὺς ἐλληνικοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς ρυθμοὺς κυριαρχεῖ, καὶ μάλιστα στοὺς τελευταίους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ὁ Κορινθιακός. Ἀπὸ τὸν 1ο μ.Χ αἰῶνα δημιουργήθηκε καὶ νέος τύπος κορινθιακοῦ κιονόκρανου, ὁ σύνθετος, ποῦ συνδυάζει τὰ παλαιὰ στοιχεῖα, δηλαδὴ τὸν κάλαθο καὶ τὴν ἄκανθο, μὲ τίς ἑλικαι τετραμέτωπου ἰωνικοῦ κιονόκρανου. Ἄλλη παραλλαγή εἶναι ἡ ἐμφάνιση φύλλων φοίνικα γύρω ἀπὸ τὸ ἀνώτερο μέρος τοῦ καλάθου.

Στοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἐπικρατεῖ:

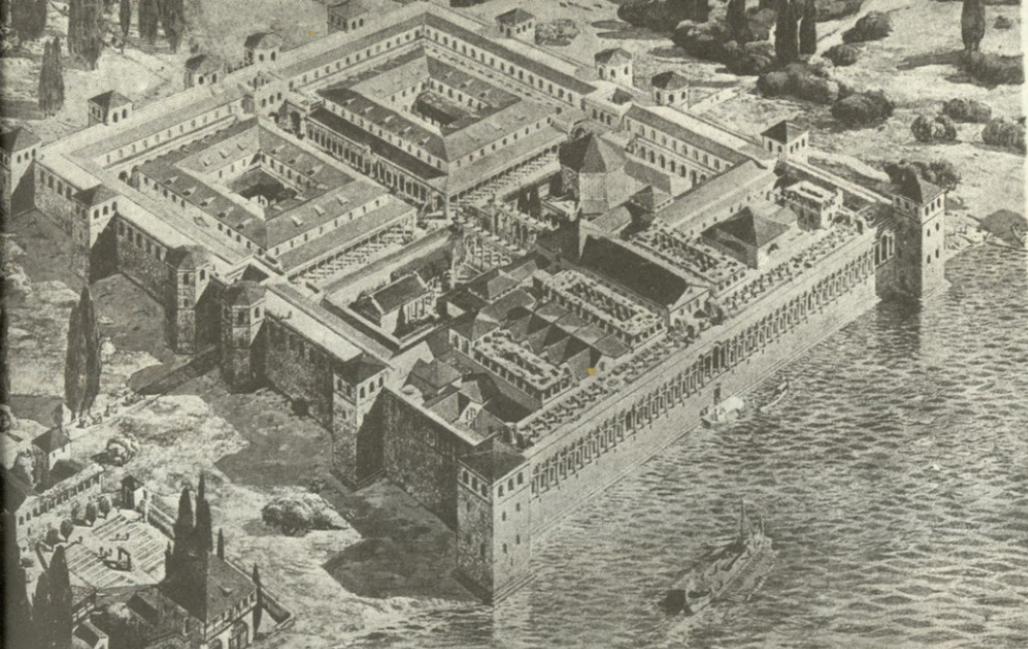
Τό Κολοσσαίο της Ρώμης· γενική άποψη σήμερα.

‘Αμφιθέατρο πού ή οικοδόμησή του άρχισε από τό Βεσπασιανό, ολοκληρώθηκε από τόν Τίτο και έξωρατίστηκε από τό Δομτιανό. Χωροῦσε περίπου 50 χιλιάδες θεατές. Στό στίβο του γίνονταν μονομαχίες και κνηήρια άγριων ζώων (venationes). Οί μονομάχοι ήταν ή επαγγελματίες ή έγκληματίες καταδικασμένοι σέ θάνατο. Όταν άρχισαν οί Διωγμοί, πολλοί Χριστιανοί βρήκαν τό θάνατο στά άμφιθέατρα της Ρώμης και τών επαρχιών (Τέλος του 1ου αιώνα μ.Χ.).

- τό τόξο ή άψίδα,
- ή καμάρα (συχνά μέ σταυροθόλιο),
- ή μεγάλη σφαιρική θόλος.

Παραδείγματα εφαρμογής τών αρχιτεκτονικῶν αὐτῶν στοιχείων γνωρίζουμε πολλά και σώθηκαν άρκετά. Τό κυριότερο είναι τό Πά ν θ ε ο της Ρώμης. Χτίστηκε από τόν αὐτοκράτορα ‘Αδριανό, για νά άντικαταστήσει ένα πιό πρώιμο ναό, ίσως όρθογώνιο, του ‘Αγρίππα. ‘Ο νέος ναός του ‘Αδριανού σχεδιάστηκε σέ μορφή κυλινδρικού οίκοδομήματος (= ροτόντας) μέ διάμετρο 43,50 μέτρα. Στεγαζόταν από μία γνήσια θόλο μέ ένα άνοιγμα στή μέση για τό φωτισμό. Τό κυλινδρικό αὐτό οίκοδόμημα στήριζε τήν πελώρια θόλο, δίχως νά τήν υποβαστάζουν κίονες.

Στήν ‘Ελλάδα αξιόλογο άνάλογο δείγμα έχουμε στή Θεσσαλονίκη τή θόλο (= ροτόντα) τ ο ὕ ‘Α γ ί ο υ Γ ε ω ρ γ ί ο υ. Καί ή θόλος αὐτή — πολύ μικρότερων διαστάσεων από τό Πάνθεο της Ρώμης — είναι ένα κυλινδρικό οίκοδόμημα μέ θολωτή στέγη διαμέτρου 24 μέτρων. Τά παχιά τοιχώματά του διακόπτονται στήν έσωτερική του επιφάνεια από καμαρωτές κόγχες μεγάλες, σά δωμάτια. Πά-

Τό ανάκτορο του Διοκλητιανού.

Ἀναπαράσταση τοῦ ὄχρωμένου ἀνακτόρου πού ἔχτισε ὁ αὐτοκράτορας Διοκλητιανός, γιά νά κατοικήσει μετά τήν παραίτησή του (305 μ.Χ.), κοντά στή μεγάλη ἐμπορική πόλη τῆς Δαλματίας Σάλων ἢ Σάλωνες. Τόν 7ο αἰώνα οἱ περίοικοι τῶν Σαλώνων μεταφέρανε τίς κατοικίες τους μέσα στό ὄχρωμένο παλάτι καί τό μετασημάτισαν σέ πόλη τοῦ Spalato (ἀπό τή λατ. λ. palatium = παλάτι) πού σώζεται ἀκόμη. Μέσα στά διαμερίσματα τοῦ παλατιοῦ στεγάστηκαν πολλές ἰδιωτικές κατοικίες καί χτίστηκαν μέσα σ' αὐτά δημόσια οἰκοδομήματα. Τό παλάτι τοῦ Διοκλητιανοῦ εἶχε τή μορφή ἑνός ὄχρωμένου ρωμαϊκοῦ στρατοπέδου περιτριγυρισμένον ἀπό ἰσχυρά τεῖχη μέ πύργους καί μνημειώδεις πύλες (Ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα).

Ἡ γέφυρα τοῦ ποταμοῦ Gard εἶναι τμήμα ὁδραγωγείου πού ἔδρευε τήν πόλη Νέμανσο (Nimes) στή Ν.Α. Γαλιτία θεωρεῖται ὡς ἀριστοτεχνική κατασκευή τῶν ρωμαίων μηχανικῶν καί ἀρχιτεκτόνων. Εἶναι ἓνα ἀπό τά ἀρχαιότερα δείγματα τῶν χτισμάτων αὐτῶν ὕψους 160 πόδια καί τρεῖς ἐπάλληλες σειρές τόξων. (Ἀρχές τοῦ 1ου αἰώνα).

Ἡ ἀψίδα τοῦ Arausio

Θριαμβευτικὴ ἀψίδα στή ρωμαϊκὴ ἀποικία Ὁράγγη τῆς Ν. Γαλλίας (Arausio Secundanorum). Χτίστηκε ἴσως ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ κατόπιν αὐτοκράτορα Τιβερίου σὲ ἀνάμνηση τῆς κατάκτησης τῆς Μασσαλίας ἀπὸ τὸν Ἰούλιο Καίσαρα.

νω ἀπὸ αὐτές ὑπῆρχαν γιὰ τὸ φωτισμὸ παράθυρα καὶ φεγγίτες. Ἀνήκει στοὺς τελευταίους χρόνους πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀρχικὰ φαίνεται ὅτι ἦταν τμήμα ἀπὸ ὀλόκληρο χιτριακὸ συγκρότημα πού τὸ ἀποτελοῦσαν ἕνα παλάτι, ἕνα μαστωλεῖο καὶ ἡ ἀψίδα τοῦ Γαλερίου. Νωρὶς ὁμως φαίνεται πὼς ἔγινε ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

▲ Ἀφθονα ὁμως καὶ ἐντυπωσιακὰ μνημεῖα μὲ τὰ στοιχεῖα πού ἀναφέραμε ὑπάρχουν πολλὰ μὲ ποικίλο προορισμὸ.

Ὁ Βεσπασιανὸς στή Ρώμη γιὰ ἀνάμνηση τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου ἔχτισε τὴν ἀψίδα τοῦ Τίτου καὶ τὸ Φλάβιο Ἀμφιθέατρο, γνωστὸ κατόπιν σάν Κολοσσαῖο. Μποροῦσε νὰ χωρέσει 50 χιλιάδες θεατὲς καὶ — μὲ τὸ πού χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές σὰ λατομεῖο γιὰ τοὺς ἀρχιτέκτονες τῆς Ἀναγέννησης — προκαλεῖ ἀκόμη τὸ θαυμασμὸ γιὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ ἐπιμελημένο σύστημα τοῦ κοίλου του μὲ ὑποκατασκευασμένες καμάρες κάτω ἀπὸ τὰ καθίσματα.

Πραχτικῶς χαρακτῆρα δημόσια ἔργα οἰκοδομήθηκαν σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς Φλαβίους καὶ περισσότερο ἀπὸ τοὺς Ἀντωνίνους αὐτοκράτορες. Τέτοια π.χ. εἶναι:

▲ **Γέφυρες**, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὸν Τραϊανὸ μιά κοντὰ στὶς Σιδηρὲς Πύλες τοῦ Δούναβη καὶ μιά ἄλλη στὸν ποταμὸ Τάγο κοντὰ στὴν Ἀλκαντάρρα, ὕψους 150 ποδῶν.

▲ **Υδρογωγεία**, ὅπως π.χ. τὸ θαυμαστὸ γιὰ τὴ διπλὴ σειρά τῶν τόξων του στὴ Σεγκόβια τῆς παλαιᾶς Καστίλης.

1. Λατ. Colosseum.

Έρεψια από τό Φόρουμ τοῦ Τραϊανοῦ στή Ρώμη. Στό πρώτο πλάνο τῆς εἰκόνας ὑψώνεται ὁ κίονας τοῦ Τραϊανοῦ. Σ' ὁλόκληρη τήν ἐπιφάνειά του μιά ἀδιάκοπη σπειροειδής ταινία μέ 2.500 σκαλισμένες μορφές ξετυλίγει σκηνή πρὸς σκηνή τήν ἱστορία τῶν δακικῶν πολέμων τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁνομάστηκε, γι' αὐτό τό λόγο, «λίθινο ἔπος». Στό κάτω ὑπερβολικό πλῆθος ἀπό λεπτομέρειες δίνει ἐνότητα ἢ μορφή τοῦ Τραϊανοῦ πού ἐπαναλαμβάνεται συχνά. Οἱ διάφορες πολεμικές σκηνές εἶναι διευθετημένες ἔτσι, ὥστε νά καταλήγουν στή δραματική ἀποκορύφωση, τό θάνατο τοῦ Λεκέβαλον κάτω ἀπό τά τείχη τῆς πρωτεύουσάς του.

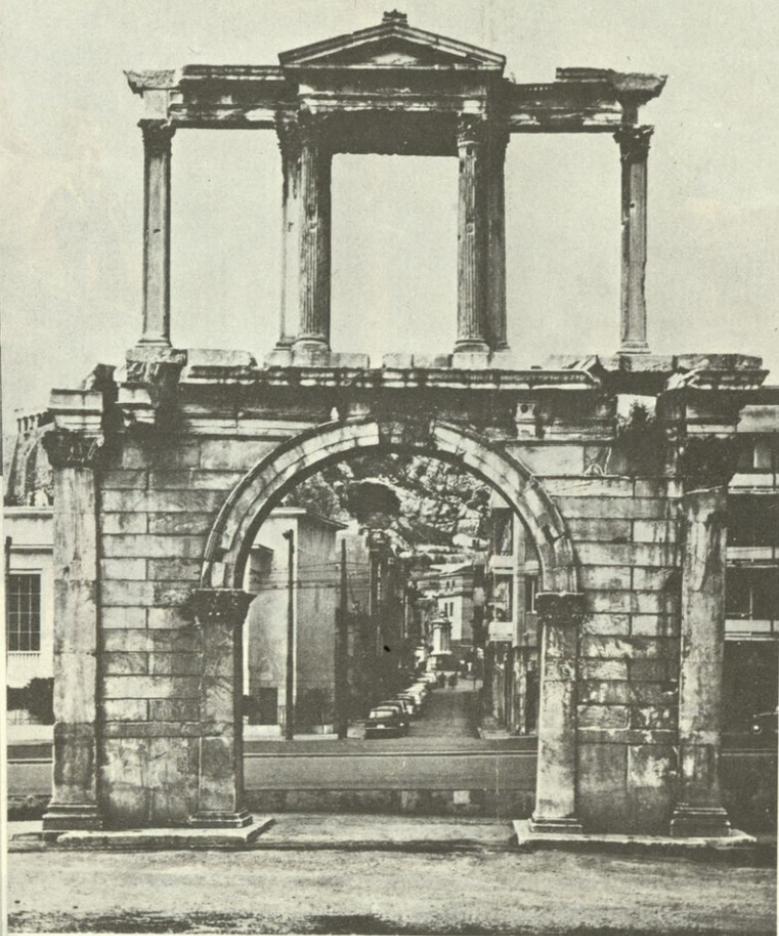
▲ **Θέρμες - λουτρά**, ὅπως π.χ. οἱ γιγάντιες θέρμες στή Ρώμη τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου καί τοῦ Καρακάλλα.

▲ **Νυμφαῖα** (= δεξαμενές ἀπόληξης ὑδραγωγείων), ὅπως π.χ. ἡ ἐξέδρα τοῦ Ἀδριανοῦ στό ἱερό τῆς Ὀλυμπίας. Εἶχε σχῆμα ὑψηλῆς μισῆς θόλου πού τήν διακόπτανε στό ἐσωτερικό της ἄλλες κόγχες καμπύλες καί τετράπλευρες ἐναλλάξ. Μπροστά ἦταν ἡ δεξαμενή μέ τό νερό πού ἐρχόταν ἀπό τό ὑδραγωγεῖο.

▲ **Ἀγορές πόλεων**¹, ὅπως π.χ. ἡ ἀγορά τοῦ Αὐγούστου², ἡ ἀγορά τοῦ Βεσ-

1. Τό κέντρο τῆς ρωμαϊκῆς πόλης λέγεται Forum

2. Λατ. Forum Augusti

Ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ στήν Ἀθήνα.

πασιανοῦ, οἱ ἀγορές τοῦ Δομιτιανοῦ καί τοῦ Νέρβα. Οἱ τέσσερις αὐτές ἀγορές συνδέονταν μαζί σ' ἓνα σύνολο. Σ' αὐτό πρόσθεσε ὁ Τραϊανός ἓνα τετράγωνο μέ τά περισσότερα δωμάτια ἀπ' ὅλα τά ἄλλα κτίσματα τῆς Ρώμης, τήν Ἀγορά τοῦ Τραϊανοῦ¹.

▲ Πύλες πόλεων, ὅπως π.χ. στήν Ἀθήνα ἡ πύλη τῶν νέων Ἀθη-
ῶν πού χτίστηκε ἀπό τόν Ἀδριανό, ἀφου ἀποτελεῖωσε μέ αὐτοκρατορική ἐπι-

1. Δατ. Forum Trajani

χορήγηση τόν τεράστιο κορινθιακό ναό του Όλυμπίου Διός στην Αθήνα, πού είχε μείνει μισοτελειωμένος από τόν καιρό του Πεισιστράτου. Ἡ πύλη του Ἀδριανού χωρίζει τήν τότε παλαιά πόλη ἀπό τήν καινούρια. Παρουσιάζει οὐσιαστική διαφορά ἀπό τίς τυπικές ρωμαϊκές θριαμβευτικές ἀψίδες (ἢ θριαμβευτικά τόξα) στό ὅτι τά ἄκρα τῆς πύλης ἀποτελοῦν μεγάλες κορινθιακές παραστάδες, ἐνῶ δεξιά καί ἀριστερά ἀπό τό τοξωτό ἀνοιγμά της στίς δυό προσόψεις της ὑπῆρχαν ἀπό δυό κορινθιακοί κίονες πού τίς ἔνωσε μέ τό κύριο σῶμα τῆς πύλης θ λ α σ τ ὁ ς ἦ γ υ ρ ι σ τ ὁ ς θ ρ ι γ κ ὁ ς καί ἀπό πάνω μία πρόσταση μέ κίονες, ἕνα ἀέτωμα καί δυό παραθυρόσχημα ἀνοιγματα στά πλάγια.

▲ **᾽Ωδεῖα**, ὅπως π.χ. αὐτό πού ἔχτισε στήν Ἀθήνα ἕνας ἀάμπλουτος Ἀθηναῖος σοφιστής (100 - 175 μ.Χ.) καί πού πήρε τό ὄνομά του, ᾽Ω δ ε ῖ ο τ ο ὕ Ἡ ρ ὠ δ ο υ τ ο ὕ Ἀ τ τ ι κ ο ὕ. Εἶχε τό σχῆμα ρωμαϊκοῦ θεάτρου στεγασμένου, μέ λογεῖο ὕψους 1.10 μέτρων. Ἡ πρόσοψη τῆς σκηνῆς πρὸς τό λογεῖο ἦταν τρίοροφη καί στολιζόταν μέ κορινθιακοὺς κίονες καί κόγχες γιά ἀγάλματα.

▲ **Ἐπαυλεις**, ὅπως π.χ. περιώνυμες ἦταν οἱ κατοικίες τῶν αὐτοκρατόρων, ὁ «χρυσός οἶκος» τοῦ Νέρωνα, ὁ «Φλάβιος οἶκος» τοῦ Δομιτιανοῦ, ἡ ἔπαυλη τοῦ Ἀε-ιανοῦ στό Τρίβολι, ἕνα σύμπλεγμα χτιρίων σέ 160 ἑκτάρια ἐδάφους. Ἦταν μιὰ δλόκληρη πόλη σέ μικρογραφία, ἐφοδιασμένη μέ θέατρο, στάδιο καί δυό διαμερίσματα λουτρῶν. Ὁ Διοκλητιανός στά Σάλωνα τῆς Δαλματίας (Σπαλατό)

Ἡ πλούσια ἔπαυλη τοῦ Μενάνδρου στήν Πομπηία· στήν εἰκόνα φαίνεται τό αἶθρο ἰοῦ, δηλαδή ἡ ἐσωτερική αὐλή του μέ τό περιστυλο γύρω γύρω.

Τό Ὡδεῖο τοῦ Ἡρώδη τοῦ Ἀττικοῦ στήν Ἀθήνα. Ἀποψη τοῦ κοίλου καί τῆς ὀρχήστρας του ἀπό τή Δύση.

ἔχτισε ἕνα εὐρύχωρο ἀνάκτορο σέ σχέδιο στρατοπέδου λεγεώνας. Ἐκεῖ πέρασε τά γεράματά του. Ὁ Κωνσταντῖος καί ὁ Κωνσταντῖνος στούς Τρεβήρους¹ τῆς Γαλατίας ἐξωράισαν τίς κατοικίες τους μέ τό πιό ἀξιόλογο συγκρότημα χτισμάτων πού σώζεται στήν Εὐρώπη.

▲ **Βιβλιοθήκες**, ὅπως π.χ. στήν Ἀθήνα ἢ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ πού τήν πολυτέλειά της θαύμασε ὁ Παισαυσίας. Ἀπό ὅ,τι σώθηκε φαίνεται πῶς ἦταν μιά μεγάλη περίστυλη αὐλή μέ δεξαμενή στή μέση καί δωμάτια στό βάθος. Τήν εἴσοδο

στόλιζε κορινθιακό πρόπυλο. Στήν Ἔφεσο ἦταν μιά ἄλλη χτισμένη τό 100 μ.Χ. περίπου· ἦταν τετράπλευρη μεγάλη αἴθουσα μέ κόγχες γιά τά βιβλία καί στήν πρόσοψή της ὑπῆρχαν δίστυλες κορινθιακές προστάσεις μέ κόγχες γιά ἀγάλματα.

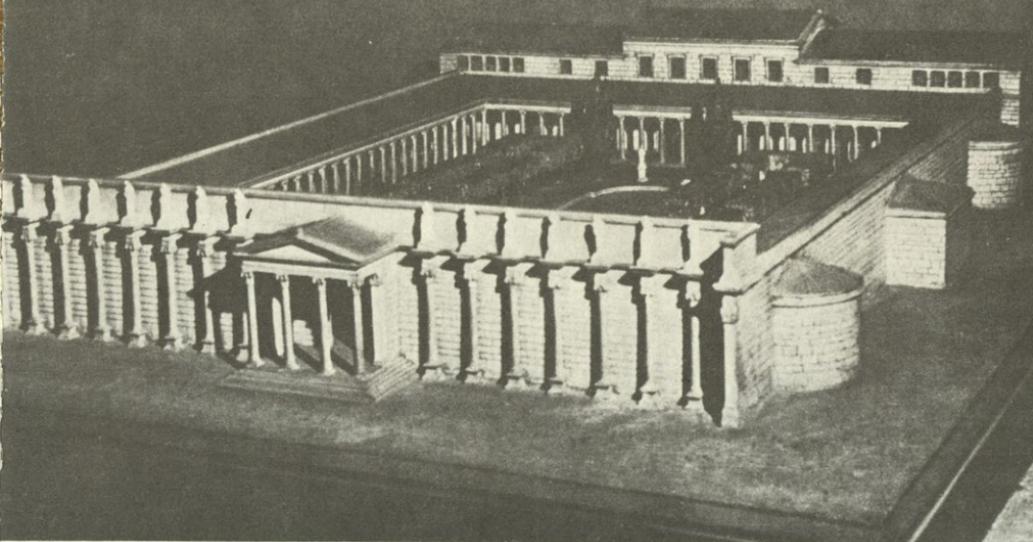
● Ἡ ἀνάγκη προβολῆς τῶν πολεμικῶν θριάμβων κυρίως ἐμπνέει καί τήν κατασκευή θριαμβικῶν ἀψίδων ἢ θριαμβικῶν τόξων ἢ κιόνων πού ἔχουν μεγάλη διάδοση στούς χρόνους αὐτούς. Τέτοια εἶναι ἡ :

● Ἡ Ἀψίδα τοῦ αὐτοκράτορα Τίτου, γιά νά θυμίζει τή νίκη του στόν Ἰουδαϊκό πόλεμο.

● Ὁ ἀνάγλυφος κίονας τοῦ Τραϊανοῦ, γιά νά θυμίζει τοὺς θριάμβους του στούς δακικούς πολέμους. Στά ἀνάγλυφά του εἶναι χαραγμένο ἕνα ἀληθινό «λίθινο ἔπος» πού ἐξιστορεῖ μέ 2.500 γλυπτές μορφές τά περιστατικά τῶν τεσσάρων ἐστρατειῶν του.

● Στή Θεσσαλονίκη ὑπάρχει ἡ Ἀψίδα τοῦ Γαλερίου ἢ Καμάρα, ὅπως λέγεται σήμερα. Βρισκόταν στή διασταύρωση τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ μέ μιά ἄλλη ἐγκάρσια καί γι' αὐτό ἦταν τετραμέτωπη. Οἱ κύριες προσόψεις τῆς Ἀψίδας ἦταν ἡ δυτική καί ἡ ἀνατολική· τίς ἀποτελοῦσαν δύο παράλληλοι τοῖχοι ἐνωμένοι μεταξύ τους μέ τρεῖς καμαρωτές διόδους. Ἀπ' ὄλο τό συγκρότημα σώζεται σήμερα μόνο ἕνα μέρος ἀπό τή δυτική πρόσοψη μέ τρία τοξωτά ἀνοίγματα. Τά τόξα στηρίζονται σέ μεγάλα βάθρα μέ ἐπένδυση ἀπό μαρμαρινες πλάκες. Στίς

1. Λατ. Augusta Treverorum. Σημ. Tréves. Γερμ. Trier

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ στήν Ἀθήνα. Ἀναπαράσταση. [Museo della Civiltà Romana, Roma.] Κάτω δεξιά: Τοίχος τῆς βιβλιοθήκης, ὅπως σώζεται σήμερα.

πλάκες ὑπάρχουν ἀνάγλυφες παραστάσεις πού ἐξιστοροῦν κατορθώματα τοῦ Γαλερίου ἀπό τῆς ἐκστρατεῖες του ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Στή Ρώμη τό θριαμβευτικό τόξο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, γιά νά θυμίζει τή νίκη του ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου στή Μουλβία γέφυρα τό 312 μ.Χ.

Στόν ἵππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης ὁ ὀβελίσκος τοῦ Θεοδοσίου Α' (390 μ.Χ.). Τόν ἀναφέρουμε ἐδῶ, γιατί θεωρεῖται πολύ πιθανό ὅτι τόν μετέφερε στή νέα του πρωτεύουσα ὁ Μ. Κωνσταντίνος καί ὅτι τά ἀνάγλυφα πού στολίζουν τῆς τέσσερις πλευρές τοῦ βάθρου του ἀπεικονίζουν σκηνές τῆς δίκης του ζωῆς, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ σκηνή πού, καθισμένος στό θεωρεῖο τοῦ ἵππο-

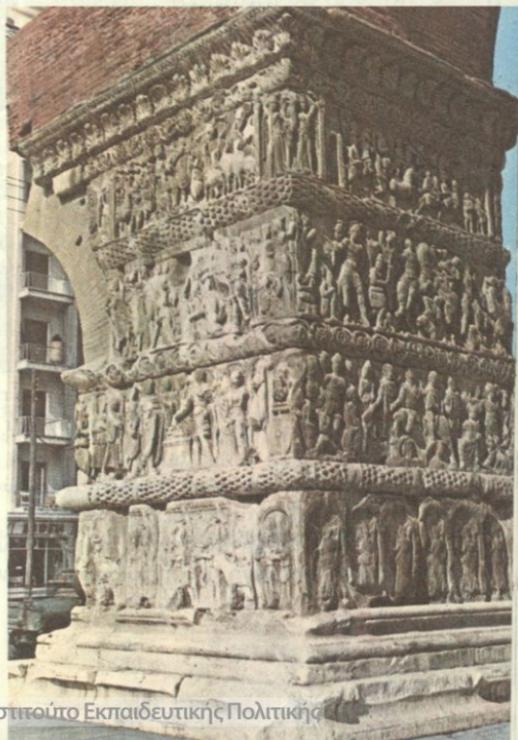
Τό Φόρουμ τής Πομπηίας. Κάτω: Ένας κεντρικός δρόμος τής Πομπηίας πού οδηγούσε στό Φόρουμ.

Θριαμβευτική άψίδα του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη ('Ανατ. πλευρά). Ίδρύθηκε γύρω από το 298 σε ανάμνηση της νίκης του έναντιον των Περσών και των εκστρατειών του στη Μεσοποταμία και 'Αρμενία. Μόνο τό μισό από την άψιδωτή δίοδο διατηρείται. Είναι χτισμένη πάνω στην 'Εγνατία 'Οδό [Via Egnatia], αλλά όχι ακριβώς πάνω στον ανατολικό-δυτικό άξονά της. Προς Β. ένα μακρύ όρθογώνιο περίστυλο οδηγούσε στο Μανσωλείο του αυτοκράτορα κι όχι μακριά προς Ν. ήταν τό Παλάτι κι ό 'Ιππόδρομος. 'Η ζωφόρος άρχίζει από την ανατολική πλευρά της νότιας βάσης με την πρώτη νίκη στην 'Αρμενία και τελειώνει στη βόρεια βάση με την τελική φάση της εκστρατείας, τή διάβαση του Εδφράτη.

Δεξιά: 'Η νότια βάση της άψίδας' στην άριστερη πλευρά της (ανατολική όψη) εικονίζονται θρίαμβοι του αυτοκράτορα από την εκστρατεία του έναντιον των Περσών τό 297.

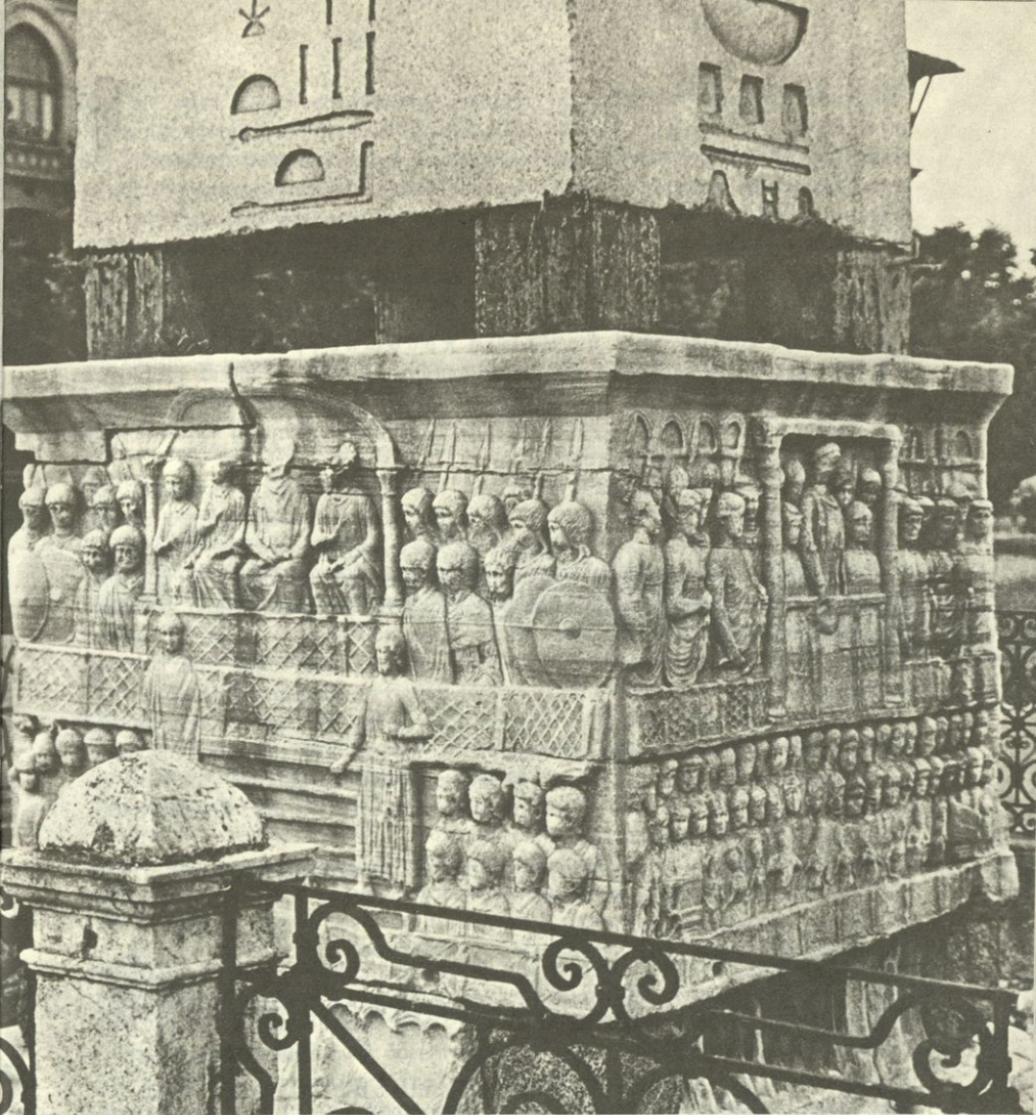

Ἡ ἀγίδα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου στή Ρώμη (312-315). Ἀποψη ἀπό τή βόρεια πλευρά. Ἰδρύθηκε μέ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου μετά τή νίκη τοῦ Μ. Κωνσταντίνου στή Μουλβία γέφυρα (312) μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῆς δεκαετίας του (315). Εἶναι ἐνσωματωμένα στό γλυπτό διάκοσμο πολλά ἀνάγλυφα τῆς ἐποχῆς τοῦ Τραϊανοῦ, Ἀδριανοῦ καί Μ. Ἀδελφίου. Σύγχρονα ἀνάγλυφα ὑπάρχουν ἐξί, δύο σέ κάθε κύρια ὄψη (ἀμέσως πάνω ἀπό τά πλάγια τόξα) καί ἀπό ἕνα σέ κάθε πλάγια πλευρά. Εἰκονίζουσι: ἀναχώρηση στρατοῦ, τήν πολιορκία τῆς Βερόνας, τή μάχη στή Μουλβία γέφυρα, τήν εἰσοδο στή Ρώμη κτλ.

δρόμου μέ τούς τρεῖς γιούς του καί περιστοιχισμένος ἀπό δορυφόρους, δέχεται δῶρα ἀπό βάρβαρους ὑπηκόους γονατισμένους μπροστά του.

Σύμφωνα μέ τά πιά πάνω, γενικά χαρακτηριστικά τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι:

- Ἡ τελειοποίηση τῶν πραχτικῶν οἰκοδομικῶν μέσων.
- Ἡ τάση πρὸς τό κολοσσιαίο.
- Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τῶν καμπυλόγραμμων μορφῶν (τόξο, καμάρα, θόλος) σέ ἀντίθεση μέ τήν κλασική ἑλληνική τάση πρὸς τίς εὐθύγραμμες μορφές.

'Η βάση του 'Οβελίσκου του Θεοδοσίου Α' στὸν 'Ιππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης.
 'Επάνω στή βάση, ὅπως διακρίνεται στήν εἰκόνα, πάνω σέ τέσσερα χάλκινα στηρίγματα ἀκουμποῦ-
 σε ὁ 'Οβελίσκος τοῦ φαράω Θούτμωση III (1504 - 1490 π.Χ.). Κάθε πλευρά τῆς βάσης εἶναι δια-
 κοσμημένη μέ ἀνάγλυφες παραστάσεις. Καί στίς δύο πλευρές τῆς εἰκόνας παριστάνεται τό αὐτοκρα-
 τορικό θεωρεῖο τοῦ 'Ιππόδρομου, τό κ á θ ι σ μ α . Στήν ἀριστερή πλευρά ὁ Θεοδόσιος Α' μέ τούς
 ἀδελφούς του, τούς φρουρούς καί θεατές· στή δεξιὰ παρόμοια σκηνή [Κωνσταντινούπολη, στή
 Σρινα τοῦ 'Ιππόδρομου].

3. Πλαστική. Από την ελληνιστική παράδοση έρχεται και επικρατεί νωρίς στη Ρώμη η νεοαττική πλαστική. Λέγεται έτσι, γιατί καλλιιεργήθηκε από Αθηναίους πλάστες έγκαταστημένους στη Ρώμη που έπιδίωκαν την αναγέννηση τής παλαιάς άττικής τέχνης. Ίδιαίτερα αναπτύχθηκαν τά κατ' έξοχήν έλληνιστικά ανάγλυφα με γραφικά θέματα. Είναι αúτοτελή ή στολίζουν βάσεις, βωμούς, περιστόμια πηγαδιών, μαρμάρινα άγγεια κ.ά. με θέματα ειδυλλιακά (βράχοι, δένδρα, κατοικίδια ζώα, άγρίμια, μυθολογικά θέματα).

▲ **Ίδιαίτερα καλλιιεργήθηκε ή ρεαλιστική προσωπογραφική πλαστική** που είχε βαθιές ρίζες στα ήθη τών Ρωμαίων. Παλαιά συνήθειά τους ήταν να φυλάγονται στα σπίτια τών πατρικών κέρινα πορτραίτα τών προγόνων. Στα χρόνια αυτά αύξήθηκε ή χρήση στέρας ύλης και διαδόθηκε ή κατασκευή ει-κοικών άνδριάντων και προτομών.

Έτσι ή νέα σχολή ρωμαϊκής γλυπτικής που αναπτύχθηκε στην έποχή του Αύγουστου διατρεφεί τά αξιόλογα χαρακτηριστικά της πάνω άπό ένα αιώνα. Κύριο γνώρισμα και στό 2ο μ.Χ. αιώνα ό ρεαλισμός στην άπεικόνιση. Στα ανάγλυφα αυτοκρατορικά πορτραίτα διακρίνει κανεές εύκολα τό βλοσυρό χαμόγελο στην αύστηρή, άλλα κατά βάθος καλότροπη φυσιογνωμία του Βεσπασιανού, τήν έφηβική λαμπεράδα στό πρόσωπο του Τίτου, τήν έρευνητική ματιά του Άδριανού και τή σχεδόν σά μάσκα άπαθή φυσιογνωμία του Μάρκου Αύρηλιου. Τό ίδιο ισχύει και για τίς άπεικονίσεις στό συγκλητικά νομίσματα.

Υπερβολική διάδοση παίρνει ή τέχνη αύτή με τήν κατάχρηση που γίνεται άπό τούς έλληνιστικούς κιόλας χρόνους στό να ίδρύνουν τιμητικούς και άναθηματικούς άνδριάντες. Τέτοια έργα είναι όλόσωμα άγάλματα και προτομές του Άδριανού, του εύνούμενου του Άντίνοου, κεφαλές κοσμητών, δηλαδή έναύσιων άρχόντων τής Άθήνας κ.ά.

Μεγάλη διάδοση έπίσης παρουσιάζεται στις άνάγλυφες έπιτύμβιες στήλες με έπιβίωση παλαιών μοτίβων, όπως π.χ. ή δεξίωση, δηλ. ή χειραψία του τελευταίου άποχαιρετισμού.

▲ **Σαρκοφάγοι.** Εύκαιρίες πολλές για άνάγλυφες παραστάσεις σε έπιφάνειες δίνουν τήν έποχή αύτή οί μαρμάρινες σαρκοφάγοι, νεκρικά μνημεία. Η χρήση τους παλαιότερα ήταν σπάνια. Τώρα όμως διαδίδεται πολύ στόν έλληνικό και ρωμαϊκό κόσμο. Έχουν σχήμα σπιτιού ή ναού με σαμαρωτή στέγη και άετώματα. Έπικρατούν δυό τεχνοτροπίες στη διακόσμηση, ή έλληνική, όπου δίνεται έμφαση στην άρχιτεκτονική διαμόρφωση του μνημείου και προσαρμόζεται σ' αύτή σαν κάτι δευτερεύον τό άνάγλυφο, και ή ρωμαϊκή όπου:

● ή άνάγλυφη διακόσμηση είναι τό κύριο και ούσιαστικό στοιχείο και καταλαμβάνει όλη τή μπροστινή όψη και τίς δυό πλάγιες.

● οί μορφές πυκνώνονται και κατατάσσονται σε περισσότερα έπίπεδα σε βάθος, ώστε μπορεί να προκύψει σύγχυση και άσάφεια στις παραστάσεις.

● τά θέματα παίρνονται ή άπό τήν έλληνική μυθολογία ή άπό άλλο. Τό

θέμα πού ιδιαίτερα προτιμοῦν εἶναι τὰ μεθυσμένα παιδιά πού παίζουν μουσικά ὄργανα ἢ κρατοῦν στεφάνια, δαδιά κ.ἄ.

Ἄξιονημνευτὴ κατηγορία σαρκοφάγων πού θά ἀσκήσει ἐπίδραση στὶς μεταγενέστερες χριστιανικὲς εἶναι οἱ σαρκοφάγοι τύπου Σιδάμαρας, ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη πόλη στό νομό Ἰκονίου τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου βρέθηκε ἓνα ἀπὸ τὰ πιό ἀντιπροσωπευτικά δείγματα. Θεωρεῖται βέβαιο ὅτι ὁ τόπος πού ἐμφανίστηκε ὁ τύπος αὐτός εἶναι ἡ Μ. Ἀσία. Γνωρίσματά του εἶναι:

- Ἡ ἐπιφάνεια τῆς σαρκοφάγου παριστάνει πρόσοψη οἰκοδομήματος.
- Τὴν πρόσοψη αὐτὴ στολίζουν σύμφωνα μέ τὸν ἑλληνιστικὸ τρόπο παραστάσεις μέ κίονες πού στηρίζουν τόξα καὶ ἀετώματα, μέ ἀγάλματα μορφῶν, πιό συχνά μεμονωμένων, ἀνάμεσα στοὺς κίονες.
- Οἱ ραβδώσεις τῶν κίωνων εἶναι ἑλικωτές, γύρω ἀπὸ τὰ φύλλα τῶν κιονοκράνων καὶ τίς ἄλλες ἀνάγλυφες διακοσμῆσεις σκαλίζεται τό μάρμαρο, συνήθως μέ τρυπάνι, σέ βάθος καὶ δημιουργοῦνται ἔτσι ἔντονες σκίες.

▲ **Ἱστορικά ἀνάγλυφα.** Τό ἱστορικὸ ἀνάγλυφο εἶναι σύμφωνα μέ τό γενικό ρεαλιστικὸ χαρακτῆρα τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης. Εἶναι καὶ αὐτὸ ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν τάση προβολῆς καὶ ἐπίδειξης τῶν πολεμικῶν κυρίως θριαμβῶν ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες. Τό ἱστορικὸ ἀνάγλυφο ἀποτελεῖ μεγάλο ἐπίτευγμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Τὰ θριαμβικά τόξα, οἱ ἀψίδες, οἱ κίονες ἦταν σκεπασμένα — σ' ἓνα μικρὸ ἢ μεγάλο τμήμα τους καὶ κυρίως στὰ βάρθρα — μέ γλυπτὴ ἐξιστόρηση πολεμικῶν κατορθωμάτων. Π.χ. τοῦ Τίτου ἐναντίον τῶν Ἰουδαίων, τοῦ Τραϊανοῦ ἐναντίον τῶν Δακῶν, τοῦ Μ. Αὐρηλίου ἐναντίον τῶν Μαρκομάνων. Χαρακτηριστικὰ στὴν τεχνοτροπία τῶν ἱστορικῶν ἀναγλύφων εἶναι:

- Ἡ παραβίαση τῶν κανόνων τῆς προοπτικῆς.
- Μέ τὴν ἀνεπάρκεια τῆς προοπτικῆς οἱ πιό μακρινὲς σκηνὲς τοποθετοῦνται πάνω ἀπὸ τίς πιό κοντινές, γιὰ τὸ θεατὴ πού κατὰ κανόνα τίς βλέπει ἀπὸ κάτω.
- Ἐπικρατεῖ στὰ ἀνάγλυφα μιὰ ἔντονη ἀτμόσφαιρα κίνησης καὶ ταραχῆς.
- Ἐπίσης ἐπικρατεῖ μεγάλος συνωστισμὸς προσώπων, σκηνῶν καὶ λεπτομερειῶν. Καταβάλλεται προσπάθεια νά δημιουργεῖται ἀντίληψη ἐξέλιξης μέ τὴν ἐπανάληψη τῆς ἐμφάνισης τοῦ κύριου προσώπου καὶ τὴν ἀποκορύφωση τῆς δράσης στό τέλος τῆς παράστασης.

4. Ζωγραφικὴ.

▲ Ἀναπτύσσεται ἡ προσωπογραφία καὶ προπάντων ἡ τοιχογραφία. Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς τοιχογραφίας στὸν 1ο π.Χ. καὶ 1ο μ.Χ. αἰῶνα δείχνει ὅτι ἡ ζωγραφικὴ παίζει ρόλο κοσμητικὸ καὶ ὑπηρετικὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Κυρίαρχη τεχνοτροπία εἶναι ὁ ἑλληνιστικὸς νατουραλισμός. Τὰ πιό ἀντιπροσωπευτικά δείγματα ἔχουμε ἀπὸ τίς τοιχογραφίες πού βρέθηκαν στὴν Πομπηία. Διακρίνονται τέσσερις πομπηιανοὶ ρυθμοὶ στὴ διακόσμηση τῶν τοίχων τῶν σπιτιῶν. Ὁ ἓνας μιμεῖται μαρμάρινους τοίχους, ἐνῶ οἱ τρεῖς ἄλλοι εἶναι καθαυτὸ ζωγραφικοί.

Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Σιληνός πάνω σέ γάιδαρο [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΠΟΜΠΗΙΑΣ

Σκηνή τοῦ Νείλου [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Πουλιὰ καί γάτα πού ἐνεδρεῦει [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

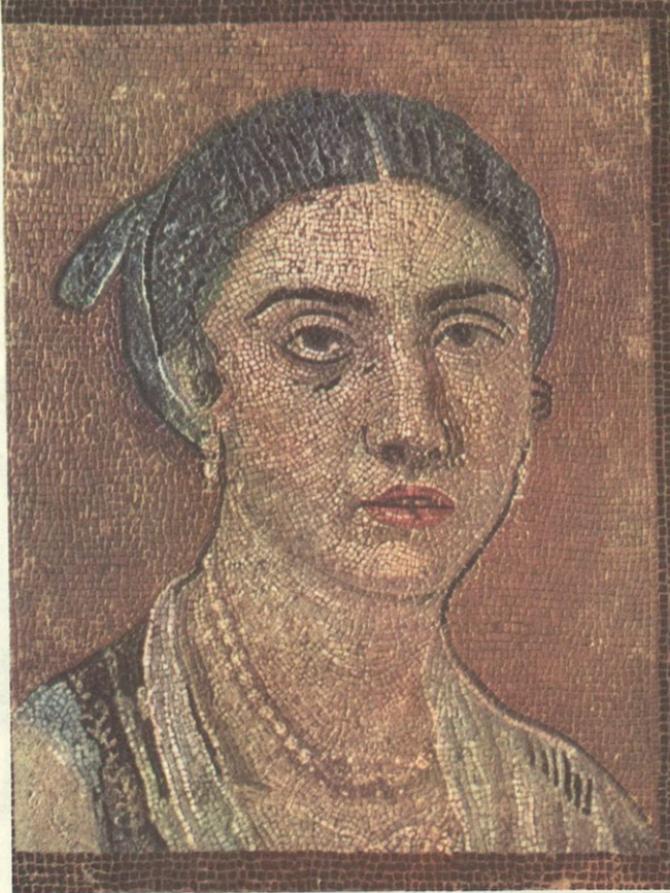

Κοκορομαχία [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Σκύλος ἀλυσσοδεμένος [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

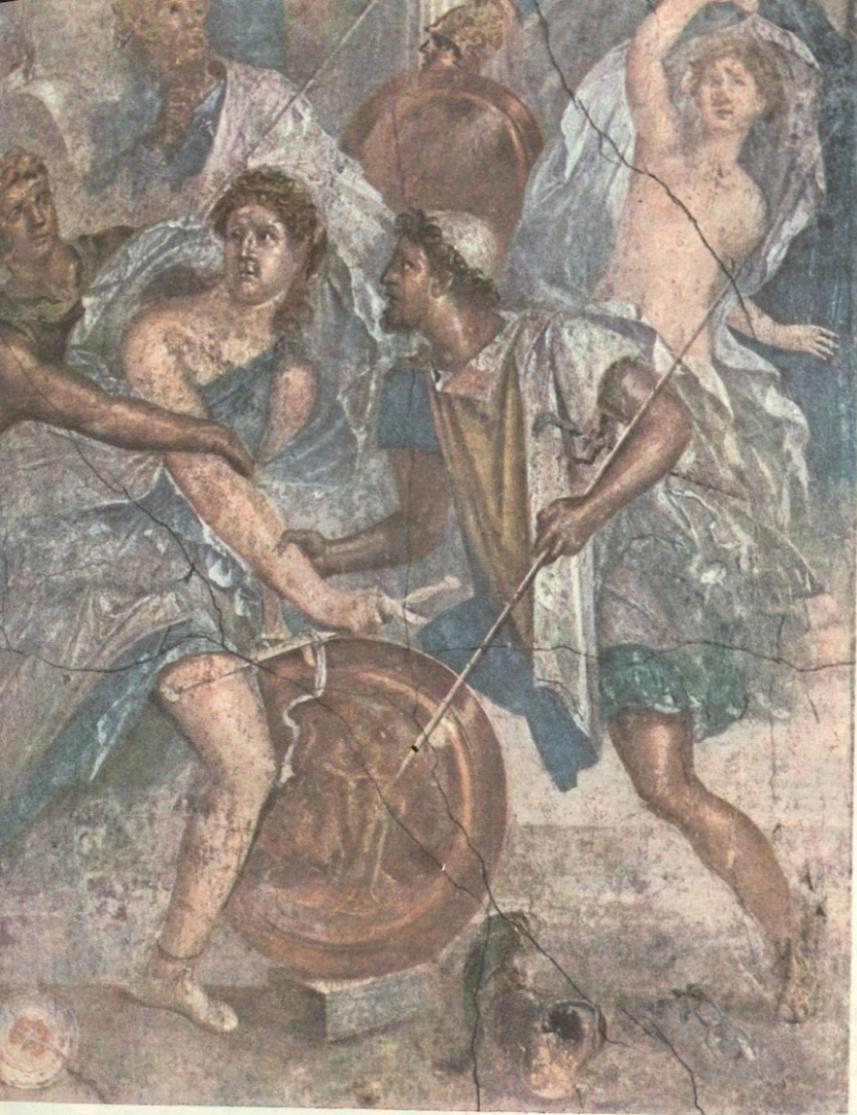

Προσωπογραφία γυναίκας
(Ψηφιδωτό, Νεάπολη, 'Εθνικό
Μουσείο)

● Η πλαστική διαμόρφωση των τοίχων με έσοχές και έξοχές καταργείται· οι επιφάνειες γίνονται επίπεδες και μόνο με χρώμα δηλώνονται σέ προοπτική απόδοση οι βάσεις των τοίχων, οι κίονες, τά γεισώματα κ.ά. Διακοσμούν με μορφές, με σκηνές και συνηθίζουν νά ζωγραφίζουν ύποθετικά ανοίγματα στό ύπαιθρο, άπ' όπου φαίνονται ή άλλα οικοδομήματα ή τοπία ή μυθολογικές σκηνές. Έτσι ό χώρος των δωματίων όπτικά μεγαλώνει πολύ.

● Έξαιρετικά δείγματα προσωπογραφικής τέχνης είναι οι λεπτοί ξύλινοι πίνακες, πού οι περισσότεροι προέρχονται από τήν έπαρχία τής Αιγύπτου, τό Φαγιούμ (1ος ώς τά μέσα του 3ου μ.Χ. αιώνα). Ήταν τοποθετημένοι πάνω στά πρόσωπα των μουμιών και είχαν σκοπό νά φυλάξουν από τή φθορά τά χαρακτηριστικά τους, σύμφωνα με τίς θρησκευτικές αντίληψεις των Αιγυπτίων. Γι' αυτό άποδίδουν μέ καταπληκτική ένάργεια τίς φυσιογνωμίες των νεκρών. Άπό τήν ειδική αυτή σκοπιμότητα ή νατουραλιστική προσωπογραφία,

Ὁ Ὀδυσσεύς ἀνακαλύπτει τὸν Ἀχιλλεὺς στὸ ἀνάκτορο τοῦ Λυκομήδη, βασιλιᾶ τῆς Σκύρου. Προέρχεται ἀπὸ τὴν «οἰκία τῶν Διοσκούρων» [Νεάπολη, Ἐθνικὸ Μουσεῖο].

ὅπως καὶ οἱ πλαστικὲς ἀπεικονίσεις, πῆρε εὐρύτερη διάδοσι καὶ ἔφτασε στὰ ὅρια τῆς κατάχρησις.

▲ **Ψηφιδωτά.** Ἔτσι ὀνομάζονται χρωματιστὲς εἰκόνες πού εἶναι ζωγραφισμένες ὄχι μὲ χρῶμα, ἀλλὰ σχηματίζονται μὲ συνδυασμούς ἀπὸ ποικιλία

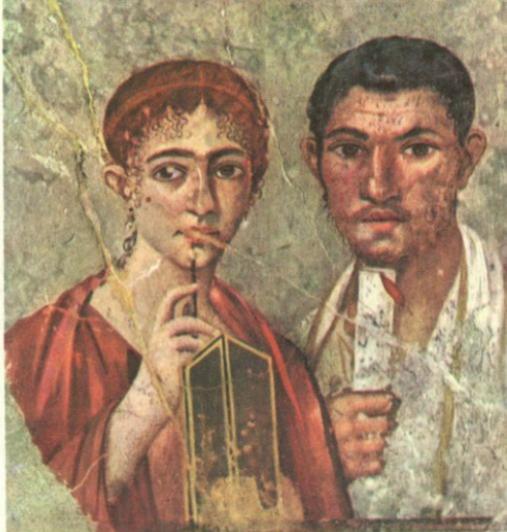
Προσωπογραφία ενός άρτοπώλη με τή σύζυγό του (Πομπηία).

Χρωμες ψηφίδες, δηλαδή μικρά πετραδάκια ή κομμάτια από γυαλί ή ψημένο πηλό. Αυτά είναι κολλημένα πάνω σε μίγμα από άσβέστη και έμμο κ.ά. Παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο τέλος του 4ου π.Χ. αιώνα στην Έλλάδα, διαδίδονται όμως στον 3ο αιώνα. Διασώθηκαν ονόματα διάσημων ψηφοθετών, όπως π.χ. είναι ο Σώσος, ο Ήρακλειτος κ.ά.

Στους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους ή εξάπλωση των ψηφιδωτών είναι τεράστια. Σ' όλες τις χώρες της, από τη Μ. Άσία και τη Συρία ως τη Β. Άφρική, Ίσπανία και Άγγλία, σώθηκαν ψηφιδωτά που σκεπάζουν τά δάπεδα και τούς τοίχους των δημόσιων και ιδιωτικών οικοδομημάτων.

Άντιπροσωπευτικό δείγμα της τέχνης αυτής σ' αυτούς τους χρόνους είναι και τό ψηφιδωτό της Σπάρτης που άπεικονίζει τήν άρπαγή της Εύρώπης από τό Δία. Άπό τόν 3ο μ.Χ. αιώνα άρχίζουν νά διακοσμούν και τούς τοίχους και τούς κίονες με έπιχρυσωμένες ψηφίδες.

Τή ζωγραφική με ψηφίδες καθώς και με χρώμα, όπως θά δοΰμε, τή συνεχίζει και τήν φτάνει σε μεγάλη έκφραστική τελειότητα τό Βυζάντιο από τούς πρώτους κίλους αιώνες της διαμόρφωσής του. Άντίθετα, ή γλυπτική παρακαμίζει, γιατί ή χριστιανική έκκλησία δέν εϋνόησε καθόλου τήν δλόγλυφη πλαστική που τή θεώρησε κυρίως ειδωλολατρική τέχνη. Καλλιέργησε κυρίως τή διακοσμητική γλυπτική.

5 ΤΕΧΝΗ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΗ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

▲ Είναι ή τέχνη που έμπνέεται από τό Χριστιανισμό και άναπτύσσεται μέσα στους τρεις πρώτους αιώνες, δηλαδή ως τό τέλος των διωγμών (313 μ.Χ.).

Οί χώροι της πρώτης εμφάνισης, άνάπτυξης και διαμόρφωσης της τέχνης αυτής είναι οί χώροι της λατρείας και της ταφής των Χριστιανών στους αιώνες αυτούς.

Ή τέχνη της περιόδου (πρώτες έκκλησίες, κοιμητήρια, ζωγραφικός διάκοσμος, σαρκοφάγοι κ.ά.) έκφράζει τή θρησκευτικότητα των χριστιανικών κοινοτήτων που άσκοΰσαν τή λατρεία τους μέσα σε ένα κόσμο πολύ άλλιώτικο και έθνηκό γι' αυτές, γιατί σε δλόκληρη τή ρωμαϊκή οίκουμένη, σε κάθε πόλη, μικρή

ή μεγάλη, όλα τὰ ἔργα τέχνης (χτίσματα, ἀγάλματα, ναοί) συσσωρευμένα στὸ Forum τῆς διατράνωναν μὲ τὴ γλώσσα τῆς τέχνης ὅτι εἰδωλολατρικὴ θρησκεία, αὐτοκρατορία καὶ ὑπακοή στὸ κράτος (πατριωτισμός) ἦταν στενά ἀλληλένδετα. Ἐπομένως οἱ Χριστιανοί, πού ἦταν ἀσυμβίβαστοι μὲ τὴν ἰδέα ἀπονομῆς λατρείας σὲ ναοὺς «Αὐγούστου» ἢ «Ρώμης», αὐτόματα τοποθετοῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς των ἔξω ἀπὸ τὸν ἐπίσημο καὶ νόμιμο δημόσιο βίο τῆς ἐποχῆς τους. Ἡ θρησκευτικὴ τους ζωὴ ἀναπτύσσεται καὶ ἡ λατρεία τους ἀσκεῖται στὸ περιθώριο τῆς νομιμότητος μὲ μεγάλες προφυλάξεις, γιὰ νὰ παρέχει λιγότερο στόχο στὸ ἐπίσημο κράτος.

▲ **Πρῶτες ἐκκλησίες.** Οἱ Χριστιανοί συγκεντρώνονταν σὲ σπίτια πού εἶχε δωρίσει ἡ παραχωρήσει στὴ χριστιανικὴ ἀδελφότητα κάποιος ἀπὸ τοὺς πιὸ πλούσιους προσήλυτους. Ἐκεῖ ἔκαναν τῖς συνελεύσεις, τῖς ἐκκλησίες τους, ὅπως ὀνομάστηκαν μὲ τὸν ταυτόσημο ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ὄρο. Στὰ σπίτια αὐτὰ ἡ διακόσμηση παραμένει ἐλληνιστικὴ ἢ ρωμαϊκὴ. Μερικὲς φορές τὰ μεταποιοῦσαν λίγο, ἢ γιὰ νὰ μεγαλώσουν ἓνα δωμάτιο, ἢ πρόσθεταν ἓνα λουτήρα γιὰ τὴν τελετὴ τῆς βάπτισης.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνα οἱ χριστιανικὲς κοινότητες ὀργανώνονται καλύτερα καὶ καθιερώνεται ἰδιαίτερος χώρος, σὰ μόνιμος τόπος λατρείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ χώρος αὐτὸς ἀποκλείεται ἀπὸ κάθε ἄλλη κοσμικὴ χρῆση καὶ φαίνεται πῶς ἀπὸ τὸ 200 μ.Χ. ὀνομάστηκε ἐκκλησία. Λεγόταν ἐπίσης καὶ οἶκος τοῦ Θεοῦ. Ὁ οἶκος αὐτὸς δὲν ξεχώριζε ἀπὸ τὰ ἄλλα ἰδιωτικὰ σπίτια καὶ μάλιστα φρόντιζαν, γιὰ λόγους προφύλαξης νὰ μὴν ξεχωρίζουν. Οἱ οἶκοι αὐτοὶ λατρείας, ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν, ἐξαφανίστηκαν ἢ καταστράφηκαν ἀπὸ τοὺς διωγμούς ἢ — τὸ κυριότερο — μετὰ τὸ θρίαμβο τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀντικαταστάθηκαν μὲ ἐπίσημους ναοὺς.

Ἀπὸ τοὺς πιὸ παλαιούς (230 μ.Χ.) καὶ ἀντιπροσωπευτικούς τέτοιους οἶκους σῶθηκε ἀπὸ ἱστορικὴ σύμπτωση ἓνας στὴ Δούρα (Εὐρωπὸς) τῆς Μεσοποταμίας πού εἶναι ἓνα ὀλόκληρο, ἐλληνιστικοῦ τύπου διόροφο σπίτι, διασκευασμένο κατόπιν, γιὰ νὰ ἐξυπηρετῆσει τὴ χριστιανικὴ λατρεία. Ἐνα διαμέρισμά του διαμορφώθηκε σὲ βαπτιστήριο, ὅπως καθαρὰ τὸ φανερᾷ ἡ ὑπαρξὴ κόγχης μὲ χριστιανικὴ κολυμπήθρα καὶ μὲ τὰ θρησκευτικὰ θέματα τῶν τοιχογραφιῶν του: ὁ Καλὸς Ποιμὴν, ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐὰ, ἡ θεραπεία τοῦ Παραλυτικοῦ, ὁ Χριστὸς πού βαδίζει πάνω στὰ κύματα, οἱ Μυροφόρες στὸ μνημα κ.ἄ.

▲ **Ἡ ταφὴ στοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες. Κατακόμβες.** Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα δημιουργήθηκαν χριστιανικὰ κοιμητήρια. Συνήθως αὐτὰ ἦταν περιορισμένοι χώροι ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς πόλης. Τοποθετοῦσαν τοὺς νεκροὺς ἀνάμεσα σὲ δὺὸ σειρὲς ἀπὸ κεραμίδια πού σχηματίζουν στέγη. Ἀπὸ πάνω ὑπῆρχε ἐνεπίγραφη στήλη ἢ ἓνα ἀπλό μνημεῖο. Πότε πότε τοὺς τοποθετοῦσαν σὲ λίθινες σαρκοφάγους. Ἄλλοτε πάλι ἔσκαβαν θόλους σὲ πλαγιὲς λόφων ἢ σὲ βράχους. Μέσα

«Δεομένη» ανάμεσα σε δύο βοσκούς. (Λεπτομέρεια. Εικόνογράφηση σε άρκοσόλιο του «Κοιμητηρίου του Μαιυς», Ρώμη. Τέλος του 3ου αιώνα.

«Δεομένη» είναι γνωστή ως «Donna Vellata». (Νωπογραφία πάνω από τάφο στην κρύπτη «velatio virginis», Ρώμη, Κατακόμβη της Πρισκίλλας - 3ος αιώνας).

ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑΚΟΜΒΩΝ

«Χριστός - Όρφέας» με τα ζώα. Κρατά ποιμενική σύριγγα. (Λεπτομέρεια - Νωπογραφία, Ρώμη, κατακόμβη της Δομιτίλλας, 3ος αιώνας).

Πουλιά μπροστά σέ βάζο. (Ρώμη, κατακόμβη τής Δομιτίλλας, 3ος αιώνας).

Ψάρι καί ἄρτοι. Ἴσως ἐποδηλῶνεται τό θαῦμα τῶν ἄρτων καί ἰχθύων (Νωπογραφία ἀπό τήν κρύπτη τής Lucina στήν κατακόμβη τοῦ Ἁγίου Καλλίστου, Ρώμη).

Ὁ Ἀριστοτέλης (;) ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν. [Ρώμη, κατακόμβη τής via Latina].

στόν ἴδιο τό βράχο, συχνά κάτω ἀπό τόξα, λάξευαν τίς σαρκοφάγους καί ἀπό ἐκεῖ πήρην τό ὄνομα ἀρκοσόλια¹.

Ἰδιαίτερα στή Ρώμη οἱ Χριστιανοί καθιέρωσαν σάν κοιμητήριο ἕνα δίκτυο ἀπό ὑπόγειες σήραγγες, τίς κατακόμβες. Ὅταν γέμιζαν ὄλοι οἱ τάφοι μιᾶς σήραγγας συχνά μεγάλωναν τό ὕψος καί τό βάθος τους, γιά νά χωρέσουν καί ἄλλους τάφους. Δημιουργήθηκαν ἔτσι καί ἄλλοῦ, ἀλλά προπάντων στή Ρώμη ἀληθινοί ὑπόγειοι λαβύρινθοι πού ἐντυπωσιάζουν μέ τό μήκος τους.

Εἰκονογραφία τῶν κατακομβῶν. Προέρχεται κυρίως ἀπό τή διακοσμητική τέχνη τῆς Πομπηίας. Τά παραδοσιακά εἰδωλοατρικά μοτίβα (π.χ. Ἔρωτες, οἱ ἐποχές τοῦ ἔτους, ζῶα κ.ἄ.) χρησιμοποιοῦνται συχνά μαζί μέ τά κυρίως χριστιανικά θέματα πού εἶναι στήν ἀρχή ἀπλά καί συμβολικά (ἄγκυρα, ἰχθύς, κληματίδα, παγώνια, περιστέρια, ἀετοί, ὁ σταυρός μέσα σέ φύλλα ἀκάνθου κ.ἄ.).

Κυριαρχεῖ ἡ παράσταση τοῦ Καλοῦ Ποιμένου. Προέρχεται ἀπό τήν εἰδωλοατρική τέχνη καί παριστάνει ἄλλοτε βοσκό περιτριγυρισμένο ἀπό τό κοπάδι του νά παίξει σύριγγα καί ἄλλοτε νά σηκώνει ἕνα ἀρνί στούς ὤμους του.

Συνηθισμένη παράσταση εἶναι τῆς Δεομένης. Πρόκειται γιά γυναικεία μορφή μέ τά χέρια ὑψωμένα σέ δέηση.

Στούς τοίχους τῶν κατακομβῶν ἐκονίζονται ἐπίσης καί σκηνές ἀπό τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη. Δέ διαθέτουν ὅμως διαύγεια στήν περιγραφή τοῦ θέματος. Εἶναι συμβολικές καί γι' αὐτό εἶναι δύσκολο νά γίνει κατανοητή κάτω

1. Λατ. arcus = τόξο καί solium = σαρκοφάγος.

Ἡ σαρκοφάγος τοῦ Ἰουνίου Βάσσου. (Ρώμη, Βατικανό. Σύμφωνα με τὴν ἐπιγραφή, ποὺ διακρίνεται, ὁ Ἰ. Βάσσος πέθανε τὸ 359).

Ὁ γλυπτός διάκοσμος περιλαμβάνει σκηνές ἀπὸ τὴν Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη.

— Ἐπάνω σειρὰ ἀπὸ ἀριστερὰ: 1. Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. 2. Ἡ σύλληψη τοῦ Πέτρου. 3. Ὁ Χριστὸς δίνει τὸ νόμο στοὺς Πέτρο καὶ Παῦλο. 4. Ὁ Χριστὸς προσάγεται στὸν Πιλάτο. 5. Ὁ Χριστὸς προσηλαστὸν στὸν Πιλάτο.

— Κάτω σειρὰ ἀπὸ ἀριστερὰ: 1. Ἰώβ. 2. Ἀδάμ καὶ Ἐῶα. 3. Ἡ εἴσοδος στὰ Ἱεροσόλυμα. 4. Ὁ Δανιὴλ στὸ λάκκο τῶν λεόντων. 5. Ὁ Παῦλος ὀδηγεῖται στὸ μαρτύριό του.

ἀπὸ τὸ σύμβολο ἢ παράσταση π.χ. τῆς θεραπείας τοῦ παραλυτικοῦ, ὁ Νῶε μετὴν κιβωτό, ὁ Ἴωνᾶς, ὁ Δανιὴλ στὸ λάκκο τῶν λεόντων κλπ.

▲ **Ἀνάγλυφη διακόσμηση. Σαρκοφάγοι.** Μπορεῖ κανεὶς νὰ μελετήσει τὴν ἐξέλιξή τους ἀπὸ τίς εἰδωλολατρικὲς σαρκοφάγους τοῦ 2ου αἰώνα ὡς τίς ὠραιότατες χριστιανικὲς τοῦ 4ου αἰώνα. Δέν ὑπάρχει διακοπή· οἱ μαρμαρογλύπτες χρησιμοποιοῦσαν τὰ ἴδια ἐργαλεῖα καὶ τὴν ἴδια τεχνικὴ καὶ ἀκολουθοῦσαν τίς ἴδιες παραδόσεις. Μόνο μερικὰ διακοσμητικὰ μοτίβα ἦταν καινούρια, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τότε πολλὲς φορές χρησιμοποιοῦσαν τὰ ἴδια θέματα. Οἱ νεκροὶ παριστάνονται ἀκόμη σάν προτομές σέ μέταλλα, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ συνήθεια. Οἱ συμβολικὲς μορφές (Καλὸς Ποιμὴν, Δεομένη) τῶν κατακομβῶν ὑπάρχουν καὶ στὶς σαρκοφάγους, ἀλλὰ ἀναμιγνύονται μετὰ ἕνα παραδοσιακὸ φόντο ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἢ φυλλώματα.

Λίγο ἀργότερα παρουσιάζονται βιβλικὲς σκηνές μετὰ περιέργη ἀνάμειξη. Ὑπάρχουν πολλὲς σκηνές ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη: οἱ Πρωτόπλαστοι, ὁ προ-

φήτης Ἰωνᾶς, ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, οἱ τρεῖς Παῖδες, ὁ Μωυσῆς πού παίρνει τίς πλάκες τοῦ νόμου ἢ πού βγάζει νερό ἀπό τήν πέτρα, ὁ Ἰώβ, κ.ἄ. Ἡ Καινή Διαθήκη ἀντιπροσωπεύεται μέ σκηνές ἀπό τήν παιδική ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπό τὰ θαύματα, ἀπό τὰ Πάθη καί καμιά φορά – ἀλλά σέ συμβολική μορφή – ἀπό τή Σταύρωση καί τήν Ἀνάσταση.

ΑΝΑΓΛΥΦΕΣ ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΕ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΥΣ

Ἡ προσφιλέστερη συμβολικὴ παράσταση τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς τῶν πρώτων αἰῶνων ἦταν ἡ ἀπεικόνισή του ὡς Καλοῦ Ποιμένου: ἀπεικονίζεται ὡς βοσκὸς πού σηκώνει στοὺς ὄμους του ἓνα ἀρνί. 1. Ἐπάνω: Τρεῖς «Καλοὶ Ποιμένες» (στὶς δύο ἄκρες καί στὸ κέντρο) σέ ἀνάγλυφο διάκοσμο τῆς πρόσθιας ὀφθῆς τῆς σαρκοφάγου. Ὁ ὑπόλοιπος διάκοσμος ἔχει θέματα εἰδωλολατρικά (βακχικὲς σκηνές, παιδιὰ, κλήματα κ.ἄ.). (Ρώμη, Μουσεῖο Λατερανοῦ, 4ος αἰώνας). 2. Στὴ μέση: «Καλὸς Ποιμὴν» τριγωνισμένος μέ ἀρνιά (Λεπτομέρεια τοῦ κέντρον σέ σαρκοφάγο τοῦ Μουσείου τοῦ Λατερανοῦ, Ρώμη, 4ος αἰώνας). 3. «Καλὸς Ποιμὴν» ἀπὸ διακοσμητικὴ σύνθεσι, πρόσθιας ἄλλης σαρκοφάγου.

1 Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 3ου ΑΙΩΝΑ

- 'Από τό τέλος τῶν Ἀντωνίνων ὡς τήν ἀρχή τῆς δυναστείας τῶν Ἰλλυριῶν αὐτοκρατόρων (193 - 270) ἡ ἐσωτερική κατάσταση τοῦ κράτους εἶναι κρίσιμη. Ξεσποῦν ἐπαναστάσεις πού ἀναστατώνουν τίς ἐπαρχίες.
- Σέ ὅλα τά σύνορα ἐμφανίζονται καινούριοι ἐπικίνδυνοι ἐχθροί πού δύσκολα ἀναχαιτίζονται. Γιά νά ἀντιμετωπίσουν αὐτούς τοὺς κινδύνους μερικές ἐπαρχίες ἀνακηρύσσονται σέ ἀνεξάρτητα κράτη.
- Πιό σοβαρές αἰτίες γιά ὅλη αὐτή τή δύσκολη κατάσταση πού βρέθηκε τό κράτος ἦταν:
- Τό πολίτευμα τοῦ «πρώτου πολίτη» δέν εἶναι πιά στοὺς καιροὺς αὐτοὺς ἐξυπηρετικό.
- Παρουσιάζεται μιά ὀπισθοδρόμηση τῆς ἄλλοτε πλούσιας οἰκονομικῆς ζωῆς. Πάει νά ἐπικρατήσῃ πάλι ἡ γεωργική παραγωγή μέ τή γῆ μοιρασμένη πολύ ἄνισα.
- Οἱ δούλοι καί οἱ φτωχοί ἐλεύθεροι γίνονται κολωνοί, δηλαδή καλλιεργητές νοικιασμένου κλήρου.

2 ΜΕ ΚΑΙΝΟΥΡΙΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΞΕΠΕΡΑΣΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

- Οἱ Ἰλλυριοί αὐτοκράτορες (270 - 305) σώζουν τό κράτος μέ τίς μεταρρυθμίσεις τους:
- Τό πολίτευμα τοῦ «πρώτου ἀνδρα» γίνεται ἀπολυταρχία.
- Στή διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας ἐφαρμόζεται τό σύστημα τῆς τετραρχίας.
- Χωρίζεται ὁ στρατός ἀπό τήν πολιτική διοίκηση.
- Ἡ Τετραρχία καταλύεται (305 - 324) καί μέσα στοὺς ἀγῶνες αὐτοὺς ἀναδείχτηκε μονοκράτορας ὁ Μ. Κωνσταντῖνος. Αὐτός διαμορφώνει τό πολίτευμα ὀλωσδιόλου σέ ἀπολυταρχία.

3 Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΑΠΟΚΤΑ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ

- Στό οἰκουμενικό κράτος ἐμφανίζεται αὐτή τήν ἐποχή ἡ ἀνάγκη οἰκουμενικῆς θρησκείας.
- Μερικές θρησκείες τῆς Ἀνατολῆς δοκίμασαν μάταια νά ἱκανοποιήσουν τήν ἀνάγκη αὐτή.
- Ὁ Χριστιανισμός τό κατόρθωσε, γιατί ἦταν τελειότερη θρησκεία καί γι' αὐτό παραμέρισε τίς ἄλλες.

- Πολύ βοήθησε στη διάδοση του Χριστιανισμού ή άπλή ζωή κι ή άγνή πίστη τών όπαδών του έκείνα τά χρόνια.
- Τό ρωμαϊκό κράτος, ένώ στίς άλλες θρησκείες ήταν συγκαταβατικό, πολλές φορές τούς Χριστιανούς τούς καταδίωξε σκληρά.
- Οί πιό μεγάλοι διωγμοί έγιναν τόν 3ο αιώνα κι ό πιό βίαιος καί τελευταίος (303 - 311) γίνεται από τό Διοκλητιανό καί τό Γαλέριο.
- Στο τέλος όμως ό Χριστιανισμός θριάμβευσε. Έγινε νόμιμος όριστικά μέ τά διατάγματα Σαρδικής - Νικομήδειας - Μιλάνου.

4 Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

- Γενικά: συγκερασμός ελληνικών καί ρωμαϊκών στοιχείων. Άρχιτεκτονική (τόξο - καμάρα - θόλος).
- Πρακτικού χαρακτήρα δημόσια έργα: Γέφυρες - Ύδραγωγεία - Θέρμες - Νυμφαία - Άγορές πόλεων - Πύλες πόλεων - Ό-δεία - Έπαύλεις - Βιβλιοθήκες.
- Έργα έπίδειξης: Θριαμβικές άψίδες - τόξα - κίονες.
- Πλαστική: 1. Ρεαλιστική προσωπογραφική πλαστική
2. Άνάγλυφη πλαστική (σαρκοφάγοι καί ιστορικά άνάγλυφα)
- Ζωγραφική: 1. Τοιχογραφία - ρυθμοί Πομπηίας
2. Νατουραλιστική προσωπογραφία - πίνακες Φαγιούμ.
3. Ψηφιδωτά - πορεία πρós άκμή, ένώ ή μνημειακή πλαστική βαδίζει πρós τό μαρασμό.

5 ΤΕΧΝΗ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΗ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

- Είναι ή τέχνη από τήν εμφάνιση του Χριστιανισμού ως τό τέλος τών διωγμών του (313 μ.Χ.). Φέρνει τή σφραγίδα του «έν διωγμώ» Χριστιανισμού.
- Πρώτες έκκλησίες — είναι συγκεντρώσεις τών Χριστιανικών κοινοτήτων σέ κοινά άστικά σπίτια μέ μικρή μετασκευή γιά τίς άπλές λειτουργικές τους άνάγκες.
- Κατακόμβες — είναι ύπόγειες σήραγγες πού χρησίμευαν ως χριστιανικά κοιμητήρια - διαθέτουν εικονογραφημένο διάκοσμο μέ συμβολικές παραστάσεις καί σκηνές από τήν Άγία Γραφή.
- Σαρκοφάγοι - συνεχίζουν τήν έλληνορωμαϊκή παράδοση μέ άνάγλυφο διάκοσμο (συμβολικές παραστάσεις - Σκηνές από Π. καί Κ. Διαθήκη).

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— principatus — ἑπαρχος πόλης — dominatus — ἑπαρχος πραιτωρίου — δυναστεία (Συγκλήτου καί Αὐτοκράτορα) — «Συγκλητική» γραμμή — ἡ «στρατιωτική γραμμή» — ἀπόλυτη μοναρχία — διάδημα — πορφύρα — ἀνατολικό πρωτόκολλο — προσκύνηση — τετραρχία — ἀπολυταρχία — Βαγαῶδες — «ἠθελήμενος» τοῦ θεοῦ — θρησκευτικός συγκρητισμός — Μιθραϊσμός — διάταγμα Νικομήδειας — διάταγμα > ἐπιστολή τοῦ Μιλάνου — τόξο ἢ ἀψίδα — καμάρα — σφαιρική θόλος — ροτόντα — θέρμες — νυμφαῖα — — σαρκοφάγοι (τύπου Σιδαμάρας) — ἑλληνιστικός νατουραλισμός — παλαιοχριστιανικοὶ οἴκοι τοῦ θεοῦ — συμβολικὲς παραστάσεις — «Καλὸς Ποιμὴν» — «Δεομένη» — κατακόμβες — ἀρκοσόλια.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

δυναστεία Σεβήρων	193 - 235
περίοδος τῶν 30 τυράννων	235 - 284
Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες	270 - 305
Αὐρηλιανός	270 - 275
Διοκλητιανός	284 - 305
ἀπὸ τὴν Τετραρχία στή μονοκρατορία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου	305 - 324
ὁ μέγας Διωγμός	305 - 311
διάταγμα Σαρδικῆς > Νικομήδειας > Μιλάνου	311 - 313

Κείμενα

1. Ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν πρώτων Χριστιανῶν.

Ἀποτελοῦμε ἓνα σῶμα μέ τίς θρησκευτικὲς μας πεποιθήσεις, μέ τὴν ἐνότητα τῆς πειθαρχίας μας, μέ τὸ δεσμό τῆς ἴδιας ἐλπίδας. Κάνουμε συγκεντρώσεις, γιὰ νά πολιορκήσουμε, σάν ἱερός στρατός, τὸ Θεό μέ τίς προσευχὲς μας. Ἡ βία αὐτὴ ἀρέσει στό Θεό. Προσευχόμαστε γιὰ τὸ καλὸ τοῦ αὐτοκράτορα, γιὰ τοὺς συνεργάτες του καί γιὰ τίς ἄλλες ἐξουσίες, γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου, γιὰ τὴν εἰρήνη ἀνάμεσα στὰ ἔθνη, γιὰ τὴν ἀναβολὴ τῆς συντέλειας τῶν αἰῶνων.

Καί ἂν ὑπάρχει σέ μᾶς κάποιον κοινὸ ταμεῖο, δέ σχηματίστηκε αὐτὸ ἀπὸ δικαιώματα πού πληρώνουν ὅσοι παίρνουν ἀξιώματα, σάν νά ἐβγαίνει ἡ θρησκεία σέ πλει-

στηριασμό. Ὁ καθένas δίνει μιὰ μικρὴ εἰσφορά σὲ ὀρισμένη μέρα τοῦ μήνα ἢ ἔποτε θέλει, ἂν θέλει καὶ ἂν μπορεῖ. Τὰ χρήματα αὐτὰ εἶναι ἓνα κομπόδεμα εὐσέβειας. Πραγματικὰ δὲν παίρνουμε ἀπὸ αὐτὰ, γιὰ νὰ ἐτοιμάσουμε φαγοπότια ἢ ἀνώφελες διασκεδάσεις, ἀλλὰ γιὰ τὴ διατροφή ἢ τὸν ἐνταφιασμό τῶν ἀπόρων, γιὰ νὰ βοηθήσουμε τὰ φτωχὰ ὄρφανὰ ἢ τοὺς γέροντες ἢ τοὺς ὑπηρέτες ποὺ εἶναι ἀνίκανοι γιὰ ἐργασία, ὅπως ἐπίσης καὶ τοὺς ναυαγούς. Ἐν ῥίχτηκαν Χριστιανοὶ στὰ μεταλλεῖα, στὰ νησιά καὶ στὶς φυλακές, ἐπειδὴ πίστεψαν στὸ Θεὸ μας, φυσικὸ εἶναι νὰ τοὺς προστατεύει ἡ ἔρησκεία μας.

ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΣ

(Ἀπολογητικὸς - Κεφ. ΑΘ' Μετ. Ἰ. Φραγκούλη)

2. Κολωνοί, ἡ τάξη τῶν ἐλευθέρων, ἀλλὰ ἐξαρτημένων καλλιεργητῶν. Τὰ δικαίωματα καὶ οἱ ὑποχρεώσεις τους.

Ἐν ἓνας γαιοκτήμονας βρεθεῖ νὰ ἔχει στὴ δούλεψή του ἓνα κολωνὸ ποὺ ἀνήκει σὲ ἄλλο γαιοκτήμονα, εἶναι ὑποχρεωμένος ὄχι μόνον νὰ τὸν ἐπιστρέψει στὸ κτῆμα ποὺ γεννήθηκε, ἀλλὰ ἀκόμη νὰ πληρώσει καὶ τὸν κεφαλικὸ του φόρο, γιὰ ὅσο διάστημα ὁ κολωνός τὸν ὑπηρετοῦσε. . . ὅσο γιὰ τοὺς κολωνούς ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ δραπετεύσουν ἐπιτρέπεται νὰ ἀλυσοδέονται, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ δούλοι.

Ὁ κολωνός εἶναι ἓνας ἰσόβιος κληρονομικός, ἀλλὰ ὄχι αὐτεξούσιος, ἀγρότης ἢ προσκόλληση στὸ κτῆμα τοῦ κυρίου του εἶναι καὶ δικαίωμα ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωση· δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλάβει δημόσια ὑπηρεσία ποὺ θὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ γῆ, οὔτε νὰ χειροτονηθεῖ κληρικός· ἐκτός ἂν αὐτὸ γίνεαι μέσα στὸ κτῆμα ποὺ καλλιεργεῖ καὶ ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι θὰ μείνει σ' αὐτό. Ἐν φύγει κρυφὰ, ὁ κύριός του ἔχει δικαίωμα νὰ τὸν καταδιώξει, ὅπως ἓνα δούλο καὶ, ἔταν πιαστεῖ, θὰ τιμωρηθεῖ σκληρὰ καὶ ὁ ἴδιος καὶ αὐτός ποὺ τὸν δέχτηκε. Ὁ γαιοκτήμονας ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ πουλήσει τὸ κτῆμα του δίχως τοὺς κολωνούς οὔτε τοὺς κολωνούς δίχως τὸ κτῆμα οὔτε νὰ τοὺς μετακινεῖ ἀπὸ κτῆμα σὲ κτῆμα.

FERNINANT LOT

(The end of the ancient World and the beginnings of the Middle Ages - New York 1961 σελ. 59-60)

3. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Διοκλητιάνειο Ἐδικτο (= διάταγμα) περὶ τιμῶν¹ (Σταχυολόγημα ἀπὸ χαρακτηριστικὲς διατιμήσεις)

1. Πρόκειται γιὰ τὸν ἀγορανομικὸ κώδικα (Edictum de pretiis rerum venalium) τοῦ Διοκλητιανοῦ ποὺ κοινοποιήθηκε τὸ 301 μ.Χ. σ' ὅλα τὰ σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας καὶ σώθηκε σὲ πολλές ἐπιγραφές. Καθορίζει τὰ ἀνώτατα ὄρια στὶς τιμές τῶν ἀγορανομικῶν καὶ βιοτεχνικῶν προϊόντων. Ἐπίσης καθορίζει διατίμηση στὰ μεταφορικά καὶ τὰ ἡμερομίσθια. Κλασικὴ ἐκδοσὴ καὶ σχολιασμὸ ἔκαμε ὁ Mommsen (Hermes Τόμ. ΚΕ' σελ. 17-35) Τὰ τμήματα ποὺ ἀναφέρονται ἐδῶ σταχυολογήθηκαν ἀπὸ ἓνα ἀπόσπασμα τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ βρέθηκε στὴ Θέλπουσα τῆς Ἀρχαδίας (βλ. Ἀρχ. Πετρονιώτη — Νέο ἀπόσπασμα τοῦ Διοκλητιάνειου ἀγορανομικοῦ κώδικα ἀπὸ τὴ Θέλπουσα τῆς Ἀρχαδίας — «Ἐλληνικά» Τόμ. 26 — σελ. 256-270-Θεσσαλονίκη 1973).

Στήλη Α (ραφτικά κ.κ.)

σέ ράφτη για μπάλωμα ιματίου καλής κατάστασης	δηνάρια ¹	6
για άνοιγμα (διεύρυνση) και μπάλωμα όλομέταξου ιματίου	»	50
.....		
σέ γιατρό ² για κάθε μάθημα τό μήνα	»	50
σέ παιδαγωγό για κάθε παιδί τό μήνα	»	50

Στήλη Β (δέρματα)

δέρμα προβάτου άκατέργαστο	»	20
δέρμα προβάτου κατεργασμένο	»	30
.....		
δέρμα έρίφιου άκατέργαστο	»	10
δέρμα έρίφιου κατεργασμένο	»	16
δέρμα έλάφου άκατέργαστο	»	100
.....		
δέρμα θαλασσινοῦ μόσχου, ήτοι φώκιας κατεργασμένο	»	1500
δέρμα λεοπαρδου άκατέργαστο	»	1000
δέρμα λιονταριου άκατέργαστο	»	1000

Στήλη Γ (λουριά)

καπίστρι αλόγου μέ χαλκάδες και τό σχοινί του	»	75
χαλινάρι αλόγου μέ τό μεταλλικό ένστόμιο πλήρες	»	100
χαλινάρι μουλαριου μέ τό περικράνιο	»	120
καπίστρι μουλαριου	»	80
.....		
σαμάρι για γάιδαρο	»	250

4. Ό πρώτος διωγμός τών Χριστιανών από τόν Νέρωνα.

Ό Νέρων κατηγορήσε ως υπεύθυνους για τήν πυρκαγιά τής Ρώμης και τιμώρησε πολύ σκληρά εκείνους, πού ό λαός όνόμαζε Χριστιανούς και όλοι τούς μισούσαν για τίς αισχρότητές τους. Έκείνους πού τούς έδωσε τό όνομα αυτό, ό Χριστός, θανατώθηκε, όταν ό Τιβέριος ήταν αυτοκράτορας, από τόν έπαρχο Πόντιο Πιλάτο. Αυτή ή όλέθρια δεισιδαιμονία, αφού σταμάτησε προσωρινά, ξαναφούντωσε πάλι, όχι μόνο στην Ίουδαία, από όπου ξεκίνησε τό κακό αυτό, αλλά και στή Ρώμη όπου μαζεύονται από όλες τίς μεριές και κυκλοφοροῦν όλα τά τέρατα και τά σημεΐα. Πρώτα λοιπόν πιάστηκαν όσοι όμολόγησαν ύστερα από τίς καταθέσεις πιάστηκε ένα πλήθος από ανθρώπους πού δέν είχαν καμιά εϋθύνη για τήν πυρκαγιά, αλλά τούς κυνηγοῦσε ή λαϊκή κατακαυγή. Και έδιναν ως μελλοθάνατοι ευκαιρίες για διασκέδαση, είτε όταν τούς

1. Δηνάριο (denarius) = άργυρό ρωμαϊκό νόμισμα αξίας 10 άσσαριών. Κόπησε τό 268 μ.Χ. και διατηρήθηκε ως τό Μ. Κωνσταντίνο.

2. Κηρωματέτης = γιατρός πού καλύπτει τά έλκη μέ κήρωμα, άλοιφή μέ μίγμα κεριου.

κατασπάραζαν τὰ σκυλιά, καθώς τούς είχαν τυλιγμένους μέσα σέ προβιές θηρίων, είτε όταν τούς θανάτωναν πάνω σέ σταυρό ή τούς έκαιγαν και, όταν νύχτωνε, τούς χρησιμοποιούσαν γιά νυχτερινό φωτισμό. 'Ο Νέρων άφηνε ανοιχτούς τούς κήπους σ' όποιον ήθελε νά παρακολουθήσει τό θέαμα ό ίδιος και έφοδιάσε και τόν 'Ιππόδρομο μέ τέτοια θεάματα, πού τά απολάμβανε και αυτός άνακατεμένος μέσα στό πλήθος μέ στολή ήγιόχων ή επάνω σέ άμαξια. Γι' αυτό τό λόγο οι Χριστιανοί, άν και έφταιγαν και τούς άξιζαν οι σκληρότερες τιμωρίες, όμως προκαλούσαν τή συμπάθεια, έπειδή θα νατόνονταν όχι γιά τό συμφέρον του συνόλου αλλά από τήν αγριότητα ενός.

ΤΑΚΙΤΟΣ

(Χρονικά Βιβλ. XV, § 44. Μετάφραση)

5. 'Η παράδοση γιά τό όραμα του Μ. Κωνσταντίνου.

... 'Αναζητούσε λοιπόν στίς ευχές του τό Θεό και μέ δάκρυα έκανε δέηση νά του φανερωθεί ποιός είναι και νά βάλει τό χέρι του στίς στενοχώριες πού τόν βρήκαν' και τί στιγμή πού ό βασιλιάς θερμοπαρακαλούσε έτσι, του παρουσιάζεται ένα σημείο, πάρα πολύ παράδοξο: αυτό ίσως δέν θά ήταν εύκολο νά τό παραδεχτώ, άν τό άκουα από άλλον· όμως άφού ό ίδιος ό νικητής βασιλιάς, όταν άξιώθηκα νά τόν γνωρίσω και νά τόν συναναστραφώ πολύ καιρό άργότερα, σέ μένα πού τά έξι στορω αυτά, τά όμολόγησε και πήρε και όρκο γι' αυτά, πώς μπορώ νά άμφιβάλλω γιά τήν αλήθεια τής διήγησης, άφού μάλιστα και ό χρόνος πού μεσολάβησε τά επιβεβαίωσε;

Κατά τίς ώρες του μεσημεριού πάνω κάτω, όταν ή μέρα πήρε πιά νά γέρνει, είπε πώς είδε μέ τά ίδια του τά μάτια στόν ουρανό, πιό πάνω από τόν ήλιο, τό σημείο του σταυρού, σχηματισμένο από φώς μέ μιά έπιγραφή: «τούτω νίκα»· μέ τό θέαμα αυτό θαμπώθηκε και αυτός και ό στρατός όλόκληρος πού τόν άκολουθούσε σέ κάποια πορεία και έβλεπε τό θαύμα. Μπήκε σέ άπορία και έλεγε μέσα του: τί νά είναι αυτό τό όραμα; και ενώ βασάνιζε πολλή ώρα τό μυαλό του τόν βρήκε ή νύχτα νά συλλογείται: τότε λοιπόν, τήν ώρα πού τόν πήρε ό ύπνος, του παρουσιάστηκε ό Χριστός, μαζί μέ τό σημείο πού φάνηκε στόν ουρανό, και τόν συμβούλεψε, άφού κάνει ένα όμοιοωμα αυτοϋ του σημείου νά τό έχει ως σύμβολο προστατευτικό στίς συγκρούσεις μέ τούς έχθρούς. Μόλις ξημέρωσε και ξύπνησε, είπε στους φίλους του τό μυστικό· κι ύστερα κάλεσε τεχνίτες πού δούλευαν τό χρυσάφι και τίς πολύτιμες πέτρες, κάθησε στή μέση και τούς έδωσε οδηγίες, πώς νά μιμηθούνε τήν παράσταση του όράματος μέ χρυσάφι και πετράδια...

... 'Ηταν κατασκευασμένο μέ τήν έξής τρόπο: "Ένα ψηλό και έπιχρυσωμένο κοντάρι είχε μιά έγκάρσια κεραία σέ σχήμα σταυρού. Στήν πάνω πάνω άκρη του κονταριού ήταν στερεωμένο ένα στεφάνι χρυσό και λιθοκόλλητο: και μέσα στόν κύκλο του στεφανιού ήταν δύο στοιχεία πού φανέρωναν τό όνομα του Χριστού μέ τά δύο πρώτα έλληνικά γράμματα δηλαδή Χ και Ρ, πλεχτά: αυτά συνήλιζε ύστερα νά τά βάζει ό βασιλιάς και στό κράνος του. 'Από τήν έγκάρσια κεραία, πού διασταυρωνόταν μέ τό κοντάρι, ήταν κρεμασμένο ένα πανί, άνεκτίμητης κατασκευής, μέ λογής λογής άκριβά πετράδια, ύφασμένα επάνω του, πού άστραφτοβολούσαν και πλούσια χρυσοστολι-

σμένο· ήταν απεριγράπτη ή έντύπωση πού έκανε ή όμορφιά του. Αυτή λοιπόν ή σημαία κρεμόταν από τήν κεραία συμμετρικά στό μήκος και στό πλάτος. Τό έρθιο κοντάρι ήταν μακρύτερο πρός τά πάνω και κάτω, πιά κάτω από τό σημείο πού σχηματιζόταν σταυρός, και στίς άκρες του ύφασματος, πού περιγράψαμε, ήταν ζωγραφισμένες χρυσές προτομές του θεαγάπητου βασιλιά και των παιδιών του.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ

(«Είς τόν βίον Κωνσταντίνου βασιλέως» Α'. 28, 31. Μετάφραση)

6. 'Ο Χριστιανισμός γίνεται νόμιμη θρησκεία.

«Όταν έγώ ό αύγουστος Κωνσταντίνος και έγώ ό αύγουστος Λικίνιος είχαμε τήν εύτυχία νά συναντηθούμε στό Μεδιόλανο¹ και συζητήσαμε γιά όλα τά σχετικά μέ τό κοινό συμφέρο, κρίναμε ότι ανάμεσα στά άλλα πού βλέπαμε ότι προπάντων θά ήταν χρήσιμα σέ όλους, πρώτο και κύριο αποφασίσαμε νά ρυθμιστεί εκείνο πού σχετίζεται μέ τό σεβασμό στό θείο· δηλαδή νά αφήσουμε έλευθερία και στους Χριστιανούς και σ' άλλους νά ακολουθοϋν όποια θρησκεία θέλουν· έτσι όποιαδήποτε θεότητα και ούράνια δύναμη ύπάρχει, νά μπορέσει νά γίνει δυνατό νά προστατεύει και μᾶς και τούς ύπηκόους μας. Κρίναμε λοιπόν πολύ σωστό και πρέπον νά τηρήσουμε τέτοια πολιτική, ώστε σέ κανένα νά μήν άρνηθοϋμε τήν εύκαιρία ν' άφοσιωθεί είτε στή θρησκεία των Χριστιανών είτε σ' όποιαδήποτε άλλη θρησκεία νομίζει πώς του ταιριάζει καλύτερα. . . Σύμφωνα μέ αυτά λοιπόν νά γνωρίζει ή έντιμότητά σου, ότι αποφασίσαμε νά καταργηθοϋν όλωσδιόλου όλες οι προηγούμενες διαταγές πού κοινοποιηθήκανε και στήν ύπηρεσία σου σχετικά μέ τούς Χριστιανούς και από τώρα έλεύθερα και άνενόχλητα, όποιος άπ' αυτούς επιθυμεί νά πιστεύει στή θρησκεία των Χριστιανών, μπορεί νά τό κάνει αυτό, δίχως κανέναν νά τόν πειράξει».

ΛΑΚΤΑΝΤΙΟΣ - ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ

(Άποσπάσματα από τήν Παγκόσμιο Ιστορία

Μ. Βολονάκη Τομ. Α' σελ. 6. 104-106. Μετάφραση)

1. Τό σημερινό Μιλάνο τής Β. Ιταλίας.

ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [324-610]:

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Είδαμε ότι στον προηγούμενο αιώνα τó ρωμαϊκό κράτος άρχισε νά παρακμάζει. Ή παρακμή, πού περιγράψαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο, έφερε σ' αυτή τήν περίοδο τήν πτώση τού δυτικού του τμήματος. Τό ανατολικό τμήμα διατηρήθηκε, γιατί, όπως θά φανεϊ πάρα κάτω, στηρίχτηκε σέ νέες δυνάμεις πού τís είχε ή 'Ανατολή και δέν τís είχε ή Δύση.

Μέσα από τó χάος, πού έσυρε στήν καταστροφή τó μισό κράτος, θά ξεπροβάλει ένας κόσμος διαφορετικός, ó Μεσαιωνικός. Τό ανατολικό του τμήμα τó ονομάζουμε Βυζαντινό.

Τό πέρασμα από τόν ένα κόσμο στόν άλλο δέ γίνεται μονομιώς· γίνεται μέ μιá σειρά αλλαγών πού θά ολοκληρωθούν σιγά σιγά μέσα σέ τρεις πολύ κρίσιμους αιώνες (4ο, 5ο και 6ο)· αλλά στή διάρκεια αυτού τού μετασχηματισμού τó ανατολικό κράτος είναι κιόλας πιά βυζαντινό. Γι' αυτό αυτή ή περίοδος [324-610] ονομάζεται πρώιμη βυζαντινή περίοδος ή πρωτοβυζαντινή.

Αυτή τή μεταμόρφωση εκθέτουμε συνοπτικά στίς διάφορες φάσεις της πάρα κάτω:

- Στό τέλος τού 4ου αιώνα τó κράτος γίνεται επίσημα Χριστιανικό και χωρίζεται σέ δύο τμήματα. Τό σπουδαιότερο είναι τούτο: μέσα σ' αυτό τόν αιώνα τó κέντρο τού βάρους του μετατοπίζεται όριστικά από τή Δύση στήν 'Ανατολή. Αυτό επισημοποιείται μέ τή μετάθεση τής πρωτεύουσάς του από τή Ρώμη στό Βυζάντιο. Μέ τήν μετάθεση αυτή βρίσκουν κατάλληλο έδαφος για νά ευδοκιμήσουν οι σπόροι τής καινούριας εποχής. Τό προσφέρει ή 'Ανατολή, πού διαθέτει δύο ζωογόνες δυνάμεις: τó Χριστιανισμό και τόν Έλληνισμό. Αυτές οι δύο θά ενωθούν στή νέα πρωτεύουσα τού Μ. Κωνσταντινού και σά δύο κοτυληθόνες θά αναπτύξουν τó γερό βλαστό τού βυζαντινού πολιτισμού.

- Στόν 5ο αιώνα τó κράτος περνά πάλι από σοβαρές δοκιμασίες, έξωτερι-

κές και εσωτερικές. Σ' αυτό τόν αιώνα άκρωτηριάζεται άνεπανόρθωτα. 'Επιμένει μολταταύτα άκόμη στήν ιδέα ότι είναι οίκουμηνικό.

● Συμβαίνει όμως και κάτι άλλο: ή γνωστή μορφή του ἄ ρ χ α ί ο υ κ ό σ μ ο υ άρχίζει, σιγά αλλά σταθερά, νά ξεθωιάζει και στή θέση της νά σχηματίζεται μιá άλλη μορφή, πού θά έξελιχτεί στους επόμενους αιώνες σ' αυτό πού ονομάζουμε Μ ε σ α ί ω ν α.

▲ **Έξωτερικές δοκιμασίες:** Τό σύνορο του Ρήνου δέν άντέχει πιά. Διάφοροι γερμανικοί λαοί τό παραβιάζουν και εισορμούν άκράτητοι στή ρωμαϊκή οίκουμένη. Στόν κατακλυσμό αυτό τό δυτικό τμήμα χάνεται. Τό άνατολικό, όχι μόνο άντεξε, αλλά βγήκε και δυναμωμένο από τίς δοκιμασίες, γιατί, γιά νά τίς άντιμετωπίσει, δημιούργησε ως άντισώματα τά ιδιαίτερα γνωρίσματα πού θά του διαμορφώσουν μέσα στους αιώνες αυτούς τήν πλήρη βυζαντινή του φυσιογνωμία. Δέχτηκε κι εκείνο βίαιη επίθεση στό σύνορο του Δούναβη από τούς Γερμανούς και τούς Ούνους και πάλεψε σκληρά γιά τή σωτηρία του.

Πιό μεγάλο κίνδυνο δοκίμασε από τήν ειρηνική διεύδωση των πρώτων, δηλαδή των Γερμανών Γότθων. Αυτοί, μέ ειδικές συμφωνίες, γλίστρησαν κατά μυριάδες μέσα στά σύνορά του και λίγο έλειψε νά τό παραμορφώσουν. Δέν τό κατόρθωσαν όμως, γιατί ό κρατικός όργανισμός εδώ άντέδρασε άποτελεσματικά και σώθηκε. *Ή αντίδραση αυτή ήταν ή άφύπνιση της ιδιαίτερης ελληνικής πολιτιστικής αίσθησης.* 'Ο έλληνισμός, μέσα στους τρεις αιώνες πού θά κυλήσουν, δυναμώνει, ενώ αντίστοιχα ή δύναμη της ρωμαϊκής παράδοσης, όσο πάει λιγροστεύει.

▲ **Έσωτερικές δοκιμασίες:** 'Ο Χριστιανισμός, άφότου έγινε επίσημη θρησκεία, ήταν άνάγκη νά διαμορφώσει και τήν επίσημη δογματική φυσιογνωμία του. Αυτό όμως δέν ήταν καθόλου εύκολο. "Αρχισαν πολλές συζητήσεις, πού όδηγοῦσαν σέ σφοδρές φιλονικίες γύρω από τήν όρθή έρμηνεία των δογμάτων του. Αυτό δημιουργοῦσε συχνά στους πιστούς φανατική έπιμονή στις δικές τους άπόψεις και άσπονδο μίσος γιά κείνους πού διαφωνοῦσαν. Τότε παρενέβαινε ή 'Εκκλησία και μέ επίσημη άπόφασή της όριζε πού ήσαν τό σωστό. Αυτό όμως πού πίστευαν τό αντίθετο δύσκολα άλλαζαν γνώμη.

Ή καταδικασμένη γνώμη λεγόταν α ἱ ρ ε σ η και οι όπαδοί της βρίσκονταν σέ άντίθεση όχι μονάχα μέ τήν 'Εκκλησία, αλλά και μέ τό ίδιο τό κράτος, γιατί αυτό έβλεπε τούς αίρετικούς σάν έχθρούς της ενότητάς του.

Οι αίρέσεις — και προπάντων ή σοβαρότερη, ό Μ ο ν ο φ υ σ ι τ ι σ μ ό ς — έφεραν έναν πολύ επικίνδυνο κλονισμό στό κράτος. 'Ο κλονισμός από τίς αίρέσεις έφτασε σέ πολύ επικίνδυνη έξαρση τόν 5ο αιώνα και συνεχίστηκε και ύστερα. Κι αυτό, γιατί συχνά όρισμένες έπαρχίες (ειδικά ή Συρία και ή Αίγυπτος) έκρυβαν πίσω από τίς δογματικές τους διαφορές μέ τήν Κωνσταντινούπολη, μιá βαθύτερη διάσταση μαζί της και τόν πόθο γιά έθνική άνεξαρτησία.

Στήν πρώτη ματιά φαίνεται ότι δλόκληρο τόν 6ο αιώνα τό ρωμαϊκό

παρελθόν έχει ακόμη τή δύναμη νά έμπνέει κάθε εκδήλωση τής δημόσιας ζωής. Είναι ή εποχή του 'Ιουστινιανού.

Η ανάστυση τής ρωμαϊκής οικουμένης, πού τήν άκρωτηρίασαν στή Δύση οι βάρβαροι, είναι ό ζωτικός μύθος του. "Υστερα από έξαντλητικούς άγώνες και δαπάνες κατορθώνει νά ξαναπάρει από τούς γερμανούς σφετεριστές τό μεγαλύτερο μέρος και νά ξανακάμει τή Μεσόγειο ρωμαϊκή λίμνη. Αυτό όμως δέν κρατάει πολύ. Άμέσως κιάλας μετά τό θάνατό του οι διάδοχοί του, καθώς πιέζονται από τήν ανάγκη νά υπερασπίσουν τά πιό κοντινά σύνορα του Δούναβη από τούς Άβροσλάβους και του Εϋφράτη από τούς Πέρσες, υποχρεώνονται νά αφήσουν πάλι τό δυτικό τμήμα στό έλεος τών Γερμανών.

▲ Όταν όμως κοιτάξει κανείς πιό προσεκτικά τή δράση και τήν εποχή του 'Ιουστινιανού, εύκολα διαπιστώνει ότι τά πράγματα άκολούθησαν από μόνα τους ιστορική πορεία αντίθετη προς τίς συνειδητές προθέσεις του. Ένώ, όπως δείχνει τό πολεμικό του έργο, αφήνεται νά τόν παρασύρει προς τά πίσω τό θραμα του παλαιού ρωμαϊκού μεγαλείου, στό ειρηνικό του έργο αντίθετα πραγματοποιει, χωρίς νά τό ξέρει, θαρραλέα βήματα προς τά εμπρός, πού απομακρύνουν τήν εποχή του από τή ρωμαϊκή παράδοση και τήν οδηγούν γοργά προς τό Βυζάντιο.

● Στο τέλος του θου αιώνα γίνεται μιά πολύ σοβαρή άλλαγή στό ρωμαϊκό διοικητικό σύστημα: ή πολιτική και ή στρατιωτική έξουσία συνενώνονται στό ίδιο πρόσωπο σέ δύο νευραλγικές επαρχίες τής αυτοκρατορίας.

● Επομένως, μέσα στους τρεις αυτούς αιώνες, σημειώθηκε ένα μεγάλο ιστορικό γεγονός: ό αρχαίος κόσμος γκρεμίστηκε και από τά ερείπιά του ξεπρόβαλε μιά νέα χριστιανική αυτοκρατορία, πού διατηρεί μόνο τίς άναμνήσεις τής προηγούμενης, τής ρωμαϊκής. Μέ τόν καιρό όμως απομακρύνεται ολοένα και περισσότερο από εκείνη. 'Ο άξονας τής αυτοκρατορίας μετατοπίζεται από τή Δύση στις έξελληνισμένες περιοχές της· γι' αυτό αρχίζει σιγά σιγά νά αδυνατίζει ή ιδέα τής ρωμαϊκής συνέχειας· και ή άντληση ζωτικής δύναμης γι' αυτό τό νέο κόσμο, γίνεται τώρα άπευθείας από τήν ελληνική παράδοση.

"Ετσι ή αυτοκρατορία παραδίνεται ολοκληρωτικά στόν ελληνισμό.

● Στο τέλος λοιπόν αυτής τής εποχής, δηλαδή στό δεύτερο μισό του θου αιώνα, παρατηρούμε ένα φαινόμενο, πού δείχνει πόση σημασία είχε ή μετάθεση τής πρωτεύουσας στήν Κωνσταντινούπολη. Βλέπουμε νά βρίσκονται σέ κίνδυνο ή Δύση από τή μιά και ή Άνατολή από τήν άλλη. 'Ο στρατός δέν άντέχει νά φυλάξει και από τίς δύο μεριές τά σύνορα. Οι διάδοχοι του 'Ιουστινιανού πρέπει νά διαλέξουν ή τή Δύση ή τήν Άνατολή. Διαλέγουν τήν Άνατολή. Άπό τότε μετατοπίζεται εκεί τό ενδιαφέρον τής αυτοκρατορίας. Οι ανατολικές επαρχίες μετά τό θάνατο του 'Ιουστινιανού παίρνουν τό προβάδισμα.

"Ετσι τό κράτος παραδίνεται οριστικά στόν ελληνισμό και, μέ τόν καιρό, ξεχνιούνται και οι τελευταίες ρωμαϊκές άναμνήσεις. Η καθαυτό βυζαντινή περίοδος δέν άργεί ακόμη πολύ.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Πρώτη φάση (324-395) : *Ἡ θεμελίωση τοῦ χριστιανικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους — Ἐναρξη τοῦ ἀγώνα γιὰ τὸ ἐπίσημο δόγμα.* Ἡ περίοδος αὐτὴ ἀρχίζει μὲ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο (324- 337) καὶ τελειώνει μὲ τὸ Θεοδόσιο Α' (379- 395)¹. Τὸ ἔργο τοῦ πρώτου τὸ ὀλοκλήρωσε ὁ δεύτερος. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐγκαταλείπεται στὸ παρελθόν, γίνεται ἡ στροφή πρὸς τὸ Μεσαίωνα καὶ καλλιεργεῖται τὸ ἔδαφος, ὅπου θ' ἀπλωθοῦν οἱ ρίζες τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

● Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, πού ἀλλάξαν τὴν πορεία τοῦ κόσμου, τὰ κυριότερα εἶναι τ' ἀκόλουθα:

Ἐνωσε καὶ πάλι τὸ μεσογειακὸ κόσμον σ' ἓνα ἰσχυρὸ κράτος. Γιὰ νὰ διατηρηθεῖ αὐτὸ τὸ κράτος καὶ στὸ μέλλον, *διαμόρφωσε τὸ πολίτευμά του σύμφωνα μὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τοῦ ἀνατολικοῦ δεσποτισμοῦ.* Ὅμως, μόλο πού παίρνει τὸ ὑπόδειγμα ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, ἡ μοναρχία πού ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται ἔχει ἰδιαίτερο τύπο, πού παραλλάζει ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ μοναρχία. Τὸν ἰδιαίτερο τύπο δημιουργοῦν ἐδῶ:

▲ Ἡ ρωμαϊκὴ δημοκρατικὴ παράδοση.

▲ Ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδραση.

▲ Ὁ Χριστιανισμὸς, πού ἀρχίζει νὰ τὴ διαποτίζει μὲ τὸ πνεῦμα του.

Καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο, ἀλλὰ ὀριστικὰ ἀπὸ τώρα κι ὕστερα, ὁ αὐτοκράτορας, μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν ἑλληνιστικῶν μοναρχιῶν, γίνεται ἀπόλυτος μονάρχης. Ὁ παλαιὸς ρωμαϊκὸς ὄρος τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου *princeps* (= πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους), γίνεται τώρα *dominus* (= κυρίαρχος). Κυβερνᾷ πιά ὡς «ἡ θε λ η μ έ ν ο ς» ἢ «ε κ λ ε κ τ ό ς» τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ ὡς κυβερνήτης ποῦ τοῦ δόθηκε ἡ ἐξουσία μὲ τὴ θεία χάρη.

Ἐπάρχουν ὅμως σοβαροὶ φραγμοί, πού περιορίζουν τὴ θέλησή του. Τέτοιοι εἶναι ὅσοι θεσμοὶ διασώθηκαν ἀπὸ τὴν παλιὰ δημοκρατικὴ παράδοση τῆς Ρώμης, δηλαδὴ:

▲ Ὁ λαός

▲ Ὁ στρατός

▲ Ἡ Σύγκλητος

▲ Οἱ νόμοι. Καί, ἀπὸ δῶ κι ἔμπρός:

▲ Ἡ Ἐκκλησία, πού ἀξιώνει ἀπὸ τὸ μονάρχη νὰ προσαρμοστεῖ στὶς ἠθικὲς τῆς ἀρχῆς.

1. Στὸ μεταξὺ βασιλεῖσαν: ὁ Κωνσταντῖνος (337-361), ὁ Ἰουλιανὸς (361-363); ὁ Ἰοβιανὸς (364), ὁ Βαλεντινιανὸς στὴ Δύση καὶ ὁ Βάλης στὴν Ἀνατολή (364-378).

• Ο Μ. Κωνσταντίνος αποφάσισε να στηρίξει τη ρωμαϊκή οίκουμένη με τό Χριστιανισμό. Ἡ ἀπόφασή του αὐτὴ δὲ φάνηκε καθαρὰ στὴν ἐπίσημη θρησκευτικὴ του πολιτικὴ, γιατί, ὥσπου πέθανε, κυβέρνησε σάν αὐτοκράτορας ὄλων τῶν Ρωμαίων. Κράτησε κι αὐτὸς κι οἱ πρῶτοι διάδοχοί του τὸν ἀρχαῖο εἰδωλοκρατικὸ τίτλο Μέγιστος Ἀρχιερέας (Pontifex maximus).

Ἡ προτίμησή του ὅμως γιὰ τὴ νέα θρησκεία ἐκδηλώθηκε στὶς πράξεις του. Συμφώνησε μετ' ὁ Λικίνιο νὰ ἐκδώσουν τὰ διατάγματα τῆς ἀνεξιθρησκείας (Μιλάνο 313) κι ἔτσι ὁ Χριστιανισμὸς ἐγίνε νόμιμος σὲ ὅλο τὸ κράτος. Πιὸ φανερὰ τὸν εὐνόησε, ὅταν ἐγίνε μονοκράτορας. Προστάτευσε τὸ χριστιανισμὸ ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῶν αἱρέσεων. Ἐχτίσε λαμπρὲς ἐκκλησίαις ἰδίως στὴν Κωνσταντινούπολη. Λίγο πρὶν πεθάνει, βαφτίστηκε χριστιανὸς ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο τῆς Νικομηδείας, Εὐσέβιο. Ὁ Μ. Κωνσταντίνος πέθανε σάν ὁ πρῶτος χριστιανὸς αὐτοκράτορας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

• Γιὰ νὰ στερεώσῃ τὰ δυὸ προηγούμενα ἔργα του, τὴν ἀπόλυτη μοναρχία καὶ τὸν προσανατολισμὸ τοῦ κράτους πρὸς τὸ Χριστιανισμὸ, μετέφερε τὴν πρωτεύουσα ἀπὸ τὴ Ρώμη στὸ Βυζάντιο, στὴν περίφημη τοποθεσία, ὅπου οἱ ἀρχαῖοι Μεγαρίτες εἶχαν ἰδρύσει ἀποικία (658 π.Χ.) μετ' οἰκιστὴ τὸ Βύζαντα.

Ἡ πρωτεύουσα ἰδρύθηκε σύμφωνα μετ' ἄ πρότυπα τῶν μεγάλων ρωμαϊκῶν πόλεων. Τὰ ἐγκαίνιά της ἐγίναν στὶς 11 Μαΐου τοῦ 330. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή στὸ διάκοσμὸ τῆς δόθηκε ἐμφαση στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο. Ἐπιπλέον κι ἡ γλῶσσα ποῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐπικράτησε ἦταν ἡ ἑλληνική.

Ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἔχει κοσμοϊστορικὴ σημασία. Ἐγκαταλείπεται ἡ Ρώμη, ἡ κιβωτὸς αὐτῆ τῆς ἀρχαίας παράδοσης. Τὴ στιγμή ποῦ τὰ θεμέλια τοῦ παλιοῦ κόσμου τρίζουν ἀπὸ τὰ χτυπήματα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, τὸ ἀνατολικὸ τμήμα ἐξασφαλίζει σταθερὰ καὶ μόνιμα στηρίγματα, γιὰ νὰ συνεχίσει μιὰ ἱστορικὴ ζωὴ ἔντεκα αἰῶνων ἀκόμη. Τὰ νέα αὐτὰ στηρίγματα εἶναι ἡ θικὰ καὶ ὕλικά.

• Ἡθικά εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς, οἱ δυὸ ἐκεῖνες δυνάμεις, ποῦ θὰ ἀναζωογονήσουν τὴν ὁρμὴ καὶ θὰ προσανατολίσουν σὲ νέους στόχους τὴν ἱστορικὴ πορεία.

• Ὑλικά εἶναι ἡ προνομιακὴ θέση τῆς Κωνσταντινούπολης γιὰ τὴ στρατιωτικὴ ἄμυνα καὶ τὴν οικονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἁ Μέγας Κωνσταντίνος
[Ρώμη, Palazzo dei Conservatori].

146

Ἡ νέα Βασιλεύουσα βρίσκεται κοντύτερα στὰ σύνορα τοῦ Δούναβη καί τοῦ Εὐφράτη· γι' αὐτό, πρὸς τὰ κεί ἀποβλέπει περισσότερο τὸ ἀμυντικὸ σύστημα τοῦ κράτους παρὰ πρὸς τὰ μακρινὰ σύνορα τῆς Δύσης. Στὴ Δύση ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ παραζώνει, οἱ ἄνθρωποι ἐπιστρέφουν στὴν καλλιέργεια τῆς γῆς. Οἱ πόλεις σβήνουν ἢ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη.

Στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα γίνεται τὸ ἀντίθετο. Τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα καί πρῶτη ἀπ' ὅλα ἡ Κωνσταντινούπολη, σφύζουν ἀπὸ οἰκονομικὴ δραστηριότητα.

Τὸ ἔργο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τὸ συμπληρώνει, στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα, ὁ Μ. Θεοδόσιος (379 - 395). Τὰ κυριότερα σημεῖα τοῦ ἔργου του εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

- Μόλις ἀνέβηκε στὸ θρόνο, ἀντιμετώπισε μὲ συμβιβαστικὴ πολιτικὴ τοὺς ἐπαναστατημένους Γότθους.

- Στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ αἰώνα ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε δοκιμάσει τὸ μεγαλύτερο διωγμὸ του (303 - 311). Μὲ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανὸ πέρασε μιὰ κρίση παροδική. Χάρη στὸ Μ. Θεοδόσιο γίνεται τῶρα κρατικὴ θρησκεία.

- Γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ κράτος καταδιώκει μὲ ὅλα τὰ μέσα πού διαθέτει τοὺς ὀπαδοὺς τῶν αἰρέσεων καί τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν. Οἱ ἐχθροὶ τῆς θρησκείας γίνονται πιά ἐχθροὶ τοῦ κράτους. Ὁ Χριστιανισμὸς, μὲ τὴν ὀρθόδοξη μορφή του, βρίσκεται σὲ ὦρα θριάμβου. Τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας μεγαλώνει παράλληλα μὲ τὴ δύναμη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

2. Δεύτερη φάση (395-518): Ἡ αὐτοκρατορία περιορίζεται προσωρινὰ στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς.— Μεγάλες ἐξωτερικὲς καί ἐσωτερικὲς δοκιμασίες. — Βαθμιαίως ἐξελληνισμὸς καί ἀποκρυστάλλωση τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὁ Μ. Θεοδόσιος, πρὶν πεθάνει, μοίρασε τὴν αὐτοκρατορία στοὺς δύο γιούς του (395). Τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τὸ ἔδωσε στὸν Ἀρκάδιο καί τὸ δυτικὸ στὸν Ὀνώριο. Σύμφωνα μὲ τὴ διανομὴ αὐτῆ, τὸ Ἰλλυρικὸ (δυτικὴ καί νότια Βαλκανικὴ μαζί μὲ τὴν καθαυτὸ Ἑλλάδα), θὰ ἀνῆκε διοικητικὰ στὸ ἀνατολικὸ καί ἐκκλησιαστικὰ στὸ δυτικὸ τμῆμα. Αὐτὴ ὅμως ἡ διοικητικὴ ἐξάρτηση διατάραξε τίς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ δύο τμήματα, πού ἔφτασαν ἀκόμη καί σὲ πολεμικὲς συγκρούσεις. Στὸ τέλος τὸ Ἰλλυρικὸ ἔμεινε ὀριστικὰ στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα, ἀλλὰ ἡ Ἑλλάδα ἔπαθε μεγάλη καταστροφὴ, γιατί ἔγινε πεδίο πολέμου.

Ὁ χωρισμὸς τοῦ 395 εἶχε μεγάλη σημασία γιὰ τὸ μέλλον τῆς αὐτοκρατορίας: Ἀπὸ τότε βρίσκουν εὐκαιρία νὰ ἀναπτυχθοῦν στοῦ κάθε τμῆμα οἱ ἰδιομορφίες του καί νὰ φανερωθεῖ ἀργότερα ἡ ξεχωριστὴ φυσιογνωμία τοῦ καθενός.

Τὸ δυτικὸ τμῆμα, ἀδύνατο οἰκονομικά καί στρατιωτικὰ, θὰ δεχτεῖ σὲ λίγα χρόνια (405 - 407), τὴ θύελλα τῶν βαρβαρικῶν εἰσβολῶν. Στὸ τέλος, θὰ καταρρεύσει καί τὸ τελευταῖο ἀπομεινάρι του (476). Ἀντίθετα, τὸ ἀνατολικὸ θὰ βρεῖ δυνάμεις νὰ ἀμυνθεῖ καί νὰ πάρει τὴ σκυτάλη τῆς ἱστορικῆς συνέχειας.

Γι' αὐτὸ τὸ 395 θεωρεῖται ἀπὸ μερικοὺς ἱστορικοὺς συμβατικὴ ἀφετηρία τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας.

Στό διάστημα 395 - 518 ανεβαίνουν στο θρόνο αυτοκράτορες από δυο δυναστείες, τή δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου Α' (395 - 457) καί τή δυναστεία πού ἰδρύει ὁ Λέων Α' ὁ Θράξ (457 - 518).

Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου Α': ὁ Ἀρκάδιος (395 - 408), ὁ Θεοδοσίος Β' (408 - 450) καί ὁ Μαρκιανός (450 - 457). Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Λέοντα Α': ὁ Λέων Α' ὁ Θράξ (457 - 474), ὁ Ζήνων (474 - 491) καί ὁ Ἀναστάσιος (491 - 518).

Οἱ δυο πρῶτοι διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου Α' ανεβαίνουν στο θρόνο ἀνήλικοι καί ἔχουν ἀσθενική κράση. Γενικά εἶναι προσωπικότητες ἀσήμαντες. Στήν ἐποχή τους ὁμως σημειώνονται ἀξιόλογα γεγνότα.

Οἱ αυτοκράτορες τῆς δυναστείας τοῦ Λέοντα Α' εἶναι πιό ἀξιοί. Στά χρόνια τους ὁ κρατικός μηχανισμός γλίτωσε ἀπό τή διάβρωση τῶν Γερμανῶν, τά οικονομικά καί ἡ ἄμυνα βελτιώθηκαν. Ἐγινε προσπάθεια νά προφυλαχτεῖ τό κράτος ἀπό τίς ἀποσυνθετικές συνέπειες τῶν αἱρέσεων.

Ἀπό τά γεγνότα πού σημαδεύουν τήν ἐποχή τῶν δυο αὐτῶν δυναστειῶν, τά πιό ἀξιωμακόμενα εἶναι τά ἀκόλουθα:

▲ **Οἱ θρησκευτικές αἱρέσεις ἀπειλοῦν τήν ἐνότητα τοῦ κράτους.** Καί στόν 4ο, ἀλλά προπάντων τώρα στόν 5ο αἰῶνα, οἱ αἱρέσεις ἀποτελέσαν μεγάλο κίνδυνο, ὄχι μόνο γιά τή θρησκευτική γαλήνη τῆς αυτοκρατορίας, ἀλλά καί γιά τήν ἐνότητα καί τήν ἑδαφική της ἄκεραιότητα.

Ἀπό τόν καιρό τοῦ Μ. Κωνσταντίνου οἱ ὁπαδοί τοῦ Χριστιανισμοῦ πληθαίνουν ραγδαῖα. Σάν νεοφῶτιστοι πού εἶναι, δείχνουν θερμό ζήλο στά ζητήματα τοῦ ὀρθοῦ δόγματος. Ἐξάλλου οἱ διάφοροι λαοί τῆς ἐπικράτειας, πού ἡ ἐξάρτησή τους ἀπό τήν κεντρική ἐξουσία ἦταν χαλαρή, ζητοῦσαν εὐκαιρία νά δείξουν τήν ἐξθρα τους πρὸς τή Βασιλεῦσα, κι ἀκόμη νά ἐπιδιώξουν τήν ἀνεξαρτησία τους. Γι' αὐτό, εὐκολά ὑποστηρίζουν μιὰ δογματική ἀποψη, μόνο καί μόνο ἐπειδή δέ συμφωνεῖ μέ τήν ἀποψη τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας.

Ἔτσι π.χ. στό τέλος αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, οἱ δογματικές ἀντιρρήσεις τῶν περιοχῶν τῆς Συρίας καί τῆς Αἰγύπτου ὀδήγησαν σέ σοβαρές ταραχές καί ἀνταρσίες. Ὁ κίνδυνος ν' ἀποκοποῦν ἀπό τό κράτος οἱ πλοῦσιες αὐτές ἐπαρχίες ἦταν μεγάλος καί ἔβαλε σέ ζωηρή ἀνσυχία τούς αυτοκράτορες τῆς δυναστείας τοῦ Λέοντα τοῦ Α'. Ἐκαναν ὅ,τι μποροῦσαν, γιά νά συμφιλιωθοῦν μαζί τους μέ συμβιβαστικά διατάγματα. Τά ἀποτελέσματα ὁμως, ὅπως θά δοῦμε, ἦταν πενιχρά.

▲ **Τό τέλος τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.** Ὁ πιό σοβαρός κίνδυνος αὐτῆν τήν ἐποχή εἶναι οἱ βαρβαρικές ἐισβολές. Οἱ Γερμανοί, ἀπό τόν 3ο κιόλας αἰῶνα, εἶχαν πλησιάσει τά σύνορα καί τά παραβίαζαν πότε πότε μέ παροδικές ἐπιδρομές. Ἀπό τίς ἀρχές ὁμως τοῦ 5ου αἰῶνα ὀρμοῦν στο ἐσωτερικό τοῦ δυτικοῦ κράτους, γιά νά ἐξασφαλίσουν μόνιμη ἐγκατάσταση. Ἡ βία πού τούς σπρώχνει εἶναι οἱ ἄγριοι νομάδες τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, οἱ Οὔνοι, πού πέρασαν τίς Πύλες τῆς Εὐρώπης (374) καί τούς καταδιώκουν.

Τό πρῶτο κύμα ἀπό τούς καταδιωκόμενους Γερμανούς, οἱ Γότθοι, πέτυχαν εἰρηνικά τήν ἐγκατάστασή τους στά νότια τοῦ Δούναβη. Τό ἀνατολικό κράτος

τούς παραχώρησε γῆ και τούς χρησιμοποίησε στό στρατό και στή διοίκηση.

Τό δυτικό ὅμως κράτος δέ σώθηκε. Καταποντίστηκε μέσα στόν κατακλυσμό τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν τό 476.

▲ Τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου κι ἡ ἀρχή τοῦ Μεσαίωνα. Οἱ Γερμανοί ἔδωσαν στό ρωμαϊκό κόσμο τῆς Δύσης τή χαρακτηριστική βολή. Γι' αὐτό, τό 476 θεωρεῖται συμβατικό ὀρόσημο πού κλείνει τήν ἱστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Οἱ Γερμανοί ὅμως δέν εἶχαν μόνο διάθεση καταλυτική, ἀλλά και ἀνανεωτική. Δείχνουν μεγάλο ζῆλο νά συνεχίσουν πιά οἱ ἴδιοι τήν ἱστορία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ ἴδια συμβατική χρονολογία — τό 476 — ἀποτελεῖ και τήν ἀφετηρία τῆς Μεσαιωνικῆς ἱστορίας.

Στό ἀνατολικό κράτος, ὅπως εἶπαμε, δέν ἔγινε κατάρρευση, ἀλλά συνέχισι τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, βαθιά ἀνανεωμένης. Κι ἐδῶ ὅμως, στήν ἀρχή αὐτῆς τῆς περιόδου, σημειώνεται κάποια φθορά τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, στήν παλαιά κοιτίδα του, τήν καθαυτό Ἑλλάδα, μέ τήν ἐπιδρομή τῶν Γότθων τοῦ Ἀλάριχου (396 - 398).

Ἡ ἐπιδρομή αὐτή συνδέεται μέ τήν καταστροφή πολλῶν ἀπό τά ἱερά ἱδρύματα και τούς ναούς τῆς ἀρχαίας λατρείας. Ἄν και πολλά διατάγματα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α' ἔκαναν ἀδύνατη τήν ἐθνική λατρεία και ἀνυπόφορη τή ζωή τῶν πιστῶν τῆς, ἐν τούτοις τά εἰδωλολατρικά ἱερά ὑπῆρχαν ἀκόμη. Οἱ Γότθοι ὅμως τοῦ Ἀλαρίχου στήν ἐπιδρομή τους ἐναντίον τῆς νοτιότερης Ἑλλάδας, χριστιανοί πιά και ὀπαδοί τῆς Ἀρειανῆς αἵρεσης, παρακινημένοι ἀπό τούς μοναχοὺς τους, πού τούς οἰστηλατοῦσε ἀληθινή μανία ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρείας, κατὰστρεψαν πολλά ἱερά ἱδρύματα και ναούς σέ παμπάλαιους χώρους τῆς ἀρχαίας λατρείας.

Τότε ἐρειπώθηκε τό Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας, καταστράφηκαν τά Μέγαρα, ἡ Κόρινθος, ἡ Νεμέα, τό Ἄργος, ἡ Τεγέα, ἡ Σπάρτη. Χάθηκε ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τούς καλλιτεχνικούς θησαυρούς τῆς Ὀλυμπίας, ἀφοῦ ἀπό τό 392 σταμάτησαν νά τελοῦνται οἱ ὀλυμπιακοί ἀγῶνες, πού γίνονταν χωρίς διακοπή ἀπό τό 776 π.Χ.

Ἡ μερική αὐτή ὕλική φθορά — ἢ και καταστροφή ἀκόμη — δέ σημαίνει διακοπή τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης· στό πρόωμο και ὄριμο Βυζάντιο ἡ ροή ἀπό τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα δέν ἀνακόπεται ποτέ ὀλότελα. Ὁ ἑλληνικός πολιτισμός, πλουτισμένος στή μεσαιωνική του περίοδο και μέ ἄλλα στοιχεῖα (χριστιανικά - ἀνατολικά), συνεχίζεται.

▲ Ἡ ἀναγέννηση τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ κι ἡ στράτευση του στόν ἀντιγερμανικό ἀγῶνα. Ἐνῶ στή Δύση οἱ Γερμανοί σταμάτησαν τήν ἱστορία τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, στήν Ἀνατολή μέ τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου δέν τερματίζεται και ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Και στήν Ἀνατολή ὅμως, ἰδίως μετά τό θάνατο τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α', παρουσιάστηκε σοβαρός κίνδυνος ἐκγερμανισμοῦ τοῦ κράτους. Ἀλλά ἐδῶ συνάντησε μιὰ ἀποτελεσματική ἐθνική ἀντίσταση, ρωμαϊκή στή μορφή, μέ πρωταγωνιστές Ἑλληνες λογίους και πολιτικούς, ὅπως ὁ Αὐρηλιανός, ὁ Ἀνθέμιος, ὁ Συνέσιος κ.ἄ. Ἡ κίνηση πού ἀναπτύ-

χθηκε ήταν τόσο μεγάλη, ώστε πολλοί να μιλούν για ένα είδος εθνικού κόμματος, που καθοδηγεί και εμπνέει τον αντιγερμανικό αυτόν αγώνα.

‘Η εθνική αυτή κίνηση έφερε τούς καρπούς της. Στην περιοχή του ανατολικού κράτους οι Γερμανοί άγωνίστηκαν να ριζώσουν, μά δέν τό κατόρθωσαν. Στο τέλος του 5ου αιώνα έφυγαν προς τή Δύση ή άφανίστηκαν.

▲ ‘Η επιβίωση του ανατολικού κράτους κι ή ιδιαίτερη μορφή που άρχίζει να παίρνει. Τό σπουδαιότερο γεγονός αυτής τής εποχής (395 - 518) είναι ότι τό ανατολικό κράτος βγήκε ανέπαφο μέσα άπό τό χαλασμό, που έφεραν οι γερμανικές εισβολές, οι επιθέσεις τών Ούνων κι ή κατάρρευση του άρχαίου κόσμου. Στην προσπάθεια για επιβίωσή του μεταστοιχειώθηκε δλόκληρη ή φυσιογνωμία του προηγούμενου ρωμαϊκού κράτους. Σημειώνουμε τρία κύρια στοιχεία, που άλλαξαν ριζικά τό χαρακτήρα του:

▲ ‘Ο έξελληνισμός του κράτους. “Όσο πιο βαθιά έριχνε τίς ρίζες της ή χριστιανική μοναρχία τόσο περισσότερο χρειαζόταν στελέχη μέ ύψηλή μόρφωση. Για να τό πετύχει αυτό, ένίσχυε τήν έ λ λ η ν ο π ο ι ό δύναμη που είχε ή Κωνσταντινούπολη, άπό τότε που ιδρύθηκε.

Τό κέντρο του βάρους τής πνευματικής δραστηριότητας μετατοπίζεται άπό τήν ειδωλολατρική ‘Αθήνα στη χριστιανική Κωνσταντινούπολη. Στην πόλη αυτή παρουσιάζεται τώρα μία έντονη ανάγκη για συστηματικές σπουδές σύμφωνες μέ τό πνεύμα τών καιρών. Αυτή ή ανάγκη όδήγησε τό Θεοδοσίο τό Β’ στην άπόφαση να ιδρύσει, μέ διάταγά του (425) Π α ν ε π ι σ τ ή μ ι ο σ τ ή ν Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ο ύ π ο λ η η. Τό χαρακτηριστικότερο σημείο στην όργάνωσή του ήταν ό διορισμός 15 καθηγητών τής ελληνικής γραμματικής και φιλολογίας, ενώ για τή διδασκαλία τής λατινικής γλώσσας που ώστόσο είναι ή επίσημη γλώσσα του κράτους όρίστηκαν μόνο 3 ρήτορες και 10 γραμματικοί. Είναι ή πρώτη φορά που, μέ επίσημη αυτοκρατορική ένέργεια, έκτοπίζεται ή λατινική άπό τήν ελληνική. Τήν επικράτηση του ελληνικού στοιχείου δείχνει περισσότερο ή έκδοση τών διαταγμάτων του 397 και 439 που επιτρέπουν να γίνεται ή σύνταξη τών δικαστικών άποφάσεων και τών διαθηκών στην ελληνική γλώσσα.

▲ ‘Ο εκχριστιανισμός του κράτους. Τό ανατολικό κράτος πήρε χριστιανική φυσιογνωμία. ‘Η νέα θρησκεία βρήκε προστασία κάτω άπό τή σκέπη τής κοσμικής εξουσίας και διατύπωσε τή θεωρία πως ή οίκουμενική μοναρχία συνεργάζεται μέ τή θρησκεία τής οίκουμένης, τό Χριστιανισμό, για να εξασφαλίσουν εύτυχία και ειρήνη στους ανθρώπους.

‘Από τήν εποχή που άνέβηκε στο θρόνο ό Μαρκιανός (450) καθιερώνεται ή σ υ μ β ο λ ι κ ή πράξη τής σ τ έ ψ η ς. Σύμφωνα μέ τό θεσμό αυτό, ό νέος αυτοκράτορας στέφεται άπό τόν πατριάρχη τής Κωνσταντινούπολης. Είναι κι αυτό μία έκδήλωση τής συνεργασίας μεταξύ μοναρχίας και ‘Εκκλησίας.

Διαφωτιστική καταγραφή τών αλλαγών, που έφερε ό Χριστιανισμός στο δημόσιο βίο και στις ιδιωτικές σχέσεις τών ύπηκόων του κράτους, βρίσκεται στο Θεοδοσιανό Κώδικα. ‘Η έκδοσή του έγινε (438) άπό τόν αυτοκράτορα

Ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανός (ι) Χάλκινος ἀνδριάντας πού εἶναι πιθανό ὅτι εἰκονίζει τόν αὐτοκράτορα Μαρκιανό (450 - 457). Λέγεται κολοσσός τῆς Barletta ἀπό τήν πόλη τῆς Ἰταλίας ὅπου βρέθηκε καί ἀπό τό ἀρχικό ὕψος του πού ἔφτανε περίπου τά 5 μέτρα. Ἡ ταύτισή του μέ τό Μαρκιανό ἀμφισβητεῖται (Barletta, μπροστά στήν ἐκκλησία τοῦ San Sepolchro).

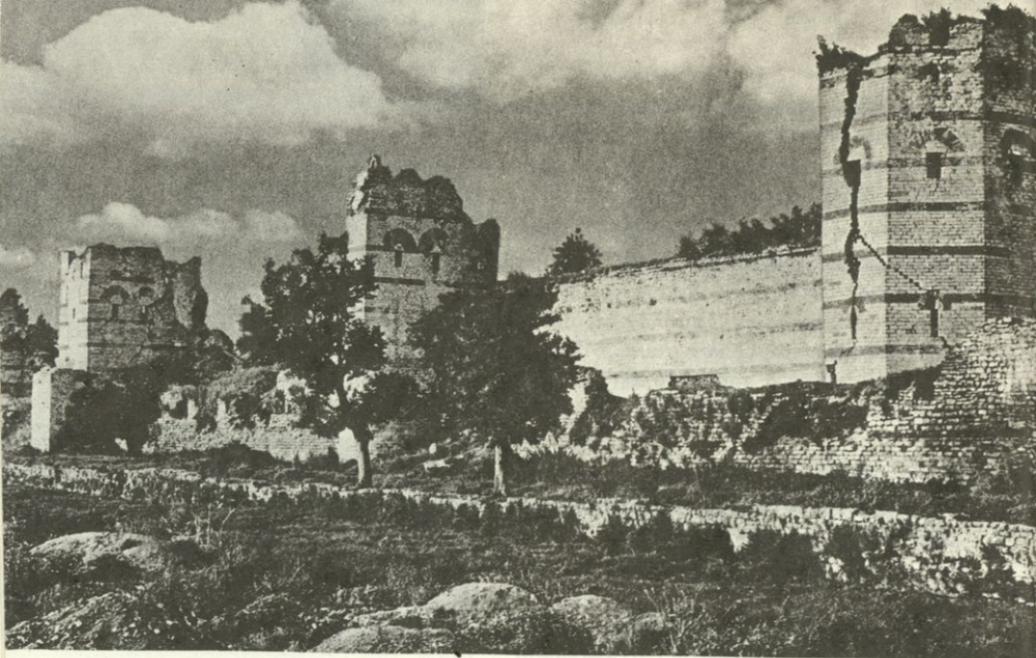
Θεοδόσιο τόν Β' στή λατινική γλώσσα. Ἦταν μιά συλλογή ἀπό νόμους καί διατάγματα τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων, ἀπό τό Μ. Κωνσταντίνο ὡς τόν ἴδιο τό Θεοδόσιο τό Β' (312 - 437), καί εἶναι ἡ πρώτη κωδικοποίηση νόμων πού ἐμπνέονται ἀπό τή νέα θρησκεία. Μέ τή συλλογή αὐτή δημιουργεῖται χριστιανική συνείδηση τοῦ παρελθόντος τῆς μοναρχίας.

▲ **Στερέωση τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος.** Ἡ λεηλασία τῆς Ρώμης ἀπό τοὺς Γότθους τοῦ Ἀλάριχου (410), ὁ φόβος μήπως πάθει τό ἴδιο καί ἡ νέα πρωτεύουσα, ὁ μέγας κίνδυνος τῶν Οὐννων πού ἄρχισαν νά ἀπειλοῦν τά σύνορα, ἀλλά κι ἡ ραγδαία αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βασιλεύουσας (πού ἔφτανε τώρα στίς 500 χιλιάδες ψυχές) ὀδήγησε στήν ἀνάγκη νά ἐπεκταθοῦν καί νά ἐνισχυθοῦν τά χερσαία τῆς τεῖχης.

Τό μεγάλο αὐτό ἔργο πραγματοποιήθηκε τήν ἐποχή τοῦ Θεοδοσίου Β' (413) ἀπό τόν πολιτικό του σύμβουλο Ἀνθέμιο. Ἐνα ἰσχυρό τεῖχος μέ πολλοὺς πύργους ὑψώθηκε ἀπό τήν Προποντίδα ὡς τόν Κεράτιο κόλπο. Τό ἔργο αὐτό συμπλήρωσε καί τό ὀλοκλήρωσε σέ λίγα χρόνια ὁ Κύρος ὁ Πανοπολίτης· αὐτός ἐχτισε καί παραλιακό τεῖχος σ' ὅλη τήν περίμετρο τῆς ἀκτῆς, ἀπό τήν Προποντίδα ὡς τό βάθος τοῦ Κεράτιου κόλπου.

Μέ τήν δόρυωση αὐτή ἡ πρωτεύουσα κρατήθηκε γιά δέκα αἰῶνες ἀληθινά θ ε ο φ ρ ο ὕ ρ η τ η.

Νέοι ἐχθροὶ ὑποχρεώνουν τόν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο (491 - 518) νά προστατεύσει ἀκόμη πῶς τήν Κωνσταντινούπολη: χτίζει ἕνα ἀπέραντο τεῖχος, ἀπό τή Σηλυμβρία τῆς Προποντίδας ὡς τοὺς Δέρκους τοῦ Εὐξείνου Πόντου· εἶχε μήκος 65 χιλιόμετρα καί ὀνομάστηκε Μ α κ ρ ὀ τ ε ῖ χ ο ς.

Τμήμα του Θεοδοσιανού τείχους.

Τμήμα του οχρωματικού περιβόλου της Κωνσταντινούπολης που έγινε από το Θεοδόσιο Β' (413) όπως σώζεται σήμερα διακρίνονται καλά οι πύργοι και κυρίως η εναλλαγή της λίθινης και πλίνθινης τοιχοποιίας [Κωνσταντινούπολη, Τείχη του Θεοδοσίου Β, λεπτομέρεια]

2 Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΣΗΜΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀνοίγει τὸ δρόμο στὸ Χριστιανισμὸ.

Ὅπως εἶδαμε στὴν προηγούμενη ἐνότητα, οἱ ἀντιφάσεις τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου δημιούργησαν τὸ περίφημο ζήτημα τῆς μεταστροφῆς του στὸ Χριστιανισμὸ.

Δὲ συντρέχει κανένας λόγος νὰ ἀρνηθεῖ κανεὶς πὼς ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔγινε εἰλικρινῆς ὀπαδὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα ἡ ἀριθμητικὴ δύναμη τῶν ὀπαδῶν του εἶναι μεγάλη κι ἡ ἠθικὴ ἀκτινοβολία τους μεγαλύτερη. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸ νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ νέα θρησκεία κέρδισε τὸ Μ. Κωνσταντῖνο· ἔγινε ἔτσι ὁ πρῶτος χριστιανὸς αὐτοκράτορας.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ὅμως δέν ἦταν ἀπλῶς ἓνας ὁποιοσδήποτε ἀνθρώπος. Ἦταν πρῶτα ἀπ' ὅλα αὐτοκράτορας ὄλων τῶν Ρωμαίων. Γι' αὐτὸ, ἐνῶ ἀνοίξε τὸ δρόμο τοῦ Χριστιανισμοῦ, φρόντισε νὰ μὴ θίξει καθόλου τίς ἄλλες θρησκείες. Ἔμεινε ὡς τὸ θάνατό του ἀνεξίθρησκος ἀρχηγὸς ὄλων τῶν ὑπηκόων του.

2. Ἡ πολιτικὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀπέναντι στὶς αἰρέσεις. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ Χριστιανισμὸς ἔγινε νόμιμη θρησκεία, ἀντιμετώπισε δύσκολα

δογματικά προβλήματα. Ήξαιτίας τους δοκιμάστηκε για δύο αιώνες από μία βαθιά έσωτερική κρίση. Αυτό συνέβη, ώσπου νά άφομοιώσει ή νέα θρησκεία τήν παλιά νοοτροπία τών νέων όπαδών της.

Ό Μ. Κωνσταντίνος άντιμετώπισε τή δογματική κρίση σάν κρίση του ίδιου του κράτους. Για νά τήν έξουδετερώσει, καθιέρωσε τό θεσμό τών Συνόδων και τήν αυτοκρατορική άνάμειξη στήν προσπάθεια νά βρισκεται ή λύση στά προβλήματα τών δογμάτων μέ τή γνώμη τής πλειοψηφίας του άνωτερου κλήρου. Η κρίση εκδηλώθηκε μέ τίς αίρέσεις. Ένα χριστιανικό δόγμα, πού πρώτο προκάλεσε πολλές δυσκολίες στήν κατανόσή του, ήταν ή τρισηπόστη ένότητα του Θεού. Έφερε σύγχυση και δημιούργησε σειρά από αίρέσεις πού ονομάζονται χριστολογικές.

Τόν 4ο αιώνα όρισμένοι θεολόγοι ζήτησαν νά διευκρινίσουν τή σχέση Πατρός και Υιού μέσα στήν Άγία Τριάδα και τόν 5ο αιώνα άλλοι τή σχέση μέσα στον ίδιο τόν Χριστό τής θεϊκής και ανθρώπινης φύσης του. Τό πρώτο ζήτημα παρουσιάστηκε επί Μ. Κωνσταντίνου μέ τή διδασκαλία του Άρειου. Αύτός διακήρυξε πώς ό Χριστός είναι κτίσμα του Πατρός, πώς δημιουργήθηκε από τόν Πατέρα μέσα στό χρόνο και έπομένως πώς δέν ύπηρε, πριν γεννηθεί.

Η διδασκαλία αυτή προκάλεσε μεγάλη άναστάτωση στήν Έκκλησία. Ήξαιτίας της κινδύνεψε σοβαρά ή γαλήνη και ή ένότητα του κράτους. Μαχητικός αντίπαλός της ήταν ό διάκονος Άθανάσιος από τήν Έκκλησία τής Άλεξάνδρειας. Ό αυτοκράτορας, άφου μάταια προσπάθησε νά τους συμφιλιώσει, καθιέρωσε για πρώτη φορά τήν παραπομπή του ζητήματος σέ οικουμενική Σύνοδο, ώστε νά δοθεί έγκυρη λύση.

Τή συγκάλεσε ό ίδιος τό 325 στή Νίκαια τής Βιθυνίας. Τόση σημασία έδωσε στό γεγονός, ώστε παραστάθηκε αυτοπροσώπως στήν έναρκτήρια συνεδρίασή της. Σέ προσφώνησή του στους 318 επισκόπους πού έλαβαν μέρος στή Σύνοδο, τους έκανε έκκληση νά σταματήσουν τίς επικίνδυνες για τό κράτος διαφωνίες.

Στή Σύνοδο επικράτησε ό Άθανάσιος: ή γνώμη του για τό όμοούσιο του Πατρός και του Υιού αποτέλεσε τήν όρθόδοξη έρμηνεία του δόγματος αυτού, πού διατυπώθηκε επίσημα στό « Σύμβολο τής Πίστεως ». Από τότε όλοι οι Χριστιανοί ήταν υποχρεωμένοι νά δέχονται τήν έρμηνεία τής Συνόδου του 325. Έπί Μ. Θεοδοσίου χρειάστηκε νά συμπληρωθεί τό « Σύμβολο τής Πίστεως », για νά διευκρινιστεί και ή θέση του Άγιου Πνεύματος μέσα στήν Άγία Τριάδα. Αυτό έγινε μέ τή Β' Οικουμενική Σύνοδο στήν Κωνσταντινούπολη τό 381.

3. Όριστικός θρίαμβος του Χριστιανισμού.

▲ Ίουλιανός ό άποστάτης (361-363). Ό Μ. Κωνσταντίνος, όπως είπαμε, άνοιξε τό δρόμο του Χριστιανισμού. Έγστερ' άπ' αυτόν όλοι οι αυτοκράτορες είναι Χριστιανοί έκτός από τόν Ίουλιανό. Αύτός, επειδή είχε πικραθεί στή νεότητά του από τόν προκάτοχό του στό θρόνο, τόν Κωνσταντίο, γιατί, άν και στενός συγγενής του, άνέβηκε στό θρόνο θανατώνοντας τόν πατέρα του Ίουλιανού, ένωσε άποστροφή προς τό Χριστιανισμό.

Ίουλιανός ο Ἀποστάτης (;) (361 - 363) Ἡ γενειοφόρα μορφή μέ τό ἱερατικό διάδημα στό κεφάλι, τό φιλοσοφικό μανδύα καί τόν πάπυρο πού κρατᾶ στό δεξιό του χέρι ταυτίστηκε μέ τόν Ίουλιανό, γιατί καί ὁ ἴδιος ἐμφανίζεται συχνά ὡς εἰδωλόλατρες ἱερέας ἢ Ἕλληνας ρήτορας [Προέρχεται ἀπό τήν Ἰταλία. Παρίσι, Λούβρο].

Συγχρόνως, ἡ μόρφωση πού πήρε ἀπό μικρός τόν γέμισε μέ θαυμασμό γιά τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα. Ὁ θαυμασμός αὐτός μεγάλωσε καί ἔγινε πάθος του, ὅταν πήγε γιά σπουδές στίς φιλοσοφικές σχολές τῆς Ἀθήνας. Ἀπό τότε ἐπιδίωξε στά λίγα χρόνια τῆς βασιλείας του νά ἀναστήσει μέ διάφορα διατάγματα τήν ἀρχαία θρησκεία. Ὀνομάστηκε ἀποστάτης ἢ παραβάτης.

Ὁ Χριστιανισμός ὅμως ἦταν μά πραγματικότητα, ἐνῶ ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχε χαθεῖ ἀπό καιρό. Αὐτό πού θεωροῦσε ἑλληνική θρησκεία ὁ

αὐτοκράτορας ἦταν ἡ θρησκεία ἑνός θεοῦ μέ τό περσικό στοιχεῖο τοῦ Ἥλιου - Μίθρα καί μέ λατρεία δλότελα ἀνατολική. Μέ τό θάνατο τοῦ Ίουλιανοῦ ἡ μάταιη προσπάθειά του σταμάτησε καί δέν ἔμεινε ἀπ' αὐτήν τίποτε.

▲ **Ὁ χρυσός αἰώνας τῆς Θεολογίας**, Σ' αὐτά τά χρόνια, δηλαδή στό δεύτερο μισό τοῦ 4ου αἰώνα κυρίως δόθηκε ἡ μεγάλη μάχη τῶν θεωρητικῶν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας μέ τούς θεωρητικούς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀπό τούς πρώτους ξεχωρίζει ὁ Ίουλιανός. Ἀπό τούς δεύτερους οἱ μεγάλες μορφές τῶν τριῶν θεολόγων ἀπό τήν Καππαδοκία, οἱ «τρεις Καππαδόκες», ὅπως ὀνομάστηκαν: ὁ Μέγας Βασίλειος (330 - 379), ὁ ἀδερφός του Γρηγόριος ὁ Νύσσης, καί ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀπό τή Ναζιανζό τῆς Καππαδοκίας (328 - 389).

Χάρη σ' αὐτούς καί στόν Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο (347 - 407) ὁ 4ος αἰώνας ὀνομάστηκε εἰδικά γιά τό ἀνατολικό τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας *χρυσός αἰώνας τῆς θεολογίας καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς*.

Ἀλλά καί στό δυτικό τμήμα γιά τούς ἴδιους λόγους καί τήν ἴδια περίπου ἐποχή ἀναδείχτηκαν ὀνομαστοί ὑπερασπιστές τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὅπως ὁ Λακτάντιος, (ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα) καί ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος (354 - 430).

▲ **Καταδίωξη τῆς ειδωλολατρίας.** Μετά τὸ θάνατο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τὸ ἐπίσημο κράτος σκλήρυνε τὴ στάση του ἀπέναντι στοὺς αἰρετικούς καὶ τοὺς ἔθνικούς. Ἡ σκόπιμη ἐπιείκεια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τερματίστηκε μὲ τὸ θάνατό του. Ἀπὸ τοὺς διαδόχους του ὁ Κωνσταντῖος Β', μὲ προκήρυξή του ἐναντίον τῶν ἔθνικῶν, καταδικάζει τὸ 341 τὰ λατρευτικά τους ἔθιμα. Τὸ 353 καὶ τὸ 356 μὲ αὐστηροὺς νόμους ἀπαγορεύει τὶς θυσίες καὶ γενικά τὴ λειτουργία τῶν ναῶν ἐπιβάλλοντας τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου καὶ τὴ δήμευση τῆς περιουσίας τους στοὺς παρβάτες καὶ στοὺς κρατικούς ὑπαλλήλους πού δὲ φρόντιζαν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν αὐστηρῶν του νόμων. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ σκληροὶ αὐτοὶ νόμοι δὲν ἐφαρμόστηκαν γενικά καὶ ἀπόλυτα· εἶχαν περισσότερο τὸ χαρακτηριστὴρα φοβέρας γιὰ ὅσους δὲν ἐννοοῦσαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἀρχαία λατρεία.

Τὸν τελικὸ του ὄμως θρίαμβο ὁ Χριστιανισμὸς τὸν κέρδισε μὲ τὸ Μ. Θεοδοσίο. Μὲ δυὸ διατάγματα του (Φεβρουάριος καὶ Νοέμβριος τοῦ 392) ὁ Μ. Θεοδοσίος χαρακτήρισε τὴν ἀρχαία λατρεία «ἐθνικὴ δεισιδαιμονία» καὶ τὴν ἔθεσε ἐκτὸς νόμου. Ἡ παράβαση τῶν διαταγμάτων αὐτῶν θεωρήθηκε προσβολὴ τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα. Συγχρόνως, μὲ οἰκονομικὰ αὐστηρὰ μέτρα ἀφαιρεῖ τὶς περιουσίες τῶν ἀρχαίων ἱερῶν. Ἀπὸ τὸ 392 κι ὕστερα δὲν τελοῦνται πιά οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες. Ἔτσι ὁ Χριστιανισμὸς ἔγινε πιά ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ Κράτους.

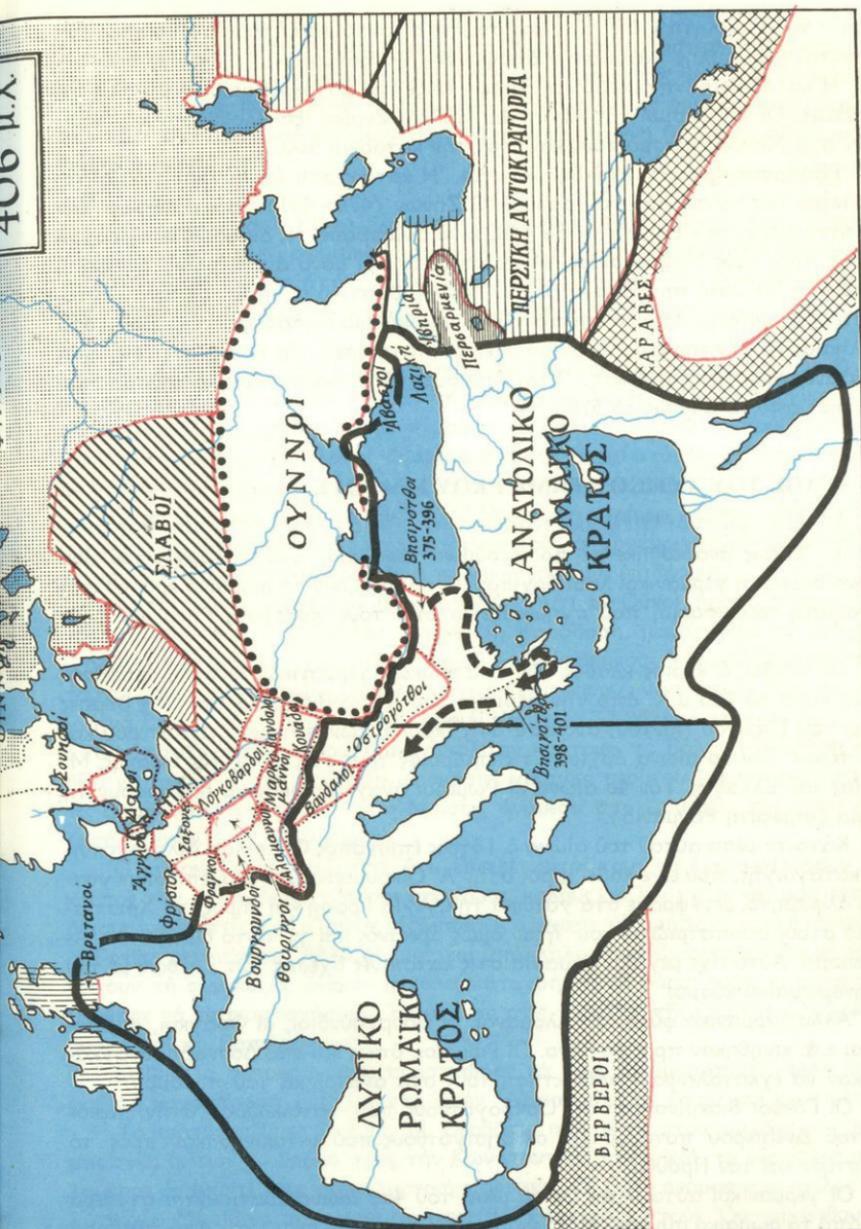
4. Ἡ μεγάλη ἐσωτερικὴ κρίση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὶς αἵρεσεις τοῦ 5ου αἰῶνα. Μὲ τὴν ἐξουδετέρωση τοῦ Ἀρειανισμοῦ οἱ δογματικὲς διαμάχες δὲ σταμάτησαν. Ἀντίθετα, στὸν 5ο αἰῶνα φτάνουν στὴν πιὸ μεγάλη τους ἔξαρση. Τὴν κρίση τὴ δημιούργησε πάλι ἕνα χριστολογικὸ ζήτημα: Σέ ποιά σχέση καὶ ἀναλογία βρίσκονται μέσα στό Χριστό ἡ ἀνθρώπινη κι ἡ θεϊκὴ του ὑπόσταση;

Τὸ ζήτημα ξεκίνησε ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου, πατριάρχου τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸ 428 - 431 ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὀλότελα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ θεϊκὴ κι ὅτι ἡ Θεία Χάρη διάλεξε τὴν πρώτη, γιὰ νὰ τὴν ἐνώσει μὲ τὴ δεύτερη καὶ νὰ τὴν κάμει φορέα της.

Ἀντιμέτωπος σ' αὐτὴ τὴ διδασκαλία ὀρθώθηκε ὁ πατριάρχης τῆς Ἀλεξάνδρειας Κύριλλος (412 - 444) κι ὁ πάπας τῆς Ρώμης. Ἡ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου καταδικάστηκε ὡς αἰρετικὴ ἀπὸ τὴν Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (431) πού ἔγινε στὴν Ἔφεσο.

Οἱ ὁπαδοὶ ὄμως τοῦ Κυρίλλου, ἀπὸ ἀντίπραξη πρὸς τὴν ἀποψη τῆς πρωτεύουσας, ἔφτασαν στό ἄλλο ἄκρο. Ἀρνήθηκαν τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτὴ ἀπορροφήθηκε ὀλότελα ἀπὸ τὴ θεϊκὴ. Ἐπομένως ὁ Χριστὸς ἔχει τὴ θεϊκὴ μόνο φύση, γιατί αὐτὴ ἐπικράτησε μέσα του.

Ἡ διδασκαλία αὐτὴ τῶν θεολόγων τῆς Ἀλεξάνδρειας ὀνομάστηκε Μονοφυσιτισμός. Ἐφερε μεγάλο σάλο στὴν Ἐκκλησία. Τελικὰ καταδικάστηκε ὡς αἵρεση ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο στὴ Χαλκηδόνα (451). Ἡ Σύνοδος αὐτὴ

Οι γερμανοί εισβάλλουν μέσα στο ρωμαϊκό κράτος.

Η κατάρτιση άλλαξε επαινήματα για το ρωμαϊκό κράτος μεταξύ 362 και 406. Οι Ούννοι προσβλήνται ως το Δουναβή και οι Γερμανοί, ως σφιδεράτοι στην άσχη, ζήτησαν να προστατευθούν μέσα στα σύνορα. Είναι η περίοδος που το ρωμαϊκό κράτος καταφεύγει στη λύση της διαίρεσης (395), για να εξασφαλίσει άμυντική ετοιμότητα. Δέν έβγαλε όμως τον κίνδυνο. Το 403 ο γερμανός Στρίλκων στην Ιταλία, για να αντιμετωπίσει το γερμανό 'Αλάριχο μ' άλλους γερμανούς, αναγκάζεται ν' άποσύσει από το σύνορο του Ρήνου τις ρωμαϊκές λεγεώνες. Τόν επόμενο χρόνο ένας μεγάλος αναστασιμός κινήθηκε προς την άνωπεράσπαστη τώρα έπαρχία της Γαλλίας. Την επόμενη μέρα του 406 είχαν πιά διαβεί τον παραγμένο Ρήνο στην Μαγεργία.

είναι ή πιό έπιβλητική άπ' όλες καί σήμανε σ' αυτό τό ζήτημα τό θρίαμβο τής Κωνσταντινούπολης πάνω στην άποψη τής 'Αλεξάνδρειας.

'Η καταδικασμένη όμως αυτή άποψη έριξε τήν αυτοκρατορία σε μεγάλες περιπέτειες. Οί πληθυσμοί τής Αιγύπτου καί τής Συρίας εξακολούθησαν νά έπιμένουν στό Μονοφυσιτισμό τους καί μετά τήν καταδίκη του.

'Εξεγέρσεις άρχισαν νά έκδηλώνονται. 'Η κατάσταση άνησύχησε τους αυτόκράτορες του τέλους του 5ου αιώνα. 'Ο Ζήνων (474 - 491) προσπάθησε μ' ένα διάταγμά του, τό «'Ε ν ω τ ι κ ό » (482), νά συμβιβάσει τίς διαφορές μέ παραχωρήσεις προς τους Μονοφυσίτες. 'Η προσπάθεια όχι μόνο άποδείχτηκε άνώφελη, αλλά στό ένα κακό πρόσθεσε κι άλλο: 'Η συμβιβαστική αυτή έέργεια του αυτόκράτορα θεωρήθηκε από τον πάπα τής Ρώμης Φήλικα άπαράδεκτη επέμβαση στά έκκλησιαστικά ζητήματα. 'Αναθεμάτισε τον πατριάρχη τής Κωνσταντινούπολης που άνέχτηκε τήν επέμβαση. 'Ετσι δημιουργήθηκε έκκλησιαστικό σχίσμα που κράτησε από τό 484 ως τό 518.

3 ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑ-Ι-ΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Οί Γερμανοί πιάζουν τά σύνορα. 'Επιδρομές καί ειρηνική διείσδυση. 'Όπως αναφέρθηκε σέ προηγούμενο κεφάλαιο, από τίς άρχές του 3ου αιώνα διάφοροι γερμανικοί λαοί άρχισαν νά πλησιάζουν τό ρωμαϊκό κράτος στην συνοριακή του γραμμή που σχηματίζεται από τους ποταμούς Ρήνο καί Δούναβη.

Οί Γότθοι, ό κύριος κλάδος των ανατολικών γερμανικών φύλων, μετακινήθηκαν κατά τό 150 μ.Χ. από τήν περιοχή του Κάτω Βιστούλα προς τίς βόρειες άκτές του Εϋξεινου Πόντου, άνάμεσα στις έκβολές των ποταμών Δνειστερου καί Δνειπερου. Τόν 3ο αιώνα άρχισαν τίς επιδρομές τους στις άκτές τής Θράκης, Μ. 'Ασίας καί 'Ελλάδας. Τόν 4ο αιώνα οί Ρωμαίοι αναγκάστηκαν νά εκκενώσουν τή Δακία (σημερινή Ρουμανία).

Κατά τά μέσα αυτού του αιώνα ό Γότθος έπίσκοπος Ούλφιλας, έλληνογοθτικής καταγωγής, που είχε λάβει μέρος στην Α' Οικουμενική Σύνοδο, έπιτόησε γοθτικό άλφάβητο, μετέφρασε στα γοθτικά τήν 'Αγία Γραφή καί κήρυξε τό Χριστιανισμό στους συμπατριώτες του· ήταν όμως άρειανός καί γι' αυτό δίδαξε τον 'Αρειανισμό. Αυτό είχε μεγάλη σημασία στις κατοπινές σχέσεις των Γόθτων μέ τον έλληνορωμαϊκό κόσμο.

'Αλλα γερμανικά φύλα, οί 'Αλαμανοί, οί Βουργούνδιοι, οί Φράγκοι, οί Βάνδαλοι κ.ά. κινήθηκαν προς τό Ρήνο. Οί Ρωμαίοι, όπως καί στό Δούναβη, αναγκάστηκαν νά έγκαταλείψουν κάθε κτήση τους στα ανατολικά του ποταμού.

Οί Γότθοι διακρίνονταν σε 'Οστρογότθους που κατοικούσαν στην περιοχή του Δνειπερου ποταμού καί σε Βησιγότθους που μετακινήθηκαν προς τό Δνειστερο καί τον Προϋθο.

Οί γερμανικοί αυτοί λαοί ως τά μέσα του 4ου αιώνα κρατιούνται σταθερά έξω από τά ρωμαϊκά σύνορα. Μόνο επιδρομές επιχειρούν πότε πότε από τήν ξηρά

ή από τή θάλασσα (Εϋξεινος Πόντος). Ἡ συνοριακή ἄμυνα ἀντέχει ἀκόμη. Ὅπου τή βρίσκουν πιό χαλαρή (κυρίως στή Δύση) κάνουν καί βαθύτερες διεισδύσεις στό ἐσωτερικό, ἀλλά παροδικές. Καταφεύγουν στήν τακτική τῆς εἰρηνικῆς διείσδυσης. Γίνονται δηλαδή δεκτοί ἀπό τό ρωμαϊκό κράτος σέ μικρές ὁμάδες ὡς μισθοφόροι γιά τό στρατό του καί καλλιεργητές γιά τήν ἐρημωμένη ὑπαιθρο στίς παραμεθόριες περιοχές.

2. Πόλεμοι στό Ρήνο καί στό Δούναβη. Μέ ὁμαλές σχέσεις ἀνάμεσα στό γερμανικό καί τό ρωμαϊκό κόσμο κύλησαν τά τρία τέταρτα τοῦ 4ου αἰώνα. Ἡ κατάσταση ἄλλαξε ἀπό τό 374, ὅταν ἀπλώθηκε ἀπό τήν ἀνατολική ὡς τή δυτική ἄκρη τῆς Εὐρώπης ἡ φήμη ὅτι ἐκείνη τή χρονιά εἶχαν περάσει τό Βόλγα οἱ Οὔνοι.

Οἱ Οὔνοι ἦταν νομάδες μογγολικῆς καταγωγῆς. Εἶχαν ξεκινήσει πολύ νωρίτερα ἀπό τίς στέπες τοῦ Τουράν τῆς κεντρικῆς Ἀσίας. Τούς ἐσπρωχναν πρὸς τά δυτικά ἄλλοι νομάδες. Ὅταν πέρασαν τό Βόλγα, οἱ πρῶτοι πού δοκίμασαν τήν ὁρμή τους ἦταν οἱ Ἄλανοί, ἀνάμεσα στό Βόλγα καί στόν Ντόν. Ὅσοι δέν ἐξοτρώθηκαν, ὑποτάχθηκαν ἢ μετακινήθηκαν σέ ἄλλους τόπους.

Ὅταν οἱ Οὔνοι πέρασαν τόν Ντόν ἡ ἴδια τύχη περίμενε ἐκεῖ καί τούς Ὀστρογότθους, παρ' ὅλο πού ὁ γένοντας βασιλιάς τους, ὁ Ἐρμάνριχος, πρόβαλε ἥρωική ἀντίσταση καί μάλιστα σκετώθηκε πολεμώντας τούς ἐπιδρομείς.

Τώρα ἦταν ἡ σειρά τῶν Βησιγότθων, γιατί οἱ Οὔνοι προχωροῦσαν πρὸς τό Δούναβη. Αὐτοί, ὅπως λείει ἡ γραπτὴ παράδοση, μαζεύτηκαν τό 376 τρομαγμένοι στή βόρεια ὄχθη τοῦ ποταμοῦ καί μέ θρήνους ἰκέτευαν τούς ἀξιωματούχους τῶν συνοριακῶν μονάδων νά τούς ἐπιτρέψουν νά περάσουν τά σύνορα, γιά νά βροῦν προστασία καί νά ζήσουν εἰρηνικά. Τό αἴτημά τους εἰσακούστηκε ἀπό τόν τότε αὐτοκράτορα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τό Βάλη, καί δόθηκε ἡ ἄδεια νά περάσουν τό Δούναβη. Διακόσιες χιλιάδες περίπου ἐγκαταστάθηκαν μέ τίς οἰκογένειές τους στήν κάτω Μοισία, ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἴμο (στή σημερινή Β. Βουλγαρία).

Ὁ αὐτοκράτορας σκέφτηκε ὅτι, ἐπιτρέποντάς τους νά ἐγκατασταθοῦν στό κράτος του, ἐξασφάλιζε πιστούς ὑπηκόους, καλοῦς καλλιεργητές καί προπάντων ἀξιους πολεμιστές. Καί μ' αὐτές τίς διαθέσεις ἄρχισαν τή ζωὴ τους μέσα στό κράτος οἱ Γότθοι μετανάστες. Ἀλλά οἱ κρατικοὶ ὑπάλληλοι, πού εἶχαν ἀναλάβει νά ἐφαρμόσουν τή συμφωνία, ἔκαμαν μεγάλες καταχρήσεις εἰς βάρος τους, κι αὐτό τούς ἐξώθησε νά ἐπαναστατήσουν. Ξεχύθηκαν στίς πεδιάδες τῆς Θράκης ἀπειλώντας ἀκόμη καί τή Βασιλεύουσα.

Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας προσπάθησε νά τούς ἀντιμετωπίσει, ἀλλά ἔπαθε φοβερὴ καταστροφή (378) κοντά στήν Ἀδριανούπολη, ὅπου καί σκοτώθηκε.

Τό κράτος σώθηκε ἀπό τό Μ. Θεοδοσίο πού μέ τίς στρατιωτικῆς του δυνάμεις τούς ἔκλεισε τό δρόμο πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη, καί, τό κυριότερο, ἀκολούθησε ἀπέναντί τους συμφιλιοτική πολιτική. Γι' αὐτό ὀνομάστηκε «φίλος τῶν Γότθων». Μέ εἰδικὴ συμφωνία εἰρήνης (382) ἐπέτρεψε στοὺς Ὀστρογότθους νά

έγκατασταθούν στην Παννονία (σημ. Ουγγαρία) και στους Βησιγότθους στην Κάτω Μοισία (σημ. Β.Α. Βουλγαρία). Τους δόθηκε πλήρης αυτονομία και φορολογική άελλεια. Οί Γερμανοί αυτοί θεωρούνταν ως Ρωμαίοι υπήκοοι· δέν αναγνωρίζονταν όμως ως έγκυροι οί γάμοι μεταξύ γότθων και βυζαντινών. Οί άρχηγοί τους έπαιρναν από τό κράτος χρηματικές παροχές. Σέ αντίλλαγμα γι' αυτές έπρεπε ως φοιδεράτοι, δηλ. ύπόσπονδοι, νά μετέχουν στην άμυνα τών συνόρων τής περιοχής τους και νά άποκρούουν κάθε έπιδρομή έθρων τής αυτοκρατορίας.

Γιά τά προβλήματα πού δημιούργησε στό κράτος ή φιλογοτθική πολιτική του Μ. Θεοδοσίου έγινε λόγος πρωτύτερα. Τό σοβαρότερο όμως ήταν πώς ό ρωμαϊκός στρατός και ή κρατική διοίκηση βρέθηκαν σιγά σιγά στά χέρια τών γότθων ήγετών, πού συχνά έρχονταν σέ κρυφό ή φανερό πόλεμο μεταξύ τους ποίος νά έξοντώσει τόν άλλον.

Ένα τέτοιο συνταραχτικό έπεισόδιο πού στοίχισε μεγάλες συμφορές στην καθαυτό Έλλάδα ήταν ή έπανάσταση κι ή έπιδρομή του Άλαρίχου (395) στό νοτιότερο Ίλλυρικό, μέ τήν άνοχή ή και τήν ενθάρρυνση τής Κωνσταντινούπολης. Τήν περιοχή αυτή, όπως είδαμε, τή διεκδικούσε τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος πού έστειλε έναντίον του Άλαρίχου ένα δικό του «βάρβαρο» στρατιωτικό ήγέτη, τό Σηλίχωνα. Αυτός νίκησε τό στρατό του Άλαρίχου στό άρκαδικό όροπέδιο τής Φολόης.

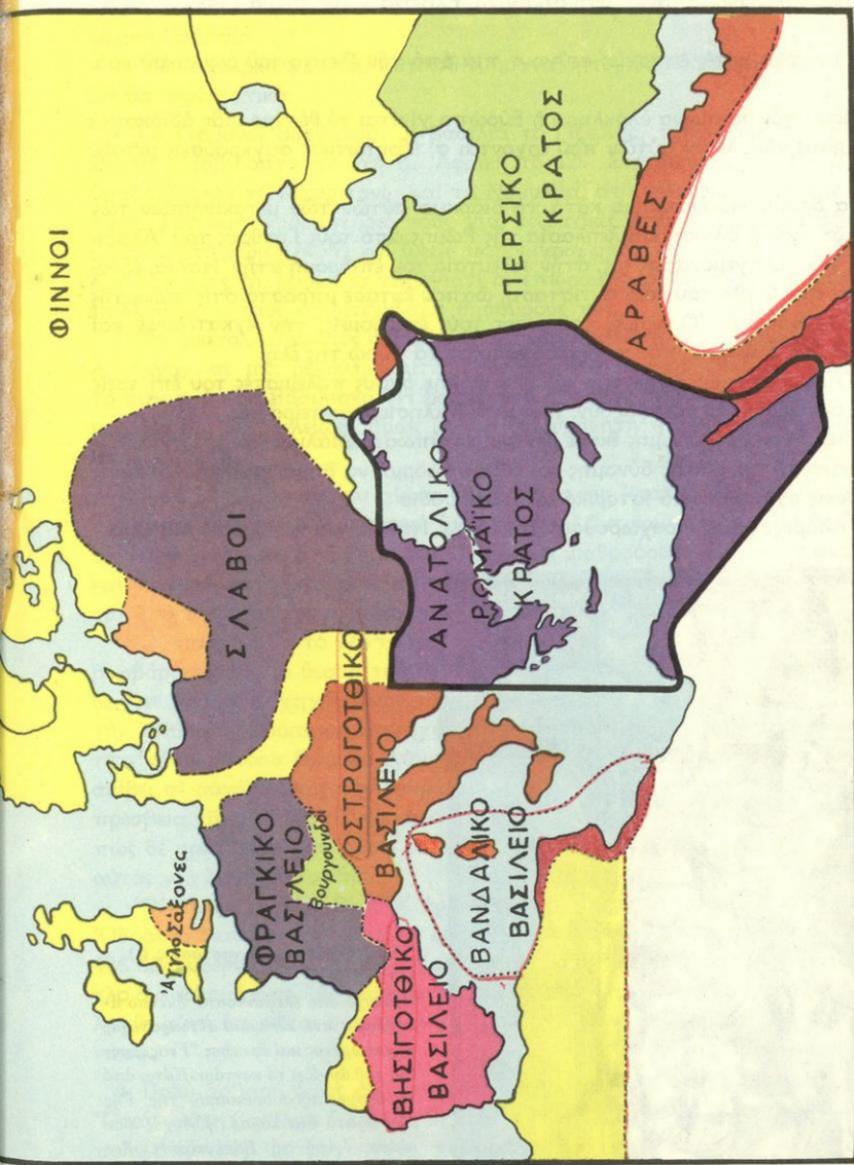
Γιά νά γλιτώσει τό Ίλλυρικό από τόν Σηλίχωνα ή διπλωματία του άνατολικού κράτους περιποιήθηκε τόν Άλαρίχο. Τόν άνακήρυξε στρατιωτικό διοικητή του (Magister militum per Illyricum) και στό τέλος κατάφερε νά τόν κατευθύνει έναντίον τής Ίταλίας (400).

3. Ό κατακλυσμός του δυτικού ρωμαϊκού κράτους από τούς Γερμανούς. Η Β. Ίταλία δεινοπάθησε από τις έπιδρομές του Άλαρίχου ως τό 403. Τότε για δεύτερη φορά ό Σηλίχων τόν νίκησε στην Πολλεντία. Ό Άλαρίχος ξαναγύρισε στην Ίλλυρια κι έτσι σώθηκε προσωρινά ή Β. Ίταλία, μά ή σωτηρία αυτή στοίχισε πολύ άκριβιά:

Ό Σηλίχων, για ν' άντιμετωπίσει τόν Άλαρίχο στην Ίταλία, είχε άποσύρει τις ρωμαϊκές λεγεώνες από τις έπαρχίες τις πέρα από τις Άλπεις. Η άμυνα του Ρήνου χαλάρωσε, γιατί οί μόνοι πού έμειναν εκεί για τή φύλαξη του ήταν οί παραμεθόριοι φοιδεράτοι, βάρβαροι κι αυτοί, όπως π.χ. ήταν οί Φράγκοι.

Ουσιαστικά λοιπόν από τότε όλο τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος, εκτός από τήν Ίταλία, έμεινε άνυπεράσπιστο. Τό 405, ένα χρόνο μετά τήν άπομάκρυνση του Άλαρίχου, άρχισε ή μεγάλη βαρβαρική εισβολή στην Ίταλία μέ άρχηγό τό Ραδάγαισο.

Σ' αυτή τήν πρώτη εισβολή πήραν μέρος 200 περίπου χιλιάδες Σουήβοι, Βάνδαλοι, Βουργούνδιοι κ.ά. Οί εισβολείς άποκρούστηκαν, ό Ραδάγαισος αιχμαλωτίστηκε και πέθανε στην αιχμαλωσία. Όσα άπόμειναν από τά βαρβαρικά

Οι Γερμανοί ιδρύουν δικά τους βασίλεια στο δυτικό ρωμαϊκό κράτος.

‘Η εισβολή των Γερμανών στη Δύση απέσπασε από τη «Ρωμαϊκή Ολοκλήρη» το δυτικό τμήμα της. Μετά το 476 και 493 στο χώρο αυτό της Εξόφλης και της Αφρικής δημιουργούνται τα λεγόμενα «5 βασίλεια» των Γερμανών (επολογίζεται και το βασίλειο των Βουργουνδών). Σ’ αυτή την κατάσταση βλάσκει το κράτος ο’ Ιουστινιανός, όταν ανεβαίνει στο θρόνο [527]. Κύριο μέλημά του θα είναι η αποκατάσταση των ανόρων, η περίφημη *reconquista*.

του στρατεύματα ενώθηκαν με άλλα και τό 406 πέρασαν τό Ρήνο και ξεχύθηκαν στη Γαλατία, στην Ίσπανία, στη σημερινή Έλβετία κι αργότερα (449) στη Βρετανία.

Οί μεγάλες αυτές έπαρχίες φεύγουν πιά από τόν έλεγχο του ρωμαϊκού κράτους.

Μέσα στον 5ο αιώνα ολόκληρη ή Εύρώπη γίνεται τό θέατρο μιās αδιάκοπης μετακίνησης τών λαών αυτών που έρχονται σ' έξοντωτικές συγκρούσεις μεταξύ τους.

"Ενα δραματικό έπεισόδιο κατά τή διάρκεια αυτών τών μετακινήσεων τών Γερμανών είναι ή άλωση και λεηλασία τής Ρώμης από τούς Γότθους του Ύλάριχου τό 410. Ό ηγεμόνας αυτός, στην τελευταία του επιδρομή στην Ίταλία, έξουδετέρωσε στό διάβα του κάθε αντίσταση, ώσπου έφτασε μπροστά στις πύλες τής Ρώμης. Ό βασιλιάς Όνώριος, τρέμοντας τούς επιδρομείς, τήν έγκατέλειψε και κρύφτηκε στη Ραβέννα, που τήν προστάτευαν τά γύρω της έλη.

Ό Ύλάριχος παρέδωσε τήν «αίώνια πόλη» στους πολεμιστές του επί τρεις μέρες ν' αρπάξουν και νά σφάξουν. Μόνο τής εκκλησίας δέν πείραξαν.

Ή περιπέτεια τής Ρώμης έκαμε μεγάλη έντύπωση. Διάλυσε τό μύθο για τήν αιωνιότητα τής ρωμαϊκής δύναμης και έδωσε αφορμή νά δημιουργηθούν άφθονες παραδόσεις σχετικά με τό ιστορικό αυτό έπεισόδιο.

Ό Ύλάριχος, ενώ προχωρούσε στην κάτω Ίταλία, για νά ιδρύσει εκεί Βησι-

Ό αυτοκράτορας Ύναστάσιος (;)
(491 - 518).

Λίπνχο από έλεφαντοστό· έκτυπο άνάγλυφο· στό κέντρο ό αυτοκράτορας άρματωμένος και έφιππος. Ένας Σκόθης του άγγίζει τό κοντάρι. Κάτω από τό άλογο προσωποποίηση τής Γής που κρατά ένα καρπό. [Άρχές του αιώνα. Ύπό τή Barberini Collection, Ρώμη, Παρίσι, Λουβρο].

γοθτικό κράτος, πέθανε τόν ίδιο χρόνο. 'Ο διάδοχός του 'Ατάουλφος μετακίνησε τό λαό του καί ίδρυσε κράτος στή Ν. Γαλατία. 'Αργότερα άπλώθηκε ώς τή σημερινή 'Ισπανία.

Μά καί δλόκληρου του δυτικού τμήματος ή τύχη κρίθηκε όριστικά μέ τά ακόλουθα περιστατικά:

- Οί Γερμανοί Βάνδαλοι, μέ βασιλιά τό Γιζέριχο, περνώντας τίς 'Ηράκλειες Στήλες, άποβιβάστηκαν στή Β. 'Αφρική τό 429. Στο διάστημα 429 - 439, άφου ύποδούλωσαν τή Μαυριτανία καί τή Νουμιδία, στό τέλος κυρίεψαν τήν Καρχηδόνα. Τήν έκαναν όρμητήριο τους γιά πειρατικές έπιδρομές. Σέ μία άπό αυτές μπήκαν στή Ρώμη (455) καί έμεινε παροιμιακή στήν ιστορία μέ τόν όρο β α ν δ α λ ι σ μ ό ς ή λεηλασία της, γιατί οί έπιδρομείς έσύλησαν καί κατάστρεψαν πολλούς άπό τούς καλλιτεχνικούς θησαυρούς της.

Τό άνατολικό κράτος άποφάσισε νά τούς διαλύσει. Στόν καιρό του Λέοντα Α' όργάνωσε μία μεγάλη ναυτική δύναμη πού μετακινήθηκε εκεί μέ άρχηγό τό συγγενή του Βασιλίσκο. 'Η έκστρατεία στοίχισε τεράστια έξοδα, προκάλεσε μεγάλες έλπίδες, τελείωσε όμως μέ μία άξιοθρήνητη ήττα του άυτοκρατορικού στόλου (468).

- 'Από τά μέσα του 5ου αιώνα έπικρατεί στήν 'Ιταλία ένα πραγματικό χάος στήν πολιτική καί στρατιωτική διοίκηση του δυτικού κράτους. 'Η ήγεσία του στρατού βρίσκεται στα χέρια των Γερμανών μισθοφόρων. Στο θρόνο ανεβαίνουν καί κατεβαίνουν ό ένας μετά τόν άλλον άσήμαντοι άυτοκράτορες. 'Υποδεικνύονται άπό τήν Κωνσταντινούπολη ή καί άπό τούς ίδιους τούς Γερμανούς.

Ούσιαστικά ώς τό 476 τό θρόνο τόν συντηρούσε ένας άόριστος σεβασμός των βαρβάρων πρός τό θεσμό του Ρωμαίου άυτοκράτορα. Τό χρόνο αυτό είχε άναδειχτεί γενικός άρχηγός όλων των μισθοφορικών σιφών πού είχαν κατακλύσει τήν 'Ιταλία ό 'Οδόακρος, άρχηγός του λαού των 'Ερούλων. Αυτός καθαίρεσε τόν τότε άυτοκράτορα Ρωμόλο Αύγουστύλο, ώς σφετεριστή του θρόνου, γιατί είχε άνέβει σ' αυτόν χωρίς τήν έγκριση τής Κωνσταντινούπολης. 'Εστειλε επίσημη πρεσβεία τής ρωμαϊκής Συγκλήτου στόν τότε άυτοκράτορα Ζήνωνα· του μήνυσε πώς δε χρειάζεται στή Δύση άλλος άυτοκράτορας καί του πρότεινε νά κυβερνά αυτός γιά λογαριασμό του.

'Ο Ζήνων δέν είχε λόγο ν' άρνηθεί αυτή τήν πρόταση καί άναγνώρισε τόν 'Οδόακρο διοικητή τής 'Ιταλίας δίνοντάς του τόν τίτλο του πατρίκιου. 'Από τό 476 δέν κυβερνά τή Δύση άλλος άυτοκράτορας ώς τό 800 πού πήρε αυτό τόν τίτλο ό Καρλομάγνος. 'Αν καί καμιά ούσιαστική άλλαγή δέν έγινε τό 476, ή χρονολογία αυτή θεωρείται σάν τό τέλος του άρχαίου κόσμου κι ή άρχή του μεσαιωνικού.

- Πολύ σοβαρή όμως άλλαγή στα πράγματα τής 'Ιταλίας έγινε άργότερα. 'Όταν άκόμη βασίλευε ό Ζήνων, οί βόρειες έπαρχίες τής Βαλκανικής δεινοπάθησαν πολύ άπό τούς 'Οστρογότθους, πού παλαιότερα τούς είχαν δεχτεί εκεί ώς ύπόσπονδους - φοιδεράτους. Γιά νά γλιτώσει άπό αυτούς τό άνατολικό κράτος, παρα-

κίνησε τό 488 τόν ηγεμόνα τους Θευδέριχο νά μετακινηθεῖ στήν Ἰταλία μέ τό λαό του καί ν' ἀπομακρύνει ἀπό ἐκεῖ τόν Ὀδόακρο. Αὐτό καί ἔγινε. Ὑστερα ἀπό σκληρό ἀγώνα ὁ Θευδέριχος κυρίεψε τήν πρωτεύουσα τοῦ Ὀδόακρου, τή Ραβέννα (493), καί τήν ἔκαμε ἔδρα τοῦ βασιλείου του παίρνοντας ἀπό τόν τότε αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο τόν τίτλο Ρ ἤ γ α ς (Rex). Ἔτσι ἰδρύθηκε τό Ὄστρογοτθικό βασίλειο τῆς Ἰταλίας.

4. Οἱ Οὐνοί. Τό κράτος κι οἱ ἐπιδρομές τους. Ἐγινε λόγος πῶς πάλι γιά τούς Οὐνοὺς πού ἀπό τό 374 μπαίνουν στήν Εὐρώπη. Στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰώνα οἱ Ἀσιάτες αὐτοὶ ἔχουν κιάλας ἀπλωθεῖ στίς μεγάλες ἐκτάσεις ἀνάμεσα στίς ἀκτές τῆς Βαλτικῆς καί τοῦ Εὐξείνου Πόντου καί τίς ὄχθες τοῦ Δούναβη καί τοῦ Βόλγα.

Δέν ἀποτελοῦσαν ἐνιαῖο κράτος, ἀλλά φυλές πολιτικά ἀσύνδετες. Στό τέλος τοῦ πρώτου τρίτου τοῦ 5ου αἰώνα ἐνώθηκαν σέ κράτος ἰσχυρό μέ κέντρο τήν Παννονία (τή σημερινή Οὐγγαρία).

Στή μεγαλύτερη ἀκμή του φτάνει τό κράτος τους, ὅταν ἔγινε ἀρχηγός του ὁ Ἀττίλας (434 - 453). Ἀπειλοῦσε ἀπό τό Δούναβη μέ τήν τεράστια δύναμή του τό ἀνατολικό κράτος στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Β'. Ὁ Θεοδοσίος Β' ἔκλεισε πολλές φορές συμφωνίες μαζί του μέ τήν ταπεινωτική ὑποχρέωση νά τοῦ πληρώνει κάθε χρόνο μεγάλους φόρους, γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ἑδαφική ἀκεραιότητα τοῦ κράτους του. Δέ γλίτωσε ὅμως τήν καταστροφή πού φοβόταν.

Ἡ ἀπληστία τῶν Οὐνῶν δέν μπορούσε νά ἱκανοποιηθεῖ παρά μόνο μέ τίς ἐπιδρομές στά πλούσια ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας καί τή λεηλασία τῶν ἀστικῶν κέντρων της. Δυό καταστρεπτικές ἐπιδρομές πραγματοποιήθηκαν. Ἡ πρώτη τό 441 κι ἡ δεύτερη τό 447. Ἡ δεύτερη ἦταν καί ἡ φοβρότερη. Τότε ἐκπορθήθηκαν καί λεηλατήθηκαν περισσότερες ἀπό ἑβδομήντα πόλεις στή βόρεια Βαλκανική. Πέρασε στιγμές ἀγωνίας κι ἡ ἴδια ἡ Βασιλεύουσα. Σύμφωνα μέ τίς πηγές, μιά ἀπό τίς πόλεις πού λεηλατήθηκαν ἦταν κι ἡ Θερμόπολη πού βρισκόταν Ν.Α. τῆς Ἀγχιάλου (στή σημερινή Βουλγαρία). Αὐτό παρερμηνεύτηκε ἀπό μερικούς μεταγενέστερους ἱστορικούς καί ἰσχυρίστηκαν ὅτι ὁ Ἀττίλας ἔφτασε ὡς τίς Θερμοπύλες.

Ἡ διπλωματία τῆς Κωνσταντινούπολης κατάφερε νά κλείσει συμφωνία (448 - 450) μέ τόν Ἀττίλα. Μέ τή συμφωνία αὐτή ὁ Ἀττίλας δέ ζήτησε, ὅπως στίς προηγούμενες, μεγαλύτερες χρηματικές παροχές, ἀλλά τή δημιουργία μιᾶς οὐδέτερης ζώνης στά νότια τοῦ Δούναβη, ἀπό τή Σιγγιδόνα (σημερινό Βελιγράδι) ὡς τίς Νοναε (Sistona), μέ βάθος πέντε μέρες πορεία, δηλ. ὡς τή Ναϊσσό. Αὐτή τήν πόλη λογάριζε νά τήν κάμει κέντρο ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν μεταξύ Οὐνῶν καί Βυζαντινῶν. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὁ ὅρος αὐτός δέν ἐκπληρώθηκε, γιάτι τό ἐνδιαφέρον τοῦ Οὐνοῦ ηγεμόνα κατευθύνθηκε ἄλλοῦ. Τίς διπλωματικές ἐπαφές μετά τό 448 πραγματοποιήσε μιά βυζαντινή πρεσβεία μέ ἀρχηγό τόν Μαξιμίνο· τή συνόδευσε καί ὁ ἱστορικός Πρίσκος πού μᾶς ἄφησε μιά ζωηρή περιγραφή σχετικά μέ τίς συνήθειες καί τήν ἔθιμοτυπία τῆς αὐλῆς τοῦ Οὐνοῦ ηγεμόνα.

Ἡ Ἀττίλας, μετά τήν ἐρήμωση τῶν περιοχῶν στά νότια τοῦ Δούναβη, ἐπιδιώκει νά μεταφέρει τή δράση του στή δυτική Εὐρώπη. Γι' αὐτό καί δέν ἀντιδρά, ὅταν τό 450 ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανός δέν τοῦ στέλνει τή συνηθισμένη ἐτήσια χρηματική χορηγία. Ὁδηγεῖ πρὸς τή Γαλατία τίς ἀναριθμητες πολεμικές του δυνάμεις. Περνάει τό Ρήνο καί φτάνει στήν Ὁρλεάνη, πού ἀποτελεῖ τήν εἴσοδο γιά τή Ν. Γαλατία.

Ἐκεῖ, στά λεγόμενα Καταλανικά Πεδία, κοντά στήν πόλη Τρογες τόν ἀντιμετώπισαν τό καλοκαίρι τοῦ 451 τμήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ μέ ἀρχηγό τόν πατρικίο Ἀέτιο. Μέ τά στρατεύματά του συμπράξαν καί πολέμησαν ἥρωικά οἱ Βησιγόθοι τῆς Ν. Γαλατίας, οἱ Σουήβοι, οἱ Βουργουνδοί κ.ἄ.

Στή φοβερή αὐτή μάχη ἡ στρατιά τοῦ Ἀττίλα νικήθηκε. Ὁ ἴδιος ἔφυγε ἀπό τή Γαλατία καί ὤρμησε μέσα στήν Ἰταλία παραδίδοντας τά πάντα στόν ἀφανισμό, ὥσπου ἔφτασε ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς Ρώμης.

Ἡ παράδοση λέει πὼς δέν πρόσταξε ἔφοδο ἐναντίον της, ἀλλά ὑποχώρησε ἀφήνοντάς την ἀπείραχτη, γιατί ὁ πάπας Λέων Α', πού εἶχε βγεῖ νά τόν προὔπαντήσῃ ἐπικεφαλῆς μιᾶς πρεσβείας, γέμισε τήν ψυχή τοῦ Ἀττίλα μέ τρόμο θυμίζοντάς του τό θάνατο τοῦ Ἀλάριχου, πού εἶχε κι αὐτός ἐπιχειρήσει νά ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῆς Ρώμης πρὶν ἀπό 40 χρόνια. Ὁ ἀρχηγός τῶν Οὐννων γύρισε πίσω στήν πρωτεύουσά του ὅπου ἔζησε ὡς τό 453.

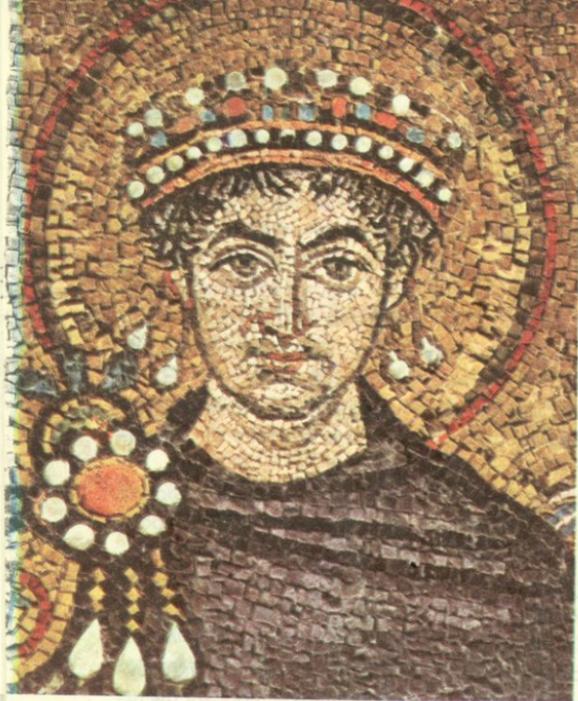
Μετά τό θάνατό του οἱ Οὐνοὶ σκορπίστηκαν σέ μικρές ὁμάδες. Μετακινούνταν διαρκῶς μέσα στήν κεντρική καί ἀνατολική Εὐρώπη καί φυτοζωοῦσαν ὡς μιθοφόροι, ὥσπου σιγά σιγά χάθηκαν ἢ ἀφομοιώθηκαν μέ ἄλλους λαούς.

4 Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΤΟΥ (518-610)¹

1. Ἀνασύσταση τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης [=reconquista]. Προοδευτική πορεία πρὸς τό Βυζάντιο. Στό μεγαλύτερο μέρος τοῦ βου αἰῶνα κυριαρχεῖ ἡ ἐπιβλητική μορφή τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ (527 - 565). Ἰδρυτῆς τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι ὁ θεῖος του, ὁ Ἰουστίνος, ἀπό ποιμενική οἰκογένεια τῆς Ἰλλυρικῆς Δαρδανίας (γύρω ἀπό τά σημερινά Σκόπια).

Ὅταν ὁ Ἀναστάσιος, ἄκληρος καί σέ βαθιά γεράματα, πέθανε τό 518, ὁ Ἰουστίνος, ἀρχηγός τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς, τόν διαδέχτηκε στό θρόνο. Ἐπειδὴ ὁμως ἦταν πολὺ γέρος καί ἀμόρφωτος, πῆρε ἀπό νωρὶς τὸν ἀνεψιό του Ἰουστινιανὸ ὡς σύμβουλο καί συγκυβερνήτη. Ἀνάμεσα στοὺς αὐτοκράτορες τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ὁ Ἰουστινιανὸς εἶναι ἡ μεγαλύτερη φυσιογνωμία. Ἦταν ἀνθρώπος μέ ἀντοχή ἐκπληκτική. Διάλεξε συνεργάτες ἱκανοὺς καί τοὺς ἔταξε ἐπικεφαλῆς τοῦ κάθε τομέα τῆς κρατικῆς δραστηριότητος. Ἀξιόλογη ἐπίδραση ἄσκησε ἐπάνω του ἡ Θεοδώρα. Ὅπως λένε οἱ ἔχθροί της κυρίως, πρὶν γίνει αὐγοῦστα, ζοῦσε μιὰ ζωὴ ἄστατη καί ἠθικά ἐπιλήψιμη.

1. Οἱ αὐτοκράτορες σ' αὐτὴ τὴν περίοδο εἶναι μέ τὴ σειρά: ὁ Ἰουστίνος (518-527), ὁ Ἰουστινιανός (527-565), ὁ Ἰουστίνος Β' (565-578), ὁ Τιβέριος (578-582), ὁ Μαυρίκιος (582-602) καί ὁ Φωκάς (602-610).

Ὁ Ἰουστινιανός. [Ψηφιδωτό Ἁγίου Βιταλλίου, Ραβέννα. Λεπτομέρεια].

● Κεντρικός στόχος τῆς πλούσιας δράσης τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι: νά ἀποκαταστήσει τά σύνορα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ἦταν πρὶν τῆς ἀφαιρέσουν οἱ Γερμανοὶ τὸ δυτικὸ τμήμα, καί νά δημιουργήσει πάλι ἓνα οἰκουμενικὸ κράτος μέ μιὰ ἰσχυρὴ συγκεντρωτικὴ μοναρχία.

● Ἐπιδιώκοντας μέ τό πολεμικό του ἔργο τὴν ἀνασύλωση τῆς μεσογειακῆς κοσμοκρατορίας ἔκαμε στή Δύση ἐπιθετικούς πολέμους γιὰ τὴν ἀνάκτηση ἐδαφῶν καί

στήν Ἀνατολή ἀμυντικούς γιὰ τὴν ἀνάσχεση τῶν ἐκεῖ ἐχθρῶν.

● Ἔτσι οἱ διάδοχοί του — πού ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν ὁ Τιβέριος κι ὁ Μαυρίκιος, ἄξιοι κι οἱ δύο τους στρατιωτικοὶ αὐτοκράτορες — κληρονομοῦν ἀπὸ τό μεγάλο προκάτοχό τους μιὰ δυτικὴ Μεσόγειο πού ἀνήκει καί πάλι στήν αὐτοκρατορία, καί ὅπου τὰ κράτη πού εἶχαν ἰδρύσει στίς ἀκτῆς τῆς οἱ βάρβαροι ἔχουν ὄλα καταλυθεῖ. Κληρονομοῦν ὅμως καί ἓνα κράτος ἐξαντλημένο ἀπὸ τίς μεγάλες δαπάνες πού χρειάστηκε νά γίνουν, καί κυρίως νέους κινδύνους στό Δούναβη καί, μεγαλύτερους τώρα ἀπὸ τοὺς παλιούς κινδύνους, στόν Εὐφράτη. Ὁρθώνεται ἐπίσης μπροστά τους ἓνα ἀμείλικτο δίλημμα: νά ρίξουν ὄλα τους τὴ προσπάθεια, γιὰ νά κρατήσουν τίς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἢ νά φυλάξουν τὰ βόρεια καί τὰ ἀνατολικά σύνορα ὀργανώνοντας στή Δύση τὴν ἄμυνα μόνο σ' ἐκεῖνα τὰ σημεῖα πού μποροῦσαν νά κρατηθοῦν;

Ἡ ἀνάγκη τοὺς ἔκαμε νά προτιμήσουν τὴ δευτέρη λύση.

Παραθέτουμε ἐδῶ σύντομα τὰ σπουδαιότερα γεγονότα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, πρῶτα τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ κι ὕστερα τῶν διαδόχων του.

2. Τό πολεμικό ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Κατακτητικοὶ πόλεμοι.

▲ Ἡ πολεμικὴ δράση πρὸς τὴ Δύση ἐμπνέεται ἀπὸ τόν πόθο τοῦ αὐτοκράτορα νά ξαναπάρει ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὅσα ἐδάφη τοῦ δυτικοῦ κράτους εἶχαν κατακτήσει καί ν' ἀποκαταστήσει τὴ ρωμαϊκὴ οἰκουμένη στὰ παλιά σύνορά τῆς. Γι' αὐτὸ ἐκεῖ ἀκολούθησε κατακτητικὴ πολιτικὴ.

Ἡ Θεοδώρα. [Ψηφιδωτό Ἁγίου Βιταλίου
Ραβέννα. Λεπτομέρεια].

Πρὶν ὅμως ἐπιχειρήσει ὁ,τιδὴ-
ποτε, συνέντριψε σὸ ἐσωτερικὸ μί-
ἀπανάσταση πού λίγο ἔλειψε νά
τοῦ στοιχίσει τὸ θρόνο. Γιὰ νά ἐ-
ξασφαλίσει ὕστερα τὰ νῶτα του
ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ἔκλεισε μαζί του
μέ βαριά οἰκονομικά ἀνταλλάγμα-
τα μιά συμφωνία μέ τόν ὑπερβολι-
κὸ τίτλο αἰώνια εἰρήνη.

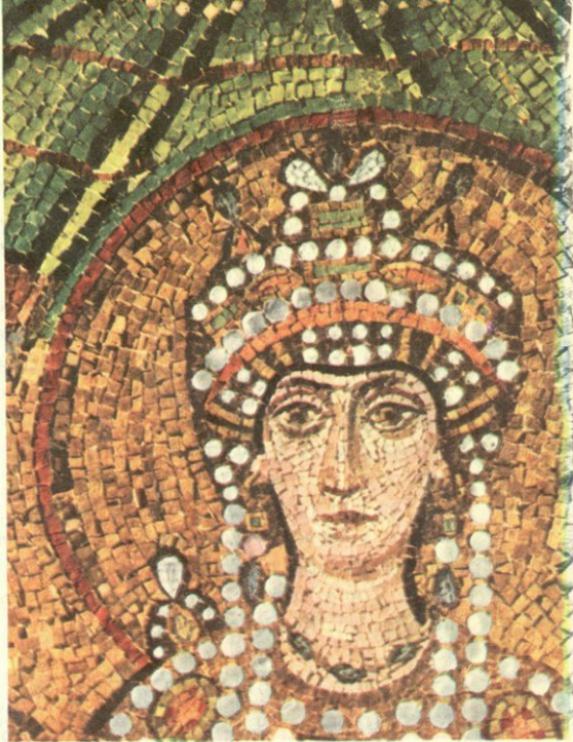
▲ Τὸ πρῶτο γερμανικὸ κράτος
πού ἐπιχείρησε νά καταλύσει ἦταν
τὸ βασίλειο τῶν Βανδάλων,
στή Β. Ἀφρική. Ἀρχηγὸς τῆς ἐκ-
στρατείας ὀρίστηκε ὁ στρατηγὸς
Βελισάριος.

Ἀπὸ τὸν πρῶτο χρόνο (533 - 534) τὸ βανδαλικὸ βασίλειο διαλύθηκε, τὰ με-
γάλα νησιά τῆς δυτικῆς Μεσογείου ξαναγύρισαν στὴν αὐτοκρατορία, καὶ ὁ νι-
κητὴς στρατηγὸς ἔσυρε ἀλυσσοδεμένο τὸ Βάνδαλο βασιλιά Γελίμερο μπρὸς στὰ
πόδια τοῦ αὐτοκράτορα.

▲ Μετὰ τοὺς Βανδάλους ἦρθε ἡ σειρά τῶν Ὀστρογόθων τῆς Ἰταλίας.
Γιὰ νά καταλυθῆί τὸ βασίλειό τους χρειάστηκαν σκληροὶ ἀγῶνες μιᾶς εικοσαετίας
(535 - 554). Οἱ πολεμικὲς δυνάμεις πού χρησιμοποιήθηκαν στὴν ἀρχὴ ἦταν μι-
κρές, ἡ ἀντίσταση τῶν Γόθων γενναία κι ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ οἱ Πέρσες δημιούρ-
γησαν σοβαρὸ ἀντιπερισπασμὸ.

Στὴν πρώτη φάση τῶν κατακτητικῶν αὐτῶν ἐπιχειρήσεων (535 - 540), πού
τίς διευθύνει πάλι ὁ στρατηγὸς Βελισάριος, κυριεύονται ἡ Σικελία, ἡ Νεάπολη, ἡ
Ρώμη, καὶ τὸ 540 ἡ πρωτεύουσα τοῦ ὀστρογοθικοῦ βασιλείου, ἡ Ραβέννα. Ὁ
ἥρωικὸς βασιλιάς Οὐτίγιγος μέ τούς μεγιστάνες του ὀδηγήθηκε αἰχμάλωτος στὴν
Κωνσταντινούπολη. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν γοθικῶν κρατιδίων τῆς Β. Ἰταλίας δῆλω-
σαν ὑποταγὴ στὸν Ἰουστινιανό. Ἔτσι ὀλόκληρη ἡ Ἰταλία φαινόταν πῶς ἀνακτη-
θηκε ὀριστικά.

Τότε ἀκριβῶς πῆρε διαταγὴ ὁ Βελισάριος νά ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία τοῦ πο-
λέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν. Οἱ Γόθοι ὅμως, πού διατηροῦσαν ἀκμαῖο τὸ φρόνη-
μά τους, βρῆκαν τὴν εὐκαιρία ἐνὸς πικροῦ ὀρμητικοῦ πολεμικοῦ συναγερωμοῦ. Σῆκω-
σαν πάνω στὴν ἀσπίδα καινούριο καὶ ἰκανὸ βασιλιά, τὸν Τωτίλα. Τὸ βασίλειο

τους όχι μόνο αναστήθηκε, αλλά κι η δύναμή του ήταν τώρα μεγαλύτερη από πριν.

Ο Βελισάριος πήρε διαταγή να γυρίσει πίσω στην Ίταλία, για ν' αντιμετωπίσει τή δύσκολη αυτή κατάσταση. Δεν έφερε όμως αποτέλεσμα, γιατί δεν του δόθηκαν αρκετές δυνάμεις. Άλλά ο Ίουστινιανός, θέλοντας να κερδίσει όπωσδήποτε τή νίκη, κινητοποίησε επιβλητικό στρατό (25 χιλιάδες) με άφθονα πολεμικά μέσα και όρισε αρχηγό τής έκστρατείας τόν επίσης λαμπρό στρατηγό Ναρσή.

Τό καλοκαίρι του 552 στά Άπέννινα τής Μέσης Ίταλίας, στη θέση Busta Gallorum [= οί τάφοι τών Γαλατών], έγινε μιά μάχη αποφασιστική πού θεωρείται ότι σημειώνει τήν κατάλυση τής εξουσίας τών Γότθων στην Ίταλία.

Η αντίστασή τους συνεχίστηκε απεγνωσμένα για δύο χρόνια ακόμη. Τό 554 όμως σταμάτησε όριστικά. Η Ίταλία ξαναγύρισε στην αυτοκρατορική εξουσία. Ο Ίουστινιανός με μιά νομοθετική πράξη (554)¹ ρύθμισε και αποκatéστησε, όπως ήταν πριν, τά πράγματα τής Ίταλίας.

▲ Τόν ίδιο χρόνο (554) πού καταλύθηκε τό βασίλειο τών Όστρογότθων δυναστικές φιλονικίες για τή διαδοχή του θρόνου δίνουν στον Ίουστινιανό τήν ευκαιρία να επέμβει πολεμικά στο βασίλειο τών Βησιγότθων τής Ισπανίας. Του απέσπασε τή νοτιοανατολική περιοχή του με κέντρο τής νέας αυτής επαρχίας τήν Κόρδοβα.

3. Άμυντικοί πόλεμοι. Σύμφωνα με τήν κεντρική γραμμή τής εξωτερικής του πολιτικής ο Ίουστινιανός στην Άνατολή και στο Δούναβη περιορίζεται να συγκρατεί τους έχθρους με άμυντικούς πολέμους και με χρηματικές χορηγίες.

▲ Στην Περσία βασιλιάς είναι ο Χοσρόης Α', από τους πιο όνομαστούς ηγέτες τής δυναστείας τών Σασσανιδών. Ο Ίουστινιανός, αν και απέβλεπε προπάντων στην ανάκτηση του δυτικού τμήματος, δεν έδειξε μειωμένο ενδιαφέρον για τήν απειλούμενη από τους Πέρσες Άνατολή. Έπί 30 περίπου χρόνια διεξάγει πολεμικούς αγώνες με τό φιλόδοξο αντίπαλό του πού διακόπτονται μερικές φορές με υποχωρητικούς έλιγμούς ειρήνης και συμβιβασμού.

Μέ τήν «αίώνια ειρήνη» είχε κλείσει έναν πόλεμο πού ήταν αρχιτισμένος από καιρό. Παρ' όλη όμως τήν ειρήνη αυτή ο αυτοκράτορας ήρθε δύο φορές σε πολεμική σύγκρουση με τόν Χοσρόη Α'.

Στόν πρώτο πόλεμο (540 - 543) ο Πέρσης βασιλιάς μπήκε στη Συρία και κατέστρεψε τήν Άντιόχεια. Στο δεύτερο πόλεμο (549 - 557) κατόρθωσε να πάρει με τό μέρος του τους κατοίκους τής αρχαίας Κολχίδας, πού ως τότε αναγνώριζαν τήν κυριαρχία τής Κωνσταντινούπολης. Έτσι δημιούργησε έμπορική έξοδο στον Εύξεινο Πόντο. Και τους δύο αυτούς πολέμους ο Ίουστινιανός τους έκλεισε με συμφωνίες πού τελικά ευνοούσαν τό Βυζάντιο. Μέ τή λήξη τής πολεμικής αυτής αναμέτρησης [561] τό Βυζάντιο αναλαμβάνει τήν υποχρέωση να δίνει στον Πέρση βασιλιά κάθε χρόνο 30.000 νομίσματα, αλλά κι οί Πέρσες υπέγραψαν τήν παραι-

1. Λατ. Pragmatica Sanctio pro petitione Vigilii [= πραγματικός νόμος].

τησή τους από κάθε έδαφική αξίωση πάνω στη Λαζική (άρχ. Κολχίδα). Ός σύνορο τῶν δυο κρατῶν στήν Ἀρμενία καί Μεσοποταμία ἀναγνωρίστηκε τό ἴδιο πού καθόριζε πρὶν ἀπὸ διακόσια χρόνια τό ἔδαφικό καθεστῶς ἀνάμεσα στὰ δυο κράτη.

Γενικά ὁ Ἰουστινιανός ἀντιμετώπισε τόν περσικό κίνδυνο μ' ἓνα προσεκτικὰ μελετημένο καί ὀργανωμένο σύστημα ἀμυνας στὰ ἀνατολικά σύνορα· αὐτὸ βασιζόταν σέ καλὰ ὀχυρωμένες πόλεις καί φρούρια μὲ σκοπὸ νὰ ἀποφεύγει τίς μεγάλες πολεμικὲς συγκρούσεις. Ὁ ἔχθρος δηλ. ἦταν δυνατό νὰ ἐνεργεῖ ἐπιδρομικὲς διεισδύσεις, μὰ νὰ ἔχει πάντοτε ἐξασφαλισμένη τὴ δυνατότητα ὑποχώρησης καί ἐπιστροφῆς στήν ἀφετηρία του.

▲ Δυσάρεστη ὅμως ἦταν ἡ κατάσταση πού δημιουργήθηκε στὰ βόρεια σύνορα τοῦ κράτους. Νεοὶ ἔχθροί, Βούλγαροι, Σλάβοι, Ἄντες κ.ἄ. ἐνωμένοι μὲ τὰ ὑπολείμματα τῶν Οὐνῶν τοῦ Ἀττίλα, παραβιάζουν συχνὰ τὰ ὀχυρά τῆς γραμμῆς τοῦ Δούναβη καί ἐνεργοῦν καταστρεπτικὲς ἐπιδρομὲς νοτιότερα. Σέ μιὰ ἀπὸ τίς ἐπιδρομὲς αὐτὲς (558) φτάνουν λεηλατώντας ὡς τίς ἀκτὲς τοῦ Ἰονίου, στὸν Ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου κι ἀκόμη ὡς τὸ ἀναστασιανὸ τεῖχος, δηλαδή στὰ πρόθυρα τῆς πρωτεύουσας.

Τὸν ἴδιο χρόνο ἔφτασαν γιὰ πρώτη φορά στήν Κωνσταντινούπολη ἀπειταλμένοι ἑνὸς νέου πολυάριθμου καί πολεμικοῦ λαοῦ, τῶν Ἀβάρων, τοῦ, ξεκινώντας ἀπὸ τίς στέπες τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, εἶχαν ἀπλωθεῖ ὡς τὰ βορινὰ τοῦ Καυκάσου (✱)

✱ **4. Εἰρηνικὰ ἔργα. — Ἑσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.** Καί στήν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ διαπιστώνεται ἡ ἴδια θαυμαστὴ μεγαλοπραγμοσύνη τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ.

Ἄσπασε τὸ πολεμικὸ τοῦ ἔργο ἐμπνέεται ἀπὸ μιὰ κεντρικὴ ἰδέα, νὰ ἀποκαταστήσει τὰ σύνορα πού εἶχαν παραβιάσει οἱ βάρβαροι, ἔτσι καί τὸ εἰρηνικὸ τοῦ ἔργο ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἰδέα νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἐνότητα τῶν λαῶν τῆς Μεσογείου μὲ μιὰ ἀπόλυτη Μοναρχία.

Τὸ πρόγραμμα γιὰ τὴν ἀνάκτηση τοῦ χαμένου δυτικοῦ μέρους τῆς αὐτοκρατορίας συνοδεύεται ἀπὸ ἓνα ἐπίσης μεγαλεπήβολο πρόγραμμα γιὰ τὴν ἀνασυγκόλληση τῆς ἐνότητας τῆς παλαιᾶς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης».

Ἔπρεπε νὰ γίνῃ γενναία προσπάθεια νὰ ἐνοποιηθοῦν πάλι οἱ λαοὶ σὲ μιὰ σφιχτὴ κοινότητα πολιτισμοῦ. Αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς ὅμως ἔπρεπε νὰ ἀντλεῖ δυνάμεις ἀπὸ καινούριες πηγές. Δηλαδή, γιὰ νὰ ἐπιζῆσει ἡ οἰκουμένη τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί νὰ μὴν ἔχει τὴν ἴδια τύχη μὲ τὴν παλιά, ἔπρεπε νὰ γίνῃ οἰκουμένη χριστιανικὴ. Γι' αὐτὸ ὁ Ἰουστινιανός, θυσιάζοντας τὴν ἐνεργητικότητα στὴ συντηρητικὴ «ρωμαϊκὴ ἰδέα» του, ἐργάστηκε, χωρὶς νὰ τὸ ὑποψιάζεται ὅσο κανένας αὐτοκράτορας ὡς τότε, γιὰ τὸ ἑλληνοχριστιανικὸ Βυζάντιο πού ἐρχόταν ὡς συνέχεια τῆς ἀρχαίας Ρώμης. *Στὸ εἰρηνικὸ τοῦ ἔργο τὸν κατεύθυναν οἱ σύγχρονοι ἱστορικοὶ ροπὲς καί γι' αὐτὸ εἶναι προοδευτικὸ.* Ἄντεξε στὸ χρόνο καί ὑπογράμμισε, πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ πολεμικὸ, τὴ μεγαλοσύνη τοῦ δημιουργοῦ του. Τὰ κύρια σημεῖα του εἶναι:

▲ *Διαμορφώθηκε μιὰ ἀπόλυτη, καί συγκεντρωτικὴ μοναρχία.* Μ' αὐτὴν ἀποκο-

ρυφώθηκε ή τάση προς τήν άπολυταρχία πού είχε διαμορφωθεϊ στά χρόνια του Μ. Κωνσταντίνου. Σχηματίστηκε μιά ισχυρή κυβέρνηση μέ κέντρο τό ιερό παλάτι· ή εξουσία της έκπορεύεται από ένιαία πηγή, τή θέληση του μονάρχη. Άπό τή μοναρχική εξουσία ρυθμίζονταν άπευθείας όλα τά νήματα της δημόσιας ζωής, δηλαδή, τής άμυνας, τής διοίκησης, τών οικονομικών, τής νομοθετικής και δικαστικής τάξης ανάμεσα στους ύπηκόους.

Άφορμή για τήν άπολυταρχική διαμόρφωση του πολιτεύματος έδωσε ή Σ τ ά σ η τ ο υ Ν ί κ α τό 532. Άρχισε σάν μιά ταραχή από τίς συνηθισμένες τά χρόνια εκείνα ανάμεσα στους φιλάθλους του ίππόδρομου τής πρωτεύουσας. Έξελίχτηκε όμως σέ πολιτική επανάσταση, πού λίγο έλειψε νά ανατρέψει από τό θρόνο τό μεγάλο αυτοκράτορα.

Ό λαός, από τά άρχαία χρόνια του ρωμαϊκού δήμου, είχε κληρονομήσει καί τό πάθος για τίς άρματοδρομίες καί τή συνήθεια νά συνασπίζεται σέ φ α τ ρ ί ε ς πού άσχολούνταν μέ τή διοργάνωσή τους. Οι φατρίες ήταν τέσσερις· ονομάζονταν μέ τόν άρχαίο έλληνικό όρο Δ ή μ ο ι. 'Η καθεμιά είχε καί τό δικό της όνομα άνάλογα μέ τό χρώμα τής στολής τών ήνιόχων πού οί όπαδοί της προτιμούσαν. Οι κυριότεροι από τούς τέσσερις Δήμους ήταν δυό, οί Π ρ ά σ ι ν ο ι κι οί Β έ ν ε τ ο ι (=οί θαλασσιόι).

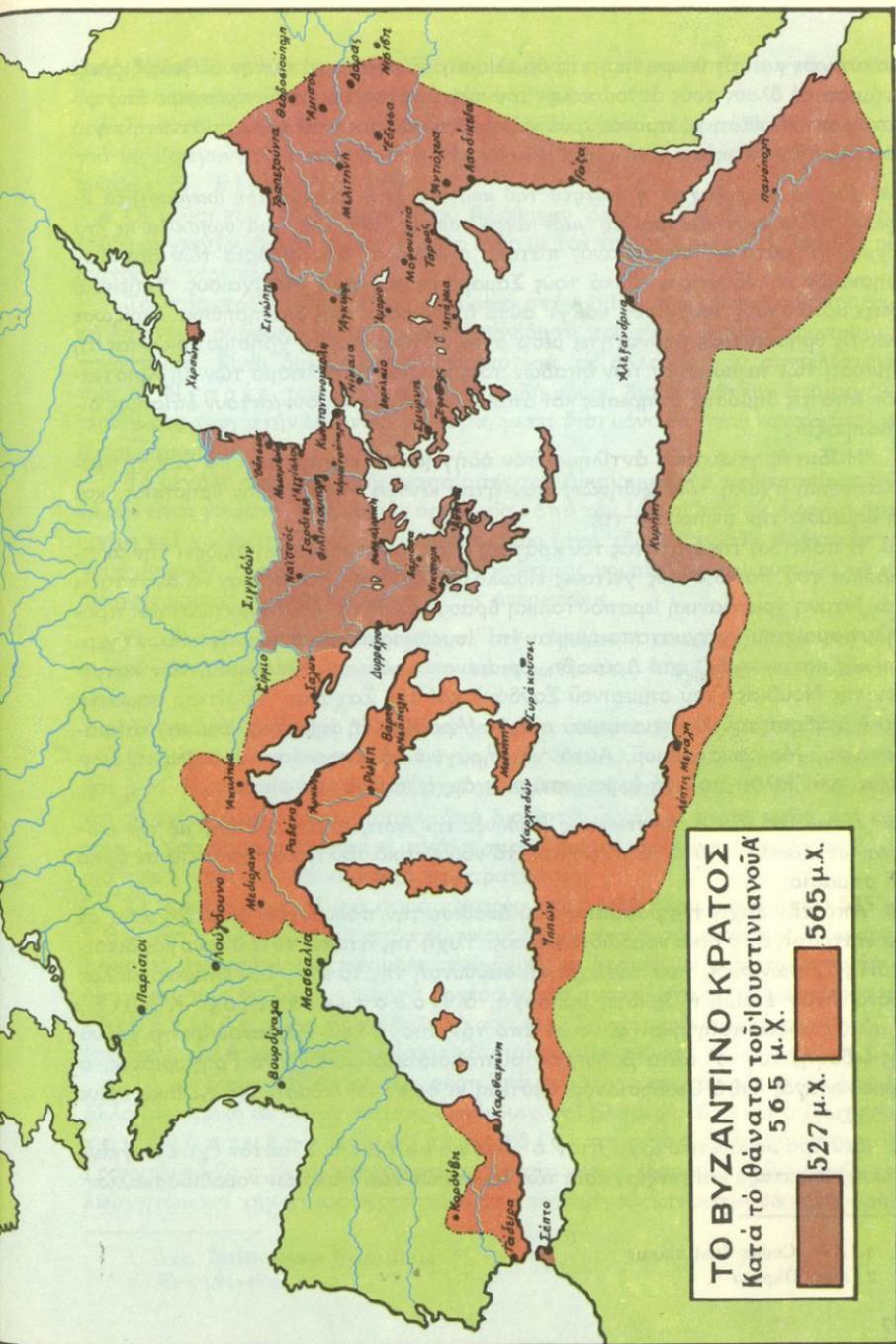
Οί δυό αυτοί Δήμοι μέ τόν καιρό όργανώθηκαν σέ μισοστρατιωτικά σώματα. Τούς χρησιμοποιούσε τό κράτος στά δημόσια έργα, ή ως πολιτοφυλακή για τήν άμυνα τής Κωνσταντινούπολης, όταν ή άνάγκη τό άπαιτούσε καί έπαιρναν διαταγές από τόν Έπαρχό της.

Όταν ο αυτοκράτορας έμφανιζόταν στόν ίππόδρομο από τό θεωρείο του, οί Δήμοι του άπευθύνανε πρώτα χαιρετισμό κι ύστερα του διατύπωναν τά αίτήματά τους. Αύτός είναι ο λόγος πού οί Δήμοι χαρακτηρίστηκαν σάν τό τελευταίο καταφύγιο τών δημοκρατικών ελευθεριών.

Σέ μιά τέτοια περίπτωση, τήν ώρα πού διατύπωναν τά παράπονά τους στόν 'Ιουστινιανό, οί Δήμοι διχονόησαν μεταξύ τους καί ύπήρξε κίνδυνος νά γίνουν ταραχές. Ό αυτοκράτορας άποπειράθηκε μέ άμεροληψία νά τιμωρήσει τούς πρωταίτιους κι από τίς δυό μερίδες. Τότε όμως οί δυό φατρίες συμπράξαν καί κήρυξαν επανάσταση πού κράτησε έξι μέρες. Άνακήρυξαν αυτοκράτορα τόν 'Υπάτιο, άνεψιό του 'Αναστασίου, μέ τό σύνθημα «Νίκα» ξεχύθηκαν στους δρόμους καί έκαψαν καί λεηλάτησαν τό μεγαλύτερο μέρος τής Πόλης.

Ό 'Ιουστινιανός μπροστά σ' αυτή τήν έξέγερση έχασε τό θάρρος του. Όταν είδε πώς, μέ όλες τίς ύποχωρήσεις του στους επαναστάτες, δέν μπορούσε νά τούς καταπραΰνει, άποφάσισε νά εγκαταλείψει τό θρόνο, για νά σωθεϊ. 'Η Θεοδώρα όμως άρνήθηκε κατηγορηματικά νά συμφωνήσει μέ τήν άπόφασή του. Μπροστά στην έπιμονή τής Αύγουστας ο αυτοκράτορας πρόσταξε τούς στρατηγούς του Βελισάριο καί Μοΰνδο ν' άντιμετωπίσουν τούς επαναστάτες δυναμικά.

Αυτοί κύκλωσαν μέσα στόν ίππόδρομο τούς επαναστάτες καί θέρισαν κάπου 30 χιλιάδες. 'Η άπόλυτη μοναρχία καθιερώθηκε ολότελα. Ό ίδιος ο 'Ιουστινιανός

Τό ρωμαϊκό κράτος πριν και μετά τόν Ίουστινιανό.
 'Ο Ίουστινιανός κατάργησε νά αποκαταστήσει τό ρωμαϊκό κράτος, όπως ήταν πριν από τίς γερμανικές κατακτήσεις. 'Ο χάρτης δείχνει τό ρωμαϊκό κράτος πριν και μετά τήν reconquista (=ανάκτηση).

διατύπωσε και τή θεωρητική της θεμελίωση. Σύμφωνα μ' αυτήν ο Θεός διάλεξε ανάμεσα σε όλους τους ανθρώπους τόν αυτοκράτορα και του πρόσφερε από φιλόθυρη διάθεση τό προνόμιο νά κυβερνά τό κράτος πού του εμπιστεύτηκε γιά τό καλό τών υπηκόων του.

† ▲ *Γιά νά διαφραχτεί ἡ ἐνότητα τοῦ κράτους κι ἡ ἐδαφική του ἀκεραιότητα ἔπρεπε νά ἐπικρατήσει ἀπό τή μιάν ἄκρη του ὡς τήν ἄλλη μιὰ θρησκεία κι ἕνα δόγμα.* Γι' αὐτό ὁ Ἰουστινιανός πάταξε σκληρά τ' ἀπομεινάρια τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν καί ἐξόντωσε εἰδικά τούς Σαμαρεῖτες καί τούς Μανιχαίους. Ἐπιείκεια ἔδειξε μόνο στούς Ἰουδαίους, καί γι' αὐτό ἡ θρησκεία τους διατηρήθηκε. Ξερίζωσε ὅλες τίς θρησκευτικές μειονότητες μέσα στήν αὐτοκρατορία, χρησιμοποιώντας τή δήμευση τῶν περιουσιῶν τῶν ὀπαδῶν τους καί τόν ἀποκλεισμό τῶν μὴ Χριστιανῶν ἀπό τίς δημόσιες ὑπηρεσίες καί ἀπό τό δικαίωμα νά συνάπτουν ἐπίσημες δικαιοπραξίες.

Ἡ ἴδια θρησκευτική ἀντίληψη τόν ὀδήγησε νά καταργήσει τό 529 τή νεοπλατωνική σχολή τῶν Ἀθηνῶν, πού ἦταν κέντρο τῆς ἀρχαίας θρησκείας, καί νά δημεύσει τήν περιουσία της.

▲ Ἡ πολιτική τῆς ἐνότητας τοῦ κράτους καί ἡ πολιτική νά μεγαλώσει τήν ἀκτινοβολία του πάνω στούς γείτονες εἰδωλολάτρεις λαούς τόν ἔκαμαν νά ἀναπτύξει μιάν ἔντονη χριστιανική ἱεραποστολική δραστηριότητα. Οἱ σημαντικότεροι προσηλυτισμοί πού πραγματοποιήθηκαν ἐπί Ἰουστινιανοῦ εἶναι τῶν Ἐρουλῶν (γερμανικῆς καταγωγῆς) στό Δούναβη, ὀρισμένων λαῶν τοῦ Καυκάσου, τῶν κατοίκων τῆς Νουβίας (τοῦ σημερινοῦ Σουδάν) καί τῆς Σαχάρας. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στή Ν. Ἀραβία (τῆ σημερινῆ Ἰεμένη) καί μάλιστα τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ. Αὐτό τό κήρυγμα θά ἐπηρεάσει σοβαρά τή θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ πού θά ἐμφανιστεῖ στίς ἀρχές τοῦ ἄλλου αἰώνα.

▲ *Πάνω ἀπ' ὅλα ὁ Ἰουστινιανός ἐπιδίωξε τήν ἐνότητα τοῦ κράτους μέ τήν ἐνότητα τοῦ Δικαίου.* Αὐτό τό πέτυχε μέ τό νομοθετικό του ἔργο, τεράστιο σέ ὄγκο καί σημασία.

● Ἀπό τήν ἀρχή τῆς βασιλείας του ἀνάθεσε τήν πολύμοχθη αὐτή ἐργασία σέ μιὰ ἐπιτροπή ἀπό δέκα νομοδιδάσκαλους. Ψυχὴ της ἦταν ὁ τότε ὑπουργός δικαιοσύνης Τριβωνιανός, πού ἀνέλαβε τή διεύθυνσή της τό 528. Τόν ἐπόμενο κιόλας χρόνο ἦταν ἔτοιμη ἡ πρώτη συλλογή, ὁ Ἰουστινιανέϊος Κώδιξ¹. Σ' αὐτόν κωδικοποιήθηκαν οἱ νόμοι ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀδριανοῦ ὡς τό χρόνο τῆς ἔκδοσής του· σ' αὐτό βοήθησαν οἱ παλαιότεροι κώδικες, ὁ Γρηγοριανός, ὁ Ἐρμογενιανός καί ὁ Θεοδοσιανός. Δεύτερη κι ὀριστική ἔκδοση τοῦ Κώδικα ἔγινε τό 534.

● Δεύτερο νομοθετικό ἔργο ἦταν ὁ Πανδέκτης². Σ' αὐτόν ἔγινε συγκέντρωση, κατάταξη καί ἐπεξεργασία τῶν ἐρμηνειῶν τῶν παλαιῶν νομοδιδασκάλων·

1. Λατ. Codex Iustinianus

2. Λατ. Digesta

συγχρόνως όμως ή επιτροπή τροποποίησε ή και παρέλειψε από τις γνώμες αυτές ό,τι δέν συμβιβαζόταν μέ τό σύγχρονο πνεύμα.

● Σ' αυτά τά δύο έργα προστέθηκε κι ένα ευσύνοπτο έγχειρίδιο, απαραίτητο για νά εισάγονται οί σπουδαστές τής νομικής επιστήμης στίς γενικές άρχές του δικαίου, οί *Είσηγήσεις*¹⁾

● Οί νόμοι του 'Ιουστινιανού που έκδόθηκαν από τό 534 ως τό θάνατό του (565) συγκεντρώθηκαν σ' ένα τέταρτο έργο μέ τόν τίτλο *Νεαρές*²⁾, δηλαδή νέες διατάξεις, νέοι νόμοι.

Τά τρία πρώτα έργα είναι γραμμένα στην έπίσημη γλώσσα του κράτους, τή λατινική, σύμφωνα μέ τή ρωμαϊκή συνείδηση που είχε ό εμπνευστής τους αυτοκράτορας. Είναι όμως χαρακτηριστικό για τίς άλλαγές που συντελέστηκαν πώς οί *Νεαρές* του, οί δικοί του δηλαδή νόμοι, διατυπώθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους στην έλληνική γλώσσα, γιατί έτσι μόνο θά ήταν κατανοητοί και έφαρμόσιμοι.

Τό μεγάλο αυτό έργο τής ένοποίησης του Δικαίου μέ τήν κωδικοποίηση των νόμων είναι γνωστό, στή νομική όρολογία, από τόν 16ο αιώνα ως *Corpus juris civilis* και χαρακτηρίζεται ως τό μεγαλύτερο έργο τής έσωτερικής πολιτικής του 'Ιουστινιανού. 'Αποτελεί τή βάση τής νεώτερης νομοθεσίας και ρυθμίζει τίς κυριότερες νομικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους.

▲ *Ο 'Ιουστινιανός έπίσης προχώρησε στην εφαρμογή μεταρρυθμίσεων στο διοικητικό σύστημα, πολύ αποφασιστικών για τή μελλοντική διαμόρφωση του βυζαντινού κράτους:*

● Τό κυριότερο είναι ή αλλαγή σε όρισμένες μεθοριακές έπαρχίες τής 'Ανατολής του διοικητικού συστήματος που έγκαινίασε ό Διοκλητιανός και συστηματοποίησε ό Μ. Κωνσταντίνος: σύμφωνα μέ τό παλαιό σύστημα, για νά εξουδετερωένται τό ένδεχόμενο επαναστάσεων από διοικητές μεγάλων περιφερειών του κράτους: 1. κατακερματίστηκαν οί μεγάλες περιφέρειες σε πολλές πιό μικρές και 2. χωρίστηκε ή πολιτική έξουσία από τή στρατιωτική.

● Ο 'Ιουστινιανός μέ μία σειρά «Νεαρές», που έκδόθηκαν μεταξύ του 535 και 538/9, παραχώρησε στους στρατιωτικούς διοικητές και τήν πολιτική έξουσία, σε περιοχές περισσότερο έκτεθειμένες σε έχθρικές έπιδρομές. 'Η καινοτομία αυτή θά οδηγήσει τους διαδόχους του να άρχίσουν πιό συστηματικά τήν καθιέρωση τής «*θεματικής τάξης*», δηλαδή του νέου διοικητικού συστήματος που θά έπεκταθεί και θά επικρατήσει όριστικά από τόν 8ο αιώνα.

● Τό νέο διοικητικό μέτρο είχε σκοπό νά προστατεύσει τό κράτος και από ένα άλλο έσωτερικό αντίπαλο έπίσης επικίνδυνο και βλαβερό, όσο και ό έξωτερικός, τήν *άνάπτυξη της μεγάλης ίδιοκτησίας*. 'Από τήν έποχή των Γράκχων τό 2ο π.Χ. αιώνα ή πορεία προς τήν πλήρη έξαφάνιση των μικρών καλλιεργητών και τήν άπορρόφηση τους από τους μεγαλοκτηματίες θά προχωρήσει

1. Λατ. *Institutiones* ή *Instituta*

2. Λατ. *Novellae*

χωρίς άνακοπή και θά επιτρέψει στη Δύση τή δημιουργία του φεουδαρχικού συστήματος.

Τήν πορεία αυτή στην Άνατολή τήν άναχαίτισε με ιδιαίτερα και άυστηρά μέτρα ο Ίουστινιανός, για να προστατεύσει τή συγκεντρωτική μοναρχία του από τους άπληστους μεγαλοϊδιοκτήτες γής που Ίψωναν τό κεφάλι και δημιουργούσαν σοβαρό κίνδυνο για τήν οικονομική και πολιτική ύπόσταση του κράτους. Μέ μία σειρά «Νεαρές» διατάζει τους κυβερνήτες των έπαρχιών να πατάξουν με όποιοδήποτε τρόπο, — άκόμη και με τίς στρατιωτικές του δυνάμεις —, τους «δυνατούς», όπως αρχίζουν να ονομάζονται οι μεγαλοκτηματίες τής έποχής, άν έδειχναν τάσεις άυθαιρεσίας και άνυπακοής στους αυτοκρατορικούς νόμους.

Τά μέτρα αυτά, όπως θά φανεί στα έπόμενα κεφάλαια, κατόρθωσαν μόνο να περιορίσουν τήν ανάπτυξη τής μεγάλης γαιοκτησίας· δέν μπόρεσαν να ξεριζώσουν τελείως τόν κίνδυνο από τους μεγαλογαιοκτήμονες. Αυτός όμως θά εκδηλωθεί σε μεταγενέστερους αιώνες. †

† 5. Χαρακτηρισμός του έργου του Ίουστινιανού. Άπ' όσα έκθέσαμε

πιό πάνω φαίνεται καθαρά ότι ο Ίουστινιανός αισθανόταν και ένεργούσε ως αυτοκράτορας τής πρώιμης βυζαντινής περιόδου. Βάραινε πάνω στις σκέψεις και τίς ενέργειές του ή ρωμαϊκή παράδοση. Η ιδέα για τήν άνασύσταση του παγκόσμιου κράτους τής Μεσογείου δέν ήταν γέννημα προσωπικής ματαιοδοξίας, αλλά ιδέα πολύ φυσική για τήν έποχή του.

Μέ τή δυτική Μεσόγειο στην έξουσία των βαρβάρων κινδύνευε σοβαρά και ή Άνατολική προπάντων κλονιζόταν ή ιδέα τής οικουμενικότητας τής αυτοκρατορίας που ήταν άκόμη ζωντανή κι όχι ξεπερασμένη.

Στήν έποχή του Ίουστινιανού ήταν άκόμη πρόωρο να παραιτηθεί ή αυτοκρατορία από τά δικαιώματά της στό δυτικό τμήμα τής ρωμαϊκής κληρονομιάς, για να φυλάξει τίς δυνάμεις της για τους κινδύνους που αρχίζαν να διαφαίνονται στό βόρειο και στόν άνατολικό όρίζοντα του κράτους. Άπό τά δικαιώματα άλλωστε αυτά δέν παραιτήθηκε τό Βυζάντιο ούτε άργότερα που ή μεσογειακή του κυριαρχία κολοβώθηκε ανεπανόρθωτα από τους Άραβες, ενώ από τή Δύση πρόσβαλλαν άνάμεσα στους ήγέτες των βαρβάρων δυναμικοί διεκδικητές τής ίδιας κληρονομιάς.

6. Οι διάδοχοι του Ίουστινιανού (565-610) — Η προσπάθειά τους να συγκρατήσουν τά σύνορα του Δούναβη και τής Άνατολής. Έγινε

λόγος πιό πάνω πώς ο Ίουστινιανός πεθαίνοντας άφηνε στους διαδόχους του μία μεσογειακή Οικουμένη άποκαταστημένη με μεγάλες θυσίες και συγχρόνως ένα δίλημμα: ν' άγωνιστούν να τή συγκρατήσουν ολόκληρη ή να περιοριστούν σε μία συντηρητική τακτική στή Δύση, για να μπόρεσουν να σώσουν τήν Άνατολή που κινδύνευε πολύ σοβαρά από τίς εισβολές των Περσών και των Άβαροσλάβων;

▲ Η άνάγκη τους έκαμε να προτιμήσουν τή δεύτερη λύση, γιατί ο κίνδυνος από τήν Άνατολή ήταν πιό κοντά στην πρωτεύουσα. Έτσι από τότε έχουμε μία

στροφή τής εξωτερικής πολιτικής αντίθετη προς τήν πολιτική τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Αὐτή ἡ στροφή πρὸς τήν Ἀνατολή θά ὀδηγήσει πρὸς γρηγορά τὸ κράτος στήν ὀριστική διαμόρφωση τοῦ βυζαντινοῦ χαρακτήρα του, πού εἶχε ἀρχίσει νά διαγράφεται κιόλας σέ ἀδρές γραμμές ἀπὸ τόν 4ο ὡς τόν 6ο αἰῶνα:

- Στὴ Δύση οἱ κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ εὐθὺς μετὰ τὸ θάνατό του βρίσκονται σέ κίνδυνο. Μόλις τρία χρόνια κατόπι (568), οἱ Λογγοβάρδοι, Γερμανοὶ πού ζοῦσαν ὡς τώρα στήν Παννονία κρατώντας μέ μεγάλη ἐπιμονή τὰ χαρακτηριστικά τής ἐθνικῆς τους ζωῆς, εἰσβάλλουν, σπρωγμένοι ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους, στὴ Β. Ἰταλία καί τήν κυριεῦουν.

- Κυριεῦουν κι ἓνα μεγάλο μέρος τής Ν. Ἰταλίας καί φτάνουν ὡς τὸ Βενεβέντο. Ἰδρύνουν ἔτσι ἓνα ἰσχυρὸ γερμανικὸ βασίλειο. Ἀπὸ τίς κατακτήσεις τοῦ Βελισαρίου καί τοῦ Ναρσή διασώθηκαν μόνο ἡ Ραβέννα, ἡ περιοχή τής Πεντάπολης, ἡ Ρώμη κι ἡ Νεάπολη.

- Στὴ Β. Ἀφρική οἱ κατακτήσεις ἐπίσης κινδυνεύουν σοβαρὰ ἀπὸ τίς ἐπαναστάσεις τῶν ἰθαγενῶν Μαυρουσίων. Οἱ ἰσπανικὲς κτήσεις χάθηκαν κι αὐτὲς ὀριστικά τὸ 624.

- Γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ κίνδυνοι αὐτοὶ καί νά σωθεῖ ὅ,τι μπορούσε νά σωθεῖ, ἐγκαινιάζεται στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Μαυρικίου ὁ θεσμός τῶν Ἐξαρχάτων, πού ἐξασφαλίζει ταχύτερη καί ἀποτελεσματικότερη ἄμυνα. Ἰδρύνονται δύο Ἐξαρχάτα, τὸ ἓνα τής Ραβέννας καί τὸ ἄλλο τής Ἀφρικῆς ἢ Καρχηδόνας. Στὸ στρατιωτικὸ διοικητὴ του, τὸν Ἐξαρχο (εἶδος ἀντιβασιλεία μέ λαμπρὸ παλάτι καί μεγάλες τιμές), ὑπάγονται ἀπὸ ἐδῶ κι ἐμπρὸς ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες τής περιοχῆς.

- ▲ Αἰτία γιά νά τηρηθεῖ στὴ Δύση ἀμυντικὴ τακτικὴ, ἦταν, ὅπως εἶπαμε, ὁ σοβαρὸς καί πρὸ ἄμεσος κίνδυνος πού ἀπειλοῦσε τὰ ἀνατολικά σύνορα ἀπὸ τοὺς Πέρσες καί τὰ βορινὰ ἀπὸ τοὺς Ἀβαροσλάβους.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦρθαν σέ σύγκρουση μέ τοὺς Πέρσες, γιατί θέλησαν νά ἀναπτύξουν στήν Ἀσία πρὸς δραστήρια πολιτικὴ. Τὸ μῆλο τής Ἐριδος εἶναι ἡ Περσαρμενία. Τὴ διεκδικεῖ κι ἡ Κωνσταντινούπολη κι ἡ Περσία. Ἐτσι τὸ 572 ἀρχίζει ἓνας πόλεμος ἀνάμεσα στὰ δύο κράτη πού δείχνει τήν ἐπιμονὴ τῶν νέων αὐτοκρατόρων νά διεκδικήσουν σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ τὰ ἀνατολικά ἐδάφη. Σ' αὐτὸ τὸν πόλεμο δέχτηκαν καί τὴ βοήθεια ἑνὸς πολυάριθμου ἀσιατικοῦ λαοῦ, τῶν Τούρκων, ἀφοῦ ἦρθαν σ' ἐπίσημες διαπραγματεύσεις μαζί τους.

Ὁ αὐτοκράτορας Μαυρίκιος εἶχε βοηθήσει τὸ βασιλιά τῶν Περσῶν Χοσρὴ Β' σέ μιά ἐσωτερικὴ ἐπανάσταση στὴ χώρα του, νά κρατήσει τὸ θρόνο του. Ὁ Χοσρὴς θεώρησε εὐεργέτη του τὸν Μαυρίκιο κι ἔτσι ἡ νίκη τοῦ Βυζαντίου ἐναντίον τῶν Περσῶν ἔκλεισε (591) μέ πολὺ εὐνοϊκὸς ὅρους γιά τήν αὐτοκρατορία.

Στὸ Δούναβη ἡ κρίση εἶναι ἀκόμη πρὸς σοβαρὴ. Οἱ Ἀβάροι, πού τοὺς ἀναφέραμε πρὸς πάνω, πολυάριθμος καί πολεμικὸς λαός, τουρανικῆς καταγωγῆς, ὅπως κι οἱ Τούρκοι, ἱδρυσαν ἰσχυρὸ κράτος στήν κεντρικὴ Εὐρώπη μέ κέντρο τήν Παννονία. Ἐφτασαν ὡς τὸ Δούναβη ἔχοντας ὑποτακτικούς τους ἓναν ἄλλο, πολυάριθμο ἐπίσης λαό, τοὺς Σλάβους, πού τοὺς ἀκολουθοῦσαν στίς ἐπι-

δρομές τους. Οί Ἀβαροσλάβοι στήν περίοδο 579 - 591, πού τό Βυζάντιο εἶναι ἀπασχολημένο μέ τούς Περσικούς πολέμους, παραβιάζουν τό σύνορο τοῦ Δούναβη καί κάνουν φοβερές ἐπιδρομές στή Β. Βαλκανική καί εἰδικά στή Θράκη. Φτάνουν ὡς τά Μακρά Τείχη τῆς πρωτεύουσας καί ἀφανίζουν ὀλόκληρες πόλεις, ὅπως π.χ. τό Σίρμιο, τή Σιγγιδόνα, τό Βιμινάκιο κ.ἄ.

Καί μετά τό 591 ἡ πίεση τῶν Ἀβάρων εἶναι ἰσχυρή κι οἱ εἰσβολές τους συνεχίζονται τό ἴδιο καταστρεπτικές· σέ μιά ἐπιδρομή τους πολιορκοῦν καί τή Θεσσαλονίκη. Μέ σκληρούς ἀγῶνες κατόρθωσε ὁ Μαυρίκιος νά τούς ἀπομακρύνει ἀπό τά αὐτοκρατορικά ἐδάφη. Μέ μιά συμφωνία τό 600 ὀρίζεται πάλι ἐπίσημα ὡς σύνορο ὁ Δούναβης.

Παλαιότερα ὑποστηρίχθηκε ἀπό τόν γερμανό Φαλλμεράνερ (1830) πῶς στίς ἐπιδρομές αὐτές τοῦ 6ου αἰῶνα ἔγινε μιά τόσο βαθιά διείσδυση Σλάβων ὡς τήν Πελοπόννησο, ὥστε μέ τό κλείσιμο τῆς εἰρήνης τοῦ 600 τό Βυζάντιο δέν ὀριζε στήν κυρίως Ἑλλάδα παρά μόνο τούς παραλιακούς πληθυσμούς. Ἡ θεωρία αὐτή στηρίχθηκε σέ μιά φανερό παρερμηνεία σχετικά μέ τόν τότε ὄρο «Ἑλλάς», ἑνός χωρίου τοῦ ἱστορικοῦ Εὐαγρίου, ὅπου ἐξιστορεῖται μιά ἐπιδρομή τοῦ 589. Σήμερα κανένας δέ δέχεται ὅτι στόν 6ο αἰῶνα σημειώθηκαν μόνιμες σλαβικές ἐγκαταστάσεις στήν κυρίως Ἑλλάδα.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (313 - 630)

Ἡ παλαιοχριστιανική περίοδος ἀρχίζει μέ τήν ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς νόμιμης θρησκείας ἀπό τόν Μ. Κωνσταντῖνο καί τελειώνει μέ τήν ἀραβική κατάκτηση τῶν νότιων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας.

1. Ἀρχιτεκτονική. Στό προηγούμενο κεφάλαιο ἔγινε λόγος ὅτι στόν 3ο μ.Χ. αἰῶνα οἱ ἐκκλησίες, δηλαδή οἱ χώροι λατρείας τῶν Χριστιανῶν, — τόσο στή Ρώμη ὅσο καί στήν Ἀνατολή (Δούρα Μεσοποταμίας), — ἦταν ἐγκαταστημένες σέ συνηθισμένα ἀστικά σπίτια μέ διάφορα σχέδια. Στά σπίτια αὐτά διασκευάζοταν συνήθως ἕνα μέρος σέ εὐρύχωρη αἴθουσα γιά τίς λειτουργικές συνελεύσεις τους. Τό σχέδιο αὐτῶν τῶν αἰθουσῶν δέν ἦταν σταθερό.

Αὐτό δείχνει ὅτι τό λειτουργικό τυπικό δέν ἦταν ἀκόμη αὐστηρά καθορισμένο στόν 3ο μ.Χ. αἰῶνα.

▲ Ὁ τύπος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Μαρτυρίες ἀπό τήν τελευταία ἐπί Διοκλητιανοῦ περίοδο τῶν διωγμῶν ἀναφέρουν ἐπανελημμένα τήν ὑπαρξη μέσα στούς οἴκους αὐτούς ἐπισκοπικοῦ καθίσματος. Γύρω ἀπό τό 303 οἱ οἴκοι αὐτοῦ ἀρχίζουν νά ὀνομάζονται β α σ ι λ ι κ έ s¹. Οἱ βασιλικές ξεχωρίζουν ἀπό τούς ἀπλούς οἴκους λατρείας μόνο στό ἐσωτερικό, ὅπου, ἐκτός ἀπό τήν κρήνη ἢ τό πηγάδι γιά τίς τελετουργικές ἀνάγκες, ἔχουν καί ἀποθήκη σκευῶν, βιβλιοθήκη κ.ἄ.

1. Λατ. Basilicae

Ἡ μορφή τῆς ἐκκλησίας στήν περίοδο λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν κατάπαυση τοῦ τελευταίου μεγάλου διωγμοῦ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τῆ Θεοδοριανή — ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Θεόδωρο πού τὴν ἔχτισε— βασιλική τῆς Ἀκυληίας στὴ Β. Ἀδριατική.

Εἶναι μιὰ γνήσια βασιλικὴ καὶ ἔτσι τὴν ὀνομάζει μιὰ ἐπιγραφή. Πρωτοχτίστηκε τὸ 300 μ.Χ. Μὲ ἕξι ἐσωτερικούς πεσσούς χωρίζεται σὲ τρία κλίτη ἴσου πλάτους, χωρὶς νὰ ἔχει ὑπερυψωμένο τὸ μεσαῖο, ἀλλὰ στεγαζόταν μὲ συνεχὴ ὀριζόντια στέγη καὶ φωτιζόταν μὲ παράθυρα στὸ πάνω μέρος τῶν τοίχων. Ἡ εἴσοδος τῆς δὲν ἦταν ἀπὸ τὴ δυτικὴ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ νότια πλευρά.

Εἶναι δηλαδὴ μιὰ ἐξέλιξη τοῦ οἴκου λατρείας τῆς Δούρας - Εὐρωποῦ τῆς Μεσοποταμίας.

Ὅταν ὁ Χριστιανισμὸς θριάμβευσε καὶ τὸ 313 ἀναγνωρίστηκε θρησκεία ἰσοτιμὴ μὲ τίς ἄλλες, τοῦτο ἔγινε ἀφορμὴ ὄχι μόνον νὰ μετασκευαστοῦν σπουδαῖοι εἰδωλολατρικοὶ ναοὶ σὲ χριστιανικούς, ἀλλὰ προπάντων νὰ χτιστοῦν σ' ὅλη τὴν αὐτοκρατορία καινούριοι, πού θέλουν νὰ μὴν ὑστεροῦν ἀπὸ τοὺς εἰδωλολατρικούς σὲ πολυτέλεια καὶ διαστάσεις, μὲ τὴν τάση τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρὸς τὸ κολοσσιαῖο.

Μιὰ μεγάλη σειρά ἀπὸ μεγαλοπρεπεῖς χριστιανικὲς ἐκκλησίαι, τὰ Κωνσταντινεία κτίσματα, ἔγιναν στὰ Ἱεροσόλυμα, στήν Κωνσταντινούπολη, στὴ Νικομήδεια, στήν Ἡλιούπολη καὶ λίγο ἄργότερα στὴ Ρώμη.

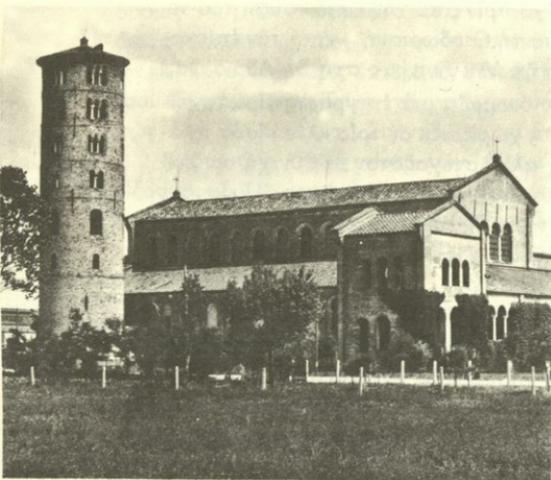
Ὅλες ἔχουν τὸ σχῆμα τῆς βασιλικῆς, πρὸς τὸν ἑλληνικὸ του κυρίως τύπο εἶναι ἓνα ἐπίμηκες ὀρθογώνιο οἰκοδόμημα μὲ τὴν εἴσοδο σὲ μιὰ ἀπὸ τίς στενὲς πλευρὲς του. Στὴν ἀπέναντι τῆς εἰσόδου στενὴ πλευρὰ κατασκευαζόταν ἡμικυκλικὴ κόγχη καὶ στὸ ἐσωτερικὸ δύο σειρὲς στηρίγματα παράλληλα πρὸς τίς μακρὲς πλευρὲς. Ἔτσι διαιροῦσαν τὸ χῶρο σὲ τρία ἄνισα κλίτη. Συνήθως τὸ μεσαῖο ἦταν εὐρύτερο καὶ γι' αὐτὸ χρειαζόταν φωταγωγός. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἄργότερα εἶναι ὑπερυψωμένη ἡ στέγη του καὶ ἔχει παράθυρα στὰ πλάγια.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατέστερη θεωρία τὸ σχῆμα αὐτὸ ἐξελίχτηκε ὁμαλὰ ἀπὸ τὸ πρότυπο τῆς ρωμαϊκῆς βασιλικῆς.

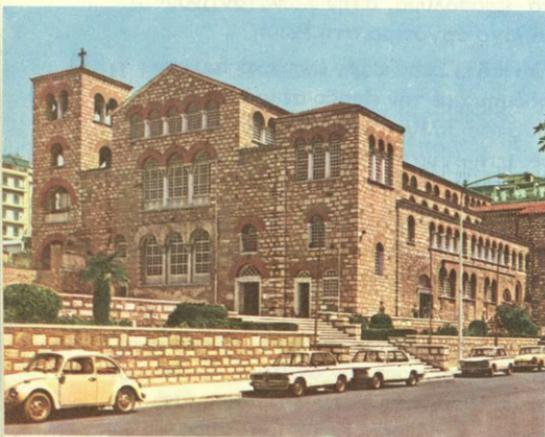
Ἔτσι ἡ παλαيوχριστιανικὴ βασιλικὴ χωρίζεται μὲ κιουστοιχίαι, ἀπλὲς ἢ ἐπάλληλες, σὲ τρία ἢ πέντε κλίτη, πού κατευθύνονται πρὸς τὴν ἀνατολή. Τὸ μεσαῖο εἶναι διπλάσιο στὸ πλάτος ἀπὸ τὰ πλάγια, ὑψώνεται πολὺ πιο πάνω ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἔχει φωταγωγὸ μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ μεγάλα παράθυρα. Καταλήγει πρὸς Α. σὲ μεγάλη ἡμικυκλικὴ ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ ὅπου βρίσκεται ἡ Ἀγία Τράπεζα· αὐτὴ προστατεύεται ἀπὸ τὸ κιβώριο, ἓνα τετρακίονιο στέγαστρο μὲ ἡμισφαιρικὸ οὐρανὸ. Ἐχει καθίσματα σὲ διάταξη μικροῦ θεάτρου, τὸ σὺνθρονο, καὶ πιο ψηλὰ στὴ μέση τους τὸν ἐπίσκοπικὸ θρόνο.

Ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα μπροστὰ στὸ Ἱερό δημιουργεῖται ἓνα ἐγκάρσιο κλίτος καὶ τὸ συνδέει μὲ τὸ μεσαῖο ἓνα θριαμβευτικὸ τόξο. Τὸ Ἱερό χωρίζεται ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο χῶρο μὲ ἓνα κιγκλίδωμα ἀπὸ μαρμαρένια θωράκια καὶ στυλίσκους. Στὸ μεσαῖο κλίτος, τὸ πιο πολυτελές, βρίσκεται ὁ ἄμβων. Τὰ πλάγια κλίτη πού χωρίζονται ἀπὸ τὸ μεσαῖο μὲ θωράκια εἶναι γιὰ τοὺς κοινούς πιστοὺς καὶ ὁ νὰ ρ-

1. Τύπος Βασιλικής.

Ο Άγιος Ἀπολλινάριος in Classe στὴ Ραβέννα. Ἡ οἰκοδόμησή της ἄρχισε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Οὐρσικίνο (533 - 36) καὶ καθιερώθηκε τὸ 549. Ὡς τὸν 9ο αἰῶνα στὴν ἐκκλησία φυλαγόταν τὸ σκήνωμα τοῦ Ἁγίου Ἀπολλινάριου πού μαρτύρησε in Classis. Ἐίναι τρίκλιτη βασιλική μετὰ τὴν ἀνάτα της πάνω ἀπὸ τὴν κρύπτη. Δίπλα ἀπὸ τὴν κρύπτη, καὶ ἀπὸ τίς δύο μεριές, ὑπάρχουν σκευοφυλάκια.

Ο Ἅγιος Δημήτριος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐίναι ξυλόστεγη πεντάκλιτη βασιλική. Στὴν κρύπτη του πιστεύεται ὅτι ὑπῆρχε ὁ τάφος τοῦ ἐπώνυμου Ἁγίου. Ἡ σημερινή μορφή της ὀφείλεται σὲ ἀναστήλωση μετὰ τὴν καταστροφή της ἀπὸ τὴν πυρκαγιά τοῦ 1917. Ἄν καὶ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸ Λεόντιο, ἐπίσκοπο τοῦ Ἰλλυρικοῦ, γύρω ἀπὸ 412 - 13, μερικά ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα πού σόθηκαν ὑποδηλώνουν τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα. Ἡ ἐκκλησία καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαγιά κατὰ τὸ διάστημα 629 - 634. Σαναχτίστηκε μετὰ τροποποιήσεις· ἡ κυριότερη εἶναι τὸ ἐγκάρσιο κλίτος πού τῆς δίνει σταυρικό σχῆμα.

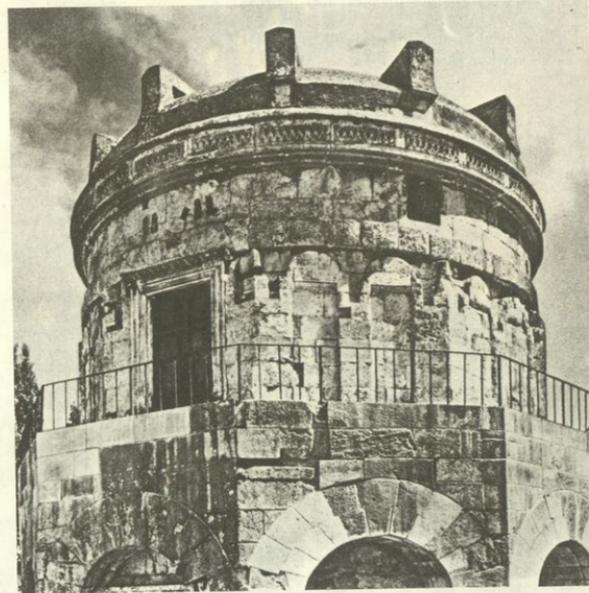
Θεοτόκος ἢ Ἀχειροποίητος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐίναι τοῦ 5ου - 6ου αἰῶνα. ἔχει ὑποστεί πολλές καταστροφές καὶ εἶναι τώρα ἀναστηλωμένη. Τύπος βασιλικῆς τρίκλιτης μετὰ γυναικωνίτη. Οἱ κάτω σειρές τῶν κίωνων εἶναι στολισμένες μετὰ ὁμοῖα ἀνάγλυφα κιονόκρανα. Ἰδιαίτερος ὁμοῖα θανμάζονται οἱ ψηφιδωτὲς διακοσμήσεις κάτω ἀπὸ τίς ἀψίδες. Θέματά τους: δοχεῖα μετὰ λουλούδια καὶ φρούτα, ἐπίσης ταινίες μετὰ λουλούδια, φρούτα καὶ πουλιὰ πού κáθονται πάνω σ' αὐτὰ καὶ τρῶνε.

2. Περίκεντρα κτίρια (Μαρτύρια, Μασω-
λεία, Βαπτιστήρια, 'Εκκλησίες).

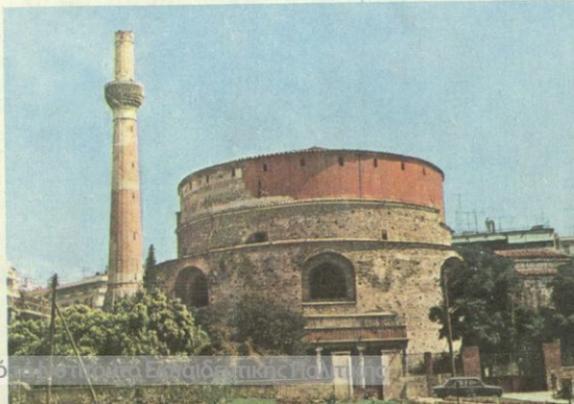
Santo Stefano Rotondo (Ρώμη). Περίκεντρο κτίριο ιδρύθηκε από τον πάπα Σιμπλίκιο [468 - 83] σύμφωνα με ανατολικά πρότυπα και προπάντων τήν 'Εκκλησία του 'Αγίου Τά-
φου των 'Ιεροσολύμων.

Τό Μασωλείο του Θευδέριχου (Ραβέννα). Τό μνημείο ξμεινε άτελείωτο. 'Ο 'Ανόνημος Βα-
λεσιανός, λίγο μετά τό θάνατο του Θευδέριχου
καί ό χρονογράφος 'Αγγελλος τόν 9ο αιώνα τό
θεωρούν ταφικό μνημείο. 'Εχει δύο πατώμα-
τα, θολωτή δομή, δεκαγωνικό στό κάτω πά-
τωμα καί στό κάτω μέρος του άνω τό υπερ-
κείμενο είναι κυκλικό. 'Η παλαιότερη θεωρία
ότι είναι μνημείο γερμανικού χαρακτήρα δέ
γίνεται πιά γενικά άποδεχτή. Σύμφωνα με τόν
Dyggve ή αρχιτεκτονική του προέρχεται από
τά ύστερορωμαϊκά ήρωα. Γι' αυτό έχει δύο
πατώματα. Τό κάτω γιά τή σαρκοφάγο ή γιά
οικογενειακό κοιμητήριο, όπως τό Μασωλείο
της Γάλλας Πλακιδίας καί τό επάνω γιά νε-
κρικούς τελετουργικούς σκοπούς.

'Η «ροτόντα» του 'Αγίου Γεωργίου (Θεσσα-
λονίκη). Τό αρχικό κτίριο ιδρύθηκε από τό
Γαλέριο (305 - 311) μαζί με τήν θριαμβευτική
του 'Αψίδα (καμάρα). Τό έχτισε ως Μασω-
λείο τον τό 300. 'Από τό Μασωλείο μιά επί-
σημη όδός μήκους 90 μ. οδηγούσε στη θριαμ-
βευτική 'Αψίδα του Γαλερίου. Τό 390 ό Θεο-
δόσιος τό μετατρέπει σε εκκλησία του άνακτό-
ρου του καί τό διακοσμεί με ψηφιδωτά. 'Αψ'
αλλά μερικά διατηρούνται στό άνω μέρος του
τρούλου καί στά τόξα που σχηματίζουν στην
έσωτερική επιφάνεια των τοίχων οι κόγχες.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας

3. ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΠΕΡΙΚΕΝΤΡΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ =
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ :
ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

◀ 'Αγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης' ἐσωτερική ἄποψη πρὸς τὸν τρούλο καὶ τὴν ἀψίδα.

▼ 'Αγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης' ἐξωτερική ἄποψη ἀπὸ νοτιοδυτικά.

Ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανός καί ἡ ἀκολουθία του. (Ψηφιδωτό, Ραβέννα, Ἅγιος Βιτάλιος, 547 μ.Χ. περίπου).

θηξ γιά τούς κατηχούμενους. Μπροστά ἀπό τή δυτική πλευρά ὑπάρχει εὐρύχωρη αὐλή, τό αἶθριο μέ τή φιάλη.

▲ **Περίκεντρα κτίρια.** Ἀντίθετα μέ τόν τύπο τῆς βασιλικῆς δημιουργοῦνται καί περίκεντρα κτίρια πού ὁ ἀρχικός τους προορισμός ἦταν νά χρησιμεύσουν σάν μαυσωλεῖα μαρτύρων, δηλαδή μαρτύρια ἢ βαπτιστήρια ἢ σημείωναν τόπους ὅπου ἔγιναν θεῖες ἐπιφάνειες ἢ θαύματα.

Ἐἶχαν πάντα στή μέση σάν σκεπή ἕνα μεγάλο χτιστό ἡμισφαιρικό θόλο πού ἀπαιτοῦσε ἕνα σχέδιο διαταγμένο γυρω ἀπό ἕνα κέντρο. Ἀντίθετα δηλαδή ἀπό τήν ὀρθογώνια βασιλική, πού ὁ ἄξονάς της κατευθυνόταν κατά μήκος, στά περίκεντρα κτίρια κυριαρχεῖ ὁ κατακόρυφος ἄξονας πού ὑψώνεται πάνω ἀπό τό κέντρο τοῦ κτιρίου, τοῦ κύριου ὀργανικοῦ χώρου τῆς λατρευτικῆς δράσης.

Ὅταν ἀργότερα αὐτά τά κτίρια χρησιμοποιήθηκαν σάν ἐκκλησίες, χρειάστηκε νά προστεθεῖ καί ἰδιαίτερη ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ πού προσκολλήθηκε πρὸς Α. Ἐτσι τό κτίριο ἀπέκτησε καί δεύτερο ἄξονα πιο μικρό, κατά μήκος· μά πάντα κυριαρχοῦσε ὁ κατακόρυφος ἄξονας πού ἀνέβαζε τά μάτια καί τήν ψυχὴ τοῦ πιστοῦ

Ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα καὶ ἡ ἀκολουθία της. (Ψηφιδωτό, Ραβέννα, "Άγιος Βιτάλιος, 547 μ.Χ. περίπου).

στὸν ἡμισφαιρικό θόλο, ἐπίγεια ἀναπαράσταση τοῦ οὐράνιου ὅπου κατοικοῦσε ὁ Θεός.

Τέτοια περικεντρικά κτίρια μέ κυκλική κιονοστοιχία πού σηκώνει τόν τροῦλο εἶναι ἡ Santa Constantza καὶ ὁ Santo Stefano rotondo στή Ρώμη. Ὁκταγωνικό εἶναι τὸ Μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Φιλίππου στήν Ἱεράπολη τῆς Φρυγίας κ.ἄ.

Τὴν τάση πρὸς τὸ περικεντρικό σύστημα δομῆς βλέπουμε καὶ στοὺς ἀρχιτέκτονες τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως τὸ φανερώνει ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου στήν Κωνσταντινούπολη καὶ τοῦ Ἁγίου Βιταλίου στή Ραβέννα.

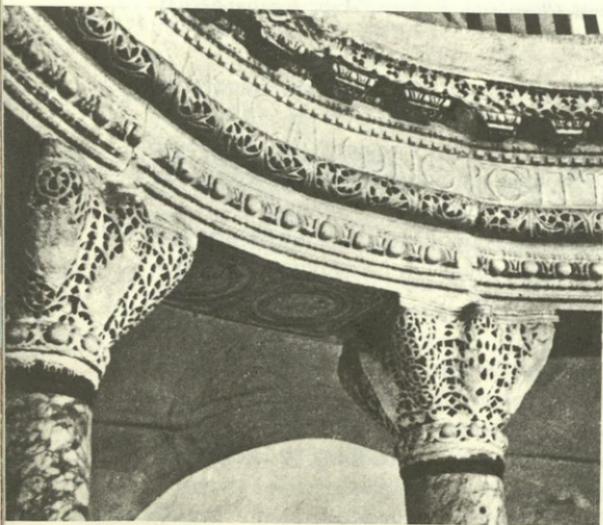
Βασιλική μέ τροῦλο. — Ἡ Ἁγία Σοφία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὅπως εἶπαμε στήν προηγούμενη παράγραφο, στά περικεντρα κτίρια, ὅταν ἔγιναν ἐκκλησίες, παρουσιάστηκε ἡ ἀνάγκη δυο ἀξόνων. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τόν πρόδρομο γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς πῶ στενοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ συνδυασμοῦ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ὀρθογώνιας βασιλικῆς μέ τὸ περικέντρο σύστημα.

Ἀπὸ τὸ συνδυασμό αὐτὸ γεννήθηκε νέος ἀρχιτεκτονικός τύπος πού κυριάρ-

Ψηφιδωτό πάνω από την είσοδο του Μουσουλίου της Γάλλιας Πλακιδίας στη Ραβέννα. Εικονίζεται ο Χριστός ως καλός Ποιμήν ανάμεσα στα άρνητά του. (Τό Μουσολείο χτίστηκε από τη Γάλλια Πλακιδία μετά το θάνατο του συζύγου της Κωνσταντίου ΙΙΙ (421) και του αδελφού της Όνωριού (423), ίσως γύρω στο 424 - 25, όταν γύρισε από την Κωνσταντινούπολη στη Ραβέννα. Πέθανε τό 450 στη Ρώμη).

Κιονόκρανα και επιστόλιο από την εκκλησία των Άγιων Σεργίου και Βάκχου. Διακρίνεται τμήμα της κτιτορικής επιγραφής (Κωνσταντινούπολη, 525 περίπου).

χισε από τόν 6ο ως τόν 10ο αιώνα, ό τύπος τ ης β α σ ι λ ι κ ης μέ τ ρ ο υ λ ο. Τό πιό τέλειο και πιό τολμηρό δείγμα του συνδυασμού αυτού είναι ή 'Αγία Σοφία τής Κωνσταντινούπολης πού χτίστηκε (532 - 537) επί 'Ιουστινιανού μέ σχέδιο τών μικρασιατών 'Ελλήνων 'Ανθεμίου από τή Μίλητο και 'Ισιδώρου από τίσ Τράλλεις.

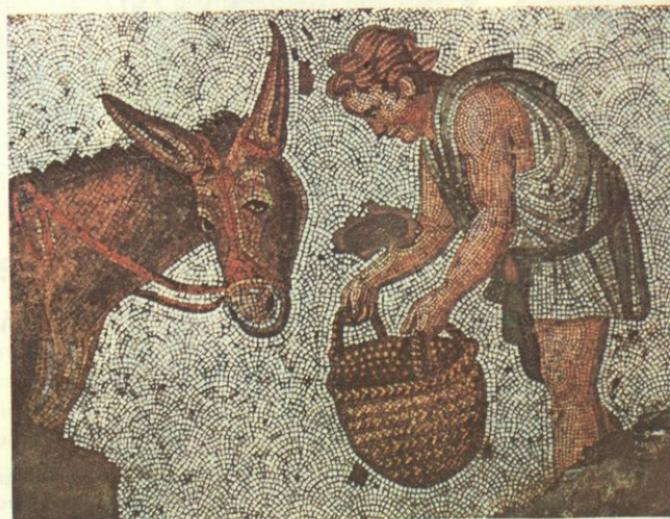
Ό τεράστιος τρούλος της (διάμ. 31 μέτρα) μέ τάσαράντα παράθυρα πού ανοίγονται στή βάση του δίνει τήν εντύπωση πώς κρατιέται άνάερα σέ ύψος 54 μέτρων πάνω από τό δάπεδο. 'Αμέσως πιό κάτω άπ' αυτόν, πρós Α. και Δ., κατασκευάστηκε από ένα τεταρτοσφαιριο τής ίδιης διαμέτρου μέ τόν κεντρικό τρούλο. Αύτά προεκτείνουν τήν εντύπωση εκείνου και διπλασιάζουν τό χώρο πού σκεπάζεται άπ' αυτόν.

Τό καθένα πάλι από τά τεταρτοσφαιρία αυτά άκούμπησε πάνω σέ δύο μεγάλες διόροφες ήμικυκλικές κόγχες πού τίσ διατρυπούν δύο ήμικυκλικές έξέδρες.

Πρός τίσ Β. και Ν. πλευρές τής μεγάλης εκκλησίας κατασκευάστηκαν μεταξύ τών αντίστοιχων δύο και δύο πεσσών και πάνω από τίσ κιονοστοιχίες του γυναικωνίτη δύο ήμικυκλικά τόξα μέ μεγάλη διάμετρο και μικρό πάχος πού τό κλειστό τους τύμπανο είναι διάτρητο από παράθυρα και τοξωτά άνοίγματα. 'Η μετάβαση από τό τετράγωνο πού σχηματίζεται έτσι, πρós τή στεφάνη τής βάσης του τρούλου έγινε μέ τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα ήλο-

Ἄετός καί φίδι. Λεπτομέρεια ἀπό τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου (Κωνσταντινούπολη, ἴσως στὰ μέσα τοῦ βου αἰώνα).

Ἄγρι καί γάιδαρος.

Ἐνα ἀγρίο προσφέρει σέ ζεμπίλι τροφή σέ γάιδαρο (Ψηφιδωτό ἀπό τό δάπεδο τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου, Κωνσταντινούπολη, 5ος [;] αἰώνας).

Γυναίκα πού σηκώνει στάμνα. (Ψηφιδωτό από τό δάπεδο του Ίεροῦ Παλατίου, Κωνσταντινούπολη, 5ος (;) αἰώνας).

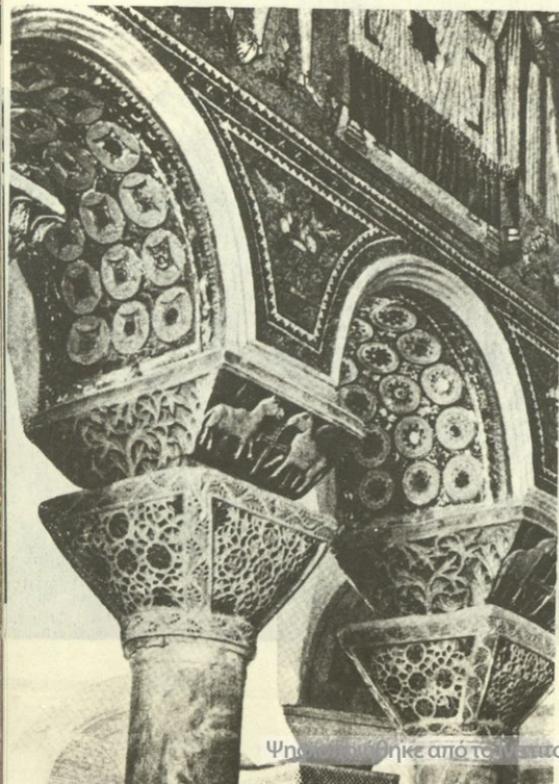
φία πού χτίστηκαν στά κενά ανάμεσα
στά τέσσερα τόξα.

Ἔτσι ἡ θέα τοῦ ἔσωτερου τῆς Ἀ-
γίας Σοφίας δημιουργεῖ στόν ἐπισκέπτη
ἓνα πολύ δυνατό συναίσθημα θρησκευτι-
κοῦ δέους ἀνάμικτο μέ θαυμασμό.

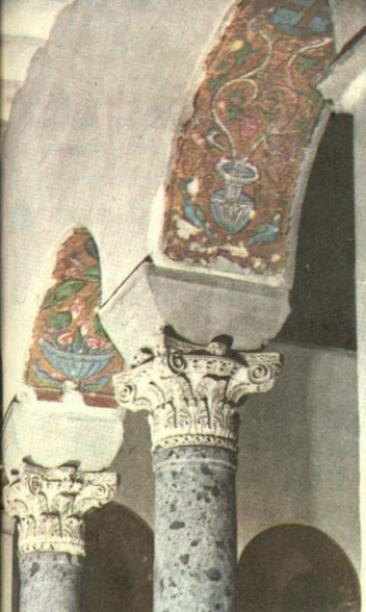
2. Ζωγραφική. Λίγα δείγματα
μνημειακῆς ζωγραφικῆς σώθηκαν στήν
Κωνσταντινούπολη τήν περίοδο αὐτή.
Στή Θεσσαλονίκη σώζονται εὐτυχῶς ἀ-
κόμη σημαντικές ψηφιδωτές διακοσμή-
σεις (Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγιος Δημήτριος,
Ὅσιος Δαβίδ, Ἀχειροποίητος). Ἐπίσης
στή Νικόπολη τῆς Ἠπείρου καί στήν
Κύπρο, στό Σινά καί ἀλλοῦ. Ἀνάλογες
ἐπίσης διακοσμήσεις διασώθηκαν στήν
Ἰταλία, Ρώμη, Νεάπολη, Μιλάνο καί κυ-
ρίως στή Ραβέννα (Μαυσωλεῖο τῆς Gal-
la Placidia).

Εἶναι δυνατό νά ἐπισημάνουμε μιὰ
κυριαρχοῦσα τάση πρὸς τήν ὑ-
περβατική ἀναπαράσταση
πού καθορίζεται:

- ἀπό τήν τάση γιά προοδευτική ἀ-
φαίρεση τοῦ ὄγκου στήν παράσταση
τῶν μορφῶν, δηλαδή τήν τάση νά ἐπι-
κρατήσῃ στή θέση τῆς πλαστικῆς ἢ
γραμμικῆς τεχντροπίας.

Διακόσμηση κιονοκράνων καί τόξων. (Ραβέννα,
Ἅγιος Βιτάλιος).

Βασιλική Ἀχειροποιήτου. Ψηφιδωτά τόξων.
(Θεσσαλονίκη - ὀσ αἰώνας).

● ἀπό τήν τάση πρὸς τήν κάπως ἀφύσικη διάρθρωση τῶν μορφῶν πού συνήθως παριστάνονται σέ μετωπική στάση.

● ἀπό τήν αὐξανόμενη διάθεση νά δίνεται ἰδιαίτερη βαρύτητα στήν ἔκφραση τοῦ προσώπου, ὅπου δεσποζοῦν τά μεγάλα ὀρθάνοιχτα μάτια.

Ἐπιζεῖ ὁμως ἀκόμη τό πνεῦμα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, πού ὁμορφαίνει τίς σκηνές, μέ τό εἰδυλλιακό τοπίο, μέ τή δύναμη τοῦ πορτραίτου. Ὅμως ἡ ἀρχόμενη ἔκφραση κάποιας μεγαλοπρέπειας στίς μορφές φανερώνει μιὰ ἀλλαγὴ στήν πνευματικὴ ὑπόσταση τοῦ ἔργου τέχνης πού συντελεῖται βαθμιαία.

Στῆ Ραβέννα ὑπῆρχαν ὀνομαστές ἐκκλησίες τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Σέ μερικές ἀπ' αὐτές, ὅπως π.χ. στόν Ἅγιο Ἀπολλινάριο τό Νέο, στόν Ἅγιο Ἀπολλινάριο in Classe καί στόν Ἅγιο Βιτάλιο, ἔχουν σωθεῖ οἱ ψηφιδωτές διακοσμῆσεις τους, πού τίς συνδέουν μέ τίς ἀντίστοιχες τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ὀρισμένες βασικές κοινές καλλιτεχνικές ἀντιλήψεις:

- χρυσό βάθος σέ ἀντικατάσταση τοῦ γαλάζιου ἢ τοῦ γραφικοῦ τοπίου.
- κυριαρχικὴ θέση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς στή σύνθεση σέ στάση κατὰ προτίμηση μετωπική.
- προοδευτικὴ ἐξαφάνιση τῆς ἀντίληψης τοῦ τριδιάστατου χώρου.

3. Γλυπτικὴ. Ἡ κατ' ἐξοχὴν τέχνη τοῦ Βυζαντιοῦ εἶναι ἡ ζωγραφικὴ. Ἡ γλυπτικὴ ἀπὸ τήν πρῶιμη περίοδό του περιορίστηκε σέ τέχνη δευτερεύουσας σημασίας μέ κυριότερο χαρακτήρα τό διακοσμητικό. Γίνεται ἔτσι ἡ θεραπαινίδα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, γιατί βασικός της προορισμός ἔμεινε νά λαξεύει ἀρχιτεκτονικά κοσμήματα, ὅπως π.χ. κιονόκρανα, θωράκια, ἐπιστύλια, περιθωρώματα, τέμπλα, γείσα κ.ἄ. Ἐπὶ πλέον σμιλεῖται ῤρηχά περίτεχνα ἀνάγλυφα σέ μάρμαρο, σέ ἔλεφαντοστό καί σέ μέταλλο.

Σκουλαρίκια από χρυσάφι και πολύτιμους λίθους (6ος αιώνας - Κων/πολη).

▲ Ο μαρασμός της γλυπτικής — και ιδιαίτερα της μνημειακής — αρχίζει στην ελληνοστική τέχνη και συνεχίζεται στην ύστερορωμαϊκή και παλαιοχριστιανική περίοδο.

Αυτόν τό μαρασμό τόν επιτείνει ή αντίδραση τών Χριστιανών πρός μιά τέχνη πού αναπτύχθηκε στην εποχή τής ειδωλολατρείας και πού ήταν αντίθετη μέ τό ιδεαλιστικό πνεύμα πού επικράτησε στή θρησκευτική βυζαντινή τέχνη, γιά νά φτάσει τέλος σέ πλήρη εξαφάνιση.

Η κοσμική αυτοκρατορική γλυπτική άντεξε μεταβίβας ώς τόν 7ο αιώνα. Από τά λίγα δείγματά της τά πιό γνωστά είναι τό σύμπλεγμα τής Τερραρχίας, ένα έκτυπο ανάγλυφο στή Βενετία, ό αυτοκράτορας Ίουλιανός ό ΄Αποστάτης (361 - 363) στό Μουσείο τού Λούβρου, ένα κεφάλι πιθανώς τού αυτοκράτορα ΄Αρκαδίου (383 - 408) στό Μουσείο τής Κωνσταντινούπολης, ό κολοσσιαίος άνδριάντας τού αυτοκράτορα Μαρκιανού (;) (450 - 457) στή Βαλεττα τής ΄Ιταλίας.

Τό πιό όνομαστό έργο τής περίοπτης κοσμικής πλαστικής σ' αυτή τήν περίοδο ήταν ό έφιππος χάλκινος άνδριάντας τού ΄Ιουστινιανού στην κορυφή ενός κίονα δίπλα στην ΄Αγία Σοφία. Τό έργο είναι γνωστό μόνο από ένα παλαιό σχέδιο.

Ένα χρυσό βραχιόλι τού 6ου αιώνα. (Κων/πολη).

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ — ΔΥΟ ΦΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪ-ΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΕ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ (324 - 518)

- Πρώτη φάση: 4ος αιώνας (324 - 395). Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐνθαρρύνει τὸ Χριστιανισμό καὶ μεταφέρει τὴν πρωτεύουσα στὸ ἀρχαῖο Βυζάντιο. Στὸ τέλος τὸ κράτος χωρίζεται σὲ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ.

- Δεύτερη φάση: 5ος αἰώνας (395 - 518). Ἀρχίζει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Τὸ ἀπειλοῦν σοβαροὶ κίνδυνοι: Οἱ βαρβαρικὲς εἰσβολές, πού τελικὰ καταστρέφουν τὸ δυτικὸ, κι οἱ αἱρέσεις, πού σ' αὐτὴν τὴν περίοδο παίρνουν ἐπικίνδυνο χαρακτῆρα καὶ ἔνταση. Μέσα στοὺς κινδύνους ὁμως αὐτοὺς τὸ ἀνατολικὸ κράτος χάρη στὸν ἑλληνισμό, πού κυριαρχεῖ, σφυρηλατεῖ σιγά σιγά τὴν ἰδιαίτερη φυσιογνωμία του.

2 Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΣΗΜΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

- Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀνοίγει τὸ δρόμο στὸ Χριστιανισμό.

- Μὲ πρωτοβουλία δική του ἐγκαινιάζεται ἡ συνεργασία κράτους καὶ Ἐκκλησίας γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν αἱρέσεων καὶ τοῦ ἔθνισμοῦ.

- Παρ' ἄλλα τὰ ζητήματα πού δημιουργοῦν οἱ αἱρέσεις καὶ τίς ἀντιδράσεις τῶν ἐθνικῶν ὁ Χριστιανισμὸς κερδίζει ἔδαφος.

- Μὲ τὸ Μ. Θεοδοσίο ὁ Χριστιανισμὸς γίνεται ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους μὲ τὴ μορφή τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἀρχίζει νὰ καταδιώκει τοὺς ἀντιπάλους του.

- Στὸν 5ο αἰώνα ἡ αἵρεση τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ φέρνει μεγάλη κρίση στὸ κράτος, γιατί προσχωροῦν σ' αὐτὴν ὀλόκληρες ἐπαρχίες. Ἡ κρίση αὐτὴ συνεχίζεται καὶ στὸν 6ο αἰώνα.

3 ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

- Στὸν 3ο αἰώνα οἱ βάρβαροι πλησιάζουν στὰ σύνορα καὶ κάνουν ἐπιδρομές. Ὑστερα ἀπὸ τὴ φάση αὐτὴ ἀκολουθεῖ μιὰ εἰρηνικὴ διείδυση τους, πού ἀπειλεῖ τὸ κράτος μὲ διάβρωση.

- Στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα μπαίνουν στὴν Εὐρώπη οἱ Οὔνοι (374) κι οἱ Γερμανοὶ περνοῦν τὰ σύνορα εἴτε ὡς εἰσβολεῖς εἴτε ὡς φοιδερᾶτοι. Πρῶτοι οἱ Βησιγότθοι περνοῦν τὸ Δούναβη.

- Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀνάγκη πιέζονται κι οἱ Γερμανοὶ τοῦ Ρήνου καὶ σπᾶνε τὰ σύνορα. Τελικὰ ὅλοι μαζί καταλύουν τὸ δυτικὸ κράτος καὶ ἱδρύουν πέντε δικά τους βασιλεία.

● Οί Οὔνοι μέ τό βασιλιά τους Ἄττιλα ἐνεργοῦν ἐπιδρομές στό ἀνατολικό κράτος. Στό τέλος νικιοῦνται στή Δύση καί τό κράτος τους διαλύεται.

4 Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΤΟΥ (518-610)

● Ὁ 6ος αἰώνας (518 - 610). Κυριαρχική μορφή ὁ Ἰουστινιανός. Κεντρική γραμμή τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς ἡ ἐνότητα κι ἡ ἀνάκτηση τῆς Δύσης ἀπό τούς βαρβάρους. Τά κατορθώνει σέ ἱκανοποιητικό βαθμό. Στήν ἐσωτερική πολιτική: πρόοδος στόν ἐκβυζαντινισμό καί στήν ἀπολυταρχία. Οἱ διάδοχοί του ἀλλάζουν τακτική: προσέχουν πολύ τήν Ἄνατολή καί λιγότερο τή Δύση.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (313-610)

● Στήν ἀρχιτεκτονική τῶν Ἐκκλησιῶν δημιουργοῦνται δύο τύποι: ἡ *παλαιοχριστιανική βασιλική* καί τά *περίκεντρα κτίρια*. Ὁ συνδυασμός τῶν δύο αὐτῶν τύπων δημιουργεῖ τή *βασιλική μέ τροῦλο*.

● Στή ζωγραφική ἀρχίζει νά ἐπικρατεῖ ἡ τάση πρὸς τήν *υπερβατική ἀναπαράσταση* (προοδευτική ἐπικράτηση τῆς γραμμικῆς τεχνοπρίας, ἰδιαίτερη βαρύτητα στήν ἔκφραση τοῦ προσώπου, κυριαρχική θέση τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς κ.ἄ.).

● Στή γλυπτική παρουσιάζεται μαρασμός. Ἡ περίοπτη πλαστική περιορίζεται καί σιγά σιγά ἐξαφανίζεται. Διατηρεῖται μόνο ἡ ἀνάγλυφη διακοσμητική γλυπτική.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

αἱρέσεις — μονοφυσιτισμός — ἀποκρυστάλλωση τῆς Ὁρθοδοξίας — στέψη — βαρβαρική διείσδυση — βαρβαρικές εἰσβολές — φοιδεράτοι — ρήγας — «ἐνωτικό» — «θεματική τάξη» — Ἐξαρχάτα — Ἰουστινιάνειος Κώδιξ — Πανδέκτης — Εἰσηγήσεις — Νεαρές — Corpus Juris Civilis — Πραγματικός νόμος (= Pragmatica Sanctio) — παλαιοχριστιανική βασιλική — κλίτη — περίκεντρα κτίρια — βασιλική μέ τροῦλο — ροτόντα — υπερβατική ἀναπαράσταση

Πρώτη φάση: Τό ρωμαϊκό κράτος γίνεται χριστιανικό	324-395
Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος μονοκράτορας	324-337
Ἐγκαίνια Κωνσταντινούπολης	330
Ὁ Χριστιανισμός γίνεται επίσημη θρησκεία τοῦ κράτους	392
Εἰσβολή τῶν Οὐνῶν στήν Εὐρώπη	374
Ἐγκατάσταση Βησιγόθων στήν Κάτω Μοισία	376
Ἐπιδρομή τοῦ Ἀλάριχου στήν Ἑλλάδα	395
Διαίρεση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους σέ Δυτικό καί Ἀνατολικό τμήμα	395
Δεύτερη φάση: πρώτη περίοδος τοῦ Ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους	395-518
Εἰσβολή τῶν Γερμανῶν στό Δυτικό ρωμαϊκό κράτος	406
Ἄλωση τῆς Ρώμης ἀπό τόν Ἀλάριχο	410
Ἰδρυση τοῦ Πανεπιστημίου στήν Κωνσταντινούπολη	425
Θεοδοσιανός Κώδιξ	438
Ἐπιδρομές τοῦ Ἀττίλα στό Ἀνατολικό ρωμαϊκό κράτος	441 καί 447
Ἦττα τοῦ Ἀττίλα στά Καταλαυνικά πεδία	451
Δ' Οἰκουμενική Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνας	451
Ληλασία τῆς Ρώμης ἀπό τοὺς Βανδάλους	455
Κατάλυση τοῦ Δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους	476
«Ἐνωτικό» τοῦ Ζήνωνα	482
Τρίτη φάση: ὁ Ἰουστινιανός καί οἱ διάδοχοί του	518-610
Βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ	527-565
Διάλυση τοῦ βασιλείου τῶν Βανδάλων	533-534
Διάλυση τοῦ βασιλείου τῶν Ὄστρογόθων	535-554
Διάλυση τοῦ βασιλείου τῶν Βησιγόθων	554
Α' Περσικός πόλεμος	540-543
Β' Περσικός Πόλεμος	549-557
Στάση τοῦ Νίκα	532
Ἐκδοση τοῦ Ἰουστινιάνειου Κώδικα	534
Εἰσαγωγή τῆς «θεματικῆς τάξης» ἀπό τόν Ἰουστινιανό	535-539
Ἁγία Σοφία	532-537
Περσικοὶ πόλεμοι ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ	572-591
Ἀβαροσλαβικὲς ἐπιδρομές	579-600

1.

1. 'Ο ιερός Αύγουστινός μιλάει για τὸ Μ. Θεοδοσίο.

... Μέσα σέ ὅλα αὐτὰ τὰ περιστατικά, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς βασιλείας του, δὲν ἔπαψε νὰ στέκεται στὸ πλευρὸ τῆς Ἐκκλησίας πού βρισκόταν σέ πόλεμο μέ τούς ἐχθρούς της, καί αὐτό τὸ ἔκανε μέ νόμους πολὺ δίκαιους καί γεμάτους ἀπὸ διάθεση οἴκτου· γιατί ὁ αἰρετικός Βαλεντινιανός, πού εὐνοοῦσε τούς ἀρειανούς, τὴν εἶχε θίξει σκληρά, καί ὁ Θεοδοσίος εἶχε καλύτερη τύχη σάν μέλος τῆς Ἐκκλησίας, παρά σάν κυβερνήτης στὸ κράτος. Πρόσταξε νὰ γκρεμιστοῦν παντοῦ τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνικῶν, γιατί ἤξερε καλά ὅτι τὰ ἀγαθὰ στὸν κόσμο αὐτὸ δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τούς δαίμονες, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἕνα καί ἀληθινὸ Θεό. Ὁ Θεοδοσίος ὑπῆρξε ἀκόμη περισσότερο ἀξιοθαύμαστος γιὰ τὴν ἐπιείκεια πού ἔδειξε στὸ φοβερὸ ἔγκλημα τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης¹. Τὸν παρακάλεσαν οἱ ἐπίσκοποι καί ὑποσχέθηκε νὰ τούς συγχωρήσει. Ὁ Θεοδοσίος ὕστερα παρασύρθηκε ἀπὸ τίς διαμαρτυρίες καί τίς φωνές τῶν ἀξιωματικῶν καί αὐλικῶν καί ἀναγκάστηκε νὰ πάρει σκληρὴ ἐκδίκηση², χωρὶς νὰ τὸ θέλει. Μά ἔταν ὑποχρεώθηκε στὴν ἐκκλησιαστικὴ πειθαρχία, ἔδειξε τόση συντριβὴ καί μετάνοια, ὥστε ὁ λαὸς πῆρε τὸ μέρος του καί ἔχυναν δάκρυα καταλυτημένοι πού ἔβλεπαν τόσο ταπεινωμένη τὴν αὐτοκρατορικὴ μεγαλειότητά του...

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ

[Θεολόγος τῆς Δύσης τοῦ 4-5ου αἰ.

[— Γιά τὴν πολιτεία τοῦ Θεοῦ. Βιβλ. 5. Κεφ. 26. Μετάφραση]

2. "Ἐνα περιστατικό ἀπὸ τὴ ληλασία τῆς Ρώμης (410).

... Ἐνῶ οἱ βάρβαροι τριγύριζαν στὴν πόλη ψάχνοντας γιὰ λεία, ἕνας φοβερός Γότθος παραβίασε τὸ φτωχικὸ μῖαξ γριᾶς μοναχῆς. Ὁ Γότθος λοιπὸν αὐτὸς ἀπαίτησε ἀμέσως, ὅχι μέ ἄσχημο τρόπο, ὅλο τὸ χρυσάφι καί τὸ ἀσήμι πού εἶχε ἡ μοναχὴ στὴν κατοχὴ τῆς· τοῦ ἔκανε ὅμως ἐντύπωση μέ πόση γρηγοράδα ἡ καλόγρια τὸν ὀδήγησε σ' ἕνα θησαυρὸ ἀπὸ ἀσημένια καί χρυσὰ σκεύη, δουλειμένα μέ τὰ πιὸ ἀκριβὰ ὕλικά καί μέ ἀπερίγραπτη τέχνη. Ὁ βάρβαρος κοίταξε σαστισμένος αὐτὸ τὸ ἀνεκτιμητὸ εὔρημα, ὥστόσο ἡ καλόγρια τὸν σταμάτησε μέ τὰ παρακάτω σοβαρὰ λόγια:

— Αὐτὰ πού βλέπεις εἶναι ἱερά σκευὴ καί ἀνήκουν στὸν Ἅγιο Πέτρο· ἂν λοιπὸν τολμήσεις νὰ τὰ ἀγγίξεις, ἡ ἱερὸσυλη αὐτῆ πράξης θά βαραίνει γιὰ πάντα στή συνείδησή σου. Ἐγὼ βέβαια δὲν μπορῶ νὰ κρατήσω ὅ,τι εἶναι ἀδύνατο νὰ περιφρουρήσω.

Τότε ὁ Γότθος ἀξιωματικός, γεμάτος θαυμασμό, ἔστειλε ἕναν ἀγγελιοφόρο νὰ πληροφορήσει τὸ βασιλιά, γιὰ τὸ θησαυρὸ πού εἶχε ἀνακαλύψει. Τότε πῆρε διαταγὴ ἀπὸ τὸν Ἀλάριχο νὰ μεταφερθοῦν τὰ ἱερά σκευὴ στὸ ναὸ τοῦ Ἀποστόλου. Ἀπὸ τὴν ἄκρη λοιπὸν τοῦ Κυρηναίου ὡς τὴ μακρινὴ συνοικία τοῦ Βατικανοῦ ἕνα πολυάριθμο

1. Εἶχαν ἐπαναστατήσει ἐναντίον τῆς φρουρᾶς πού τὴν ἀποτελοῦσαν Γότθοι καί εἶχαν σκοτώσει τούς ἀξιωματικούς της.

2. Πρόσταξε τὴ φρουρὰ καί σκότωσαν μέσα στὸν Ἰππόδρομο 7 χιλιάδες Θεσσαλονικιώτες.

ἀπόσπασμα ἀπό Γότθους, προχωρώντας σέ σχηματισμό μάχης μέσα ἀπό τούς κεντρικούς δρόμους τῆς Ρώμης, συνόδευαν μέ τ' ἀστραφτερά τους ἔπλα τή μακριά παρέλαση τῶν εὐλαβικῶν συντρόφων τους πού ἔφεραν, κρατώντας τα ἐπάνω ἀπό τά κεφάλια τους, τά ἱερά σκευή. Καί οἱ πολεμικές κραυγές τῶν βαρβάρων ἀντηχοῦσαν ἀνάμικτες μέ τίς ψαλμωδίες καί ἀπό ὅλα τά γύρω σπῆτια ἕνα πλήθος Χριστιανοῦ ἔτρεχαν νά πάρουν μέρος στή λιτανεία καί ἕνα πλήθος φυγάδες κάθε ἡλικίας, βαθμοῦ καί αἵρεσης ἀκόμη, βρῆκαν τήν εὐκαιρία νά ζητήσουν προστασία στό ἀπαραβίαστο καί φιλόξενο ἄσυλο τοῦ Βατικανοῦ.

ΕΔ. ΓΙΒΒΩΝ

[— Ἡ παρακμή καί ἡ πτώση τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, Κεφ. 31
Μετάφραση]

3. Ἡ στάση τοῦ Νίκα ὁδηγεῖ στήν ἀπελπισία τόν Ἰουστινιανό καί ἡ Θεοδώρα τόν ἐνθαρρύνει.

Οἱ σύμβουλοι τοῦ βασιλιᾶ μῆχαν σέ σκέψη ἂν εἶναι καλύτερα νά μείνουν ἢ νά μποῦν στά καράβια καί νά φύγουν· καί πολλά ἐπιχειρήματα πρόβαλαν γιά τή μιά καί τήν ἄλλη γνώμη. Τότε ἡ βασίλισσα Θεοδώρα μίλησε ἔτσι:

«Ἡ δική μου γνώμη εἶναι ὅτι ἡ φυγή σ' αὐτή τήν περίσταση — περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά, κι ἂν ἀκόμη ἦταν ἡ μόνη σωτηρία, — εἶναι ἀταίριαστη· γιατί ὁ ἄνθρωπος πού γεννιέται εἶναι ἀδύνατο νά μήν πεθάνει κι ἐκεῖνος πού ἔγινε βασιλιάς εἶναι ἀπαραδέχτο νά γίνει φυγάς. Νά μή σώσω νά ζῶ, ἂν δέ φορῶ τή βασιλική αὐτή πορφύρα καί ἂν εἶναι νά ῥθει ἡ μέρα πού ἐκεῖνοι πού θά μέ συναντοῦν δέ θά μέ λένε Δέσποινα. Ἄν λοιπόν θέλεις, βασιλιά, νά σωθεῖς, δέν ὑπάρχει πιό εὐκολο πράγμα· χρήματα ἔχουμε πολλά· νά καί ἡ θάλασσα, νά καί τά καράβια. Συλλογίσου ὅμως μήπως, ἀφοῦ σωθεῖς, καταλάβεις πῶς ὁ θάνατος ἦταν προτιμότερος ἀπό τή σωτηρία. Ὅσο γιά μένα ἀκολουθῶ ἐκεῖνο τόν παλιό λόγο· «ἄμορφο σάβανο εἶναι ἡ βασιλεία».

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ

[Ὑπέρ τῶν πολέμων. Κεφ. 24. Μετάφραση]

4. Μιά θεωρία πού συμφιλιώνει τό Χριστιανισμό μέ τό κράτος.

... Ὅλοι οἱ λαοί τῆς γῆς ἀπό τά παλαιά τά χρόνια ἦταν χωρισμένοι καί ἡ ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη ἦταν κομματιασμένη σ' ἐπαρχίες, ἐθναρχίες καί τοπαρχίες, σέ μοναρχίες καί πολυαρχίες. Γι' αὐτό ποτέ δέν τούς ἔλειπαν οἱ μάχες καί οἱ πόλεμοι καί οἱ λεηλασίες καί οἱ αἰχμαλωσίες στήν ὑπαιθρο καί στίς πολιτεῖες. . . Ἡ αἰτία αὐτῶν τῶν κακῶν δέν θά ἐπεφτες ἔξω, ἂν ἔλεγες ὅτι ὀφείλεται στήν πλάνη τῆς πολυθεΐας. Ὅταν ὅμως τό μέσο τῆς σωτηρίας — ἐνοῶ τό πανάγιο σῶμα τοῦ Χριστοῦ —, πού ἀποδείχτηκε ἀνώτερο ἀπό κάθε δαιμονική ἐνέργεια καί πλάνη, ἄρχισε νά ὑψώνεται σάν τρόπαιο πού συνέντριβε τούς δαίμονες καί ζόρκιζε ὅλα τά παλαιά κακά, ἄρχισαν νά διαλύονται ὅλα τά ἔργα τῶν δαιμόνων καί δέν ὑπῆρχαν πιά πολυαρχίες, μοναρχίες καί δημοκρατίες οὔτε ἐξαιτίας τους στίς πολιτεῖες καί στήν ὑπαιθρο λεηλασίες καί πολιορκίες, ἀλλά ἀπό τή μιά μεριά κηρύσσονταν ἕνας Θεός γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους καί

ἀπό τήν ἄλλη ἐπικρατοῦσε μιά βασιλεία σέ ὅλους, ἡ ρωμαϊκή, καί ἐσθῆνε μέ μιᾶς ἡ προαιώνια ἀνειρήνευτη καί ἀσυμβίβαστη ἔχθρα τῶν λαῶν. Καί καθῶς προσφερόταν σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους τοῦ ἐνός Θεοῦ ἡ γνώση καί ἕνας τρόπος εὐσέβειας καί ἡ σωτήρια διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, γι' αὐτό, ἀφοῦ μέσα στήν ἴδια περίοδο ἀναδείχτηκε σέ ὅλο τό ρωμαϊκό κράτος ἕνας βασιλιάς, βαθιά εἰρήνη ἐπικράτησε ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. "Ἔτσι, μαζί καί κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθήκες, ξεφύτρωσαν σάν ἀπό θεῖο νεῦμα δυό βλαστοί εὐτυχίας γιά τούς ἀνθρώπους: ἡ ἐξουσία τῶν Ρωμαίων καί ἡ ἀληθινή θρησκεία. . .

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ

[— *Εἰς Κωνσταντῖνον τόν βασιλέα. Τριακονταετηρικός, Κεφ. 16. Μετάφραση*]

5. 'Ο Ἰωάννης Χρυσόστομος πρὸς τόν Εὐτρόπιον¹. 'Η Ἐκκλησία στόν ἀγώνα της νά ἐξυγιάνει τά ἦθη στό παλάτι.

. . . Σέ κάθε περίπτωση, μά προπάντων τώρα, εἶναι ἐπικαίρο νά πεῖ κανένας: στόν κόσμο ἐπικρατεῖ ματαιότητα πάνω στή ματαιότητα· τά πάντα εἶναι ματαιότητα! Ποῦ εἶναι τώρα ἡ λαμπρή στολή τοῦ ὑπάτου πού φοροῦσες; Ποῦ οἱ χαρούμενες λαμπάδες, ποῦ οἱ φασαρίες κι οἱ χοροὶ καί τά γλέντια καί τά πανηγύρια; Ποῦ τά στεφάνια καί τά παραπετάσματα καί ὁ θόρυβος τοῦ λαοῦ καί οἱ ζητωκραυγές στίς ἵπποδρομίες καί οἱ κολακεῖες τῶν θεατῶν; "Ὅλα ἐκεῖνα χάθηκαν· ἕνας ἀέρας φύσηξε καί σάν φύλλα τά σώριασε ὅλα μαζί χάμω· καί μᾶς φανέρωσε τό δέντρο γυμνὸ νά σιεῖται ἀπό τή ρίζα του. Ποῦ εἶναι τώρα αὐτοὶ πού σοῦ ἔκαναν τό φίλο; ποῦ τά συμπόσια καί τά φαγητά; Ποῦ εἶναι τό πλήθος οἱ κόλακες καί τό κρασί πού ὅλη τή μέρα ξοδεύονταν καί οἱ περισσιες τέχνες τῶν μαγείρων καί οἱ λακέδες τῆς ἐξουσίας πού ἔλεγαν καί ἔκαναν τό καθετί γι' αὐτή; Μιά νύχτα κι ἕνα ὄνειρο ἦταν ὅλα ἐκεῖνα καί μέ τό ξημέρωμα χάθηκαν· τῆς ἀνοιξῆς λουλούδια ἦταν καί μαράθηκαν. Μιά σκιά ἦταν καί πέρασε· ἕνας καπνός καί σκόρπισε· σαπουνόφουσες καί σπάσανε· μιὰ ἀράχνη ἦταν καί σκίστηκε.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

[— *Εἰς Εὐτρόπιον Λόγος. Μετάφραση*]

6. Τά εἰδῶλα γκρεμίζονται ἀπό τούς Χριστιανούς.

"Ὅταν ἀποβιβάστηκαμε μόλις μᾶς πῆραν εἶδηση οἱ Χριστιανοὶ τοῦ τόπου ἐκείνου, μᾶς δέχτηκαν μέ ψαλμωδίες· ἐπίσης καί ἀπό τήν πόλη ἦρθαν νά μᾶς προῦπαντήσουν μέ τό σημεῖο τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καί ψάλλοντας κι αὐτοί. Ἐνώθησαν καί ἀπό τά δυό μέρη καί ἔγινε ὄχι λίγος λαός· πῖο πολλοὶ ἦταν οἱ κάτοικοι τῆς παραλίας, γιατί ὑπῆρχαν ἐκεῖ πολλοὶ Αἰγύπτιοι, ἔμποροι κρασιοῦ. "Ὅσοι παραμένανε στή μανία τῆς εἰδωλολατρείας, βλέποντας ὅλα αὐτά ἔβραζαν ἀπό τό θυμὸ τους, μά δέν μπορούσαν νά κάνουν τίποτε, ἐπειδὴ οἱ ὀσιότατοι ἐπίσκοποι εἶχαν μεγάλη ἐκτίμηση ἀπό τούς βασιλιά-

1. Πρῶν δοῦλος πού ἔγινε προθυπουργός ἐπὶ Ἀραχίδιου. Κατάργησε τό ἄσυλο τῆς παλαιᾶς Ἀγίας Σοφίας· ὅταν ὁμως τόν καταδῶξε ἕνας στρατηγὸς βάρβαρων μισθοφόρων, ἔντρομος ζήτησε ἐκεῖ σωτηρία.

δες και γιατί τὰ εἰδῶλα ἐπρόκειτο νὰ καταστραφοῦν· γι' αὐτό ἦταν σέ μεγάλη ἔγνοια καὶ στενοχώρια.

Μόλις μπήκαμε στὴν πόλη, κοντὰ στὸ μέρος ποὺ λεγόταν τετράμφοδο, ὑπῆρχε μιὰ στήλη μαρμάρινη ποὺ ἔλεγαν πὼς εἶναι τῆς Ἀφροδίτης· ἦταν στημένη πάνω σ' ἓναν πέτρινο βωμὸ καὶ εἶχε σκαλισμένη ἀπάνω στὴ στήλη μιὰ γυμνὴ γυναίκα μέ ὄλες τίς ἀσχήμες τῆς. Πρόσφεραν τιμὲς στὴ στήλη ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πόλης, μὰ προπάντων οἱ γυναῖκες ἀνάβοντας λυχνάρια καὶ θυμιατίζοντας μὲ λιβάνι. Γιατὶ ἔλεγαν γι' αὐτὴ ὅτι ἐπισκέπτεται στὸν ὕπνο τους ὅσες θέλουν νὰ παντρευτοῦν, μὰ τὰ ἔλεγαν ψέματα ξεγελώνοντας ἢ μιὰ τὴν ἄλλη. . .

Ἔτσι λοιπὸν φτάσαμε στὴν πόλη, ὅπως εἶπαμε, καὶ πλησίασαμε στὸ μέρος ὅπου ἦταν αὐτὸ τὸ εἰδῶλο τῆς Ἀφροδίτης — οἱ Χριστιανοὶ σήκωναν τὸ τίμιο ξύλο τοῦ Χριστοῦ, δηλαδή τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ — θὰ μᾶς εἶδε ὁ δαίμονας ποὺ κατοικοῦσε μέσα στὴ στήλη καὶ μὴ ἀντέχοντας στὴ θέα τοῦ φοβεροῦ σημείου, ἀφοῦ πετάχτηκε ἔξω ἀπὸ τὸ μάρμαρο πολὺ γρήγορα, ἔριξε κάτω τὴ στήλη καὶ τὴν ἔκανε χίλια κομμάτια. Καὶ δυὸ εἰδωλολατρῶν, ποὺ ἔτυχε νὰ βρίσκονται κοντὰ στὸ βωμὸ ποὺ ἦταν ἡ στήλη, τοῦ ἐνός τοῦ ἄνοιξε τὸ κεφάλι στὰ δυὸ καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ τσάκισε τὸν ὄμο καὶ τὸ χέρι· γιατί κι οἱ δυὸ τους στέκονταν καὶ κορόιδευαν τὸν ἅγιο λαό.

ΜΑΡΚΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ

[— Βίος τοῦ Ἁγίου Πορφύριου, Ἐπισκόπου Γάζης, 58-61. Μετάφραση]

7. Ἔνας ἐθνικός¹ φιλόσοφος ἀπευθύνεται πρὸς τὸ Μ. Θεοδοσίο καὶ μιλά μὲ ὑπερβολὴ γιὰ τίς καταστροφές τῶν ἀρχαίων ναῶν ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς.

... Ἐσὺ βέβαια οὔτε ἐβγαλες διαταγὴ νὰ μένουν κλειστά τὰ ἱερά οὔτε νὰ μὴ συγχάζει κανένας σέ αὐτὰ οὔτε ἀπαγόρευες τὴ φωτιά καὶ τὸ λιβάνι οὔτε τίς τιμὲς ἀπὸ τὰ κάθε λογῆς θυμιατίσματα. Οἱ μαυροφόροι ὅμως αὐτοὶ ποὺ, ἐνῶ τρῶνε περισσότερο καὶ ἀπὸ τοὺς ἐλέφαντες. . . τὸ κρῦβρον αὐτὸ μὲ τέχνη ποὺ ἐπινοήθηκε γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, ὅσο ὑπάρχει, βασιλιά, ὁ νόμος σου καὶ ἰσχύει, χυμοῦν ἐπάνω στὰ ἱερά μὲ ξύλα, πέτρες καὶ σίδηρα καὶ ἄλλος χωρὶς αὐτὰ, μὲ τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Ἐπειτα τὰ πάντα γίνονται λεία τῶν κατοίκων τῆς Μυσίας, ἀφοῦ γκρεμιστοῦν οἱ στέγες, κατεδαφιστοῦν τὰ σπίτια, κομματιαστοῦν τὰ ἀγάλματα, ἀναποδογυριστοῦν οἱ βωμοί, ἐνῶ οἱ ἱερεῖς πρέπει ἢ νὰ σωπαίνουν ἢ νὰ πεθάνουν. Ἀφοῦ γίνεи τὸ κακὸ πρώτη φορά, ὕστερα γίνεται καὶ δευτέρη καὶ τρίτη ἔφοδος, καὶ στὸ ἓνα παράνομο τρόποιό τους, ἀκολουθεῖ τὸ ἄλλο. Τέτοιες ἐπιχειρήσεις γίνονται ἀκόμη καὶ στὶς πόλεις, μὰ προπάντων στὴν ὕπαιθρο. Καὶ πολλοὶ εἶναι οἱ ἐχθροί, τὸ καθένα ὅμως κακὸ μαζεύεται χωριστὰ ὅλο μαζὶ σέ ἀμέτρητα κακὰ καὶ ἀπαιτοῦνε μεταξὺ τους ἀπολογισμὸ γιὰ ὅσα ἔκαναν καὶ εἶναι ντροπὴ νὰ μὴν ἔχει διαπράξει κανένας τίς μεγαλύτερες ἀδικίες.

ΑΙΒΑΝΙΟΣ

[— Πρὸς Θεοδοσίον. Ἐπὶ τῶν ἱερῶν. Παρ. 6. Μετάφραση]

1. Μὴ χριστιανός.

8. Ἀπληστία καὶ σκληρότητα τῶν Δυνατῶν στὸ πρῶμο Βυζάντιο.

(614) γ' Θέλετε ὅμως νὰ ἀφήσουμε κι αὐτούς καὶ νὰ ῥθοῦμε στοὺς ἄλλους, σ' αὐτοὺς ἀκριβῶς πού λογαριάζονται γιὰ δικαιότεροι; Ποιοὶ λοιπὸν εἶν' αὐτοί; Εἶναι οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν ἀγρῶν καὶ μαζεύουν γιὰ λογαριασμό τους τὸν πλοῦτο πού παράγει ἡ γῆ. Καὶ τί ὑπάρχει πιὸ ἄδικο ἀπ' αὐτούς;

Ἄν ἐξετάσει κανεὶς πῶς μεταχειρίζονται τοὺς ἄθλιους καὶ ταλαίπωρους γεωργούς, θὰ τοὺς βρεῖ πιὸ ὠμούς καὶ ἀπὸ τοὺς βαρβάρους. Γιατί σ' αὐτοὺς πού πεθαίνουν τῆς πείνας καὶ σ' ὅλη τῆ ζωὴ τους βασανίζονται, τοὺς προσθέτουν ἐπιπλέον δοσίματα, ἀτελειωτα καὶ ἀφόρητα, καὶ τοὺς ὑποχρεώνουν σὲ ἐξαντλητικὲς ἀγγαρεῖς. Χρησιμοποιοῦν τὰ σώματά τους σάν νὰ ἦταν γάιδαροι καὶ μουλάρια ἢ, πιὸ καλὰ, πέτρες. Καὶ οὔτε τοὺς ἀφήνουν νὰ πάρουν λίγη ἀνάσα, μὰ εἴτε ἡ γῆ βγάξει εἰσόδημα εἴτε δὲ βγάξει τὸ ἴδιο τοὺς ξεθεώνουν καὶ δὲ δείχνουν καμιά ἀπολύτως κατανόηση.

Καὶ εἶναι μεγάλος καημὸς νὰ βλέπεις, ὅταν, ἀφοῦ ὀλόκληρο τὸ χειμῶνα τοὺς φάει τὸ μεροδούλι καὶ ἡ παγωνιά καὶ οἱ μπόρες καὶ τὰ ξενύχτια, γυρίζουν πίσω μ' ἄδεια τὰ χέρια καὶ μὲ χρέος ἀπὸ πάνω. Καὶ μὲ περισσότερο φόβο καὶ φρίκη νὰ ἀναλογίζονται καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πείνα καὶ τὸ ναυάγιο τὰ βάσανα ἀπὸ τοὺς ἐπίτροπους καὶ τὰ τραβήγματα τους καὶ τίς ἀπαιτήσεις καὶ τὴν καταναγκαστικὴ ἐργασία καὶ τίς ἀναπόφευχτες ὑπηρεσίες.

Τί νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὰ ἐμπορεύματα πού τοὺς πουλᾶνε καὶ τὴν κερδοσκοπία ἀπὸ τὰ εἶδη πρῶτης ἀνάγκης πού τοὺς προμηθεύουν; Ἀπὸ τὸ μόνον καὶ τὸν ἰδρώτα τους γεμίζουν πατητήρια καὶ στέρνες, ἐνῶ σ' αὐτούς τοὺς ἴδιους οὔτε λίγο μέρος ἀπὸ τὸ εἰσόδημα τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ πᾶνε στὰ σπίτια τους, ἀλλὰ μ' ὀλόκληρο τὸν καρπὸ γεμίζουν τὰ πιθάρια τῆς παρανομίας τους καὶ ἔναντι αὐτοῦ τοὺς ρίχνουν ἓνα ἀσήμαντο χρηματικὸ ποσὸ. Καὶ ἐπιπλέον ἐπινοοῦν καινούριους τρόπους τοκογλυφίας πού δὲν εἶναι οὔτε καθιερωμένοι ἀπὸ τοὺς νόμους τῶν Ἑλλήνων καὶ κρατᾶνε δανειστικούς λογαριασμοὺς πού μόνον τὸ ἀνάθεμα τοὺς ταιριάζει. Γιατί δὲ ζητοῦν τὸ ἕκατοστὸ τοῦ παντός, ἀλλὰ τὸ ἥμισυ τοῦ παντός ἀπαιτοῦν μὲ τὴ βία. Καὶ μάλιστα, ὅταν αὐτὸς πού τοῦ τὸ ἀπαιτοῦν καὶ γυναικίκα ἔχει καὶ παιδιὰ ἀνατρέφει καὶ ἄνθρωπος εἶναι καὶ μὲ τὸ δικὸ του τὸ μόνον γεμίζει καὶ τ' ἄλωνα καὶ τὰ πατητήρια. Ἀλλὰ ἀπ' αὐτὰ τίποτα δὲν καταλαβαίνουν.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

[— Ὁμιλία εἰς κατὰ Ματθ. 61,3 - Migne 58,591
καὶ Ἱ. Καραγιαννοπούλου, Ἱστορίαι Βυζαντινοῦ κράτους,
Τόμ. Α'. Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 175 - 176]

9. Ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ αὐστηρὰ μέτρα ἐναντίον τῆς προστασίας ἀναχαιτίζει στὴν Ἀνατολή τὴν πορεία πρὸς τὴν φεουδαρχία.

216.C.13. Καὶ προστασίες παράνομες, πού μαθαίνομε ὅτι γίνονται στὶς ἐπαρχίες μας, θὰ ἐπιδιώξεις μὲ κάθε τρόπο νὰ τίς σταματήσεις, μὴν ἐπιτρέποντας σὲ κανένα νὰ ζεῖ εἰς βάρος τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων οὔτε νὰ ἰδιοποιεῖται τὰ ἀγοκτῆματα πού δὲν τοῦ ἀνήκουν ἀπὸ πουθενά, οὔτε γιὰ ζημίαι ἄλλων νὰ ὑπόσχεται γιὰ ἀντιπαροχή

προστασία, ούτε να προβάλλουν τή δική τους δύναμη, γιά να εξουδετερώσουν τή κρατική δύναμη. Και ούτε να σέ άπασχολεί ποιά έξουσία διαθέτουν αυτοί πού κάνουν αυτά. Σου είναι άρκετό πάν' άπ' όλα γιά τήν έξασφάλιση πληρέστατης έξουσίας να έχεις μέ τό μέρος σου και τό νόμο και τοῦ βασιλιᾶ τήν εὐμένεια.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α'

[Νεαρά τοῦ 535, Ν.Ι. XVII. c. 13. 'Από 'Ι. Καραγιαννοπούλου,
— 'Η Βυζαντινή 'Ιστορία από τās πηγάς, Θεσσαλονίκη 1974,
σ. 173. 'Ελεύθερη απόδοση]

217 Προοίμ. Πληροφορηθήκαμε ότι στην έπαρχία πού κυβερνάς τόλμησαν μερικοί να έκμεταλλευτοῦν τήν εὐκαιρία τῆς κακῆς σοδειᾶς τοῦ σιταριοῦ και να δανείσουν σέ μερικούς ελάχιστο γέννημα (ποσό καρπῶν) και έναντι αὐτοῦ να τούς πάρουν ὅλη τή γῆ τους, ὥστε ἄλλοι από τούς γεωργούς να φύγουν, ἄλλοι να χαθοῦν από τό λιμό και να πέσει τόσο φοβερή καταστροφή πού δέν είναι λιγότερη από βαρβαρική ἐπιδρομή.

C. 1. Διατάζουμε λοιπόν ὅλους εκείνους πού δάνεισαν ὅσηδήποτε ποσότητα ὀποιοδήποτε εἶδους ξηρῶν καρπῶν να τό πάρουν πίσω τώρα, χωρίς να προσθέσουν ὀτιδήποτε, και να ἐπιστρέψουν τά κτηματάκια στους γεωργούς. Και κανένας να μήν τολμᾶ καθόλου μέ πρόφαση τά ἀνωτέρω δανείσματα, εἴτε ἔγιναν μέ λόγο εἴτε μέ γραπτό συμβόλαιο, να κατέχει ξένη γῆ. Και να εἰσπράξουν, ἂν τά δανεικά ἦταν καρποί, τό 1/8 τοῦ μοδίου γιά κάθε μόδιο ὀλόκληρο τό χρόνο, και ἂν τά δανεικά ἦταν νομισματα, γιά κάθε νόμισμα, ἕνα κεράτιο τό χρόνο σάν τόκο. Και ἄφου πάρουν οἱ δανειστές τό 1/8 τοῦ μοδίου γιά κάθε μόδιο τό χρόνο ἢ τό κεράτιο, να ἐπιστρέψουν ὀπωςδήποτε τά ὑπόλοιπα, εἴτε γῆ τυχαίνει να κρατοῦν εἴτε κανένα ἄλλο ἐνέχυρο, π.χ. βόδια ἢ πρόβατα ἢ δούλους. Και ὁ νόμος αὐτός να ἱκανοποιεῖ συγχρόνως ὅλους, δηλαδή να θεωρεῖται φιλόανθρωπος και εὐσεβής, γιὰτι ἐξυπηρετεῖ τούς φτωχούς και δίνει μιὰ λογική ἀποζημίωση στους δανειστές.

— 'Ἐπίλ. Αὐτές λοιπόν εἶναι οἱ ἐντολές μας και να σπεύσει ἡ λαμπρότητά σου να τίς ἐκτελέσει κατά γράμμα. "Ἐτσι θά ξέρει ὁ δανειστής ὅτι, ἂν τολμήσει να ἐνεργήσει ἀντίθετα μ' αὐτά, θά χάσει τό δικαίωμα τῆς εἰσπραξῆς και εκείνος πού πῆρε τό δάνειο θά δοκιμάσει τήν ἱκανοποίηση ὅτι και ὁ ἕδιος θά γλιτώσει από τό χρέος και τό δανειστή του θά δεῖ ὅτι χάνει ὅ,τι δικαιούται να εἰσπράξει.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α'

[Νεαρά τοῦ 535, Ν.Ι. XXXIII, από Ι. Καραγιαννοπούλου,
— 'Η Βυζαντινή 'Ιστορία από τās πηγάς, Θεσσαλονίκη 1974,
σελ. 173 - 174. 'Ελεύθερη απόδοση]

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610-1081].

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ [610-717]. Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΙ ΑΠΟ ΠΑΝΤΟΥ ΣΟΒΑΡΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Στο προηγούμενο κεφάλαιο εκθέσαμε πώς η αυτοκρατορία, πριν συνέλθει από την έσωτερική της κρίση, δέχτηκε όλη τή βιαιότητα των βαρβαρικών εισβολών: οι Γερμανοί τής πήραν ολόκληρο τό δυτικό τμήμα της, και, παραβιάζοντας τό χώρο και τήν ενότητα τής ρωμαϊκής Μεσογείου ίδρυσαν στίς άκτές της δικά τους κράτη. Ταυτόχρονα σημειώθηκε ή πτώση του άρχαίου κόσμου και μέσα από τά ερείπιά του, αναζητώντας νέες δυνάμεις για νά επιβιώσει, ή Οικουμένη άρχισε νά μετασχηματίζεται σέ μιá χριστιανική αυτοκρατορία, ρωμαϊκή στήν όργάνωση και έλληνοχριστιανική στόν πολιτισμό. Δείξαμε επίσης ότι, παρ' όλο πού τά αυτοκρατορικά έδάφη περιορίστηκαν, ή οικουμενικότητα δέ χάθηκε σάν ιδέα, άφού αυτή έμπνέει τή δυτική πολιτική του 'Ιουστινιανού και των διαδόχων του, και άς είναι ύποχρεωμένοι οι τελευταίοι αυτοί νά μετατοπίσουν τό κέντρο βάρους τής πολιτικής του πρós τήν 'Ανατολή.

▲ Στήν περίοδο όμως πού άκολουθεί (610 - 717), ή ενότητα τής μεσογειακής Οικουμένης διατηρείται μόνο λίγα χρόνια μετά τό 628. 'Εκείνο τό χρόνο ό 'Ηράκλειος, ό ιδρυτής τής δυναστείας του μεγαλύτερου μέρους αυτής τής περιόδου (610 - 711), κατόρθωσε νά έξουδετερώσει τούς Πέρσες, τούς προαιώνιους ανταπαιτητές τής ανατολικής Μεσογείου, και νά τούς αποκόψει τήν πρόσκαιρη έξοδό τους στίς άκτές τής Ν. 'Ανατολικής γωνίας της. Μά τόν επόμενο κιόλας χρόνο πληροφορείται τήν πρώτη επιθετική κρούση των 'Αράβων στά σύνορα τής Συρίας. Οι 'Αραβες, πού ζούσαν ως τώρα στή χερσονήσό τους νομαδικά, όργανώνονται τότε σέ έναίιο κράτος, τό Χαλιφάτο, και ξεχύνονται πρós τή Μεσόγειο, για νά διεκδικήσουν τό δικαίωμα νά εγκατασταθούν κι αυτοί στά παράλιά της.

▲ Οι εισβολές των 'Αράβων δέ μοιάζουν καθόλου με τις εισβολές των Γερμανών, ούτε στο χαρακτήρα ούτε στα αποτελέσματα. Οι Γερμανοί, όταν κατακτούσαν μία χώρα, αφήνονταν να κατακτηθούν από τον πολιτισμό των κατακτημένων. Οι 'Αραβες μαχητές όμως είναι στην ύπηρεσία του κράτους του 'Αλλάχ και γι' αυτό οι κατακτήσεις τους είναι εξουθενωτικές για τους κατακτημένους: εκτός από τους 'Ιουδαίους και τους Χριστιανούς, όταν δεν άλλαζοπιστούσαν θεληματικά, όλοι οι άλλοι λαοί 'Εχαναν τή θρησκεία, τή γλώσσα, τον εθνισμό τους και ισοπεδώνονταν πέρα για πέρα μέσα στο άπεραντο πολιτικο-θρησκευτικό Χαλιφάτο.

Γι' αυτό οι λαοί των περιοχών που κατακτήθηκαν από τους 'Αραβες παρασύρθηκαν από τήν 'Ελληνική του άστερισμού τής 'Ανατολής, και σ' αυτή τήν τροχιά κινούνται ως τις μέρες μας.

▲ Στη Δύση, ενώ ο 'Ηράκλειος πολεμᾷ μέ τους Πέρσες στήν 'Ανατολή, ο βασιλιάς των Βησιγόθων τής 'Ισπανίας Σβινθίλιας (621 - 631) κυριεύει τις εκεί βυζαντινές κτήσεις.

Πολύ πιο κρίσιμη κατάσταση ώστόσο δημιούργησαν από τις άρχές του 7ου αιώνα οι εισβολές των 'Αβάρων και των Σλάβων. 'Από τους δεύτερους οι Κροάτες και οι Σέρβοι δημιουργούν στά χρόνια του 'Ηρακλείου μόνιμες 'Εγκαταστάσεις στις 'Ερημωμένες από τους 'Αβάρους περιοχές τής βορειοδυτικής Βαλκανικής και άλλες σλαβικές φυλές βρίσκουν επίσης μόνιμο καταφύγιο στήν Κάτω Μοισία ανάμεσα στό Δούναβη και στόν Αίμο.

Τό τελευταίο τέταρτο αυτού του αιώνα ιδρύουν σ' αυτή τήν περιοχή τό βασιλείο τους οι Βούλγαροι. Τό νεοσύστατο κράτος τους αναπτύσσεται μέσα σέ αυτοκρατορικά 'Εδάφη και θά γίνει άργότερα ένας από τους πιο επικίνδυνους αντιπάλους του Βυζαντίου.

▲ 'Επομένως σ' αυτή τήν περίοδο ή αυτοκρατορία 'Επαθε σοβαρό άκρωτηρισμό. Αυτό 'Επηρεάσε πολύ βαθιά τό χαρακτήρα της. 'Από 'Εδώ κι 'Εμπρός ως κυρίως 'Ενδοχώρα τής αυτοκρατορίας 'Απόμεινε ή Μ. 'Ασία, ή Θράκη, ή Μακεδονία και ή νοτιότερη 'Ελλάδα μέ τά νησιά της, τμήματα τής 'Ιταλίας και Σικελίας: 'Αργότερα θά 'Επεκταθούν πάλι τά 'Ανατολικά 'Εδάφη.

Οι πληθυσμοί των περιοχών αυτών είναι καθαρά 'Ελληνικοί, όχι μόνο στά αστικά κέντρα, όπως στις 'Ανατολικές 'Επαρχίες, αλλά και στήν ύπαιθρο. Και δέν είναι μόνο 'Ελληνικοί οι πληθυσμοί, αλλά και ομόδοξοι. 'Η 'Αραβική κατάκτηση 'Αλλάξε τήν αυτοκρατορία από τά 'Εδάφη όπου ευδοκίμοσαν οι κάθε λογής αίρέσεις. Συνέπεια λοιπόν του περιορισμού τής 'Εδαφικής 'Εκτασης είναι νά 'Αποκτήσει ή αυτοκρατορία σέ μικρότερο χώρο μεγαλύτερη 'Εθνολογική και θρησκευτική 'Ομοιογένεια.

▲ 'Η περίοδος λοιπόν 610 - 717 είναι περίοδος μεγάλων 'Εξωτερικών κινήσεων. Για νά 'Αντιμετωπιστούν αυτοί οι κίνδυνοι και νά 'Επιζήσει τό κράτος, χρειάστηκε νά 'Ενδυναμωθούν και νά 'Επεκταθούν σέ πολλούς τομείς οι μεταρρυθμίσεις που 'Εγκαινιάστηκαν στους τρεις προηγούμενους αιώνες.

1 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΕ ΣΚΛΗΡΟΥΣ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΧΘΟΥΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Ο 'Ηράκλειος και η δυναστεία του (610-717).¹

▲ **Η μορφή του.** Ο 'Ηράκλειος, γιός του Ξαρχατού τῆς Καρχηδόνας 'Ηρακλείου, ξεκίνησε από τό 'Εσαρχάτο, σταλμένος από τόν πατέρα του, μέ στρατό καί στόλο γιά τήν Κωνσταντινούπολη καί τήν ἐλευθέρωσε ἀπό τήν τυραννίδα τοῦ αὐτοκράτορα Φωκά. Ἡ Σύγκλητος, πού εἶχε τήν πρωτοβουλία τῆς πρόσκλησης αὐτῆς, καί ὁ λαός τόν ἀνέβασαν στόν ἄδειο θρόνο καί τόν ἔστημε αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης Σέργιος (5 Ὀκτωβρίου 610).

Μέ τόν 'Ηράκλειο ὁ 7ος αἰώνας πρόσθεσε στό πάνθεο τῶν αὐτοκρατόρων μιά μοναδική μορφή. Ἦταν πλούσια προικισμένος μέ φυσικά χαρίσματα: σπάνια ὁμορφιά στό ἐξωτερικό του, εὐγένεια καί ἠπιότητα στό ἦθος του, ἀδάμαστο θάρρος στή μάχη καί ἐξαιρετική στρατηγική ἰκανότητα.

Ο 'Ηράκλειος ἐνσάρκωσε τέλεια τόν τύπο τοῦ ἡγέτη πού ζητοῦσε ἡ συνεπαρμένη ἀπό θρησκευτικότητα ἐποχή του. Εἶναι ὁ πρῶτος χριστιανός αὐτοκράτορας, πού ἐμπνέεται ἀπό τή σταυροφορική διάθεση νά πολεμήσει γιά τήν πίστη του. Γι' αὐτό καί παίρνει μέρος στίς ἐκστρατεῖες ὁ ἴδιος προσωπικά ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ.

Οἱ ἐκστρατεῖες του ἔχουν ὀρισμένα καινούρια χαρακτηριστικά: Φτάνει στή Βασιλεύουσα γιά νά τήν ἐλευθερώσει ἀπό τό Φωκά, μέ στόλο πού στά κατάρτια τῶν караβιῶν του ἀνemizoun σάν νικητήρια σύμβολα εἰκόνες τῆς Παναγίας.

Ο μεγάλος πόλεμος μέ τούς Πέρσες, πού ἀρχίζει τό 622, εἶναι ἕνας πόλεμος ἱερός πού κηρύσσεται «κατά βαρβάρων», δηλαδή μὴ Χριστιανῶν, μέ τό σύνθημα νά ξαναπάρουν τόν Τίμιο Σταυρό πού τόν ἄρπαξαν οἱ πυρολάτρες καί τόν πῆγαν στήν Κτησιφώντα. Μά καί τό τέλος τοῦ πολέμου εἶναι ἀνάλογο: ἡ νίκη γίνεται γνωστή στό πλῆθος τό συγκεντρωμένο στήν Ἁγία Σοφία τήν Πεντηκοστή τοῦ 628 μ' ἕνα αὐτοκρατορικό διάγγελμα ὅπου ὁ νικητής ἀναγγέλλει τό θρίαμβο καί παραγγέλλει νά «ἀλαλάξουν στόν Κύριο» τίς εὐχαριστίες τους, γιὰτί ὁ «Θεομάχος Χοσρόης» γκρεμίστηκε «στά καταχθόνια» καί ὁ Σταυρός συνέτριψε τόν Ζωροάστρη καί τούς Μάγους.

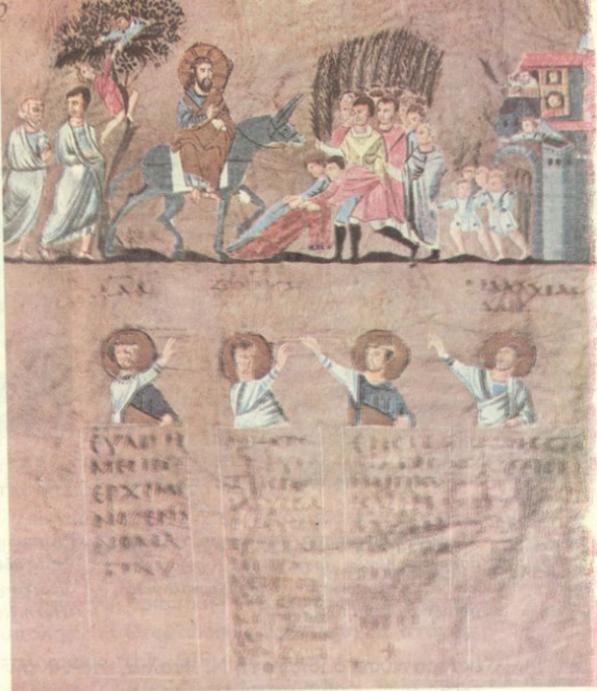
▲ **Ἡ βασιλεία του καί οἱ διάδοχοί του.** Στή διαδρομή τῆς βασιλείας τοῦ 'Ηρακλείου (610 - 641) ξεχωρίζουμε τρεῖς περιόδους, πού ἡ καθεμίᾱ τους ἀποτελεῖ καί μιά ἰδιαίτερη φάση στή δράση του.

● Στήν πρώτη φάση (610 - 622), καθώς παραλαβαίνει ἀπό τό Φωκά ἕνα κράτος σέ πλήρη ἐσωτερική διάλυση, ἀγωνίζεται νά τό ἀνασυντάξει. Εἶναι μιά

Σ η μ. 1. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι μέ τή σειρά: Κώνστας Β' (641 - 668), ὁ Κωνσταντῖνος Δ' (668 - 685) σ' αὐτόν ἀνέχει τό παρωνύμιο Πωγωνάτος), ὁ 'Ιουστινιανός Β' (685 - 695 καί 705 - 711). Τά ὑπόλοιπα χρόνια 695 - 705 καί 711 - 717 εἶναι χρόνια ἀναρχίας.

Ἡ εἰσοδος στά Ἱεροσόλυμα.

[Μικρογραφία ἀπό τό μεγάλο κώδικα μέ εὐαγγέλια τοῦ βου αἰώνα. Εἶναι γνωστός ὡς *Codex purpureus Rossanensis - Rossano τῆς Καλαβρίας. Museo dell' Archivescovoado*]. Εἶναι ἀπό τά ἀρχαιότερα δείγματα τοῦ πλήρως διαμορφωμένου πιά βυζαντινοῦ ρυθμοῦ στή ζωγραφική.

περίοδος ὅπου προσπαθεῖ νά διασφαλίσει τά νῶτα του ἀπό τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Δούναβη, γιὰ νά διαθέσει ὕστερα τίς κύριες δυνάμεις του ἐναντίον τῶν Περσῶν στήν Ἀνατολή.

- Στή δεύτερη φάση (622 - 630) μέ τρεῖς νικηφόρες ἐκστρατεῖες οἱ Πέρσες συντρίβονται, τά σύνορα ξανάρχονται στήν ἀρχική τους θέση καί ἡ Κωνσταντινούπολη σώζεται ἀπό τήν πολιορκία τῶν Ἀράβων (626).

- Στήν τρίτη φάση (630 - 641) μετά τό θρίαμβο ἐρχεται ἡ ὀριστική σύμπτυξη τῶν συνόρων τοῦ Βυζαντιοῦ στήν ἀνατολή καί στό νότο. Ὁ Ἡράκλειος, μέ ἐξασθενημένες τίς στρατιωτικές δυνάμεις του ἀπό τόν περσικό πόλεμο, ἀντιμετωπίζει τήν ὀρμή τῶν Ἀράβων καί προσπαθεῖ νά περισώσει ὅ,τι μπορεῖ νά περισωθεῖ.

- ▲ **Οἱ διάδοχοί του (641 - 711).** Δέν ἦταν ἀσήμαντοι κυβερνήτες. Εἶχαν ὁμως νά κυβερνήσουν μιά αὐτοκρατορία πού ἀντιμετώπιζε τό πρόβλημα πῶς θά ἐπιζοῦσε ἀπό τίς ἐπιθέσεις τῶν Σλάβων καί προπάντων τῶν Ἀράβων.

Στά χρόνια τοῦ πρώτου διαδόχου του, τοῦ Κώνσταντα Β' (641 - 668), ὁ σοβαρότερος κίνδυνος πού παρουσιάστηκε ἦταν ἡ δημιουργία τῆς πρώτης ναυτικῆς δυνάμεις τοῦ Χαλιφάτου καί ἡ ἀπόπειρά του νά θέσει ὑπό τόν ἐλεγχό του τό ἑλληνικό ἀρχιπέλαγος. Ἐπίσης ἡ κατακτητική του ἐπέκταση στή Β. Ἀφρική καί οἱ ἐπιθέσεις τῶν Σλάβων.

Συγχρόνως θρησκευτικές προστριβές μέ τήν ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἔφεραν τίς ἰταλικές κτήσεις σέ κίνδυνο. Πόσο κρίσιμη ἦταν ἡ κατάσταση δείχνει τό γεγονός ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ἐνεργεῖ σπασμωδικά καί παράτολμα. Φτάνει στό σημεῖο νά

‘Ο Δαβίδ θανατώνει τήν ἕρκτο. [Μικρός ἀσημένιος δίσκος, διάμ. 14 εκ. Κύπρος. Λευκωσία, Κυπριακό Μουσείο. Χρονολογείται μεταξύ 613 καί 629 - 630].

‘Ασημένιος δίσκος μέ παράσταση Σιληνοῦ καί Μαινάδας· προέρχεται πιθανῶς ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. [Μεταξύ 610 καί 629, Λένινγκραντ, Hermitage].

ἐκστρατεύσει ὁ ἴδιος στή Ν. Ἰταλία, γιά νά τήν προφυλάξει ἀπό τοὺς Λογγοβάρδους, καί ὕστερα στή Σικελία ἀπ’ ὅπου ἀναχαιτίζει προσωρινά τήν ἀραβική προέλαση στή Δύση.

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου Δ’ (668 - 685) οἱ ἐξωτερικοί κίνδυνοι ἔγιναν ἀκόμη μεγαλύτεροι· ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας πολιορκεῖται γιά πρώτη φορά ἀπό τοὺς Ἄραβες (673 - 677)· στόν ἴδιο κίνδυνο βρέθηκε καί ἡ Θεσσαλονίκη ἀπό τοὺς Σλάβους. Στή βασιλεία του ἐπίσης ἔγινε ἡ μόνιμη ἐγκατάσταση τῶν Βουλγάρων στήν Κάτω Μοισία (σημερινή Β.Α. Βουλγαρία).

Στό ὑπόλοιπο διάστημα (685 - 717) κυρίαρχη μορφή εἶναι ὁ γιός του Ἰουστινιανός Β’ ὁ Ρινόμητος, πού ἀνατρέπεται μέ ἐπανάσταση καί ξαναπαίρνει πάλι τὸ θρόνο μέ τή βία. Εἶναι φυσιογνωμία ἀντιφατική καί νοσηρή.

Εἰδικά στήν περίοδο τῆς δευτέρας βασιλείας του (705 - 711) καί στήν « περίοδο ἀναρχίας », πρὶν καί μετά (695 - 705 καί 711 - 717), βρῆκαν τήν εὐκαιρία οἱ Ἄραβες καί οἱ Βούλγαροι νά βελτιώσουν τίς θέσεις τους εἰς βάρος τῆς αὐτοκρατορίας.

2. Ἐχθρικές εἰσβολές στό Δούναβη καί στήν Ἀνατολή.

▲ Ἐδαφική σύμπτυξη στά βόρεια σύνορα. Μόνιμες ἐγκαταστάσεις σλαβικῶν φύλων στή Βαλκανική χερσόνησο. Στό προηγούμενο κεφάλαιο ἔγινε λόγος γιά τίς ἀβαροσλαβικές ἐπιδρομές στό τέλος τοῦ βου αἰώνα. Αὐτές εἶχαν μόνο σκοπὸ τῆ λεηλασία· οἱ ἐπιδρομεῖς ξαναγύριζαν ὕστερα στίς ἐστίες τους. Στό τέλος ἀκριβῶς τοῦ αἰώνα (600) ὁ Μαυρικός ὄχι μόνο ἀπώθει τοὺς ἐπιδρομεῖς καί ξανα-

Κιονόκρανο με ανάγλυφη διακόσμηση. (7ος αιώνας
- Κων/πολη).

παίρνει τὰ χαμένα βαλκανικά εδάφη με επίσημη συμφωνία, αλλά προελαύνει με άντεπίθεση και πέρα από τὸ Δούναβη. Ἡ ἀνατροπή ὁμως τοῦ Μαυρικήου ἀπὸ τὸ Φωκὰ ἄλλαξε ριζικά τὴν κατάσταση στὰ μέρη ἐκεῖνα εἰς βάρος τοῦ Βυζαντίου.

● Μέσα στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 7ου αἰώνα (602 - 626) τὰ ὄχρὰ τοῦ Δούναβη παραλύουν και πλῆθος Ἀβάρων και Σλάβων ξεχύνονται σὲ ὀλόκληρη τὴ χερσόνησο ἀπὸ τὴν Ἀδριατική ὡς τὶς ἀκτὲς τοῦ Αἰγαίου και ἀπὸ τὸ Δούναβη ὡς τὴν Πελοπόννησο· τὼρα ἀναζητοῦν ἐστίες γιὰ ὀριστική ἐγκατάσταση. Ἔφτασαν ὡς τὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ Θεσσαλονίκη ἐγινε συχνὰ στόχος τους και δέχτηκε μεγάλη ἐπίθεση στὰ χρόνια 617 - 619.

Ἄ,τι δὲν μπόρεσε νὰ γίνει στὸ τέλος τοῦ 6ου αἰώνα γίνεται τὼρα. Σημειώνεται ὀριστική ὑποχώρηση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας στὸ βόρειο σύνορο και αἰσθητὴ ἐθνολογική ἀλλοίωση στὴ σύνθεση τῶν πληθυσμῶν τῆς βόρειας Βαλκανικής. Εἰδικότερα:

Στὶς παραδουναβίες περιοχὲς χάνονται γιὰ πάντα ἀξιόλογες πόλεις και μαζί τους σβῆνει ἐκεῖ και ὀ Χριστιανισμός. Στὴν Ἰστρία και στὴ Δαλματία οἱ κάτοικοι φεύγουν κυνηγημένοι πρὸς τὶς νοτιότερες ἀκτὲς και πόλεις· ἀπὸ τὸ 614 ἔχουν ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ σλαβικές φυλές, οἱ Κ ρ ο ἄ τ ε ς και οἱ Σ ἔ ρ β (λ) ο ι. Στὴν κάτω Μοισία (ἀνάμεσα στὸ Δούναβη και στὸν Αἶμο) γίνεται τὸ ἴδιο με ἄλλες σλαβικές φυλές, πού εἶναι γνωστὲς ὡς Ἐ π τ ἄ γ ε ν ε ἔ ς. Καί στὴ νότια Βαλκανική γίνονται ἐπίσης σλαβικοί ἐποικισμοί. Κατορθώνουν αὐτὸ τὸν αἰώνα — και προπάντων τὸν ἐπόμενο, τὸν 8ο — νὰ φτάσουν σὲ μικρὲς ὀμάδες ὡς τὸν Ταῦγετο τῆς Πελοποννήσου.

● Οἱ ἐγκαταστάσεις αὐτὲς, γνωστὲς με τὸν ὄρο Σ κ λ α β η ν ἱ ε ς, εἶναι σποραδικὲς και ἀραιὲς ἐποικιστικές νησίδες μέσα στὸν ἀκμαῖο ἐλληνικό πληθυσμό.

Πιὸ πυκνὲς εἶναι στὴ Θράκη, στὴ Μακεδονία και λιγότερο στὴ Θεσσαλία. Φαίνεται πὼς ἡ σλαβική διείσδυση στὴν Πελοπόννησο πῆρε διαστάσεις. Τελικά ὁμως ἐπικράτησε και ἐκεῖ, ὀπως και στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, τὸ ἐλληνικό στοιχεῖο. Αὐτὸ, με ἀφετηρία τὶς ἀκτὲς και τὰ ἀστικά κέντρα ἀπορρόφησε ὀλότελα τοὺς Σλάβους ἐποίκους, κι ἔτσι ἀναστυλῶθηκε πάλι ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο.

● Πιὸ ἐπικίνδυνοι ἀντίπαλοι ἀπὸ τοὺς Σλάβους εἶναι οἱ Ἄ β α ρ ο ι· αὐτοὶ

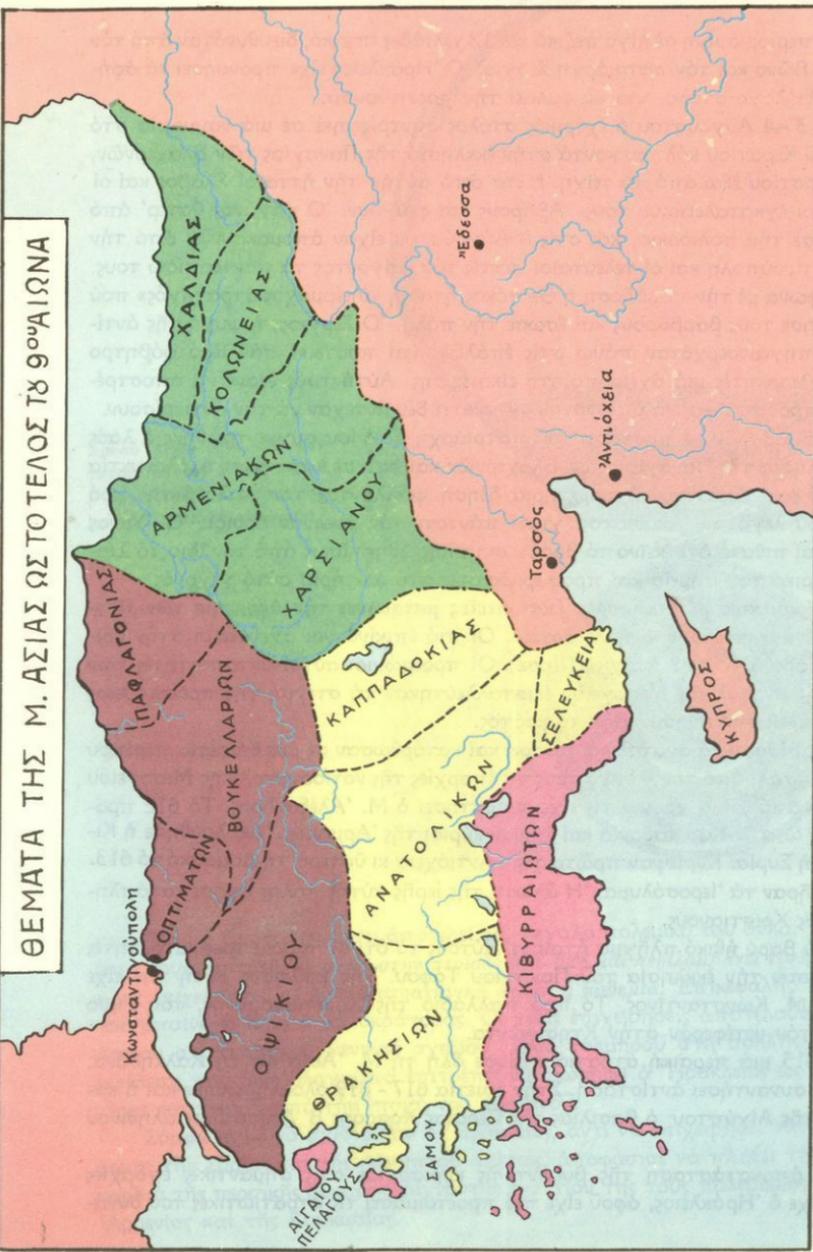
Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἀνάμεσα στους ἰδρυτές τῆς ἐκκλησίας του. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως εἶναι γνωστό, χτίστηκε τὸν 6ο αἰώνα ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Λεόντιο. Καταστράφηκε ὅμως ἀπὸ πυρκαγιά μεταξὺ 629 καὶ 634. Τὸ 634 ξαναγίνεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἢ ἀνοικοδόμηση καὶ ἡ διακόσμησή της μὲ ψηφιδωτά. Ἡ ἀνοικοδόμηση ἔγινε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἰωάννη. Στὴν παράσταση εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Δημήτριος στὴ μέση, δεξιὰ του ὁ ἀρχιεπίσκοπος Λεόντιος καὶ ἀριστερὰ του ὁ ἀνοικοδομητὴς ἐπίσκοπος Ἰωάννης. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή ποὺ διακρίνεται στὴ βάση ἀναφέρει τὴ διάσωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ μιὰ ἐπιδρομὴ Σλάβων (617 ἢ 619) μετὰ «κλύδωνα βαβάρων», ὅπως λέει, ποὺ ἀποδόθηκε σὲ θαῦμα τοῦ προστάτη τῆς Ἀγίου. Εἶναι ἄριστο καὶ χαρακτηριστικὸ δεῖγμα ψηφιδωτῆς ζωγραφικῆς τῆς περιόδου μεταξὺ τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῆς Εἰκονομαχίας. Δὲν εἰκονίζονται, ὅπως θὰ ἦταν φυσικὸ σὲ μιὰ τόσο ἐξυχωρῆ βασιλικῇ, σκηνές ἀπὸ τὴ Βίβλο, ἀλλὰ ὁμάδες κληρικῶν, προσκωνητές, δωρητές κ.ἄ.

ἀποτελοῦν τὸ μαχητικὸ στοιχεῖο τῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἀνοίγουν δρόμο στὴν ἐποικιστικὴ διολίσθηση τῶν Σλάβων πρὸς τὰ νότια. Ἐπειδὴ εἶναι ἀσιατικὸς λαός, εἶναι ἱκανοὶ πολεμιστές, μὰ προπάντων ἐπιδέξιοι στὴν ὀργάνωση στρατοῦ καὶ κράτους.

▲ Ἡ μεγαλύτερη ἐπιχείρηση τῶν Ἀβάρων ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλης μὲ στρατὸ καὶ στόλο ἀπὸ σλαβικὰ μονόξυλα τὸ 626. Ὁ ἡγεμόνας (= χαγάνος) τῶν Ἀβάρων, παραβιάζοντας τὴ συνθήκη εἰρήνης ποὺ εἶχε κλείσει τὸ 619 μὲ τὸν Ἡράκλειο, ἐμεταλλεύεται τὴ διπλὴ εὐκαιρία, δηλαδὴ τὴν ἀπουσία τοῦ αὐτοκράτορα, ποὺ πολεμοῦσε τοὺς Πέρσες κοντὰ στὸ κράτος τους, καὶ τὴν προέλαση μιᾶς περσικῆς στρατιᾶς ὡς τὴ Χαλκηδόνα καὶ πολιορκεῖ ἀπὸ στεριά καὶ ἀπὸ θάλασσα τὴ Βασιλεῦσα μὲ πλήθη Σλάβων, Βουλγάρων καὶ Γεπιδῶν.

Ἡ πολιορκία τοῦ χαγάνου πραγματοποιήθηκε μὲ πολλές μυριάδες πεζικὸ καὶ ἵππικὸ. Ὁ Κεράτιος πλημμύρισε ἀπὸ τὰ σλαβοβουλγαρικὰ μονόξυλα, ἐνῶ

ΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩ 9^ο ΑΙΩΝΑ

Ἡ διοικητικὴ ἀργάνωση τοῦ κράτους σὲ Θέματα ἐγκριμαίνεται ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ καὶ συνεχίζεται στὸν 7ο αἰῶνα σὲ πλεονέστερη διαμόρφωση. Ἡ ὁριστικὴ διαμόρφωση τοῦ συστήματος θὰ γίνῃ στοὺς δύο ἐπόμενους αἰῶνες. Ὁ χάρτης δείχνει τὴ «θεματικὴ τέρη» τῆς Μ. Ἀσίας μὲ τὰ πρῶτα μεγάλα διαμερίσματα πού χωρίζονται ἀργότερα σὲ μικρότερα θέματα, ὅπως σημειώνονται.

ή άμυνα, περιορισμένη σέ λίγο πεζικό καί 12 χιλιάδες ίππικό, διευθυνόταν από τόν πατρίκιο Βώνο καί τόν πατριάρχη Σέργιο. 'Ο 'Ηράκλειος είχε προνοήσει νά αφήσει καί άξιόλογο στόλο, γιά νά φυλάει τήν πρωτεύουσα.

Στίς 3 -4 Αύγούστου ό έχθρικός στόλος συντρίφτηκε σέ μιá ναυμαχία στό βάθος του Κερατίου κόλπου κοντά στην έκκλησία τής Παναγίας τών Βλαχερνών, ενός προαστίου έξω από τά τείχη. Μετά από αυτήν τήν ήττα οί Σλάβοι καί οί Βούλγαροι εγκαταλείπουν τούς 'Αβάρους καί φεύγουν. 'Ο χαγάνος ύστερ' από αυτό έλυσε τήν πολιορκία, καί στίς 8 Αύγούστου είχαν άπομακρυνθει από τήν Κωνσταντινούπολη καί οί τελευταίοι ίππείς του καίγοντας τά πάντα πίσω τους.

Σύμφωνα μέ τήν παράδοση ή Θεοτόκος ήταν ή «ύπέρμαχος στρατηγός» πού διασκόρπισε τούς βαρβάρους καί έσωσε τήν πόλη. 'Ο Σέργιος, ή ψυχή τής αντίστασης, πηγαινοερχόταν πάνω στίς έπάλξεις καί πρότεινε σάν ιερό φόβητρο στους πολιορκητές μιá άχειροποίητη εικόνα της. Αυτή τούς έκανε νά άποστρέφουν τό πρόσωπο καί νά όπισθοχωρούν, γιατί δέν άντεχαν νά τήν αντικρίσουν.

Τό ίδιο βράδυ μέ πρόταση του πατριάρχη Σεργίου συγκεντρώθηκε ό λαός στην έκκλησία τής Παναγίας τών Βλαχερνών καί εκεί σέ κατασκευασμένη όλουκτία άνέπεμψε στή Θεοτόκο ευχαριστήρια δέηση ψάλλοντας τόν παλαιό της ιερό "Υμνο πού λεγόταν 'Ακάθιστος, γιατί πάντοτε τόν έψελναν όρθιοι. 'Ο "Υμνος αυτός είναι πιθανό ότι έκείνο τό βράδυ συμπληρώθηκε ίσως από τόν ίδιο τό Σέργιο σέ μερικά του σημεία καί προσαρμόστηκε στό σωτήριο αυτό γεγονός.

▲ 'Ο 'Ηράκλειος μέ νικηφόρες έκστρατείες ματαιώνει τήν άπόπειρα τών Περσών νά εγκατασταθούν στή Μεσόγειο. Οί πιό επικίνδunami αντίπαλοι στην κρίσιμη περίοδο 610 - 622 ήταν οί Πέρσες. Οί προαιώνιοι αυτοί άνταπαιτητές τών άκτών τής άνατολικής Μεσογείου εκμεταλλεύτηκαν τή στιγμή τής προσπάθειας του 'Ηρακλείου ν' άνασυντάξει τό κράτος.

Παραβίασαν τά άνατολικά σύνορα καί κατόρθωσαν σέ μιá δεκαετία περίπου νά θέσουν πάλι ύπό τόν έλεγχο τους τίς έπαρχίες τής νοτιοανατολικής Μεσογείου πού πριν από χίλια χρόνια τίς είχε κατακτήσει ό Μ. 'Αλέξανδρος. Τό 612 προχώρησαν ώς τήν Καππαδοκία καί έγιναν κύριοι τής 'Αρμενίας. 'Ακολούθησε ή Κιλικία καί ή Συρία. Κυρίεψαν πρώτα τήν 'Αντιόχεια κι ύστερα τή Δαμασκό τό 613. Τό 614 πήραν τά 'Ιεροσόλυμα. 'Η άλωση τής ιερής αυτής πόλης άφησε κατάπληκτους τούς Χριστιανούς.

Πολύ βαρύ ήθικό πλήγμα ήταν γι' αυτούς τό ότι οί πυρολάτρες κατακτητές πυρπόλησαν τήν έκκλησία του Παναγίου Τάφου. Τήν έκκλησία αυτή τήν είχε χτίσει ό Μ. Κωνσταντίνος. Τό ιερό παλλάδιο τής Χριστιανοσύνης, τόν Τίμιο Σταυρό, τόν μετέφεραν στην Κτησιφώντα.

Τό 615 μιá περσική στρατιά πέρασε όλη τή Μ. 'Ασία ώς τή Χαλκηδόνα, χωρίς νά συναντήσει αντίσταση. Στην τριετία 617 - 619 όλοκληρώθηκε καί ή κατάληψη τής Αιγύπτου· ό βασιλιάς τής Περσίας Χοσρόης Β' ζούσε ώρες άληθινού θριάμβου.

Τήν άποκατάσταση τής βυζαντινής κυριαρχίας στίς σημαντικές έπαρχίες τήν πέτυχε ό 'Ηράκλειος, άφοϋ είχε πιά προετοιμάσει τίς στρατιωτικές του δυνά-

Χρυσό περιδέραιο και μεν-
ταγιόν με τόν Εδαγγελισμό.
[*Αρχές του 7ου αιώνα, Βε-
ρολίνο, Staatliche Museum*].

μεις. Αυτή ή άποκατάσταση άποτελεί τόν μεγάλο πολεμικό του άθλο. 'Η άντεπί-
θεσή του αναπτύχθηκε μέσα στην περίοδο 622-628 και περιλαμβάνει τρεις στρατιω-
τικές επιχειρήσεις με ειδικό στρατηγικό στόχο ή καθεμιά. 'Επικεφαλής τού στρα-
τού μπαίνει ό ίδιος ό αυτοκράτορας. Οι τρεις επιχειρήσεις άποτελοϋν μέρη ένός
άρτιου στρατιωτικού γενικού σχεδίου, τόσο τολμηροϋ στή σύλληψη και τήν
έκτέλεση πού δικαιολογημένα έπιτρέπει νά θεωρηθεί ό 'Ηράκλειος ως ό μεγαλύ-
τερος στρατηγός άπό τήν έποχή τού Τραϊανού.

Σύμφωνα με τό σχέδιό του ό 'Ηράκλειος, άντί νά επιχειρήσει τήν άπελευθέ-
ρωση τής Συρίας και τής Αιγύπτου άμέσως, άποφάσισε νά πλήξει τήν ίδια τήν
καρδιά τής περσικής δύναμης, ρίχνοντας έναντίον της τούς πολεμικούς λαούς τής
'Αρμενίας και τής Καυκασίας.

Ύφασματα - κεντήματα. Μεταξωτό ύφασμα σε κόκκινο βάθος με παράσταση του Εὐαγγελισμού. Τά ύφασματα αὐτά μιμοῦνται σιριακά πρότυπα παλαιότερα. Ἡ τεχνοτροπία τοῦ ύφασματος θυμίζει έντονα τό Βυζάντιο, ἡ τεχνική του ὁμως προέρχεται ἀπό τή Συρία [7ος (;) αἰώνας. Ἐπί τά Sancta Sanctorum, Ρώμη, Βατικανό].

● Μὲ τήν πρώτη ἐκστρατεία (ἄνοιξη - φθινόπωρο 622) ἀνοίξει πέρασμα ἀπό τίς Πύλες τῆς Βιθυνίας πρὸς τήν Ἀρμενία. Ὁ Πέρσης στρατηγὸς Σαρβαρᾶς, ὕστερα ἀπὸ μιά ἡττα του, ἀπομάκρυνε ἐντελῶς τίς δυνάμεις του ἀπὸ τῆ Μ. Ἀσία. Ἐτσι πραγματοποιήθηκε ὁ πρῶτος σκοπὸς τοῦ σχεδίου, ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Μ. Ἀσίας.

● Ἡ δεύτερη ἐπιχείρηση ἀρχίζει τήν ἄνοιξη τοῦ 623 καί τελειώνει τό 625. Ὁ Ἡράκλειος διασχίζει τήν Ἀρμενία, προελαύνει μέσα στήν Ἀτροπατηνή Μηδία¹ τῆς Περσίας· τελικά κατευθύνεται πρὸς τήν Κιλικία. Μὲ μιά λαμπρή νίκη του ἐκεῖ, κοντά στό Σάρο ποταμό, ἀνάγ-

1. Τό σημερινό Ἀζερμπαϊτζάν.

κασε τό στρατηγό Σαρβαρά νά συμπτύξει τόν κύριο ὄγκο τῶν δυνάμεων του πέρα ἀπό τόν Εὐφράτη.

● Μέ τήν τρίτη ἐπιχείρηση, ἀφοῦ συγκέντρωσε πολλές δυνάμεις ἀπό τούς λαούς τοῦ Καυκάσου, ἐνεργεῖ τό 627 τήν μεγάλη εἰσβολή του μέσα στό κέντρο τῆς περσικῆς αυτοκρατορίας.. Διασχίζει τήν Ἀτροπατηνή Μηδία μέ κατεύθυνση τήν Κτησιφώντα. Στίς 12 Δεκεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου στά ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Νινευί κέρδισε τήν πιό ἀποφασιστική νίκη ὄλου τοῦ πολέμου.

Στίς ἀρχές τοῦ 628 ὁ Χοσρόης Β' ἐκθρονίστηκε καί ὁ διάδοχός του Σιρόης ἔκλεισε μέ τόν Ἡράκλειο συνθήκη εἰρήνης. Σύμφωνα μ' αὐτή ἀποκαταστάθηκαν ἀνάμεσα στά δύο κράτη τά παλαιά σύνορα κι ἔτσι ξαναδόθηκαν στό Βυζάντιο οἱ μεγάλες ἀνατολικές ἐπαρχίες του. Τό 629 γύρισε ὁ Ἡράκλειος στήν πρωτεύουσα ὅπου τοῦ ἔγινε θριαμβευτική ὑποδοχή. Τό 630, ὁ ἴδιος ὁ Ἡράκλειος πῆγε καί παρέλαβε στήν Ἱεράπολη τῆς Β. Συρίας τόν Τίμιο Σταυρό καί στίς 21 Μαρτίου σέ μιά πανηγυρική τελετή τόν ξανατοποθετεῖ στή θέση του στά Ἱεροσόλυμα.

▲ Ἡ διάλυση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητας τοῦ Μεσογειακοῦ κόσμου. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἰσλάμ στήν Ἀραβία. Ἡ θρησκευτική καί πολιτική ἔνωση τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου ἀπό τούς Ἀραβες. Μέ τίς νίκες τοῦ Ἡρακλείου ἐναντίον τῶν Περσῶν φάνηκε γιά μιά στιγμή πῶς τό παγκόσμιο κράτος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀποκαταστάθηκε πάλι στήν Ἀνατολή.

Τά γεγονότα ὁμως πού ἀκολουθοῦν δείχνουν πῶς ἡ ἀποκατάσταση αὐτή ἦταν ἐντελῶς προσωρινή, ἐνῶ οἱ συνέπειές της ὀριστικά ἐπιζήμιες μέσα στή γενική οἰκονομία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ 7ου αἰῶνα.

2 ΤΟ ΙΣΛΑΜ

1. Πότε κάνει τήν ἐμφάνισή του. Τό 622, ὅταν ὁ Ἡράκλειος ἀρχίζει τίς πολεμικές του ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Περσῶν, σημειώνεται στήν Ἀραβία ἓνα γεγονός πού κανένας δέν τό ὑποψιάστηκε τότε πῶς ἦταν κοσμοϊστορικό: ὁ Μωάμεθ, ὁ προφήτης καί ἰδρυτής μιᾶς νέας μονοθεϊστικῆς θρησκείας, τοῦ Ἰσλάμ, ἐγκαταλείπει τή Μέκκα, ὅπου τό κήρυγμά του δέν εἶχε βρεῖ ἀπτήχηση, καί μεταναστεύει στήν Αἰθίβη¹, πού θά γίνει στό μέλλον ἡ ἀγαπημένη πόλη του Μεδίνα (= ἡ Πόλη τοῦ Προφήτη)². Ἀπό ἐκεῖ θά ξεχυθεῖ στόν κόσμο ἡ θρησκεία του. Ἡ μετανάστευση αὐτή, ἡ Ἐγίρα³, ἀποτελεῖ τήν ἀρχή τῆς διάδοσης τοῦ Ἰσλάμ καί τήν ἀφετηρία τῆς μουσουλμανικῆς χρονολογίας.

Στή Μεδίνα ὁ Μωάμεθ ἄρχισε νά διαδίδει τό κήρυγμά του. Μέ πυρήνα μιά μικρή ομάδα πιστῶν, πού τόν ἀκολούθησαν ἀπό τή Μέκκα, ἔβαλε τίς βάσεις γιά τή δημιουργία τῆς πρώτης μουσουλμανικῆς κοινωνίας.

1. Yathreb.

2. Medinât an-nabi.

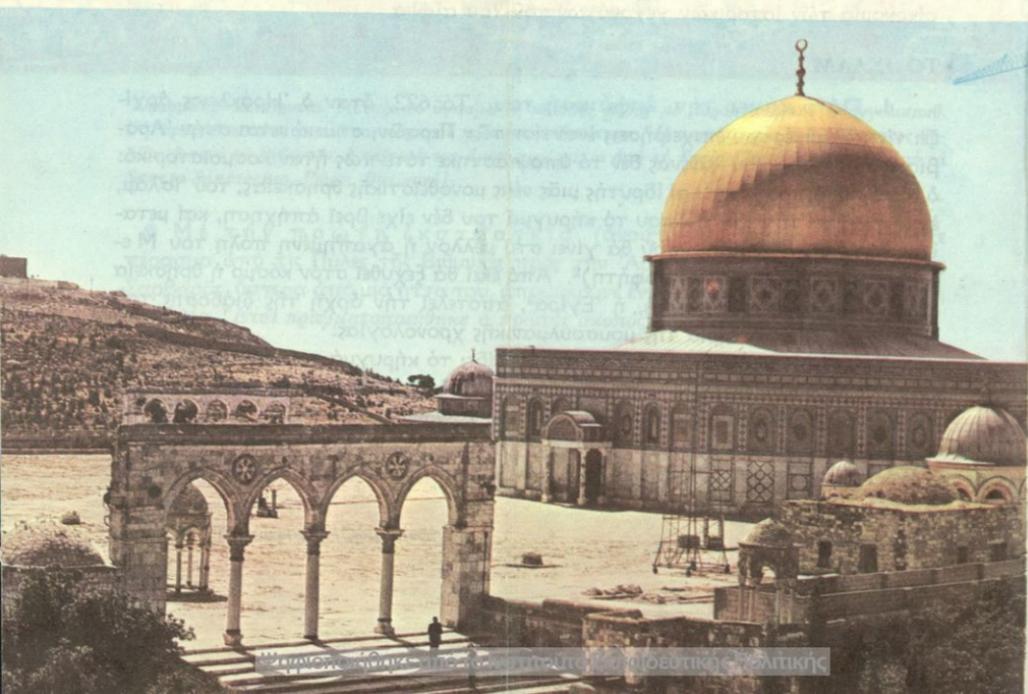
3. Hidjra.

Σύμφωνα με τό πρότυπό της, οί κατοπινοί "Αραβες διαμόρφωσαν τή δική τους κοινωνία καί θέλησαν νά τήν επιβάλουν καί στόν άλλο κόσμο. Κύριο στοιχείο τῆς πρώτης αὐτῆς κοινωνίας, πού στηριζόταν στίς ἀρχές τῆς ἀπλῆς διδασκαλίας τοῦ προφήτη, ἦταν ὅτι τερμάτιζε τήν πρωτόγονη φυλετική ὀργάνωση τῶν Ἀράβων καί τήν πολιτική τους διάσπαση.

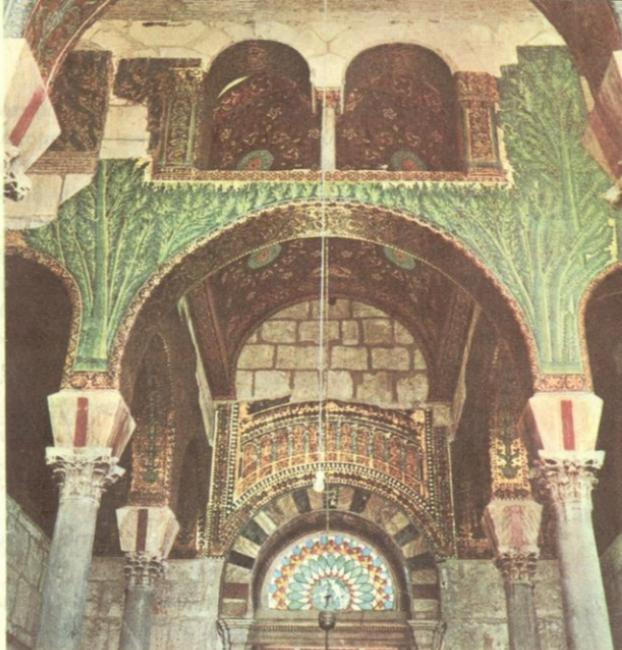
2. Ὁ ἀραβικός κόσμος πρὶν ἀπό τό Μωάμεθ. Ὁ χαρακτήρας τῆς νέας θρησκείας. Ἡ χώρα πού ἔγινε κοιτίδα τοῦ Ἰσλάμ, ἡ Ἀραβία, διακρίνεται γιά τήν ἐδαφική ἀνομοιομορφία της. Σέ ὀλόκληρη τήν κεντρική περιοχή τῆς μεγάλης αὐτῆς χερσονήσου κυριαρχεῖ μιά ἔρημος σπαρμένη μέ ὄασις. Τό νερό εἶναι λίγο, γιατί βρέχει ἀραιά καί ἀταχτα. Αὐτές οἱ συνθήκες ἐπικρατοῦν ὡς τά βόρεια σύνορά της μέ τή Συρία καί ὡς τά ἀνατολικά καί νοτιότερα ὡς τίς ἀκτές τοῦ Περσικοῦ κόλπου καί τῆς θάλασσας τοῦ Ὀμάν.

Οἱ ὄροι ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς ἐρήμου, τῶν Βεδουίνων, ἦταν ἐξαιρετικά σκληροί. Ζοῦσαν ἀποκλειστικά σχεδόν ἀπό τήν κτηνοτροφία. Ἦταν νομάδες, βρίσκονταν δηλαδή σέ ἀδιάκοπη μετακίνηση συγκροτημένοι σέ αὐτόνομες φυλετικές κοινότητες. Βάση τῆς ἐνότητάς τους ἦταν ὁ δεσμός αἵματος καί ἐκδηλώσεις της ὄλα τά γνωστά χαρακτηριστικά τοῦ παμπάλαιου αὐτοῦ συστήματος. Πίστευαν συνήθως σέ σκιερά δέντρα, σέ δροσερές πηγές καί σέ πέτρες. Ἰδιαίτερο λατρευτικό σεβασμό τοὺς ἐμπνέουν οἱ μετεωρίτες. Ἐπειδή ἡ ζωὴ τους ἦταν τραχιά,

Μουσουλμανική ἀρχιτεκτονική. Τό τέμενος τοῦ Kubbet es - Sakhrāh τῶν Ἱεροσολύμων. [Ἱεροσόλυμα - Περίοδος Ὀμμεϊάδων, τέλος τοῦ 7ου αἰώνα].

Μουσουλμανική διακοσμητική και ζωγραφική. Έσωτερικό από το Μεγάλο Τέμενος της Δαμασκού. Η μουσουλμανική τέχνη αποτελεί ένα δημιουργικό συνδυασμό βυζαντινής και περσικής τέχνης. Στη ζωγραφική και διακοσμητική η τέχνη στηρίχτηκε στο άνεικονικό ισλαμικό δόγμα και γι' αυτό κυριαρχούν κυρίως τά φντικά μοτίβα.

είχαν καταπληκτική άντοχή στις στερήσεις. Ήταν ξακουστοί πολεμιστές με γενναίο φρόνημα.

Οί φυλές βρίσκονταν σέ άέναη σύγκρουση μεταξύ τους κι αυτό τούς καλλιεργούσε τή μαχητική τους ικανότητα. Διαμόρφωσαν μάλιστα και ιδιαίτερη δική τους πολεμική τακτική μέ τίς περίφημες αίφνιδιαστικές έπιδρομές διαρπαγής¹.

Όλότελα διαφορετική όψη έδάφους, κλίματος — και έπομένως και κοινωνικής και οικονομικής ζωής — είχε ή δυτική περιφέρεια τής Άραβίας, δηλαδή ή περιοχή πρós τίς άκτές τής Έρυθρās Θάλασσας και ειδικά ή νοτιοδυτική άκρη της, ή Εϋδαίμων Άραβία (Ύεμένη). Η περιοχή αυτή ήταν άρκετά εύφορη, γιατί έβρεχε συχνά και άναπτύχθηκε έδω και ή γεωργία. Ό κυριότερος όμως λόγος πού παρυσίαζε τέτοια οικονομική κίνηση εκεί ήταν ότι στίς πόλεις τής Ύεμένης γίνονταν ή διαμετακόμιση τών έμπορευμάτων άπό τήν Άβησσυνία και άπό τίς Ίνδιες πρós τίς άγορές τής Συρίας, τής Παλαιστίνης και τής Αιγύπτου.

Στό δρόμο πού άκολουθούσαν τά έμπορικά караβάνια ανεβαίνοντας πρós τά βόρεια ύπήρχε κι ένας άλλος σπουδαίος σταθμός: ήταν ή περιοχή τής Χετζάζης μέ δυό άξιόλογες και οικονομικά άνθηρές πόλεις, τή Μέκκα και τήν Αϊθρίβη. Έπομένως και στίς δυό αυτές περιοχές δέν έχουμε μόνο προχωρημένη γεωργική οικονομία μέ μόνιμη έγκατάσταση τών φυλών, αλλά και άστική ζωή μέ μιά διοικητική άυτονομία σέ κάθε πόλη. Έλειπε λοιπόν άπό όλόκληρη τή χερσόνησο ή

1. Razzia.

πολιτική ένότητα και αυτή προπάντων άποζητουσε ο άραβικός κόσμος στον 7ο αιώνα. Μαζί μ' αυτήν άποζητουσε και τή θρησκευτική του ένότητα.

Στήν 'Υεμένη και στή Χετζάζη είχε άποκτησει πολλούς οπαδούς ο μονοφυσιτικός Χριστιανισμός και ο 'Ιουδαϊσμός. 'Η διάδοσή τους όμως στάθηκε πάντα περιορισμένη. Μόνο στή Μέκκα, πού ήταν σημείο όπου διασταυρώνονταν οι ποικίλες άραβικές φυλές και κέντρο τών έμπορικών συναλλαγών, δημιουργήθηκε ένας πυρήνας έλξης τών φυλών αυτών γύρω από τήν κοινή λατρεία του μετεωρίτη Κααμπά. Τό κοινό αυτό άραβικό σέβασμα βρισκόταν κάτω από τήν επίβλεψη τής μεγάλης φυλής τών Κορεισιτών, πού οργάνωσαν τό χώρο τής προσκύνησης έτσι ώστε ή κάθε φυλή νά βρísκει εκεί και ένα δικό της είδωλο.

3. Τί διδάσκει τό 'Ισλάμ. Τό 'Ισλάμ λοιπόν στή θρησκευτική - δογματική του έκφραση είναι ένας συγκερασμός:

- τής διδασκαλίας του μονοφυσιτικού Χριστιανισμού,
- του 'Ιουδαϊκού μονοθεϊσμού,
- τής λατρευτικής άραβικής παράδοσης πού άναπτύχθηκε στή Μέκκα, και
- τής άπλης ήθικης τών νομάδων.

Εύρύτερη όμως είναι ή σημασία του ως κινήματος. Τό 'Ισλάμ κατάργησε τά διάφορα φετίχ¹ τών φυλών και ανάδειξε πάνω από αυτά ένα μόνο Θεό, τόν 'Αλλάχ (άραβικά σημαίνει Θεός). Συγχρόνως ένωσε όλες τίς φυλές σ' ένα κράτος, τό κ ρ ά τ ο ς τ ο υ ' Α λ λ ά χ. Οί "Αραβες πιστοί, οί Μ ο υ σ λ ί μ, πρέπει νά άπαρνηθοῦν τήν ιδιαίτερη ζωή και τά έθιμα τής φυλετικής τους κοινότητας και νά άφοσιωθοῦν στό Θεό, νά λογαριάζουν τόν έαυτό τους στρατευμένο στό κράτος του. Τό κράτος αυτό είναι θρησκευτικό και πολιτικό μαζί.

Μετά τό θάνατο του Μωάμεθ (632) ονομάζεται Χ α λ ι φ ά τ ο και ο ήγέτης του, ο Χ α λ ί φ η ς², είχε στά χέρια του τή θρησκευτική και τήν πολιτική έξουσία.

Σύμφωνα μέ τό Κοράνιο, τό ιερό Βιβλίο πού περιλαμβάνει τή διδασκαλία του Μωάμεθ, τό δ ό γ μ α τ ο υ ' Ι σ λ ά μ στηρίζεται σέ έξι ουσιαστικά άρθρα του, τούς «έξι στύλους του 'Ισλάμ»:

- στήν πίστη στον 'Αλλάχ, θεό μοναδικό, παντοδύναμο και αιώνιο.
- στους άγγέλους, ούράνιους υπηρέτες του 'Αλλάχ,
- στους προφήτες, άπεσταλμένους του 'Αλλάχ· ο τελευταίος τους στή σειρά είναι ο Μωάμεθ,
- στό Κοράνιο, πού είναι τό τελευταίο βιβλίο άποκάλυψης και έπομένως τό μόνο άναγκαίο,
- στήν ημέρα τής 'Ανάστασης, όποτε θά κριθοῦν οι άξιοι και οι άνάξιοι,

1. Γαλ. Fétiçh: άψυχο άντικείμενο πού του άποδίδεται από τούς ήμίμαγριους λαούς δύναμη υπερφυσική.

2. Khalifa.

● στό πεπρωμένο, πού προκαθορίζει τήν τύχη καί τίς πράξεις τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ μουσουλμανική λατρεία περιλαμβάνει ἐπίσης ἕξι θεμελιακές ὑποχρεώσεις:

● Τήν ὁμολογία τῆς πίστεως. Τό πρῶτο μέλημα γιά τόν πιστό εἶναι νά ἔχει συνεχῶς στό χεῖλη του τή διατύπωση τῆς ὁμολογίας τῆς βασικῆς ἀρχῆς: «Δέν ὑπάρχει θεός ἔξω ἀπό τόν Ἄλλάχ· ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφήτης τοῦ Ἄ λ λ α χ». Ἡ καθομολόγηση αὐτή γίνεται ἀπό τόν καθένα χωριστά, ἀκούγεται ὁμως καί γιά ὅλους μαζί πέντε φορές τήν ἡμέρα ἀπό τούς μιναρέδες.

● Τήν προσευχή. Γίνεται μέ τήν ἀπαγγελία ὀρισμένων ἀποσπασμάτων ἀπό τό Κοράνιο καί μέ ἕνα αὐστηρό τυπικό, πού ρυθμίζει τίς χειρονομίες καί τή στάση τήν ὥρα τῆς προσευχῆς. Εἶναι μιὰ προσευχή ἀπλή, ἀτομική ἢ ὁμαδική. Μόνο γιά τήν ὁμαδική προσευχή, τήν ἱερή ἡμέρα, τήν Παρασκευή, ὑπάρχει ἕνας κοινός χῶρος, τό τζαμί, ὀλότελα λιτός, ὅπου ὁ ἱμάμης, τοποθετημένος μπροστά στούς πιστούς ἐκτελεῖ τό τυπικό τῆς προσευχῆς καί αὐτοί τό ἐπαλαμβάνουν· τό πρόσωπό τους εἶναι γυρισμένο πρὸς τήν Μέκκα.

● Τή νηστεία. Ὁ πιστός εἶναι ὑποχρεωμένος νά τηρεῖ νηστεία ὀλόκλη-

Νοσογραφία ἀπό τό φρούριο τοῦ *Qasr el Hair* στήν Παλμύρα τῆς Συρίας. [Ἐθνικό Συριακό Μουσείο, Δαμασκός, 8ος αἰώνας].

Λεπτομέρεια ἀπό ψηφιδωτό μέ φυτική διακόσμηση ἀπό τό τέμενος τοῦ *Kubbet es-Sakhrat*. [Ἱεροσόλυμα - Περίοδος Ὁμμεϊάδων, 7ος αἰώνας].

ρο τό μήνα τοῦ Ραμαζανιοῦ¹, ἀπέχοντας ἀπό κάθε τροφή καί πιστό τήν ἡμέρα ὡς τή δύση τοῦ ἡλίου· τή νύχτα ἡ ἀπαγόρευση αὐτή δέν ἰσχύει. Μιά ἡμέρα ἑορτῆς κλείνει τό μήνα τῆς νηστείας.

● Τήν ἐλεημοσύνη. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή εἶναι δυό εἰδῶν: ἡ προσφορά προαιρετικῆς ἐλεημοσύνης στούς φτωχοῦς καί ἡ ὑποχρεωτικῆ ἐλεημοσύνη² πού τήν εἰσπράττει τό κράτος, γιά νά καλύπτει πρῶτα τίς ἀνάγκες τῶν φτωχῶν σύμφωνα μέ τό Κοράνιο καί ὕστερα τίς ὑπόλοιπες δικές του ἀνάγκες. Ἦταν δηλαδή ἕνας πραγματικός φόρος πού στήριζε τήν οἰκονομική εὐρωστία τοῦ Χαλιφάτου. Ὁ φόρος αὐτός ἦταν στήν ἀρχή τό ἕνα τεσσαρακοστό τῶν εἰσοδημάτων.

● Τήν προσκύνηση στή Μέκκα³. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή ἀποτελεῖ τόν κυριότερο δεσμό τοῦ Ἰσλάμ μέ τήν παλαιά θρησκευτικῆ παράδοση τῶν Ἀράβων. Σύμφωνα μ' αὐτήν ὁ πιστός ἔπρεπε τουλάχιστον μιά φορά στή ζωή του νά ταξιδέψει στή Μέκκα καί νά προσκυνήσει τήν Κααμπά.

● Τόν Ἱερό πόλεμο⁴. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή καθιερώθηκε μετά τήν Ἐγίρα, ὅταν ἔγινε ἡ πρώτη ἐξόρμηση τῶν πιστῶν τοῦ Μωάμεθ ἀπό τή Μεδίνα ἐναντίον τῶν καραβανίων τῶν ἀντιπάλων του τῆς Μέκκας. Ὁ «Ἱερός πόλεμος» ἔγινε ἀπό τότε ὁ μέγας θεσμός τοῦ Ἰσλάμ καί ὀριζε στούς πιστούς ὡς ὑπέρτατο χρέος νά διαδίδουν τό Ἰσλάμ μέ τά ὄπλα. Σύμφωνα μ' αὐτό τό θεσμό, τό Ἰσλάμ εἶναι τό ἴδιο τό κράτος τοῦ Ἀλλάχ. Ὁλων τῶν γειτονικῶν λαῶν οἱ χῶρες, ἐφόσον δέν ἔχουν προσχωρήσει στή θρησκεία τοῦ Μωάμεθ, πρέπει νά κατακτηθοῦν μέ τό σπαθί, καί οἱ πληθυσμοί, ἂν δέχονταν νά γίνουν πιστοί τοῦ Ἰσλάμ, ἀποκοῦσαν ὅλα τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις τῶν ἄλλων πιστῶν. Ἄν δέν ἤθελαν, γίνονταν ὑπήκοοι καί πλήρωναν εἰδικό φόρο⁵.

Τήν ἀνοχή αὐτή οἱ Μουσουλμάνοι τήν ἔδειχναν προπάντων στούς «λαοῦς τῆς βίβλου», δηλαδή τοὺς Χριστιανούς καί τοὺς Ἰουδαίους. Ὅσοι πρόβαλλαν ἀντίσταση στούς κατακτητές ἔχαναν τήν ἐλευθερία τους καί οἱ περιουσίες τους μοιράζονται ὡς λεία: τά τέσσερα πέμπτα στούς πολεμιστές· ἀπ' αὐτά τό ἕνα μερίδιο στούς πεζοῦς καί τά τρία στούς ἵππεις. Τό ὑπόλοιπο ἕνα πέμπτο τῆς πολεμικῆς λείας τό ἔπαιρνε ἡ πολιτεία. Μόνο οἱ κινήτες περιουσίες δίνονταν ὡς λεία. Τά ἀκίνητα ἀγαθά ἀνήκαν στήν πολιτεία.

Ἡ Ἱερός πόλεμος, ἐξασφάλιζε στούς μαχητές τοῦ Ἀλλάχ πλοῦσια λεία καί σ' αὐτούς πού ἔπεφταν πολεμώντας, «τούς μάρτυρες τῆς πίστεως», τήν εἰσοδο στόν παράδεισο. Ὁ θεσμός αὐτός ἔγινε ἕνας ἀπό τοὺς βασικούς παράγοντες τῆς ραγδαίας ἐξάπλωσης τοῦ Ἰσλάμ.

1. Ramadhan.

2. Zakat .

3. Hadj.

4. Djihad.

5. Ὅσοι πλήρωναν αὐτό τό φόρο λέγονταν dhimmi.

Ψηφιδωτό με φυτικό διάκοσμο. Από τό δάπεδο τῆς αὐλῆς τοῦ μεγάλου τεμένους τῆς Λαμασκού πού ἰδρύθηκε ἀπό τό Χαλίφη Βαλιῦ τό 715 μέ βυζαντινούς τεχνίτες.

3 ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ ΕΞΟΡΜΟΥΝ ΓΙΑ ΝΑ ΔΙΑΔΩΣΟΥΝ ΤΟ ΙΣΛΑΜ

Μέ τούς πρώτους διαδόχους τοῦ Μωάμεθ, τούς χαλίφες Ἄμπού - Μπάκρ (632 - 634) καί Ὁμάρ (634 - 644), ἀρχίζουν οἱ κατακτήσεις τῶν Ἀράβων στίς γειτονικές τους χῶρες, τό Βυζάντιο καί τήν Περσία. Οἱ ἀραβικές κατακτήσεις εἶναι ἀπό τά πιό ἐντυπωσιακά γεγονότα τῆς ἱστορίας, γιατί γίνονται μέ ταχύτητα ἀστραπῆς. Στίς πρώτες ἀραβικές κατακτήσεις ξεχωρίζουμε δύο φάσεις:

1. Πρώτη φάση (632-656). Κατάκτηση τῆς Περσίας καί τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν Συρίας, Παλαιστίνης καί Αἰγύπτου. Στά χρόνια τοῦ πρώτου χαλίφη Ἄμπού - Μπάκρ (632 - 634) ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔνωση τῶν λαῶν τῆς Ἀραβίας καί πραγματοποιήθηκε ἡ πρώτη ἐξόρμηση ἔξω ἀπό αὐτήν. Κυριεύτηκε ἡ περιοχή τῶν Λαχμιδῶν στά σύνορα μέ τήν Περσία καί ἄρρισαν ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς Παλαιστίνης. Οἱ πρώτες ὁμως μεγάλες κατακτήσεις συνδέονται μέ τό ὄνομα τοῦ χαλίφη Ὁμάρ (634 - 644). Μέ δύο σύγχρονες στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις ὁ Ὁμάρ χτύπησε τά δύο μεγάλα γειτονικά του κράτη, τήν Περσία καί τό Βυζάντιο.

Τήν Περσία, μετά τήν ἡττα της ἀπό τόν Ἡράκλειο, τή βρῖσκει σέ πλήρη ἔσω-

τερική εξάρθρωση και τή διαλύει άμέσως. Ή πανάρχαια αυτή κοιτίδα του Ίρα-νικού πολιτισμού κατακτήθηκε και οί πληθυσμοί της άποροφήθηκαν όλότελα από τό κράτος του Άλλάχ.

Στήν ίδια εποχή περνοῦν τίς ίδιες κρίσιμες ώρες και οί μεγάλες έπαρχίες του Βυζαντίου Συρία, Παλαιστίνη και Αίγυπτος. Τό 633 ό στρατηγός Κάλεδ κυριεύει τό όχυρό Βόθρα στή Συρία· τό 635 πέφτει ή Δαμασκός.

Γιά νά άντιμετωπίσει τούς κατακτητές Άραβες ό Ήράκλειος, συγκρότησε στρατό από 30 χιλιάδες, κακά όργανωμένο όμως και χωρίς συνοχή. Στίς όχθες του Ίερομίακα, παραπόταμου του Ίορδάνη, συγκρούστηκε τόν άραβικό στρατό και νικήθηκε (20 Αύγουστου 636). Με τή νίκη αυτή οί Άραβες παίρνουν τή Συρία και άνοίγεται ό δρόμος για τά Ίεροσόλυμα. Ή ιερή πόλη συνθηκολόγησε στο τέλος του 637 και τό Φεβρουάριο του 638 έκαμε τήν είσοδό του σ' αυτήν ό Όμάρ. Τό 639 όλοκλήρωσαν τήν κατάκτηση τής υπόλοιπης Συρίας, κυριεψαν όλόκληρη τή Μεσοποταμία και τόν ίδιο χρόνο μπήκαν στήν Αίγυπτο. Τή μεγάλη αυτή έπαρ-χία τήν κυριεψε ό στρατηγός Άμουύ (639 - 642). Στίς 17 Σεπτεμβρίου 642 όλο-κληρώθηκε ή κατάληψη της με τήν άλωση τής Άλεξάνδρειας.

Τό άγέρωχο Χαλιφάτο, που στά λίγα αυτά χρόνια ξεχύθηκε άκράτητο έξω από τά σύνορα τής Άραβίας, έσπασε τά φράγματα τής μεσογειακής έλληνορω-μαϊκής Οικουμένης πρώτα στή νοτιοανατολική της γωνία.

▲ **Ο ραγδαίος ρυθμός τής άραβικής εξάπλωσης.** Οί Άραβες νίκησαν ένα κό-σμο που ήταν έτοιμος νά καταρρεύσει από μόνος του. Οί έξαντλητικοί πόλεμοι του Ήρακλείου με τό Χοσρόη (622 - 628) είχαν επιδεινώσει τήν κατάσταση. Ή Περσία, σπαραγμένη και από έσωτερικές στάσεις, ύποκύπτει και χάνεται για πάντα. Τό Βυζάντιο άπλωσ άκρωτηριάζεται πληρώνοντας με τίς νότιες έπαρχίες του βαρύ τίμημα για τήν κακοδιοίκησή του, τή στρατιωτική του άνεπάρκεια στα μέρη εκείνα, τήν ανάπτυξη τής μεγάλης ιδιοκτησίας και τήν κακή φορολογι-κή μεταχείριση τών πληθυσμών.

Γι' αυτούς όλους τούς λόγους ή Συρία, ή Παλαιστίνη και ή Αίγυπτος - περι-σσότερο οί πληθυσμοί τής ύπαιθρου και λιγότερο τών πόλεων — βρίσκονται σε μόνιμη διάσταση με τόν έλληνορωμαϊκό κόσμο. Τό μαρτυροῦν οί πολλές θρη-σκευτικές αίρέσεις που ύπήρχαν στίς έπαρχίες αυτές, και προπάντων ή τελευ-ταία, ό Μονοφυσιτισμός, που τίς άποξένωνε άκόμη περισσότερο από τό Βυ-ζάντιο.

Τό υπόλοιπο Βυζάντιο σώθηκε και δέν είχε τήν τύχη τής Περσίας, γιατί ό Ήράκλειος, ενώ διαδραματίζονταν αυτά τά γεγονότα, έβαζε τίς στερεές βάσεις για μία ριζική ανασύνταξη του κράτους, όπως θά δούμε πιό κάτω.

▲ **Η συμφωνία για τήν παράδοση τών Ίεροσολύμων.** Ύστερα από πολύμη-νη πολιορκία ό τότε πατριάρχης Σωφρόνιος αποφάσισε νά παραδώσει τήν ιερή πόλη, αλλά ζήτησε νά έρθει από τήν Άραβία ό ίδιος ό Όμάρ, για νά κλείσει μαζί του τή συμφωνία τής παράδοσης. Έτσι και έγινε. Ή συμφωνία που κλεί-στηκε τότε ήταν ό πρώτος προνομιακός « ό ρ ι σ μ ό ς » — σύμφωνα με

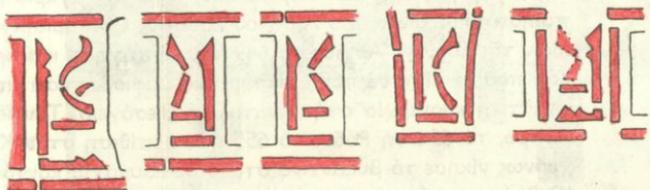
ΑΡΑΒΙΚΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ ΣΕ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

[Πολύ συχνά — και ιδιαίτερα στην 'Αθήνα — χρησιμοποιήθηκαν ως διακοσμητικά στοιχεία τά «κουφικά» δηλ. παλαιά αραβικά γράμματα — τά βρίσκουμε στή διακόσμηση έξωτερικών προσόψεων εκκλησιών, επιστυλίων και θωρακίων τέμπλων, σέ θυρώματα, γείσα κ.ά. Παραθέτουμε μερικά δείγματα].

Κεραμικό κουφικό από τό ιερό βήμα του ναού τής Σωτήρας Λυκοδήμου στην 'Αθήνα, 1049.

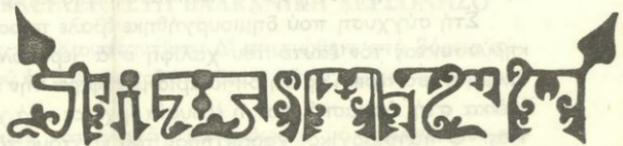
Κεραμικά κουφικά του ναού τής Παναγίας τής Μονής του 'Οσίου Λουκά

'Ανάγλυφη κουφική διακόσμηση σέ επιστύλια του ιερού των 'Αγίων 'Αναργύρων Καστοριάς.

'Επίτιτλο από βυζαντινό χειρόγραφο τής 'Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων.

Κουφικά έπιπεδόγλυφα του λεγόμενου τάφου του Ρωμανού στόν 'Οσιο Λουκά.

μία παράδοση ό «όρισμός» αυτός διασώθηκε και γραπτός — πού παραχωρήθηκε σέ προσκυνημένη χριστιανική πόλη. Ή πόλη γινόταν φόρου ύποτελής στό Χαλιφάτο και γιά τήν άκίνητη περιουσία τους έπρεπε οί παλαιοί ιδιοκτήτες νά πληρώνουν έναν έτήσιο κτηματικό φόρο, τό χ α ρ ά τ ζ ι¹. Οί χριστιανοί κάτοικοι, λαϊκοί, κληρικοί, μοναχοί, διατηροῦν τήν προσωπική και θρησκευτική τους έλευθερία, τίς εκκλησίες τους και τά ιερά σκηνώματα τους, καθώς και τή λατρεία τους εκτός από μερικές έπουσιώδεις λεπτομέρειες. Γιά τήν προστασία τους αυτή από τό χαλιφάτο, πλήρωναν ένα κεφαλικό φόρο².

▲ **Οί Άραβες άποκοῦν ναυτική δύναμη.** Στά χρόνια του Όσμάν (644 - 656), διαδόχου του Όμάρ, οί Άραβες άκολούθησαν τή νικηφόρα πορεία τους στά βόρεια παράλια τής Άφρικής. Κυρίεψαν τήν Κυρηναϊκή, τό 644 τήν Τριπολίτιδα και τό 648 τήν Καρχηδόνα. Παράλληλα στα παράλια τής Συρίας τό Χαλιφάτο προετοίμαζε τήν ανάδειξη του σέ αξιόλογη ναυτική δύναμη.

Ό δυναμικός διοικητής τής Συρίας Μωαβία, από τό γένος των Όμμευσαδών τής μεγάλης φυλής των Κορεισιτών, πήρε τήν έγκριση του χαλίφη νά χρησιμοποιήσει τήν ξυλεία του Λιβάνου και τους έξιςλαμισμένους κατοίκους των παραλίων τής Συρίας. Άρχισε τό 649 τή ναυπήγηση και όργάνωση αξιόλογου στόλου πού σέ λίγο θά του επιτρέψει νά άμφισβητήσει από τό Βυζάντιο τήν άποκλειστική κυριαρχία στην άνατολική Μεσόγειο. Τόν ίδιο χρόνο λεηλάτησε τήν Κύπρο, τό 654 τή Ρόδο, τό 655 έκανε επίθεση στην Κρήτη και στην Κω. Συγχρόνως νίκησε τό βυζαντινό στόλο σέ ναυμαχία κοντά στό Φοίνικα τής Λυκίας. Ό δρόμος πός τήν Κωνσταντινούπολη ήταν άνοιχτός και σίγουρα ό δραστήριος έμίρης θά όδηγοῦσε άμέσως εκεί τίς ναυτικές του δυνάμεις, άν δέ μεσολαβούσε σοβαρή έσωτερική κρίση στό Χαλιφάτο.

2. Δεύτερη φάση (656-(717)-732). Έσωτερική κρίση και μεταβολή του χαρακτήρα του Χαλιφάτου (656-685). Άνανέωση τής κατακτητικής δράσης των Άράβων (685-732). Μέ τή δολοφονία του χαλίφη Όσμάν (656) άκολούθησε στό Χαλιφάτο περίοδος έμφύλιων πολέμων.

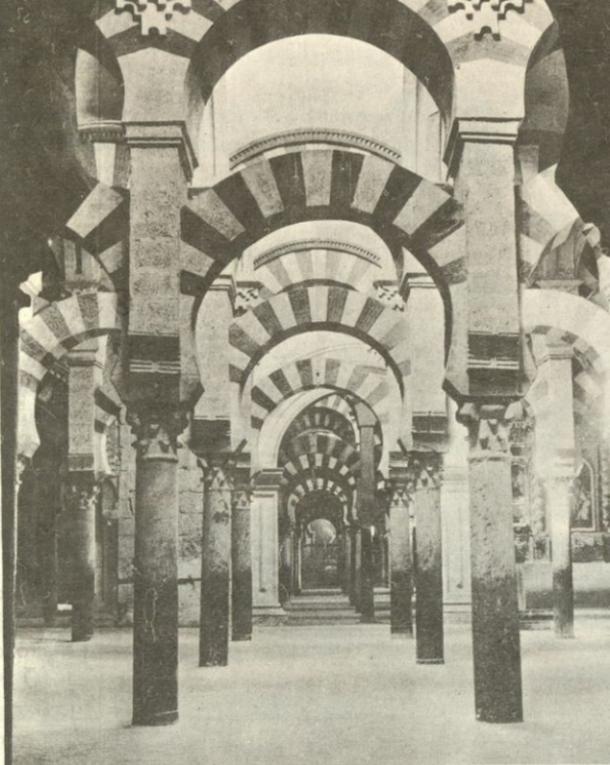
Στή σύγχυση πού δημιουργήθηκε έβαλε προσωρινά τέρμα ό Μωαβία ανακηρύσσοντας τόν έαυτό του χαλίφη στα Ίεροσόλυμα (660). Ένώ εξακολουθεί άκόμη ή έσωτερική κρίση ό Μωαβία μεταφέρει τήν έδρα του Χαλιφάτου από τή Μέκκα στη Δαμασκό, και ή έξουσία έρχεται στα χέρια τής παλαιάς άριστοκρατίας. Ό πατριαρχικός χαρακτήρας του κράτους των πρώτων χαλιφών αλλάζει ριζικά. Ή χαλιφεία γίνεται μία πολιτική και στρατιωτική μοναρχία κληρονομική.

Τό 670 κατευθύνει τή δραστηριότητά του πός τήν ίδια τήν Κωνσταντινούπολη. Παραβιάζοντας τά στενά του Έλλησπόντου κυριεύει στην Προποντίδα τή χερσόνησο τής Κυζίκου και δημιουργεί εκεί ένα επικίνδυνο όρμητήριο εναντίον

1. Kharadj.

2. Djizya.

Ἐσωτερικό τοῦ τεμένους τῆς Κόρδοβας. Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ τεμένους αὐτοῦ στήν πρωτεύουσα τοῦ ἰσπανικοῦ χαλιφάτου τῶν Ὀμμεϊαδῶν ἀρχισε ἀπό τόν Ἀβδουραχμάν Α' τό 756. Στίς ἐπόμενες τρεῖς Χαλιφείες ἔγιναν ἐπεκτάσεις πού κράτησαν 100 χρόνια.

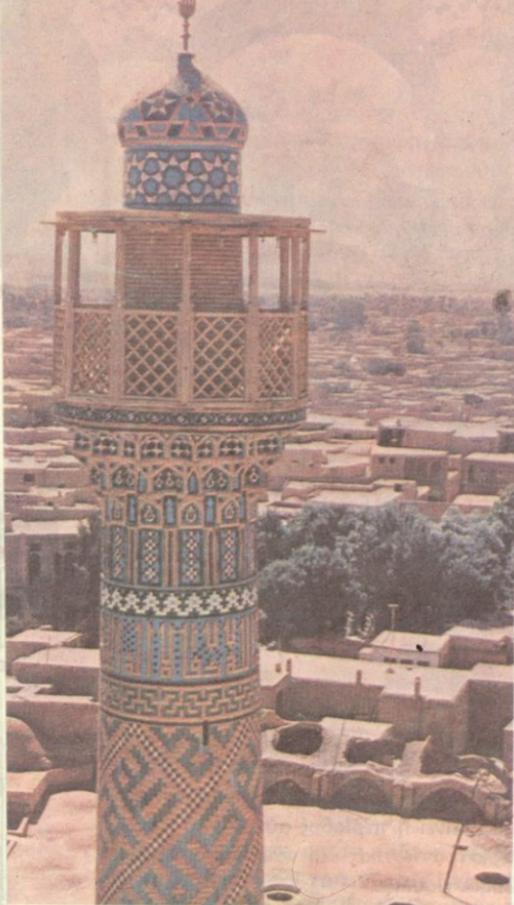
τῆς Βασιλεύουσας. Τήν ἀπομόνωσε μέ μιὰ χαλαρή πολιορκία πού κράτησε πέντε χρόνια (673 - 677)· δέν μπόρεσε ὁμως νά τήν κυριέψει. Στήν ἄμυνα βοήθησε πολύ μιὰ ἐφεύρεση τοῦ Σύρον μηχανικοῦ Καλλίνικου, τό θαλάσσιο ἤ ὑγρό πῦρ. Οἱ ναυτικές δυνάμεις τῶν Ἀράβων ἔλυσαν τήν πολιορκία χωρίς ἀποτέλεσμα.

Ἀπό τό 685 πού σταθεροποιήθηκε ἔσωτερικά τό Χαλιφάτο, ἀνανεώνει πάλι τίς κατακτητικές του ἐπιθέσεις. Τό 717 ὅπου κλείνει ἡ περίοδος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου βρίσκονται γιά δεύτερη φορά ἰσχυρές στρατιωτικές καί ναυτικές δυνάμεις ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς πρωτεύουσας τοῦ Βυζαντίου.

4 ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΙΔΡΥΟΥΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Δ' σημειώθηκε στά βόρεια σύνορα μιὰ ἐδαφική ἀπώλεια πού ἐπηρέασε πολύ σοβαρά τά ἱστορικά πεπρωμένα τῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ Βούλγαροι, λαός οὐνικής καταγωγῆς, κατόρθωσαν νά ἐξουσιάσουν τά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας πού ὀρίζονται ἀπό τίς ἐκβολές τοῦ Δούναβη ὡς τή Βάρνα καί τόν Αἴμο (τήν περιοχή τῆς σημερινῆς Β. Βουλγαρίας μέ τή Δοβρουτσά) καί τό 681 νά τοῦς ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημα ἀπό τό βυζαντινό αὐτοκράτορα ἡ κατάληψή τους. Οἱ Βούλγαροι αὐτοί, πρῖν ἀποσπάσουν τά αὐτοκρατορικά ἐδάφη, ἀνῆκαν στούς Ὀνογουρο-βουλγάρους πού ὡς τό 626 ἦταν ὑπήκοοι τῶν Ἀράβων· μετά τό 626 ὁμως μέ ἀρχηγό τόν Κοβράτο, ἀποκτοῦν τήν ἀνεξαρτησία τους καί ἱδρύουν ἕνα μεγάλο βασίλειο ἀνάμεσα στό Κουμπάν καί στήν Ἀζοφική θάλασσα.

Μιναρές από τό μέγα τέμενος τοῦ Ἰσπαχάν τῆς Περσίας. [Εἶναι μεταγενέστερης ἐποχῆς].

Ὅταν ἀποτίναξαν τό ζυγό τῶν Ἀβάρων, συμμαχησαν μέ τό Βυζάντιο, γιατί εἶχαν τούς ἴδιους ἐχθρούς. Τό κράτος ὁμως τοῦ Κοβράτου δέχτηκε τήν ἐπίθεση τῶν Χαζάρων καί τό μεγαλύτερο τμήμα του ὑποτάχτηκε σ' αὐτούς. Ἐνα μέρος του μόνο, μέ ἀρχηγό τό γιό τοῦ Κοβράτου Ἀσπαρούχ, μετακινήθηκε πρὸς τὰ δυτικά καί μέσα στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου αἰώνα ἐγκαταστάθηκε ἀρχικά στό στόμιο τοῦ Δούναβη.

Ὁ Κωνσταντῖνος Δ' ἐπιχείρησε μέ μιὰ ἐκστρατεία (680) νά ἀνακτήσει αὐτά τὰ ἐδάφη· νικήθηκε ὁμως καί οἱ Βούλγαροι ἀπλώσαν τήν κυριαρχία τους σ' ὅλη τήν Κάτω Μοισία ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἴμο. Τήν περιοχή τήν κατοικοῦσαν ἀπό τήν ἀρχή τοῦ αἰώνα οἱ πολυάνθρωπες σλαβικές φυλές, οἱ «Ἐπίτα γενεές».

Ὁ βυζαντινός αὐτοκράτορας ὑποχρεώθηκε νά ἀναγνωρίσει ἐπίσημα τό κράτος τους. Ἀπό τότε ἱδρύεται τό βασίλειο τῶν Βουλγάρων μέσα στό ἔδαφος τῆς αὐτοκρατορίας (681).

Οἱ σλαβικές φυλές ὑποτάχτηκαν διοικητικά σ' αὐτούς. Μέ τή σειρά τους ὁμως ὑποκύπτουν κι αὐτοί στήν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴ τῶν Σλάβων. Χάνουν τή γλώσσα τους καί ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τόν ἐθνικὸ χαρακτήρα τους· καί καθὼς διατηροῦν τήν ἀσιατικὴ τους στρατιωτικὴ ἱκανότητα καί κατακτητικὴ ὁρμή, δείχνουν γρήγορα τὴ φιλόδοξη διάθεση νά προσαρτήσουν στό κράτος τους καί ὅλους τούς Σλάβους τῶν «Σκλαβηνῶν», πού ἦταν διάσπαρτες στὰ ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτὴ ἡ ἀπαίτησή τους θά τοὺς κάμει μεγάλους ἀντίπαλους τοῦ Βυζαντίου καί θά τοὺς ὀδηγήσει στό μέλλον σέ φοβερὲς πολεμικὲς συγκρούσεις μαζί του.

Οἱ συγκρούσεις αὐτὲς θά εἶναι ἀπὸ τίς πῖο κρίσιμες πού θά ἀντιμετωπίσει τό Βυζάντιο γιὰ δύο λόγους:

- Γιατί ό τόπος πού έγκαταστάθηκαν είναι κοντά στην Κωνσταντινούπολη.
- Γιατί από την πρώτη στιγμή τής γειτνιάσής τους μέ τό Βυζάντιο θά δειξουν διαθέσεις πολεμικής άναμέτρησης μαζί του

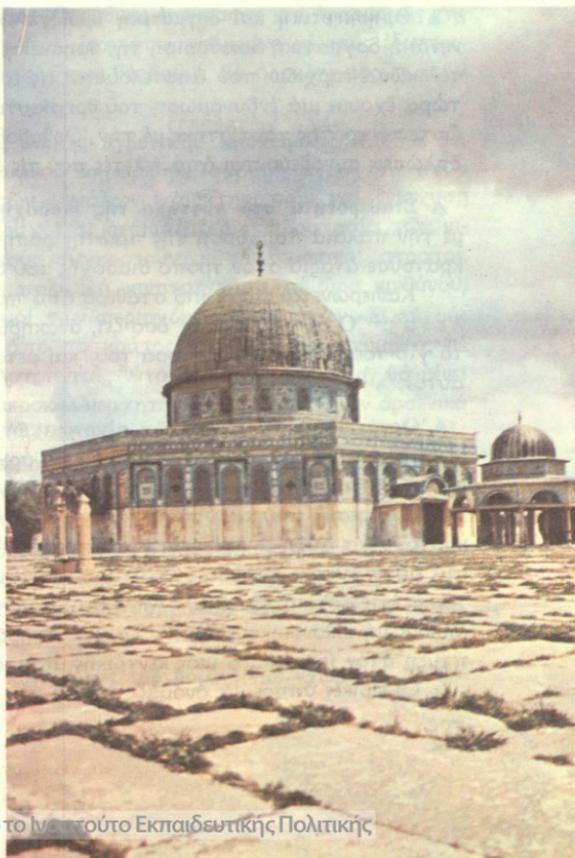
5 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Εύκολα μπορεί νά παρατηρήσει κανείς ότι, στή μακρόχρονη βασιλεία του αυτοκράτορα Ήρακλείου, ή ένδοξη πολεμική περίοδος είναι πολύ μικρή (622 - 628). "Όλα τά υπόλοιπα χρόνια, πρίν από την περίοδο αυτή (610 - 621) και ύστερα ως τό θάνατό του (641), τά σκεπάζει ένας ΐσκιος πού ύποχρεώνει τούς ιστορικούς νά τά ονομάζουν «χρόνια δυσκολιών». Είναι βέβαιο πώς τά σκιερά αυτά χρόνια είναι πολύ γόνιμα σέ επέκταση και ένδυνάμωση πολλών μεταρρυθμιστικών άλλαγών πού προετοιμάστηκαν από τούς τρεις προηγούμενους αιώνες: από τώρα μερικές άπ' αυτές καθιερώνονται πιά όριστικά και βάζουν τή σφραγίδα τους στή φυσιογνωμία τής αυτοκρατορίας.

Οί κυριότερες είναι:

▲ **Έθνολογική όμοιογένεια.** Στίς παραδουνάβιες έπαρχίες ή έγκατάσταση τών Σέρβων και τών Κροατών στή Δαλματία (Βοσνία και Έρζεγοβίνη), ή διολίσθηση άλλων σλαβικών φυλών στή Μακεδονία και Θράκη και ή ίδρυση του βουλγαρικού βασιλείου άργότερα στή Μοισία προκάλεσαν βαθιά έθνολογική άλλοίωση τών λαών τής Βαλκανικής χερσονήσου. Οί άβαρικές επιδρομές είχαν σχεδόν έξοντώσει τούς Ίλλυριούς και τούς Θράκες, πού, έκρωμαϊσμένοι από πολλούς αιώνες, συνέχιζαν τήν άρχαία ρωμαϊκή παράδοση και είχαν προσφέρει ως τώρα καλούς στρατιώτες και αξιόλογους ήγέτες στήν αυτοκρατορία. Οί νέοι σλαβικοί λαοί πού έγκαθίστανται μόνιμα πιά στίς άραιοκατοικημένες αυτές έπαρχίες δέν έχουν κανένα δεσμό μέ τήν άρχαία παράδοση.

Τό τέμενος του Όμάρ στά Ίεροσόλυμα. Μιά άλλη άποψη του τέμενος *Kubbet es-Sakhram* (= «θόλος του Βράχου»), πού είναι γνωστό ως τέμενος του Όμάρ, 7ος αιώνας.

Τό ἴδιο συνέβη καί στίς ἀνατολικές καί νότιες περιοχές πού συνέχιζαν ὡς τώρα τήν ἑλληνιστική παράδοση. Οἱ ἀραβικές κατακτήσεις ἀποκόπτουν ὀριστικά ἀπό τήν αὐτοκρατορία τή Συρία, τήν Παλαιστίνη, τήν Αἴγυπτο καί τή Β. Ἀφρική. Ἀπό τόν 7ο αἰώνα γίνεται κύρια βυζαντινὴ ἐνδοχώρα ἡ Μ. Ἀσία. Οἱ πληθυσμοὶ τῆς, πού εἶναι βαθιά ἐξελληνισμένοι καί ὀρθόδοξοι, συνεχίζουν — καί ἀπό ἐδῶ καί πέρα ἰσχυροποιοῦν περισσότερο — τή συνείδηση ταυτότητας καί τῆς κρατικῆς τους ἐνότητας.

▲ **Ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς αὐτοκρατορίας.** Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 7ου αἰώνα οἱ ἐθνογραφικὲς ἀνατροπὲς πού σημειώθηκαν ἐνίσχυσαν ἐξαιρετικά τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο. Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείου ἐκτοπίζεται περισσότερο ἡ λατινικὴ καί ἐπίσημη γλῶσσα γίνεται ἡ ἑλληνικὴ. Ὡς ἔνδειξη τοῦ ἐξελληνισμοῦ αὐτοῦ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Ἡράκλειος ἀπὸ τὸ 629 — τὸν χρόνο τοῦ θριάμβου του ἐναντίον τῶν Περσῶν — ἀκολουθώντας τὴν ἀνεπίσημη ἑλληνικὴ λαϊκὴ προσφώνηση « β α σ ι λ ε ὕ ς » τὴν καθιερώνει ἐπίσημα γιὰ τὸ ἀνώτατο ἀξίωμα τῆς πολιτείας. Ἡ ἀρχαιότερη μαρτυρία τῆς ἀλλαγῆς τοῦ μοναρχικοῦ τίτλου ἀνάγεται σ' ἐκεῖνο τὸ χρόνο μέ τὴ διατύπωση « Ἡράκλειος καί Ἡράκλειος νέος Κωνσταντῖνος, π ι σ τ ο ἰ ἔ ν Χ ρ ι σ τ ῶ β α σ ι λ ε ἰ ς ».

▲ **Θρησκευτικὴ καί δογματικὴ ὁμοιογένεια.** Στὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείου γίνεται ἡ δογματικὴ ἐκκαθάριση τῆς θρησκείας μέ τὴν ὀριστικὴ ἀποκοπὴ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν πού ἀποτελοῦσαν τίς ἐστίες τῶν διαφόρων αἱρέσεων. Ἀπὸ τώρα ἔχουμε μιὰ ἐνδυνάμωση τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρα τῆς αὐτοκρατορίας, ὥστε τὸ κράτος ταυτίστηκε μέ τὴν Ὀρθοδοξία καί ὅλες οἱ ἐπίσημες κρατικὲς ἐκδηλώσεις συνοδεύονται ἀπὸ τελετὲς πού τίς ἐκτελεῖ ἡ Ἐκκλησία.

▲ **Σταθερότητα στό σύστημα τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου.** Ὡς τώρα, σύμφωνα μέ τὴν παλαιὰ παράδοση τῆς πρώτης φάσης τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐπικρατοῦσε ἀταξία στὸν τρόπο διαδοχῆς τοῦ θρόνου.

Καθιερώνεται τώρα πιὸ σταθερὰ ἀπὸ πρὶν ὁ **θ ε σ μ ὸ ς τ ῆ ς σ υ μ β α σ ι λ ε ἰ α ς**: Ὁ αὐτοκράτορας, ὅσο ζεῖ, ἀνακηρύσσει ἕνα ἄλλο πρόσωπο — συνήθως τὸ γιό του — συναυτοκράτορά του, καί μετὰ τὸ θάνατό του ὁ θρόνος περνᾷ σ' αὐτόν.

▲ **Ὁργάνωση τῶν κεντρικῶν οικονομικῶν ὑπηρεσιῶν.** Γενικεύονται οἱ ὀργανωτικοὶ θεσμοὶ τοῦ κράτους πού εἶχαν ἀρχίσει ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ καί κυρίως ἀπὸ τὸν Μαυρίκιο. Ἔτσι π.χ. δημιουργοῦνται πολλὲς ἀνεξάρτητες οικονομικὲς ὑπηρεσίες πού καλύπτουν κάθε τομέα τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος τοῦ κράτους εἴτε αὐτὴ ἀναφέρεται σὲ εἰσπράξεις εἴτε σὲ διάθεση δαπανῶν. Οἱ ὑπηρεσίες αὐτὲς ἔγιναν σπουδαιότατες, γιατί οὐσιαστικά αὐτὲς ἀποτελοῦσαν τὴν κεντρικὴ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ἄπλωσαν γρήγορα τὴν ἀρμοδιότητά τους καί σὲ ἄλλους μὴ οικονομικοὺς τομεῖς. Τό χαρακτῆρα τους αὐτὸ τὸν ἐνίσχυει καί ἡ ἀνάπτυξη στὸν ἴδιο αἰώνα μιᾶς κεντρικῆς ὑπηρεσίας οικονομικοῦ ἐλέγχου.

Οἱ εἰδικὲς ὑπηρεσίες ὀνομάζονται μέ τὸν ἑλληνικὸ ὄρο **Λ ο γ ο θ ἑ σ ι α** καί

Μνημειακό τέμενος του Kait Bey. Είναι γνωστό για τὰ ἀργιλόπλαστα ἀραβουργήματα πού διακοσμούν τό εξωτερικό του τρούλου του. [Περίοδος τῶν Μαμελούκων, 15ος αἰώνας].

οί ἐπικεφαλῆς τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν Λογοθέτες. Τό κύριο χαρακτηριστικό αὐτῶν τῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι ἡ αὐτοτέλειά τους. Δέν ὑπάρχει συντονισμός ἀκόμη στή δραστηριότητά τους.

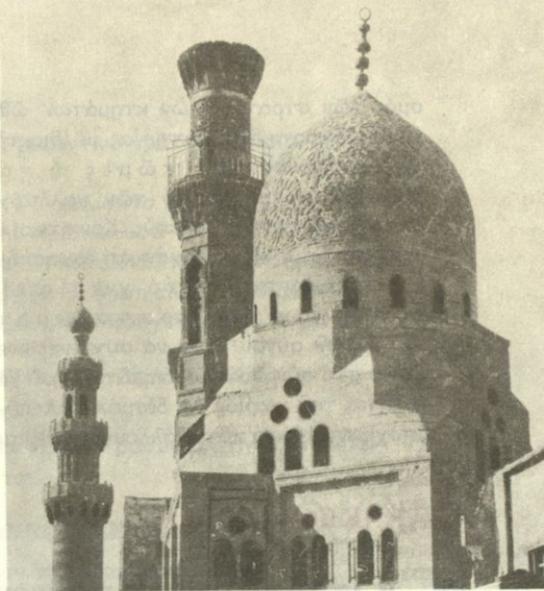
▲ **Διοικητική ὀργάνωση.** Ἡ διοικητική μεταρρύθμιση πού εἶχε ἀρχίσει ἐπί Ἰουστινιανοῦ μέ τήν ἔναρξη τῆς κατάργησης τῆς διοικητικῆς παράδοσης τοῦ Διοκλητιανοῦ καί τήν ἀντικατάστασή της ἀπό τή «Θεματική τάξη» συνεχίζεται καί σ' αὐτή τήν περίοδο. Ὁ ρυθμός επέκτασης καί ἐφαρμογῆς της εἶναι τώρα πιό ἀργός, γιατί τό κράτος εἶναι ἀπασχολημένο μέ τούς ἐξωτερικούς ἐχθρούς. Οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτές, ὅπως θά δοῦμε, θά ὀλοκληρωθοῦν στήν ἐπόμενη περίοδο (717 - 867).

▲ **Διατήρηση καί προστασία τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας.** Εἶδαμε ὅτι μέ τά αὐστηρά μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ σημειώθηκε σοβαρή ἀνάσχεση στήν ἀνάπτυξη τῶν Δυνατῶν, δηλ. τῶν μεγάλων γαιοκτηματιῶν καί ἐνίσχυση τῶν μικροϊδιοκτητῶν γῆς. Τώρα ἐνισχύεται περισσότερο ἡ προστασία τῶν μικροκαλλιεργητῶν, γιατί ἀπ' αὐτούς συγκροτοῦνται οἱ θεματικοί στρατοί. Εἰδικότερα, γιά νά εἶναι εὐκόλη ἡ πολεμική κινητοποίηση σέ ὦρα κινδύνου, στρατεύονται οἱ ἐγχώριοι πληθυσμοί τῶν περιοχῶν τῶν θεμάτων. Σ' αὐτούς τοῦ στρατιῶτες παραχωροῦνται ἀπό τό κράτος ἐλεύθερα ἀγροκτήματα, μέ πολὺ ἐλαφρία φορολογία, ἀναπαλλοτρίωτα. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ γῆ θά μένει στήν οἰκογένεια τοῦ στρατιῶτη - μικροκαλλιεργητῆ καί θά περνᾷ στόν ἀρσενικό κληρονόμο μέ τήν ἴδια ὑποχρέωση, δηλαδή νά στρατεύεται.

▲ Τά ἀγροκτήματα αὐτά λέγονται *στρατιωτικά κτήματα* ἢ *τόποι στρατείας* ἢ *κτήματα ἐξ ὧν αἱ στρατεῖαι ὑπηρετοῦνται*· λέγονται ἐπίσης καί *στρατιω(το)τόπια*. Μέ τό θεσμό αὐτό οἱ θεματικοί στρατοί συγκροτήθηκαν ἀπό πολεμιστές ἐλεύθερους ἀγρότες ριζωμένους στή γῆ τους καί γι' αὐτό ἀφοσιωμένους στήν αὐτοκρατορία καί ἔτοιμους γιά κάθε θυσία.

Ἡ παρακμή τοῦ θεσμοῦ τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων τόν 11ο αἰώνα θά φέρι καί τήν ἀρχή τῆς παρακμῆς τοῦ Βυζαντίου.

▲ **Γενίκευση καί ἐμπέδωση τῆς Κοινότητος τοῦ βυζαντινοῦ «χωρίου».** Ὁ θε-

σμός τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων ὤθησε στή διατήρηση καί ἀνάπτυξη τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας μέ ἰδιοκτῆτες ὄχι στρατιῶτες. Οἱ ἐλεύθεροι ἀγρότες κατοικοῦσαν σέ κῶμες ἢ χωρία καί ἀποτελοῦν κοινότητα. Τά βοσκοτόπια τοῦ κοινῶν τῶν καλλιεργητῶν ἀνήκαν σέ ὄλους. Τά ζῶα τους ἐβοσκῶν μέ κοινούς βοσκούς. Κοινοτικοί ἐπίσης ἦταν καί οἱ ἀνεμόμυλοι καί οἱ νερόμυλοι· ἴσως νά ὑπῆρχαν καί ἐργαστήρια καί τεχνίτες κοινοτικοί.

Τό βυζαντινό αὐτό χωρίο εἶχε αὐτοδιοίκηση, τό διοικοῦσε τό κοινόν τῶν πρωτοκωμητῶν. Μιά ἀπό τίς βασικές ὑποχρεώσεις τοῦ κοινῶν αὐτοῦ ἦταν νά συγκεντρώνει τοὺς φόρους. Ὁ φόρος λογαριαζόταν πάνω στό σύνολο τῶν κτημάτων τοῦ χωρίου καί γι' αὐτό ὄλα τά μέλη τῆς κοινότητας τοῦ χωρίου τά δέσμευε ἀλληλέγγυα φορολογική εὐθύνη· ἦταν δηλαδή ὑποχρεωμένοι νά καταβάλλουν τό βεβαιωμένο φόρο στό ἀκέραιο.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΕ ΣΚΛΗΡΟΥΣ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΧΘΡΟΥΣ

- Ὁ Ἡράκλειος ἀρχίζει μιὰ νέα δυναστεία (610 - 717). Νικά τοὺς Πέρσες σ' ἓνα δύσκολο καί πολύχρονο πόλεμο (622 - 628), πού παίρνει γιὰ πρώτη φορά θρησκευτικό χαρακτήρα.

- Τό Βυζάντιο ἀντιμετωπίζει ἐχθρικές εἰσβολές στό Δούναβη.

- Οἱ ἀσιάτες Ἀραβοὶ συνεχίζουν τίς ἐπιδρομές τους, ἀλλά μετά τό 628 τίς σταματοῦν ὀριστικά.

- Σλαβικά φύλα κάνουν μόνιμη ἐγκατάσταση στή Β. Βαλκανική. Λιγαστές σλαβικές φυλές γλιστροῦν καί μέσα στήν Ἑλλάδα; μέ τόν καιρό γίνονται κι αὐτοί Ἕλληνες καί ξεχνοῦνται ὀλωσδιόλου.

2 ΤΟ ΙΣΛΑΜ

- Ὄταν ἀρχίζει ὁ Ἡράκλειος τόν πόλεμο μέ τοὺς Πέρσες, παρουσιάζεται στήν Ἀραβία τό Ἰσλάμ.

- Τό Ἰσλάμ ἀναπτύσσεται μέσα στήν Ἀραβία, γιατί δέν εἶναι μόνο θρησκεία, ἀλλά κι ἓνα κίνημα ἐθνικό καί πολιτικό τοῦ ἀραβικοῦ λαοῦ.

- Οἱ «πέντε στυλοὶ» τοῦ Ἰσλάμ κι ἓνας ἔκτος ἀργότερα: ὀϊερός πόλεμος.

- Τό Ἰσλάμ ἔχει μεγάλη ἱστορική σημασία, γιατί ἐγινε θρησκεία τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς.

3 ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ ΕΞΟΡΜΟΥΝ ΓΙΑ ΝΑ ΔΙΑΔΩΣΟΥΝ ΤΟ ΙΣΛΑΜ

- Πρώτη φάση (633 - 644). Θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι ἡ Ἀ-

νατολή. Πέφτει ή Περσία καί άπό τό βυζαντινό κράτος ή Συρία, ή Παλαιστίνη κι ή Αίγυπτος.

● Δεύτερη φάση (644 - 683). Τό χαλιφάτο μετατοπίζει τή δραστηριότητά του στή Μεσόγειο καί τήν πρωτεύουσά του στή Δαμασκό. Συγχρόνως ύποφέρει άπό έσωτερικές κρίσεις καί άλλαζει ό χαρακτήρας του.

● Τρίτη φάση (683 - 945). Άρχίζει ή φάση αυτή μέ θέατρο τών επιχειρήσεων τή Β. Άφρική, τή Δ. Εύρώπη, τή Μεσόγειο καί τό Βυζάντιο.

4

ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΙΔΡΥΟΥΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

Έπί Κωνσταντίνου Δ' οι Βούλγαροι ιδρύουν βασίλειο στην Κάτω Μοισία (681) καί μέ τόν καιρό έκσλαβίζονται.

5

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Οι κυριότερες αλλαγές πού φέρνουν τή μεταμόρφωση:

● Τά μέρη πού άπόμειναν είναι έλληνικά κι έτσι τό κράτος γίνεται έθνολογικά ένιαίο.

● Έπειδή είναι καί Όρθόδοξο, γίνεται καί θρησκευτικά ένιαίο.

● Στο θεσμό τού αυτοκράτορα, στην κεντρική διοίκηση καί στή διοίκηση τών έπαρχιων γίνονται αλλαγές.

● Τό ίδιο καί στην οικονομία καί στην κοινωνία.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

Άκάθιστος ύμνος — θεοκρατική εποχή — Ίσλάμ — Έγίρα — Καάμπα — οι «πέντε στύλοι» τού Ίσλάμ — ιερός πόλεμος — Σκλαβηνίες — θέματα — στρατιωτόπια — πάροικοι — κοινότητα κώμης —

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Ή βασιλεία τού Ήρακλείου	610 - 641
Ή δυναστεία τού Ήρακλείου	610 - 717
Πόλεμος μέ τούς Πέρσες	622 - 628
Πολιορκία τής Κωνσταντινούπολης άπό τούς Άβάρους	626
Ή πρώτη φάση τών άραβικών κατακτήσεων	633 - 644
Πρώτη πολιορκία τής Κωνσταντινούπολης άπό τούς Άραβες	673 - 677
Οι Άραβες περνούν τό Γιβραλτάρ	711

Κείμενα

1. Ἡ βασιλεύουσα ἀπευθύνει εὐχαριστίες στήν πολιούχο της, τήν Παναγία, γιατί τήν ἔσωσε ἀπό τούς Ἀβάρους (626).

Πρωτότυπο:

Τῇ υπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια,
Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια
Ἄναγράφω σοι, ἡ πόλις σου, Θεοτόκε.
Ἄλλ' ὡς ἔχουσα τό κράτος ἀπροσμάχητον,
Ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
Ἴνα κράζω σοι: χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε.

Μετάφραση:

Ἐγώ ἡ πόλη σου σέ Σένα, Θεοτόκε στρατηγέ, πού πολέμησες γιά μένα, χρωστῶ τή νίκη καί σοῦ ἀπευθύνω τίς εὐχαριστίες μου, γιατί λυτρώθηκα ἀπό τόν κίνδυνο. Μά, ἐπειδή ἔχεις δύναμη ἀνίκητη, γλύτωσέ με ἀπό τούς κάθε λογῆς κινδύνους, γιά νά σοῦ φωνάζω: Χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτη.

ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΥΜΝΟΣ

2. Ὁ Ἡράκλειος πολεμᾷ μέ τούς Πέρσες (622 - 628). (Ἕνα περιστατικό ἀπό τόν ἱερό πόλεμο μέ τούς πυρολάτρεις Πέρσες).

Ἐπειδή ἐκεῖνο τό χρόνο ὁ Ἡράκλειος μπῆκε στήν Περσία τό Σεπτέμβριο δίχως νά τό περιμένει κανεῖς ἐξαιτίας τοῦ χειμῶνα, ὁ Χοσρόης τά ἔχασε, ὅταν τό ἔμαθε. Κι οἱ Τοῦρκοι¹ βλέποντας ἀπό τή μιὰ τό χειμῶνα κι ἀπό τήν ἄλλη τίς ἀτέλειωτες ἐπιδρομές τῶν Περσῶν, δέν ἄντεχαν νά συμμερίζονται μέ τό βασιλιά τίς δοκιμασίες τοῦ πολέμου, κι ἄρχισαν νά σκορποῦν λίγοι λίγοι καί στό τέλος τόν ἄφησαν ὄλοι καί γύρισαν στήν πατρίδα τους. Τότε ὁ βασιλιάς διαλάλησε στό δικό του λαό:

«Γιά ἰδέτε, ἀδελφοί! Κανένας ἄλλος δέ θέλει νά πολεμήσει στό πλευρό μας, παρά μονάχα ὁ Θεός κι ἡ μητέρα πού τόν γέννησε, γιά νά δείξει τή δύναμή του· ἐπειδή ἡ σωτηρία δέ βρισκεται στό πλῆθος, στά ὅπλα καί στούς λαούς, ἀλλά σ' ἐκείνους πού στηρίζουν τίς ἐλπίδες τους στό ἔλεός του, θά στείλει τή βοήθειά του.»

Κι ὁ Χοσρόης, ἀφοῦ σύναξε ὅλα τά στρατεύματά του ἐναντίον του, ὄρισε στρατηγό τό Ραζάτη, ἄνθρωπο ἀντρωμένο καί ἀξιο στόν πόλεμο, καί τόν ἔστειλε νά πολεμήσει τόν Ἡράκλειο. . .

. . . Στίς 12 τοῦ Δεκεμβρη, ἡμέρα Σάββατο, ἔγινε ἡ μάχη καί ὁ βασιλιάς, ἀφοῦ πήδησε μπροστά ἀπ' ὄλους, χτυπήθηκε μέ τόν ἀρχηγό τῶν Περσῶν· καί μέ τή δύναμη τοῦ Θεοῦ καί τή βοήθεια τῆς Θεοτόκου τόν νίκησε. Τοῦ ρίχτηκε καί τρίτος πού τόν χτύπησε μάλιστα μέ τό δόρυ στό χεῖλι καί τοῦ ἀνοῖξε πληγή. Μά ὁ βασιλιάς κι αὐτόν τόν σκότωσε. Κι ὅταν ἠχῆσαν οἱ σάλπιγγες, ἄρχισε ἡ σύγκρουση καί ἀπό τίς

1. Ἦταν σύμμαχοι καί συμπολεμιστές τοῦ Ἡρακλείου.

δύο μεριές και αφού έγινε σφοδρή μάχη, πληγώθηκε από τους πεζούς με μία κονταριά στο μηρό τό άλογο του βασιλιά που τό έλεγαν Δόρκινα: μά και πολλές σταθιές πήρε στο πρόσωπό του· επειδή όμως φορούσε κατάφρακτο θώρακα, δέν έφερναν αποτέλεσμα, γιατί δέν του έκαναν κακό· πέφτει στον πόλεμο ο Ραζάτης και οι τρεις τουρμαρχες των Περσών και οι άρχοντες σχεδόν όλοι και τό περισσότερο μέρος του στρατού. . .

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ
[Βυζαντινός Χρονογράφος του 8ου - 9ου αιώνα
Χρονογραφία — Έκδ. De Boor σ. 317 έξ. Μετάφραση]

3. Οι πρόσφυγες τής Συρίας και των Ίεροσολύμων, μετά την κατάληψη από τους Πέρσες (614), βρίσκουν προστασία στην Άλεξάνδρεια από τον Κύπριο πατριάρχη της Ίωάννη τον Έλεήμονα (612-619).

Τόν καιρόν εκείνον έλεηλάτησαν τήν Συρίαν οι Πέρσαι και ήχμαλώτισαν όγλον άμέτρητον, από τούς όποιους ήδυνήθησαν και έφυγον πολλοί άρχοντες όμοι και άρχόμενοι, και κληρικοί και έπίσκοποι, όστινες άκούοντες τήν φήμην του Πατριάρχου, έδραμον όσπερ εις λιμένα και καταφυγήν μόνιμον, ζητούντες ίκανήν έλεημοσύνην.

Όλους ό πλούσιος εκείνος και άστενοχώρητος έστιάτωρ έδέχθη με ήλαρώτατον πρόσωπον, τούς έπαρηγόρησεν ως πατήρ φιλότεκνος, και πλουσίως και δαψιλώς έλέησεν, ουχ ως ξένους και παροίκους, άλλ' ως άδελφούς του και τέκνα, χαρίζων αύτοίς τά προς τήν χρείαν, και μή άποβλέπων προς τό πλήθος των δεομένων, αλλά προς τόν πλουσιόδωρον Θεόν, τόν ανοίγοντα χείρα και παντί ζώω ευδοκίαν μεταδίδοντα.

Τούς πληγωμένους έβαλεν εις πανδοχεία προστάσων τινάς νά τούς έπιμεληθούν με ίατρείας αναγκαιάς και νά μή τούς βιάσουν νά άναχωρήσουν, χωρίς νά θέλουν μόνοι των. Εις δέ τούς ύγιεις προσέταξε νά δίδωνται τόσα χρήματα έκάστου τήν ήμέραν και των γυναικών τό διπλοϋν, λέγων ότι αι γυναίκες έπρεπε νά παίρνουν περισσότερο, διότι δέν ήμπορούν νά γυρίσουν εις διαφόρους τόπους χωρίς κίνδυνον με τόσην ευκολίαν, όσπερ οι άνδρες.

Έφευγον από τήν Περσίαν πλήθος πολύ διά τόν διωγμόν, ως άνωθεν ειρηται, και ήρχοντο εις τήν Άλεξάνδρειαν, όπου τούς ύπεδέχετο ό Πατριάρχης με ευσπλαχίαν πολλήν. Διά τουτο έδυστύχησεν ό κόσμος έπί τина καιρόν και έγινε μεγάλη ακρίβεια, διότι ό Νεΐλος δέν έπλήθυνε τόν χρόνον εκείνον νά ποτίση τόν κόσμον, και έμειναν άνδρα τά χωράφια. Άφου λοιπόν έδαπάνησεν όλον τόν θησαυρόν τής Έκκλησίας ό Πατριάρχης, και χιλίας λίτρας χρυσίου που έδανείσθη και τό διεμοίρασεν όλον εις τούς πτωχούς, έπλήθυνεν ή πείνα περισσότερο, και δέν εύρισκε πλέον νά δανεισθή, διότι έκαστος εφρόντιζε δι' έαυτόν.

(Βίος του Άγίου Ίωάννου του Έλεήμονος.
Μέγας Συναξαριστής, Κ. Δουκάκη. Τόμ. Γ' 1952. σελ. 253 και 263)

4. Ο Ήράκλειος γυρίζει στην πρωτεύουσα νικητής.

Αυτό τό χρόνο (628), αφού κλειστηκε ειρήνη ανάμεσα στους Πέρσες και στους

Ρωμαίους, έστειλε ό 'Ηράκλειος τόν άδελφό του, τόν Θεόδωρο, μέ γράμματα και άνθρώπους τού Σιρόη, τού βασιλιά τών Περσών, στους Πέρσες πού έμεναν στην 'Ε-δεσσα¹ και στην Παλαιστίνη και στα 'Ιεροσόλυμα και στις άλλες πόλεις τών Ρωμαίων να γυρίσουν ειρηνικά στην Περσία και να περάσουν μέσα από τή χώρα τών Ρωμαίων, χωρίς να πειράξουν τίποτα.

'Ο βασιλιάς λοιπόν σέ έξι χρόνια [622 - 628], αφού νίκησε τήν Περσία, τόν έβδομο χρόνο έκλεισε ειρήνη και ξαναγύρισε στην Κωνσταντινούπολη μέ χαρά μεγάλη έτσι σ' αυτό έβγαλε άληθινή μιá μυστική προφητεία. Γιατί ό Θεός, αφού δημιούργησε σέ έξι μέρες τή χτίση όλκληρη, τήν έβδομη τήν όνόμασε μέρα τής ανάπαυσης. 'Ετσι κι αυτός, αφού μέσα στα έξι χρόνια πέρασε πολλούς κόπους, τόν έβδομο χρόνο μέ ειρήνη και χαρά γύρισε στην πόλη και ξεκουράστηκε.

Κι ό λαός τής Πόλης, όταν μάθανε τόν έρχομό του, μέ ασυγκράτητο πόθο βγήκαν σέ προϋπάντησή του όλοι μαζί μέ τόν Πατριάρχη και τό γιό του τόν Κωνσταντίνο, βαστώντας κλαδιά έλιās και λαμπάδες· τόν χαιρετούσαν μέ δάκρυα και χαρά. Κι ό γιός του τόν πλησίασε κι έπεσε στα πόδια του και, αφού άγκαλιάστηκαν, έβρεξαν κι οι δυό τή γή μέ τά δάκρυά τους. Αυτό όταν είδε ό λαός, όλοι εύχαριστούσαν μέ ύμνους τό Θεό και έτσι, αφού παρέλαβαν τό βασιλιά, σκιρτώντας από χαρά μπήκαν στην πόλη.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

[Άπόσπασμα από τή Χρονογραφία. Μετάφραση]

5. Τό νικητήριο διάγγελμα τού 'Ηρακλείου μετά τή συντριβή τών Περσών (628).

Τό διάγγελμα τού αυτοκράτορα διαβάστηκε στις 15 'Απριλίου 628 στην εκκλησία τής 'Αγίας Σοφίας από τόν άμβωνα πανηγυρικά, μέσα σέ μιá χαρούμενη συρροή άπειρου λαού. Τό αυτοκρατορικό διάγγελμα άρχίζει έτσι:

α' Αλαλάξετε στό Θεό άπ' άκρη σ' άκρη όλη ή γή. Γίνετε δούλοι στόν Κύριο μέ εύφροσύνη. 'Ελάτε μπροστά του μέ άγαλλίαση και μάθετε πώς ό Κύριος είναι ό ίδιος ό Θεός, κι έμεις είμαστε δικός του λαός και πρόβατα τού κοπαδιού του.

Δοξολογείτε τό όνομά του, γιατί ό Χριστός είναι κύριος, πού τό έλεός του δέν έχει τέλος κι ή άλήθειά του θά ζει από γενιά σέ γενιά. 'Ας εύφρανθούν οι ουρανοί κι άς αναγαλλιάσει ή γή κι άς χαρεί ή θάλασσα κι όλα πού είναι μέσα της. Κι όλοι οι Χριστιανοί μέ τόν αϊνο και τή δοξολογία άς προσφέρουμε εύχαρίστηση στό μόνο Θεό, δοκιμάζοντας χαρά μεγάλη γιά τό άγιο όνομά του. Διαιτί έπεσε ό ύπερήφανος και θεομάχος Χοσρόης. 'Επεσε και έμεινε σάν άψυχο πτώμα στα καταχθόνια και χάθηκε από τή γή και ή θύμησή του, αυτός πού καυχόταν και ξεστόμιζε άδικο λόγο μέ ξιπασιά και διάθεση να μή λογαριάσει καθόλου τόν Κύριο ήμών 'Ιησού Χριστό, τόν άληθινό Θεό

1. Πόλη τής Μεσοποταμίας.

καί τήν ἄχραντη μητέρα του τήν εὐλογημένη δέσποινά μας Θεοτόκο καί ἀειπάρθενη Μαρία.

Χάθηκε ὁ ἀσεβής καί ἀντιλάλησε ὁ κόσμος. Γύρισε ὁ πόνος στό δικό του κεφάλι. ..

ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ

[727,15]

6. Πῶς οἱ Ἄβαραο νικήθηκαν καί ἔλυσαν τήν πολιορκία τῆς θεοφρούρητης πρωτεύουσας (626).

... Τρομερή ναυμαχία ἐγίνε σ' ἓνα τόσο στενό μέρος, στό Χρυσό Κέρας, καί σ' αὐτήν ἀφανίστηκαν τά μονόξυλα τῶν Ἀβάρων. Οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουν ὅτι ἐκτός ἀπό τή φανερή μάχη ἐγίνε καί ἄλλη μυστηριώδης. «Ἀλήθεια ἡ Μητέρα τοῦ Θεοῦ τέντωνε τά τόξα, πρόβαλλε τίς ἀσπίδες, ἔριχνε ἀκόντια, στόμωνε τά σπαθιά, ἀναποδογύριζε καί βύθιζε τά πλοῖα, στέλνοντας τοὺς βαρβάρους νά κατοικήσουν στήν ἄβυσσο»...

... Οἱ εὐσεβεῖς βυζαντινοί, τά ἐνθουσιώδη παιδιά τῆς Παρθένου, πίστευαν βαθιά ὅτι Ἐκεῖνη μόνο ἔκανε τό θαῦμα αὐτό. . .

Ἔτσι καί οἱ τελευταῖοι στρατιῶτες τοῦ Χαγάνου¹ ἐξαφανίστηκαν ὁ λαός τῆς Κωνσταντινουπόλης, ἀπό μόνος του χωρίς νά διατάξει κανείς, βάδισε πρὸς τίς Βλαχερνες, πού ἦταν ἀκόμη μιὰ ἐξοχική ἐνορία ἔξω ἀπό τά τείχη.

Ἐκεῖ ἡ μητέρα τοῦ Θεοῦ πολέμησε αὐτοπροσώπως γιά τόν ἀγαπημένο της λαό. Ἐκεῖ ἦταν ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Βλαχερνιώτισσας.

Πόσο μεγάλη χαρά δοκίμασαν, ὅταν εἶδαν ὅτι ἡ σεβαστή αὐτή ἐκκλησία ἦταν τό μόνο κτίριο πού γλύτωσε ἀπό τή μανία τῶν Ἀβάρων. «Ἄν κανένας ζωγράφος θέλει νά παραστήσει τή νίκη μας, φτάνει νά ζωγραφίσει τή Θεομήτορα» ἔλεγαν καί ξανάλεγαν ὅλοι.

ΓΟΥΣΤΑΒΟΣ ΣΛΟΥΜΠΕΡΖΕ

[Γάλλος Βυζαντινολόγος - Βυζαντινά Ἱστορήματα. Μετάφραση]

7. Τό Ἰσλάμ στήν πρώτη του ἐξόρμηση.

(Μιά παράδοση σύμφωνα μέ τοὺς Ἀραβες χρονογράφους).

Τήν πρώτη πρεσβεία ὁ Μωάμεθ, ὅπως τουλάχιστον οἱ Ἀραβες χρονογράφοι ἐξιστοροῦν, τήν ἔστειλε στήν Περσία. Ὁ Χοσρόης, πού ἦταν τότε βασιλιάς, κάλεσε ἀμέσως τό διερμηνέα του, γιά νά διαβάσει τό ἔγγραφο· ὅταν ὅμως ἄκουσε ἀπό τό στόμα του ὅτι κάποιος Μωάμεθ, ἀπόστολος Θεοῦ, δίχως νά σεβαστεῖ τήν ἀσιατική ἐθιμοτυπία, ὀνόμαζε τόν ἀρχηγό τῆς Περσίας Χοσρόη μόνο, ἄρπαξε τό γράμμα ἀπό τά χέρια τοῦ διερμηνέα καί τό ξέσχισε. Στόν Ἡράκλειο ὅμως πῆγε τό μήνυμα ὁ Δοχίας, στό γένος Ἀραβας, ἡμερος καί συμβιβαστικός. Ὁ διερμηνέας τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς μετέφρασε τήν ἐπιστολή τοῦ Μωάμεθ ἔτσι:

«Στό ὄνομα τοῦ σπλαχνικοῦ καί προέλεου Θεοῦ, ὁ Μωάμεθ, γιός τοῦ Ἀβδαλάχ,

1. Χάνοι ἢ Χαγάνοι λέγονταν οἱ βασιλιάδες τῶν Ἀβάρων.

ἀπόστολος Θεοῦ, χαιρετᾷ τὸν Ἡράκλειο, τὸν αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων. Εἰρήνην σέ κείνους πού βαδίζουν στὸ δρόμο τῆς ἀληθινῆς πίστεως! Βασιλιά, δέξου τὸ Ἰσλάμ! Στὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, παραδέξου το. Γίνε μουσουλμάνος· γιατί θά ἔχεις διπλό μισθό ἀπὸ τὸ Θεό. Ἀλλιῶς, θά παρουσιαστεῖς κάποτε μπροστὰ στὸ φοβερό κριτήριο ἔνοχος εἰδωλολατρείας. Κι ἐσεῖς Χριστιανοί, ἐλάτε ἄς πάψουμε τίς διχόνοιες μεταξὺ μας. Ἄς μὴ πιστέψουμε παρὰ στὸν ἕνα καὶ μόνον Θεό. Γιατί αὐτὸς εἶναι μόνος Κύριος καὶ ἄλλον ὅμοιο του δέν ἔχει. Κι ἂν δέ δεχθεῖτε τὸ δόγμα τὸ ἀληθινό, ὁμολογήστε τουλάχιστον ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε οἱ ἀληθινοὶ πιστοί.»

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀφήγηση αὐτή, ὁ Ἡράκλειος ἄκουσε μὲ προσοχὴ τὴν ἀνάγνωση καὶ ἀκούμπησε τὴν ἐπιστολὴ πάνω σ' ἕνα προσκέφαλο (αὐτὸ ἦταν, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀραβὰ ἱστορικό, πού τὸν ἔσωσε καὶ αὐτὸν καὶ τὸ γένος του) ὕστερα γύρισε στὸ Δοχία καὶ μίλησε μαζὶ του μὲ καλοσύνη καὶ στὸ τέλος τὸν ξεπροβόδισε, ἀφοῦ τὸν φίλεψε μὲ περίσσια δῶρα.

ΣΠ. ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ

[Ἑλληνας λόγιος τοῦ 19ου αἰώνα.

Βυζαντινὰ Μελέται - Ἐν Ἀθήναις 1857, σελ. 175-176. Γλωσσικὴ ἀπλούστευση]

8. Ἡ θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ.

Τὸ πρῶτιστο ἠθικό καθήκον κάθε μουσλίμ εἶναι νὰ ἐργάζεται γιὰ τὴ διάδοση καὶ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Ἰσλάμ πού τὸ κράτος του σ' αὐτὸ τὸν κόσμο εἶναι ἡ ἴδια ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο. Ἀλλὰ ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ κράτος δέν διαδίδεται στὸν κόσμο μόνον μὲ τὸ λόγο, μὰ προπάντων μὲ τὸ σπαθί, καθήκον κάθε μουσλίμ εἶναι νὰ πολεμᾷ γιὰ τὴν πίστη.

Ἄλλοι πεθαίνει σ' αὐτὸ τὸν πόλεμο εἶναι μάρτυρας τῆς πίστεως (σ ε χ ι τ) καὶ πηγαίνει ἀπευθείας στὸν Παράδεισο. Ἄλλοι πολεμᾷ γενναῖα καὶ ἐπιζεῖ, εἶναι νικητὴς ἢ θριαμβευτὴς τῆς πίστεως (γ α ζ ἦ). Κάτω ἀπὸ τὴ σκιά τῶν σπαθιῶν τῶν ἀπίστων εἶναι ἡ πύλη τοῦ Παραδείσου, σύμφωνα μὲ τὸ ἱερό βιβλίο τοῦ Ἰσλάμ. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅποιος πολεμώντας μὲ θάρρος φτάνει ὡς τὴ σκιά τοῦ σπαθιοῦ τοῦ ἐχθροῦ, εἶναι κιόλας στὸν Παράδεισο.

Πρῶτιστο καθήκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπίσης νὰ λατρεύει τὸ θεό μὲ καθαρὴ καρδιά. Τὸ πιὸ σπουδαῖο μέρος τῆς λατρείας εἶναι ἡ π ρ ο σ ε υ χ ῆ. Προσευχὴ εἶναι ἀπὸ τὴ μιά τὸ νὰ θυμᾶσαι συνεχῶς σέ κάθε στιγμή τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τὸ εὐλογεῖς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ τὸ κάνεις αὐτὸ στίς πέντε προσευχὲς πού γίνονται σέ πέντε ὀρισμένες γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ὥρες τοῦ ἡμερονυκτίου.

Γενικὰ ἡ προσευχὴ εἶναι πράξη ὀλωσδιόλου ἰδιωτικῆ, πού γίνεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὅπουδήποτε, ὕστερ' ἀπὸ μιά συμβολικὴ κάθαρση χειρῶν καὶ ποδιῶν, πού ἐκφράζει τὴν κάθαρση τῆς ψυχῆς.

Οἱ ἐκκλησίες ὑπάρχουν, μόνον γιὰ νὰ προσεύχονται πολλοὶ μαζὶ στὸ ἴδιο μέρος, μὰ καὶ πάλι ὁ καθένας κι ἐδῶ προσεύχεται μόνος του, ἐκτός ἀπὸ λίγες κοινὲς εὐχὲς πού τίς ἀπαγγέλλει ὁ Ἰ μ ἄ μ η ς, δηλαδή ὁ ἐπιστάτης τῆς ἐκκλησίας.

Ἐπίσης οἱ ἐκκλησίες χρησιμεύουν καὶ γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκα-

λία του λαού. 'Απαγορεύεται αυστηρά κάθε έσωτερική διακόσμηση με αγάλματα ή εικονογραφίες. 'Απαγορεύεται επίσης κάθε εικονική παράσταση τής θεότητας και κάθε τιμή σέ εικόνες. 'Εξάλλου ούτε θυσιαστήριο υπάρχει στους μωαμεθανούς, ούτε θυσίες, ούτε τελετές, ούτε ιερείς, ούτε ιεροσύνη, ούτε κλήρος.

'Η θυσία πού γίνεται μιά φορά τό χρόνο στους μωαμεθανούς μέ τό σφάξιμο ενός άρνιου είναι άπλή άναμνηστική πράξη τής θυσίας του 'Αβραάμ. Τήν κάνει κάθε μωμεθανός μπροστά στό σπίτι του ή μπροστά στήν εκκλησία.

'Εορτές υπάρχουν μόνο δύο: α. 'Η έορτή τής αποκαλύψης του Θεού στον προφήτη (τ ό μ έ γ α Μ π α ι ρ ά μ), πού γίνεται μετά τό τέλος του ιερού μήνα τής νηστείας Ρ α μ α ζ ά ν και στήν άρχή του μήνα Σ ε β ά λ. β. 70 μέρες ύστερα από αυτό τελείται τό μ ι κ ρ ό Μ π α ι ρ ά μ πού λέγεται και Μ π α ι ρ ά μ τ ῆ ς θ υ σ ι α ς (κουρβάν - μπαϊράμ) για άνάμνηση τής θυσίας του 'Αβραάμ.

Π. ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ

('Εγχειρίδιον βυζαντινής 'Ιστορίας. 'Αθήνα 1906. σελ. 101 - 102.
Γλωσσική άπλούστευση).

9. Τό 'Ισλάμ.

('Αποσπάσματα από τό Κοράνιο)

Κεφάλαιο 2ο.

... [172. Δέ φτάνει, για νά δικαιωθείς, νά στρέψεις τό πρόσωπό σου προς τήν 'Ανατολή ή τή Δύση' πρέπει ακόμα νά πιστεύεις στό Θεό, στήν έσχατη ήμέρα, στους άγγέλους, στό Κοράνιο, στους προφήτες' πρέπει για τήν αγάπη του Θεού, νά βοηθάς τον πλησίον σου, τά όρφανά, τους φτωχούς, τους ταξιδιώτες, τους αιχμαλώτους και εκείνους πού έπαιτούν' πρέπει νά προσεύχεσαι, νά κρατάς τήν υπόσχεσή σου, νά υποφέρεις ύπομονετικά τήν κακοτυχία από τά δεινά του πολέμου. Τέτοια είναι τά καθήκοντα των άληθινών πιστών.

... [181. 'Ο μήνας του Ραμαζανιού, όπου τό Κοράνιο κατέβηκε στή γή, για νά είναι ό οδηγός, τό φώς των ανθρώπων, και ό κανόνας των καθηκόντων τους, είναι ό προορισμένος για τήν έγκράτεια καιρός. "Όποιος δεϊ τή σελήνη αυτού του μήνα πρέπει νά τηρεί αυτή τήν έντολή. 'Εκείνος πού είναι άρρωστος ή σέ ταξίδι θά νηστέψει ύστερα ίσο αριθμό ήμερών. 'Ο Θεός θέλει νά σάς οδηγεί μέ έπιτυχία, για νά εκτελείτε τίς έντολές και για νά ψάλλετε τους άίνους του. Φροντίζει νά σάς οδηγεί ό 'Ιδιος, για νά τον τιμάτε μέ τήν ευγνωμοσύνη σας.

... [192. Νά κάνετε τό προσκύνημα τής Μέκκας και τήν επίσκεψη του τεμέ- νους, προς τιμή του Θεού. Κι αν δέν μπορείτε, τουλάχιστον νά κάνετε ένα μικρό δώρο. Μήν γυρίζετε καθόλου τά κεφάλια σας, ώσπου τό θύμα νά φτάσει στον τόπο όπου θά τό θυσιάσετε. 'Εκείνος πού ή άρρώστια ή κάποιον άτύχημα θά τον υποχρεώσει νά ξυριστει, θά έχει για εξιλέωση τή νηστεία, τήν έλεημοσύνη ή τήν προσευχή. "Όταν δέ θά υπάρχει τίποτα για νά φοβηθούμε, εκείνος πού θά πάει για προσκύνημα στή Μέκκα, θά προσφέρει, αφού θά έπισκεφτει τους άγιους τόπους, εκείνο πού του έπιτρέπει ή κατάστασή του. 'Εκείνος πού δέ θά μπορέσει νά προσφέρει τίποτα, θά νηστέψει τρεις

μέρες κατά τό ταξίδι του καί ἑπτά, ὅταν ἐπιστρέψει. Ἡ πλήρης αὐτή νηστεία θά εἶναι δεκαήμερη. Ἐπιβάλλουμε αὐτή τήν ἀποψη σ' ἐκεῖνον πού δέ θά ἔχει καθόλου ἀντιπροσωπευτεῖ στό τέμενος τῆς Μέκκας. Νά φοβᾶστε τό Θεό· εἶναι φοβερός στήν ἐκδί- κησή του.

... [186 - 189. Καταπολεμῆστε τοὺς ἐχθροὺς σας στόν πόλεμο πού γίνεται γιά τή θρησκεία, ἀλλά μήν ἐπιθεθεῖτε ποτέ πρῶτοι. Ὁ Θεός μισεῖ τοὺς ἐπιτιθέμενους.

Σκοτῶστε τοὺς ἐχθροὺς σας παντοῦ ὅπου τοὺς βρίσκετε· διώξτε τους ἀπό τό φῶς ἀπ' ὅπου σᾶς ἐδιώξαν. Ὁ κίνδυνος νά ἀλλάξετε θρησκεία εἶναι χειρότερος ἀπ' τό φόνος. Μήν τοὺς πολεμᾶτε καθόλου κοντά στό τέμενος Χαράμ, ἐκτός ἂν σᾶς προκαλέσουν. Ἄν σᾶς ἐπιθεθοῦν, κολυμπήστε μέσα στό αἷμα τους. Αὐτή εἶναι ἡ ἀνταμοιβή πού χρω- σιέται στοὺς ἀπίστους.

Ἄν ἐγκαταλείψετε τήν πλάνη, ὁ Κύριος εἶναι οἰκτίρμων καί πολυεύσπλαχνος.

Καπολεμῆστε τοὺς ἐχθροὺς σας, ὥσπου νά μήν ἔχετε πιά νά φοβᾶστε τόν πειρα- σμό καί ὥσπου νά ἀποκατασταθεῖ ἡ θεία λατρεία. Κάθε ἐχθρότητα νά καταπαύσει ἐναντίον ἐκείνων πού θά ἐγκαταλείψουν τά εἰδωλα. Τό μίσος σας θά πρέπει νά ἀνάβει μόνον ἐναντίον τῶν διεστραμμένων.

... [265 - 266. Ἡ ἀνθρωπιά στά λόγια καί στίς πράξεις, εἶναι προτιμότερη ἀπό τήν ἐλεημοσύνη καί ἄς ἀκολουθεῖ τήν ἀδικία. Ὁ Θεός εἶναι πλούσιος καί οἰκτίρ- μων.

Ἦ πιστοί! Μήν ματαιώνετε τήν ἀξία τῆς ἐλεημοσύνης σας μέ τήν κακολογία ἢ τήν ἀδικία. Ὅποιος ἐλεεῖ ἀπό ἐπίδειξη καί δέν πιστεύει στό Θεό καί στήν ἡμέρα τῆς κρίσεως, μοιάζει μέ τό βράχο τό σκεπασμένο μέ σκόνη. Ἐρχεται μιᾶ δυνατή βροχή καί τοῦ ἀφήνει μόνο τή σκληράδα του. Οἱ πράξεις του δέν ἔχουν καμιᾶ ἀξία γιά τόν Κύριο· γιατί δέν κατευθύνει τοὺς ἀπίστους.

Ἐκεῖνοι πού χρησιμοποιοῦν τά πλούτη τους, γιά νά εἶναι εὐάρεστοι στόν Κύριο, καί ἂν εἶναι σταθεροί στήν ἐφαρμογή τῶν ἀρετῶν, μοιάζουν μέ ἕνα κῆπο πού βρίσκε- ται σέ ἕνα λόφο· μιᾶ εὐνοϊκή βροχή κι ἡ δροσιά νοτίζει τή γῆ καί εὐνοεῖ τήν ἀφθονη ἀνάπτυξη τῶν προϊόντων τους. Ὁ Θεός βλέπει τίς πράξεις τους.

[Τό Κοράνιον - Μετάφραση Γ.Ι. Πεντάκης

Ἐκδ. «Ἐλευθερουδάκης» - Ἐν Ἀθήναις - 1928 σελ. 33 - 47 Γλωσσική ἀπλούστευση]

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610-1081]

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [717-867]

Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΞΕΠΕΡΝΑ ΝΙΚΗΦΟΡΑ ΤΙΣ
ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ.
ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ
ΕΞΟΡΜΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΓΥΡΩ ΛΛΟΥΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Τό διάστημα 717 - 843 τής περιόδου, πού εξετάζεται στό κεφάλαιο αυτό, εΐναι κρίσιμο γιά τό μεσαιωνικό Έλληνισμό. Οί έξωτερικοί έχθροί, πού τόν προηγούμενο αΐωνα άκρωτηρίασαν τήν αυτοκρατορία στήν περιφέρειά της — κυρίως οί Άραβες και οί Βούλγαροι —, προχωροΰν τώρα πρός τό κέντρο και εκθέτουν σέ κίνδυνο τήν ΐδια τήν ΰπαρξή της. Όλα τά σύνορά της γίνονται πεδία μαχών και οί έχθροί, όντας στήν έξαρση τής πολεμικής όρμής τους, συμπίεζον τό Βυζάντιο άπό παντοΰ, γιά νά τό έξουθενώσουν.

▲ **Βαλκάνια.** Οί Βούλγαροι μέσα σέ έκατό περίπου χρόνια (μετά τό 681) όργάνωσαν σέ δυνατό κράτος τίς ασύντακτες σλαβικές φυλές. Ένεργοΰν σοβαρές πολεμικές έξορμήσεις έξω άπό τά σύνορά τους, επιδιώκοντας νά προσαρτήσουν τίς «Σκλαβηνίες» τής υπόλοιπης βαλκανικής και νά μεγαλώσουν τήν επικράτειά τους άπό τό κενό πού θ' άφηνε ή άναμενόμενη διάλυση τοΰ κράτους τών Άβάρων.

▲ **Άνατολικό σύνορο.** Στήν άρχή τής περιόδου αύτής ή βία τών Άράβων βρίσκεται στήν άποκορύφωσή της. Η πρωτεύουσα κατορθώνει νά άντισταθει νικηφόρα στήν πολιορκία τών Άράβων (717 - 718), τήν πιό επικίνδυνη πού τής έγινε ως τώρα και νά άποκρούσει μιá εισβολή τους στή Μ. Άσία (740). Μέ επίμονους άγώνες σ' όλη τήν έκταση αύτοΰ τοΰ συνόρου κατορθώνει ό μεσαιωνικός έλληνισμός νά χαράξει όριστικά στίς άνατολικές παρυφές τής Μ. Άσίας τή διαχωριστική γραμμή του άπό τόν άραβικό κόσμο.

▲ **Μεσόγειος.** Έδώ ή κατάσταση εΐναι πολύ χειρότερη άπό τά μέτωπα τής ξηράς. Τό άραβικό Χαλιφάτο, διασπασμένο στά μέσα τοΰ 8ου αΐωνα και άπω-

θημένο πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν του, δημιουργεῖ μίαν ἀνεξάρτητὴ παραφυάδα του στὴν Ἰσπανία (759). Ἀπὸ τὸ νέο αὐτὸ ἀραβικὸ κράτος στὸ εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος ξεκινοῦν πειρατικοὶ στόλοι μὲ ἀρχηγούς τυχοδιώκτες, ποὺ λυμαίνονται ὅλη τὴ Μεσόγειο καὶ ἰδρύνουν παντοῦ ἀνεξάρτητα Ἐμιράτα. Ἀπὸ τίς ἐπιδρομές αὐτές δεινοπάθησαν πολὺ ὅλα τὰ παράλια τοῦ Βυζαντίου. Ἰδίως ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης (823 - 827) καὶ τὴν ἀποβίβασή τους στὴ Σικελία (828) ἡ αὐτοκρατορία κινδύνεψε σοβαρὰ νὰ χάσει ἐντελῶς τὴν κυριαρχία της στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο.

▲ **Ἰταλία.** Ἐκεῖ οἱ βυζαντινές κτήσεις εἶναι ἐκτεθειμένες στὸν ἐπεκτατισμὸ τῶν Λογγοβάρδων καὶ πέφτουν στὰ χέρια τους ἢ μιά μετὰ τὴν ἄλλη. Ἡ ἀνάκτησή τους ὅμως ἦταν χειρότερο κακό, γιατί ἐγινε ἀπὸ νέο ἀντίπαλο, τὸ ὄς Φράγκους τῆς Δ. Εὐρώπης· ἀπ' αὐτοὺς ζήτησε βοήθεια ὁ πάπας τῆς Ρώμης.

Οἱ ἰταλικές κτήσεις δὲν ξαναδόθηκαν στὴν Κωνσταντινούπολη πού τῆς ἀνήκαν, ἀλλὰ ἀποτελέσαν ἕνα ἰδιαιτέρο παπικὸ κράτος (754 - 756). Οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἀντίπαλοι θὰ ἐνώσουν σέ λίγο (800) καὶ γιὰ λίγο ὅλο τὸ βαρβαρικὸ χριστιανικὸ κόσμο τῆς Δύσης ὑπὸ ἕνα μεγάλο ἡγέτη τους, τὸν Καρλομάγνο, καὶ θὰ ἰδρύνουν νέα χριστιανικὴ αὐτοκρατορία. Οἱ παλαιοὶ δηλαδή «βάρβαροι» διεκδικοῦν γιὰ λογαριασμὸ τους τὴν κληρονομιά τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

▲ **Ἐσωτερικὴ κρίση.** Στὸ ἐσωτερικὸ μέτωπο τῆς αὐτοκρατορίας ξεσπᾷ μιά βαθιὰ κρίση μὲ προέλευση πάλι τὴν Ἀνατολή. Εἶναι ἡ Εἰκονομαχική κρίση (726 - 843). Τὸ δυσεξιχνίαστο αὐτὸ κίνημα, ποὺ κλόνισε συθέμελα τὴν αὐτοκρατορία περισσότερο ἀπὸ ἕνα αἰῶνα, ἀπειλήσε μὲ ὀλοκληρωτικὴ ἀλλοίωση τὸν εὐρωπαϊκὸ χαρακτήρα της.

Ἡ νεώτερη ἔρευνα δέχεται ὅτι ἡ Εἰκονομαχία ἦταν μιά πνευματικὴ - θρησκευτικὴ κίνηση μὲ περιεχόμενο τὸ ζήτημα τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Γεωγραφικὴ ἐστία της εἶχε τὴ Μ. Ἀσία. Καὶ δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ἀπὸ τὴν ἐκβασὴ της θὰ κρινόταν τελικὰ ἡ πολιτιστικὴ φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου, ἂν δηλαδή θὰ ἔμενε στὴ σφαῖρα τοῦ ἑλληνοευρωπαϊκοῦ κόσμου ἢ θὰ ξέκοβε καὶ θὰ ἐντασσόταν στὸν ἀνατολικό. Ἡ μάχη πού δόθηκε στὸν πνευματικὸ αὐτὸ τομέα κερδήθηκε, ὅπως καὶ ἐκείνη πού δόθηκε στὰ σύνορα τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Εὐφράτη· καὶ δὲν εἶναι καθόλου μικρότερης σημασίας, ὅπως θὰ δοῦμε πῶς κάτω.

▲ Ἄν θέλουμε λοιπὸν νὰ χαρακτηρίσουμε τὸ κρίσιμο διάστημα 717 - 843, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι σ' αὐτὸ ἀκριβῶς κρίθηκε τὸ μέλλον τῆς φυσιογνωμίας τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Τὸ Βυζάντιο κατόρθωσε νὰ ἐπιζήσει σάν πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ κοινότητα πού ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς παράδοσης. Τὸ ἀπόγειο τῆς ἀραβικῆς ἐπέκτασης πού σημειώνεται στὸ πρῶτο μισό τοῦ 8ου αἰῶνα ἀνήκει

στό μακρινό παρελθόν. Από το 843 ενδυναμώνεται μία γενική αναγέννηση της αυτοκρατορίας. Είναι η εποχή του αυτοκράτορα Μιχαήλ του Γ'. Η οικονομική κρίση τερματίζεται με νίκη των Εικόνων το 843.

Σημειώνεται τώρα μία έντονοτερη από πριν αναζωπύρωση της σπουδής των αρχαίων γραμμάτων. Ένα είδος ιδιαίτερου «βυζαντινού τρόπου» ζητά την εκφρασή του με διάφορους τρόπους. Η αυτοκρατορία στην πρώτη ρήξη της με την Έκκλησία της Ρώμης για λόγους δογματικής και λατρευτικής ιδιοτυπίας θέτει υπό την θρησκευτική της κηδεμονία τους Σλάβους της Κεντρικής Ευρώπης (863) και τους Βουλγάρους (864). Τό πίο έντυπωσιακό είναι ότι σχεδόν ταυτόχρονα αρχίζει στο ανατολικό μέτωπο η πρώτη νικηφόρα αντιμετώπιση των βυζαντινών στρατευμάτων (859 και 863). Είναι τό προανάκρουσμα της «βυζαντινής εποποιίας» που θά ακολουθήσει στην επόμενη δυναστεία. Για όλους αυτούς τούς λόγους ένας νεώτερος ιστορικός τοποθετεί στο 843 την έναρξη μιζς «Νέας Έποχής» του Βυζαντίου.

1 ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΔΥΝΑΣΤΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 717-867.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Τρεις δυναστικές φάσεις διακρίνονται στον έναμιση αυτόν αιώνα (τίς ονομάζουμε έτσι, γιατί η δεύτερη δέν περιλαμβάνει αυτοκράτορες με όμαλή διαδοχή):

- Οί Ίσαυροι (717 - 802).
- Οί διάδοχοί τους (802 - 820).
- Η δυναστεία του Άμορίου (820 - 867).

Στήν τελευταία φάση περιλαμβάνεται ως αυτότελής περίοδος η εποχή του Μιχαήλ Γ' (842 - 867).

1. Οί Ίσαυροι (717-802).¹ Αυτόι οί αυτοκράτορες λέγονται Ίσαυροι, γιατί ό ίδρυτής τής δυναστείας, ό Λέων Γ', είχε μέν γεννηθεί στή Γερμανία τής Συρίας, αλλά η οικογένεια του ήταν από τήν Ίσαυρία τής κεντρικής Μ. Άσίας.

Ό Λέων Γ', όταν ανέβηκε στό θρόνο τερματίζοντας τήν περίοδο άναρχίας του 711 - 717, ήταν στρατηγός του Θέματος των Άνατολικών. Άμέσως φάνερωσε τίς εξαιρετικές στρατιωτικές και διοικητικές του ικανότητες· όνόμασε άπό χωρίς συμβασιλέα τό γιό του Κωνσταντίνο.

Μετά τό θάνατο του Λέοντα αυτός βασίλεψε ως Κωνσταντίνος Ε' (741 - 775). Είναι αυτός που οί άσπονδοί αντίπαλοί του θά τον παραδώσουν στή μνήμη των

1. Οί αυτοκράτορες αυτής τής δυναστείας είναι με τή σειρά: Ό Λέων Γ' ό Ίσαυρος (717 - 741), ό Κωνσταντίνος Ε' ό Κοπρώνυμος (741 - 775), ό Λέων Δ' ό Χάζαρος (775 - 780), ό Κωνσταντίνος ΣΤ' (780 - 797), ή Ειρήνη ή Άθηνάια (797 - 802).

ΚΟΝΕΠΙΟΥ ΕΤΕΣΤΕΣΤΟ ΒΟΒΣΚΟΧΙΡΟΧΟ
 ΔΑΒΕΖ ΒΡΑΜΙΑ ΕΤΣΑΡΑ ΔΑΙΛΑ· ΝΕΣΟΥΣΥ
 ΠΑΧΠΟΥΛΛΒΟΥ Β' Ν' ΕΔΡΩΧ' ΕΓΡΟΚΕΤΗΝ
 Χ' Ε ΠΑΡΔΕΣ ΑΝΚΟΥΤΗ ΚΟΛΠΗ ΑΝΗ Γ' Η
 Β' Ε ΠΙ ΠΗ· ΝΕ' ΚΡΥΒΙΣΤΟΥΣ ΑΒΑΣ ΖΕΛΗ
 ΚΟΡΕΠΗ ΖΑΟΛΟΥ, ΒΑΠΥΣΗ ΝΑΝΗ Γ' ΟΡΙΚΟ
 ΠΑΔΕΝ' ΕΣΤ' ΕΒΕ' ΚΙΡΟΣ ΖΑΓΕ· ΠΡΗΕΛΛΕ
 ΛΒ' Ε ΠΗ· ΚΟΥΔΑΝΗ ΠΑΠΑΔΩΣ ΠΑ...
 Η' Κ. ΠΑΥΡΗ ΡΑΔ' Ε ΠΑΒΑΣ ΖΕΛΑ· Η' ΚΕΝ
 ΤΟΤ ΟΠΧ ΣΧ' Ε ΑΔΕΡΗ Η ΖΕΠ' Η Η Γ' ΚΑΙ
 ΠΡΟΥΛΛ ΕΒΑΣ ΓΑΡ Η ΤΕ Γ' ΚΙ ΣΧ' ΑΒΑΣ

ЦРЪВО КОСТАДИНА ГИ ПИ НА БИТ НА АРГ
 БОЛАРСКА КИНСОН' ΕΚΟΠΡΟΠΗ ΔΕ' ΣΗΡΚΥΒ

'Ο Λέων Γ' ὁ Ἴσαυρος (717-741)
 ἀποκρούει τοὺς Ἀραβες ποὺ πο-
 λιόρκησαν τὴν Κωνσταντινούπολη
 τὸ 717-718.

Ἄριστερά μπροστά στό κονβούκλιο
 ὁ Λέων Γ' κάθεται σέ θρόνο καί
 δίπλα του ἕνας σωματοφύλακας μέ
 ἔλλειφοειδή ἀσπίδα. Μπροστά τους
 ἕνα τμήμα ἀπὸ ἱππεῖς (ἐπίκουροι
 Βούλγαροι;) κατατροπώνουν τὸν
 ἀντίπαλο (Ἀραβες). (Μικρογραφία
 ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ
 τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσή).

μεταγενέστερων ὡς «Κοπρώνυμο». Τὸ 732 παντρεύτηκε τὴν κόρη τοῦ χαγάνου
 τῶν Χαζάρων, ἑνὸς τουρκικοῦ λαοῦ τῆς Κριμαίας. Αὐτὴ βαπτίστηκε μέ τὸ ὄνομα
 Εἰρήνη καί ἔγινε εὐσεβῆς χριστιανή.

Ὁ γιὸς του, Λέων Δ' ὁ Χάζαρος (775 - 780) — ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὴν κα-
 ταγωγή τῆς μητέρας του —, πρὶν ἀνακηρυχθεῖ βασιλιάς, εἶχε παντρευτεῖ (769)
 τὴν Εἰρήνη τὴν Ἀθηναία, ἀπὸ ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια τῶν Ἀθηνῶν, γυναίκα
 ἐξαιρετικῆς ὀμορφιάς καί δυναμισμού, ἀλλὰ σκληρὴ καί φίλαρχη.

Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ γιοῦ τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' (780 - 797), ποὺ
 διαδέχτηκε τὸν πατέρα του ἀνήλικος, ἀσκούσε τὴν πραγματικὴ ἐξουσία ἡ μητέρα
 του. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', ὅταν ἐνηλικιώθηκε (790), ἔδειξε πῶς εἶχε κάποιες ἰκα-
 νότητες, ἀλλὰ δέν μπόρεσε νά κρατήσῃ μακριά ἀπὸ τὴ δημόσια δράση τὴ φιλό-
 δοξη μητέρα του καί μάλιστα τὴν πῆρε ἐπίσημα ὡς συμβασιλίσσα του. Ἡ συγκα-
 τάβαση αὐτὴ τοῦ στοίχισε τὸ θρόνο. Ἡ Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία ἔβαλε ἀνθρώπους της
 καί τὸν τύφλωσαν (797)· ἀπὸ τότε κυβέρνησε μόνη της ὡς τὸ 802. Αὐτὴ ἡ πεν-
 ταετία τῆς ἀμαρτωλῆς αὐγούστας εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἀτυχεῖς περιόδους τῆς βυ-
 ζαντινῆς ἱστορίας.

● Στην Δύση (800) ὁ Κ α ρ λ ο μ ά γ ν ο ς στέφεται ἀπὸ τὸν πάπα τῆς Ρώμης αὐτοκράτορας καὶ στὴν Ἀνατολὴ ἕνας δεῦτερος μεγάλος, ὁ Ἀραβας ἠγέτης Χ α ρ ο ῦ ν - α ρ - Ρ α σ ῖ ν τ ῆ, δέχεται νὰ σταματήσει τὶς ἐχθροπραξίες, μόνον ὅταν τὸ Βυζάντιο ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωση νὰ τοῦ πληρώνει κάθε χρόνο βαρὺ χρηματικὸ φόρο.

● Ἔτσι ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων τελειώνει τὸ 802 ὀλωσηδίου ἀδοξα, ἀφοῦ δύο χρόνια πρωτύτερα λίγο ἔλειψε, ἀπὸ ἀδέξιους χειρισμούς τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, νὰ μεταβιβαστοῦν στὸν Καρλομάγνο τὰ δικαιώματα στὴν κληρονομία τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

● Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ μεγάλος κίνδυνος προκάλεσε τὴν ἐξέγερση τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας ἐναντίον τῆς αὐγουστάς, τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἀπὸ τὸ θρόνο καὶ τὴν ἐξορία τῆς στὴν Πρίγκιπο τῆς Προποντίδας καὶ σὲ λίγες μέρες στὴ Λέσβο, ὅπου πέθανε στὴν ἀρχὴ τοῦ 803.

Τὸ ἔργο τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων εἶναι ἀξιόλογο στὴν πρώτη τῆς περιόδου (717 - 775):

▲ **Στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν.** Στὸς δυὸ πρώτους Ἰσαύρους ὀφείλεται ἡ ἀνάσχεση τῆς κατακτητικῆς ὀρμῆς τοῦ Χαλιφάτου τῶν Ὀμμεϊαδῶν τὴν ἐποχὴ πού βρίσκεται στὸ ἀπόγειό του (705 - 743). Ἡ ἀνάσχεση αὐτὴ ἔχει κοσμοϊστορικὴ σημασία. Ἐγινε μὲ τὴν ἀπόκρουση τῶν Ἀράβων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη (717 - 718) καὶ τὴν ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία (740).

Πολεμικὰ τρόπαια ἐναντίον τῶν ἰδίων ἐχθρῶν ἐξακολουθοῦν πολλὰ καὶ μετὰ τὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' μέσα στὴν περίοδο 746 - 757, ἐνῶ συγχρόνως, γιὰ μιὰ ὀλόκληρη εικοσαετία σχεδόν (755 - 775), διασταυρῶναι τὸ νικηφόρο ξίφος του μὲ τοὺς Βουλγάρους.

▲ **Στὸ νομοθετικὸ τομέα.** Γιὰ νὰ κατορθώσουν τὴν ἐσωτερικὴ ἀναδιοργάνωση τῆς αὐτοκρατορίας οἱ δυὸ πρώτοι Ἰσαυροὶ δημοσίευσαν τὸ 726 τὴ νομοθετικὴ συλλογὴ Ἑ κ λ ο γ ῆ τ ῶ ν ν ὀ μ ω ν. Σκοπὸς τῆς εἶναι μιὰ «ἐπιδιόρθωση» τῆς νομοθεσίας «τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ τὸ φι λ α ν θ ρ ω π ὀ τ ε ρ ο ν». Εἶναι ἕνας νέος κώδικας τῶν Ἰσαύρων πού ἐκφράζει τὶς βαθεῖς ἀλλαγές τῶν δύο τελευταίων αἰώνων (534 - 726) ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπιχειρεῖ νὰ διευκρινίσει πολλὰ σημεῖα πού ἔγιναν στὸ μεταξὺ «δυσδιάγνωστα» ἢ εἶχαν ἀλλάξει κάπως (π.χ. ζητήματα μνηστείας, γάμου, προίκας, δωρεῶν, διαθηκῶν κλπ.).

Ἡ Ἐκλογὴ δὲν ἦταν μόνον κώδικας τῆς ζωντανῆς νομοθεσίας, ἀλλὰ καὶ ἐγχειρίδιο κατάλληλο γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Δικαίου.

Ἐπειδὴ ἡ Ἐ κ λ ο γ ῆ ἦταν σύντομη καὶ κατανοητὴ, χρησιμοποιήθηκε ὡς βάση γιὰ τὴ νομοθεσία τῶν σλαβικῶν λαῶν.

▲ **Στὸ διοικητικὸ τομέα.** Γιὰ νὰ ἐξασφαλιστοῦν ἀξιόμαχος καὶ μόνιμες στρατιωτικὲς δυνάμεις στὴ Μ. Ἀσία ἀρχικά, πού ἦταν πιὸ ἐκτεθειμένη στὶς ἐπιδρομὲς τῶν Ἀράβων, καὶ στὴ Θράκη, πού ἦταν πεδίο τῶν ἐισβολῶν τῶν Βουλγάρων.

ρων, γενικεύεται από τους δυό πρώτους 'Ισαύρους τό σύστημα τών Θεμάτων στίς περιοχές αυτές· ή επέκταση τοῦ θεσμοῦ συνεχίζεται ὡς τό τέλος τῆς δυναστείας μέ τήν πλήρη ἀπορρόφηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τοὺς στρατηγούς καί μέ τήν κατάτμηση τών μεγάλων Θεμάτων σέ μικρότερα. Εἰδικότερα, μέ τό τέλος τοῦ 8ου αἰώνα, ὅταν κάπως σταθεροποιήθηκαν τά μικρασιατικά καί τά βαλκανικά σύνορα, οἱ μεγάλες στρατιωτικές μονάδες, τά Θέματα, ὅπως π.χ. τών 'Αρμενικῶν, τών 'Ανατολικῶν, τών Θρακησίων, τών Καραβισιάνων ἢ τών Πλωιζομένων, τό 'Οπίκιο κ.ἄ., πού ὡς τότε μετακινούνταν, τοποθετοῦνται μόνιμα σέ μιά ὀρισμένη περιοχή κρατώντας τήν παλιά ὄνομασία τους.

▲ **Εἰκονομαχία.** Τό ὄνομα τών 'Ισαύρων συνδέθηκε προπάντων μέ τό κίνημα πού ἐγκαινίασε ὁ Λέων Γ' ἐναντίον τῆς λατρείας τών εἰκόνων. Τό κίνημα αὐτό, ὅπως θά φανεῖ πῶς κάτω, ἄγγιξε ὡς τίς ρίζες τῆς τήν ἴδια τήν ὑπόσταση τῆς αὐτοκρατορίας καί κόντεψε νά τῆς ἀλλάξει τήν πολιτιστική φυσιογνωμία τῆς. Προκαλεῖ βαθύ σχίσμα ἀνάμεσα στοὺς βυζαντινοὺς πληθυσμούς καί πολλές ἐπαναστάσεις. Τελικά καταλήγει σέ ἀποτυχία καί οἱ Εἰκόνες θριαμβεύουν.

▲ **Ἡ ἐπιδημία τοῦ 746-748 καί οἱ μετοικεσίες τών πληθυσμῶν. Οἱ Παυλικιανοί.** Τό 746 ἕνας βουβωνικός λοιμός μεταφέρθηκε ἀπό τήν Αἴγυπτο μέ τοὺς 'Αραβες στήν 'Ελλάδα καί στά νησιά τῆς. Ἄρχισε νά θερίζει ἐκεῖ τοὺς πληθυσμούς, μά προπάντων ἔκαμε μεγάλη θρασύη στήν Κωνσταντινούπολη καί τά περὶχωρά τῆς τό 748. Ἡ πρωτεύουσα κινδύνεψε νά ἐρημωθεῖ.

Ἄνταν πέρασε ἡ ἐπιδημία, ὁ Κωνσταντῖνος Ε' βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά καταφύγει στό μέτρο τῆς ὁμαδικῆς μετακίνησης πληθυσμῶν πρὸς τή Βασιλεύουσα καί μάλιστα 'Ελλαδικῶν ἀπό τήν Πελοπόννησο. Ἡ μετακίνηση αὐτή ἔχει μεγάλη σημασία, γιατί δείχνει πόσο πυκνός ἦταν ὁ ἑλληνικός πληθυσμός τῆς Πελοποννήσου ὡς τότε. Συγχρόνως ὁμως ἡ μετακίνηση ὁμάδων ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐπιτρέπει τήν ἐξάπλωση καί ἄλλων Σλάβων στόν πελοποννησιακό χῶρο.

Τήν ἴδια ἐποχή ὁ αὐτοκράτορας αὐτός μετατόπισε ἀπό τή Συρία καί τήν 'Αρμενία — πού μόλις εἶχε ἐπανακτήσει ἀπό τοὺς 'Αραβες τίς πόλεις Γερμανικεῖα καί τή Θεοδοσιούπολη μέ τή Μελιτηνή — χιλιάδες κατοίκους πρὸς τή Θράκη. Οἱ μέτοικοι αὐτοί ἦταν ὁπαδοί μιᾶς αἵρεσης καί λέγονταν Παυλικιανοί. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἔδειξε ἐνδιαφέρον γι' αὐτούς, γιατί ὑπολόγιζε πολύ στήν πολεμική ἱκανότητα καί ἀφοσίωσή τους.

Ἔτσι ἐρχεται στό προσκήνιο ἡ αἵρεση αὐτή. Ξεκίνησε ἀπό τήν 'Αρμενία (660), διαδόθηκε σ' ὅλοκληρη τή Μ. Ἀσία, κέρδισε φανατικούς ὁπαδοὺς καί θά διαδραματίσει στό μέλλον σπουδαῖο ρόλο στά βυζαντινά πράγματα. Βάση τῆς αἰρετικῆς τῆς θεωρίας ἦταν τό αἷτημα νά ξανάρθει ὁ Χριστιανισμός στήν ἀπλότητα τών πρώτων αἰώνων.

2. Οἱ διάδοχοι τών 'Ισαύρων (802-820).¹ Τό τέλος τῆς δυναστείας τών

1. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς σειράς αὐτῆς εἶναι: ὁ Νικηφόρος (802 - 811), ὁ Μιχαὴλ Α' ὁ Ραγκαβέσ (811 - 813), ὁ Λέων Ε' ὁ 'Αρμένιος (813 - 820).

Πόλεμοι έναντιόν των Βουλγάρων.
'Ο Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος, στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν, ἀναχωρεῖ γιά τό πεδίο τῆς μάχης ἐναντίον τῶν Βουλγάρων (Ἰούnius 813). (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ἰσαύρων μέ τήν ἐκθρόνιση καί τήν ἐξορία τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας ἔδωσε τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα στό Νικηφόρο (802 - 811). Αὐτός ἦταν Λογοθέτης τοῦ Γενικοῦ, δηλαδή ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν. Οἱ ἀντίπαλοι πού ἀπειλοῦν τώρα τό κράτος εἶναι πολύ ἐπικίνδunami. Αὐτοί εἶναι:

▲ **Ὁ Φράγκος Καρλομάγνος** πού κυριεψε τή Βενετία καί λεηλάτησε τίς δαλματικές ἀκτές (810).

▲ **Ὁ ἀββασίδης χαλίφης Χαρούν - αρ - Ρασίντ** πού ἐπέβαλε τώρα στό Βυζάντιο τόσο ἐξευτελιστικούς ὅρους, ὥστε ἔμοιαζαν μέ οἰκονομική ὑποτέλεια.

▲ **Ὁ Κρούμος**, ὁ βασιλιάς τῆς Βουλγαρίας, πού τόν ἴδιο χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ Χαρούν - αρ - Ρασίντ (809) ἄρχισε εἰσβολές στά βυζαντινά ἐδάφη. Ὁ Νικηφόρος εἰσβάλλει στή Βουλγαρία, ἀλλά σκοτώνεται στό πεδίο τῆς μάχης (811).

Τό 813, ἐνῶ τά στρατεύματα τοῦ Κρούμου πολιορκοῦν τή Βασιλεύουσα, ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος. Μέ τήν ἀνακήρυξή του ἀνοίγει ἡ αὐλαία γιά τήν πρώτη πράξη ἐνός ἱστορικοῦ δράματος μέ ἥρωες τρεῖς στρατηγοῦς, πού ἐξελίχτηκε σέ τρεῖς πράξεις:

● Ὁ στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν Βαρδάνιος ὁ Τοῦρκος εἶχε ὀργανώσει συνωμοσία. γιά νά πάρει τό θρόνο ἀπό τό Νικηφόρο, μέ συνενόχους τούς τρεῖς ὑποστράτηγους του, *τό Λέοντα τόν Ἀρμένιο, τό Μιχαήλ τόν Τραυλό ἀπό τή Φρυγία, καί τό Θωμᾶ τό Σλάβο.* Ἡ συνωμοσία ἀπέτυχε κι ὁ ἀρχισυνωμότης θανατώθηκε· ἀπό τούς τρεῖς συνεργάτες του ὁμως πρῶτος ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος ἀνεβαίνει στό θρόνο (813 - 820).

Στά χρόνια του οἱ Βούλγαροι νικήθηκαν καί ἔφυγαν ἀπό τή Θράκη. Ἐπίσης ἀνακινήθηκε τό οἰκονομαχικό ζήτημα, πού εἶχε κλείσει στήν ἐποχή τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας.

● Ἡ πρώτη πράξη κλείνει μέ τό τέλος τῆς βασιλείας του. Συνεργάτες τοῦ παλαιοῦ συμμαχητῆ του, Μιχαήλ τοῦ Τραυλοῦ, πού ἦταν φυλακισμένοι, ἐπειδή εἶχε συνωμοτήσει ἐναντίον τοῦ Λέοντα, σκότωσαν τόν αὐτοκράτορα καί ἀνεβασαν ἄλυσσοδεμένο ἀκόμη τόν Μιχαήλ, πού ἐγκαινιάζει τή δυναστεία τοῦ Ἀμορίου καί λέγεται ἔτσι, γιατί ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ ἰδρυτῆ της ἦταν τό Ἀμόριο τῆς Φρυγίας.

Στήν περίοδο τῶν διαδόχων τῶν Ἰσαύρων (802 - 820) ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Νικηφόρου νά ἀνορθώσει τό κράτος.

▲ **Ἐνα ἀπό τά μέτρα πού πήρε ἀναφέρεται στήν ἐποικιστική του πολιτική.** Ἔγινε λόγος πιοῦ πάνω (σελ. 238) γιά τήν ἐρήμωση πού ἔφερε ἡ ἐπιδημία τοῦ 746/748 καί γιά τήν ἐξάπλωση τῶν Σλάβων στόν ἀραιοκατοικημένο νοτιότερο ἑλλαδικό χῶρο. Ἡ ἐξάπλωση ἔγινε ἰδιαίτερα αἰσθητή στήν Πελοπόννησο (στήν Ἡλιδα, τήν ὄρεινή Γορτυνία καί τόν Ταῦγετο). *Τό 805 μάλιστα, μέ τή συνεργασία καί μέ ναυτικές δυνάμεις τῶν Σαρακηνῶν οἱ ὑποταγμένοι πάροικοι Σλάβοι πολιορκήσαν τήν Πάτρα*, πού ἀμύνθηκε μέ ἐπιτυχία καί σώθηκε, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, χάρη στή βοήθεια τοῦ πολιούχου της, τοῦ πρωτόκλητου Ἄνδρέα.

Τότε, ὅπως φαίνεται, ὁ Νικηφόρος ἔφερε ἀπό τή Μ. Ἀσία ἐξελληνισμένους πληθυσμούς. Τούς σκόρπισε ὡς ἄ π ο ι κ ο υ ς στίς «Σκλαβηνίες» καί τοὺς παραχώρησε στρατιωτόπια. Ἔτσι ὁ Νικηφόρος πέτυχε τήν πλήρη ἀποκατάσταση τοῦ ἑλληνισμοῦ στή Μακεδονία, τή Θράκη καί τή νοτιότερη Ἑλλάδα.

▲ **Οἰκονομική πολιτική.** Ἦταν προπάντων πολιτική οἰκονομικῆς περισυλλογῆς. Αὐτό ἐπιδιώχθηκε κυρίως μέ φορολογικά μέτρα: ἀναθεώρηση τῶν φορολογικῶν καταλόγων, αὐξηση τῶν τελῶν, κατάργηση τῶν χαριστικῶν « κ ο υ φ ι σ μ ῶ ν » τῆς Εἰρήνης, δηλαδή τῶν αὐθαίρετων φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν.

3. Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820-867).¹ Στή δυναστεία αὕτη ξεχωρίζουν δύο περίοδοι μέ ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἡ καθεμιά:

▲ **Ἡ πρώτη περίοδος (820-842).** Πρῶτα συμπτώματα γενικῆς ἀνάρρωσης τῆς αὐτοκρατορίας. Μετά τήν τραγική δολοφονία τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμενίου ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ συμμαχητής του Μιχαήλ Τραυλός (820-829), πού πατρίδα του ἦταν τό Ἀμόριο τῆς Φρυγίας στή Μ. Ἀσία.

Ἄφοῦ ἀνέβηκε στό θρόνο, φρόντισε νά στέψει συναυτοκράτορά του τό γιό του Θεόφιλο καί τήν ἴδια μέρα ἔγινε καί ἡ τελετή τοῦ γάμου του μέ τή Θεοδώρα Καματερή ἀπό τήν Παφλαγονία, πού ὁ πατέρας της ἦταν ἀνώτατος στρατιωτικός.

Ὁ Μιχαήλ Τραυλός ἐξασφάλισε στό γιό του ἐκλεκτή παιδεία μέ παιδαγωγό τόν Ἰωάννη Γραμματικό, θερμό εἰκονομάχο, πού ἡ μόρφωσή του ἦταν μεγάλη καί νεωτεριστική γιά τήν ἐποχή του.

Στά πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ ἡ αὐτοκρατορία συγκλονίστηκε ἀπό ἕναν ἐμφύλιο πόλεμο (821 - 823), πού ἀνοίγει τήν αὐλαία γιά τήν τελευταία πράξη τοῦ ἱστορικοῦ δράματος πού ἀναφέραμε πιοῦ πάνω· πρόκειται γιά τό ἐπαναστατικό κίνημα πού εἶχε ἀρχηγό του τό Θ ω μ ᾶ τ ὁ Σ λ ᾶ β ο. Αὐτός ὁ στρατηγός κατόρθωσε νά συγκεντρώσει γύρω του κάθε λογῆς ἐθελούτες μισθο-

1. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτῆς τῆς δυναστείας εἶναι μέ τή σειρά: ὁ Μιχαήλ Β' ὁ Τραυλός (820 - 829), ὁ Θεόφιλος (829 - 842), ὁ Μιχαήλ Γ' καί ἡ μητέρα του Θεοδώρα (842 - 856), ὁ Μιχαήλ Γ' μόνος του (856 - 867).

‘Ο Βούλγαρος Χάν ‘Ομουράτ παρακολουθεί τό μαρτύριο τῶν «Μακεδόνων» αιχμαλώτων.

‘Ο Κροῦμος ἐγκαταλείποντας τὰ βυζαντινά ἐδάφη (813) πήρε μαζί του δώδεκα χιλιάδες περίπου αιχμαλώτους «Μακεδόνες» ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἀδριανούπολης. Σύμφωνα μέ τή Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη πολλοί ἀπ’ αὐτούς βασανίστηκαν καί θανατώθηκαν, γιατί θέλησαν νά διαδώσουν τό Χριστιανισμό στους εἰδωλολάτρες ἀκόμη Βουλγάρους. Στήν εἰκόνα διακρίνεται στή μέση ὁ ‘Ομουράτ (σύμφωνα μέ τό Θεοφάνη «Μουτράγον»), διάδοχος τοῦ Κροῦμου, καθισμένος σέ θρόνο νά παρακολουθεῖ τή θανάτωση τοῦ μητροπολίτη τῆς Ἀδριανούπολης Μανουήλ (ἀριστερά). Ἀίγιες δεκαετίες ἀργότερα (864) ὁ διάδοχος τοῦ ‘Ομουράτ Βόγορης δέχεται τό χριστιανικό βάπτισμα καί μαζί του τό μεγαλύτερο μέρος τῶν Βουλγάρων. [Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη].

φόρους ἀπό ὀλόκληρη τή Μ. Ἀσία καί νά ὑποστηριχθεῖ ἀπό τούς αἰρετικούς πληθυσμούς της καί προπάντων ἀπό τούς Ἀραβες. Στήν Ἀντιόχεια μάλιστα τόν ἔστειψε αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης της.

Μέ μεγάλες δυνάμεις ὁ Θωμᾶς πολιόρκησε δύο φορές τήν Κωνσταντινούπολη (τέλη τοῦ 821 καί ἀρχές τοῦ 822). Μόλις κατάφερε ὁ Μιχαήλ Β΄, μέ τή βοήθεια τοῦ βασιλιά τῶν Βουλγάρων ‘Ομουράτ, νά σώσει τήν πρωτεύουσα. Τά τελευταῖα ὑπολείμματα τῶν στασιαστῶν τά συνέτριψε στήν Ἀδριανούπολη (Ἰοκτώβριος 823).

Ἡ ἀνταρσία αὐτή ἔδωσε εὐκαιρία στους Σαρακηνοὺς τῆς Δύσης νά ἀναπτύξουν, ὅσο ποτέ ἄλλοτε, τή ναυτική τους δύναμη στήν Ἀ. Μεσόγειο καί προπάντων νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα στήν Κρήτη (823 - 827) καί στή Σικελία (828).

Μέ τό θάνατο τοῦ Μιχαήλ Β΄, στό θρόνο ἀνέβηκε ὁ γιός του Θεόφιλος (829 - 842).

‘Ο Θεόφιλος εἶχε πάρει ἐξαιρετική μόρφωση ἀπό τόν Ἰωάννη Γραμματικό πού τοῦ καλλιέργησε καί ἔντονο εἰκονομαχικό ζήλο. Στήν ἐποχή του σημειώνεται ἡ π ρ ὠ τ ῆ ἀ ν α γ ἔ ν ν ῆ σ ῆ τ ῶ ν γ ρ α μ μ ᾶ τ ω ν.

▲ Ἡ δεύτερη περίοδος τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου (842 - 867). Ἡ «Νέα Ἐποχή» τοῦ Μιχαήλ τοῦ Γ΄. «Στίς 20 Ἰανουαρίου τοῦ 842 ὁ Θεόφιλος πέθανε. Μετά τό θάνατό του ἡ εἰκονομαχία δέν ἐπιζεῖ. Τό κίνημα αὐτό καταρρεῖ καί ἡ μεγάλη πνευματική κρίση πού τό συνόδευσε τερματίζεται. Τό Βυζάντιο συνέρχεται ἀπό τήν κρίση καί μιᾶ Νέα Ἐποχή ἀρχίζει»¹.

1. Γ. Ὁστρογκόρσκι.

Ο Θεόφιλος θανατώνει τούς δολοφόνους τού Λέοντα Ε' τού 'Αρμενίου.

Ἐπάνω: Τή μορφή τού αυτοκράτορα Θεόφιλου χαρακτηρίζαν όρισμένες ιδιοσθημίες. Ἡ κυριότερη ήταν ή δικαιοκρασία του. Ἐνα δείγμα της είναι ή θανάτωση τών συνεργών τού πατέρα του Μιχαήλ Β' στή δολοφονία τού Λέοντα Ε' τού Ἀρμενίου τό 820. Αὐτή ή τιμωρία εικονίζεται εδῶ.

Κάτω: Ἀνάλογο δείγμα δικαιοκρασίας τού Θεόφιλου παρατάεται εδῶ: σύμφωνα μέ τή Συνέχεια τού Θεοφάνη, γιά νά μήν τού ξεφύγει καμιά ἀδικία ἀτιμώρητη, πήγαινε κάθε ἐβδομάδα ἐφιππος ἀπό τό παλάτι ὡς τήν ἐκκλησία τῆς Παναγίας τών Βλαχερνῶν καί ρωτοῦσε δρόμο δρόμο νά μάθει καθετί σχετικό μέ τίς τιμές, τήν ποιότητα κλπ. τών τροφίμων, ὕψασμάτων κ.ἄ. συγχρόνως ἀκουγε ὁ ἴδιος τά παράπονα τών πολιτῶν. Στήν εἰκόνα διακρίνεται ὁ Θεόφιλος σέ μιά τέτοια ἐβδομαδιαία περιοδεία του νά φτάνει στήν ἐκκλησία τών Βλαχερνῶν. [Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τού Ἰωάννη Σκυλίτση].

Ἡ Νέα αὐτή Ἐποχή, συνδέεται μέ τή βασιλεία τού γιοῦ τού Θεόφιλου, Μιχαήλ Γ' τού Μεθύσου (842 - 867). Ἐνας όνομαστός βυζαντινολόγος¹, ἀγωνίστηκε μέ ζήλο νά ἀποκαταστήσει τή μορφή τού τελευταίου αὐτοῦ Ἀμοριανοῦ αυτοκράτορα, πού οι ἱστοριογράφοι τῆς βυζαντινῆς ἀκμῆς (μετά τό 867) τόν ἔριξαν στή σκιά, ἐνώ ή λαϊκή ποιητική μούσα διατήρησε γι' αὐτόν μέσα στούς αἰῶνες τή φήμη του σάν ήρωικό πολέμαρχο μέ τό ὄνομα Ἀρμούρης. Τό ὄνομα αὐτό φανερώνει τή γενέτειρα πόλη τῆς δυναστείας, τό Ἀμόριο. Ὁ Ἀρμούρης εἶναι ἕνας ἀδάμαστος ἀκριτικός ήρωας, πού παίρνει ἐκδίκηση γιά τόν πατέρα του. Σύμφωνα μέ αὐτή τή γνώμη δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς γύρω ἀπό τά πολεμικά του ἀνδραγαθήματα (859 καί 863) πλέχτηκαν μερικά ἀπό τά πιό γνωστά ἀκριτικά τραγούδια.

Τά χρόνια τῆς βασιλείας τού συκοφαντημένου αὐτοῦ αυτοκράτορα ἀποτελοῦν μιά ἐποχή γενικῆς ἀνάτασης τού Βυζαντίου καί εἰσάγει ἀπευθείας στή Χρυσή ἐποχή του (867-1025).

Ἀπό τό 856 τή διακυβέρνηση τού κράτους τήν παίρνει ὁ ἴδιος ὁ Μιχαήλ Γ' μέ συνεργάτη τόν ἀδελφό τῆς μητέρας του, τό Βάρδα, μιά φυσιογνωμία ἐξαιρετικά δυναμική. Αὐτή ή περίοδος (856 - 867) εἶναι ὅπως θά φανεῖ πιό κάτω, μιά ἀληθινά λαμπρή περίοδος.

1. Ἐρ. Γκρεγκουάρι

Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗΣ.

1. Ἡ εικονομαχία. Ἡ προέλευση καὶ τὸ νόημά της. Ὑπάρχουν διάφορες θεωρίες πού προσπαθοῦν νά προσδιορίσουν τή δυσκολοξεδιάλυτη πνευματική ζύμωση πού ἐτοιμαζόταν ἀπὸ παλιά μέσα στοὺς θεολογικούς κύκλους τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τώρα ἐπὶ Ἰσαύρων ἐκδηλώθηκε ὡς Εἰκονομαχικό κίνημα.

Εἰκονομαχία ὀνομάζεται μιὰ μεγάλη πνευματική κίνηση πού ἀφετηρία της εἶναι ἓνα θεολογικό - λατρευτικό ζήτημα σχετικά μέ τή χρήση τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἡ κίνηση αὐτή ἐκδηλώθηκε στήν ἀρχή σάν μιὰ ἐπίσημη ἀπὸ μέρους τοῦ Λέοντα Γ' τοῦ Ἰσαύρου ἀμφισβήτηση τῆς καθιερωμένης παράδοσης στή Χριστιανική Ἐκκλησία νά ἀπονέμεται λατρεία στίς εἰκόνες πού παρίσταναν τίς μορφές τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ ὄλων τῶν ἄλλων ἱερῶν προσώπων.

Οἱ δύο πρῶτοι Ἰσαυροί, πού ἦταν οἱ εἰσηγητές τῆς μεταρρύθμισης αὐτῆς, δέν κήρυξαν μιὰ δική τους πρωτότυπη θεωρία. Δέχτηκαν μόνο ἐπίσημα στήν αὐτοκρατορική τους πολιτική ὅ,τι διάχυτα κυκλοφοροῦσε στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς Μ. Ἀσίας.

Πραγματικά αὐτές οἱ ἐπαρχίες τῆς Μ. Ἀσίας συντηροῦσαν ἀπὸ αἰῶνες τήν ἀντίληψη πῶς ὁ Χριστιανισμός ἔπρεπε νά ξαναγυρίσει στήν ἀπλότητα τῶν πρώτων του αἰώνων. Ἐκτός ἀπὸ μεμονωμένους ἱεράρχες τῆς περιοχῆς αὐτῆς πού πολὺ πρὶν ἀπὸ τόν 8ο αἰῶνα κήρυσσαν τέτοιες ἰδέες, ὑπῆρχαν πλῆθος αἱρέσεις μέ χιλιάδες ὁπαδοὺς, πού καταδίκασαν τίς εἰκόνες.

Αὐτοὶ δέχονταν μιὰ χριστιανική λατρεία ἀνεικονική, πού ἦταν σύμφωνη μέ τήν αἵρεση τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ καὶ ἀπηχοῦσε τίς μεγάλες θρησκείες τῆς Ἀνατολῆς, τὸ Ἰσλάμ καὶ τόν Ἰουδαϊσμό.

Οἱ θρησκείες αὐτές, σύμφωνα μέ τὸ ἀνατολικὸ πνεῦμα πού τίς δημιούργησε, ἦταν ἀντίθετες σέ κάθε ἀνθρωπομορφισμό καὶ σέ κάθε μορφοπλαστική παράσταση τῶν δογμάτων καὶ τῆς παράδοσής τους. Γι' αὐτὸ οἱ Μουσουλμάνοι καὶ οἱ Ἰουδαῖοι εἶναι ἀσυμβίβαστοι μέ τίς εἰκόνες καὶ γι' αὐτὸ οἱ δικοὶ τους χῶροι λατρείας, εἶναι χῶροι προσευχῆς καὶ ἐρημνείας τῶν ἱερῶν Γραφῶν τους.

Ἡ Μ. Ἀσία λοιπόν, ἓνα ὁλόκληρο αἰῶνα μετὰ τήν ἐπικράτηση τοῦ Ἰσλάμ βρισκόταν ὑπὸ τῆς διάχυτης ἐπίδρασης αὐτοῦ τοῦ πνεύματος. Ἔτσι εὐκολότερα καλλιεργήθηκαν ἐκεῖ οἱ εἰκονομαχικὲς ἰδέες. Ἡ ἐπίσημη ἀποδοχή τους ἔγινε ἀπὸ τὸ Λέοντα Γ' καὶ γι' αὐτὸ οἱ ἀντίπαλοί του τὸν ἔλεγαν «Σαρακηνόφρονα». Τὸ ἐπίθετο αὐτὸ τὸ δικαιολογοῦσαν ἀπὸ τὸ ὅτι, ὅταν ἀρχισε τήν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν εἰκόνων, μιμήθηκε τὸ χαλίφη Γεζίντ Β' (Yazid II), πού τὸ 723 μέ διάταγμά του εἶχε ἀπομακρύνει τίς εἰκόνες ἀπὸ τίς χριστιανικὲς ἐκκλησίες τῆς ἐπικρατείας του.

2. Οἱ δύο φάσεις τῆς εἰκονομαχικῆς κρίσης:

▲ **Πρώτη φάση (726 - 787).** Δέν εἶναι γνωστὸ μέ ποιὸ συγκεκριμένο τρόπο ἐγκαινίασε τὸ 726 ὁ Λέων Γ' τήν ἐπίθεσή του ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Πιστεύεται

ὅτι τότε δημοσίευσε ἕνα διάταγμα πού ἀπλῶς καταδίκαιζε τὶς ἅγιες εἰκόνες, χωρίς ὅμως νά ἐπιβάλλει τήν κατάργησή τους.

Τό κυριότερο ἐπισόδιο πού συνέβη τότε ἦταν ἡ διαταγή τοῦ Λέοντα Γ' νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τή Χαλκή, δηλαδή ἀπό τὰ προπύλαια τοῦ παλατιοῦ, ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ἀντιφωνητῆ.

Κυρίως ἡ σύγκρουση ἀρχίζει, ὅταν ὁ Λέων Γ' θέλησε νά ἐπισημοποιήσει τὰ εἰκονομαχικά του σχέδια καί ζήτησε ἀπό τόν τότε πατριάρχη Γερμανό νά τὰ ἐγκρίνει.

Αὐτός ἀρνήθηκε καί παραιτήθηκε (729) ὑποστηρίζοντας ὅτι χωρίς νά συγκληθεῖ Σύνοδος δέν μπορούσε νά γίνεῖ μιά τέτοια καινοτομία. Ὁ αὐτοκράτορας ἀνέβασε στόν πατριαρχικό θρόνο ἄλλο πατριάρχη, τόν Ἀναστάσιο (730) πού ἔβαλε τήν ὑπογραφή του στό πρῶτο διάταγμα ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Τό περιεχόμενο τῶν διαταγμάτων δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστό.

Οἱ ἀποφάσεις τοῦ Λέοντα προκάλεσαν ἀπό τήν πρώτη στιγμή σφοδρή ἀντίδραση, προπάντων στίς εὐρωπαϊκές περιοχές. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτές ἐξελίχθηκαν σέ πραγματικές ἐπαναστάσεις. Τέτοιες ἐπαναστάσεις ἐκδηλώθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα δύο: μιά εἶναι ἡ στάση « τ ὠ ν κ α τ ω τ ι κ ῶ ν μ ε ρ ῶ ν », δηλαδή τῆς κυρίως Ἑλλάδας, πού ἐκκλησιαστικά ἀνῆκαν ἀκόμη στή δικαιοδοσία τοῦ πάπα τῆς Ρώμης καί μιά ἀντιφρολογική ἀνταρσία στίς βυζαντινές κτήσεις τῆς Ἰταλίας. Καί οἱ δύο στάσεις ὑποκινήθηκαν ἀπό τοὺς πάπες Γρηγόριο Β' καί τὸ διάδοχό του Γρηγόριο Γ'. Ὁ Λέων κατέπνιξε τήν ἀνταρσία καί ἐπέβαλε κεφαλικό φόρο στίς σικελικές καί νοτιοϊταλικές κτήσεις τῆς παπικῆς ἐκκλησίας.

Ὁ θεματικός στρατός καί στόλος τῶν Ἑλλαδικῶν, ἔχοντας ἐπικεφαλῆς τόν τουρμάρχη Ἀγαλλιανό, ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα κάποιον Κοσμᾶ καί ἐκστρατεύσανε ἐναντίον τῆς Βασιλεῦσας, γιά νά καθαιρέσουν τόν εἰκονομάχο Λέοντα Γ' καί νά ἀνεβάσουν στό θρόνο τόν εἰκονόφιλο Κοσμᾶ. Τῆ θαρραλέα τους ἀπόπειρα τήν ἐξουδετέρωσε ὁ Λέων Γ', ἀφοῦ κατάστρεψε τὸ στόλο τους καί πῆρε τὸ κεφάλι τοῦ ἀνταπαιτητῆ του.

Ὁ Γρηγόριος Γ' συγκάλεσε Σύνοδο στήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πέτρου, πού ἀφόρισε τοὺς εἰκονομάχους (731).

Ὁ αὐτοκράτορας ἀντέδρασε ἀποφασιστικά: τιμώρησε τὴ Ρώμη ἀφαιρώντας τῆς τὶς Ἐκκλησίες τῆς Καλαβρίας, τῆς Σικελίας καί ὀλόκληρου τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Ἡ κρίση ἔγινε ὀξύτερη στή βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ε' τοῦ Κοπρῶνυμου. Τότε ἡ εἰκονομαχία πῆρε καί χαρακτήρα ἀντιμοναχικό· καταδιώχτηκαν μέ σκληρότητα οἱ μοναχοί καί τὰ μοναστήρια, γιατί ἔγιναν ἐστῖες ἀντικυβερνητικῆς πολιτικῆς.

Τό κυριότερο μέτρο πού πῆρε ὁ δεύτερος Ἰσαυρος ἦταν ἡ σύγκληση τὸ 754 μῆς Συνόδου στό ἀνάκτορο τῆς Ἱερειας στήν ἀσιατική ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου. Αὐτὴ

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ διατάζει τὴν καταστροφή εἰκόνων καὶ ἐκκλησιῶν.

Ἡ μικρογραφία εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸν εἰκονολατρικό ζῆλο τοῦ Χρονογράφου Μανασσῆ. Ἀναφέρεται σ' ἓνα χωρίο πού περιγράφεται μέ ὑπερβολή τὸ εἰκονομαχικό μένος τοῦ αὐτοκρατορα Κωνσταντῖνου Ε΄ τοῦ Κοπρώννου. Εἰκονίζεται νά πετάγεται ὄρθιος ἀπὸ τὸ θρόνο του καί μέ τεντωμένο τὸ δεξιὸ χεῖρ νά προστάζει τὴν καταστροφή τῶν ἐκκλησιῶν. Ἡ προσταγή ἐκτελεῖται μπροστά του: δύο πολεμιστές μέ τσεκούρια ἔχουν ἀρῆσει ἀπὸ μιὰ ἐκκλησία μόνο ἐρείπια. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντῖνου Μανασσῆ).

καθιέρωσε τίς ἀπόψεις τῶν εἰκονομάχων σάν ἐπίσημες ἀπόψεις τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ κράτους. Ἀπὸ τότε ἄρχισε σκληρὸς διωγμὸς ἐναντίον τῶν εἰκόνων καί τῶν ὀπαδῶν τῆς λατρείας τους, προπόντων τῶν μοναχῶν.

Ἡ πρώτη φάση διακρίνεται γιὰ τίς ἀκρότητες τοῦ Κωνσταντῖνου Ε΄. Τελειώνει μέ τὴ Σύνοδο τῆς Νικαίας τὸ 787 πού ἀναστήλωσε τίς εἰκόνες. Ἡ Σύνοδος αὐτὴ εἶναι γνωστὴ ὡς Ζ' Σύνοδος καί ἀκύρωσε τὴν προηγούμενη τῆς Ἱερείας. Ἡ σύγκλησή της ὀφείλεται στὶς προσπάθειες τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, πού ἀπὸ τὸ 784 εἶχε ἀνεβάσει στὸν πατριαρχικό θρόνο τὸν εἰκονόφιλο Ταράσιο. Αὐτός εἶπε ὅτι ἡ λύση τοῦ ζητήματος ἔπρεπε νά δοθεῖ μέ οἰκουμενικὴ Σύνοδο.

Ἡ Σύνοδος ἀποφάσισε τὴν ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων. Μέ τὸν Ὅρο όμως πού ἐκδόθηκε ἐπιτρέπεται τὸν ἀσπασμὸ καί τὴν προσκύνησή τους, ἀλλὰ ἀποκλείει τὴ λατρεία.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης αὐτῆς φάσης (726-787), καί μάλιστα στὴν πρώτη ἐκδήλωση τῆς Εἰκονομαχίας, ὀρθώθηκε μέγας δογματικὸς τῆς ἀντίπαλος Ὁ Ἰ ὁ ἄ ν ν η ς Δ α μ α σ κ η ὅ ς, μιὰ ἀπὸ τίς μεγάλες μορφές πού ἔλαμναν μέσα στό σκοτάδι τῆς πνευματικῆς ἐρήμωσης τοῦ 650 - 850. Ὁ θερμὸς αὐτὸς ἀπολογητῆς τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων στέκεται σὲ ξένο ἔδαφος καί διασταυρώνει τὸ ξίφος του μέ τὸ σθεναρὸ ἀντίπαλό του Λέοντα Γ'. Εἶναι ὑπήκοος τοῦ Χαλιφάτου καί ζεῖ στὴ Δαμασκὸ. Πῆρε ἐξαιρετικὴ μὀρφωση καί διακρίθηκε ἰδιαίτερα ὡς δογματικὸς, ὡς ἀνακαινιστῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καί ὑμνογράφος. Ἀντὶ νά ἀκολουθηθεῖ τὸ στάδιο τοῦ πολιτικοῦ ὑπαλλήλου, ὅπως ὁ πατέρας του, ἔγινε μοναχὸς καί γι' αὐτὸ ἀντιτάχθηκε μέ ἱερό μένος, σταν ἔφτασε στὴ Συρία ἡ εἰδηση γιὰ τὴν ἐπίθεση ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Ἐγινε ὑπέρμαχος τους μέ τρεῖς λόγους τοῦ «Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας».

▲ Δεύτερη φάση (815 - 843). Ἡ φάση αὐτὴ ἀρχίζει μέ μιὰ πρωτοβουλία τοῦ Λέοντα Ε΄ τοῦ Ἀρμένιου. Τὸ 815 συγκάλεσε Σύνοδο στὶς Βλαχέρνες πού ξα-

νάφερε σέ ἰσχύ τίς ἀποφάσεις τῆς Ἱερείας (754) καί ἀφόρισε τοὺς εἰκονολάτρεις. Ἡ φάση αὐτὴ δὲ φτάνει στὶς ἀκρότητες τῆς πρώτης.

Ὁ πῖο ἀδιάλλακτος εἰκονομάχος αὐτοκράτορας ἦταν ὁ Θεόφιλος, ἐνῶ ἡ Θεοδώρα, ὅσο ζοῦσε ἐκεῖνος, ἦταν κρυφὴ εἰκονολάτρισα. Μόλις ὅμως πέθανε ὁ Θεόφιλος καί πῆρε ἡ ἴδια τὴν οὐσιαστικὴ διοίκηση τοῦ κράτους, πέτυχε μὲ δική της ἐνέργεια νὰ συγκληθεῖ στὴ Κωνσταντινούπολη Σύνοδος τὸ 843, πού οὐσιαστικά ἔφερε σέ ἰσχύ τίς ἀποφάσεις τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787. Ἔτσι ἐγίνε ὀριστικὴ ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων στὶς 11 Μαρτίου 843, τὴν πρώτη Κυριακὴ τῆς Σαρακοστῆς. Ἀπὸ τότε ἡ μέρα αὐτὴ γιορτάζεται ὡς Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας.

Στὴ δευτέρη αὐτὴ περίοδο ὀρθώνεται ἐναντίον τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμενίου ὁ ἠγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, Θεόδωρος Στουδίτης.

Ὁ ἀσκητικὸς αὐτὸς μαχητὴς ὅμως δέν ἦταν ἕνας ἀπλὸς ὑπέρμαχος τῆς εἰκονοφιλῆς παράταξης. Ἦταν μιά ἀπὸ τίς μεγάλες ἐκεῖνες πνευματικὲς μορφές πού ὀδήγησαν τὸ Βυζάντιο στὴν ἀναγέννηση τῆς Νέας Ἐποχῆς τοῦ Μιχαῆλ Γ'.

3 ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΑΝΑΧΑΙΤΙΖΕΙ ΤΙΣ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ ΤΟΥ

1. Στὴ Μ. Ἀσία σταθεροποιεῖται τὸ σύνορο Βυζαντίου καί Ἀράβων. Πέντε μῆνες μετὰ τὴ στέψη τοῦ Λέοντα Γ' μιά στρατιά ἀπὸ 80 χιλιάδες Ἀραβες μὲ ἀρχηγό τὸ στρατηγὸ Μασλαμά, ἀδελφὸ τοῦ χαλίφη Σουλεϊμάν, διέσχισε τὴ Μ. Ἀσία καί διαπλέοντας ἀπὸ τὴν Ἀβυδο τὸν Ἑλλήσποντο μὲ 1.800 πλοῖα πολιορκήσε ἀπὸ ξηρὰ καί θάλασσα τὴ Βασιλεύουσα ἕναν ὀλόκληρο χρόνο (Αὔγουστος 717 - Αὔγουστος 718).

Οἱ πολιορκητὲς ἔλαβαν καί πρόσθετες ἐνισχύσεις. Ὁ αὐτοκράτορας ὀργάνωσε θαυμαστὴ ἀντίσταση. Τὸν βοήθησε τὸ «ὕγρον πῦρ», μιά φοβερὴ ἐπιδημία, ἡ λιποταξία πολλῶν ἐπικούρων τῶν Ἀράβων καί ἡ βοήθεια πού τοῦ πρόσφεραν οἱ Βούλγαροι. Ἔτσι ἀναχαιτίστηκαν οἱ πολιορκητὲς καί στὸ χρόνο ἐπῆλθαν τὴν πολιορκία. Ἦταν ἡ σπουδαιότερη ἀπόπειρα τῶν Ἀράβων νὰ πλήξουν τὸ Βυζάντιο στὴν καρδιά του καί νὰ ἀνοίξουν δρόμο πρὸς τὴν Εὐρώπη. Ἡ ἀπόπειρα αὐτὴ ἦταν καί ἡ τελευταία.

Ἀπὸ τὸ 726 ἐπαναλαμβάνονται στὴ Μ. Ἀσία οἱ χαρακτηριστικὲς ἀραβικὲς εἰσβολὲς διαρπαγῆς¹. Ἡ μεγαλύτερη καί πῖο τολμηρὴ ἐγίνε τὸ 740. Οἱ Ἀραβες ἦταν πολυάριθμοι καί ἀκολούθησαν τρεῖς διαφορετικὲς κατευθύνσεις. Ἐνα τμήμα τους μὲ ἀρχηγό τὸ θρυλικὸ ἥρωα Βαττάλ, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, προχώρησε πρὸς τὸν Ἑλλήσποντο. *Στὴν ἑλλησποντιακὴ Φρυγία τὸν ἀντιμετώπισε ὁ Λέων Γ' καί ὁ γιὸς του Κωνσταντῖνος στὸν Ἀκροπόλ (Ἀφιόν - Καραχισσάφ) δπου νίκησαν τοὺς Ἀραβες καί τοὺς ὑποχρέωσαν ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία.*

Στά μέσα τοῦ 8ου αἰῶνα σημειώνεται κάμψη στὶς συγκρούσεις μὲ τοὺς Ἀρα-

1. Razzias.

βες, γιατί τό Χαλιφάτο περνά μία βαθιά έσωτερική κρίση. Τό 750 ή δυναστεία τών 'Ομμευαδών τής Δαμασκού έπεσε ύστερα από έπαναστάσεις πού ξέσπασαν στίς 'Ιρανικές περιοχές.

Σύμφωνα μέ τήν παράδοση, άπ' τούς 90 'Ομμευαδες πού έπεσαν από τό ξίφος τών έπαναστατών, γλίτωσε μονάχα ένας, ό 'Αβδουραχμάν, πού έφτασε στήν 'Ισπανία καί ίδρυσε ανεξάρτητο χαλιφάτο.

Τό κέντρο του βάρους του άραβικού κόσμου μετακινήθηκε από τά παράλια τής Συρίας στό έσωτερικό καί ή *νέα δυναστεία τών 'Αββασιδών μετέφερε τήν πρωτεύουσα από τή Δαμασκό στή Βαγδάτη (762)*. Παρ' όλο πού τό Χαλιφάτο δοκιμαστηκε σκληρά από τήν κρίση αυτή καί διχοτομήθηκε — άφοϋ στήν 'Ισπανία ιδρύθηκε άλλο από τούς 'Ομμευαδες μέ πρωτεύουσα τήν Κόρδοβα — οί 'Αββασίδες οδήγησαν πάλι τόν άραβικό κόσμο σε νέα περίοδο άκμής. 'Η κορύφωση τής άκμής αυτής, πού συμπίπτει *μέ τήν περίοδο τής άρχής του 'Αββασίδη χαλίφη Χαουίν-αω - Ρασίντ (786 - 809)*, βρίσκει τό Βυζάντιο υπό τήν έξουσία τής Ειρήνης τής 'Αθηναίας καί επί Νικηφόρου σε σοβαρούς περισπασμούς από τούς Βουλγάρους του Κρούμου.

'Η μετατόπιση του άραβικού κέντρου προς τό έσωτερικό τής 'Ανατολής λιγότεπε τίς πολεμικές συγκρούσεις στή Μεσόγειο στό δεύτερο μισό του 8ου αιώνα. Στο πρώτο όμως μισό του 9ου αιώνα, μέ άφετηρία τώρα τήν 'Ισπανία, ό χριστιανικός κόσμος τής Μεσογείου δέχεται σ' όλες τίς άκτές της άλλεπάλληλα χτυπήματα από τούς Σαρακηνούς πειρατές.

Τό 816 οί 'Ισπανοί Σαρακηνοί τής 'Ανδαλουσίας, άφοϋ έπαναστάτησαν εναντίον του ίσχυροϋ χαλίφη 'Αλ - Χακήμ μετανάστευσαν καί έγκαταστάθηκαν προσωρινά στήν 'Αλεξάνδρεια. Οί 'Αββασίδες όμως τούς καταδίωξαν καί τότε αυτοί κυριέψαν τήν Κρήτη μεταξύ 823 καί 827 καί ίδρυσαν εκεί ανεξάρτητο 'Εμιράτο μέ άρχηγό τόν 'Αβού - Χάφς - 'Ομάρ. "Ετσι ή έλληνική μεγαλόνησος για 134 χρόνια (827 - 961) έγινε ένα φοβερό όρμητήριο από όπου οί πειρατές έρήμωναν τά παράλια τής Α. Μεσογείου.

Τό 828 άρχισε ή κατάληψη τής Σικελίας από άλλους ανεξάρτητους έμίρηδες τής 'Αφρικής.

Οί χερσαίες έπιχειρήσεις αρχίζουν μέ εισβολή του χαλίφη 'Αλ - Μαμούν στήν Καππαδοκία. Τόν αντιμετώπισε μέ νικηφόρες άντεπιθέσεις ό Θεόφιλος. "Υστερα από μία πρόσκαιρη ειρήνευση, ό πόλεμος ξανάρχισε (837) μέ πρωτοβουλία του Θεόφιλου. Εισβάλλει στήν 'Ανω Μεσοποταμία καί κυριεύει τή Μελιτηνή καί τή Ζάπετρα. 'Η δεύτερη αυτή πόλη ήταν ή ιδιαίτερη πατρίδα του αντίπαλου του χαλίφη 'Αλ - Μουασέμ. Αυτός παρακάλεσε τό Θεόφιλο νά τή σεβαστεί, αλλά αυτός τή λεηλάτησε. Τότε ό 'Αραβας χαλίφης πήρε σκληρή έκδίκηση. Τό 838 πολιορκήσε δώδεκα μέρες τό 'Αμόριο, τή γενέτειρα τής βυζαντινής δυναστείας, τό κυριέψε μέ προδοσία, καί για νά έκδικηθεί για τή Ζάπετρα, τό έκαψε καί από τούς κατοίκους του, άλλους τούς έσφαξε καί άλλους τούς πήρε αιχμάλωτους. Σαράντα δυό άξιωματικούς καί στρατηγούς, άφοϋ τούς κράτησε φυλακι-

σμένους στην πόλη Σαμάρρα επτά χρόνια, τούς άποκεφάλισε και τά πτώματα τους τά έριξε στον Εϋφράτη.

Όταν ένηλικιώθηκε ο Μιχαήλ Γ', ο γιός του Θεοφίλου, παίρνει έκδίκηση για τό αίμα των θυμάτων του Άμορίου έγκαιινιάζοντας την έπική περίοδο του Βυζαντίου. Τό 859 ο Μιχαήλ Γ' και ο Βάρδας έπικεφαλής βυζαντινού στρατού κατευθύνουν την επίθεσή τους προς τά Σαμόσατα.

Τό 863 ο Όμάρ, ο έμίρης της Μελιτηνής, έκαμε εισβολή στό θέμα των Άρμενιακών και κυριέμε την έπικαιρη παραλιακή πόλη Άμισό. Μιά βυζαντινή στρατιά, πού τή διοικούσε ο θεός του Μιχαήλ Γ', ο Πετρωνάς, *έξολόθρευε τις δυνάμεις του έμίρη κοντά στον παραπόταμο του Άλν Λαλακόντα*. Η νίκη αυτή άποτελει την έκδίκηση των Βυζαντινών για τή συμφορά του Άμορίου και συγχρόως τό προανάκρουσμα της «έποποιίας» πού θά άκολουθήσει στην έπόμενη δυναστεία.

2. Η πρώτη άναμέτρηση Βουλγάρων και Βυζαντίου. Οί Βούλγαροι στον αιώνα πού πέρασε από την έγκατάστασή τους στην Κάτω Μοισία (681), άσχολήθηκαν μέ την ένταξη των Σλάβων της περιοχής αυτής στό κράτος τους.

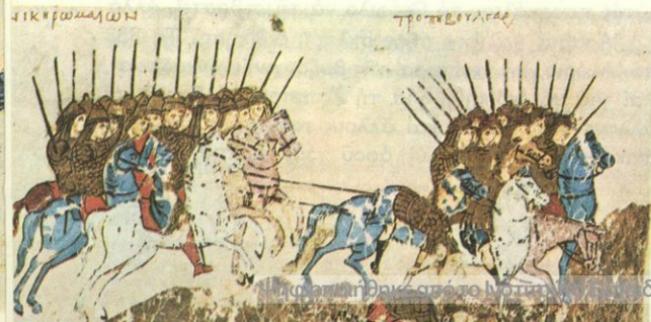
Αυτό δέν έγινε εύκολά, γιατί οί Σλάβοι ήταν περισσότεροι. Μέ τον καιρό όμως Βούλγαροι και Σλάβοι ένώνονται σέ ένα κρατικό οργανισμό. Η πρωτοβουλία της συγκρότησης του Ισχυρού κράτους των άνήκει στους Βουλγάρους. Οί Σλάβοι ύποτάσσονται και έντάσσονται στό νέο αυτό κράτος.

Ός τή βασιλεία του Κωνσταντίνου Ε' οί σχέσεις των Βουλγάρων μέ τό Βυζάντιο ήταν άμαλές. Πολλές φορές μάλιστα συμμαχούσαν. Όταν όμως ο αυτοκράρας, για νά έξασφαλίσει τή Θράκη από τις βλέψεις τους, μετατόπισε εκεί πολεμικούς μικρασιατικούς πληθυσμούς, άρχισε μία σειρά από πολεμικές συγκρούσεις άνάμεσα στα δύο κράτη (755 - 775).

Ό Κωνσταντίνος Ε' χρησιμοποίησε τον αυτοκρατορικό στόλο, για νά χτυπήσει άπευθείας τή Βουλγαρία από τά βορινά, μπαίνοντας μέσα στό Δούναβη. Ό χάνος των Βουλγάρων Τελέτζης πέρασε τον Αίμο και μπήκε στή Θράκη. Στην Άγγιáλο (στον κόλπο του Μπουργκάζ) τό 763 έπαθε πανωλεθρία από τό βυζαντινό στρατό μέ έπικεφαλής τον Κωνσταντίνο Ε'.

Οί Βυζαντινοί καταδιώκουν τους Βουλγάρους.

Οί βυζαντινοί καταδιώκουν τό στρατευμα του χάν Κρούμον. Άριστερά πάνω έπιγραφή: Νίκη Ρωμαίων. Δεξιά: Τροπή Βουλγάρων. (Μικρογραφία από τό Χειρόγραφο της Μαδρίτης του Ίωάννη Σκυλίτζη).

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Νικηφόρου Α΄ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων (811). Δυό τμήματα ἰππέων κατευθύνονται πρὸς τὰ δεξιά. Στὸ πρῶτο βρῖσκεται ἐπικεφαλῆς ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος Α΄ (802 - 811) πάνω σὲ ἄσπρο ἄλογο. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσή).

Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας τέλεσε μεγάλο θρίαμβο στὴν πρωτεύουσα γιὰ τὴ νίκη του αὐτῆ, ἐνῶ στὴ Βουλγαρία ἐξαιτίας τῆς ἧττας του ὁ Τελέτζης ἔπεσε ἀπὸ τὸ θρόνο. Ἀκολούθησε μιὰ διακοπὴ στὶς συγκρούσεις.

Οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἀνανεώθηκαν μὲ νέα εἰσβολὴ τῶν Βουλγάρων στὴ Θράκη, νέα νίκη τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ στὰ Λιθουώρια (772) καὶ νέο θρίαμβό του. Ἡ νέα αὐτῆ σύγκρουση ὀνομάστηκε «εὐγενὴς πόλεμος», γιὰτὶ δὲ χύθηκε πολὺ χριστιανικὸ αἷμα.

Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ΄ οἱ Βούλγαροι ξανάρχισαν τὶς ἐπιδρομὲς τους. Αὐτῆ τῆ φορά ὁμως ἐκεῖνοι νίκησαν τὸ βυζαντινὸ στρατὸ στὶς κλεισοῦρες τοῦ Αἴμου, κοντὰ στὸ μεθοριακὸ φρούριο Μαρκέλλες (792).

Ἀκόμη πιὸ μεγάλες διαστάσεις παίρνει ἡ πολεμικὴ ἀναμέτρηση τῆς Βουλγαρίας μὲ τὸ Βυζάντιο, ὅταν ἀρχηγὸς τῆς εἶναι ὁ Κροῦμος (803 - 814), ἱκανὸς πολεμικὸς ἡγέτης καὶ ὀργανωτῆς τοῦ κράτους του. Ἡ διάλυση τοῦ ἀβαρικοῦ κράτους ἀπὸ τὸν Καρλομάγνο (796) ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸν Κροῦμο νὰ ἐπεκτείνει τὰ σύνορά του, πρὸς τὰ βόρεια, γιὰ νὰ περιλάβει σ' αὐτὰ τοὺς Βούλγαρους τῆς Οὐγ-

Ὁ Μιχαὴλ Α΄ ὁ Ραγκαβὲς (811 - 813) ἀνακηρύσσεται αὐτοκράτορας. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Νικηφόρου στὴ Βουλγαρία, ἀναγορεύτηκε ἀπὸ τὴ Σύγκλητο καὶ τὸ στρατὸ στὸν ἰπλόδρομο αὐτοκράτορας ὁ γαμπρὸς του Μιχαὴλ Ραγκαβὲς. Ἡ παράσταση εἰκονίζει τὴν ἀναγόρευσή του «ἐπὶ τῆς ἀσπίδος» ἀπὸ τὸ στρατὸ σύμφωνα μὲ παλαιὸ ἔθιμο. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ Χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

γαρίας και τής Τρανσυλβανίας πού ως τώρα ήταν ύποταγομένοι στους Άβάρους. Συγχρόνως οι Βούλγαροι καταλαμβάνουν τīs περιοχές τής σημερινής Βλαχίας και Βεσσαραβίας και ή επίρροή τους έφτασε ως τό Δνειστερο.

Τό 809 ό Κρούμος εισβάλλει στό βυζαντινό έδαφος, κυριεύει τή Σαρδική (τή σημερινή Σόφια) και σφάζει τούς έξι χιλιάδες άνδρες τής αυτοκρατορικής φρουράς τής.

Ό αυτοκράτορας Νικηφόρος ύστερα από αυτό αποφάσισε νά ένεργήσει με έξαιρετική πολεμική δραστηριότητα, αφού άφιέρωσε δυό χρόνια σέ προετοιμασίες. Τό 811 όδηγώντας ό ίδιος ένα λαμπρό στρατό πέρασε τόν Αίμο, μπήκε μέσα στό βουλγαρικό έδαφος και κυριέψε τήν πρωτεύουσα τού Κρούμου, τήν Πλίσκα.

Ό Βούλγαρος ήγεμόνας, πού είχε άποσυρθεί στά άπρόσιτα βουνά τής χώρας έστειλε προτάσεις ειρήνης, χωρίς όμως νά βρει άνταπόκριση. Τέλος σέ μιá άπευλωμένη άντεπίθεσή του βρήκε τό στρατό τού Νικηφόρου με χαλαρωμένη τήν πειθαρχία και τού προξένησε άληθινή πανωλεθρία. Ό βυζαντινός στρατός διαλύθηκε, ό ίδιος ό Νικηφόρος σκοτώθηκε και μαζί του ένας μεγάλος άριθμός από πατρικούς και στρατηγούς.

Ό Κρούμος έφτασε τό 813 έξω από τά τείχη τής Βασιλεύουσας, λίγες μέρες μετά τήν άνακήρυξη τού Λέοντα Ε' τού Άρμενίου ως αυτοκράτορα. Τά στρατεύματά του άκροβολίστηκαν σέ όλο τό μήκος τών τειχών από τīs Βλαχέρνες (στό βάθος τού Κερατίου) ως τή Χρυσή Πύλη στήν Προποντίδα. Άρκέστηκε όμως νά κάνει μόνο επίδειξη θριάμβου. Ύστερα έγκατέλειψε τήν Κωνσταντινούπολη, γιατί είδε πώς τά τείχη τής ήταν άπόρθητα.

Ύποχωρώντας κατάστρεψε τήν Άδριανούπολη και πήρε μαζί του αιχμαλώτους δώδεκα χιλιάδες «Μακεδόνες» πού έζησαν αιχμαλώτοι στή σημερινή Ρουμανία ως τό 836/837.

Ό Κρούμος, ενώ έτοίμαζε νέα επίθεση, πέθανε ξαφνικά (814), και ό διάδοχός του Όμουρτάγ εκλείσει με τό Λέοντα Ε' ειρήνη γιά τριάντα χρόνια.

Ό αυτοκράτορας Λέων Ε' ό Άρμενιος (813 - 820) καταδιώκει τόν Κρούμο. Ό Κρούμος, καλπάζοντας μπροστά, προσπατεί τήν πλάτη του με μιá μεγάλη τριγωνική άσπίδα. Πίσω ό Λέων Ε' κρατά με τό άριστερό χέρι μιá στρογγυλή άσπίδα και με τό δεξί έχει ύψωμένο τό σπαθί του εναντίον τού Κρούμου. Τόν συνοδεύουν βυζαντινοί ίππείς με κοντάρια. Στο έδαφος διακρίνεται ένα ματωμένο πτώμα και κομμένα κεφάλια. (Μικρογραφία από τό χειρόγραφο τού Χρονικού τού Κωνσταντίνου Μανασσή).

ΛΙΓΗΝΣΙΦΙΣΩΚΕΓΡΗΖΑΙΚΛΑΨΚΙΑ
ΚΟΛΓΜΕΖΑ

ΑΒΔΑΡΛΕΜΗΝΣΒΡΑΖΗΝΗ

3. Ἡ πτώση τῆς αὐτοκρατορικής ἐξουσίας στήν Ἰταλία καί ἡ ἵδρυση τοῦ παπικοῦ κράτους τῆς Ρώμης. Ἡ εἰκονομαχική πολιτική τῶν Ἰσαύρων χαλάρωσε πολύ ἐπικίνδυνα τίς ὄχι πάντοτε καλές σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης μέ τό βυζαντινό κράτος. Εἰδικότερα:

● Ὁ πάπας Γρηγόριος Γ΄ ἀντιτάχθηκε πολύ ἔντονα στή θρησκευτική πολιτική τοῦ Λέοντα Γ΄. Μέ δυό ἐπιστολές του πρὸς τό Λέοντα Γ΄ δέ δίστασε νά τοῦ ὁμολογήσει ὅτι ὀλόκληρη ἡ Ἰταλία καί ἡ ὑπόλοιπη Δύση θεωροῦσαν τόν Ἅγιο Πέτρο ὡς ἔθνικό τους προστάτη.

Παρ' ὅλο ὅμως πού οἱ Πάπες, μέ τίς ἐνέργειες αὐτές, ἀποκάλυπταν τή διάθεση νά τερματίσουν τήν ἐξάρτησή τους ἀπό τήν ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης, δέν τόλμησαν νά τό πραγματοποιήσουν, γιατί φοβόνταν τούς Λογγοβάρδους πού οἱ βλέψεις τους πρὸς τίς βυζαντινές κτήσεις καί τήν ἴδια τή Ρώμη γίνονταν ὀλοένα καί πιό ἀπειλητικές.

Ὅταν τό 751 ὁ βασιλιάς τους Ἀστόλφος κυρίεψε τή Ραβέννα καί τήν Πεντάπολη, ἀνάγγειλε τήν πρόθεσή του νά βαδίσει πρὸς τή Ρώμη. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ δέν μπόρεσε νά βοηθήσει τήν Ἁγία Ἐδρα πού κινδύνευε. Ὁ πάπας Στέφανος Β΄ κατέφυγε στούς Φράγκους καί τούς ζήτησε βοήθεια ἐναντίον τῶν Λογγοβάρδων.

Στίς 6 Ἰανουαρίου τοῦ 754, ἐνῶ ἡ Ρώμη βρισκόταν πολιορκημένη ἀπό τούς Λογγοβάρδους, ὁ Πάπας κατόρθωσε νά φτάσει *«εἰς Πόντιον»*¹ τῆς Γαλλίας καί νά χροῖσει ἐπίσημα τόν Πιπῖνο τόν Βραχῦ βασιλιά τῶν Φράγκων καί τούς γιούς του *«πατρικίους τῶν Ρωμαίων»*.

Ὁ Φράγκος βασιλιάς πέρασε τίς Ἄλπεις καί μέ δυό ἐκστρατεῖες (755 καί 756) πῆρε ἀπό τούς Λογγοβάρδους τίς βυζαντινές κτήσεις. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ ζήτησε μέ ἀπεσταλμένους του νά τοῦ δοθοῦν αὐτά τά ἐδάφη, πού ἀνήκαν στήν αὐτοκρατορία, ἀλλά ὁ Πιπῖνος ἔδωσε τήν ἀπάντηση ὅτι τά δωρίζει στήν Ἁγία Ἐδρα μέ τό δίκαιο τῆς δωρικτησίας. Ἀπό τότε γεννήθηκε καί ἄρχισε τήν ἀνάπτυξή του στή Δύση τό παπικό κράτος.

● Οἱ σχέσεις ὅμως τοῦ Βυζαντίου μέ τή Δύση πέρασαν σέ πιό δύσκολη φάση, *ὅταν ἔγινε βασιλιάς τῶν Φράγκων ὁ Καρλομάγνος (768 - 814)*, ἡ μεγαλύτερη μορφή πού εἶχε ἀναδείξει ὡς τότε ὁ κόσμος τῶν «βαρβάρων».

Ὁ Καρλομάγνος ἔνωσε ὀλόκληρη σχεδόν τή δυτική Χριστιανοσύνη ὑπό τήν ἐξουσία του, καί ἄρχισε νά βλέπει τόν ἑαυτό του συνεχιστή τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Γιά νά ἐνώσει τόν οἶκο τῶν Φράγκων μέ τήν αὐλή τῆς Κωνσταντινούπολης ἀρραβώνιασε τήν κόρη του Ροτρούδη μέ τόν Ἰσαυρο Κωνσταντῖνο ΣΤ΄. Τό συνοικέσιο ὅμως τό χάλασε ἡ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, προκαλώντας καί μέ ἄλλες ἀστοχες ἐνέργειές της τήν ἐχθρότητα τοῦ Φράγκου μονάρχη.

1. Ponthion.

Στις 25 Δεκεμβρίου του 800 ο Καρλομάγνος πήρε από τα χέρια του πάπα Λέοντα Γ' το στέμμα και ονομάστηκε αυτοκράτορας.

● Όπως λέει ο βιογράφος του, ο Έγινάρδος, τόσο ο Καρλομάγνος όσο και ο πάπας πού τον έστειψε, θεωρούσαν τη συνύπαρξη δυο αυτοκρατοριών άθμιτο «σκάνδαλο». Αυτός ήταν και ο λόγος πού, για να βρεθεί τρόπος να συμβιβαστούν τά πράγματα, έστειλαν και ο Καρλομάγνος και ο Πάπας στην Κωνσταντινούπολη δυο «λεγάτους» (= άπεσταλμένους), για να προτείνουν στην Ειρήνη να παντρευτεί τον Κάρολο και να ένωθούν έτσι τά «έξω και τά έσπέρια», όπως λέει ο Θεοφάνης (802). Τό συνοικέσιο αυτό θά μπορούσε να έχει άνυπολόγιστες συνέπειες για τό μέλλον, άν τελεσφορούσε. Ήταν όμως κι από τίς δυο πλευρές άβέβαιο και σύμφωνα μέ τό χρονόγραφο Θεοφάνη ο μυστικόςύμβουλος τής Ειρήνης Άέτιος τελικά τήν άνέτρεψε (802) και άνέβηκε στο θρόνο ο Νικηφόρος.

Οί έχθρικές σχέσεις Καρλομάγνου και Βυζαντίου έξομαλύνθηκαν μέ μία συνθήκη πού ύπογράφηκε τό 812. Σύμφωνα μέ αυτή του άναγνωρίστηκε ο τίτλος του βασιλιά και όχι του αυτοκράτορα.

4 ΠΡΩΤΑ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΑ ΑΚΜΗΣ: Η «ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ» ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Γ'.

Ή «Νέα Έποχή» ή «Μεταβατική έποχή» συμπύπτει σχεδόν μέ τή βασιλεία του Μιχαήλ Γ' του Μεθύσου (842 - 867) και είναι μία έποχή Άναγέννησης του Βυζαντίου σ' όλες τίς έκδηλώσεις τής δημόσιας ζωής και του πνεύματος:

● Ο Έρρικός Γκρεγκουάρ, έγκυρος μελετητής αυτής τής έποχής, όνομάζει τό διάστημα από τήν άλωση του Άμορίου ως τή συντριβή των Παυλικιανών από τον Βασίλειο Α' (838 - 872) έπική περίοδο του Βυζαντίου.

Τά πολεμικά γεγονότα πού συνδέονται άμεσα μέ τήν προσωπική πολεμική δράση του Μιχαήλ Γ', όπως ή διάβαση του Εύφρατη τό 859 και ή συντριβή του έμίρη τής Μελιτηνης τό 863, τά διατήρησε και ή γραπτή άκριτική ποίηση και ή προφορική παράδοση.

Είναι διαφωτιστικό για τήν έποχή αυτή τό ότι προμηθεύει τό πρώτο ύλικό από ήρωικά κατορθώματα πού θά τροφοδοτήσουν τήν έπική έμπνευση των πληθυσμών τής Μ. Άσίας, ώστε από τότε ως σήμερα να μένει ζωντανή και άδιάσπαστη ή έθνική μνήμη στην προφορική παράδοση του ελληνικού λαού.

● Άναφέρουμε δυο μεγάλες μορφές πού έγιναν φορείς του νέου πνεύματος τής έποχής αυτής, τον Ίωάννη Γραμματικό, πού έγινε και πατριάρχης και προπάπτον τό Λέοντα τό Φιλόσοφο ή Μαθηματικό. Ο τελευταίος αυτός είχε τόση φήμη πού ο χαλίφης Μαμούν τον κάλεσε να διδάξει μαθηματικά στην Βαγδάτη· ο Θεόφιλος άρνήθηκε και του άνάθεσε διδασκαλική άποστολή στην Κωνσταντινούπολη. Έγινε Μητροπολίτης τής Θεσσαλονίκης, μά παύτηκε, γιατί ήταν εικονομάχος.

● Τό 863 ο Βάρδας ίδρυσε τό όνομαστό Πανεπιστήμιο τής Μαγναύρας, όπου κάλεσε να διδάξουν τους κορυφαίους λογίους τής έποχής. Τή διεύθυνση του Πανεπιστημίου αυτού τήν άνάθεσε στον Λέοντα, πού ή εύρυμάθειά του — μπορούσε να είναι έντελώς ένημερωμένος και στην φιλοσοφία και στα μαθηματικά και στην

ιατρική – δημιούργησε στους συγχρόνους του τήν εντύπωση πώς ήταν μάντης, γόης και μάγος.

Ο Βάρδας, με τό προσωπικό του ενδιαφέρον για τήν ανάπτυξη του Πανεπιστημίου του, συγκεντρώνει μία πλειάδα από όνομαστους λογίους ως καθηγητές του: τόν Κωνσταντίνου, πού σέ λίγο θά γίνει Ιεραπόστολος τών Σλάβων, για νά διδάσκει φιλοσοφία, τό Φώτιο, τό πιό αξιόλογο καί έκπληκτικό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, πού θά τόν ἀνεβάσει ἀργότερα στόν πατριαρχικό θρόνο κ.ά. Αὐτή ἡ κίνηση θά ἐτοιμάσει τήν ὀλοκληρωτική ἀναβίωση τών ἀρχαίων γραμμάτων τοῦ 10ου αἰώνα.

● Μέ τό ὄνομα τοῦ Φωτίου συνδέεται καί τό *πρῶτο Σχίσμα* μεταξύ Ἐκκλησίας καί Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ αὐθαίρετη τοποθέτηση τοῦ Φωτίου στόν πατριαρχικό θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης (858) ἀπό τό Βάρδα πού ἐκθρόνισε τόν προηγούμενο πατριάρχη, τό συντηρητικό Ἰγνάτιο, καί τόν ἐξόρισε, προκάλεσε σφοδρές ἀντιδράσεις καί τῆς κοινῆς γνώμης καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Ο πάπας τῆς Ρώμης βρῆκε τήν εὐκαιρία νά ἀναμιχθεῖ στά πράγματα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας· μέ μία σύνοδο στό Λατερανό (863) ζήτησε τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Φωτίου ἀπό τό θρόνο. Αὐτή ἡ ἐνέργεια τοῦ Πάπα καί συγχρόνως ἡ προσπάθεια του νά ἐπιτύχει τήν πνευματική κηδεμονία τῆς νεοσύστατης βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ὀδήγησαν στή ρήξη.

Ο Φώτιος στήν περίφημη *Ἐγκύκλιο ἐπιστολή* του πρὸς τοὺς Πατριάρχες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (867) κωδικοποίησε ὅλες τίς δογματικές καί λειτουργικές ἀποκλίσεις τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τήν ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση καί προπάντων τῆ δογματική καινοτομία για τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ ἀντίθεση αὐτή, ἂν ἦταν μόνο θεολογική, δέν θά εἶχε ἰδιαίτερη σημασία· πίσω ὅμως ἀπό τίς ἐπικρίσεις τοῦ Φωτίου κρύβονται σοβαρές διαφορές, πολιτικές καί ἔθνικές, πού ἀρχίζουν νά ὑπονομεύουν ἐπικίνδυνα τήν ἐνότητα τών δυῶ Ἐκκλησιῶν.

Τό 867 μία οἰκουμενική Σύνοδος στήν Κωνσταντινούπολη παρέδωσε τόν Πάπα στό ἀνάθεμα: «ὁ σοφός Φώτιος, διαχειριζόμενος τότε τό ζήτημα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐξεδηλοῦτο μεγαλωστὶ πολιτικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ Ἐλληνισμοῦ ἀγωνιζομένου διὰ τήν τελείαν αὐτοῦ χειραφέτησιν ἀπὸ τῆς Ρώμης». Τόν ἴδιο χρόνο (867) ὁ Βασίλειος Α', μόλις ἀνέβηκε στό θρόνο, καθάρωσε τό Φώτιο καί ἀποκατέστησε τίς σχέσεις μέ τῆ Ρώμη. ✕

● Ἡ ἀδιάμευστο σύμπτωμα τῆς πρώτης αὐτῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ ἀκτινοβολία του στους ξένους λαούς. Αὐτῆς τῆς ἀκτινοβολίας ἀναφέρουμε δυὸ λαμπρὲς ἐκδηλώσεις:

▲ Ἡ **Ἐκχριστιανισμός τών Σλάβων τῆς Μεγάλης Μοραβίας**. Τό 863 ὁ ἡγεμόνας τών Μοραβῶν Ρατισλάβος ζητᾶ ἀπὸ τόν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου νά

του στείλει ιεραποστόλους να κηρύξουν στη χώρα του το Χριστιανισμό. Ήθελε μεταξύ των άλλων να εξουδετερώσει τη διείσδυση των γερμανών ιεραποστόλων. Το κοσμοϊστορικό αυτό έργο, να οδηγήσουν στο Χριστιανισμό τους Σλάβους της Μεγάλης Μοραβίας το αναλαμβάνουν δυο αδελφοί από τη Θεσσαλονίκη, ελληνικής καταγωγής και παιδείας, ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος. Από τους δυο αδελφούς ξεχωρίζει ο Κύριλλος. Το κοσμικό του όνομα ήταν Κωνσταντίνος. Είχε πάει νέος στην Κωνσταντινούπολη, έγινε μαθητής του Φωτίου, ύστερα καθηγητής της φιλοσοφίας, και αργότερα πήρε μέρος σε μία πρεσβεία στο άραβικό Χαλιφάτο. Ο Μεθόδιος είχε υπηρετήσει ως διοικητικός υπάλληλος του Βυζαντίου σε περιοχή όπου ήταν Σλάβοι: είναι πιθανό πως εκεί έμαθε τη σλοβενική γλώσσα.

Οι δυο αδελφοί πήγαν στη μακρινή Μοραβία και Παννονία¹ και κήρυξαν τη Χριστιανική διδασκαλία στα σλαβικά και όχι στα λατινικά, όπως οι γερμανοί ιεραπόστολοι. Γι' αυτό βρήκε μεγάλη απήχηση το κήρυγμά τους. Ο Κύριλλος μάλιστα, για να κάμει προσιτή την 'Αγία Γραφή στους λαούς αυτούς, διαμορφώνει το λεγόμενο Γλαγολιτικό αλφάβητο μετασχηματίζοντας την ελληνική μικρογράμματη γραφή των χρόνων του. Το αλφάβητο αυτό αντικαταστάθηκε το 10ο αιώνα στον ορθόδοξο σλαβικό κόσμο από το Κυρίλλειο αλφάβητο που ήταν βασισμένο στη μεγαλογράμματη ελληνική γραφή. Μέ το γλαγολιτικό αλφάβητο πρωτομεταφράστηκαν τα Ευαγγέλια και λειτουργικά κείμενα. Το προσηλυτιστικό έργο των δυο αδελφών κράτησε τρία χρόνια. Ύστερα, μετά από πρόσκληση του Πάπα πήγαν στη Ρώμη. Εκεί σε βυζαντινό μοναστήρι πέθανε και τάφηκε ο Κύριλλος. Η νεοφώτιστη Έκκλησία της Μοραβίας ευθύς άμεσως εξαρτήθηκε από τη Ρώμη, και ο Μεθόδιος αναγνωρίστηκε από τον Πάπα αρχιεπίσκοπος Παννονίας (με έδρα το Σίρμιο) όπου και έζησε ως το θάνατό του.

▲ **Έκχριστιανισμός των Βουλγάρων.** Το Ρατισλάβο μιμήθηκε το 864 ο τσάρος (= βασιλιάς) των Βουλγάρων Βόγορης (Βόρης). Ο Βόγορης κατάλαβε ότι το ειδωλολατρικό κράτος του δε θα μπορούσε να ζήσει ανάμεσα στις μεγάλες χριστιανικές μοναρχίες των Φράγκων και των Βυζαντινών και αποφάσισε τον έκχριστιανισμό του. Συγχρόνως έπεδίωξε και πέτυχε την απόδοση από το Βυζάντιο της περιοχής μεταξύ Αίμου και Μπουργάζ, δηλαδή της Ζαγοράς.

Για να τα επιτύχει αυτά, ζήτησε ο Βόγορης από το Μιχαήλ να του στείλει έναν αρχιερέα από την Κωνσταντινούπολη, για να βαφτιστεί. Αυτός τον βάφτισε έξ ονόματος του αυτοκράτορα και του έδωσε το όνομα Μιχαήλ.

«Η μετάδοση του χριστιανισμού από τους Βυζαντινούς στους Βουλγάρους και στους Σλάβους είχε πολύ μεγάλη σημασία για την Εύρωπη ολόκληρη και όχι μόνο για τους λαούς αυτούς. Από τότε μόνο επικοινωνήσαν οι νότιοι Σλάβοι με τον ελληνικό και το λατινικό άκομη πνευματικό πολιτισμό, ανάπτυξαν τα πρώ-

1. Σημερινή Τσεχοσλοβακία και Ούγγαρια.

Ἡ προσέλευση τῶν Βουλγάρων στό Χριστιανισμό. Ἡ παράσταση στηρίζεται στή βουλγαρική παράδοση ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμός τῶν Βουλγάρων ἐγινε ἐπί Θεοδοῦρα καί Μιχαήλ Γ' (842 - 867). Ἀριστερά, μπροστά στό οἰκοδόμημα, ὁ αὐτοκράτορας μέ μακριά μαλλιά κι ἀραιά γένια καί ἡ Θεοδώρα, ἡ μητέρα του. Μέσα στήν κολυμπήθρα εἶναι καθισμένος ἕνας ἄνθρωπος, γυμνός καί ἀγένειος, μέ τά χέρια σέ δέση. Ἀριστερά μιὰ γυναίκα ἀνακατεύει τό νερό καί δεξιά ἕνας ἐπίσκοπος (ὁ Φώτιος;) μέ πολυσταύριο κρατᾶ στό ἀριστερό χέρι ἕνα λειτουργικό βιβλίο καί μέ τό δεξιό εὐλογεῖ τόν νεοφώτιστο. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).

τα στοιχειώδη ἔργα τῆς σλαβικῆς φιλολογίας καί ἔτσι σπερέωσαν τόν ἔθνισμό τους. Ἀλλιώτικη θά ἦταν ἡ ὄψη τῶν Νοτιοσλάβων, ἂν ἔπαιρναν τό Χριστιανισμό ἀπό τή λατινική Ἐκκλησία καί χρησιμοποιοῦσαν ὡς γλώσσα ἐκκλησιαστική τή λατινική¹»

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (630-843)

1. Γενικά. Ἡ Τέχνη αὐτῆς τῆς περιόδου, τόσο μέ τίς ἀλλαγές πού σημειώνονται στή χρονική πορεία της, ὅσο καί στή γεωγραφική κατανομή τους, συνδέεται ἀναπόσπαστα μέ τά σοβαρά ἱστορικά γεγονότα αὐτῶν τῶν αἰώνων, πού τήν ἐπηρέαζον βαθιά. Δυό εἶναι τά γεγονότα πού ἄσκησαν τή μεγαλύτερη ἐπίδραση στήν Τέχνη.

- Ἡ ὀριστική ἀπόσπαση ἀπό τοὺς Ἀραβες τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Παλαιστίνης καί τῆς Συρίας, καθώς καί τῆς Β. Ἰταλίας ἀπό τοὺς Λογγοβάρδους. Οἱ περιοχές αὐτές ὡς τήν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν ὡς τότε μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα, πολὺ σημαντικά γιὰ τήν Τέχνη τῆς προηγούμενης περιόδου.

- Ἡ Εἰκονομαχία (726 - 843), τό μεγάλο καί δυσερέυνητο αὐτό κίνημα, πού ἐπηρέασε πολὺ τήν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου, ἐπηρέασε ἀκόμη πιό βαθιά,

1. Κ. Ἀμαντος.

όπως είναι φυσικό, τή θρησκευτική ζωή του, έπομένως και τήν Τέχνην πού συνδέεται αδιάσπαστα μαζί της.

2. 'Αρχιτεκτονική. Δυό είναι τά νέα στοιχεία πού θά οδηγήσουν σέ νέους τύπους εκκλησιών μέ πολύ όμως πιό μικρές τίς διαστάσεις τους τώρα:

- Στήν προηγούμενη περίοδο ή λαϊκή ευλάβεια συγκεντρώνονταν στά άγια λείψανα. Αυτό δημιουργούσε ανάγκη έπιβλητικών χώρων λατρείας και προσκυνήματος, κι έτσι οι 'Εκκλησίες και τά «Μαρτύρια» παίρνουν μεγάλες διαστάσεις, έφαμίλλες μέ τούς ειδωλολατρικούς ναούς. Τώρα ή ευλάβεια μετατίθεται πρós τή λατρεία τών άγίων εικόνων.

- Η εξέλιξη τών λειτουργικών αναγκών οδηγεί σέ νέο είδος εκκλησίας, μέ έκφραση πολύ πιό περιορισμένη. Αρχίζει σιγά σιγά νά διαμορφώνεται στήν πρώτη μορφή του ένας νέος τύπος εκκλησίας, ό σταυροειδής μέ τρουίλο. Τήν όριστική του διαμόρφωση θά τήν πάρει στήν έπόμενη περίοδο. Τώρα ή μορφή πού παρουσιάζεται στήν κάτοψη είναι τό σχήμα σταυρού έγγεγραμμένου σ'ένα τετράγωνο πού αποτελείται: 1. 'Από τό 'ερό Βήμα και 2. από τριπλό νάρθηκα ή περιδρομο, όπως π.χ. στήν εκκλησία τής 'Αγίας Σοφίας στή Θεσσαλονίκη. Η έκτασή της είναι τό $\frac{1}{3}$ τής όμωυμης εκκλησίας του 'Ιουστινιανού στήν Κωνσταντινούπολη, πού είναι και τό πρότυπό της.

Ο τύπος αυτός ίσως αποτελεί εξέλιξη μικρών σταυροειδών εκκλησιών (όπως π.χ. είναι του 'Οσίου Δαβίδ τής Θεσσαλονίκης). Πιθανότερο όμως είναι νά αποτελεεί μιá άπλουστευμένη μορφή τής 'Αγίας Σοφίας.

- Στο νέο αρχιτεκτονικό τύπο οι τέσσερις πεσοί πού στηρίζουν τά τέσσερα μεγάλα τόξα είναι άκόμη πολύ όγκώδεις. Είναι φανερή ή τάση νά διαλυθούν, ώστε νά καταλήξουν σέ μικρά γωνιαία διαμερίσματα κι έτσι νά κρατηθεί ή ένότητα του κεντρικού χώρου πού σκεπάζεται από τόν τρουίλο. Η έπικοινωνία μέ τούς πλάγιους χώρους γίνεται συνηθώς από τριβήλα, ενώ μέ τά μικρά γωνιαία διαμερίσματα λείπει σχεδόν ή έπικοινωνία. Τό σταυρικό σχήμα, πού απέκτησε ό τύπος αυτός μέ τή βαρύτητα του συμβολισμού, βοήθησε σημαντικά νά επικρατήσει στό μέλλον και νά εξελιχτεί σέ άλλες παραλλαγές.

3. Ζωγραφική. Η άντικατάσταση τής λατρείας τών άγίων λειψάνων σ' αυτή τήν περίοδο από τή λατρεία τών εικόνων μεγαλώνει τήν παραγωγή και διάδοση τών εικόνων. Η τεχνολογία τους συνδέεται άκόμη μέ τήν παράδοση τής έλληνορωμαϊκής προσωπογραφίας. Λίγα μόνο δείγματα από τίς εικόνες αυτής τής έποχής έχουν σωθεί. Τά καλύτερα και τά πιό πολλά είναι από τή Μονή τής 'Αγίας Αικατερίνης του Σινά. Και οι τοιχογραφίες αυτής τής προεικονομαχικής περιόδου είναι σπάνιες. Τό ίδιο και τά εικονογραφημένα χειρόγραφα. 'Από τίς τοιχογραφίες άξιοπρόσεχτες είναι τής Santa Maria Antiqua στή Ρώμη.

Μιά άντίληψη γιά τήν προεικονομαχική ζωγραφική και ψηφιογραφία παίρνουμε από τή διακόσμηση του Τεμένους του 'Ομάρ στήν 'Ιερουσαλήμ και του Με-

γάλου Τεμένους τῆς Δαμασκού (τέλος 7ου καὶ ἀρχές 8ου αἰώνα) πού ἔγιναν ἀπὸ Ἕλληνες ἢ Σύρους τεχνίτες, φορεῖς τῆς βυζαντινῆς παράδοσης καὶ τεχνοτροπίας τῆς ἐποχῆς. Τὰ εἰκονογραφικά θέματα πού ἐπικρατοῦν εἶναι μόνο διακοσμητικά χωρὶς ἀνθρώπινες ἢ ἄλλες ἔμφυχες μορφές· ἀφθονοῦν τὰ φυτικά κοσμήματα, τοπία κ.ἄ.

Στὴν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας (726 - 843) παρουσιάζεται μιὰ πολὺ ζωηρὴ ἀντίδραση στὴν παράσταση θεῶν καὶ ἱερῶν προσώπων.

Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο μεγάλος ἀριθμὸς ἔργων ζωγραφικῆς καταστράφηκε, ἐνῶ τὰ εἰκονογραφικά θέματα στὴ διακόσμηση τῶν ἐκκλησιῶν περιορίζονται σὲ παραστάσεις σταυρῶν, λουλουδιῶν, ζώων, σκηνῶν ἀπὸ τὸν ἵππόδρομο κ.ἄ. Ὁ εἰκονολάτρης χρονογράφος Θεοφάνης λέει ὅτι ἐπὶ Θεοφίλου «καθηροῦντο μὲν κατὰ πᾶσαν ἐκκλησίαν αἱ θεῖαι μορφαί, θηρία δὲ καὶ ὄρνιθες ἀντὶ τούτων ἀνεστηλοῦντο καὶ ἐνεγράφοντο».

Ἀπὸ τῆ ζωγραφικῆ αὐτὴ μένουν λίγα μόνο τμήματα τῆς ψηφιδωτῆς διακόσμησης τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στὴν Κωνσταντινούπολη, τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴ Θεσσαλονίκη, ἀκόμη καὶ σὲ ναῦδρια τῆς Νάξου καὶ τῆς Ν. Πελοποννήσου πού δείχνουν ὅτι ἡ εἰκονοκλαστικὴ ἐπίδραση στὴν Τέχνη ἔφτασε ὡς τὶς πιὸ ἀπόμερες περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610-1081]

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [717-867]

1 ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΔΥΝΑΣΤΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 717-867.

- Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἔχουμε τρεῖς δυναστείες αὐτοκρατόρων· ἀπὸ τὸν τόπο καταγωγῆς τους διακρίνονται:
- **Οἱ Ἰσαυροὶ (717 - 802).** Εἶναι εἰκονομάχοι, βουλγαρομάχοι καὶ πρσπαντός ἀραβομάχοι.
- **Οἱ διὰδοχοί τους (802 - 820).** Γίνεται ἡ πρώτη ἀναμέτρηση τοῦ Βυζαντίου μὲ τοὺς Βουλγάρους.
- **Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820 - 867).** Στὰ χρόνια τους τὸ κράτος ξεπερνᾷ τοὺς κινδύνους καὶ μιὰ νέα μεταβατικὴ ἐποχὴ πρὸς τὴν ἀκμὴ ἀρχίζει.

2

Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.**ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗΣ**

- Η ιδέα και η κίνηση για την κατάργηση των εικόνων ξεκινά από τη Μ. Ασία. Είναι μία πάλη για την επικράτηση ενός Χριστιανισμού δίχως εικόνες.

- Η Εικονομαχία κράτησε περισσότερο από έναν αιώνα (726 - 843). Διαιρείται σε δύο φάσεις: Α' (726-787) και Β' (815 - 843). Τελειώνει με νίκη των Εικονολατρών.

- Μέ τη νίκη αυτή επικράτησε ο Χριστιανισμός ευρωπαϊκού τύπου.

3

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΑΝΑΧΑΙΤΙΖΕΙ ΤΙΣ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ ΤΟΥ

Είναι η εποχή του μεγαλύτερου κινδύνου από τους Άραβες. Το Βυζάντιο άμυνεται, σώζεται και χαράζει σταθερά σύνορα μαζί τους. Στο τέλος της περιόδου αυτής με μία αξιόλογη νίκη (863) αρχίζει η αντεπίθεσή του.

- Στά χρόνια των Ίσαύρων και των διαδόχων τους γίνεται η πρώτη πολεμική αναμέτρηση Βουλγάρων και βυζαντινών. Στά χρόνια των Άμοριανών επικρατεί ειρήνη ανάμεσά τους.

- Το Βυζάντιο χάνει τις έπαρχίες του στην Ίταλία και μία δεύτερη ρωμαϊκή αυτοκρατορία του Καρλομάγνου παρουσιάζεται (800).

4

ΠΡΩΤΑ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΑ ΑΚΜΗΣ: Η «ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ» ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Γ'.

- Στά χρόνια που βασιλεύει ο Μιχαήλ Γ' (842 - 867) πολλά σημάδια δείχνουν πώς αρχίζει μία άκμη.

- Μάχες νικηφόρες με τους Άραβες που έδωσαν τό υλικό για τὰ άκριτικά τραγούδια.

- Έκχριστιανισμός των Σλάβων της Μοραβίας και των Βουλγάρων.

5

Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (630-843)

- Έπηρεάζεται βαθιά από την άραβική κατάκτηση των ελληνιστικών περιοχών της Ανατολής και την Εικονομαχία. Στήν Αρχιτεκτονική διαμορφώνεται σε πρώτη φάση ο τύπος της εκκλησίας που λέγεται σ τ α υ ρ ο ε ι δ ή ς μ έ τ ρ ο ύ λ ο. Στή Ζωγραφική με την επίδραση της Εικονομαχίας εγκαταλείπονται στο διάστημα 726 - 843 οι παραστάσεις θείων και ιερών προσώπων και επικρατούν άνεικονικά διακοσμητικά θέματα.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

ἀκρίτες — Εἰκονομαχία
— Παυλικιανοί — ἀνε-
κονική λατρεία — Ἄρ-
μούρης — «Κατωτικά
μέρη» — Παπικό κρά-
τος τῆς Ρώμης — Γλα-
γολιτικό καί Κυρίλλειο
ἀλφάβητο — ἀναστήλω-
ση εἰκόνων — σχίσμα
τοῦ Φωτίου. — ἀρχιτε-
κτονικός τύπος ἐκκλη-
σίας: σταυροειδῆς μέ
τρούλο — τριπλὸς νάρ-
θηξ ἢ περιδρομος — τρί-
βηλα

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Ἰσαυροὶ	717 - 802
Δυναστεία τοῦ Ἄμορίου	802 - 820
Διάδοχοί τους	820 - 867
Β' πολιορκία τῆς Κων /πόλης ἀπὸ τοὺς Ἄραβες	717 - 718
Εἰκονομαχία	726 - 843
Ἦττα τῶν Βουλγάρων στήν Ἀγχιάλο	763
Ἦττα τοῦ Νικηφόρου ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους	811
Ὅριστική ἀναστήλωση εἰκόνων	843
Μάχη στὸν Λαλακάοντα	863
Ἄλωση Ἄμορίου	838
Ὁ Πιπίνος ὁ Βραχὺς παίρνει τὸ χρίσμα τοῦ βασιλιᾶ στό Πόντιο τῆς Γαλλίας	754
Ἰδρυση τοῦ παπικοῦ κοσμικοῦ κράτους	755 - 756
Ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλάβων τῆς Μο- ραβίας	863
Ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων	864
Ὁ Φώτιος γίνεται πατριάρχης	858
Ὁ Καρλομάγνος στέφεται αὐτοκράτορας	800

Κείμενα

1. Εἰκονομαχία — Οἱ δύο παρατάξεις ἀντιμέτωπες

Α. Οἱ εἰκονομάχοι:

«Ὅριζουμε ὅλοι μέ μιὰ γνώμη ὅτι κάθε λογῆς εἰκόνα, ἀφοῦ εἶναι κατωμένη ἀπὸ
ὅ,τι ὕλικό τύχει καί μέ τὸ κακότεχνο γοῦστο τῶν ζωγράφων, νά μὴν ἔχει θέση μέσα
στὶς ἐκκλησίες τῶν Χριστιανῶν, μὰ νά εἶναι μακριὰ καί ἀποκρουστική στὸν καθένα·
νά μὴν τολμᾷ πιά ὁ ὅποιοσδήποτε νά ἀσχολεῖται μέ τὸ ἀνίερο καί ἀνόσιο αὐτὸ ἐπάγ-
γελμα. Καί ὅποιος τολμᾷ ἀπὸ τώρα κι ὕστερα νά φτιάξει εἰκόνα ἢ νά προσκυνήσει ἢ
νά τῆ στήσει σέ ἐκκλησία ἢ σὸ σπίτι του ἢ νά τὴν κρύψει, ἂν εἶναι δεσπότης ἢ πρεσβύ-
τερος ἢ διάκος, νά καθαιρεῖται· καί ἂν εἶναι καλόγερος ἢ λαϊκός, νά ἔχει τὸ ἀνάθεμα
καί νά δίνει λόγο στοὺς νόμους τῆς αὐτοκρατορίας, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀντίθετος μέ τὸ θέ-
λημα τοῦ Θεοῦ καί ἐχθρός μέ τὰ πατροπαράδοτα δόγματα».

[Ἀπόφαση τῆς εἰκονομαχικῆς Συνόδου (754).

Ἀπόσπασμα. Μετάφραση]

→ Β. Οἱ εἰκονολάτρεις:

«Ὅριζουμε μὲ κάθε προσοχή καὶ ἀκριβεία, ὅπως ἔχουμε τὸ σχῆμα τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, ἔτσι νὰ ἔχουμε καὶ τίς σεβαστές καὶ ἅγιες εἰκόνες παντοῦ: στίς ἐκκλησίες τοῦ Θεοῦ, στὰ ἱερά σκεύη καὶ φορέματα, στοὺς τοίχους καὶ στὰ σανίδια, στὰ σπιτία καὶ στοὺς δρόμους· (γιατί ὅσο συχνότερα τίς ἔχουν οἱ ἄνθρωποι ἀποτυπωμένες μπρὸς στὰ μάτια τους τόσο ξυπνᾷ μέσα τους ἡ ἀνάμνηση καὶ ἡ ἀγάπη γιὰ τὰ πρωτότυπα)· καὶ σέ αὐτές νὰ προσφέρουμε ἀσπασμό καὶ τιμητικὴ προσκίνηση (ὄχι ὅμως καὶ ἀληθινὴ λατρεία πού σύμφωνα μὲ τὴν πίστη μας ταιριάζει μόνο στὴ θεϊκὴ φύση, ἀλλὰ ὅπως γίνεται μὲ τὸ σχῆμα τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ καὶ μὲ τὰ ἅγια εὐαγγέλια καὶ μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἱερά ἀφιερῶματα)· νὰ τοὺς προσφέρουμε ἀκόμη τιμητικὰ θυμιάματα καὶ λαμπάδες, ὅπως συνήθιστηκε μὲ εὐσέβεια ἀπὸ τοὺς παλαιούς· γιατί τῆς εἰκόνας ἡ τιμὴ πηγαίνει στὸ πρωτότυπο καὶ ἐκεῖνος πού προσκυνᾷ τὴν εἰκόνα, προσκυνᾷ τὸν ἴδιο πού εἶναι ζωγραφισμένος σ' αὐτήν».

[Ἀπόφαση τῆς εἰκονολατρικῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινούπολης (787)
'Απόσπασμα - Μετάφραση]

2. Εἰκονομαχία

238. Αὐτός (ἐνν. ὁ Λέων Γ') τὴν ὀργή τοῦ θεοῦ ἐναντίον του ἐθεώρησε ὅτι ἦταν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ σήκωσε πόλεμο μὲ μεγαλύτερη ἀναίδεια ἐναντίον τῶν ἁγίων καὶ σεβαστῶν εἰκόνων, ἔχοντας σύμμαχο τὸν Βησῆρ τὸν ἀρνησίθεο καὶ τοῦ ἴδιου παραλογισμοῦ ἐφάμιλλο· κι οἱ δύο τους ἦταν πλημμυρισμένοι ἀπὸ ἀπαιδευσία καὶ κάθε λογῆς ἀμάθεια, πού προκαλεῖ τὰ περισσότερα κακά. Καὶ τὰ πλήθη πού κατοικοῦσαν στὴ βασιλίδα πόλη ἐνωθῆσαν σφοδρῶς ἀγανάκτηση γιὰ τίς νέες διδασκαλίες καὶ μελετοῦσαν καὶ ἐναντίον του νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ σκότωσαν μερικοὺς βασιλικούς ἀνθρώπους πού κατέβασαν τὴν εἰκόνα τοῦ Κυρίου πάνω ἀπὸ τὴ μεγάλη Χαλκὴ πύλη· πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς γιὰ τὴν εὐσέβειά τους τιμωρήθηκαν μὲ ἀκρωτηριασμούς καὶ μαστιγώματα καὶ ἐξορίες καὶ πρόστιμα, κι ἰδιαιτέρως αὐτοὶ διακρίνονταν γιὰ εὐγένεια καὶ ἐπίδοση στὰ γράμματα· ὥστε καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια χάθηκαν καὶ ἡ εὐσεβὴς [ἐνν. τὴν ἱερατικὴ καὶ μοναστηριακὴ] παιδείουση σβήστηκε πού διατηρήθηκε ἀπὸ τὸ Μεγάλο μέσα στοὺς ἁγίους Κωνσταντῖνο ὡς τίς μέρες μας· αὐτὴν κι ἄλλα πολλὰ καλὰ τὰ καθαίρεσε ὁ σαρακηνόφρωνας αὐτός Λέων.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ' 405. 1-14

[Ἀπόσπασμα ἀπὸ: Ι. Καραγιαννοπούλου «Ἡ βυζαντινὴ Ἱστορία ἀπὸ τὰς πηγὰς». Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 193. Μετάφραση]

3. Εἰκονομαχία

[Ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς ἀρνεῖται νὰ ὑπογράψει τὸ διάταγμα τοῦ Λέοντα Γ' κατὰ τῶν εἰκόνων χωρὶς Οἰκουμενικὴ Σύνοδο].

239. Στὴ ζ' τοῦ Ἰανουαρίου τῆς ιγ' ἰνδικτιώνα ἡμέρα γ' τῆς ἐβδομάδας ὁ Λέων

1. Ὁ χρονογράφος αὐτός εἶναι σφοδρὸς ἀντίπαλος τῆς εἰκονομαχίας καὶ μεροληπτικός γι' αὐτὸ στίς κρίσεις του κι ὄχι ἀκριβὴς στίς πληροφορίες του.

ὁ δυσσεβὴς συγκάλωσε στὸ τριβουνάλιο τῶν ἰθ' ἀκουβίτων, σελέντιο¹ κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεβαστῶν εἰκόνων καὶ προσκάλωσε καὶ τὸν ἀγίωτατο πατριάρχη Γερμανό, γιατί πίστευε πὼς θὰ τὸν ἐπειθε νὰ βάλει τὴν ὑπογραφή του ἐναντίον τῶν ἁγίων εἰκόνων. Μὰ ὁ γεναῖος δοῦλος τοῦ Χριστοῦ, δίχως νὰ πεισθεῖ καθόλου στὴ μισαρὴ κακοδοξία του, ἀκολούθησε τὸν ὀρθὸ δρόμο τῆς ἀλήθειας καὶ παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχιεροσύνη· παρέδωσε τὸ ὠμοφόριο καὶ ὕστερα ἀπὸ πολλὰ διδασκαλικά λόγια εἶπε: «ἐάν ἐγὼ εἶμαι Ἰουναῖς, ρίξτετέ με στὴ θάλασσα. Πάντως σ' ἐμένα, Βασιλιά, εἶναι ἀδύνατο δίχως Οἰκουμενικὴ Σύνοδο νὰ φέρω ἀλλαγὴ στὴν πίστη». Κι ἀφοῦ ἔφυγε στὸ λεγόμενον Πλατάνιο πῆγε στὸ πατρογονικὸ του σπίτι κι ἔζησε ἤσυχα ὕστερα ἀπὸ πατριαρχία ἰθ' χρόνων μηνῶν ε' καὶ ἡμερῶν ζ'.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ 408. 31 - 409. 11

[Ἀπόσπασμα ἀπὸ Ἰ. Καρχαριανοπούλου «Ἡ βυζαντινὴ Ἱστορία ἀπὸ τὰς πηγὰς» Θεσσαλονίκη, 1974, σελ. 193]

4. Ἐνας θρόλος : Πὼς ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας ἔσωσε τὴν Πάτρα ἀπὸ τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς Σαρακηνοὺς

Ὁ Νικηφόρος ἦταν βασιλιάς τῶν Ρωμαίων καὶ αὐτοὶ (οἱ Σλάβοι) ποὺ ζοῦσαν στὸ θέμα τῆς Πελοποννήσου σκέφτηκαν νὰ κάμουν ἀνταρσία· Πρῶτα παραβίασαν τὰ σπίτια τῶν γειτόνων τους Γραικῶν καὶ ἄρχισαν νὰ ἀρπάζουν, ὕστερα, ἀφοῦ γύρισαν τὴν ὀρμὴ τους πρὸς τοὺς κατοικοὺς τῆς Πάτρας, καταστρέφανε τὴν περιοχὴ ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος, ἔχοντας μαζί τους καὶ Σαρακηνοὺς ἀπὸ τὴν Ἀφρική.

Ἀφοῦ πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ ἄρχισαν μέσα στὸ τεῖχος νὰ λιγοστεύουν τὰ ἀπαραιτήτα, τὸ νερὸ καὶ οἱ τροφές, οἱ πολιορκημένοι πῆραν ἀπόφαση νὰ ἔρθουν σὲ συμβιβασμὸ καὶ νὰ πάρουν ἐγγύηση πὼς δὲν θὰ πάθουν κανένα κακὸ καὶ τότε νὰ τοὺς παραδώσουν τὴν πόλη.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ στρατηγὸς τοῦ θέματος τότε βρισκόταν στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς περιοχῆς, στὸ κάστρο τῆς Κορίνθου, καὶ ἐλπίζανε νὰ φτάσει καὶ νὰ νικήσει τὸ ἔθνος τῶν Σκλαβήνων, γιατί οἱ ἄρχοντες ἐγκαίρως τοῦ ἔστειλαν μήνυμα γιὰ τὴν καταδρομὴ, οἱ κάτοικοι τοῦ κάστρου ἀποφάσισαν νὰ στείλουν πρωτίτερα ἕναν παρατηρητὴ σὴν ἀνατολικά βουνά, γιὰ νὰ κάμει ἀνίχνευση καὶ νὰ μάθει ἂν ἴσως ἔρχεται ὁ στρατηγός. Ἐδῶσαν παραγγελία στὸν ἀπεσταλμένο καὶ ἕνα σινιάλο, ἂν δεῖ τὸ στρατηγὸ νὰ ἔρχεται, στὴν ἐπιστροφή του νὰ χαμηλώσει τὴ σημαία, γιὰ νὰ καταλάβουν πὼς ὁ στρατηγὸς ἔρχεται· ἄλλιῶς νὰ τὴν κρατήσῃ ὀρθία, γιὰ νὰ μὴν ἔχουν νὰ ἐλπίζουν πὼς θὰ ἔρθῃ πιά ὁ στρατηγός.

Ὅταν ἔφυγε λοιπὸν ὁ σκοπὸς καὶ ἔμαθε ὅτι ὁ στρατηγὸς δὲν ἔρχεται, πῆρε τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ κρατώντας ὀρθία τὴ σημαία. Τότε λοιπὸν ἀπὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Ἀνδρέα, ἐπειδὴ γλιστρησε τὸ ἄλογο καὶ ὁ

1. Συνεδρίαση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου (= τοῦ ἱεροῦ Κοινοστώριου) ποὺ μετέχουν, ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἀνώτατους στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς ὑπαλλήλους, ἀνώτατοι κληρικοί· αὐτοὶ τηροῦν σιωπὴ (λατ. *Silentium*) καὶ μόνο ἀκοῦνε τίς αὐτοκρατορικές ἀποφάσεις. Τριβουνάλιο τῶν ἰθ' ἀκουβίτων = αἴθουσα μὲ δεκανέξ καθίσματα.

καβαλάρης έγειρε γιά νά πέσει, ή σημαία χαμήλωσε και οί κάτοικοι τού κάστρου, όταν είδαν πώς δόθηκε τό σινιάλο και έπειδή νόμισαν ότι εξάπαντος φτάνει ό στρατηγός, άνοιξαν τίς πύλες τού κάστρου και όρμησαν γεμάτοι θάρρος επάνω στους Σκλαβήνους. Τότε είδαν μέ τά ίδια τους τά μάτια τόν Πρωτόκλητο 'Απόστολο 'Ανδρέα, καβάλα στό έλλογό του νά ρίχνεται μέ όρμη επάνω στους βαρβάρους. Και άφού πιά τους έριξε στή φευγάλα και τούς σκόρπισε, τούς κυνήγησε μακριά από τό κάστρο. Και οί βάρβαροι, όταν τόν είδαν, τά έχασαν και τρομοκρατημένοι από τή σφοδρή επίθεση τού άκαταμάχητου πολεμιστή και στρατηγού και ταξιαρχου και τροπαιούχου και νικηφόρου πρωτόκλητου 'Αποστόλου 'Ανδρέα, ταράχτηκαν, σάλεψε τό μυαλό τους, τούς έπιασε τρομάρα και ζήτησαν νά σωθούν μέσα στήν πανσέβαστη εκκλησία του.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ

[Αυτοκράτορας τού Βυζαντίου και ιστορικός συγγραφέας (10 α.) —
Πρός τόν ίδιον υιόν Ρωμανόν. "Εκδ. Moravcsik 1949, σ. 228. Μετάφραση]

5. Θέματα

('Η στρατιωτικοποίηση τής διοίκησης τού κράτους)

76. Κατά τή γνώμη μου ή όνομασία τών Θεμάτων δέν έγινε, όπως πιστεύουν οί πολλοί. Γιατί δέν είναι ούτε παλιά ούτε κανένas ιστορικός έκανε λόγο τής όνομασίας αυτής, όπως χρησιμοποιείται τώρα· αλλά πρωύτερα κι από τήν αρχή υπήρχαν τάγματα και λεγεώνες τιτλοφορημένες μέ τό όνομα τής έπαρχίας, όπως π.χ. ή λεγεώνα τών 40 μαρτύρων (λεγόταν Κεραυνοβόλος) και άλλη Μαρμαριτών και άλλη Πισιδική, και άλλη Θεσσαλική και άλλη πού όνομαζόταν άλλιώς.

"Όταν όμως οί βασιλιάδες σταμάτησαν νά εκστρατεύουν, τότε διόρισαν και στρατηγούς και όργάνωσαν Θέματα. Έτσι διαμορφώθηκε ή κρατική διοίκηση τών Ρωμαίων ως σήμερα. Τώρα όμως, επειδή τό ρωμαϊκό κράτος περιορίστηκε και από τήν 'Ανατολή και από τή Δύση κι άκρωτηριάστηκε από τήν περίοδο τής βασιλείας τού 'Ηρακλείου τού Λιβυκού, όσοι βασιλέψαν από τότε, στήν προσπάθειά τους νά κάνουν καλή χρήση τής εξουσίας τους, τεμάχισαν τήν κρατική τους διοίκηση σε μικρά μέρη και σε στρατιωτικά τάγματα, χρησιμοποιώντας, προπάντων έλληνικούς όρους, άφού έγκατέλειψαν τήν πατροπαράδοτη και ρωμαϊκή γλώσσα. Γιατί τούς χιλάρχους τούς έλεγαν λογγίνους και τούς εκατόνταρχους κεντουριάνες και τούς στρατηγούς, όπως λέγονται τώρα, τούς έλεγαν κόμητες.

Γιατί τό ίδιο τό όνομα Θέμα είναι ελληνικό κι όχι ρωμαϊκό κι όνομάστηκε έτσι από τή λ. Θέση.

(Κων. Πορφ. Περί θεμ. I 1-7 και 17-30).

77. "Έγινε ή δημιουργία και ή διαίρεση τών θεμάτων, όταν τό Ρωμαϊκό κράτος από τούς άθεους 'Αγαρηνούς άρχισε λίγο λίγο νά κολοβώνεται και ν' άκρωτηριάζεται και νά περιορίζεται· και ως τόν 'Ιουστινιανό τό βασιλέα και τή βασιλεία τού Μαυρικίου βρίσκονταν όλοι κάτω από ένιαία διοίκηση· παράδειγμα ό ίδιος ό Βελισάριος, πού ήταν μονοστράτηγος όλης τής 'Ανατολής. Από τότε όμως πού άρχισαν οί 'Α-

γαρρηνοί νά ἐκστρατεύουν ἐναντίον τῶν Ρωμαίων καί νά καταστρέφουν τίς χῶρες καί τίς πόλεις τους, ἀναγκάστηκαν οἱ κατά καιρούς βασιλιάδες νά κόβουν σέ μικρά τμήματα τήν ἐνιαία διοικητική ἐξουσία καί τό ἕνα τμήμα τό ἔδωσαν σ' ἕνα στρατηγό καί τό ὀνόμασαν Ἀνατολικό, γιατί, ὅπως εἶπαμε πρίν, γιά μᾶς πού κατοικοῦμε στό Βυζάντιο, βρίσκεται πρὸς τήν Ἀνατολή. Τήν παλαιά ἐποχὴ ὑπῆρχε ἀρχηγός σέ κάθε ἐπαρχία καί ἡ κυβερνήσή τους ἦσαν σύμφωνοι μέ τήν παράδοση τῆς κάθε περιοχῆς· ἄλλοι εἶχαν δημοκρατία καί ἄλλοι ἦταν ὑποταγμένοι σέ τυράννους. Ὅταν ὁμως βρέθηκαν κάτω ἀπό τή Βασιλεία τῶν Ρωμαίων διαιρέθηκαν σέ ἐπαρχίες καί ἡγεμονίες καί δουκᾶτα καί τοὺς ὀνομαζόμενους κονσιλᾶριους, δηλ. βουλευτές.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ

[Περὶ Θεμάτων. I. 48 - 61. Ἀποσπάσματα ἀπὸ Ἰ. Καραγιαννοπούλου
«Ἡ Βυζαντινὴ Ἱστορία ἀπὸ τὰς πηγᾶς», Θεσσαλονίκη 1974
σελ 61 - 62. Μετάφραση].

6. Ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Γ' (842-867) ὡς Ἀρμούρης ἢ Ἀρμουρόπουλος τῆς ἀκριτικῆς ποίησης.

Τό τραγούδι τοῦ Ἀρμούρη ἀριθμεῖ ὡς διακόσιους στίχους. Περιγράφει μέ οἶστρο καί τεχνουσύνη τό διάβα τοῦ Εὐφράτη ἀπὸ ἕνα νέο καβαλάρη μπροστά σέ ἀραβικό στρατό:

Σαρακηνοὶ ἔχουν φαριά, πού διώχουν τοὺς ἄερες
τὴν φάσσαν καί τὴν πέρδικαν ἀπὸ πτεροῦ τὴν παίρνουν.
Καί τόν λαγόν στόν ἀνήφορον ἀπὸ δρομοῦ τόν σώνουν·
καί τόν Ἀφράτην ποταμόν οὐκ ἔμποροῦν περάσαι.
Καί σύ μέ τό παρίππιν σου θέλεις νά τόν περάσεις;

Ἐχὼ ἀποδείξει πὼς τό τραγούδι αὐτό τό ἔκανε πολεμιστὴς τραγουδάτορας τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Γ' κατὰ τό 859. Πολλές λεπτομέρειες εἶναι ἀρκετὰ πιστικές νά μᾶς κάνουν νά παραδεχοῦμε τόν προσδιορισμὸ αὐτό καί τὴ χρονολογία.

Ἀρμούρης ἢ μᾶλλον ὁ γιὸς τοῦ Ἀρμούρη, ὁ Ἀρμουρόπουλος, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ νεαρός αὐτοκράτορας, καί λεγόταν ἔτσι, γιατί ἦταν πρίγκιπας τῆς δυναστείας πού εἶχε ὡς γενέτειρα τό μεγάλο ὀχρωμένο κέντρο τῆς Μ. Ἀσίας, τό Ἀμόριο ἢ Ἀμουρίν.

Παριστάνεται ὡς ἐκδικούμενος τόν πατέρα του καί εἶναι ἀπόλυτη ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ' ἦταν ἐκδικητικὴ ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ διαδόχου τοῦ χαλίφη Μουτασίμ· τοῦ Μουτασίμ πού εἶχε κυριεύσει τό Ἀμόριο στὰ 838 καί εἶχε βαθιά ταπεινώσει τόν αὐτοκράτορα Θεόφιλο ἐξ Ἀμορίου, πατέρα τοῦ Μιχαὴλ Γ', μέ τό νά καταλάβει τόν τόπο τῆς γεννήσεώς του καί μέ τό νά πάρει ἀπὸ ἐκεῖ μαζί του χιλιάδες αἰχμαλώτους καί μάλιστα σαράντα δυὸ στρατηγούς καί ἀνώτερους ἀξιωματικούς, τοὺς ὀνομαστοὺς 42 μάρτυρες τοῦ Ἀμορίου πού ἀποκεφαλίστηκαν στὰ Σάμαρα.

Οἱ γριές τῆς Κύπρου μᾶς διατήρησαν λοιπόν ἐπικὴ περιγραφή τοῦ διαβά τοῦ

Εὐφράτη ποταμοῦ κατά τό ἔτος 859 ἀπό τό Μιχαήλ τόν ἐξ Ἄμορίου. Τό γεγονός αὐτό εἶχε βαθιά συγκινήσει τή βυζαντινὴ ψυχὴ, γιατί σήμαινε υπερήφανη ἀντεπίθεση ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ καί ἐπανάκτηση τῶν παλαιῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας, τὰ ὅποια οἱ Χριστιανοὶ εἶχαν χάσει στίς ἀρχές τοῦ 8ου αἰώνα.

Ἄλλὰ ἔχει καί ἄλλη σημασία τό ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη ἢ Ἀρμουρόπουλου. Ἡ θαυμασία διατήρησή του διεκδικεῖ, σάν νά λέμε τή μνήμη τοῦ βασιλόπουλου, πού δολοφονήθηκε πρόωρα ἀπό τό διάδοχό του, Βασίλειο Α' (867) καί συκοφαντήθηκε ἀπό τοὺς ἐπίσημους ἱστοριογράφους, πού τοῦ κόλλησαν τό ἐπονείδιστο ἐπίθετο τοῦ «μέθυσου».

Γνωρίζουμε ἀπό αὐθεντικὲς πηγές ὅτι ὁ Μιχαήλ δέν εἶχε μόνο πολεμικὲς ἀρετές, ἀλλὰ καί ἀληθινὴ μεγαλοφυΐα. Ἐπὶ τῆς βασιλείας του ἄκμαζε ὁ μέγας πατριάρχης Φώτιος, ἀπεκρούσθη ἡ πρώτη ἐπίθεση τῶν Ρώσων ἐναντίον τῆς Κωνσταντινούπολης, βαφτίστηκαν οἱ Βούλγαροι.

ΕΡΡ. ΓΚΡΕΓΚΟΤΑΡ

[*Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας—Ἡ βυζαντινὴ ἐποποιία στὴν ἱστορία καί στὴν ποίηση*]
Μέ συνεργασία Π. Μορφοπούλου. The National Herald, New York, 1942 σελ. 6 - 9]

7. Ἡ σημασία τῆς εἰκονολατρικῆς νίκης (843)

Ἡ εἰκονολατρικὴ κρίση ἦταν μιά περίοδος τόσο ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Βυζαντίου, ὅσο ἦταν κι' ὁ ἀγώνας ἐναντίον τῶν περσικῶν καί ἀραβικῶν εἰσβολῶν γιὰ τὴν κρατικὴ του ἐπιβίωση. Στὴ στρατιωτικὴ εἰσβολὴ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ ἐπακολούθησε μιά πνευματικὴ ἐπίθεση πού ἀναστάτωσε τὴν αὐτοκρατορία μέ τὴ μορφή τῆς εἰκονοκλαστικῆς διαμάχης. Ἡ ἕττα τῆς εἰκονομαχίας ἦταν τόσο σημαντικὴ γιὰ τὴν πολιτιστικὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου, ὅσο ἦταν ἡ στρατιωτικὴ του νίκη γιὰ τὴν πρόδοό του ὡς πολιτικῆς κοινότητος. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν εἰκόνων σημειώνει τὸν θρίαμβο τῆς ἐλληνικῆς θρησκευτικῆς καί πολιτιστικῆς ἀντίληψης πάνω στὰ ἀσιατικὰ χαρακτηριστικὰ τὰ συμπτυκνωμένα μέσα στό εἰκονοκλαστικὸ κίνημα. Ἀπὸ δῶ κι ὕστερα τό Βυζάντιο, ὡς ἐλληνοχριστιανικὴ αὐτοκρατορία, παίρνει μιά μοναδικὴ πολιτιστικὴ θέση ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καί τὴ Δύση.

Γ. ΟΣΤΡΟΓΚΟΡΕΚΥ

[*History of the Byzantine State.*
Rudgers University press, 1969, σελ. 217]

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610- 1081]

1. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΚΜΗΣ. — Η ΧΡΥΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ
[867- 1025].

2. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ [1025- 1081].

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Από τη «Νέα Έποχή» του Μιχαήλ Γ' αρχίζει ή άκμή. Τώρα, στά χρό-
νια τών Μακεδόνων, τό Βυζάντιο φτάνει στην άποκορύφωση. Από τά μέσα
του 9ου αιώνα ως τά μέσα του 11ου βρίσκεται στην καλύτερη ώρα του. "Ο,τι
πιό αντιπροσωπευτικό βγήκε από τόν πολιτισμό του ανήκει στην έποχή αυτή.
Αυτό φαίνεται παντού, μά ιδιαίτερα διακρίνεται στην Τέχνη, πού είναι άλά-
θευτο σημάδι κάθε έποχής άκμης.

Η έποχή τών Μακεδόνων δέν έχει μόνο πολεμικούς θριάμβους νά επιδεί-
ξει. Είναι και μιά περίοδος ύψηλης Τέχνης.

Παρακάτω σημειώνονται πολύ συνοπτικά τά γεγονότα πού φανερώνουν
πώς ή αυτοκρατορία βρίσκεται σε μεγάλη ύλική δύναμη και σε πνευματικό πο-
λιτισμό έντελώς ώριμο:

● Οί "Αραβες αρχίζουν νά χάνουν τή δύναμή τους, ενώ τό Βυζάντιο άν-
τεπιτίθεται παντού για νά άνακτήσει τά έδάφη πού του πήραν οι πρώτοι
κατακτητές χαλίφες. Μέ ένδοξους πολέμους στό άνατολικό μέτωπο ξανακερ-
δίζει άρκετές περιοχές πού τις είχε χαμένες από τόν 7ο αιώνα και θέτει πάλι
τήν άνατολική Μεσόγειο κάτω από τήν έξουσία του.

● Ακόμη σπουδαιότεροι είναι οι άγώνες του μέ τούς Βουλγάρους.
"Ο λάος αυτός βρίσκεται σε πολύ άναπτυγμένη κατακτητική διάθεση και τό Βυ-
ζάντιο αντιμετωπίζει τή βιαιότερη πολεμική άναμέτρηση μαζί του. Στο τέλος
τό κράτος τών Βουλγάρων διαλύεται, ή χώρα τους κυριεύεται και τά σύνορα
της αυτοκρατορίας απλώνονται ως τό Δούναβη.

Τό Βυζάντιο λοιπόν στους άγώνες μέ τούς παλαιούς έχθρούς του περνά σε
νικηφόρα άντεπίθεση. Από τούς "Αραβες άποσπά μεγάλες περιοχές, ενώ τούς

↓
Βουλγάρους τούς υποτάσσει έντελῶς. Αὐτοί οἱ ἀγῶνες ὀνομάστηκαν «βυζαντινή ἐποποιία».

● Μιά ἄλλη ἐποποιία, ἐξίσου ἐνδοξη, κέρδισαν οἱ ἴδιοι αὐτοκράτορες στό ἐσωτερικό μέτωπο. Εἶναι οἱ ἀγῶνες τους, γιά νά διασώσουν τούς ἐλευθέρους καλλιεργητές πού κινδύνευαν νά ἀπορροφηθοῦν ἀπό τούς Βυζαντινοὺς μεγαλοκτηματίες, τ ο ὕ ς Δ υ ν α τ ο ὕ ς. "Ὅσο κυβερνοῦν αὐτοκράτορες μέ στιβαρό χέρι, συγκρατοῦν τούς Δυνατοὺς, πότε μέ νόμους, πότε μέ τό σπαθί, καί σώζουν τούς μικροὺς ἰδιοκτῆτες, γιατί αὐτοί εἶναι τό στήριγμα καί τοῦ στρατοῦ καί τῆς οἰκονομίας.

● Στόν πνευματικό πολιτισμό ἔχουμε ἐπίσης μεγάλη ἀνθηση. Κυρίως στήν Τέχνη. Μετά τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ πού ἦταν ἡ πρώτη «χρυσή ἐποχή», ἡ ἐποχή τῶν Μακεδόνων εἶναι ἡ δεύτερη. Πρόκειται γιά μιὰ γνήσια βυζαντινὴ χρυσή ἐποχή τῆς Τέχνης.

↑
Τώρα εἶναι ἐπίσης ἡ ἐ π ο χ ῆ τ ὶ ν ἀ κ ρ ι τ ι κ ὶ ν τ ρ α γ ο υ δ ι ὶ ν. Οἱ ἀγῶνες μέ τούς Ἄραβες συγκίνησαν βαθιά τούς παραμεθόριους πληθυσμούς τῆς Μ. Ἀσίας: ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν πῶς ἦταν ἔλοι τους ἕνας λαός μέ τόν ἴδιο πόθο: νά προφυλάξουν τά χῶματά τους καί τήν πίστη τους ἀπό τούς ἀλλόθρησκους. Ἄρχίζει νά χαράζει μιὰ πρώτη ἀφύπνιση ἐθνικῆς συνείδησης. Τά τραγοῦδια πού ἔγιναν τότε ἐξυμνοῦσαν τούς ἥρωικούς ἀκρίτες καί σώθηκαν στά χεῖλη τῶν Ἑλλήνων μέχρι σήμερα.

↓
Ἄ βυζαντινός πολιτισμός αὐτὴ τήν ἐποχὴ βρίσκεται, ὅπως εἶπαμε, σέ μεγάλη ἀνθηση: γι' αὐτό καί ἀκτινοβολεῖ πέρα ἀπό τήν αὐτοκρατορία. Ἡ λάμψη του ἔφτασε μακριά καί ἐπηρεάσε μεγάλες χῶρες, ὅπως τῆ Ρωσία, τῆ Γερμανία, τῆ Βενετία κ.ἄ.

▲ Στό τέλος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς (1025 - 1081) ἀρχίζει ἡ κάμψη. Τό Βυζάντιο παίρνει σιγά σιγά τόν κατήφορο καί στό τέλος τοῦ 11ου αἰώνα θά φτάσει σέ μιὰ φθορά πού θά εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ὀριστικῆς παρακμῆς του.

Ἡ παρακμὴ ἐκδηλώθηκε μ' ἕναν ἰσχυρό κλονισμό τῆς ἐξουσίας. Μόλις πέθανε ὁ πιό δυνατός αὐτοκράτορας τῆς δυναστείας, ὁ Βασίλειος Β' (1025), ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περνᾷ στό χέρι τῆς διοικητικῆς ὑπαλληλίας τοῦ παλατιοῦ, πού κυβερνᾷ ἀπό τὰ παρασκήνια καί κάνει τό πᾶν, γιά νά μειώσει τὴ δύναμη τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας τῶν ἐπαρχιῶν. Γιά νά τό ἐπιτύχουν οἱ πολιτικοὶ αὐτοὶ γραφειοκράτες — ἔτσι τούς ὀνομάζουν συνήθως —, καταφεύγουν στήν ὑπνόμευση τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τοῦ κράτους ἀπό τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰώνα.

▲ Ἐνῶ ἡ αὐτοκρατορία περνᾷ τόσο δύσκολες ὥρες στό ἐσωτερικό, πρωτοφανέρωτοι ἐχθροὶ ἀπειλοῦν τό κράτος καί παραβιάζουν τὰ σύνορά του:

● Στὴ Δ Ὑ σ η οἱ Νορμανδοὶ σέ ἀλλεπάλληλα κύματα πλημμυρίζουν τήν Εὐρώπη. Ἐνα κύμα ἀπό τούς βόρειους αὐτοὺς πολεμιστὲς τῆς Σκαν-

διναβίας φτάνει ως την Ίταλια και από εκεί ως τις άκτες της Ήπειρου, απειλώντας πολύ σοβαρά τό Βυζάντιο.

● Στην Άνατολή ένας νέος άσιατικός λαός, οί Σελτζούκοι Τούρκοι, άνανεώνουν την άδυνατισμένη πιά όρμηή του μουσουλμανικού κόσμου. Όταν τελειώνει ή έποχή πού έξετάσαμε, έχουν στήσει κιόλας μόνιμα τίς σκληρές τους άπέναντι από την Κωνσταντινούπολη, στή Βιθυνία. Στά μικρασιατικά έδάφη έχει ριζώσει όριστικά ένα τουρκικό κράτος με τόν προκλητικό τίτλο « Σουλτανάτο τοϋ Ρούμ ».

“Ωστε από τόν 11ο αιώνα τό Βυζάντιο ύποφέρει πολύ από έσωτερικές και έξωτερικές δοκιμασίες πού τό άδυνατίζουν σοβαρά και δέ θά μπορέσει πιά νά όρθοποδίσει.

1 Η ΕΠΟΧΗ ΑΥΤΗ ΧΩΡΙΖΕΤΑΙ ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΠΙΟ ΜΙΚΡΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ Η ΚΑΘΕΜΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. **Η άναγέννηση της «Νέας Έποχής» του Μιχαήλ Γ' συνεχίζεται και όλοκληρώνεται** (867 - 963)¹. Άρχίζει ή περίοδος αυτή με τό Βασίλειο Α' τό Μακεδόνα (867 - 886) πού είναι και ό ίδρυτής της δυναστείας, από την περιοχή της Άνδριανούπολης πού τότε λεγόταν Μακεδονία. Γεννήθηκε στή Χαριούπολη από γονείς άρμενικής ίσως καταγωγής. Μικρός έξησε αιχμάλωτος στή Ρουμανία μαζί με χιλιάδες άλλους πού τούς μετέφερε εκεί τό 813 ό Κρούμος.

Τό 856 τόν βρίσκουμε ίπποκόμο στήν ύπηρεσία του αλικού άρχοντα Θεοφιλίτζη. Άπό αυτόν γνωρίστηκε με τούς κύκλους της βυζαντινης άριστοκρατίας και μπήκε στήν ύπηρεσία του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ'.

Τό Μάιο του 866 ό Μιχαήλ Γ' τόν έστειψε συμβασιλέα του. Τόν έπόμενο χρόνο ό Βασίλειος τόν δολοφόνησε και πήρε τό θρόνο.

“Υστερα από τό Βασίλειο, στό διάστημα 886 - 963, ό θρόνος περνά από πιάτέρα σέ γιό. Βασιλεύει πρώτα ό γιός του Λέων Στ' ό Σοφός (886 - 913). Είναι ένας λόγιος με μικρόλογη σοφία και αυτό ίσα ίσα την έποχή πού ή αυτοκρατορία χρειαζόταν άξιο κυβερνήτη, γιατί τότε αντιμετώπισε τίς μεγαλύτερες αξιώσεις τών Βουλγάρων.

Τόν διαδέχεται ό γιός του Κωνσταντίνος Ζ' ό Πορφυρογέννη-

1. Οί αυτοκράτορες αυτής της περιόδου είναι με τη σειρά: ό Βασίλειος Α' (867 - 886), ό Λέων Στ' ό Σοφός (886 - 913), ό Κωνσταντίνος Ζ' ό Πορφυρογέννητος (913 - 959· στό διάστημα της βασιλείας του τελευταίου ό πρώτος «εύκληής σφετεριστής» Ρωμανός Α' Λεκαπηνός - 920 - 944) και τέλος ό Ρωμανός Β' (959 - 963).

Ἡ στέψη τοῦ αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου (913 - 959). [Ἐλεφαντοστό, Μόσχα. 10ος αἰώνας].

τος (913 - 959). Είναι καί αὐτός ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, ἀλλά πολύ καλύτερος ἀπὸ τὸν πατέρα του. Δέν ἔχει ἱκανότητες στὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους· περιορίζεται στὸ σπουδαστήριό του, γράφει βιβλία καὶ ἀφήνει νὰ κυβερνᾷ ἕνας πολὺ ἄξιος ναύαρχος, ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς (920 - 944). Αὐτὸς ἔδωσε γυναίκα στὸ βασιλιά τὴν κόρη του καὶ ἐπινόησε γιὰ τὸν ἑαυτό του τὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλεοπάτορα. Σέ λίγο ἔγινε ἐπίσημα συμβασιλέας καὶ ἔτσι εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς τρεῖς «εὐκλεεῖς σφετεριστές» τοῦ θρόνου, ὅπως ὀνομάστηκαν οἱ ἄξιοι στρατιωτικοὶ ποὺ πῆραν τὴ βασιλικὴ ἐξουσία ἀπὸ τοὺς νόμιμους βασιλιάδες καὶ βασιλέψαν μὲ τὴν ἔγκρισή τους ἢ ὅσο ἐκείνοι ἦταν ἀνήλικοι.

Τελευταῖος σ' αὐτὴ τὴ σειρά εἶναι ὁ Ρωμανὸς Β' (959 - 963). Ἀνέβηκε στὸ θρόνο πολὺ νέος καὶ βασιλέψε λίγα χρόνια, γιατί πέθανε ἀπὸ ξαφνικὸ θάνατο. Ἡ λιγύχρονη βασιλεία του δοξάστηκε πολὺ ἀπὸ ὀνομαστοὺς στρατηγούς, ὅπως ὁ Νικηφόρος Φωκάς. Ὅταν πέθανε ὁ Ρωμανὸς Β', τίς τύχες τοῦ κράτους διευθύνει ἡ γυναί-

Ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ρώσων.

Ἡ παράσταση σηλοῖται στὴν παράδοση ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ρώσων ἄρχισε ἀτὰ χρόνια τοῦ αυτοκράτορα Βασίλειου Α' (867 - 886). Ὁ ποταμὸς, πού στὰ γερά του ὁ βυζαντινὸς ἐπίσκοπος μὲ τὸ πολυσταύριο καὶ τὸ πολυτελὲς λειτουργικὸ βιβλίον στὸ ἀριστερὸ χέρι, βαπτίζει τὸ γυμνὸ Ρώσο, εἶναι ἴσως ὁ Δνεῖπερος. Οἱ μορφές μὲ τοὺς μαυδῆς εἶναι ἐθγενεῖς Ρῶσοι πού περιμένουν τὴ σειρά τους νὰ βαφτιστοῦν. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀδελφός καί διάδοχος τοῦ Λέοντα ΣΤ' (912-913), ἐτοιμοθάνατος ἀνακηρύσσει τὸ γιό τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' συναυτοκράτορα. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

κα του Θεοφανώ, πολὺ ὁμορφη, φιλόδοξη καί σκληρόκαρδη. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τέσσερα παιδιά του, ὁ Βασίλειος, ἦταν ἕξι χρονῶν τότε.

Στὴν πρώτη αὐτῆ περίοδο (867 - 963) γίνονται ὀρισμένες σπουδαῖες ἐνέργειες πού στήριζαν τὸ κατοπινοῦ μεγαλειο τῆς δυναστείας:

▲ **Στρατιωτικὴ συντριβὴ τῶν Παυλικιανῶν.** Μιλῆσαμε πρὶό πάνω γιὰ τὴ μεγάλη αὐτῆ αἴρεση. Μετὰ τὴν ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων καί τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητας στὴν Ὁρθοδοξία, οἱ Παυλικιανοὶ θεωρήθηκαν ἐχθροὶ τοῦ κράτους. Γι' αὐτὸ καταδιώχθηκαν καί ἐπὶ Θεοδώρας, πρὶν ἐνηλικιωθεῖ ὁ Μιχαὴλ Γ'.

Οἱ Ἀραβες τοὺς πρόσφεραν προστασία καί τοὺς ἄφησαν νὰ ἐγκατασταθοῦν σὲ διάφορα σημεῖα τῶν συνόρων τους, ὅπου ἔχτισαν πολλὰ ὄχυρά φρούρια, ὅπως ἡ Τεφρική, πού ἔγινε πρωτεύουσα τους.

Σὲ μιὰ μάχη (863) μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς σκοτώθηκε ἓνας ἀπὸ τοὺς ὀνομαστοὺς στρατιωτικοὺς ἥρωες τῶν Παυλικιανῶν, ὁ Καρβέας. Τὸν διαδέχτηκε ὁ ἀνεψιὸς του Χρυσόχειρ. Αὐτὸς ἐπὶ Βασιλείου Α' μπῆκε στὸ θέμα τῶν Θρακησίων καί κυριέψε τὴν Ἐφεσο. Ὁ Βασίλειος Α' προσπάθησε νὰ ἔρθει σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς Παυλικιανούς, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἦταν τότε ἡ δύναμή τους, πού, ὅπως λέγεται, ἀξίωσαν νὰ τοὺς δοθεῖ ὀλόκληρη ἡ Μ. Ἀσία.

Ἦστερα ἀπὸ μιὰ συντριπτικὴ ἤττα του στὴν Τεφρική (870) ὁ Βασίλειος Α' ἔκαμε καί δεύτερη ἐκστρατεία ἐναντίον τους (872). Ἡ Τεφρική κυριεύτηκε, ὁ Χρυσόχειρ συνέχισε τὸν πόλεμο, ἀλλὰ στὸ τέλος ἔπεσε στὸ πεδίο τῆς μάχης.

Ἔτσι οἱ στρατιωτικὲς κοινότητες τῶν Παυλικιανῶν μὲ τὴν ἰδιότυπη χριστιανικὴ δημοκρατικὴ τους ὀργάνωση διαλύθηκαν. Οἱ αἰρετικὲς τους ὁμως μειονότητες ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑπάρχουν γιὰ πολλοὺς ἀκόμη αἰῶνες.

▲ **Ἀποκατάσταση γαλήνης στὶς σχέσεις Δυτικῆς καί Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.** Ἡ διένεξη μεταξὺ τῆς Ἀγίας Ἐδρας καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινούπολης ἀποκορυφώθηκε τὸ 867 μὲ τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Φωτίου καί μὲ τὴ Σύνοδο πού παρέδωσε στὸ ἀνάθεμα τὸν Πάπα. Ἦστερα ἡ διαμάχη σταμάτησε.

Ὁ Βασίλειος Α' ἀκολούθησε φιλικὴ πολιτικὴ πρὸς τὸν Πάπα, ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸ Φώτιο καί ἐξομάλυνε τὶς σχέσεις μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Ἀλλὰ καί ὅταν (878) ὁ Φώτιος πῆρε ὀριστικὰ τὸν ἀρχιερατικὸ θρόνο, οἱ σχέσεις τῶν δυὸ Ἐκκλησιῶν δὲ διαταραχθηκαν πιά.

▲ **Σταθερότητα στη διαδοχή του θρόνου.** Στά προηγούμενα κεφάλαια είχαμε την ευκαιρία να πούμε ότι η άρχαια πολιτειακή παράδοση από την εποχή του Αύγουστου ήταν πάντοτε τόσο ισχυρή, ώστε δεν άφησε να γίνει στο Βυζάντιο ή βασιλεία κληρονομική με την τυπική άκαμψία που έγινε στη Δύση. Ο θεσμός της συμβασιλείας που είχε εφαρμοστεί παλαιότερα, εφαρμόζεται και τώρα πιο συστηματικά.

Έπειδή η δυναστεία αυτή εμπνέει περισσότερο σεβασμό, δημιουργείται μία σταθερή νομιμότητα στη διαδοχή με την εμπεδωμένη πιά συνήθεια να διαδέχονται τό βασιλιά οι γιοί του. Και όταν ακόμη ο διάδοχος ήταν ανήλικος, επί δυο αιώνες (867 - 1057) κανένας δεν αποφάσιζε να τον αποσπάσει από τό θρόνο, μόνο που στό διάστημα αυτό τρείς «εύκλειεις σφετεριστές» βασίλευσαν, αλλά μόνο ως επίτροποι τών νόμιμων δικαιούχων του θρόνου.

▲ **Κωδικοποίηση της νομοθεσίας.** Ο Βασίλειος Α' ανανέωσε τή νομοθεσία. Σ' αυτόν οφείλεται ή έκδοση του Πρόχειρου Νόμου (870/79). Τό πιο μεγάλο όμως μέρος της νομοθετικής του προσπάθειας ολοκληρώθηκε μετά τό θάνατό του από τό γιό του Λέοντα. Ο Πρόχειρος Νόμος αποτελεί αντίθεση στη νομοθεσία τών Ίσαύρων και επάνοδο στό παλαιό Ίουστινιάνειο Δίκαιο, παρ' όλο που ή επίδραση της Έκλογής τών Ίσαύρων πάνω στόν Πρόχειρο Νόμο και ειδικά στά ζητήματα κληρονομικού Δικαίου είναι φανερή. Πιο μεγάλη ακόμη επίδραση διακρίνεται σ' άλλο νομοθετικό έργο τών Μακεδόνων, τή Έπαναγωγή (μετά τό 879). Ίδιαίτερη σημασία έχει ή Έπαναγωγή, γιατί για πρώτη φορά νομοθετούνται οι άρμοδιότητες της κοσμικής και εκκλησιαστικής εξουσίας μέ βάση τήν Ισοτιμία. Ο γιός του Βασιλείου Α' Λέων ΣΤ' (886 - 913) συνεχίζει τή νομοθετική εργασία του πατέρα του και ενθαρρύνει τή σύνταξη τών Βασιλικών σέ 60 βιβλία που αποτελούν νομοθετικό κατόρθωμα άντάξιο του Ίουστινιανού. Παραμένει ώστόσο πρόβλημα για τούς ειδικούς έρευνητές άν τά Βασιλικά [= βασιλικά νόμιμα, νόμοι] αντιπροσωπεύουν δίκαιο που ίσχυε στήν εποχή τους ή είναι μία άπλη απόδοση στα έλληνικά του παλαιού Δικαίου του Ίουστινιανού.

Παράρτημα ▲ **Ο άγώνας εναντίον τών Δυνατών.** Έγινε πιο πάνω λόγος για τούς πολεμιστές - μικροκαλλιεργητές που αποτελούσαν τή βάση της στρατιωτικής δύναμης του Βυζαντίου και για τούς ελεύθερους μικροϊδιοκτήτες γής, τούς οργανωμένους στίς φορολογικές κοινότητες τών χωριών. Η προσπάσια τους από τόν Ίουστινιανό, όπως είδαμε, είχε ανάγκη τήν πορεία προς τόν εκφρασηδαλισμό, που πραγματοποιήθηκε στη Δύση.

Στό Βυζάντιο οι μεγαλοκτηματίες αποτελούν ως τώρα εξαίρεση. Νέα ένταση εμφανίζει ο άγώνας εναντίον τους στα χρόνια που βασιλεύουν οι Μακεδόνες.

Έτσι π.χ. οι βυζαντινοί μεγαλοκτηματίες, οι Δυνατοί, ανησυχούν τό κράτος στήν εποχή του Ρωμανού Λεκαπηνού (920 - 944). Ένα αποτελεσματικό μέτρο που πήρε εναντίον τους ήταν ή Νεαρά του «Περί προτιμήσεως» (922),

πού καθόριζε τή σειρά τῶν ἀγοραστῶν, ὅταν πουλιόταν ἔγγεια ἰδιοκτησία. Εἰδικότερα:

- Ἐάν ἐπρόκειτο νά πουληθεῖ ἕνα κτῆμα μέσα στήν κοινότητα τοῦ «χωρίου», προτεραιότητα νά τό ἀγοράσουν (δηλαδή δικαίωμα προτιμῆσεως) εἶχαν οἱ ἐλεύθεροι ἀγρότες τῆς κοινότητας.

- Ἀπαγορεύτηκε αὐστηρά οἱ Δυνατοί νά παίρνουν στήν κυριότητά τους, μέ ὅποιοδήποτε τρόπο, κτήματα τῶν μικροἰδιοκτητῶν.

- Ὅσα τέτοια κτήματα εἶχαν ἀγοράσει ὡς τότε ἔπρεπε νά τά ἐπιστρέψουν στούς ἰδιοκτῆτες τους, χωρίς νά πάρουν πίσω τά χρήματά τους.

Ἐπειδή ὁμως τό 927/928 ἔπεσε βαρυχειμωνιά καί μεγάλη πείνα, ἡ Νεαρά τοῦ 922 παραβιάστηκε ἀπό τοὺς Δυνατούς, γιατί πολλοί μικροἰδιοκτῆτες ἀναγκάστηκαν νά τοὺς ἐκχωρήσουν τά κτήματά τους, γιά νά ἀποκτήσουν τά μέσα νά συντηρηθοῦν, καί οἱ Δυνατοί δέ δίστασαν νά τά πάρουν. Χρειάστηκε λοιπόν ἄλλη αὐστηρότερη, γιά νά ξανάρθει ἡ κοινωνική ἰσορροπία πού εἶχε διασαλευτεῖ. *Ἔτσι μέ τίς Νεαρές αὐτές ἐγκαινιάστηκε ὁ μέγας ἀγώνας ἐναντίον τῶν Ἀνατῶν, πού ἀποτελεῖ γιά τοὺς Μακεδόνες μιὰ ἐπίσης ἔνδοξη «ἐποποιία».*)

2. Ἡ λαμπρή ἐποχή τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας». Οἱ αὐτοκράτορες. Στό διάστημα 963 - 1025 ὁ θρόνος ἀνήκει στό γιό τοῦ Ρωμανοῦ, Βασίλειο Β'. Ἐπειδή εἶναι ἀκόμη παιδί, βασιλεύουν ὡς ἐπίτροποι τοῦ δυοῦ ἄλλοι «ἐκκληεῖς σφετεριστές», πρῶτα ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς καί ὕστερα ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς. Καί γιά τοὺς δυοῦ ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον καί τοὺς βοήθησε νά ἀνέβουν στό θρόνο ἡ αὐγούστα Θεοφανώ. Τό Νικηφόρο Φωκᾶ τόν παντρεύτηκε κιόλας. Μετά ἀπό αὐτοὺς βασιλέψε μόνος του ὁ Βασίλειος Β'.

Εἶναι καί οἱ τρεῖς τους οἱ πιό λαμπροί αὐτοκράτορες τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Εἶναι μεγάλοι στρατηγοί καί ὀδηγώντας προσωπικά τοὺς αὐτοκρατορικούς στρατούς, ξαναπῆραν μεγάλες περιοχές χαμένες ἀπό αἰῶνες καί ἀνασύλωσαν τό μεγαλεῖο τοῦ Βυζαντίου.

▲ **Νικηφόρος Φωκᾶς** (963 - 969). Ἦταν ὁ ἔνδοξος κατακτητῆς τῆς Κρήτης, ὁ κατ' ἐξοχήν ἀραβομάχος αὐτοκράτορας πού ὀραματίστηκε τήν ἀνάκτηση ὅλων τῶν παλαιῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντίου ἀπό τοὺς Ἄραβες· πῆρε αὐστηρά μέτρα γιά νά περιορίσει τά ἐκκλησιαστικά κτήματα καί τίς χορηγίες στοὺς πλούσιους συγκλητικούς. Ἦταν μορφή αὐστηρῆ καί ἀσκητικῆ μέ τάσεις νά ἐγκαταλείψει τήν κοσμική ζωὴ καί νά καλογερέψει στό Ἅγιο Ὄρος.

Τόν ἀσκητικό αὐτό στρατηγό τόν ἀπομάκρυνε ἀπό τήν ἀναχωρητικὴ του διάθεση ἡ Θεοφανώ, παίρνοντάς τον σύζυγο καί ἀνεβάζοντάς τον στό θρόνο, γιά νά βασιλέψει ὡς ἐπίτροπος τῶν ἀνήλικων ἀγοριῶν τῆς, τοῦ Βασιλείου καί τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἐχτισε ἰδιαίτερο ἐνδιαίτημα γιά τόν ἑαυτό του, τό «ἄνω παλάτιον» κοντά στό λιμάνι τοῦ Βουκολέοντα, στίς ἀκτές τῆς Προποντίδας. Ἦταν ἕνα ὄχυρό καταφύγιο, γιά νά προστατεύεται ἀπό τοὺς ἔχθρους του. Ἐκεῖ μιὰ χειμωνιάτικη νύχτα τόν δολοφόνησαν οἱ συνωμότες τοῦ τρίτου σφετεριστῆ, τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ. Τότε πῆρε αὐτός τό θρόνο μέ τή συνεργασία τῆς Θεοφανῶς.

‘Ο Βασίλειος Β’ ὁ Βουλγαροκτόνος (976 - 1025).

Μικρογραφία στό ἐξώφυλλο τοῦ Ψαλτηρίου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης στή Βενετία. Ἡ παράσταση ἀναφέρεται ἴσως στή συντριβή καί τελικά ὑποταγή (1018) τῆς Βουλγαρίας. Ἀπό πάνω του εἰκονίζεται ὁ Χριστός νά τόν προστατεύει ἕνας Ἀρχάγγελος κρατᾶ τό στέμμα του, ἄλλος τό κοντάρι του, ἐνῶ στό πόδια του εἶναι ξαπλωμένοι καταγῆς Βούλγαροι μεριστάες.

▲ **Ίωάννης Τσιμισκής** (969 - 976). Ήταν άνεπιός του Νικηφόρου Φωκά, αρμενικής καταγωγής, με μεγάλες στρατιωτικές ικανότητες· γι' αυτό είχε ανακηρυχτεί από τό Νικηφόρο Φωκά άρχιστράτηγος τής 'Ανατολής.

'Απέναντι σ' αυτόν όρθωσε τό άνάστημά του ό πατριάρχης Πολύευκτος και τό άρνήθηκε τήν επίσημη εύλογία τής 'Εκκλησίας και τή στέψη, άν:

● δέν καταργούσε όρισμένες Νεαρές του Νικηφόρου Φωκά εναντίον τών μοναστηριών.

● δέν τιμωρούσε τούς άυτουργούς τής δολοφονίας του Νικηφόρου Φωκά.

● δέν έδιωχνε από τό παλάτι τήν κύρια ένοχο, τή Θεοφανώ.

Ό Ίωάννης τά δέχτηκε όλα. Πέθανε 51 χρονών από ξαφνική άρρώστια, ή ίσως δηλητηριασμένος από τόν παρακοιμώμενό του.

▲ Ό θρόνος έμεινε στό φυσικό κληρονόμο πού δέν ήταν άκόμη 20 χρονών. Αύτός ήταν ό Βασίλειος Β' ό Βουλγαροκτόνος (976 - 1025). Είναι ή μεγαλύτερη φυσιογνωμία άπ' όλους τούς βυζαντινούς άυτοκράτορες. 'Επειδή άπό τά πρώτα χρόνια τής βασιλείας του βρέθηκε στήν άνάγκη νά παλέψει με μεγάλες έσωτερικές δυσκολίες και μεταβίας έσωσε τό θρόνο του, διαμόρφωσε τόν τραχύ χαρακτήρα τών ανθρώπων τής άγρύπνιας και τής δράσης. Ήταν ένας άυστηρός και θεοφοβούμενος άυτοκράτορας πού πέρασε τή ζωή του πολεμώντας.

▲ **Ή ώρα τής πολεμικής εξόρμησης.** Στήν περίοδο 963 - 1025 γίνεται ή μεγαλύτερη μετά τόν Ίουστινιανό εξόρμηση γιά τήν άποκατάσταση τών παλαιών συνόρων του Βυζαντίου.

'Η άυτοκρατορία με τούς μεγάλους άυτούς ήγέτες της έδωσε σ' όλα τά σημεία τών συνόρων δυνατά χτυπήματα στους έχθρούς της. Οι 'Αραβες ύποχωρούν και παραδίνουν στά βυζαντινά στρατεύματα τήν Κιλικία, τή Συρία, τήν 'Ανω Μεσοποταμία, τμήματα τής Παλαιστίνης, δηλαδή μεγάλες έπαρχίες χαμένες άπό αιώνες. 'Η άνατολική Μεσόγειος έρχεται πάλι τότε κάτω άπό τόν έλεγχο τών βυζαντινών.

Οι στόλοι τής άυτοκρατορίας ξεκαθαρίζουν τήν 'Αδριατική θάλασσα από τούς Σαρακηνούς πειρατές. 'Αποκαθιστουν τίς βυζαντινές κτήσεις στήν Ίταλία και στίς δαλματικές άκτές· επίσης άποκαθιστουν τή βυζαντινή έπιρροή ως τή Βενετία. 'Η άκτινοβολία του βυζαντινού πολιτισμού φτάνει ως τή Γερμανία. Τό βουλγαρικό κράτος διαλύεται και τά άυτοκρατορικά σύνορα φτάνουν ως τόν κάτω Δούναβη και ως τό σημερινό Βελιγράδι.

▲ **Αύστηρά μέτρα γιά τούς Δυνατούς.** Και οι τρεις άυτοκράτορες προσπάθησαν νά έλευθερώσουν πάλι τά μικρά κτήματα τών έλευθέρων καλλιεργητών, πού είχαν περάσει στά χέρια τών Δυνατών. Τους πιά άυστηρούς νόμους τούς θέσπισε ό Βασίλειος Β'. Με τή Νεαρά του 996, συνεχίζοντας τήν παράδοση του Ρωμανού Λεκαπηνού, χτύπησε άποτελεσματικά τή μεγάλη ιδιοκτησία.

Σ' αυτόν όφείλεται επίσης ή καθιέρωση τό 1002 του φορολογικού μέτρου του 'Αλληλεγγύου, πού τό θέσπισε, γιά νά αντιμετώπισει τίς οικονομικές άνάγκες του

πολέμου. Σύμφωνα μ' αυτό, υποχρέωσε τούς Δυνατούς, τὰ μοναστήρια καί τούς ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντες νά πληρώνουν οἱ ἴδιοι τούς φόρους πού βάραιναν τὰ μικρά κτήματα καί οἱ ἰδιοκτῆτες τους δέν μπορούσαν νά τούς πληρώνουν.

Ἐπί τῶν ἀγώνων μέ τούς Δυνατούς γίνεται τώρα πολύ πιό τραχύς. Στά πρώτα χρόνια τοῦ Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου ἰσχυροί μεγαλοϊδιοκτῆτες ἀπό τή Μ. Ἀσία, ὁ Βάρδας Σκληρός καί ὁ Βάρδας Φωκᾶς, μέ δικό τους στρατό ἐπιχείρησαν νά τόν ἐκθρονίσουν. Στό τέλος βέβαια τούς ἐξόντωσε, ἀλλά γενικά στούς ἀγώνες αὐτούς οἱ αὐτοκράτορες δέ θριάμβευσαν, ὅπως στά πεδία τῶν μαχῶν. Οἱ Δυνατοί παραμένουν δυνατοί καί παραδοκοῦν τήν εὐκαιρία νά ἐπεκτείνουν τή δύναμή τους εἰς βάρος τῶν ἀδυνάτων.

3. Πρῶτα συμπτώματα παρακμῆς.

▲ **Πολιτική ἀναρχία. Τρίτη περίοδος (1025-1081).**¹ Στό θρόνο βρίσκεται ἀκόμη ἡ μακεδονική δυναστεία, μά ὄχι πιά στήν ἀκμή της. Μετά τόν Κωνσταντῖνο Η' (1025 - 1028), πού εἶναι ἀνίκανος αὐτοκράτορας, βασιλεύουν οἱ πορφυρογέννητες κόρες του Ζωή καί Θεοδώρα. Ἡ Ζωή, ἡ μεγαλύτερη, ἀνεβάζει στό θρόνο (1028 - 1056) λογιῆς λογιῆς ἀσήμαντους αὐτοκράτορες. Ὁ πρῶτος, μόλις πῆρε τό θρόνο, κατάργησε (1028) τό νόμο τοῦ Ἀ λ λ η λ ε γ γ ὺ ο υ. Ὁ τελευταῖος ἄρχισε νά διαλύει τούς θεματικούς στρατούς καί νά χορηγεῖ π ρ ὀ ν ο ι ε ς² ὁ νέος αὐτός θεσμός θά διευκρινιστεῖ πιό κάτω. Μέ τό θάνατο τῆς Θεοδώρας (1056) τερματίζεται καί ἡ μακεδονική δυναστεία.

Ἐνῶ ἡ ἐξουσία βρισκόταν σέ ἀνάξια χέρια, ἐκδηλώθηκε ἕνας ἐσωτερικός πολιτικός ἀνταγωνισμός. Ἀπό τή μιά μεριά εἶναι οἱ Δυνατοί, δηλαδή οἱ στρατιωτικοί μεγαλοκτηματίες τῶν ἐπαρχιῶν, μέ τήν αἴγλη τῶν νικηφόρων πολέμων καί μέ τήν ἀγάπη τοῦ λαοῦ πού τούς θαύμαζε. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἐπικρατεῖ στήν πρωτεύουσα καί μέσα στό παλάτι ἕνας εἶδος πολιτικό κόμμα ἀπό λόγιους καί ἀνακτορικούς γραφειοκράτες, πού μέ κάθε τρόπο ἐπιδιόκουν νά ὑπονομεύσουν τή δύναμη τῶν στρατιωτικῶν. Κατέχονται ἀπό ἀντιπολεμική διάθεση, γιατί ξέρουν πῶς οἱ πόλεμοι ἐνισχύουν τούς ἀντιπάλους τους.

Ὅταν πῆρε στά χέρια της τή διακυβέρνηση τοῦ κράτους ἡ πολιτική ἀριστοκρατία, ἀρχίζει ν' ἀκολουθεῖ στά ἐσωτερικά ζητήματα διαφορετική πολιτική ἀπό

1. Οἱ αὐτοκράτορες σ' αὐτή τήν περίοδο εἶναι μέ τή σειρά: Ὁ Κωνσταντῖνος Η' (ἀδελφός τοῦ Βασιλείου Β') (1025 - 1028). Ὑστερα ἡ μεγαλύτερη κόρη του Ζωή ἡ Πορφυρογέννητη (1028 - 1050). Στό διάστημα τῆς βασιλείας της ἀνέβηκαν στό θρόνο ὁ Ρωμανός Γ' Ἀργυρός (1028 - 1034), ὁ Μιχαήλ Δ' ὁ Παφλαγών (1034 - 1041), ὁ Μιχαήλ Ε' ὁ Καλαφάτης (1041 - 1042), ὁ Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος (1042 - 1055), ἡ Θεοδώρα ἡ Πορφυρογέννητη (1055 - 1056). Ἐδῶ τελειώνει ἡ δυναστεία τῶν Μακεδόνων. Ἀκολουθεῖ ὁ Μιχαήλ ΣΤ' ὁ Στρατιωτικός (1056 - 1057). Ὑστερ² ἀπό μιά ἐπανάσταση ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός (1057 - 1059), ὁ Κωνσταντῖνος Ι' Δούκας [1059 - 1067], ὁ Ρωμανός Δ' Διογένης (1067 - 1071), ὁ Μιχαήλ Ζ' (1071 - 1074), ὁ Νικηφόρος Γ' Βοτανιάτης (1078 - 1081).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΣ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΑΛΛΩΝ ΜΕΤΕΤΕΡΩΝ ΣΥΝΕΤΕΛΕΣΤΩΝ

Ἡ ἐπιβρολοία ἀνομιάνε πικρὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ τούτων πρὸς βυτερὰν τὴν ἑαυτοῦ ὀμιλῶν
ἐν ἑκάστῳ τῶν τούτων μακροῦ τὸν πρῶτον ὄντι ἀπὸ τῆς ἐπιβρολοίας

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΣ

Ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος κι ἡ Ζωή ἡ Πορφυρογέννητη.

Ἐπάνω : Ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος φτάνει στό ἀνάκτορο μέ αὐτοκρατορικό πλοῖο συνοδευόμενος ἀπό τόν ἐνοῦχο Πέργαμο.

Κάτω : Ὁ γάμος του μέ τή Ζωή τήν Πορφυρογέννητη τό 1042.

(Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

ἐκεῖνη πού ἀκολούθησε ἡ μακεδονική δυναστεία. Ὁ Ρωμανός Γ' ὁ Ἀργυρός (1028 - 1034), ὅπως εἶπαμε, κατάργησε τό Ἀλληλέγγυο. Τώρα ἀρχίζει ἡ παρακμή τῶν θεματικῶν στρατῶν, καί στό τέλος τοῦ αἰῶνα θά γίνει καί ἡ διάλυσή τους.

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς διοικητικῆς ὑπαλληλίας τοῦ παλατιοῦ, γιά νά ὑπονομεύσουν τή δύναμη τῶν στρατιωτικῶν, αὔξησαν τή δύναμη τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τῶν θεμάτων. Γιά νά κόψουν τό δεσμό τῶν στρατιωτικῶν μέ τους ἰθαγενεῖς στρατιῶτες - μικροϊδιοκτῆτες, καθιέρωσαν εὐρύτερα τόν ἀρχαῖο θεσμό τοῦ Ἐξαργυρισμοῦ, ἐπιτρέπον δηλαδή τήν ἐξαγορά τῆς στρατιωτικῆς θητείας καί ὀργανῶν ἔτσι μισθοφορικά στρατεύματα μέ ξένους ἠγέτες.

‘Ο Κωνσταντίνος Θ’ ὁ Μονομάχος [1042 - 1055] Στὴν ἐπιγραφή διαβάζεται: Κωνσταντίνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ αὐτοκράτωρ πιστός βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ Μονομάχος—καὶ ἡ σύζυγός του Ζωὴ ἡ Πορφυρογέννητη— καὶ δεξιὰ: Ζωὴ ἡ εὐσεβεστάτη αὐγούστα— ψηφιδωτὸ ἀπὸ τὸν γυναικωνίτη τῆς Ἁγίας Σοφίας. Παριστάνονται ὁ Κωνσταντίνος Θ’ καὶ ἡ Ζωὴ ὡς δωρητὲς τῆς ἐκκλησίας νά ἔχουν ἀνάμεσά τους τὸν ἔνθρονο Χριστό. Ἐξαιρετο δείγμα αὐτοκρατορικῆς τέχνης τῶν μέσων τοῦ 11ου αἰώνα.

Τὴ χαριστικὴ βολὴ ἐναντίον τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεις τοῦ Βυζαντίου τὴν ἔδωσε ἡ δημιουργία τοῦ θεσμοῦ τῆς *Πρόνοιας*, πού διαδίδεται κυρίως στὰ μέσα τοῦ 11ου αἰώνα.

Ἡ πολιτικὴ ἀριστοκρατία πού κυβερνοῦσε ἐπὶ Κωνσταντίνου Θ’ τοῦ Μονομάχου [1042 - 1055] ἀρχίζει νά ἐφαρμόζει τὸν ὀλέθριο θεσμὸ τῆς *Πρόνοιας*: σύμφωνα μ’ αὐτόν τὸ κράτος ἀνταμείβει ἐπιφανεῖς πολίτες του γιὰ ὑπηρεσίες πού τοῦ πρόσφεραν, παραχωρώντας τους τὴν *Πρόνοια*, δηλ. τὴ Φροντίδα περιοχῶν τοῦ κράτους μὲ τὸ δικαίωμα νά εἰσπράττουν γιὰ λογαριασμὸ τους τοὺς

Ἡ πρόσκληση τοῦ Ἰσαακίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ (1057).

Παράσταση σέ κεραία σταυροῦ. Ἀσήμε μέ ἐπιχρῶσωση καί νιέλλο, Κωνσταντινούπολη, 1025 - 1058. Ἡ παράσταση ὑποθετικά ἀναφέρεται στό Μ. Κωνσταντίνο πού γέρνει τό κεφάλι του μπροστά στά εἰκονίσματα τῶν Ἁγίων Πέτρον καί Παῦλον πού κρατᾶ δεξιὰ του ὁ πάπας Σίλβεστρος. Στήν πραγματικότητα ὁμως γίνεται ἀναφορά σέ σύγχρονο ἱστορικό γεγονός: στήν πρόσκληση τοῦ Ἰσαακίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ στήν Κωνσταντινούπολη (1 Σεπτεμβρίου, 1057) ἀπό τόν πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο. [Λεπτομέρεια, Συλλογή Dumbarton Oaks, Οἰάσιγκτον].

φόρους τῶν περιοχῶν αὐτῶν· στήν ἀρχή ἡ Πρόνοια δινόταν γιά ὀρισμένο χρονικό διάστημα· ἀργότερα ἐγινε ἰσόβια καί τέλος κληρονομική. Πρῶτος προνοιαῖρος ἀναφέρεται ὁ Κωνσταντῖνος Λειχουδης, ἕνας ἀπό τοῦς διανουόμενους καί ἰσχυροῦς πολιτικούς παράγοντες τῆς αὐλῆς τοῦ Κωνσταντίνου Θ'.

Μέ λίγα λόγια, τό πολιτικό κόμμα δέ δίστασε νά ἐξασθενήσει τή στρατιωτική δύναμη τοῦ κράτους, γιά νά ἐξουδετερώσει τοῦς ἀντιπάλους του. Ἀπό τά μέσα τοῦ 11ου αἰῶνα παρατηροῦμε ζωηρότατη ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς δύο παρατάξεις.

Χαρακτηριστική τῆς ἀνώμαλης αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ αὐτοκράτορα Ρωμανοῦ Δ' Διογένη. Θέλησε νά ἀντιμετωπίσει ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του ἕναν ἰσχυρό ἐχθρό, τοῦς Σελτζούκους Τούρκους, σέ μιά πολύ κρίσιμη μάχη στό Μαντζικέρτ (1071), πού θά ἔκρινε τήν τύχη τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ πολιτικοί ἔκαμαν τό πᾶν, γιά νά διαλύσουν τό στρατό τοῦ αὐτοκράτορα καί τό κατάφεραν. Οἱ Σελτζούκοι νίκησαν καί ἔπιασαν αἰχμάλωτο τόν αὐτοκράτορα. Ὁ σουλτάνος τους Ἄλπ - Ἀρσλάν (1065 - 1072) ἔκλεισε συμφωνία μαζί του καί τόν ἄφησε ἐλεύθερο. Οἱ πολιτικοί ὁμως ἀντίπαλοί του τόν συνέλαβαν, τόν τύφλωσαν καί ὁ γεναῖος αὐτοκράτορας πέθανε σέ λίγο ἐξόριστος σ' ἕνα νησί τῆς Προποντίδας, τήν Πρώτη.

‘Ο Χριστός στέφει τόν Ρωμανό Δ’ τόν Διογένη και τήν Εὐδοκία τήν Μακρεμβολίτισσα. Πλακίδιο ἀπό ἔλεφαντοστό, 1068 περίπου. (Παρίσι, Ἐθνική Βιβλιοθήκη, Cabinet des Medailles).

▲ **Καινούριοι ἔχθροί.** Ἐνῶ τό Βυζάντιο ὑποφέρει ἀπό τήν ἐσωτερική κρίση, δύο καινούριοι ἔχθροί παρουσιάζονται: Ἄπό τή Δύση οἱ Νορμανδοί [= «οἱ ἄνθρωποι τοῦ Βορρά»] πού τοῦ παίρνουν ὅλες τίς κτήσεις του στήν Ἱταλία καί ἐτοιμάζονται νά κάμουν ἀπόβαση στίς ἑλληνικές ἀκτές. Ἄπό τήν Ἀνατολή οἱ Σελτζούκοι, πού δίνουν νέα δύναμη στόν παρακασμένο μουσουλμανικό κόσμο. Ξαναπαίρνοντας μία μία ὄσες ἐπαρχίες εἶχαν ἀνακτήσει οἱ αὐτοκράτορες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἀπειλοῦν ὀλόκληρη τή Μ. Ἀσία.

2 ΠΟΛΕΜΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ.

1. Ἀραβες. Τά ἐνδοξα χρόνια τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας». Τό Χαλιφάτο τῆς Βαγδάτης, πού ὀδήγησε μέ τούς Ἀββασίδες τήν ἀραβική δύναμη στό ζενίθ, ἐκφυλίστηκε στίς ἀρχές τοῦ 10ου αἰώνα καί τεμαχίστηκε σέ μικρά ἐμιράτα. Τό Βυζάντιο χρησιμοποίησε τή εὐκαιρία γιά νά ἀντεπιτεθεῖ. Ἡ ἐπίθεση ἐκδηλώθηκε ἀπό τήν ἀρχή τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας μέ συστηματικούς ἀγῶνες στό ἀνατολικό μέτωπο. Στούς ἀγῶνες αὐτούς διακρίθηκε ἐπί Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ ὁ Ἰωάννης Κουρκούας.

Στή θάλασσα όμως η κατάσταση δεν είναι καλή. Τά παραλιακά έμιράτα τής Αιγύπτου, τής Συρίας, τής Κρήτης και τής Σικελίας είναι φωλιές Σαρακηνών, απ' όπου εξορμούν πειρατικοί στόλοι προς όλες τις βυζαντινές παραλίες. Πολλές συμφορές έπαθε τότε ο παραλιακός έλληνισμός, μά ή πιό μεγάλη ήταν ή ά λ ω σ η τ ή ς Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς τό 904. Σαρακηνοί πειρατές τής Κρήτης μέ 54 πλοία και άρχηγό τόν άρνησίθρησκο Λέοντα τόν Τριπολίτη κυρίεψαν τή Θεσσαλονίκη. Ή λεηλασία και ή σφαγή πού άκολούθησαν είναι άπερίγραπτες. Σύμφωνα μέ τόν Ίωάννη Καμενιάτη, τόν ιστορικό τής άλωσης αύτης, οι αίχμαλωτισμένοι Θεσσαλονικιώτες, όταν μετρήθηκαν στήν Κρήτη, βρέθηκαν 22.000 ψυχές· τούς πήγαν στήν Κιλικία και τή Συρία, όπου τούς πούλησαν. Τούς περισσότερους τούς άγόρασε τό ίδιο τό Βυζάντιο.

Μέ τό Νικηφόρο Φωκά άρχίζει ή μεγάλη πολεμική έξόρμηση εναντίον τών Άράβων πού ένας βυζαντινολόγος τήν όνόμασε «έποποία». Τό πρώτο λαμπρό κατόρθωμα του Νικηφόρου Φωκά, πριν γίνει άκόμη αυτοκράτορας, ήταν ή άνάκτηση τής Κρήτης τό 961. Σέ λίγο άνακτήθηκε και ή Κύπρος. Ήτσι ύστερα άπό τόσες συμφορές, οι βυζαντινές άκτές άνακουφίστηκαν. Στο Αιγαίο δεν μπορούσε πιά νά μπει πειρατικό καράβι.

Συγχρόνως άρχίζει και ή πολεμική δράση στό μέτωπο τής Μ. Άσίας. Οι Άραβες, μπροστά στους στρατούς του Νικηφόρου Φωκά, του Ίωάννη Σιμισκή, του Βασιλείου Β' και ύστερα ενός άλλου άξιου στρατηγού, του Γεωργίου Μανιάκη, παντού ύποχωρούν. Ή Κιλικία, ή Συρία, μεγάλο μέρος τής Μεσοποταμίας και τής Παλαιστίνης, έρχονται πάλι στά χέρια του Βυζαντίου. Τό λαμπρότερο πολεμικό κατόρθωμα του Γεωργίου Μανιάκη είναι ή άλωση τής Ήδεσσας στή Μεσοποταμία τό 1032.

Οι αυτοκρατορικοί στρατοί, στίς άρχές του 11ου αιώνα, έφτασαν έξω άπό τά Ήεροσόλυμα και είναι μάλιστα πιθανό ότι, μέ μία έπίσημη συμφωνία του 1036 μέ τούς Άραβες, έξασφαλίστηκε ή προστασία τών Άγίων Τόπων. Γι' αυτό πολλοί ιστορικοί τίς έκστρατείες αυτές τίς όνομάζουν Σταυροφορίες. Τίς θεωρούν ως πρώτες άπώπειρες νά προστατευτούν οι τόποι αυτοί άπό τούς Μουσουλμάνους.

Ήπίσης ή αυτοκρατορία άπλώνει τήν έπιρροή της και στήν Άρμενία. Βορειότερα προχωρεί ώς τή Γεωργία του Καυκάσου. Ο Βασίλειος Β' ύποτάσσει τούς συμμαχικούς αυτούς λαούς. Ήτσι τά σύνορα του κράτους έφτασαν ώς τήν Κασπία, δηλαδή ώς εκεί πού δεν είχαν ξαναφτάσει άπό τόν καιρό του Ίουστινιανού.

2. Βούλγαροι. Τελική άναμέτρηση μέ τό Βυζάντιο και διάλυση του κράτους των. Στήν άρχή τής μακεδονικής δυναστείας έπικρατεί ειρήνη στίς σχέσεις άνάμεσα στή Βουλγαρία και τό Βυζάντιο. Όταν έγινε τσάρος τών Βουλγάρων ο Συμεών (893), στα χρόνια του Λέοντα ΣΤ' του Σοφού, άρχισε, ύστερα άπό μακριά περίοδο ειρήνης, ένας πόλεμος πού κράτησε όσο και ή βασιλεία του Συμεών (894 — 927).

Τό βουλγαρικό κράτος βρίσκεται τώρα σέ μεγάλη άκμή. Ή προσέλευση τών

Βουλγάρων στο Χριστιανισμό δυνάμωσε το βασιλικό θεσμό και τη συνοχή του λαού τους. Ο Συμεών, νεώτερος γιός του Βόγορη, πριν γίνει τσάρος, είχε ζήσει στην Κωνσταντινούπολη ως όμηρος και είχε γίνει θαυμαστής της ελληνικής παιδείας. Τόν ονόμασαν γι' αυτό «ημιέλληνα». Η εποχή του αποτελεί τη «χρυσή εποχή» των αρχαίων βουλγαρικών γραμμάτων. Συγχρόνως είχε άπεριόριστη φιλοδοξία και ονειρευόταν να βάλει στο κεφάλι του το βυζαντινό στέμμα.

Η παραβίαση μιάς εμπορικής συμφωνίας από το ιδιαίτερο συγγενικό περιβάλλον του Λέοντα ΣΤ' στάθηκε η αφορμή να εκδηλωθεί η σύγκρουση ανάμεσα στα δύο κράτη, σύγκρουση που πήρε διαστάσεις πολέμου. Ο πόλεμος αυτός διακρίνεται σε δύο περιόδους:

● **Η πρώτη περίοδος** (894 - 904) άρχισε με εισβολή του Συμεών στη Θράκη. Το Βυζάντιο του δημιούργησε αντίπερισπασμό συμμαχώντας με τους Μαγυάρους της Ουγγαρίας. Ο Συμεών με άλλους συμάχους έξουδετέρωσε τον αντίπερισπασμό και νίκησε τα βυζαντινά στρατεύματα τό 895 /896 στο Βουλγαρόφυγο (Eski-haba), κοντά στην Άδριανούπολη.

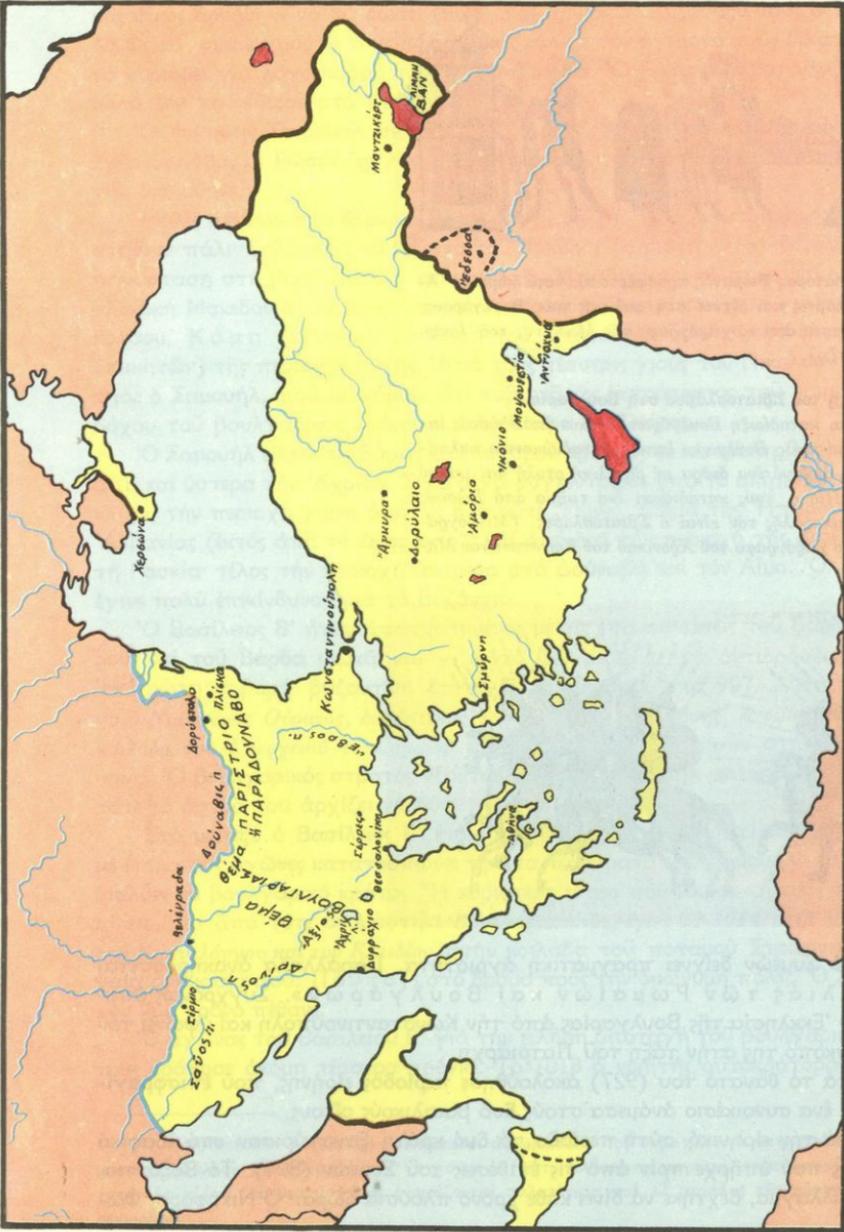
Μετά τη νίκη του ο Συμεών λεηλάτησε τη Μακεδονία και άρχισαν διαπραγματεύσεις ειρήνης που τίς διευθύνει ο ονομαστός Βυζαντινός διπλωμάτης Λέων Χοιροσφάκτης. Η ειρήνη έκλεισε τελικά τό 904. Τό Βυζάντιο τήν είχε ανάγκη, γιατί η Θεσσαλονίκη, που τήν είχαν λεηλατήσει τόν ίδιο χρόνο οι Σαρακηνοί, κινδύνευε να πέσει στα χέρια τώ Βουλγάρων.

● **Η δεύτερη περίοδος** (913 - 927) είναι σύγχρονη με τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Ζ' του Πορφυρογέννητου. Ο πόλεμος παίρνει δραματικό χαρακτήρα, γιατί ο Συμεών θέλει τώρα να πάρει τό θρόνο του Βυζαντίου, άμφισβητώντας τά νόμιμα δικαιώματα στο θρόνο πρώτα του Κωνσταντίνου Ζ' και ύστερα του βασιλειοπάτορα Ρωμανού Λεκαπηνού.

Ο Συμεών τό 917 νίκησε τό βυζαντινό στρατό στην Άγχίαλο και ύστερα άρχισε επίδρομές στη Μακεδονία. Τό 918 έφτασε ώς τήν Πελοπόννησο. Μετά τό 920, όταν διαψεύδονται οι έλπίδες του να ονομαστεί αυτοκράτορας τών Ρω-

Σύγκρουση Βουλγάρων ίππέων του Συμεών (άριστερά) με Βυζαντινούς (δεξιά). (Μικρογραφία από τό χειρόγραφο της Μαδρίτης του Ίωάννη Σκολιτζη).

· Η βυζαντινή αυτοκρατορία μετά τις κατακτήσεις του Βασιλέως Β' του Βουλγαροκτόνου [976 - 1025]. Διακρίνονται τα δύο βυζαντινά θέματα [θέμα Βουλγαρίας και θέμα Παρίστρην ή Παραδούναβη] που δημιουργήθηκαν στο χώρο του βασιλείου του Σαμουήλ μετά την τελική διάλυσή του.

‘Ο αὐτοκράτορας Ρωμανός προσφέρει πλούσια δῶρα σέ Ἄραβες πρέσβεις καί ρίχνει στή φυλακή τοὺς Βουλγάρους. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ἡ εἰσβολή τοῦ Σβιατοσλάβου στή Βουλγαρία.

Εἰκονίζεται καταδίωξη Βουλγάρων ἰππέων ἀπό Ρώσους ἰππεῖς. Δεξιά τρεῖς Βούλγαροι ἰππεῖς καταδιώκονται καλπάζοντας μέ ἀρχηγό ἓνα ἄνδρα μέ βασιλική στολή καί μακρό κοντάρι. Πίσω, τοὺς καταδιώκει ἓνα τμήμα ἀπὸ Ρώσους ἰππεῖς ἐπικεφαλῆς του εἶναι ὁ Σβιατοσλάβος. (Μικρογραφία ἀπὸ τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσή).

μαίων, ὁ Συμεών δείχνει πραγματική ἀγριότητα. Παράλληλα ἀνακηρύσσεται « βασιλιάς τῶν Ρωμαίων καί Βουλγάρων ». Συγχρόνως ἀποσπᾶ τὴν Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καί ὑψώνει τὸν ἀρχιεπίσκοπό της στὴν τάξη τοῦ Πατριάρχη.

Μετά τὸ θάνατό του (927) ἀκολούθησε περίοδος εἰρήνης, πού ἐπισφραγίστηκε μέ ἓνα συνοικέσιο ἀνάμεσα στοὺς δύο βασιλικούς οἴκους.

Κατὰ τὴν εἰρηνική αὐτὴ περίοδο τὰ δύο κράτη ξαναγύρισαν στό ἐδαφικό καθεστῶς πού ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τίς ἐπιθέσεις τοῦ Συμεών (894). Τὸ Βυζάντιο, γιὰ ἀντάλλαγμα, δέχτηκε νὰ δίνει κάθε χρόνο πλούσια δῶρα. Ὁ Νικηφόρος Φω-

κᾶς ὁμως ἀρνήθηκε νά τά δώσει (965), καί ἄρχισε πάλι μεταξύ τους ὁ πόλεμος. Ὁ Φωκᾶς συμμάχησε μέ τούς Ρώσους καί κάλεσε τόν ἡγεμόνα τους Σβιατοσλάβο νά κυριέψει γιά λογαριασμό του τή Βουλγαρία. Ὁ Σβιατοσλάβος τήν κυριεψε, ἀλλά δέν τήν ἔδωσε στό Βυζάντιο.

Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς σέ μίαν ἀπό τίς ἔνδοξες ἐκστρατείες του νίκησε τόν Σβιατοσλάβο, οἱ Ρῶσοι ἔφυγαν, ἡ Βουλγαρία ὑποτάχθηκε καί τό πατριαρχεῖο τῆς διαλύθηκε.

Μόλις ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ Βασίλειος Β' (976), τό βουλγαρικό κράτος ἀναστήθηκε πάλι· δηλ. μετά τό θάνατο τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ (976) ἐκδηλώθηκε ἐπανάσταση στή βορειοδυτική περιοχή τῆς Μακεδονίας (τή σημερινή γιουγκοσλαβική Μακεδονία) μέ ἀρχηγούς τούς τέσσερις Κομητόπουλους, γιούς τοῦ Νικολάου, Κόμη (ἑλληνική ἀπόδοση τοῦ τίτλου τῶν Βουλγάρων ἐπαρχιακῶν διοικητῶν) τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Ἀπό τούς τέσσερις γιούς τοῦ Νικολάου ἐπικράτησε ὁ Σαμουήλ, πού διακήρυξε ὅτι κυβερνᾷ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ νόμιμου διαδόχου τοῦ βουλγαρικοῦ θρόνου καί ἀργότερα ὡς Τσάρος.

Ὁ Σαμουήλ ἔβαλε τίς βάσεις ἐνός ἰσχυροῦ κράτους μέ κέντρο πρῶτα τήν Πρέσπα καί ὕστερα τήν Ἀχρίδα. Σιγά σιγά συγκέντρωσε ὑπό τό σκῆπτρο του ὁλόκληρη τήν περιοχή γύρω ἀπό τίς δυό αὐτές λίμνες, τμήμα τῆς Ἠπείρου καί τῆς Ἀλβανίας (ἐκτός ἀπό τό Δυρράχιο), καί ἀπό ἐκεῖ τήν περιοχή τῆς Διοκλείας ὡς τή Ρασκία· τέλος τήν περιοχή ἀνάμεσα στό Δούναβη καί τόν Αἴμο. Ὁ Σαμουήλ ἔγινε πολύ ἐπικίνδυνος γιά τό Βυζάντιο.

Ὁ Βασίλειος Β' ἦταν ἀπασχολημένος μέ τίς ἐπαναστάσεις τοῦ Βάρδα Σκληροῦ καί τοῦ Βάρδα Φωκᾶ καί γι' αὐτό δέν μπόρεσε νά ἀντιδράσει ἀμέσως. Ἡ πρώτη σοβαρή βυζαντινὴ ἐπιτυχία σημειώθηκε στά 997. Αὐτό τό χρόνο ὁ *Νικηφόρος Οὐρανός, δομέστικος τῶν Σχολῶν¹ τῆς Δύσης*, ἀντιμετώπισε στήν κοιλιάδα τοῦ *Σπερχειοῦ* τό Σαμουήλ πού γύριζε ἀπό λεηλασία στήν Πελοπόννησο. Ὁ βουλγαρικός στρατός ἐξοντώθηκε καί ὁ Σαμουήλ μόλις γλίτωσε. Ἀπό τότε τό ἄστρο του ἀρχίζει νά δύει.

Στό μεταξύ ὁ Βασίλειος Β' εἰτοιμάστηκε. Μέσα στό διάστημα 1001 - 1018, μέ ἐπίμονους ἀγῶνες κατατροπώνει πρῶτα τό στρατό τοῦ Σαμουήλ καί ὕστερα διαλύει τό βουλγαρικό κράτος. Ἡ κυριότερη μάχη πού ἔδωσε τή νίκη στόν Βασίλειο, καί ἀπό τότε ὀνομάστηκε *Βουλγαροκτόνος*, ἔγινε τό 1014 στήν *Κλεισοῦρα τοῦ Κιμπαλόγγου καί τοῦ Κλειδίου*, στήν κοιλιάδα τοῦ ποταμοῦ Στρώμνιτσα (ἀρχαία ὀνομασία του: Πό ν τ ο ς) στό δρόμο πρὸς τήν ὀμώνυμη πόλη. Ὁ Σαμουήλ τόν ἴδιο χρόνο πέθανε.

Ὁ ἀγῶνας τοῦ Βασιλείου Β' γιά τήν πλήρη ὑποταγή τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους κράτησε ἀκόμη τέσσερα χρόνια. Τό 1018 ὁ νικητῆς αυτοκράτορας βᾶδισε

1. *Protectores domestici* = ἐπιλεκτοὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ πού ὑπηρετοῦσαν στό ἄμεσο περιβάλλον τοῦ αυτοκράτορα· *σχολές* (λατ. *scholae*) = μεγάλες στρατιωτικὲς μονάδες (στόν 4ο αἰώνα τέσσερις)· ἔτσι ὀνομάζονται παλαιότερα καί οἱ μονάδες τῆς αυτοκρατορικῆς φρουρᾶς.

Ἀγῶνες τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκή στή Βουλγαρία ἐναντίον τῶν Ρώσων.

Ἔφοδος τῶν Βυζαντινῶν ἐναντίον τῆς Μεγάλης Πρεσλάβας. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ὁ δομέστικος Νικηφόρος Οὐρανός προσβάλλει τό στρατόπεδο τοῦ Σαμουήλ στόν ποταμό Σπερχεῖο. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

πρός τήν Ἀχρίδα. Στό δρόμο τόν ὑποδέχτηκε ὁ πατριάρχης τῆς Βουλγαρίας, ἀπεσταλμένος τῆς τσαρίνας Μαρίας, μέ ἐπιστολή της ὅπου τοῦ παραχωροῦσε ὅλα τά δικαιώματά της στό βουλγαρικό θρόνο.

Ὁ θριαμβευτής αὐτοκράτορας τό 1018, πρῖν ἐπιστρέψει στή Βασιλεύουσα, πέρασε ἀπό τήν Ἀθήνα, ἀσήμαντη τότε ἐπαρχιακή πόλη. Ἀνέβηκε στήν Ἀκρόπολη καί ἔκαμε εὐχαριστήρια δέηση στόν Παρθενῶνα πρὸς τήν Παναγία τήν Ἀθηνιώτισσα.

Τό βουλγαρικό κράτος γιά ἓνα διάστημα 170 χρόνων ἀπό τότε ἔπαψε νά ὑπάρχει. Οἱ χῶρες πού ἐξουσίαζε ὁ Σαμουήλ προσαρτήθηκαν στό Βυζάντιο καί ἀποτελέσαν **δ υ ὄ θ έ μ α τ α**: Τό ἓνα, μέ τή δυτική Βουλγαρία (τήν περιοχή

Καταδίωξη του Σαμουήλ από το Βασίλειο Β' και θάνατός του.

Παράσταση από επεισόδια του βυζαντινο-βουλγαρικού πολέμου το 1014 (μάχη στη Στρώμνιτσα). Έπ ά ν ω : άριστερά, πολεμιστές του Σαμουήλ καταδιώκονται από τούς Βυζαντινούς. Ό Σαμουήλ εικονίζεται όπλισμένος με άσπίδα και κοντάρι συνοδεύεται από δύο νέους ίππείς. Δεξιά, πίσω τους καλπάζουν ό Βασίλειος Β' (μέ μικρό γένη και μακρύ κοντάρι στό χέρι) και ίππείς μέ μακριά κοντάρια και σημαίες. Κ ά τ ω : άριστερά, ή γνωστή σκηνή τής προσέλευσης μπροστά στό συντριμμένο από τήν ήττα Σαμουήλ (τόν ξαπλωμένο στό κρεβάτι) τών στραιωτών του πού τυφλώθηκαν μέ διαταγή του Βασιλείου Β'. Δεξιά, μπροστά στό πυραμιδόστεγο οίκημα κάθεται σέ θρόνο ό νικητής Βασίλειος Β'. (Μικρογραφία από τό χειρόγραφο του Χρονικού του Κωνσταντίνου Μανασσή).

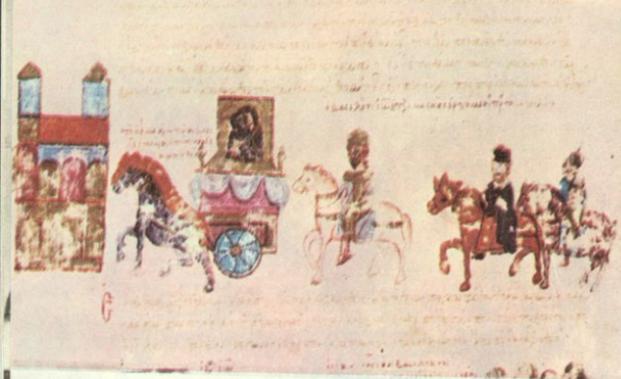
άπ' όπου ξεκίνησε και άπλώθηκε τό κράτος του Σαμουήλ), όνομάστηκε Θ έ μ α Β ο υ λ γ α ρ ί α ς, μέ κέντρο τά σημερινά Σκόπια. Ό διοικητής του νέου θέματος όνομάζεται Κ α τ ε π ά ν ω και άργότερα Δ ο ύ κ α ς. Τό άλλο, μέ τήν παλιά Βουλγαρία, άνάμεσα στό Δούναβη και στόν Αίμο, όνομάστηκε Θ έ μ α Π α ρ ί σ τ ρ ι ο ή Π α ρ α δ ο ύ ν α β ο, μέ κέντρο τή Σιλίστρια στίς όχθες του Δούναβη.

Τό βουλγαρικό πατριαρχείο καταργήθηκε και στή θέση του ιδρύθηκε α ύ τ ο κ έ φ α λ η ά ρ χ ι ε π ι σ κ ο π ή 'Α χ ρ ί δ α ς.

3. 'Η διπλωματική πάλη τής γερμανικής αυτοκρατορίας μέ τό Βυζάντιο γιά τίς ιταλικές κτήσεις. Ό Βασίλειος Α' κατόρθωσε μέ τό ναύαρχο¹ Νικήτα Όδουρφα νά καθαρίσει τήν Άδριατική θάλασσα από τούς Σαρακηνούς και ξαναστύλωσε στά μέρη εκείνα τό βυζαντινό γόητρο. Ξαναπήρε τίς δαλματικές άκτές. Έπεκτείνοντας τήν έξουσία του πρός τά βόρεια ίδρυσε τό 885 τό βυζαντινό θ έ μ α τ ή ς Λ ο γ γ ο β α ρ δ ί α ς μέ πρωτεύουσα τή Βάρη. Τό Βυζάντιο ξανάγινε άξιόλογη δύναμη στήν Ίταλία και ή Άδριατική ήγινε δική του.

Αυτό όμως έφερε άντιμέτωπο τό Βυζάντιο μ' έναν καινούριο άντίπαλο στή Δύση, τήν «'Αγία Ρωμαϊκή αυτοκρατορία του γερμανικού έθνους». Όπως άλλοτε

1. Δρουγγάριο του πλωίμου.

Θριαμβευτική επάνοδος του αυτοκράτορα Ίωάννη Τσιμισκή στην Κωνσταντινούπολη με τρόπαια από τή Μεγάλη Πρεσβεία. (Μικρογραφία από τό χειρόγραφο τής Μαδρίτης του Ίωάννη Σκυλίτζη).

ὁ φράγκος αὐτοκράτορας Καρλομάγνος, ἔτσι καί τώρα ὁ γερμανός Ὁθων στέφεται στή Ρώμη αὐτοκράτορας ἀπό τόν Πάπα (962).

Ὁ Ὁθων ἔβαλε σκοπό του νά ἐνώσει ὑπό τό σκῆπτρο του ὅλη τήν Ἰταλία μέ τίς βυζαντινές κτήσεις μαζί. Ἄδικα ἐπιχειρήθηκε μιά διπλωματική συνεννόηση μ' ἕνα δύστροπο πρεσβευτή, τό Λιουτπράνδο, ἐπίσκοπο τῆς Ἰταλικῆς Κρεμόνας. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν πολύ ἠλεκτρισμένη καί ἡ συνεννόηση στάθηκε ἀδύνατη.

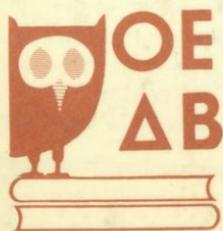
Ἡ συνεννόηση κατορθώθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκή μ' ἕνα λαμπρό συνοικέσιο. Ἡ Θεοφανῶς, συγγενῆς τοῦ αὐτοκράτορα, ἀρραβωνιάστηκε τό 971 τόν ἐπίδοξο διάδοχο τοῦ γερμανοῦ αὐτοκράτορα πού λεγόταν ἐπίσης Ὁθων. Ἡ βυζαντινὴ πριγκίπισσα, ἐξοχῆς ὁμορφιάς καί παιδείας, δεκαεφτά χρονῶν, ἔφυγε μέ λαμπρὴ συνοδεία, καί στίς 12 Ἀπριλίου τοῦ 972 ἔγιναν οἱ γάμοι μέ μοναδική μεγαλοπρέπεια στήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Στή Γερμανία ἤρθε μαζί μέ τήν πριγκίπισσα καί ὁ βυζαντινός πολιτισμός.

4. Καινούριοι ἐχθροί: Νορμανδοί - Ρῶς - Σελτζοῦκοι. Ἀπό τόν 9ο ὡς τόν 11ο αἰῶνα ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη ἀναστατώθηκε ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Γερμανῶν τῆς Δανίας, τῆς Νορβηγίας καί τῆς Σουηδίας, πού ζήτησαν νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα σέ νοτιότερες περιοχές.

Αὐτοὶ εἶναι γνωστοὶ μέ διάφορα ὀνόματα, ὅπως Νορμανδοὶ (= ἄνθρωποι πού κατοικοῦν στά βορινὰ μέρη) ἢ Βίκινγκς (= πολεμιστές). Στό Βυζάντιο λέγονταν προπάντων Βάραγγοι (= θαλασσοπόροι ἢ ἔμποροι) καί, ἐπειδὴ ἦταν ἐξαιρετικοὶ πολεμιστές, χρησιμοποιήθηκαν ὡς μισθοφόροι γιὰ τήν ἀσφάλεια τοῦ αὐτοκράτορα.

Στό Βυζάντιο ἐφανίστηκε πρῶτα ἕνα κύμα ἀπό τοὺς βόρειοις αὐτοὺς ἐπιδρομεῖς πού κατάκτησαν τήν ἀνατολικὴ Εὐρώπη. Εἶναι οἱ σκανδιναβοὶ Ρῶς. Ὑποδούλωσαν τοὺς Σλάβους τῆς εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας καί ἱδρυσαν δύο ἰσχυρὲς ἡγεμονίες, μιά στό Κίεβο λίγο πρὶν ἀπὸ τό 840, καί ἄλλη μιά στό Νοβγορόντ τό 850.

Ἀπὸ τὰ κέντρα αὐτὰ τό 860 κατέβηκαν ἀπὸ τό Δνεῖπερο στὸν Εὐξείνιο Πόντο καί μέ διακόσια μονόξυλα ἔκαμαν στίς 18 Ἰουνίου τήν πρώτη ἐφοδὸ τους

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής